

Yaz
Summer
Лето

Yıl / Year / Год

2025

Sayı / Issue / Номер

66

KARADENİZ

ISSN: 1308-6200

<http://dergikaradeniz.com>

e-ISSN: 3642-4126

ULUSLARARASI
BİLİMSEL DERGİ

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

SAHİBİ / OWNER / УЧРЕДИТЕЛЬ

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA
(+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

BAŞ EDITÖR / EDITOR IN CHIEF / ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Ardahan University

REDAKSİYON / REDACTION / РЕДАКЦИЯ

TÜRKÇE / TURKISH / ТУРЕЦКИЙ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan University)

İNGİLİZCE / ENGLISH / АНГЛИЙСКИЙ

Dr. Eray KARA (Giresun University)

RUSÇA / RUSSIAN / РУССКИЙ

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Kars Kafkas University)

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDANCE ADDRES / АДРЕС ДЛЯ КОРРЕСПОНДЕНЦИИ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

TEKNİK DESTEK / TECHNICAL SUPPORT / ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА**A. Alper ALTINKAYNAK**Tel: +996 709 364 880 (Whatsapp / Telegram)
dergikaradeniz@gmail.com / karadeniz@kulturajans.com**EDİTÖRLER / EDITORS / РЕДАКТОРЫ**

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK ORCID: 0000-0003-1105-0479 erdoganaltinkaynak[@]ardahan.edu.tr	Halk Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ ORCID: 0000-0002-6682-8455 bayramdurbilmez[@]gmail.com	Aşık Edebiyatı Nevşehir Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Rezan KARAKAŞ ORCID: 0000-0001-9138-3825 rezankarakas[@]hotmail.com	Halk Edebiyatı Siirt Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ceval KAYA ORCID: 0000-0002-6872-6145 cevalkaya[@]ardahan.edu.tr	Eski Türk Dili Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ahmet BURAN ORCID: 0000-0002-8430-1008 buran.ahmet[@]gmail.com	Dil- Dilbilim Fırat Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ ORCID: 0000-0002-4275-2417 aleqsandre.m[@]gmail.com	Gürcü Dili ve Edebiyatı Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Giorgi SOSIASHVİLİ ORCID: 0000-0002-2406-8662 Giorgisosiashvili[@]gmail.com	Gürcistan Tarihi Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Remzi KILIÇ ORCID: 0000-0002-2815-6360 kilicremzi[@]gmail.com	Tarih Erciyes Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU ORCID: 0000-0002-6211-8114 telliogluibrahim[@]gmail.com	Tarih Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ ORCID: 0000-0001-5829-8557 roinkav[@]gmail.com	Yakınçağ Tarihi Kars Kafkas Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Enver SARI ORCID: 0000-0002-7623-6832 enversari[@]hotmail.com	Psikoloji Giresun Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Enver TÖRE ORCID: 0000-0002-2074-3608 entor[@]artvin.edu.tr	Tiyatro Artvin Üniversitesi Türkiye

Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ ORCID: 0000-0001-7600-273X fbasbug[.]gmail.com	Sanat Tarihi Akdeniz Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA ORCID: 0000-0003-0260-7538 harundemirkaya[.]hotmail.com	Yönetim ve Strateji İstanbul Arel Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Yakup ÇELİK ORCID: 0000-0001-9252-8221 ycelik1234[.]gmail.com	Yeni Türk Edebiyatı İstanbul Kültür Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN ORCID: 0000-0003-3801-7989 gh.golkarian[.]gmail.com	İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Yakın Doğu Üniversitesi KKTC
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA ORCID: 0000-0002-4688-0651 layli.ukubaeva[.]manas.edu.kg	Kırgız Dili ve Edebiyatı Manas Üniversitesi Kırgızistan
Prof. Dr. Remzi DEVLETÖV ORCID: 0000-0002-1521-0305 remzidevletov[.]mail.ru	Rus Dili ve Edebiyatı Kırım Tatar Devlet Milli Tiyatrosu Rusya
Prof. Dr. Elena ARABADJI ORCID: 0000-0002-7549-9673 olena.arabadji[.]gmail.com	Ukrayna Dili ve Edebiyatı Melitopol Devlet Üniversitesi Ukrayna
Prof. Dr. Sibel CENGİZ ORCID: 0000-0002-3582-5454 sibalcengiz[.]ardahan.edu.tr	İktisat Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ahmet İÇLİ ORCID: 0000-0002-7478-7518 ahmet.icli[.]batman.edu.tr	Eski Türk Edebiyatı Batman Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Batır MATYAKUBOV ORCID: 0000-0003-1561-2969 batir.matyakubov[.]mail.ru	Müzikoloji Özbekistan Devlet Konservatuarı Özbekistan
Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN ORCID: 0000-0001-6694-1346 alp7501[.]gmail.com	Eğitim Bilimleri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Halis Adnan ARSLANTAŞ ORCID: 0000-0002-5289-9017 haarslantas[.]gmail.com	Eğitim Bilimleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Ergali ESBOSUN ORCID: 0000-0002-5477-2116 ergaliesb[.]mail.ru	Kazak Dili ve Edebiyatı Abay Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi Kazakistan
Doç. Dr. Faig ELEKBERLİ ORCID: 0000-0002-8865-568X faielekber[.]gmail.com	Felsefe Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Azerbaycan
Doç. Dr. Mehmet TEYFUR ORCID: 0000-0001-7573-0241 teyfur1965[.]gmail.com	Felsefe Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkiye

Doç. Dr. Semra ÇEVİK ORCID: 0000-0001-5291-243X semracevik[.]yahoo.com	Resim Ardahan Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Caner ÇİÇEKDAĞI ORCID: 0000-0001-6138-363X ccicekdagi[.]gmail.com	Felsefe Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Zafer AYKANAT ORCID: 0000-0003-3160-933X zaferaykanat[.]ardahan.edu.tr	İşletme Ardahan Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Ömer BİLEN ORCID: 0000-0001-7198-8421 omer.bilen[.]btu.edu.tr	İstatistik, Nicel Karar Yöntemleri Bursa Teknik Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Sedat BAHADIR ORCID: 0000-0002-1018-016X Sedat.bahadir[.]artvin.edu.tr	Folklor Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV ORCID: 0000-0002-5010-513X azamat.maksudunov[.]manas.edu.kg	Pazarlama Kırgız Türk Manas Üniversitesi Kırgızistan
Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ ORCID: 0000-0002-5110-5334 arifcemtopuz[.]ardahan.edu.tr	Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Şelale RAMAZANOVA ORCID: 0000-0002-3252-6504 shramazan18[.]gmail.com	Rus Dili ve Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA ORCID: 0000-0003-2572-2264 kalaarif[.]hotmail.com	Sosyoloji Munzur Üniversitesi Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN ORCID: 0000-0003-1840-6562 kutayustun[.]ardahan.edu.tr	Uluslararası İlişkiler Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI ORCID: 0000-0003-1840-6562 samipataci[.]ardahan.edu.tr	Sanat Tarihi Ardahan Üniversitesi Türkiye
Dr. Okan ÖZKARA ORCID: 0000-0003-1840-6562 okanozkara[.]ardahan.edu.tr	Yeni Türk Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD / РЕДКОЛЛЕГИЯ

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ Maltepe Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-6627-3042 r_korkmaz[.]hotmail.com
Prof. Dr. Faruk ÇOLAK Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-5438-8432 fcolak[.]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-7045-2510 hikmetkoras[.]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-9116-9706 karadavutz[.]yahoo.com
Prof. Dr. İhsan BULUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-4873-3479 ihsanbulut[.]akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ Marmara Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0003-4179-7645 altas68[.]gmail.com
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ Giresun Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-9997-8898 betul.karagoz[.]giresun.edu.tr
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLINA Rusya Bilimler Akademisi / Rusya	ORCID: 0000-0001-5755-8687 alfina2003[.]yandex.ru
Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV İlimler Akademisi / Kırgızistan	ORCID: 0000-0002-3036-9744 sulaymankayipov[.]hotmail.com
Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSI Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0001-7814-2103 nikoaxal[.]gmail.com
Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0002-3975-2723 vasilmosiashvili[.]gmail.com
Prof. Dr. Baltabay ABDİGAZİULI Abay Üniversitesi / Kazakistan	ORCID: 0000-0002-4191-0831 b.abdigaziuli[.]mail.ru
Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi / Azerbaycan	ORCID: 0000-0002-9708-7055 seyfeddin_rzasoy[.]mail.ru

BASKI / PRESS / ИЗДАТЕЛЬСТВО**Step Digital**

1420 Cadde No 58/5

06378 İvedik – OSB Yeni Mahalle/ANKARA

Tel: 0312 3958571 - Sertifika No: 47479

DİZİNLER / INDEXES / ИНДЕКСЫ

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Index Copernicus (ICI World of Journals), Russian Science Citation Index, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Modern Language Association, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD), Open Academic Journals Index ve Google Scholar tarafından indexlenmektedir.

İSTİKLAL HARBİNDE ELCEZİRE CEPHESİ: TEŞKİLATLANMA SÜRECİ, FAALİYETLERİ VE ETKİNLİĞİ

THE AL-JAZEERA FRONT IN THE WAR OF INDEPENDENCE: ORGANIZATION
PROCESS, ACTIVITIES AND EFFECTIVENESS

ФРОНТ ЭЛЬ-ДЖАЗИРЫ В ВОЙНЕ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ: ПРОЦЕСС
ОРГАНИЗАЦИИ, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Levent ÜNAL*

ÖZ

İstiklal Harbi dört cephede cereyan etti. Doğu Cephesinde Ermeni kuvvetleri ve çeteleriyle, Batı Cephesinde Yunan Ordusuyla, Güney Cephesinde Fransız kuvvetleri ve Ermeni çeteleriyle, Elcezire Cephesinde İngiliz ve Fransız kuvvetleri ve onlarla iş birliği yapan Arap, Kürt aşiretleriyle mücadele edildi.

Bu dört cepheden en uzun süren ve niteliği en farklı olan Elcezire Cephesi oldu.

İstiklal Harbi cepheleri içerisinde, kaynakları sınırlı olduğundan en az araştırma Elcezire Cephesine ilişkin yapılmış, en az yayın bu cepheyle ilgili çıkarılmıştır. Bunun yanında Elcezire Cephesi genel olarak Revandiz Harekâtı ile özdeşleştirildiğinden araştırmalar çoğunlukla Musul Meselesi üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak Elcezire Cephesinin Musul dışında Anadolu'da Fırat Nehrinden İran Hududuna kadar olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Anadolu'nun güneyinde Halep ile Fırat Nehri arasındaki bölümü de mevcuttur. Cephe Komutanlığının faaliyetleri bu üç bölgede ve farklı mahiyette gerçekleşmiştir.

Bu makalenin amacı, Elcezire Cephesinin teşkilini zorunlu kılan sebep ve gelişmeleri inceleyerek Cephe Komutanlığının faaliyetlerini ve etkinliğini değerlendirmektir. Makalenin, Cephe Komutanlığınca farklı bölgelerde farklı stratejilerle yürütülen faaliyetlerin açıklanması ve cephenin bir bütün halinde değerlendirmesi bakımından faydalı olacağı kıymetlendirilmektedir. Çalışma için literatür taraması metodu ve nitel araştırma modeli kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elcezire Cephesi, Nihad (Anılmış) Paşa, Ali Şefik Özdemir, Musul Meselesi, Revandiz Harekâtı.

* **ORCID:** [0000-0003-4023-7064](https://orcid.org/0000-0003-4023-7064), Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, unallevnt11@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Ünal, L. (2025). İSTİKLAL HARBİNDE ELCEZİRE CEPHESİ KOMUTANLIĞININ TEŞKİL SÜRECİNİN, FAALİYETLERİNİN VE ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 1-32. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1649267>

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

ABSTRACT

On the Eastern Front the Armenian forces and gangs, on the Western Front the Greek Army, on the Southern Front French Forces and Armenian gangs and, on the Al-Jazeera Front the British and French forces and the Arab and Kurdish tribes that cooperated with them were fought.

Of these four fronts, the Al-Jazeera Front was the one that lasted the longest and had the most different quality.

Among the fronts of the War of Independence, the least research was done on the El Jazeera Front due to limited resources, and the fewest publications were published on this front. In addition, since the Al-Jazeera Front was generally identified with the Revandiz Operation, research mostly focused on the Mosul Issue. However, apart from Mosul, the Al-Jazeera Front also has a section in the Southeastern Anatolia Region from the Euphrates River to the Iranian Border in Anatolia, and in the south of Anatolia between Aleppo and the Euphrates River. The activities of the Front Command took place in these three regions and of different nature.

The purpose of this article is to evaluate the activities and effectiveness of the Front Command by examining the reasons and developments that necessitated the formation of the Eljazire Front. It is considered that the article will be useful in explaining the activities carried out by the Front Command with different strategies in different regions and evaluating the front as a whole. Literature review method and qualitative research model were used for the study.

Key Words: Al-Jazeera Front, Nihad (Anılmış) Pasha, Ali Şefik Özdemir, Mosul Issue, Revandiz Operation.

АННОТАЦИЯ

Война за независимость Турции велась на четырёх фронтах. На Восточном фронте с армянскими силами и бандами, на Западном фронте — с греческой армией, на Южном фронте — с французскими силами и армянскими отрядами, а на фронте Эль-Джазиры — с английскими и французскими войсками, а также с арабскими и курдскими племенами, сотрудничавшими с ними. Среди этих четырёх фронтов фронт Эль-Джазиры продолжался дольше всех и отличался своей спецификой. Из-за ограниченности источников этот фронт остаётся наименее исследованным: посвящено ему наименьшее количество научных работ и публикаций. Кроме того, фронт Эль-Джазиры часто отождествляют с Ревандизской операцией, поэтому исследования преимущественно сосредоточены на проблеме Мосула. Однако, помимо Мосула, фронт Эль-Джазиры охватывал и такие регионы Анатолии, как юго-восточная часть страны — от реки Евфрат до иранской границы, а также южные районы — от Халеба до Евфрата. Деятельность командования фронта охватывала все эти три региона и носила различный характер. Цель данной статьи — рассмотреть причины и события, обусловившие необходимость создания фронта Эль-Джазиры, а также проанализировать деятельность и эффективность командования фронта. Ожидается, что данное исследование внесёт вклад в комплексное понимание фронта путём раскрытия различий в стратегиях, применённых в разных регионах. В работе использованы методы анализа литературы и качественного исследования.

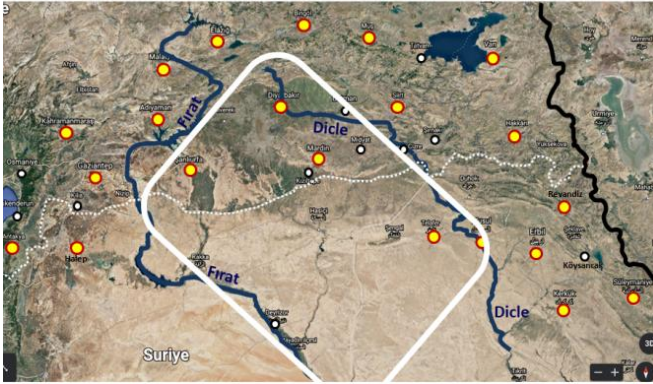
Ключевые слова: фронт Эль-Джазиры, Нихад (Анылмыш) Паша, Али Шефик Оздемир, проблема Мосула, Ревандизская операция.

1. GİRİŞ

Hindistan yolu üzerinde Basra Körfezi, Orta Doğu, Arap Yarımadası ve Doğu Akdeniz’de zayıf Osmanlı İmparatorluğu hiçbir koşulda İngiltere için tehdit oluşturmadığından İngiltere XIX. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir dış politika izledi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması halinde Osmanlı’nın çekildiği yerlerin önemli bir bölümü Rusya ve Fransa’nın denetimine geçecekti. Böyle bir olasılık İngiltere için pek çok risk barındırıyordu.

Bununla birlikte hızla çözülme ve dağılma aşamasına giren Osmanlı İmparatorluğunun ömrünü uzatma gayretlerinin sonuç vermeyeceğini İngiltere de görüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde alınan ağır yenilgi İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne bakış açısında radikal değişikliğe yol açtı. Bu savaşın ardından İngiltere Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için önce Kıbrıs ve Mısır’ı işgal ederek Doğu Akdeniz’de hâkimiyet sağladı, ardından Basra Körfezi, Orta Doğu ve Arap yarımadasını kontrol etmek üzere Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanma sürecinin kendi denetiminde, kendi menfaatleri doğrultusunda gerçekleşmesi için inisiyatif başlattı. Bu süreçte İngiltere Irak’ı doğrudan kontrolüne almaya öncelik verdi.

Irak İngiltere için üç yönden büyük öneme sahipti. İlki Hindistan’ı ve Hindistan yolunu güvende tutmak, ikincisi Rusya’nın Osmanlı ve İran’a yayılma tehlikesi ve böylece İngiltere’nin menfaatleriyle çatışan bir durumun ortaya çıkacak olması ihtimali ve üçüncüsü meselenin iktisadi boyutu olarak petroldür (Kürkçüoğlu, 1982: 49 387). O dönem dünyada petrol rezervine sahip olduğunu bilenen az sayıdaki yerlerin başında Elcezire Bölgesi geliyordu. Elcezire bölgesi Bağdat kuzeyinde Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan kesim için kullanılmaktaydı (BDHTH-III/I, 1979: 24). Elcezire bölgesinin demografik yapısı tarihi süreç boyunca çok değişmemiştir: Araplar, Türkler, Kürtler, Asuriler, Yahudiler, Sünni ve Şii Müslüman gruplar, aynı coğrafyayı yer yer karışık yer yer de kendi içinde homojen yapılar oluşturarak paylaşmışlardır. Bölgenin kuzey kesimlerde çoğunlukla Türkler ve Kürtler yaşamışlardır (Özcan, 2003: 7; Ahmetbeyoğlu, 2003: 3, Şenel, 2009; 157).

Kroki-2. Elcezire Bölgesi

Petrolün stratejik bir hammadde olduğunun ortaya çıkması ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru Irak’ın geniş petrol kaynaklarına sahip olduğunun anlaşılması üzerine İngiltere, ABD, Fransa ve Almanya bu bölge özelinde petrol üretiminde imtiyaz hakkı elde etmek için büyük bir rekabete tutuştu. Bu rekabette aslında en geride olan Almanya, ticari rekabeti siyasi rekabete dönüştürerek avantaj sağladı. II.Abdülhamit döneminde Almanya ile başlayan stratejik düzeyde yakınlaşma Berlin-Bağdat demir yolu yapım işinin Almanlara

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

verilmesi (Türkmen, 2001: 51) sonucunu doğurdu. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasında Alman etkisini arttırdı.

Almanya'nın Arap coğrafyasında boy göstermesi ve Hicaz demiryolu hattına ilave Bağdat demiryolu hattının inşasına başlaması İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tepkilerine yol açtı.

Özellikle İngiltere bu gelişmeyi kendi menfaatleri ve ulusal güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak gördü. İlk fırsatta bu tehdidi bertaraf etmek üzere hazırlıklara başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa girmesi İngiltere'yi Orta Doğu ve Irak'ta beliren Alman tehdidini ortadan kaldırma ve Osmanlı topraklarını kendi menfaatleri doğrultusunda parçalama yönünde harekete geçirdi.

Birinci Dünya Harbi'nde İngiltere Orta Doğu'da Osmanlı kuvvetlerine karşı Irak Cephesi'nden sonra Filistin-Suriye Cephesi'nde de savaşa tutuştu. İngiltere'yi Filistin-Suriye istikametinde harekete geçiren gelişmenin başlangıcını Osmanlı ordusunun icra ettiği ve başarısızlıkla sonuçlanan Birinci Kanal Harekâtı (Seferi) oluşturdu.

Birinci Dünya Harbi'nde açılan bu iki cephe İstiklal Harbi'nde Elcezire Cephesinin teşkilini zorunlu kıldı ve faaliyetlerini doğrudan etkiledi.

2. BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE IRAK CEPHESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından İngiltere'nin Irak'a müdahalesi gündeme geldiğinde, bu cephe için İngiltere'nin anayurttan kuvvet tahsis edemeyeceği aşikârdı. Bu sebeple 1914 yılının sonbaharında Irak bölgesindeki harekâtın sorumluluğu Hindistan Dairesine verildi (Erickson, 2011: 105). Bu görevlendirme üzerine 6. Hint Tümeni'nin 16. Piyade Tugayı henüz Osmanlı Devleti savaşa girmeden iki hafta önce dört gemiye bindirilerek gizliliği sağlamak için sanki Avrupa Cephesine gönderiliyormuş gibi 16 Ekim 1914'te Hindistan'dan hareket ettirildi (BDHTH-III, 1979: 65). Gemiler 23 Ekim 1914'te Bahreyn Adaları civarına ulaşılar (Moberly, 1928: 102). Askerler burada adalara yakın demirleyen gemilerde Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması halinde çıkarma yapmak üzere beklemeye başladılar.

Bir hafta kadar sonra Osmanlı Devleti Karadeniz Olayı ile savaşa dâhil oldu. İngiltere'nin 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilanının ertesi günü 6 Kasım 1914'te İngiliz kuvvetleri önce Fav adasını ele geçirip (Özdemir, 2004: 55), Basra Körfezi'nde Irak sahiline asker çıkarmaya başladılar. Çıkarma bölgesini Irak ve Havalisi Komutanlığının Arap erlerinden oluşan zayıf bir hudut taburu savunuyordu. Donanmanın ateş desteği ile çıkan birliklere karşı hudut taburu varlık gösteremedi (Ünal, 2020: 40).

Basra Körfezinde asıl çıkarmalar 8 Kasım 1914 tarihinde başladı. Şattül-arap Nehri üzerinden kuzeye doğru hareket eden İngilizler zayıf Osmanlı kuvvetlerini atarak 1915 yılı temmuz ayı sonuna kadar Dicle Nehri üzerinde Ammare'ye, Fırat Nehri üzerinden Nasıriye'ye kadar ilerlediler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak Devletleri'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılımıyla Osmanlı padişahı ve aynı zamanda 114. İslam halifesi V. Mehmet Reşat 14 Kasım 1914'te Cihadı Ekber ilan ederek, İtilaf Devletleri'ne karşı dünya Müslümanlarını savaşa çağırdı (Çakı, 2022: 185). İngilizler böyle bir girişim beklediklerinden henüz Cihad ilan edilmeden önce 31 Ekim 1914'te Basra ve çevresinde yayınladığı bildiride artık Osmanlı'nın sonun geldiğini, aşiretlerin bağımsızlık için harekete geçmeleri gerektiğini, İngiltere'nin Müslümanların ibadet ve dini geleneklerine karışmadıklarını, toprak kazanma hedeflerinin olmadığını ve olası bir cihada uymamaları gerektiğini vurgulamıştı (Umar, 2016: 575). Cihad ilanını müteakip de bu çağrıyı etkisiz kılmak için İngilizler Kürt ve Arap aşiretlerine savaş sonunda bağımsızlık vaat ederek ve

bölgedeki aşiretlere bol miktarda para dağıtıp kendi safında tutarak karşılık vermeye gayret ettiler (Avşar, 2003: 119).

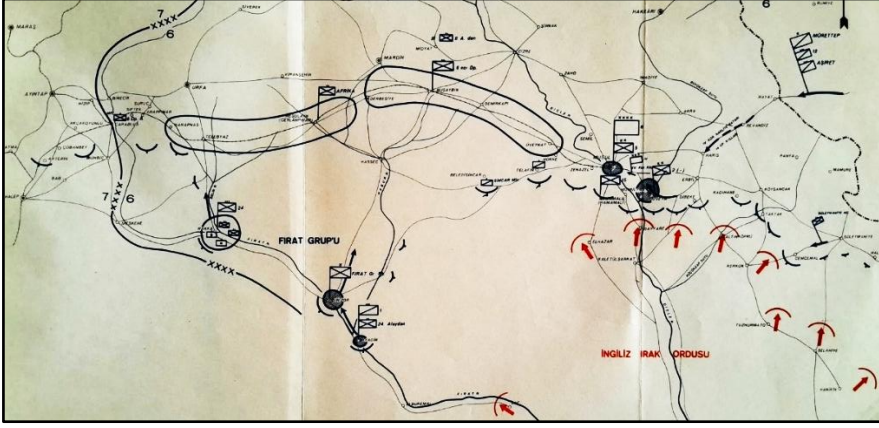
Irak'ta başlangıçta kolayca kazanılan başarılar İngilizleri Bağdat'a doğru ilerlemeğe sevk etti. General Tawnshend komutasındaki takviyeli 6.Tümen, Kutülammare'deki zayıf iki Osmanlı tümenini 28 Eylül 1915'te mağlup ederek Bağdat'a doğru ilerlemeye devam etti. (Belen, 1964: 4).

İngilizlerin ilerleyişini durdurmak için Osmanlı ordusu Bağdat'ın 15 kadar güneyinde Selmanpak'ta mevzilenmişti. Burası Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktası idi (Bayur, 1979: 101). 22-25 Kasım 1915 tarihleri arasında dört gün süren Selmanpak Muharebesi'nde İngiliz Tümeni ağır zayıat verince General Tawnshend çekilme emri verdi. Ancak İngiliz Tümeni için çekilme kolay olmadı, Türk birlikleri sıkı takip sürdürüyordu. Bu koşullar altında General Townshend 6.Tümen'i Kutülammare mevzilerine sokarak burayı müstahkem mevki haline getirdi ve etkili bir savunma düzeni alarak yeni İngiliz kuvvetlerinin kendisini kurtarmasını bekledi. İngilizler her türlü çareye başvurmalarına rağmen Türklerin Kutülammare kuşatmasını yaramayınca General Tawnshend 29 Nisan 1916'da teslim oldu.

Bu teslimiyet ve Irak harekâtındaki başarısızlık cephedeki İngilizleri durdurmadığı gibi mevcut kuvvetlerini takviye ederek yeniden taarruza geçmek üzere faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Nihayet 13 Aralık 1916'da harekete geçen İngilizler 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmek suretiyle cephenin en etkili sonucunu elde ettiler (Eraslan, 2000: 87). Bağdat'ı ele geçiren İngiliz ordusu 1917 yılı sonuna kadar Bağdat'ın yaklaşık 160 kilometre kuzeyinde Dicle Nehri ile Diyale Nehri arasında güneydoğu kuzeybatı hattında uzanan ve Cemeli Hamrin olarak adlandırılan sıradağların güney eteklerine kadar ilerlediler. 1918 yılı Nisan ayı sonunda bölgedeki iki İngiliz kolordusundan 3. Kolordu Kerkük istikametinde hareketlendi ve Türk Ordusunun Altıncıköprü'ye çekilmesinden istifade ile Sykes-Picot Antlaşması'nda Fransa'ya bırakılan Kerkük'ü 7 Mayıs 1918'de işgal etti. 25 Mayıs 1918'de geri alınan Kerkük 25 Ekim 1918'de tekrar İngilizlerin eline geçti (Kemal, 2007: 655). İngiliz 1. Kolordusu da 23 Ekim 1918'de Dicle Vadisi'nde Tikrit bölgesinden harekete geçerek, Musul'un 150 kilometre güneyindeki El-Şirkat mevzii ve kuzeyinde kademeli tertiplen Dicle Grubunu çevirme harekâtıyla tümüyle esir aldı.

İki tümen çapındaki Dicle Grubu'nun esir olması Musul istikametini düşmana tamamen açtı. Irak cephesini savunmaktan sorumlu 6.Ordu Komutanı'nın Musul'u savunmak için elinde 15. Alay, birkaç batarya ile bir muhafız taburundan başka kuvvet kalmadı. Dicle Vadisi'nin doğusunda Altıncıköprü civarında 2.Tümen'den geriye bir alay kalmıştı. Bir alay çapındaki Süleymaniye Müfrezesi Erbil istikametinde, İran'dan çekilmekte olan 16.Mürettep Süvari Tugayı da Revandiz'e gitmek üzere hududa doğru yürüyüş hâlindeydi. Fırat Vadisi güzergâhında tugay çapındaki Fırat grubu da Telebyaz istikametine çekilmekteydi. (BDHHTH-III/II, 2002: 606-607; Belen, 1967: 145).

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Kroki-4: Mütareke İmzalanırken Irak Cephesinde Tarafların Durumu (TİH-I, 1962: 104)

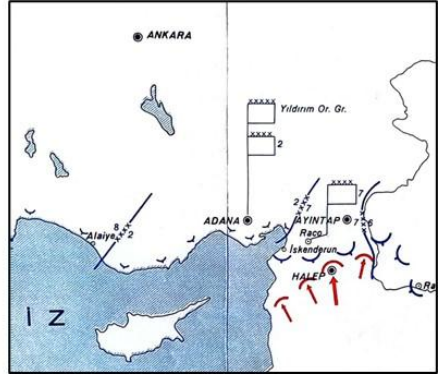
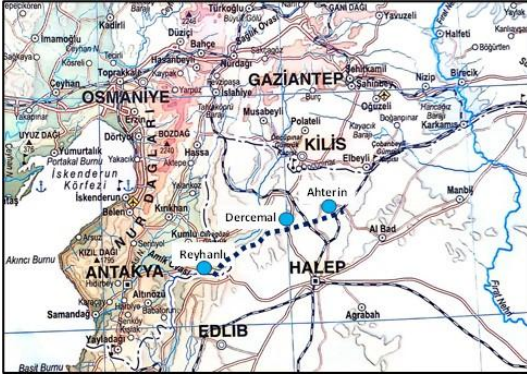
Mondros Mütarekesi imzalandığında, tüm olumsuzluklara rağmen Fırat'ın doğusundan sorumlu olan Ali İhsan Paşa'nın komutasındaki 6.Ordu Musul'un güneyinde bulunmaktaydı ve Musul'un yanı sıra Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'nin önemli bir bölümünü de kontrolünde tutmaktaydı. Suriye Cephesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki 7.Ordunun Halep kuzeyine çekilme harekâtına paralel olarak 6.Ordunun da daha kuzeye çekilmesi ve iki ordunun müşterek bir cephe tesis etmesi düşünülmekteydi (TİH-I, 1962: 15). İngiliz birliklerinin öncü kuvvetleri ise doğudan batıya Selahiye-Tuzhurmoto-Kerkük-Altınköprü-Elhazar-Kaletülşarkat-Hane (Ane) hattına kadar ilerlemişti.

3. BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE FİLİSTİN-SURİYE CEPHESİ

Osmanlı Devleti İngiltere'nin 1882'de Mısır'a yerleşmesini bir türlü kabullenmemişti. Birinci Dünya Savaşı başladığında Almanya'nın da isteğiyle 14 Ocak 1915'te Süveyş Kanal Harekâtını başlattı. Büyük güçlüklerle Sina Çölü'nü geçerek kanalın önüne kadar gelen Türk ordusunun girişimi başarısızlıkla sonuçlandı (Uçarol, 2015: 630-631).

Bu başarısız girişimden sonra 1916 yılında İkinci Kanal Harekâtı Sina Çölüne hakimiyet mücadelesi şeklinde gerçekleşti ve bu mücadeleden galip çıkan İngiltere 1917 yılında Filistin Seferini başlattı. İlkbahar döneminde iki Gazze Muharebesinden yenik çıkan İngiliz ordusu Sonbahardaki Üçüncü Gazze Muharebesini kazanarak Filistin'in güney kesimini işgal etti, yıl bitmeden Kudüs'ü de ele geçirdi.

1918 yılında Osmanlı Devleti için artık hedef Filistin'in kuzey kesimini elde tutmaktı ancak bu da mümkün olmadı. Eylül 1918'de Nablus (Megiddo) Muharebesi'nde bozguna uğrayan Türk ordusu hızla çekilmeye başladı. Filistin'den sonra Suriye'de de ilerlemeye devam eden İngiliz ordusu; 1 Ekim 1918'de Şam'a, 28 Ekim 1918'de Halep'e ulaştı. Hızla ilerleyen İngiliz ordusunu sonunda Halep kuzeyinde Katma'da Mustafa Kemal Paşa durdurmayı başardı. (Ünalp, 2021: 62). Birinci Dünya Harbi sona ererken Suriye Cephesini boşaltan Türk kuvvetleri Reyhanlı-Dercamal-Ahterin hattına kadar çekilmişti (HTVD, 1959: 84).

Kroki-3: Mütareke İmzalanırken Suriye Cephesinde Tarafların Durumu

4. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI GÜNEY CEPHELERİNDE GELİŞMELER

Osmanlı Devleti'nin parçalanması gerektiğini düşünen İtilaf Devletleri Birinci Dünya Harbi başladıktan bir süre sonra aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla, parçalanma sonrası Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacaklarını kararlaştırmışlardı.

Bu anlaşmalardan Sykes-Picot, savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu parçalandığında Ortadoğu'nun İngiltere ve Fransa arasında nasıl paylaşılacağını göstermesi bakımından önemliydi. Varılan antlaşmaya göre Doğu Akdeniz Bölgesi ile Suriye ve Musul Fransa'ya, Hayfa, Akka, Irak ve Fransa'ya verilen bölgenin güneyi İngiltere'ye bırakılıyor, Filistin uluslararası idareye tahsis ediliyordu (Karal; 1996; 544; Armaoğlu, 2000: 125, 321).

Antlaşmanın en dikkat çeken hususu Musul bölgesinin Fransa'ya bırakılmış olmasıydı. Üstelik Musul Fransa'ya çetin müzakereler, pazarlıklar ve başka bir bölgeye karşılık olarak bırakılmadı. Adeta Musul İngiltere tarafından Fransa'ya terk edildi. İngiltere için hem kritik geçiş güzergâhında bulunmasına hem zengin petrol yataklarına sahip olmasına rağmen Musul neden Fransa'ya altın tepsiyle sunuldu? Antlaşma 16 Mayıs 1916'da imzalanırken Rusya'da henüz Bolşevik Devrimi gerçekleşmemişti ve Doğu Anadolu Rusya'ya bırakılmıştı. Bu durumda Musul'un İngiltere'nin kontrolünde olması halinde bir yerde İngiltere ve Rusya sınır komşusu olacaktı. İngiltere Rusya ile arasına bir tampon ülke koymak istediğinden, hiç arzu etmese de Musul bölgesini Fransa'ya bırakmak zorunluluğu duymuştu.

Birinci Dünya Harbi sonunda 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz İtilaf Devletleri daha önce yaptıkları anlaşmalar çerçevesinde kendilerine bırakılan yerleri işgal etmeye başladılar. İşgaller konusunda İngilizler ön aldılar, Mondros Mütarekesi sonrası Musul'u bir an önce işgal etmek için 2 Kasım 1918'de harekete geçerek Ali İhsan Paşa'dan Türk birliklerinin derhal Musul'u boşaltarak 5 mil (8 kilometre) kuzeye çekilmesini istediler (Tansel, 1977: 32-33). Oysa Mondros Mütarekesi imza edilirken İngiliz kuvvetleri henüz Musul'un 60 kilometre güneyinde idiler (Kinross, 1990: 167).

Ali İhsan Paşa mütareke hilafına bu talebi üst makamlara iletileceğini bildirdi, ancak baskı oluşturmak için İngilizler 3 Kasım 1918'de Musul'a doğru ilerleyerek kendilerine göre Irak hududu içinde bulunduğunu kabul ettikleri birliklerin teslim olmasını istediler.

Çekilme konusu Musul'da karşılıklı komutanlıklar ve İstanbul'da Osmanlı Hükümeti ile İngiliz Yüksek Komiserliği arasında da defaten görüşüldü, bir mutabakata varılamadı. İngilizlerin eli güçlüydü ve acele ediyorlardı. Ali İhsan Paşa bir taraftan

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

İngilizlerin çekilme baskısına direnmeye çalışırken diğer taraftan 6.Ordu'nun kalan birliklerini iki tümen (2 ve 5) ve bir süvari tugayı şeklinde tertiplemekle uğraşıyordu (TİH-I, 1962: 88).

İngiltere'nin Irak Kuvvetleri Başkomutanı General Marshall 7 Kasım 1918 günü Ali İhsan Paşa'ya Musul vilayetinin tümünün 15 Kasım 1918 tarihine kadar boşaltılmasını ve Musul Valisi'nin kendilerine teslim edilmesini istedi. Ali İhsan Paşa Vali'nin teslimine yanaşmayınca General Marshall Ali İhsan Paşa'yı 8 Kasım 1918 sabahına kadar kenti terk etmesi yönünde tehdit etti. 8 Kasım 1918 günü bir İngiliz müfrezesi gelerek Hükümet Konağındaki Türk bayrağını indirip İngiliz bayrağını çekti (Belen, 1967: 222). Böylece Türk birlikleri 8 Kasım 1918'de itibaren Musul'u boşaltmaya başladılar. Ali İhsan Paşa da ertesi günü Nusaybin'e hareket etti. Genel Komutanlığın 8 Kasım 1918 tarihli Musul'un tahliye emri de kendisine yolda ulaştı. Musul'un 6.Ordu Komutanlığınca tahliyesi 15 Kasım 1918 tarihinde tamamlandı. Böylece İngiltere Musul'u resmi olarak 15 Kasım 1918'de işgal etmiş oldu (Jaeschke, 1970: 2-3; MKİİAB-I, 1993: 37; Uçarol, 2015: 804).

İngilizler bir yandan Musul'un tahliyesi için 6. Ordu Komutanlığını sıkıştırırken diğer yandan da Osmanlı yönetimine İskenderun'u işgal edeceklerini bildirdiler. İskenderun'u işgal ettikleri takdirde İngiliz ordusu 20.Kolordu'nun İskenderun'un güneyindeki birliklerini esir edebileceğinden, birlikler kuzeyde yeni konuş değişikliklerini yapınca kadar İskenderun elde bulundurulmalıydı. Bu sebeple Yıldırım Ordular Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa birliklerin çekilmesi tamamlanıncaya kadar İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarmasına gerekirse silah kullanılarak müsaade edilmeyeceğini kararlılığını ortaya koydu (HTVD, 1959: 735). Mustafa Kemal Paşa'nın bu yaklaşımını devletin izlediği politikaya uygun bulmayan Hükümet tarafından Yıldırım Ordular Grubu ile 7.Ordu Karargâhının lağvedilerek Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti emrine alınmasına dair Padişah onayı alındı. Bu karar Grup Komutanlığına 10 Kasım 1918 günü ulaştı, aynı akşam Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a hareket etti (TİH-I, 1962: 62). Bu teşkilat değişikliği sonucu Grup Komutanlığı mıntikasının sorumluluğu 2.Ordu Komutanı olarak Nihad (Anılmış) Paşa'ya geçti, ancak yaklaşık bir ay sonra 2.Ordu Karargâhı da lağvedilerek Nihad Paşa'nın komutasındaki tüm birlikler "Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliği" adı altında birleştirildi (AA, S. 203, 259, 1001, 1302; K. 55, 61, 69, 114; G. 62, 94, 25, 89; Erdaş, 2018: 7).

İngilizler 9 Kasım 1918 günü İskenderun'u işgal ettiler ardından da 22 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne nota vererek 15 Aralık 1918'e kadar Pozantı'ya kadar olan toprakların boşaltılmasını istediler (Ünal, 2023: 177-178). Hükümet İngilizlerin baskılarına boyun eğerek hemen ertesi gün birlik komutanlarına Kilikya'nın boşaltılma kararını bildirdi (Ener, 1965: 2). Bu kadar kısa sürede malzemenin taşınarak bölgenin boşaltılması mümkün değildi. 2. Ordu Komutanı İngilizlere görüşerek bu süreyi 12 gün daha uzatmayı başardı. Buna rağmen hem zaman yönünden hem yeterince araç malzemenin çoğu taşınmadan (Tansel II, 1978: 48-49) 26 Aralık 1918 tarihine kadar bölge boşaltıldı, Adana'da askeri birlik kalmadı (Erdaha, 1975: 303; TİH-IV, 2009: 41).

2.Ordu Torosların kuzeyine çekildikten sonra Ordu karargâhı ile 12.Kolordu Konya'da, 20.Kolordu önce Niğde'de, 1919 yılı ilkbaharında Ankara'da konuşlandı (TİH-I, 1962: 69). Nihad Paşa, birlikler Torosların kuzeyine çekilirken harekât bölgesindeki tüm silah ve harp malzemelerini de bölge dışına çıkartarak İngilizlere kıyı emniyetinde kullanılan eski model Krup toplarının haricinde silah bırakmadı (TBMMA 12-1136; Erdaş, 2008: 8).

Irak bölgesinde İngilizler Musul'un işgaliyle yetinmediler, kuzeye doğru işgali genişleterek 6 Aralık 1918'de Kilis'i, 17 Aralık 1918'de Antep'i (TİH-IV, 1959: 48-49) işgal ettiler. Antep'ten sonra İngiliz işgali Anadolu'nun kuzey ve doğusuna doğru genişledi, 22 Şubat 1919'da Maraş ve 24 Mart 1919'da Urfa da işgal edildi (Artuç, 2001: 29).

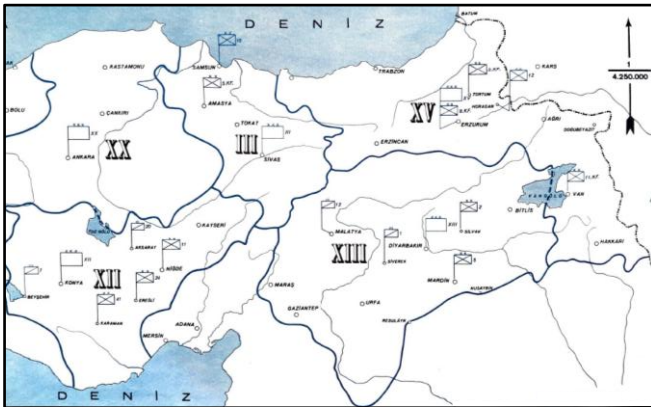
İngilizler bir yandan kendi başlarına bu işgallere girişirken diğer yandan Fransızlarla birlikte Çukurova'nın işgalini de başlattılar. Fransızların 11 Aralık 1918'de Dörtyol'u işgalinin ardından bu kez 17 Aralık 1918'de Mersin'e İngilizler ve Fransızlar birlikte asker çıkardılar (Çelik, 2005: 700). Ardından 24 Aralık 1918'de Adana ve 27 Aralık 1918'de Pozantı da işgale edilerek 1918 yılı sona ermeden Çukurova bölgesi tümüyle işgal edilmiş oldu (Hatipoğlu, 2001: 38).

Çukurova bölgesinin ortak işgali daha önce aralarında yaptıkları antlaşmalar sonucu oldu. Buna göre Çukurova'nın askeri idaresi İngilizlere, mülki idaresi Fransızlara ait idi (Özoğuz, 1935: 20; Hatipoğlu, 1989: 16)

İngilizler güneydeki işgallerini bir an önce Vilayat-ı Sitte'ye doğru genişletmek istiyorlar ancak bu yönde harekete geçmede 6.Ordu'yu ve Ali İhsan Paşa'yı tehdit olarak görüyorlardı (TİH-I, 1962: 100). Bu tehdidi ortadan kaldırmak için önce 7 Şubat 1918'de Dışişleri Bakanı ile Savunma Bakanı'na şifahen, 11 Şubat 1918'de de yazılı tezkere vererek 6.Ordu'nun lağvedilmesini ve Ali İhsan Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasını istediler. Osmanlı yönetimi İngilizlerin bu ültimatonlarına boyun eğerek 12 Şubat 1918'de 6.Orduyu lağvetti, yerine 13.Kolordu teşkil edilerek komutanlığına Albay Ahmet Cevdet Bey atandı. (Şıvgın, 2014: 6).

Tüm bu teşkilat değişikliklerinden sonra Anadolu'nun güneyinde İngiliz kuvvetlerinin işgali altındaki Maraş, Antep ve Urfa'yı da kapsayacak şekilde Fırat Nehrinin doğusundan Siirt'e kadar bölge 13.Kolordunun sorumluluğuna verildi.

13.Kolordunun mevcudu, diğer birliklerde olduğu gibi çok düşüktü. 5.000'den az mevcuduyla 13.Kolordu Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Doğu Anadolu'nun bir kısmına yayılmıştı.

Kroki-6: Millî Mücadele Başlarken 13. Kolordu'nun Tertiplenmesi (TİH-I, 1962: 184)

Bu bölge dâhilindeki İngiliz işgalleri ağırlıklı süvari birlikleriyle sürdürülüyordu. Takviyeli bir Hint süvari tugayı Antep'te, bir Hint süvari alayı Maraş'ta idi, Urfa'da tabur çapında bir kuvvet konuşlanmıştı. İşgal altındaki bu yerlerde İngiliz askerlerinin yanı sıra silahlı Ermeni gönüllüler de bulunmaktaydı. 13.Kolordunun karşısında Musul bölgesinde ise İngilizlerin 18.Hint Tümeni bulunuyordu. Üç tugayı ile bu İngiliz tümeni bölgede parça parça tertiplenmişti. Zebra ve Akra tarafında da 300 kadar Nasturi İngiliz askeri bulunmaktaydı (TİH-IV, 2009: 43).

5. ELCEZİRE CEPHESİ KOMUTANLIĞININ KURULMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de açılırken, San-Remo Konferansı’nda bir araya gelen İtilaf Devletleri temsilcileri Osmanlı Devleti’ne imzalatılacak barış antlaşmasına son şeklini verdiler. 26 Nisan 1920 tarihinde konferansın sonunda Osmanlı Hükümeti’nden anlaşmayı imzalayacak temsilcinin Paris’e gönderilmesini istediler. Ardından da Osmanlı Devleti üzerinde anlaşmayı imzalamak yönünde bir baskı oluşturmak gayesiyle yaklaşık bir yıldır İzmir-Manisa çevresinde Milne Hattı’nda beklemekte olan Yunan ordusuna ileri harekâta geçme konusunda onay verdiler. Böylece İzmir ve çevresinden sonra 22 Haziran 1920’de Batı Anadolu’da da Yunan işgali başladı (Ünal, 2022: 13).

Yunan ileri harekâtının iki mihver üzerinde, kuzeyde Bursa ve güneyde Uşak istikametinde hızla gelişme göstermesi üzerine 25 Haziran 1920’de Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edildi (TİH-II/II, 1965: 214). Bu suretle Batı Cephesi’nde beliren tehdide karşı komuta birliği sağlanarak tedbir getirilmeye çalışıldı.

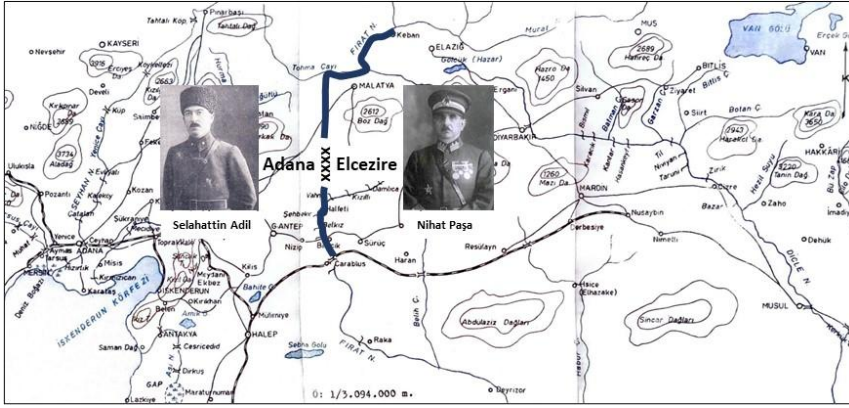
Batı Cephesi’nden sonra sıra diğer cephelere gelmişti. Doğu Cephesi’nde hâlihazırda yeni bir düzenlemeye ihtiyaç yoktu, Kazım (Karabekir) Paşa’nın komuta ettiği 15.Kolordu zaten İstiklal Harbi’nin bu safhasında tek güçlü düzenli birlik konumundaydı. Üstelik koşullar henüz bu cephede harekâta geçecek seviyede açıklığa kavuşmamıştı. Güney Cephesi Silifke’den İran hududuna kadar sorunlu bir cepheydi. Bu bölge Birinci Dünya Harbi’nin sonunda halen faal olan Osmanlı ordularının İngiliz kuvvetleri karşısında zorlandığı iki cepheyle ilişkiliydi. Cephenin Mersin-Urfa arasındaki bölümü Filistin-Suriye Cephesi’nin, Mardin-Hakkâri arasındaki bölümü Irak Cephesi’nin uzantısı gibi idi.

Başlangıçta ön alarak cephenin her kesimini hızla işgal eden İngiltere, Fransa ile Suriye İtilafnamesini imzalayıp Musul ve çevresini kendi nüfuz bölgesine dâhil edince 29 Ekim 1919’da Kilis’i, 30 Ekim 1919’da Maraş’ı ve Urfa’yı, 5 Kasım 1919’da Antep’i Fransız kuvvetlerine devretti (Sofuoğlu, 2009: 219). Bundan sonra Fransız işgali altındaki tüm bölgelerde işgalin getirdiği baskı, zulüm ve zorluklar katlanarak arttı. Fransız üniformalı Ermeni askerler ile yerli Ermenilerin ve dışarıdan getirilen Ermeni çetelerin Türklere yönelik insanlık dışı muameleleri halkı silahlı örgütlenmeye sevk etti.

İngiltere Güney Cephesi’nin batı kesimini Fransa’ya devrettikten sonra gayretlerini Musul bölgesinin kuzeyinde, Güneydoğu Anadolu’da tampon bir bölge oluşturmaya yoğunlaştırdı. Bunun için bölgedeki Kürt aşiretleri Türklere karşı kendi tarafına çekme politikasını uygulamaya başladı. Dolayısıyla Güney Cephesi’nin doğu ve batı kesimlerinde iki ayrı işgal devletinin farklı mahiyette tehdidi ortaya çıktı.

Bu gelişmeleri yakından takip eden TBMM Hükümeti Batı Cephesi’nin teşkilinin ertesi günü 26 Haziran 1920 tarihinde bu bölgeye yönelik iki ayrı komutanlık kurdu. Fırat Nehri ara hattı olacak şekilde doğuda İran sınırına kadar bölge için Elcezire Cephe Komutanlığı, Fırat Nehri’nin batısında Mersin’e kadar olan bölge için Adana Cephe Komutanlığı oluşturuldu (TİH-IV, 1966: 161). Adana Cephesi Komutanlığı 9 Kasım 1920 tarihinde 2.Kolordu Komutanlığı adını aldı (TİH-IV, 2009: 242)

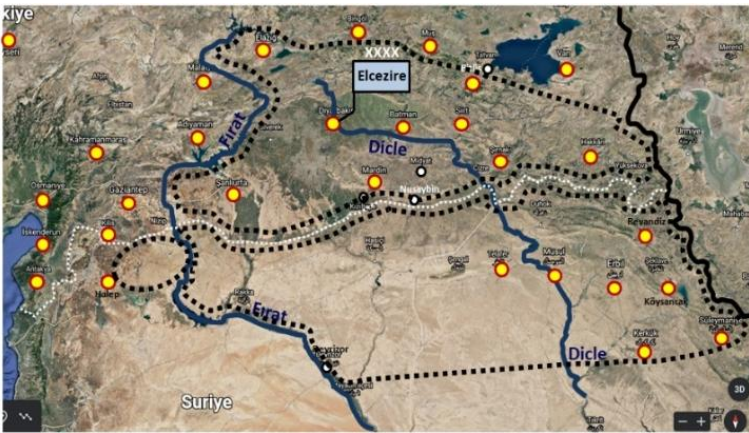
Elcezire Cephe Komutanlığına Mirliva Nihad (Anılmış) Paşa, Adana Cephesi Komutanlığına Albay Selahattin Adil Bey atandı. Nihad Paşa Elcezire Cephe Komutanlığını 1,5 yıl sürdürdükten sonra 3 Kasım 1921’de görevden alınarak (Burak, 2005: 175) yerine Cevat (Çobanlı) Paşa atandı (BDSKKB, 2009: 143).

Kroki-7: Elcezire Cephesi Komutanlığının Ara Hattı

Elcezire Cephesi Komutanlığı teşkil edildiğinde; Cephe Komutanlığı Karargâhı Diyarbakır'da, 1.Süvari Alayı Siverek'te, 12.Süvari Alayı Malatya'da, 2.Piyade Tümeni Silvan ve dolaylarında, 5.Piyade Tümeni Mardin ve civarında konuşlanmıştı (TİH-I, 1962: 177). Cephe Komutanlığının kuruluşunu belirleyen kararnamede Cephe Komutanlığının sorumluluk sahası olarak Fırat Nehri ile İran sınırı arasındaki hudut hattı ile Fırat Nehri batısında Fransız işgali altındaki mıntıkeyi da kapsadığı belirtiliyordu. Buna göre sorumluluk sahasında Musul, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elâzığ) vilayetleri ile Urfa ve Hakkâri sancakları bulunmaktaydı. Cephe Komutanı seferde ordu komutanı yetkilerine haizdi ve sorumluluk bölgesindeki tüm mülki amirlere doğrudan emir ve talimat verme yetkisine sahipti.

Cephe Karargâhı'nın 13.Kolordu Karargâhı'ndan teşkil edilecek, lağvedilecek 13.Kolordu'nun mevcut birlikleri doğrudan Cephe Komutanlığına bağlanacaktı. Komutanlık askeri harekâtlarla ilişkili konularda Genelkurmay Başkanlığına, idare yönünden de Millî Savunma Bakanlığına bağlı olacaktı (Cebesoy; 1953: 414-415)

Kroki-8: Elcezire Cephe Komutanlığı'nın Sorumluluk Bölgesi

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Cephe Komutanlığının kuruluş kararnamesinde kuruluş gerekçesi genel mahiyette belirtilmiş olmasına karşın merkezden bölgedeki birliklere ve idari makamlara gönderilen emir ve yazılarda cephenin “bölge halkının Büyük Millet Meclisi’nin öncülük ettiği milli gaye etrafında birleşmesini sağlamak ve Kürdistan adı altında yapılmakta olan propagandalara engel olacak tedbirleri almak” için teşkil edildiği belirtiliyordu (AA, S. 2525, K. 633, G. 81, A. 6; Erdaş, 2018: 10).

Ankara Hükümeti Misak-ı Milli sınırlarına dâhil olan Musul bölgesini ele geçirme gayesini güderken gündeme bir de İngilizlerin yarattığı Kürdistan sorunu ortaya çıkmıştı. Sevr Antlaşması’na göre Anadolu’nun güneydoğusunda özerk bir Kürt bölgesi oluşturulacaktı. Üstelik ileride Kürtlerinin çoğunluğunun bağımsızlık talebiyle Milletler Cemiyeti’ne müracaat etmeleri halinde Türkiye’nin bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakması öngörüyordu (Sevr Muahedesi, 1334: 5; Balcıoğlu, 2000: 209).

Bölgeye ilişkin bir başka sorun, bu coğrafyada öteden beri devlet otoritesinde noksanlık yaşanmasıydı. Mondros Mütarekesi sonrası bölgedeki düzensizlik ve kargaşa daha da arttı, çünkü İngilizler bilinçli olarak ayrılıkçıları kışkırtıyordu. Bu durum bölgede devletin zaten sınırlı olan nüfuzunu tümüyle ortadan kaldırıyordu. Nizami birlikler mütareke gereği silahtan tecrit edilip terhisler sonucu kadro mevcutları çok düştüğünden askeri hizmetler yerine getirilemez olmuştu. Jandarma birliklerinin personeli bölgedeki insanlardan olduğundan yegâne kuvveti jandarmadan ibaret olan mülkiye memurlarının nüfuz ve tesirleri de ancak hükümet binası dâhilinde sınırlı kalıyordu. Tüm bu hususlar kapsamında Elcezire Cephe Komutanlığının dâhili vazifeleri; bölgede asayiş ve kamu düzenini sağlamak, devlet otoritesini hâkim kılmak, halkın Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşı ayaklanmasının önüne geçmek, İngiltere’nin Kürtleri kışkırtarak milli sınırların dışında tutma gayretlerini boşa çıkarmaktı. Harici vazifeleri ise; Musul ve havalisini (çevresini) geri alarak milli sınırlara dâhil etmek, Musul ve çevresinde İngiliz karşıtlığını destekleyerek bölgenin geleceği konusunda söz sahibi olmak, hudut hattını İngiliz ve Fransız kuvvetleri ile bunlardan cesaret alan yerel unsurlardan temizlemektir (Erdaş, 2018: 10).

6. ELCEZİRE CEPHESİ KOMUTANLIĞININ FAALİYETLERİ

Elcezire Cephe Komutanlığı kendisine verilen görevleri yerine getirmek için öncelikle sorumluluk bölgesinde ayrılıkçı girişimleri önlemeye ve devlet düzenini hâkim kılmak için kolluk faaliyetlerini etkinlikle sürdürmeye yönelik faaliyetlere ağırlık verdi. Bu kapsamda milli sınırlar içinde kolluk görevleri için büyük oranda düzenli birlikler kullanıldı, ancak aşiretlerin desteğini sağlamaya da özen gösterildi.

Bunun yanında Musul bölgesinde İngilizleri, Suriye’nin kuzeyinde Fransızları yıpratmaya yönelik faaliyetlere örtülü ve dolaylı destek sağlamaya gayret gösterdi. Yıpratma stratejisini uygulamak için yerel teşkilleri ve aşiretleri desteklenerek sınırlı oranda düzenli unsurlarla takviye edildi.

6.1. Cephe Komutanlığının Ayrılıkçı Girişimleri Önleme ve Devlet Düzenini Hâkim Kılmaya Yönelik Faaliyetleri

Irak bölgesini bir bütün olarak denetim altına almak isteyen İngiltere, Türkiye’yi Musul bölgesinden uzak tutmak için politikalar geliştirmeyordu. Bu kapsamda İngiltere Musul bölgesinde konuşlandığı birliklerle bir yandan gücünü gösterirken diğer yandan aşiretleri para yoluyla kendi tarafında tutmaya gayret ediyor, özerk yönetim vaadi ile de siyasi yönden avantaj sağlamaya çalışıyordu.

İngiltere benzer politikayı Güneydoğu Anadolu için de yürütmektedir. İngiltere adına Binbaşı Noel, Fransa adına Albay Normand, Güneydoğu Anadolu’da pek çok bölgeyi ziyaret etmekte; Diyarbakır ve çevresinde propagandalarla halk arasında güvensizlik

yaratmaya çalışmaktaydı. Burada nihai hedef İngiliz-Fransız güdümünde bir Kürt hükümeti teşkil etmek ve bu suretle bölgenin işgalini ve denetimini sağlamaktı.

Esasen İngilizler, Irak bölgesinin Siirt, Diyarbakır ve Mardin sancaklarını da içine aldığını iddia ederek buraları da işgal etmek istemişlerse de bölgede 13.Kolordunun direnmesi üzerine buna cesaret edememişlerdi (TİH-IV, 2009: 13). Bununla birlikte bu dönem çıkan ayaklanmalar, Elcezire Cephe Komutanlığını oldukça uğraştırdı.

Bu ayaklanmalardan biri olan yayılan Milli Aşireti Ayaklanması, Elcezire Cephesi kurulmadan önce çıkmıştı ve Cephe Komutanlığının kurulmasının sebeplerinden birini de bu ayaklanma teşkil etmişti. Aşiretin önde gelenleri Fransız ve İngiliz işgal güçleriyle temas kurduktan sonra başlattıkları ayaklanmada Siirt'ten Tunceli'ye kadar bölgenin büyük kısmını kontrolleri altına almışlardı. Ayaklanmanın Siverek istikametinde yayılma temayülünde olması, yine aynı dönemde Batı Cephesi'nde Yunan ordusunun ileri harekâta başlaması ve Anadolu'nun pek çok yerinde devam eden diğer isyanlar endişe verici idi.

Elcezire Cephe Komutanlığı kurulmadan önce Milli Aşiretinin tenkili için 13. Kolordu Komutanlığı 5.Tümeni görevlendirilmişti. 18 Haziran 1920'de gerçekleşen çarpışmalarda kalabalık isyancılar karşısında yetersiz kalan askeri kuvvetler güneye çekilmişti. İşgal kuvvetlerinden aldıkları yardımlarla güçlenen asiler, 24 Ağustos 1920'de mevcudu 2000'den fazla bir kuvvetle yeni bir taarruz başlatmış ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i ele geçirmişlerdi. Asiler burada devlet yanlısı Karakeçili Aşireti mensuplarını asıp şehirdeki subayların mallarını yağmalamışlardı (TİH-VI, 1964: 134-135).

Milli Aşireti isyanını siyasi mahiyette ve yayılma eğiliminde gören Nihad Paşa, bu isyanın bastırılması için askeri birliklerinin yanı sıra olayın genişliği nedeniyle devlete sadık aşiretlerin yardımına da müracaat mecburiyeti duydu (TBMM GCZC-III, 1985: 560).

Milli Aşireti Ayaklanması bastırıldıktan sonra 1920 sonlarında Midyat ve civarında Midyatlı Haço isyanı patlak verdi. Bu isyanın bastırılmasında da yine takip müfrezelerinin yanında bölgedeki aşiretlerden destek sağlandı. Bu suretle Elcezire Cephe Komutanlığı yurt dâhilinde ayrılıkçı girişimleri önleme ve tenkil harekâtlarında askeri birliklere ilave olarak bölgedeki aşiretlerden geniş ölçüde yararlandı.

Bu uygulama ayaklanmaların kısa sürede ve etkili bastırılması ile halkın TBMM'ne sadakatlerinin pekiştirilmesi yönünden olumlu sonuç verdi. Nitekim uygulamanın doğruluğu Birinci İnönü Muharebesi sonrası gerçekleşen Londra Konferansı'nda teyit edildi. İngilizler, bağımsız Kürdistan konusunu Londra Konferansı'nda bir kez daha gündeme getirerek Kürt sorununu ilk kez uluslararası bir platforma taşıdılar. İngiltere Başbakanı Lloyd George'a göre *"Osmanlı Devleti'nden Türk olmayan unsurların yaşadığı tüm bölgeleri ayırmak"* gerekli idi ve *"bu unsurlar Araplar, Ermeniler ve Kürtler idi"* (Baytok, 1970: 109). Bu girişime ilk tepkiyi Ankara Hükümeti Temsilcisi sıfatıyla 26 Şubat 1921 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile yapılan toplantıya katılan Bekir Sami Bey dile getirdi (Atatürk'ün Milli Dış Politikası-I, 1981: 306-307). Ancak asıl tepkiyi bölge halkı gösterdi. Henüz Londra Konferansı devam ederken birçok Kürt aşiret lideri, eşraf ve ümerası TBMM Başkanlığına telgraflar çekerek İngiltere'nin ayrılıkçı politikalarına karşı tepkilerini ortaya koydular (Erdaş, 2018: 22). Bu tepkinin sergilenmesinde Elcezire Cephesi Komutanı olarak Nihad Paşa'nın bölgedeki uygulamalarının büyük etkisi oldu. Nihad Paşa, ayrılıkçı girişimleri önleme konusunda askeri birliklerinin yanında devlete sadık aşiretlerden yararlansa da bölgede devlet düzenini sağlama konusunda jandarma ve düzenli birlikler dışında unsur kullanmamaya özen gösterdi. Devletin gücünü göstermek için gösterişli törenler düzenlemekten kaçınmadı.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

6.2. Fransızlara Karşı Mücadelede Arap Milliyetçilerle İş Birliği Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı esnasında bağımsızlık sözü verilen Araplar savaşın sonunda kandırıldıklarını anladılar. İngiltere ve Fransa'nın aralarında anlaşıp Musul ve Filistin'in manda yönetiminin İngiltere'ye, Lübnan dâhil Suriye'nin Fransa'ya bırakılması Araplar arasında hayal kırıklığı yarattı.

Suriye'de halkın bir kısmı bağımsız bir devlet kurmak için Emir Faysal'ın liderliği altında toplanmıştı, bu kesim siyasi yönden İngiltere ve ABD'ye güveniyorlardı. Güçlü Arap aileleri ise Osmanlı Devleti'ne sadıklardı. Faysal'a karşı da muhalif tavır sergileyen bu Osmanlı yanlısı Araplar, Türklerle ittifaka sıcak bakıyordu (Tutsak, 2014: 199)

Suriye halkı savaşın sonunda bağımsızlık beklentileri karşılanmasa da zaman içerisinde İngiltere ve ABD'nin gidişata müdahale edeceği beklentisi içerisindeydi. Ancak İngiliz kuvvetlerinin çekilerek Suriye'nin işgalinin tümüyle Fransız kuvvetlerine devredilmesi Arapları öfkeliyordu. Bu dönem tam da Anadolu'nun güneyinde yine Fransızlara karşı Kuvayı Milliye örgütlenmesinin yayıldığı döneme rast geldi, Arap milliyetçiler arasında direniş ruhu canlanmaya başladı.

Mustafa Kemal Paşa güneyde Fransız ordusuna karşı Kuvayı Milliye ile yürütülen mücadelenin başarılı olması için Fransız kuvvetlerini bölgede iki ateş arasında bırakmak gerektiğini düşünüyor, Fransızları anlaşılmaya zorlamak için Anadolu ve Suriye'deki Türk Arap direnişini müşterek hale getirmenin gerekli olduğunu biliyordu (Umar, 2010: 448). Bunun için bizzat görevlendirdiği kişiler Suriye'deki Arap yetkililerle bağlantıya geçtiler, bu asker-sivil kişiler yaptıkları güçlü propaganda faaliyetleri ile Halep yöresinde bu fikrin taraftar kazanmasını sağladılar (Aybars, 1995: 443; Güner, 2007: 58). Mustafa Kemal Paşa Fransızlara karşı Arap direnişini daha güçlendirmek ve direnişçileri Türklere yakınlaştırmak için Anadolu'daki istiklal mücadelesine taraftar olan Suriye'deki işbirlikçi şahıslar yoluyla beyannameler dağıtılması emrini verdi (Umar, 2010: 450-451). Bu kapsamda kendisinin imzaladığı ve Türklerle Arapların birlikte hareket etmesi çağrısı yapılan bir bildiri 9 Ekim 1919'da Halep'te halka dağıtıldı (Şen, S. (2004: 82).

Elcezire Cephesi Kumandanlığı da Suriyelileri Anadolu'daki milli hareketin safına çekebilmek için iş birliği içinde bulunduğu Araplara 6 Aralık 1920 ve 24 Ocak 1921 tarihlerinde tezkereler gönderdi.

Ankara Hükümeti Arap ileri gelenlerine yardım ve iltifat etmek gayesiyle 27 Ocak 1921 tarihinde çıkardığı kararname ile bu bölgede nüfuzlu aşiret reisi Ganiş'e "Emirü'l Ümeralık (idari yetkilere sahip komutanlık)" tevcihi ve üçüncü rütbeden mecidi nişanı verilmesini, Şammar Aşireti reisine 5.000, Cobur ve Toy Aşireti reislerine 4'er bin ve Cobur Aşireti şeyhlerinden birine 3.500 Osmanlı lirası maaş tahsisatının düzenlenmesine karar verdi (Tutsak, 2014: 203).

Tüm bu girişimler sonucu Fransızlara karşı direnen Araplar ile Güney cephesindeki Kuvayı Milliyeciler arasında 1919 yılı sonbaharında başlayan ortak direniş hareketi giderek gelişti (Kayalı, 2003: 229-230).

Suriye'de Anadolu'daki direnişle ortak hareket etme konusunda coğrafi yakınlık sebebiyle Halep şehri ön plana çıktı. Bu bölge civarında Türklerle birlikte hareket etmeyi kabul eden "Araplık" adıyla Kuvayı Milliye benzeri bazı kuvvetler teşkil edildi (Cebesoy, 2011: 300; Tutsak, 2014, 201).

Kuvayı Milliye ile koordineli olarak bu kuvvetler Suriye içlerinde Fransız kuvvetlerini olabildiğince tehdit etmeye, kritik geçit ve boğazları kontrol etmeye ve belirli bölgelerde isyan çıkarmaya çalıştılar. Bu teşkillerin yanında Halep bölgesi ile Fırat havzasında takviye edilen Türk ve Arap aşiretleri de bölgede Fransızları uzun süre uğraştırdılar (Kılınçkaya, 2004: 189; Umar, 2004: 467-487).

Suriye’de Halep bölgesindeki Türklerle Osmanlı Devleti’nden yana olan Arapları bir araya getirerek yerel direnişi başlatan kişilerin başında Özdemir Bey gelmekteydi. Birinci Dünya Harbi’nde yedek subay olarak Filistin-Suriye Cephesinde görev yapan Özdemir Bey Teşkilat-ı Mahsusa ile temas geçerek savaşın sonlarında Halep’te istihbarat faaliyetlerinde bulundu. Mondros Mütarekesi sonrası oluşturduğu milis kuvvetleriyle Halep-Hatay arasında önce İngiliz, ardından Fransız kuvvetlerine karşı etkili bir mücadele ortaya koydu. Özdemir Bey bu mücadeleyi Mustafa Kemal Paşa tarafından Antep savunması için görevlendirildiği 2 Haziran 1920 tarihine kadar sürdürdü (Türkmen, 2003: 87).

Özdemir Bey’in Antep savunması için görevlendirildiği dönemde Birinci Dünya Harbi’nde Irak Cephesinde İngilizlere karşı Türk ordusuyla birlikte savaşan Uceymi Sadun Paşa bir bölük kadar deve süvarisiyle 5 Haziran 1920 tarihinde Mardin’e geldi ve yardım etme isteğini belirtti. Bu talep üzerine Genelkurmay Başkanlığınca kendisine bir miktar silah, mühimmat ve para (400 mavzer tüfeği, 2 makineli tüfek ve dağ topu ile yeterli mühimmat ve 10 bin altın lira) verildi ve birliği danışman mahiyetinde bazı subaylarla desteklendi (AA, S. 2054, K. 633, G. 6, A. 1; Tansel, 1978: 29).

Bu takviyelerden sonra Sadun Paşa kuvveti, Suriye’nin kuzeyinde işgal güçlerinin kullandığı demiryolu hattını tahrip ederek veya Fırat havzası ve çevresinde özellikle ikmal konvoylarına saldırarak Fransız ve İngilizlere güçlük çıkarttı. Bunun yanında bölgedeki aşiretleri işgalcilere karşı bir araya getirerek direniş ruhunu canlandırdı.

Suriye’deki Arap milliyetçileri Fransızlara karşı ortak mücadeleye teşvik etmek için Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de etkin kullanıldı. Gazete, Arap ihtilalcilerin Fransız ordusuna karşı verdiği mücadeleye sütunlarında sürekli yer vererek ortak düşmana karşı birlikte mücadele fikrini canlı tuttu. Arapların işgalcilere karşı verdikleri mücadele ne kadar güçlü olursa İtilaf güçleri bölgeye takviye güç göndermek zorunda kalacak, dolayısıyla Türk tarafında Güney Cephesini rahatlatıyordu (Yılmaz, 2014: 294-295).

Öyle de oldu. Fransızlar işgal ettikleri geniş alanda çift cepheli bir direnişle karşılaştılar. Güneyde Araplarla, kuzeyde Türklerle aynı anda mücadele etmeye çalıştılar. Bunun sonucu olarak bölgede güney-kuzey doğrultusunda çok fazla kuvvet kaydırması yaptılar. Sürekli konuş değişiklikleri, birlik hareketleri Fransız askerlerinin moral motivasyonunu olumsuz etkiledi, silah ve malzemenin erkenden yıpranmasına yol açtı.

6.3. Musul Bölgesinde İngilizlere Karşı Yürütülen Faaliyetler

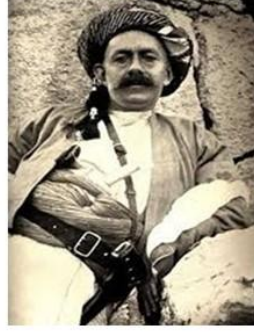
Musul bölgesinde Millî Mücadeleyi destekleyen ve İngiliz işgaline karşı çıkan gelişmeler Musul’dan ziyade Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında yaşandı.

Birinci Dünya Savaşı’nda Halil Paşa’nın komutasında Kut’ül Amare zaferine karşın İngilizler takviye güçlerine yüksek ateş gücü ve etkin lojistik destek sağlayarak Irak’ta yeniden saldırıya geçip 11 Mart 1917’de Bağdat’ı alarak kuzeye yöneldiler. Çetin direnişler nedeniyle İngilizlerin Bağdat’tan Kerkük’e yaklaşımları bir yıl kadar sürdü. Halil Paşa Kerkük’ün tahrip olmasına fırsat vermeden birlikleri Altun Köprü kasabasına, Küçük Zap Irmağının gerisine dek çekti. Asıl savunma burada yapılacaktı. Ancak bu çekilme sonucu cephenin doğu kanadı boşlukta kalıyordu. Burada Süleymaniye Sancağı vardı ve bu dağlık alanda başına buyruk Kürt aşiretler yaşıyordu. Halil Paşa bunlar arasında eskiden beri tanıdığı, “zeki ve liderlik vasıflarına sahip” bulduğu Şeyh Mahmut adlı ağaya telgraf çekerek kendisine, “*Süleymaniye-Sakız-Penüvin-Sima’da bulunan topçu kıtaatını, piyade ve süvarileri kâmilan sizin emrinize veriyorum. Sizi yalnız bu kuvvetlerin kumandanı olarak değil, aynı zamanda Süleymaniye Sancağı ve havalisinin emiri tayin ediyorum*” şeklinde mesaj gönderdi.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Halil (Kut) Paşa
(ATASE Arşivi)

Şeyh Mahmut
(Güztoklusu, 2006: 100)

Halil Paşa'nın anılarında bu telgraftan sonra Şeyh Mahmut'un kendi bölgesinde mahsur kalan Türk asker ve subayları dağ yollarından Musul'a gönderdiğini, çetin bir direniş gösterdiğini belirtti. Bu mesajın gerekçesini, *“Bu toprakları kaybetmeye başladığımız da ortadaydı. Hiç olmazsa bölgedeki insanların İngilizlerin propagandalarına kanıp bizi arkadan vurmalarını önlemiş oldum”* diyerek açıkladı. (Güztoklusu, 2006: 25-26).

İngilizler Mondros Mütarekesi hükümlerini hiçe sayarak Musul ve civarını işgal ederken Türkleri ve Türk yönetimini karalamaya yönelik propagandaya ağırlık verdiler, Araplara ve Kürtlere çeşitli vaatlerde bulunarak para dağıttılar. Bunun yanında gerektiğinde güç kullanmaktan ve kendilerine yönelik en küçük tepki durumlarında dahi halkı, şeyh ve aşiret reislerini cezalandırmaktan kaçınmadılar. İngilizlerin bu tür baskıcı uygulamaları ile Hristiyanları Müslümanlara tercih eden tutumları bütün İslam ahaliyi gücendiriyordu. Nitekim zamanla Irak'ta bu yüzden karışıklıklar çıktı. Hatta bazı yerlerde İngilizler İslam ahalinin silahlarını toplamaya yoluna da gittiler (MSİİAB, 1993: 390).

Kuzey Irak'ta etnik karışıklığın yanı sıra çok sayıda aşiret mevcuttu. İstikrarlı bir siyasi oluşum oluşturmak için İngilizler bölgede kendilerine bağlı bir aşiretler konfederasyonu oluşturmak için harekete geçtiler. Ancak aşiretler arasında öteden beri süregelen anlaşmazlıklar sebebiyle böyle bir yapı oluşturmak kolay değildi, etkili bir lidere ihtiyaç vardı.

Böyle bir siyasi liderliği ancak güçlü bir aşiret reisi yapabileceğinden İngilizler bu kapsamda ilk olarak yörenin en güçlü aşiret reisi olan Şeyh Mahmud'u kullanarak (Kaymaz, 2003: 101) Süleymaniye Valisi olarak atadılar. Kendisine verilen görevler; bölgeyi işgal yönetimine bağlayacak düzeni kurmak, tarım ve ticaretin güvenlik içinde yapılmasını ve vergilerin düzenli olarak toplanmasını sağlamaktı. İngiltere'nin Irak Yüksek Komiser Yardımcısı Arnold Wilson, Şeyh Mahmud liderliğinde bölgede uygulayacakları yeni düzenlemeyi 60 kadar Kürt aşiret liderinin katıldığı toplantı ile 1 Aralık 1918'de Süleymaniye'de başlattı. Toplantıda, bölgenin İngiliz korunmasından yararlanabilmesi için liderlere, “Bağdat merkezli olarak kurulması öngörülen Arap Devleti'yle birleşmeyi ve İngiliz emirlerine uymayı” kabul ettiklerine ve Şeyh Mahmud'u Diyala ile Büyük Zap arasındaki bölgenin yöneticisi olarak tanıdıklarına dair bir bildiri imzalatıldı. Aşiret reislerinin çoğu Bağdat'ta kurulacak Arap yönetimine bağlanmaya karşı çıksalar da başka seçenekleri olmadığından hazırlanan bildiriye hepsi imzaladılar (Dowal, 1997: 153-157). Şeyh Mahmud'un liderliğinde oluşturulan aşiretler konfederasyonunda tüm Kürt liderler etkinlik derecelerine göre çeşitli merkezlere yerel yönetici olarak atandılar. Türk ve Arap memurların görevlerine son verilerek devlet dairelerindeki tüm yerlere Kürtler atandı, Kürtçe

resmî dil haline getirildi. İngiliz subayların komutasında Kürtlerden oluşan bir paralı askeri birliği de kuruldu (Entessar, 1992: 50; Selvi, 2010: 796-797).

Şeyh Mahmud diğer aşiret liderlerini denetim altına alacağı ve kişisel otoritesini merkezileştireceği bu yeni sistemden memnundu, yerleşiklerinin büyük çoğunluğu Türk olan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatu, Kifri, Zaho, Bana, Revandiz, Dohuk, Nebiyunus, Erbil, Altinköprü ve Sina'yı nüfuz sahası içine alan bölgede İngiliz himayesinde “*Kürt Emirliği*” kurma şansını yakalamıştı (Açıkkapı, 2000: 43; Şenel, 2009: 160). Ancak tüm aşiretler, nepotizm (akraba kayırma) anlayışının dışına çıkamayan Şeyh Mahmud'a karşı tutum sergileyince uygulamanın ömrü kısa sürdü. Üstelik diğer aşiret liderleriyle arası açılırken Şeyh Mahmud konumunu borçlu olduğu İngilizlerle iş birliğine de yanaşmadı. (Lazarev, 1993: 62-63). Bunun üzerine İngilizler Şeyh Mahmud'un yetkilerini tedricen azaltmaya başladılar (Öke, 1995: 138; Kaymaz, 2003: 105).

Bu gelişmeler üzerine Şeyh Mahmud 22 Mayıs 1919 günü İngiliz yönetimine karşı ayaklanarak bağımsızlığını ilân etti. Hemen ardından saldırıya geçen Şeyh Mahmud, Halepçe'yi ele geçirdi ve üzerine gönderilen Hint birliğini Cemcemal yakınlarında yenerek çekilmeye zorladı. Bu sırada Arap veya Kürt, halkın çoğunluğunun Osmanlı Hükümeti aleyhine önceden yaptıklarına pişman olarak Osmanlı idaresini istedikleri, hatta birçok aşiret reisinin direniş için Osmanlı yetkililerinden askeri yardım talebinde bulundukları yönünde Van vilayetine haberler geliyordu (BA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 79-81; MKİİAB, 1993: 399; Selvi, 2010: 798). Elbette Osmanlı yönetimi, İngilizleri kızdırmamak için bu yönde bir desteğe kesinlikle karşıydı.

Olaylar İngiliz yönetiminde endişeye sebep oldu. Irak'ın kuzeyinde belirli bir merkezde başlayan ayaklanma tüm bölgeye hatta Irak'ın her tarafına yayılabilirdi. Bu sebeple ayaklanma henüz yayılmadan Süleymaniye'nin bir an önce denetim altına alınması genel bölge siyaseti açısından büyük önem taşıyordu (Mesut, 1992: 39).

İngiliz yönetimi hemen harekete geçti ve bölgeye geniş çaplı bir askerî harekât düzenlendi. Harekâtın sonunda 17 Haziran 1919'da Baziyan Geçidi'ndeki çatışmada ayaklanan aşiret güçleri ağır yenilgiye uğratıldı ve Şeyh Mahmud yaralı olarak ele geçirildi. Sonrasında Şeyh Mahmud sürgün cezasıyla Hindistan'a gönderildi. Şeyh Mahmud ayaklanmasının bastırılmasının ardından 1919 yılı Ekim ayında bölgede bu kez Barzan, Zibar, Sürücü ve Soran Aşiretleri ayaklandılar, Akra ayaklanmacıların eline geçti. İngilizler vakit kaybetmeden harekete geçtiler. Ayaklanmayı destekleyen aşiret köyleri karadan Nasturi birlikler, havadan uçaklarla yakıldı, yıkıldı (Selvi, 2010: 804).

İngilizler Şeyh Mahmud'dan sonra Seyit Taha'ya destek vererek bölgede onun liderliğinde bir yönetim oluşturmaya gayret ettiler. Hatta Seyit Taha'nın Hakkâri'den başlayarak daha kuzeye doğru etki alanını genişletmesi için yoğun çaba da sarf ettiler. İngilizlerin Seyit Taha kuvvetlerini Şemdinli'ye yerleştirme yönündeki girişimleri, Van Valisi Haydar Bey'in kararlı tutumu sonucu etkisiz kaldı. Hatta Haydar Bey, Irak ve İran sınır hattı boyunca yerleşik aşiretlerle temas kurarak onları Osmanlı Devleti'ne bağlılığa davet etti (Al-Jumaily, 1999: 85) Zaten bölgede halkın çoğunluğu alışıktığı Osmanlı yönetimini tercih ediyordu. İngilizlerin Nasturilere verdiği açık destek ile Musul bölgesinin geleceği konusunda sergiledikleri çelişkili politikalar halkı İngilizlerden giderek uzaklaştırıyordu. Ancak bölgede Türklere nefret duyan veya İngilizlerden menfaat sağlayan bazı aşiret reisleri İngilizlerden yana olunca aşiret mensupları da benzer tutum sergilemek zorunda kalıyorlardı.

1919 yılı sonuna gelindiğinde İngilizler İmadiye, Barzan, Zibar ve Revandiz'den tümüyle, Zaho'dan kısmen çekilerek Dohuk-Akra-Batas hattında tutunabildiler (Kaymaz, 2003: 108). Bu süreçte durum değerlendirmesi yapan İngiliz yönetimi oldukça geniş ve dağınık yapısı olan bölgede Kürt ayaklanmalarına karşı sadece düzenli ordu birliklerini

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

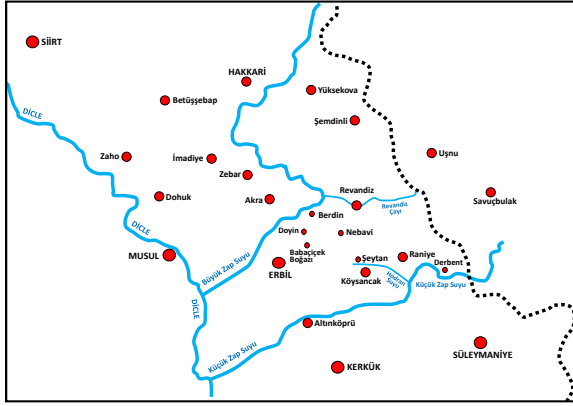
kullanarak başa çıkamayacaklarını anladılar. Bundan sonraki aşamada caydırıcılık sağlamak üzere sadece ana yerleşim merkezlerine birer askerî birlik yerleştirmeyi, muhalif Kürt aşiretlerini birbirlerine karşı kullanmayı ve kuvvet sevk edemeyecekleri alanlarda hava kuvvetlerini devreye sokmayı esas alan bir strateji geliştirdiler. Sonraki dönemde bu stratejiyle başarı sağlayarak bölgeyi büyük ölçüde denetim altına aldılar (Selvi, 2010: 805).

25 Nisan 1920’de İtalya’da düzenlenen San Remo Konferansı’nda İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD’nin aldığı kararla Irak, İngiltere’nin mandası altına alındı (Jamil, 1987: 19). Irak’ın İngiliz mandası altına girmesi ülkedeki Araplar, Kürtler, Türkmenler hemen her etnik grubun tepkisine yol açtı. Anadolu’da milli mücadele geliştikçe Elcezire bölgesinde de Kuvay-ı Milliye benzeri çeşitli ulusal direniş örgütleri kuruldu. Bunun sonucu olarak 4 Haziran 1920’de Telafer bölgesinde “*Telafer Devrimi*” veya “*Kaçakça İsyanı*” adı ayaklanma ile patlak verdi (İHAF, 2007: 25). İsyanın merkezi olan Telafer, Anadolu’ya yakınlığıyla Ankara Hükümeti ile İngiliz işgaline direnenler arasında bağlantı noktası oldu (Turan, 2008: 84). Böylece Telafer, bir anlamda Arap ve Türk milli kuvvetlerinin işgalcilere karşı ortak bir noktada birleşmelerinin mekânı haline geldi (Al-Jumaili, 1999: 121; Şenel, 1999: 161-162). Ayrıca bu ve sonraki direnişler Türkiye’deki Milli Mücadele ile ilişkilendirildiğinden işgalcilere yönelik direniş hareketleri genel olarak, “Hareket-ül Kemaliye” olarak nitelendirilmeye başlandı (Durmaz, 2022: 5)

Telafer ayaklanması bölgede yerleşik aşiretlerin ve bölge halkının geniş katılımıyla işgalci İngilizlere ciddi sıkıntılar çıkardı. Ayaklanmaya katılan aşiretlerin en büyükleri Seyitler, İlhanlılar ve Ferhatlılar Aşiretleri idi (Özdağ, 2008: 22). Bu tavırlarıyla isyancılar, bölgelerinde yabancı kontrolünü istemediklerini açıkça ortaya koymuş oldular (Bell, 2004: 261). Ayaklanmanın Deyrizor ve Nusaybin taraflarından takviyelerle desteklenerek Musul istikametinde ilerlenmesi planlanmıştı ancak takviyeler gecikti (Güztoklusu, 2006: 34). İngilizler uçakların desteğinde saldırarak şehre girdiler ve ayaklanmayı bastırdılar.

6.4. Revandiz Harekâtı

Telafer Ayaklanması’nın bastırılmasının ardından bu kez 1920 yılı ortalarında Revandiz Ayaklanması patlak verdi ve sonraki süreçte bölgede direnişin merkezi Revandiz oldu. Revandiz’in direniş merkezi olarak öne çıkmasının en önemli sebebi, halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturmasıydı. Musul bölgesinin yaklaşık ortasına denk gelen ve civardaki tüm önemli şehirlerle bağlantısı olan Revandiz, hemen güneyinde bulunan zengin petrol kaynakları sebebiyle dikkatleri üzerine çekmekteydi. Revandiz, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Musul ilinin Şehrizar (Kerkük) sancağına bağlı bir ilçe merkeziydi. İlçe arazisi, bugünkü Türkiye, İran ve Irak sınırlarının birleştiği yerde ve Irak’ın kuzeydoğu bölgesinde bulunmaktadır. Revandiz Harekâtı aslında Revandiz’den çok Revandizi çevreleyen güneyde Derbent, Raniye, Köysancak ve Erbil, doğuda Akra ve Zebar ilçelerini kapsamıştır.

Kroki-9: Musul Bölgesi

Bölge dağlık ve sarpıtır. Kuzeyde Hakkâri dağları, güney ve doğuda İran sınır dağları uzanır. Başlangıçta kuzeybatıdan güneydoğuya akan Büyük Zap Suyu, Revandiz'den itibaren kuzeydoğudan güneybatıya yönelirken bölgeyi ikiye ayırır. Doğu kesimi çok engebeli ve sarpıtır. Dar vadiler, sarp geçitler bulunmaktadır. Batı kesimi ise nispeten daha düz ve harekâta elverişlidir. Irak sınır dağlarından çıkarak batıya akan ve Büyük Zap Suyuna dökülen Revandiz Çayı, bölgeyi kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırır. Bu çayın kuzeyi sarp ve engebeli, güney kesimleri daha alçaktır. Bölgenin Türkiye ve İran ile olan bağlantısı, sarp dağlar arasından akan suların açtığı dar boğazlardan veya gediklerden yapılır. (TİH-IV, 2009: 295).

Musul bölgesinde İngilizlerin Türklere karşı tutumları ve onlara şiddet uygulaması, İngiliz işgalinin başlangıcından itibaren özellikle Revandiz civarında hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Türk hükümetine bağlılık hissini devam ettiği bölgede bazı yerlerde memuriyet ve jandarma hizmetlerini Türkler yerine getirmekteydi. İngiliz işgaline karşı duyulan nefretin sonucu olarak Revandiz bölgesinde ilk ayaklanma, Elcezire Komutanlığının teşkil edildiği dönemde -Haziran 1920'de- Revandiz ve Zabar'da meydana geldi, buralardaki İngiliz kuvvetleri çekilmek zorunda kaldılar. Bu başarı civardaki aşiretlerin de İngilizlere karşı birleşmesine yol açtı. Revandiz'deki çatışmalar sonrası İngilizler burayı terk etmek zorunda kaldılar (AA, K. 1153, G. 117, A. 2; TİH-IV, 2009: 297)

TBMM Hükümeti kurulduğu günden itibaren Musul bölgesindeki gelişmeleri takip etmekteydi, ne de olsa Musul bölgesi Misak-ı Milli sınırları içindeydi. İngiliz işgali aleyhine her türlü gelişme, TBMM Hükümetinin bölgeye ilgisini arttırıyordu. 1920 yılı yazında bölgedeki gelişmeler olumluydu, takviye edilmesi halinde Musul'un doğusunda İngiliz hâkimiyeti sekteye uğratılabilirdi. Ancak burayı takviye edecek olan Elcezire Cephe Komutanlığı neticede zayıf bir tümenden ibaretti ve çok geniş bir sorumluluk alanına sahipti. Cephe Komutanlığının öncelikli harekât sorumluluğu, Güneydoğu Anadolu bölgesinde asayiş ve düzeni sağlamak üzerineydi.

Bunun yanında TBMM Hükümeti İstiklal Harbi'nde cepheyi daraltarak kati neticenin alınacağı Batı Cephesine odaklanmak için Türk kuvvetlerinin doğrudan İngiliz kuvvetleriyle muharebeye tutuşmasına sıcak bakmıyordu. Tüm bu sınırlamalara rağmen Elcezire Cephe Komutanlığı, Revandiz ileri gelenlerinin talepleri üzerine 1920 yılı sonunda üç subay ve yüz erden oluşan bir bölüğü askeri yardım için Revandiz'e sevk etti. Bölük gecikmeli olarak 1921 yılı ağustos ayında Revandiz'e ulaştı. Bölük Revandiz'e ulaşmadan kısa süre önce yine Elcezire Cephe Komutanlığının emriyle Binbaşı Şevki Bey, Süleymaniye

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

ve Havalisi (Çevresi) Komutanlığına atandı. Kendisine bölgeye sevk edilen birliğin mevcudunun azlığı ve mühimmat ikmalindeki güçlükler dikkate alınarak zorda kalmadıkça İngilizlerle silahlı çatışmaya girmekten sakınılması talimatı verildi (Akgül ve Uzel, 2004: 4). Buna rağmen İngiliz saldırıları karşısında bu birlik zaman zaman İngilizlerle çatışmak durumunda kaldı (Türkmen, 2003: 35).

Askeri deneyimi ve yeteneği sayesinde bu çok mütevazı destek bile hemen etkisini gösterdi. Dağınık ve deneyimsiz aşiret güçleri derlenip toparlandılar. 16 Aralık 1921 tarihinde İngilizler hava desteği ve yüksek ateş gücüyle kalabalık bir kuvvet toplayıp Revandiz'e yürüdüler. Ancak Kuvayı Milliye güçleri onları Babaçiçek Boğazı'nda kısıtarak perişan ettiler. Çatışmada İngilizler ağır kayıplar verdiler ve iki uçakları düşürüldü. En zor koşullar altında Revandiz Kuvayı Milliyesi'nin böylesine bir başarı kazanması ve bu arada bölgede sivil halka dehşet saçan İngiliz uçaklarından ikisinin düşürülmesi halkın manevi gücünü ve direniş arzusunu yükseltti (Güztoklusu, 2006: 35-36).

Doğal engellerle dolu ve çevresi birçok dar boğazlardan ibaret bulunan bu bölgenin bir kara harekâtıyla yeniden ele geçirilmesi İngilizler için kolay görünmüyordu. İngilizler bir yandan Revandiz'e saldırıları sürdürdüler, diğer yandan havadan taarruzu denediler. 20 Haziran 1921'de 10 uçakla Revandiz'i havadan bombaladılar (AA, K. 1154, G. 112, B. 1-2; TİH-IV, 2009: 297).

İngilizlerin Revandiz'e taarruzları ara ara 1921 yılı sonbaharına kadar devam etti. Bu taarruzlarda başarılı olmadıkları gibi önce Erbil'de, ardından Kerkük'te İngilizler aleyhine isyan çıktı. Zor durumda kalan İngilizler aşiretler arasındaki rekabetten istifade ederek ve bazı aşiretleri para yoluyla kendi safına çekip onlara silah desteği sağlayarak Revandiz milli kuvvetlerine saldırttı, bu sayede bölgede tekrar toparlanma fırsatı yakaladı.

1921 sonbaharında Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlar ile Ankara İtilafnamesi imzalandı. Anlaşmanın 3.maddesi gereği Fransız kıtalarının en geç iki ay içinde 8.maddede yazılı hattın güneyine çekilmesi gerekiyordu (Metintaş, 2019: 18). Buna göre Fransızlar Türk topraklarını 4 Kasım 1921'den itibaren boşaltmaya başladılar, 20 Aralık 1921'de Adana'dan çekildiler (Jaeschke, 1971: 169). 25 Aralık 1921'de Gaziantep işgalden kurtuldu. Fransızların son kafelesi 5 Ocak 1922'de bir savaş gemisiyle Mersin limanından ayrıldı, bu suretle Güney Anadolu bölgesindeki işgal tümüyle sona ermiş oldu (Ünal, 2023: 193). Tahliyeler sonucu Güney Cephesi kapanınca bu cephedeki askerlerin bir kısmı Elcezire Cephesine sevk edildi.

Büyük Taarruz'un hazırlıklarının sürdüğü dönemde Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Türk ordusunun muharebe gücünü arttırmaya yönelik tedbirleri geliştirirken diğer yandan Musul bölgesindeki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Güney Cephesinde Fransızlarla anlaştıktan sonra yakın gelecekte Musul bölgesi için İngiltere ile sıkı bir rekabete girişileceğini biliyor, ön almak için şimdiden harekete geçilmesi gerektiğini değerlendiriyordu.

1922 yılında başlarında İngilizler tarafından Erbil ve Revandiz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen Sürücü Aşiretine yapılan saldırılar bardağı taşırdı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Şubat 1922'de Milli Müdafaa Vekaletine (Milli Savunma Bakanlığına) bölgenin bir milis birliği ile takviye edilmesi direktifini verdi (Taşkıran, 1998: 245-246).

Teşkil edilecek müfrezeyle komuta etmek üzere de Milis Yarbay Ali Şefik Özdemir Bey atandı (TİH-IV, 1966: 267). Özdemir Bey, Suriye ve Hatay'da Fransızlara karşı yapılan Milli Mücadele hareketinde büyük yararlılıklar göstermiş, Antep'in Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeleyi idare etmiş bir milis subayı idi (Türkmen, 2003: 37).

Şefik Özdemir Bey
(Güztoklusu, 2006: 97)

Başkomutanlıkça düzenlenen kadroya göre müfreze; bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen, bir subay yardımcısı ve bir hesap memuru yardımcısından oluşuyordu. Kadronun er ihtiyacı çeşitli aşiretler ile Nizip'te bulunan ve Fransız Ordusundan Türklere kaçan Tunuslu, Cezayirli erlerden sağlanacaktı (Akgül ve Uzel, 2004: 5).

9 Mart 1922'de Ankara'dan hareket eden Özdemir Bey, Elcezire Cephe Komutanlığınca teşkil edilen 100 kişilik müfrezeyi teslim almak üzere 22 Nisan 1922'de Diyarbakır'a ulaştı. Burada Cephe Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile görüşmede kendisine Musul hareketine resmî bir mahiyet verilmemesi, görünüşte Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığı, şahsi ve mahalli teşebbüslerle meydana gelmiş bir müfreze olduğu kanaati uyandırılması talimatı verildi (TİH-IV, 2009: 299-300).

15 Mayıs 1922'de müfreze ile Diyarbakır'dan hareket eden Özdemir Bey, Siirt-Hakkâri istikametinde ilerleyerek 22 Haziran 1922'de Revandiz'e ulaştı (Güztoklusu, 2006: 68).

Özdemir Bey bölgeye gelince ilk olarak bölgedeki aşiretlerle temas kurarak onların desteğini sağlamaya çalıştı. Önceleri aşiretlerin çoğu Özdemir Bey ile ilişki kurmaya sıcak bakmadı. Dostluk kurmaya yanaşmayan aşiretler içerisinde Balık Aşiretinin konumu önemliydi. Bu aşiret Revandiz ile İran sınırı arasında bulunuyordu ve Revandiz'in Anadolu ile bağlantısını kesebilecek durumdaydı. Özdemir Bey bu aşireti kuvvet kullanarak kendi safına çekmek düşüncesindeydi fakat takviye ihtiyacı vardı, Hakkâri'de bulunan 200 mevcutlu bölüğün ivedi gönderilmesini defaten talep etti. Sonunda Elcezire Cephesi Komutanlığı bu bölükten bir müfrezeyi Revandiz'e sevk etti. Bundan sonra Özdemir Bey bölgedeki bazı aşiretlerin de desteğiyle 1922 yılı haziran ayı sonunda Balık Aşireti üzerine yürüdü. Birkaç gün süren çatışmaların sonunda Balık Aşireti Reisi Özdemir Bey'e itaat etmeye zorlandı. Bu harekâtın ardından bölgedeki diğer bazı Kürt aşiretleri de İngilizlere karşı direniş için kendisine destek verdiler, himayesindeki kuvvetler giderek güçlendi. Özdemir Bey kısa sürede Akra, Raniye, Erbil ve Köysancak taraflarında da kontrolü ele geçirdi. Bölgedeki gelişmelerden tedirginlik duyan İngilizler 10 Temmuz 1922 tarihinde havadan Revandiz'i bombaladılar. Bölgede hava saldırılarına sonraki günlerde de devam ettiler (TİH-IV, 2009: 304).

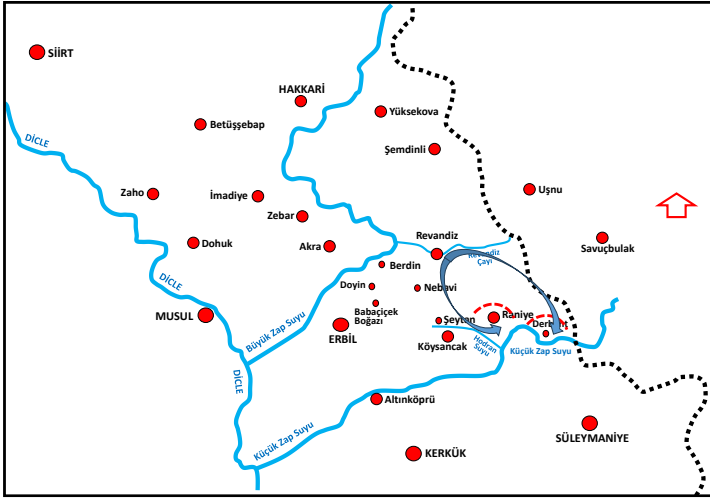
Bu arada Özdemir Bey'in müfrezesi ile Revandiz'e gelmesinden bu yana 1,5 ay geçmişti. Bu süre zarfında görüldü ki Elcezire Cephesi Komutanlığının Revandiz istikametinde ikmal faaliyetlerini sürdürmesi, coğrafi şartlar ve komutanlığın diğer hayati vazifelerinin icrasında sıkıntıya sebep oluyordu. Doğu Cephesi Komutanlığının durumu bu yönden daha müsaitti. Bundan dolayı özellikle ikmal koşulları düşünülerek Revandiz

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Müfrezesi, Genelkurmay Başkanlığınca 6 Ağustos 1922 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığının emrine verilmişti (TİH-IV, 1966: 293).

1922 yılı ağustos ayında Batı Cephesi'nde Türk ordusu Büyük Taarruza başlamak üzere hazırlanırken Özdemir Bey de İngilizlere karşı geniş çaplı bir muharebe için hazırlık yapıyordu. Hedef, Revandiz-Süleymaniye güzergâhında Raniye ve güneyinde tertiplenmiş İngilizler ile onlara destek olan muhalif aşiret kuvvetleri idi. Buradaki kuvvetler bertaraf edildiği takdirde Revandiz-Süleymaniye yolu açılacak, böylece Revandiz ayaklanmasının çapı büyüyecekti. Bu taarruz önceki çatışmalardan farklı, oldukça zor ve riskli bir harekât olacaktı. Öncelikle karşılıklı muharebeye tutuşacak kuvvetler evvelki çatışmalara göre daha fazlaydı. Özdemir Bey'in milis kuvvetlerinin toplamı 8000 kişi civarındaydı. Karşı tarafta İngiliz birliklerinin mevcudu 6-7 bin, İngiliz emrindeki aşiret kuvvetleri de 5000 kişiden fazla idi. İngiliz tarafının savaşçı sayısı Türk tarafının 1,5 katı iken esas üstünlükleri ateş gücünde idi. Bundan başka Türklerin elinde uçak bulunmuyordu ve arazi taarruza son derece elverişsizdi (Akgül ve Uzel, 2004: 14-15)

Tüm bu güç dengesizliğine karşın Özdemir Bey, Başkomutan Meydan Muharebesinin ertesi günü 31 Ağustos 1922'de iki koldan taarruza başladı. Türk taarruzları karşısında tutunamayan İngiliz kuvvetleri ağır kayıpların yanı sıra geride pek çok esir, silah, cephane, hayvan ve malzeme bırakarak Köysancak üzerinden Kerkük'e kadar çekilerek 5 Eylül 1922'de Kifri, Kerkük ve Erbil'de savunma hattı teşkil ettiler (Türkmen, 2003: 51). Bu suretle Özdemir Bey, Musul bölgesindeki en geniş çaplı çatışma olan Derbent Muharebesini kazanmış oldu, üstelik bu başarısı kendisine Cephe Komutanlığından hiçbir yardım gelmeden ve bu taarruz için emir dahi verilmeden gerçekleşmişti.

Kroki-10: Derbent Muharebesi

Derbent Muharebesi sonrası İngilizler tepkilerini yine havadan bombardımanlarla gösterdiler. Türk hâkimiyetinin olduğu her yerleşim yeri İngiliz uçakları tarafından defalarca bombardımana maruz kaldı. Yalnız tek başına uçaklarla bombardıman yeterli değildi. Gelinen aşamada Musul bölgesindeki askeri durum İngilizleri ya buradaki birliklerini takviye etmeye ya da çekilmeye zorluyordu, takviye imkânı olmadığından Süleymaniye'yi terk etmek mecburiyetinde kaldılar.

Güç durumunda kalan İngilizler, bölgenin Türkler tarafından işgalini önlemek için hemen siyasi bir çözüm yolu denediler, İngiliz mandası altında Süleymaniye bölgesinin bağımsızlığını ilan ettiler. Bunun için 1919 yılından beri esir tuttukları Şeyh Mahmut'u 10 Ekim 1922'de tekrar Süleymaniye'ye getirerek kendi denetimlerinde Kürdistan Hükümeti kurdurdular (Türkmen, 2003: 55).

Şeyh Mahmut Süleymaniye'ye geldiğinde her ne kadar İngilizlerin kontrolüne girmese de yine de aşiretler arasında bölünmelere yol açtı. Önceden İngilizlere karşı mücadeleden yana olan bazı aşiretler taraf değiştirdiler. Şeyh Mahmut'un Türklerle anlaşma olasılığına karşı İngilizler bölgede etkili olacaklarını düşündükleri Seyyid Taha ve Simko gibi başka etkili liderleri de kullandılar, ancak aşiret liderlerinin muharebelerde yetersiz kaldıklarını da gördüler (Öke, 1987: 89).

Derbent Muharebesi sonrası bölgedeki Barzani Aşireti dâhil birçok aşiret daha Türk tarafında saf tutmuştu. Özdemir Bey'in elde edilen başarıyı genişletmek için ısrarlı takviye taleplerine karşılık olarak Van Sınır Alayından toplarla takviyeli bir tabur (10 subay, 121 er, 44 hayvan) 11 Kasım 1922'de Revandiz'e gönderildi (TİH-IV, 2009: 309).

Büyük Taarruz sonrası Takip Harekâtı devam ederken Özdemir Bey'in başarıları ile bölge halkı ve aşiretlerin Türklerden yana tutumları dikkate alınarak Musul bölgesinin silahlı güç kullanarak geri alınması konusu gündeme geldi. 7 Eylül 1922'de Fevzi (Çakmak) Paşa Doğu ve Elcezire Cephepleri Komutanlıklarına gönderdiği telgraf emriyle *"Musul bölgesi Misaki Milli sınırlarımız içinde olduğundan gerekirse silahla kurtarılması için gerekli hazırlıkların yapılmasını ve tasarruf edilecek edilebilecek kuvvetlerin hazırlanmasını"* belirtti (Öke, 1987: 89).

Cephe Komutanlarının önerileri kapsamında 28 Eylül 1922'de Musul Harekât Planı son şeklini aldı. İlk planda Elcezire Cephesi birlikleri Dicle boyunca ilerlerken Doğu Cephesi birliklerinin Revandiz üzerinden harekât yapması düşünülmüştü. Ancak bu güzergâh coğrafi koşullar sebebiyle büyük birlik harekâtına müsait değildi. Bu sebeple Doğu Cephesi birliklerinin de çoğunun Elcezire Cephesi birlikleriyle beraber Dicle boyundan ilerlemesi kararlaştırıldı.

Plana göre Elcezire Cephe Komutanlığından 2.Piyade Tümeni, 9.Süvari Tugayı ile 14.Piyade Alayı, Doğu Cephesi Komutanlığından ise 6.Süvari Tümeni, Iğdır ve Van Sınır Alayları Şırnak-Cizre-Midyat bölgesinde toplanacak ve Dicle Nehri'nin her iki tarafından ilerleyerek kuzeyden Musul'a taarruz edecekti (Gürün, 1986: 391).

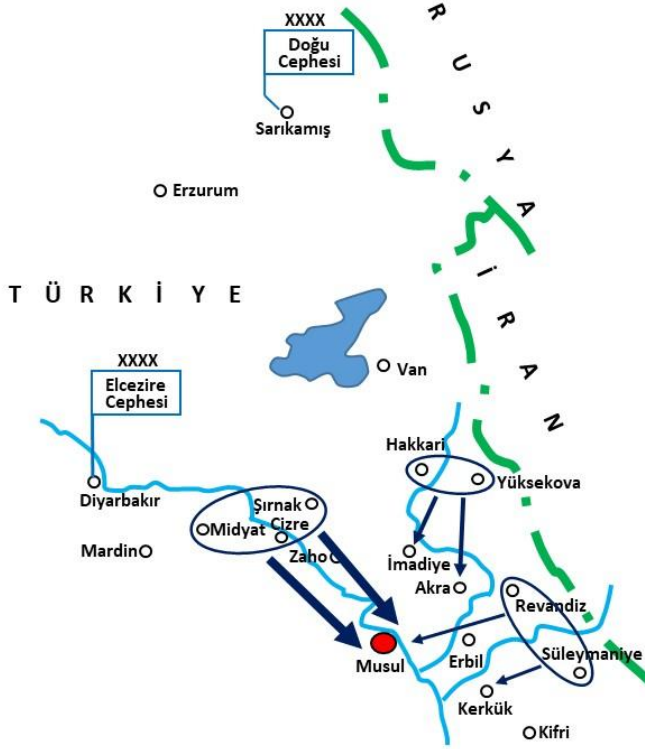
Yine Hakkâri-Yüksekova bölgesinde toplanacak Doğu Cephesi Komutanlığının takviyeli Başkale Hudut Taburu İmadiye ve Akra istikametinde ilerleyerek taarruzu destekleyecek, taarruz başlayınca top ve makineli tüfekle takviye edilmiş Revandiz Müfrezesi de bir tabur kadar kuvvetle Musul doğusundan taarruza katılacak, bölgedeki aşiretlerin de taarruza iştiraki sağlanacaktı.

Türk ordusu Musul harekâtına aşiret kuvvetleri dâhil 13-14 bin civarında bir mevcutla katılmayı planlıyordu. İngilizlerin Musul bölgesinde Akra-Erbil-Kerkük-Kifri hattında 2000 Nasturi askeri, 500 Ermeni milis, 700-800 Hintli er, 1200 Arap jandarması, 2 top bataryası ve 30-35 uçak olmak üzere 4500'den fazla kuvveti bulunuyordu (TİH-VI/IV, 1969: 99-101).

Millî Müdafaa Vekaleti Musul harekâtı ile ilgili hazırlıkların 10 Kasım 1922 tarihine kadar tamamlanmasını istedi (Türkmen, 2001; 66).

Musul harekâtı ile ilgili hazırlıkların Lozan Konferansı'na doğru yoğunlaşmasının sebebi, Musul'un konferans başlamadan önce silah zoruyla ele geçirilmesi düşüncesi idi.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Kroki-11: Musul Harekât Planı

Ancak Elcezire Cephesinin kuvvet ve silah mevcudu ile hazırlıkları yeterli olmadığından ve elverişli bir fırsat ortaya çıkmadığından harekâta geçilemedi (TİH-VI/IV, 1969: 99-101-102). Ve nihayet 20 Kasım 1922'de açılan Lozan Konferansı'nda görüşmeler iki gün sonra 22 Kasım 1922 tarihinde başladı. Konferansta üzerinde çetin tartışmaların meydana geldiği konu Musul Meselesi oldu (Karacan, A.N. 1971: 242; Şimşir, 1990: 201). 23 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa meseleye ilişkin Türk tezini siyasi, tarihi, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askeri açılarından geniş bir şekilde ilmi ve akli delillere dayanmak suretiyle izah etti (Turan vd., 2006: 290). İsmet Paşa'dan sonra söz alan Lord Curzon, Türk taleplerini çürütemeyince Musul meselesini normal seyrinden çıkartma yöntemine başvurdu (İnönü, 1968), konuyu değişik yönlerle saptırdı.

Konferans başladıktan sonra görüşme konuları içerisinde yer alan Musul Meselesini bir taraftan müzakere edip diğer taraftan bölgeye harekât yapılması uygun görülmedi. Bununla birlikte müzakerelerin kesilme ihtimali dikkate alınarak tıpkı Batı Cephesinde yapılacak taarruz gibi Elcezire Cephesinde de Musul harekâtının icrasına yönelik hazırlıklar sürdürüldü. Nitekim Genelkurmay Başkanı (*Erkân-ı Harbiye Reisi*) Fevzi Paşa görüşmelerin başlamasının üzerinden henüz on gün bile geçmeden Musul harekâtına katılacak birliklere hazırlıklar konusunda ayrıntılı talimatlar verip İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı da harekâtın detayları konusunda bilgilendirdi (Türkmen, 2003: 66).

Fevzi Paşa'nın harekâta katılacak birlik mevcutlarının artırılması yönündeki çalışmaları sonra da devam etti. Elcezire Cephesi Komutanlığı, 25 Aralık 1922'de Genelkurmay Başkanlığına Musul Harekâtına toplamda 447 subay, 10 bin er, 54 makineli

tüfek, 31 otomatik tüfek ve 29 topun katılacağını, buna göre birliklerin Şırnak-Cizre-Midyat bölgesinde toplanmaya başladığını bildirdi (TİH-VI/IV, 1969: 99).

4 Şubat 1923 tarihinde Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasının ardından Musul üzerine harekât konusu yeniden gündeme geldiğinde, böyle bir harekâta Boğazlar ve Trakya'nın da muharebe alanına dâhil olma olasılığının yüksek olması ve Fransızların Suriye sınırında İngilizlerden yana nasıl bir hareket tarzı uygulayacakları bilinmediğinden hemen karar verilemedi, gelişmeler beklendi. Zaman geçtikçe Revandiz Müfrezesinin durumu zorlaştı. Kış koşulları ve coğrafi şartlar ikmalî önlediğinden en büyük sıkıntı cephane konusunda yaşanıyordu. Türk yanlısı tüm aşiretlerin cephane ihtiyacı da Türkiye'den karşılandığından bu ciddi bir sorundu. İkmal işleri Şemdinli yolu güzergâhından yapılıyor, kış müddetince yol kapandığından İran toprakları üzerinden büyük zorluklarla sürdürülmeye çalışılıyordu.

Türklerin Musul'a karşı taarruzi bir harekât yönünde hazırlığından haberdar olan İngilizler Lozan Konferansı süresince Revandiz Müfrezesine taarruzu sürdürdüler. İngiliz saldırıları genelde Köysancak-Erbil hattından kuzeye doğru yapılıyor ve çok da etkili olmuyordu. İngilizler bu kez baskın yaratmak için Revandiz kuvvetlerine önce İmadiye-Akra hattından saldırarak kuzeyden kuşatmak üzere 1922 yılı kasım ve aralık aylarında üç kez taarruz ettiler. Bu istikametten başarı sağlayamayınca 1923 yılı başlarında güneyden taarruzu denediler ve daha üstün kuvvetlerle Raniye'ye saldırdılar, ancak yine oldukça ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar. İngiliz saldırıları yoğunlaşırken Özdemiş Bey direnişi sürdürmek için sürekli asker talebinde bulunuyordu, sonunda Doğu Cephesi Komutanlığı 20 Şubat 1923'te Erzurum'dan 100 kişilik bir müfrezeyi bölgeye sevk etti (TİH-IV, 2009: 313-314).

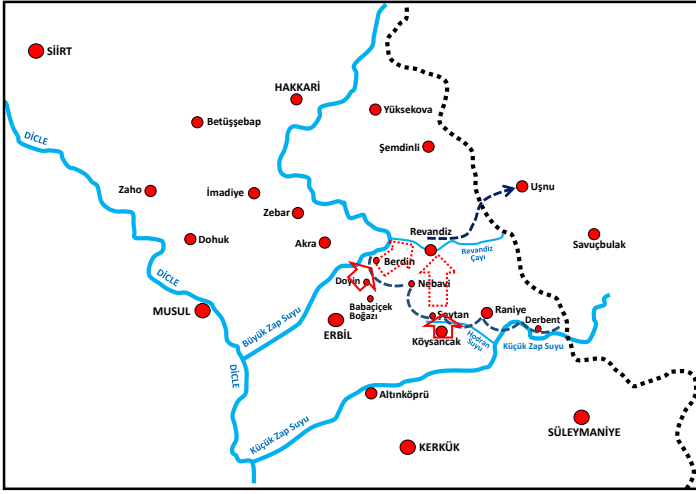
1923 yılı ilkbaharında Revandiz Müfrezesi için beklenmedik bir gelişme yaşandı. Kesintiye uğrayan Lozan Konferansının yeniden başlaması yönünde yürütülen görüşmelerde Doğu Cephesi Komutanlığının 5 Mart 1923 tarihinde Özdemiş Bey'e "*Musul meselesinin İngiltere ile Türkiye arasında bir yıl içerisinde barış yoluyla sonuçlandırılmasına karar verildiği, bu sebeple Musul'a yönelik askeri harekâtın icrasından vazgeçildiği ve aşiret kuvvetlerine düzenli birliklerce yardım edilmemesi*" emri tebliğ edildi. Emir gereği Özdemiş Bey ve Revandiz Müfrezesi bölgeden ayrılmak zorundaydı (Akgül ve Uzel, 2004: 151). Bu mesaj emri Özdemiş Bey üzerinde derin bir hayal kırıklığı yarattı. Kendisi bu kararı mahzurlu buluyor, en azından Revandiz bölgesi Türk denetiminde olacak şekilde İngiltere ile ateşkes antlaşması imzalanmasını istiyordu (Türkmen, 2003: 80).

Kesintiye uğrayan Lozan görüşmeleri yeniden başlamadan önce Musul Meselesini lehine çevirerek görüşmelere avantajlı başlamak isteyen İngilizler, bölgedeki aşiretlerin çoğunu çeşitli yollardan kendi safına çekerek 10 binden fazla bir kuvvet oluşturdular. Bu kuvvetlerin bir bölümü ile 8-18 Nisan 1923 tarihleri arasında Türk savunma cephesinin çeşitli kesimlerine keşif taarruzları yaparak zayıf taraflarını ortaya çıkardılar ve asıl kuvvetlerle Revandiz Taarruzunu 19 Nisan 1923'te başlattılar.

Taarruzun başlangıcında Erbil'in kuzeyinde Doyin ile Köysancak civarında tertiplenen İngiliz kuvvetleri iki kol halinde güney-kuzey istikametinde Revandiz'e doğru taarruz ettiler (TİH-IV, 1966: 280). İngilizler taarruz süresince ilerleme istikametindeki köylere hem uçaklarla bomba yağdırarak hem yakıp yıkarak halk üzerinde büyük bir korku ve baskı oluşturdular.

İngilizlerin Revandiz taarruzu başlarken Türk savunma hattı doğudan-kuzeybatıya; Küçük Zap Suyu-Hodran Suyu-Şeytan-Nebavi-Berdin hattından geçiyordu.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Kroki-12: İngilizlerin Revandiz Taarruzu

İngilizler başlangıçta ağır kayıplar vererek zorlansalar da zaman geçtikçe Revandiz Müfrezesi ve müfrezeyi destekleyen aşiretlerde hem psikolojik çöküntü hem cephane sıkıntısı baş gösterdi. Düzenli birliklerle muharebe için eğitim ve tecrübesi olmayan ve İngilizlerin ağır silahları ile uçakları karşısında yetersiz kalan milis kuvvetler çekilmeye başladılar. Bu arada hava taarruzlarıyla Revandiz bölgesinde tüm köyler yakılıp yıkıldığından halk dağlara sığınmak zorunda kalmıştı. Gerek askerlere gerek halka ekmek tedariki mümkün olamıyordu. Üstelik Revandiz'in kuzeyinde Şemdinli yolu istikametinde yerleşik Barzan Aşireti ile İran sınırına doğru Savuçbulak istikametinde yerleşik Balık Aşiretinin İngilizlerle anlaşmaları müfrezenin daha fazla Revandiz'de kalmasını tehlikeli hale getirmişti. Bu durum karşısında Özdemiş Bey, Uşnu istikametinde çekilerek İran'a sığınmaya karar verdi. 21 Nisan 1923 günü Özdemiş Bey Revandiz'i boşaltarak çekilmeye başladı (TİH-IV, 2009: 315). İngilizler de taarruzun başlamasından 13 gün sonra 22 Nisan 1923'te Revandiz'e girdiler.

Geri çekilme istikametleri düşman aşiret bölgelerinden geçtiğinden karla kaplı dağlık bölgelerde sefalet ve açlık içinde İran hududunu geçen Özdemiş Bey ve Revandiz Müfrezesi 29 Nisan 1923'te Uşnu'ya ulaştı (Akgül ve Uzel, 2004: 171). Burada silah, cephane ve teçhizatını İran makamlarına teslim etmek zorunda kalan müfreze (Türkmen, 2003: 83) iki hafta sonra yeniden harekete geçerek 10 Mayıs 1923'te Van'ın Özalp ilçesine geldi (TİH-IV, 1966: 281). Musul'a yönelik askerî harekât böylece sona ermiş oldu. (TBMMA 53-1113). Özdemiş Bey ve müfrezesi Özalp ilçesinden sonra Doğu Cephesi Komutanlığı karargahının bulunduğu Sarıkamış'a gitti. Yaklaşık dört ay burada Cephe Komutanlığının emrinde kaldı ve Milli Müdafaa Vekaletinin 3 Eylül 1923 tarihli emriyle terhis edildi.

İngiliz kuvvetleri Özdemiş Bey'in İran'a sığınmasının ardından bölgedeki takip harekâtına devam etti, bölgedeki aşiretleri sindirme politikası uyguladı. Türkiye taraftarı pek çok aşiret reisi, İngiliz takibine uğramamak için bölgeden uzaklaşmak zorunda kaldı (Salmon, 1340/1924: 22-29; Türkmen, 2003: 83-84). Bu süreçte Şeyh Mahmud da bir miktar aşiret kuvvetiyle kuzey hududuna yakın olan Avraman dağlarına çekildi. Takip harekâtında İngilizler Simko, Seyid Taha, Şeyh Mehmet ve Barzan aşiretleriyle birlikte hareket etti. Harekâtın sonunda İngilizler, Şeyh Mehmed Ağa'yı Revandiz bölgesine hâkim tayin ettiler.

Özdemir Bey henüz İran'da iken Doğu Cephesi Komutanlığının iki ay önceki talebi doğrultusunda 5 Mayıs 1923 tarihinde Revandiz Müfrezesi Komutanlığına Albay Süleyman Sabri Bey'i atamıştı. Ancak müfrezenin faaliyetleri sonuçlandırdığı için Albay Süleyman Sabri Bey atandığı göreve başlama imkânı bulamadı. Böylece Musul-Kerkük Harekâtı sonuçlanmış oldu (Akgül ve Uzel, 2004: 175-176).

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Elcezire Cephesi, Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesine karşılık gelmektedir ve o cephenin devamı niteliğindedir. Bunun yanında Suriye Cephesinin Halep-Fırat Nehri arasında kalan kısmı ile Fırat Nehri doğusundaki bölge de Elcezire Cephesinin sorumluluk alanına dâhil olduğundan, bir yerde Filistin-Suriye Cephesi'nin de devamı sayılabilir.

Birinci Dünya Harbi'nde en ağır yenilgilerin yaşandığı iki cephenin devamı niteliğinde olmak, Elcezire Cephesinin kaderinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Cephe Komutanlığı çok sınırlı mevcut ve imkânlarla geniş sorumluluk sahası içinde, üstelik sorumluluk bölgesinin önemli bir kısmı da bugünkü hudutların ötesinde olmak üzere değişik coğrafyalarda harekât sürdürmüştür. Cephe Komutanlığının görevini sürdürmede, diğer cephelerden önemli dezavantajları olmuştur. Öncelikle bölgedeki halk öteden beri kanunların değil aşiret geleneklerinin hâkim olduğu bir yaşam biçimine sahiptir. Devlet yetkilileri devlet otoritesini tesis edemediğinden bölgede genel olarak otorite boşluğu söz konusudur. Diğer dezavantaj, bölgedeki hâkim aşiret yapısıdır. Aşiret yapısının hâkim olduğu bölgede halkın kazanılması yolunda atılan adımlar aşiret reisinin tutumu ile sınırlı kalmaktadır. Aşiret reisi taraf değiştirdiğinde, aşirete bağlı halk da taraf değiştirmektedir. En önemli dezavantaj, İngiltere'nin bölge halkını kandırma, kendi tarafına çekme yönünde tecrübesi ve politik mahareti ile böl, parçala, yönet stratejisini uygulayacak maddi kaynaklar ile ordu yapısına sahip olmasıdır. Elcezire Cephe Komutanlığının tüm dezavantajları İngiltere için avantaj teşkil etmiştir. Bu durum Cephe Komutanlığını İngilizlere karşı asimetrik bir mücadeleye mecbur bırakmıştır.

Elcezire Cephesi İstiklal Harbi'nin en uzun süren, en farklı olan ve en az bilinen cephesidir. Doğu Cephesi 1920 yılı sonuna doğru, Güney Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından imzalanan Ankara Antlaşmasıyla, Batı Cephesi de İstiklal Harbi'nin sonunda Mudanya Mütarekesiyle sona ererken Elcezire Cephesi Lozan Konferansı'nın ikinci dönem görüşmeleri başlarken kapandı.

Elcezire Cephesinde diğer cephelerden farklı olarak çatışma ortamı, Anadolu'nun dışında güneyde Misak-ı Milli'ye dahil olan Musul bölgesini de kapsıyordu. Diğer cephelerde öncelikli hedef düşman kuvvetlerini imha ederek vatan topraklarını işgalden kurtarmak iken Elcezire Cephesinde öncelik sorumluluk bölgesinde devlet otoritesini sağlamaya ve ayrılıkçı girişimleri önlemeye verilmişti.

Güney Cephesinde Fransız işgalindeki Maraş ve Antep bölgesindeki Kuvayı Milliye'nin desteklenmesi Sivas'taki 3.Kolordunun, Adana ve Mersin bölgesindeki Kuvayı Milliye'nin desteklenmesi Ankara'daki 20.Kolordunun sorumluluğundaydı. Güney Cephesinin gerisinde Suriye'de Halep ile Fırat Nehri arasındaki bölge ise Elcezire Cephesi sorumluluğuna verilmişti.

İstiklal Harbi süresince sınırlı sayıdaki bir kuvvetle olsa da İngiliz kuvvetleriyle doğrudan çatışmaya girilen cephe Elcezire oldu. Bununla birlikte sanki tümüyle Türkiye'den bağımsız yapıldığı izlenimini vermek için Revandiz Harekâtında müfrezeye örtülü destek verildi, dönemin şartları içerisinde vekalet savaşı yürütölmeye çalışıldı.

Revandiz bölgesi ile gerek muhabere irtibatları gerek ikmal olanakları çok sınırlı ve İngilizlerin bölgedeki imkân ve yetenekleri çok geniş olduğundan en asimetrik, en zorlu mücadele bu cephede yaşandı.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Elcezire Cephesine ilişkin kaynaklar da diğer cephelere göre daha kısıtlıdır. Sınırlı sayıdaki arşiv belgeleri, az sayıda doküman ve birkaç kısa hatırat dışında cepheye ilişkin ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Cephe dahilindeki Revandiz Harekâtı niteliği yönünden karmaşık olduğundan anlaşılması ve kavranmasında da güçlük çekilmektedir. Bu durum cepheye ilişkin araştırma yapmayı veya yayın üretmeyi engellemektedir. Bu sebeple araştırmacıların bu konu üzerinde çalışmasını teşvik etmek ve yönlendirmek önemlidir.

Elcezire Cephesi'nde iki farklı harekât stratejisi uygulanmıştır. Musul bölgesinde İngilizleri, Suriye bölgesinde Fransızları yıpratma stratejisi öne çıkarken, cephenin diğer bölgelerinde ayrılıkçı girişimlerin önlenmesine ve devlet düzeninin hâkim kılınmasına yönelik tedbirlere ağırlık verilmiştir.

Yıpratma stratejisini uygulamak için ağırlıkla düzenli birliklerle takviye edilen yerel milli teşkiller ve aşiretler kullanılırken, ayrılıkçı girişimleri önlemeye yönelik faaliyetlerde aşiretlerin desteğinde düzenli birliklerin kullanılmasına öncelik verilmiştir.

Tüm cephe sorumluluk bölgesinde kahrmanca yürütülen mücadelede, Musul bölgesinde harekât stratejisinin uygulanmasında mevzi başarılar elde edilse de siyasi gelişmelere paralel olarak Millî Mücadele döneminin sonunda buradaki faaliyetlere son verilmiştir.

Fransız Cephesi'nde maksat tahakkuk etmiş, Güneydoğu Anadolu'da İngiltere'nin tüm kışkırtmalarına rağmen bölge halkı milli hareketin yanında yer almıştır.

Sonuçta Birinci Dünya Harbi sonunda oluşan Elcezire Cephesi, Millî Mücadele dönemi süresince Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ, Urfa ve Hakkâri bölgesinde halkın mücadeleye destek vermesini sağlamış, Musul bölgesinin işgal edilmesinde İngilizlere büyük zorluklar çıkararak Lozan görüşmelerinin ikinci dönemi başlayıncaya kadar bu süreci uzatmış ve işgallerin Güneydoğu Anadolu'ya doğru yayılmasını engellemiştir. Revandiz Harekâtı olmasaydı İngilizlerin Hakkari ve çevresini işgal ederek hem Sevr Antlaşması'nda öngörülen özerk Kürdistan için gerekli şartları hazırlayacağı hem de bölgede Nasturiler için yurt oluşturacağı kesindir.

Elcezire Cephesi Komutanlığının yürüttüğü çeşitli mücadeleler içerisinde öne çıkan, göze çarpan hep Revandiz Harekâtı olmuştur. Bölgede çok sınırlı bir kuvvet ve kaynakla devasa bir güce karşı son derece başarılı bir harekât yürütülmesine karşın barış konferansı süreci harekâtın sonlandırılmasını gerektirmiştir. Bu durum cephedeki mücadelenin başarısızlıkla sonuçlandığı izlenimini yaratmaktadır. Bu doğru değildir. Revandiz Harekâtı icra edildiği koşullar dikkate alındığında örnek teşkil edecek düzeyde başarılı olmuştur. Tüm güç dengesizliği yanında sadece Revandiz Müfrezesinin Cephe Komutanlığı ile irtibat sağlamanın, rapor gönderip talimat almasının 1,5-2 ay zaman aldığı gerçeği dikkate alındığında bile harekâtın hangi koşullarda yürütüldüğü açıktır. Oysa harekât alanı canlıdır ve özellikle siyasi gelişmelerde mutlaka Türkiye'den onay alarak hareket etmek gerekir. Özdemiş Bey adeta dünyadan tecrit edilmiş halde olaylara kendi görüş alanı nispetinde reaksiyon vermek durumunda kalmış, bu kapsamda kimi zaman da Cephe Komutanlığından tepki de görmüştür.

Özdemiş Bey'in başarılarını genişletme yönünde yaptığı birçok kuvvet talebi gerek Elcezire ve Doğu Cephesi Komutanlıklarının imkânlarının bu talepleri karşılamada sınırlı kalması gerekse Türkiye'nin müfrezeye açık destek vermesini önleyen koşullar sebebiyle genellikle karşılıksız kalmıştır. Bu durum doğal olarak Özdemiş Bey ve harekâtı yürütenler açısından büyük düş kırıklıklarına yol açmıştır.

Müfreme için öncelik harekât alanı iken Elcezire Cephesi Komutanlığının mücadele alanı Musul bölgesi ile sınırlı değildir. Cephe Komutanlığı Suriye'de Halep ve doğusu ile Fırat Nehri doğusunda Fransız kuvvetlerinin iki ateş arasında kalması yönünde yoğun çaba göstermiş, sorumluluk bölgesinin Anadolu kısmında bir yandan ayaklanma

girişimlerini bertaraf etmiş diğer yandan bölgede devlet otoritesini hâkim kılmak için tedbirler geliştirmiştir. Tüm bu tespitler ışığında diğer cepheler gibi Elcezire Cephesi de Millî Mücadele içerisinde büyük başarı göstermiştir.

Millî Mücadele döneminde Elcezire Cephe Komutanlığının uyguladığı harekât stratejisinden elde edilen tecrübeler önemlidir. Bu cephedeki olaylar Millî Mücadele dönemi ile sınırlı değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar Irak ve Suriye'nin kuzeyinde sürekli yaşanan çatışma ve gelişmeler ile bunların Türkiye'nin ulusal güvenliğine olumsuz yansımaları aradan geçen yüz yıllık döneme rağmen hala gündemdedir. Hem Türkiye'nin sınırlarında hem sınır ötesinde benzer senaryolar, aynı tezgâhlar defalarca tekrar edilmiş, Güneydoğu Anadolu'da ortaya çıkan iç güvenlik tehdidi uzun yıllardır Türkiye'yi uğraştırmıştır. Bu bakımdan Elcezire Cephe Komutanlığının harekât stratejileri bazı değişiklikler geçirse de genel olarak geçerliliğini korumaktadır. Araştırmacıların bölgeye ilişkin yaptıkları çalışmalarda geçmişteki uygulamalar ve sonuçlarına bakarak günümüz ve gelecek için gerekli dersleri çıkarması önemlidir.

KAYNAKÇA

- ATASE Arşivi (AA). Kutu 1154, Gömlek 112, Belge 112-1, 112-2
 ATASE Arşivi (AA). Kutu 1153, Gömlek 117, Belge 117-2
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 6
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 2054, Kutu 633, Gömlek 6, Adet 1, Tarih 29.06.1920.
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 203, Kutu 55, Gömlek 62, Adet 5, Tarih 10.12.1334
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 259, Kutu 61, Gömlek 94, Adet 1, Tarih 28.12.1334
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 1001, Kutu 69, Gömlek 25, Adet 1, Tarih 28.12.1334
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 1302, Kutu 114, Gömlek 89, Adet 1, Tarih 28.11.1334
 TBMM Arşivi (TBMMA). Kutu 53, N. 113, Şefik Özdemir Dosyası, Kısa Hal tercümesi
 TBMM Arşivi (TBMMA). Milletvekilleri Tercüme-i Halleri, Dönem Aralığı 1-11, Sicil No. Aralığı 1101-1200, Arşiv No. 12, Sicil No. 1136, Nihad Anılmış Tercüme-i Hali, s. 2.
 AÇIKKAPU, E. (2000). "Irak Devleti Tarihi (Saddam Hüseyin Dönemine Kadar)", Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 AHMETBEYOĞLU, A.; CENGİZ, H.; BAŞKAN, Y. (2003). Irak Dosyası I, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları.
 AKGÜL, S.; UZEL, S. (2001). Musul-Kerkük Harekâtı, Ankara: Berikan Yayım.
 AL-JUMAILY, Q. (1999). Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923), Yay. Haz. İzzet Öztoprak, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
 ARMAOĞLU, F. (2000). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi-II 1914-1995, İstanbul: Alkım Yayınevi.
 ARTUÇ, İ. (2001). Yeniden Doğuş, Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul: KASTAŞ Yayınevi.
 AVŞAR, S. (2003). "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Arap Aşiretlerini Kazanmaya Yönelik Propaganda Faaliyetleri", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl:1, Sayı:1.
 AYBARS, E. (1995). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
 ATATÜRK'ÜN MİLLÎ DİŞ POLİTİKASI (AMDP)-I. (1981). Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, Ankara: Kültür Bakanlığı.
 BALCIOĞLU, M. (2000). "Direnen Millet-Millî Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ankara: Divan Yayıncılık.
 BAYTOK, T. (1970). İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara: Başnur Matbaası.
 BAYUR, Y.H. (1979). Türk İnkılap Tarihi-III/3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
 BELEN, F. (1964). Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Ankara:

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Genelkurmay Basımevi.

- BELEN, Fahri. (1967). Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BELLİ G. (2004). Mezopotamya’da 1915–1920 Sivil Yönetimi, çev. Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları
- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NA KATILAN ALAY VE DAHA ÜST KADEMEDEKİ KOMUTANLARIN BİYOGRAFİLERİ (BDSKKB). (2009). Yay. Haz. Hülya Toker-Nurcan Aslan, Ankara: Genelkurmay Basımevi
- BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRK HARBİ (BDHTH)-III/I. (1979). İran-Irak Cephesi 1914-1918, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRK HARBİ (BDHTH)-III/II. (2002). İran-Irak Cephesi 1914-1918, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BURAK, D.M. (2005). “El Cezire Kumandanı Nihad Paşa’nın Eşkiya Tarafından Soyulması”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, s.169- 183.
- CEBESÖY, A.F. (1953). Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları.
- ÇAKI, C. (2022). “Alman Mizah Dergilerinde Cihad-ı Ekber Propagandası”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (29), s. 185-209.
- ÇELİK, K. (2005). “Fransız İşgal Dönemi Mersin Belediye Başkanı Ahmet Hallaç’ın Anıları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 11, S. 62, s. 695-746.
- DURMAZ, B. (2022). Kurtuluş Savaşı’nın El Cezire Cephesi, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayını
- ENER, K. (1965). Çukurova’nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, Ankara: Berksoy Matbaası.
- ENTESSAR, N. (1987). Kurdish Ethnonationalism, Londra: Lynne Rienner Publishers.
- ERASLAN, C.; YALÇIN, D.; AKBIYIK, Y.; AKBULUT, D.A.; BALCIOĞLU, M.; KÖSTÜKLÜ, N.; SÜSLÜ, A.; TURAN, R.; TURAL, M.A. (2000). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- ERDAŞ, S. (2018). “Nihad Anılmış Paşa’nın Elcezire Cephe Komutanlığı ve Yargılanması Meselesi”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (28), s. 3-36.
- ERDAHA, K. (1975). Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGENE, H.H. (1993). Neden Hedef Türkiye? Ankara: Kiyap Yayın Dağıtım.
- ERICKSON, E. J. (2011). Size Ölmeyi Emrediyorum, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- GÜNER, Z. (2007). “Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey’in Faaliyetleri”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (6), s. 49-65.
- GÜRÜN, K. (1986). Savaşın Dünya ve Türkiye, Ankara: Bilgi Yayınevi
- GÜZTOKLUSU, M. (2006). Kurtuluş Savaşı’nın Son Cephesi Elcezire ve Özdemir Harekâtı, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- HAMMER, J.V. (1997). Osmanlı Tarihi-I, Çev. Mehmet Ata, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ (HTVD). (1959). Sayı 27, Vesika 708, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ (HTVD). (1959). Sayı 28, Vesika 735, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- JAESCHKE, G. (1970). Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HATİPOĞLU, S. (2001). Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- HATİPOĞLU, S. (1989). Fransa’nın Çukurova’yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- İNÖNÜ, İ. (1968). “İnönü’nün Hatıraları”, Ulus Gazetesi 12 Eylül 1968.
- KARACAN, A.N. (1971). Lozan, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- KARAL, E.Z. (1996). Osmanlı Tarihi-IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARLI, E. (2000). Osmanlı Tarihi, İstanbul: Geçit Kitabevi.
- KAYMAZ, İ.Ş. (2003). Musul Sorunu, İstanbul: Otopsi Yayıncılık.
- KEMAL, C. (2007). “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, Atatürk Yolu Dergisi, S. 40, s. 643-691, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını.
- KILINÇKAYA, D. (2004). Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1978). Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1982). Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- LAZAREV, M.S. (1993). Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923), Ankara: Özge Yayınları.
- MACDORWAL, D. (1992). A Modern History of the Kurds, London: I.B. Tauris & Co Ltd
- MESUT, A. (1992). İngiliz Belgelerinde Kürdistan, İstanbul: Doz Yayınevi.
- METİNTAŞ, M.Y. (2019). “Ankara Antlaşması’nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi (5), s. 1-26.
- MOBERLY, F.J. (1928). Irak Seferi-I 1914-1918, Çev. Binbaşı Cemal, İstanbul: Askeri Basımevi.
- MUSUL-KERKÜK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ (MKİİAB)-I. (1993). Ankara: BOAD Yayınları.
- ÖKE, M.K. (1987). Musul Meselesi Kronolojisi, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- ÖZCAN, M. (2003). Sorunlu Miras Irak, I. Basım, İstanbul: Küre Yayınevi.
- ÖZDAĞ, Ümit. (2008). Telafer Bir Türk Kentinin Amerikan Ordusu ve Peşmergelere Karşı Savaşı, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayını.
- ÖZDEMİR, M. (2004). “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 4, s. 55-74, Ankara: Gnkur. ATASE Yayını.
- ÖZOĞUZ, E. (1935). Adana’nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları, İstanbul: Ülkü Matbaası.
- SALMON, J. (1340). 1923’te Şeyh Mahmut’la Özdemir’e Karşı Kuva-yı Berriye ve Havaîyenin Müşterek Harekâtı, Çev. Yüzbaşı Cemal, Ankara.
- SEVR Muahdesi. (1334), İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- SOFUOĞLU, A. (2009). “Yeniden Mücadele: Milli Mücadele”, Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ŞEN, S. (2004). Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- ŞENEL, Ş.; SAYHOOD, A. (2009). “1920 Telafer Ayaklanması”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi C. VI, S. 1, s. 157-169.
- ŞİMSİR, B.N. (1990). Lozan Telgrafları I (1922-1923), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ŞIVGIN, H. (2014). “Güney Cephesi’nin Değerlendirilmesi”, Türk İstiklal Harbi’nde Kuvayımilliye, Düzenli Ordu ve Cepheler, s. 13-32, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TANSEL, S. (1978). Mondros’tan Mudanya’ya Kadar-I, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TANSEL, S. (1978). Mondros’tan Mudanya’ya Kadar-II, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

- TANSEL, S. (1978). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar-III, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TAŞKIRAN, C. (1998). "Atatürk ve Misak-ı Milliye Ait Bir Belge", Yeni Türkiye (Cumhuriyet'in 75. Yılı Armağanı) (23-24), s. 244-248.
- TBMM Gizli Celse Zabıt Cerideleri (GCZC)-III. (1985). İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.
- TURAN, M.; EKİNCİKLİ, M.; ŞENEL, Ş.; ERDOĞAN, E., DUMAN, S.; AKSOY, İ.; BULUT, S.; ASLAN, T. (2006). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ankara: Gazi Kitabevi.
- TUTSAK, S. (2014). Millî Mücadele Yıllarında Suriye'deki Gelişmelerin Güney Cephesi ve Ankara Hükümeti Açısından Önemi-II, History Studies6/5, s. 193-218.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-I. (1962). Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-II/II. (1965). Batı Cephesi, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-IV. (2009). Güney Cephesi, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-VI. (1964). İç Ayaklanmalar (1919-1921). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-VI/IV. (1969). İstiklal Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRKMEN, Z. (2001). "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", Atatürk Araştırma Merkezi (49), s. 49-79.
- TÜRKMEN, Z. (2003). Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- TÜRKMEN, Z. (2015). "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, s. 381-434, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- UÇAROL, R. (2015). Siyasi Tarih 1789-2014, İstanbul: Der Yayınları.
- UMAR, Ö.O. (2004). Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- UMAR, Ö.O. (2016). "İngiltere'nin Irak Politikası", Kütü'l-Amare Zaferi, I.Dünya Savaşında Irak Cephesi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- UMAR, Ö.Ö. (2010). "Millî Mücadele Döneminde Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 20, S. 1, s. 443-470.
- ÜNAL, L. (2020). "Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (45), s. 36-63.
- ÜNAL, L. (2023). "Güney Cephesinde İngiliz-Fransız İşgalleri Arasındaki Farklılıklar, Savunma Faaliyetleri ve Cephenin Özellikleri", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (58), s. 173-200.
- ÜNAL, L. (2022). "Büyük Taarruz Harekâtının Kuvvet, Planlama, Uygulama ve Sonuçlar Yönünden Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile Karşılaştırılması: Benzerlik ve Farklılıklar", Türk İstiklal Harbinin 100.Yılında 1922 Yılı Gelişmeleri, İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.
- ÜNALP, F.R. (2021). "Birinci Dünya Savaşı'nda Sina/Filistin-Suriye Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Sonuçları", Journal of Anglo-Turkish Relations, Vol. 2, No. 1, (January 2021), s. 47-69.
- YILMAZ, H. (2014). "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (20), s. 289-306.

PRAGMATIC ANALYSIS OF STRATEGIC INFERENCE IN POLITICAL DISCOURSE: TRUMP AND ZELENSKY

PRAGMATİK AÇIDAN STRATEJİK ÇIKARSAMA ANALİZİ: TRUMP VE ZELENSKY'NİN SİYASİ SÖYLEMLERİ

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИНФЕРЕНЦИЙ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: ТРАМП И ЗЕЛЕНСКИЙ

Maia ALAVIDZE*

ABSTRACT

The paper applies pragmatic theory to investigate strategic inference in political discourse, using examples from speeches by Donald Trump and Volodymyr Zelenskyy. analysing how these leaders use pragmatic mechanisms to convey implicit meanings within distinct democratic contexts. The study applies a framework combining relevance theory, and Gricean pragmatics to explain how contextual factors guide inference in decoding these leaders' ambiguous statements, with particular attention to how institutional settings shape available pragmatic strategies based on the analysis of the transcripts from their speeches, press conferences, and social media interactions. Our findings demonstrate that Trump strategically employs indirect speech acts where declarative statements function as directives, particularly through conversational implicature enabled by phrases like "a lot of people are saying" that facilitate plausible deniability. Zelenskyy, on the other hand, uses sophisticated pronominal shifting between inclusive and exclusive "we" forms, calibrated to specific audiences and contexts. Both leaders exploit pragmatic inference to communicate strong messages to multiple audiences simultaneously while maintaining flexibility in their political positioning. This comparative analysis contributes to our understanding of how pragmatic mechanisms operate in high-stakes political communication, illuminating the complex relationship between explicit content and strategically used implicit meaning across dramatically different democratic contexts. The findings have implications for how political discourse analysis can benefit from pragmatic frameworks when examining strategic communication in contemporary democratic settings.

Keywords: political discourse, pragmatic strategies, relevance theory, Donald Trump, Volodymyr Zelenskyy

* **ORCID:** [0009-0003-3922-7093](https://orcid.org/0009-0003-3922-7093), Professor, Akaki Tsereteli State University, 79 Tamar Mephe, Kutaisi, Georgia, maiaalavidze@atsu.edu.ge

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Alavidze, M. (2025). PRAGMATIC ANALYSIS OF STRATEGIC INFERENCE IN POLITICAL DISCOURSE: TRUMP AND ZELENSKY. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 33-42. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1678754>

ÖZ

Bu çalışma, siyasi söylemde stratejik çıkarımı incelemek amacıyla pragmatik kuramı uygulamakta ve Donald Trump ile Volodymyr Zelenskyy'nin konuşmalarından örnekler üzerinden, bu liderlerin örtük anlamları farklı demokratik bağlamlarda nasıl ilettiklerini analiz etmektedir. Çalışma, bağlamsal etkenlerin bu liderlerin belirsiz ifadelerini çözümlemede çıkarımı nasıl yönlendirdiğini açıklamak amacıyla **ilişkililik kuramı** ile **Grice'in pragmatikini** birleştiren bir çerçeve kullanmaktadır. Konuşma, basın toplantıları ve sosyal medya etkileşimlerinden elde edilen transkriptlerin analizine dayanan bu araştırma, kurumsal yapıların mevcut pragmatik stratejileri nasıl şekillendirdiğine özel önem vermektedir. Bulgular, Trump'ın özellikle "birçok kişi böyle diyor" gibi ifadeler aracılığıyla muğlaklık ve inkâr edilebilirlik sağlayan dolaylı söylem biçimlerini stratejik olarak kullandığını göstermektedir. Zelenskyy ise, bağlama ve hedef kitleye göre ayarlanmış biçimde kapsayıcı ve dışlayıcı "biz" kullanımları arasında geçiş yaparak, gelişmiş zamirsel kaydırma stratejileri kullanmaktadır. Her iki lider de, güçlü mesajları aynı anda birden fazla hedef kitleye iletirken, siyasi konumlanmalarında esneklik sağlayacak biçimde pragmatik çıkarımdan faydalanmaktadır. Bu karşılaştırmalı analiz, yüksek riskli siyasi iletişimde pragmatik mekanizmaların nasıl işlediğini ortaya koymakta; açık içerik ile stratejik biçimde kullanılan örtük anlam arasındaki karmaşık ilişkiye ışık tutmaktadır. Bulgular, çağdaş demokratik ortamlarda stratejik iletişimin incelenmesinde siyasi söylem analizinin pragmatik yaklaşımlardan nasıl yararlanabileceğine dair önemli katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: siyasi söylem, pragmatik stratejiler, ilişkililik kuramı, Donald Trump, Volodymyr Zelenskyy

АННОТАЦИЯ

В данной статье прагматическая теория используется для анализа стратегических инференций в политическом дискурсе на примере речей Дональда Трампа и Владимира Зеленского. Исследуется, как эти лидеры передают имплицитные смыслы в рамках различных демократических контекстов. Методология основана на объединении **теории релевантности** и **грайсовской прагматики** с целью объяснения того, как контекстуальные факторы направляют процессы интерпретации двусмысленных высказываний политиков. Особое внимание уделяется тому, как институциональная среда влияет на выбор доступных прагматических стратегий, на основе анализа стенограмм их речей, пресс-конференций и взаимодействий в социальных сетях. Результаты показывают, что Трамп стратегически использует косвенные речевые акты, в которых декларативные высказывания функционируют как директивы, особенно за счёт разговорных импликатур с фразами вроде «многие говорят», что позволяет сохранить возможность правдоподобного отрицания. Зеленский, напротив, демонстрирует сложные механизмы переключения между инклюзивным и эксклюзивным "мы", адаптируя их под конкретные аудитории и ситуации. Оба лидера используют прагматические инференции для передачи сильных посланий различным целевым группам одновременно, при этом сохраняя гибкость своей политической позиции. Сравнительный анализ способствует лучшему пониманию того, как прагматические механизмы функционируют в условиях высоко рискованной политической коммуникации, освещая сложную взаимосвязь между явным содержанием и стратегически используемым имплицитным смыслом в разных демократических условиях. Результаты имеют значение для политической лингвистики и подтверждают эффективность применения прагматических подходов к анализу стратегической коммуникации в современных демократиях.

Ключевые слова: политический дискурс, прагматические стратегии, теория релевантности, Дональд Трамп, Владимир Зеленский

Introduction

The modern world today is characterized by a universal interest in political discourse, as it has a significant impact on the manipulation and monitoring of public opinion. The interest of scholars from various fields in the study of political discourse is so great that it has become the subject of interdisciplinary research. Among these fields, linguistic research holds particular importance, which can also be explained by the intrinsic need of linguistic theory itself, as it has always shown interest in the real-life applications of language systems at different stages of its development. Today, the study of political discourse is considered a social demand.

The increasing prominence of political communication in media has intensified scholarly attention on how language shapes political reality. Political discourse operates not merely as a vehicle for information transmission but as a sophisticated mechanism for constructing social identities, establishing power relations, and influencing collective decision-making processes. The strategic deployment of language by political actors creates complex webs of explicit statements and implicit meanings that warrant critical examination.

The pragmatic dimension of political discourse—concerning how contextual factors influence meaning and interpretation—has emerged as a particularly fertile ground for analysis. By examining the gap between what is literally said and what is pragmatically communicated, researchers can uncover the subtle ways in which politicians navigate competing demands: the need to appear straightforward and honest while simultaneously advancing potentially controversial agendas, maintaining plausible deniability, and appealing to diverse constituencies with potentially conflicting interests.

This pragmatic approach draws on foundational work in linguistics, particularly Grice's Cooperative Principle and conversational maxims (1975), but extends these frameworks to account for the strategic imperatives unique to political communication according to the Relevance Theory developed by Dan Sperber and Deirdre Wilson (1986). While everyday conversation typically presupposes cooperation between speakers, political discourse often involves calculated implicatures, strategic ambiguity, and deliberate flouting of conversational norms to achieve particular rhetorical effects.

Our research is conducted within the framework of the anthropocentric-communicative paradigm, against the backdrop of intersubjectivity and interaction. Examining the realization of communicative intentions and strategies allows us to determine the extent to which politicians adhere to the principles of communicative cooperation and whether the deliberate violation of conversational maxims by politicians can be regarded as a tactic driven by institutional-functional factors.

By analyzing instances of strategic inference in political discourse, this study aims to illuminate not only how meaning is constructed and negotiated in political contexts but also how these linguistic practices reflect and reinforce broader sociopolitical dynamics. The findings show that by carefully constructing statements that trigger intended interpretations without explicitly stating them, politicians can navigate controversial topics and sensitive issues while avoiding direct accountability. This approach exploits listeners' natural cognitive processes and pragmatic understanding, allowing politicians to effectively frame discussions, direct narrative development, and maintain positive image in public debates without making clear statements.

Discussion

One of the most key issues in contemporary linguistics is related to the development of communicative linguistics. While up until now, linguistic thought has primarily focused on language as a system of signs, at the modern stage, the central subject of linguistics has become the human being, viewed from a linguistic perspective. In other words, the focus has shifted from the system used by humans to humans themselves. The emphasis has shifted from the system used by humans to understanding. Everything depends on how a person understands the language. This means that the subject of study in communicative linguistics is "language as a system in action" (Lebanidze, 1998). Communication is an act, a process that is defined as a universal form or component of human activity. If we believe a human is as a socio-biological entity, one of their defining characteristics is active engagement, directed on the one hand toward the world and on the other toward other individuals. When action is discussed as a constitutive feature of humanity, it is understood as both human activity in relation to the world and human activity in relation to others—interaction.

This shift toward understanding language as action and communication naturally led to deeper exploration of how meaning is conveyed beyond literal expressions. Central to this development was the emergence of pragmatics as a field concerned with language use in context and the implicit meanings that arise during communication. One of the most significant contributions to this area has been the concept of implicature, which addresses how speakers communicate more than what is explicitly stated.

Unlike many other issues in pragmatics, implicature does not have an extensive or long-standing history. The theory of implicature was introduced by Paul Grice in a series of lectures he delivered at Harvard University in 1967, only part of which has been published (Grice 1975, 1978).

Grice first introduced the term "implicature" to denote a meaning that arises from a sentence without logically adding extra meaning to the words themselves. This term refers to a relationship between two statements, where the truth of one suggests the truth of the other. Grice's verbal meaning analysis has been revised and refined numerous times in attempts to clarify speaker intention. Scholars such as Stalnaker (1968), Schiffrin (1987), and Blakemore (2002) among others, have explored this topic, often opposing Grice's views. However, we believe that the counterarguments were not strong enough to undermine Grice's interpretation of implicature. The concept of implicature serves as a bridge between communicators.

It is worth noting that simplifying semantic content and structure does not imply a reduction in the challenges associated with the communication. Implicature enables the construction of semantics based on simple logical principles. Indeed, if we take pragmatic implicature into account, we can see that the radical difference between logical and natural languages becomes significantly blurred.

Moreover, implicature is an essential concept in studying the fundamental functions of language. For instance, interjections such as *well*, *by the way*, *at least*, and others require precise definition within semantic theory, just like any other word in the English language. However, when determining their meaning, it becomes evident that a pragmatic mechanism—namely, implicature—is necessary.

The term "**inference**" in linguistics has been widely used in various contexts. The term "inference" has much older origins than its specialized use in linguistics. The concept of inference has been fundamental to logic and philosophy since ancient times.

The Latin word "inferentia" (from which we get "inference") was used in classical logic, with roots tracing back to Aristotle's work on syllogisms and deductive reasoning in

the 4th century BCE. While Aristotle didn't use the exact term "inference" (he wrote in Greek), he extensively described the process of drawing conclusions from premises.

The formal Latin term "inferentia" gained prominence in medieval scholastic philosophy and logic. Scholars like Thomas Aquinas in the 13th century used forms of the Latin verb "inferre" (to bring in, to conclude, to infer) in discussions of logical reasoning (Fuhrmann, 1998).

But its systematic study in pragmatics is often associated with **H.P. Grice**. Grice introduced the concept of **conversational implicature** in his 1975 paper "*Logic and Conversation*," where he explained how listeners infer unstated meanings based on conversational maxims.

Although implicature and inference are often used interchangeably, there is a difference between them. Inference is the process of drawing conclusions from available information and is derived from context and implicature. In other words, implicature is the intended meaning conveyed by the speaker, while inference is the meaning interpreted by the listener. As Vonk and Noordman stated an inference is defined as the information that is not expressed explicitly by the text but is derived on the basis of the listener's knowledge and is encoded in the mental representation of the text. Inferencing is considered as a central component in discourse understanding. (Vonk, W., Noordman, L.G.M., 2001).

There are several factors that make inferences a crucial area of study in language comprehension. An inference refers to information that is not directly stated in the text but can be inferred from it based on the reader's or listener's background knowledge, and is integrated into the mental representation of the text. In this article, the concept of inference is limited to the extraction of implicit information during natural language processing. These inferences are different from logical deductions made in reasoning and problem-solving such as the logical. Logic focuses on evaluating the validity of arguments in reasoning. While listeners and readers do make logical deductions, and some inferences can be viewed as logical, everyday language use is not typically about assessing the validity of reasoning arguments (ibid).

Inference plays a crucial role in understanding language as it allows individuals to interpret meanings, intentions, and implicature beyond the literal words spoken or written. According to Grice (1957, 1989), pragmatic inference typically refers to the listener's interpretation of the speaker's intended meaning. In this framework, any inferences made by the listener that were not intended by the speaker are considered outside the scope of the Gricean approach (Clark, 2009).

In 1969, Searle significantly revised Grice's theory and integrated it into his own speech act theory (Searle 1975).

Grice's theory of implicature is a theory about how people use language. It develops conversational maxims—general principles that underpin the cooperative and effective use of language—and presents the cooperative principle, which consists of the following maxims:

1. **The Maxim of Cooperation**
 - Provide information as requested.
2. **The Maxim of Quality**
 - Contribute to the conversation by telling the truth.
 - Do not say what you know to be false.
 - Do not say something for which you lack adequate evidence.
3. **The Maxim of Quantity**
 - Be as informative as necessary for the given moment in the conversation.
 - Do not provide more information than is required.

Pragmatic Analysis of Strategic Inference in Political Discourse...

4. The Maxim of Relevance

- Be relevant and contribute appropriately to the conversation.

5. The Maxim of Manner

- Be clear, explicit, and easily understood.
- Avoid ambiguity.
- Avoid vagueness.
- Be specific.
- Be precise.

As we can see, these maxims outline what is required for communication to be as productive, rational, and cooperative as possible. In other words, communicators should be honest, clear, and as informative as needed.

However, when examining the nature of communication from this perspective, one might feel a sense of contradiction. These maxims depict a philosophical ideal, yet in reality, people do not always follow them strictly in everyday conversations. But Grice's perspective is quite different—his argument is not that people always adhere to these principles in daily speech, but rather that when they violate them, it is done deliberately and purposefully.

Linguistic interest in these maxims arises from their role in the comprehension process, which extends beyond the purely semantic content of a sentence or utterance. These assumptions, according to Grice, form what is known as **conversational implicature**—a concept that contrasts with **logical implicature**, **entailment**, and **logical consequence**, which derive purely from formal logic or semantic content. Implicature is not a semantic presupposition; rather, it is an assumption based on both the explicit content of what is said and certain fundamental axioms about the inherently cooperative nature of verbal communication.

In the process of speech acts, the speaker conveys a certain portion of information implicitly to the listener. This process is particularly significant when the primary meaning of the speech act is concentrated at the implicit level. Researchers express two opposing views on the transmission of implicit information. Specifically, Grice's followers argue that, as we have seen, implicit transmission occurs when the speaker, for certain reasons, does not wish or is unable to express their message explicitly. However, some researchers believe that the reason for implicit communication is not the speaker's desire to convey a message indirectly but rather the inherent limitation of language in expressing information with absolute precision.

We, however, agree with J. Searle's perspective that language has the capacity to express everything accurately. Additionally, we would emphasize that the speaker consciously chooses the method of conveying information, and if they prefer to communicate implicitly, this inherently implies that they assume the listener will be able to correctly interpret the intended meaning (Searle 1975:17).

According to Paul Grice, when conversational principles are violated, a competent listener may draw several possible conclusions:

- a) The speaker is not participating in the observance of the maxims.
- b) The speaker deliberately violates the maxims. In most cases, the violation of the maxim of quality is motivated by an intention to deceive.
- c) The speaker intends to follow the maxims of cooperation but fails to do so. For example, they may use technical terms in front of an audience, thereby violating the maxim of manner.
- d) The speaker likely intends to follow the principles of cooperation but evidently violates them.

In 1986 Dan Sperber and Deirdre Wilson developed the Relevance Theory that explains how people understand each other during conversations. Unlike Grice's approach, which was primarily concerned with how speakers convey meaning, Relevance Theory focuses on the cognitive processes by which hearers interpret utterances. It suggests that humans automatically aim to maximize relevance due to the way our cognitive systems have evolved—we pay attention to what seems most relevant to us and process it in a way that maximizes cognitive effects while minimizing processing effort.

This cognitive perspective has significant implications for pragmatics. It explains how listeners are able to select the appropriate context for interpretation, resolve ambiguities, and recover implicit content without requiring speakers to follow a set of maxims. Instead, interpretation is guided by the search for relevance, with hearers following a path of least effort until their expectations of relevance are satisfied.

Relevance Theory has been particularly useful in explaining phenomena such as metaphor, irony, and loose talk, which were somewhat problematic under Grice's account. Rather than treating these as violations of maxims that generate implicatures, Relevance Theory treats them as natural outcomes of the relevance-guided comprehension process.

The theory has two main principles:

1. The Cognitive Principle: Human minds naturally seek relevance - we try to gain the most cognitive benefits while spending the least mental effort.
2. The Communicative Principle: When someone communicates with you, they're creating an expectation that their message is relevant enough to be worth your attention.

In everyday conversation, this means speakers don't need to say everything explicitly. Instead, they provide enough clues for listeners to figure out the intended meaning based on context. For example, a mother and child are leaving the house on a cold winter morning. As they're about to step outside, the mother simply says: "Your ears."

Despite being just two words with no verb or explicit instruction, the child immediately understands s/he should put on their hat or earmuffs.

Thus, Relevance Theory helps explain how we understand indirect meanings, metaphors, irony, and other non-literal communication that goes beyond the exact words being used (Sperber, D., & Wilson, D. 1986).

This cognitive approach to communication provides a valuable framework for analyzing not only everyday interactions but also more complex and strategic forms of discourse. Nowhere is this more evident than in political communication, where speakers carefully craft messages to achieve specific objectives while maintaining plausible deniability. The principles that govern ordinary inferential communication become powerful tools for persuasion and manipulation when deployed with deliberate intent in political contexts.

Findings

Strategic inference in political discourse refers to the deliberate use of implied meanings, indirect communication, and pragmatic strategies to influence public perception, avoid accountability, and maintain political credibility. Politicians often rely on inference to shape narratives, persuade audiences, and manage face-threatening situations while avoiding explicit statements that could be used against them.

Let's see some examples from Remarks by President Trump and President Zelenskyy Before Bilateral Meeting | New York, NY
<https://www.congress.gov/116/meeting/house/110331/documents/HMKP-116-JU00-20191211-SD1364.pdf>

Pragmatic Analysis of Strategic Inference in Political Discourse...

"And he's made me more famous, and I've made him more famous... he's got a great reputation. He's very, very strongly looking into all sorts of corruption and some of the problems they've had over the years."

This exchange demonstrates the art of strategic inference in high-stakes diplomatic communication. By praising Zelenskyy's anti-corruption efforts while emphasizing his "great reputation" for investigating "problems they've had over the years," Trump creates a rhetorical environment where the expected continuation of such investigations is strongly implied. The statement carries a dual message: public praise for Zelenskyy coupled with an unstated expectation that these investigations should continue in directions favorable to Trump's interests.

What makes this example particularly noteworthy is how it establishes Trump's desires without formulating them as direct requests. The reference to Zelenskyy "very, very strongly looking into all sorts of corruption" functions as both a compliment and a soft directive, creating political pressure through implication rather than command. This approach maintains plausible deniability while still communicating expectations.

In discussions about international support for Ukraine, Trump stated: *"The United States helps Ukraine, but I think that other countries should help Ukraine much more than they're doing — Germany, France, the European Union nations... They have to feel a little bit guilty about it because they don't do what they should be doing."*

This statement exemplifies how strategic inference can establish unstated conditions and leverage points in diplomatic relationships. Without explicitly declaring that U.S. support depends on Zelenskyy securing greater European contributions, Trump creates this understanding through contextual implication. By highlighting the inadequacy of European support and suggesting they "should feel guilty," Trump positions himself as Ukraine's advocate while simultaneously establishing criteria for his continued support.

The inference works by creating a logical connection between two propositions: European nations are not contributing fairly, and Trump is concerned about this imbalance. The unstated conclusion—that Zelenskyy should pressure European leaders to increase their support as a condition for continued U.S. assistance—emerges naturally without requiring explicit articulation, shielding Trump from accusations of establishing a transactional relationship.

During public remarks about Ukraine, Trump asserted: *"When Biden's son walks away with millions of dollars from Ukraine, and he knows nothing, and they're paying him millions of dollars, that's corruption."*

This statement demonstrates how strategic inference can direct attention toward specific targets without making explicit requests for action. By labeling the Biden case as "corruption" in conversations with Ukrainian leadership, Trump establishes a moral framework that implies an expectation of investigation without directly requesting one. The characterization of the situation as definitively corrupt suggests that any leader serious about fighting corruption would naturally investigate such matters.

The power of this approach lies in how it converts what might be seen as a politically motivated request into an ostensibly principled stance against corruption. The inference creates political pressure while maintaining the appearance of simply stating factual observations, allowing Trump to pursue politically advantageous investigations while presenting them as matters of objective concern.

In discussing territorial issues, Trump noted: *"If you remember, you lost Crimea during a different administration, not during the Trump administration."*

This seemingly straightforward historical observation carries significant strategic inference regarding future U.S.-Ukraine relations. Without explicitly promising more robust

support for Ukraine's territorial claims, Trump creates a contrast between his administration and Obama's, implying that Ukraine would receive stronger backing under his leadership. The statement functions as an unstated conditional: greater cooperation with Trump's priorities could result in more favorable treatment regarding Ukraine's territorial disputes.

The inference works by activating historical context that both parties understand, creating expectations about future behavior without making commitments that could prove politically costly. This approach allows Trump to suggest potential benefits of cooperation while maintaining flexibility in his actual policy positions.

In responding to earlier discussions about visiting Washington, Zelenskyy remarked: *"And I want to thank you for the invitation to Washington... You invited me. But I think — I'm sorry, but I think you forgot to tell me the date."*

This example demonstrates that strategic inference is employed not only by more powerful parties but also by those seeking to exert influence from positions of relative disadvantage. Zelenskyy's comment blends gratitude with a gentle reminder, using humor to mask what is essentially pressure for Trump to fulfill a promised White House meeting. By framing the absence of a specific date as a mere oversight ("you forgot"), Zelenskyy maintains diplomatic courtesy while still clearly communicating his expectations.

The effectiveness of this approach lies in how it allows Zelenskyy to advocate for his interests without appearing demanding or unappreciative of U.S. support. Through strategic inference, he reminds Trump of an unfulfilled commitment while preserving the appearance of positive relations—a crucial balance for a leader dependent on continued U.S. support.

Conclusion

Based on the examples provided, several generalized conclusions can be drawn about how Relevance Theory and conversational implicature function in political discourse:

- **Implied Requests Without Directness:** In political discourse, speakers like Trump frequently make statements that appear informative but function as requests. By mentioning "looking into corruption" without directly asking for investigations, the speaker relies on the listener to infer the intended action based on optimal relevance.
- **Conditional Support Through Implication:** The examples demonstrate how support can be presented as conditional without explicitly stating a quid pro quo. Statements about others not doing enough create implicatures about expected reciprocity that the hearer can easily process.
- **Topic Introduction as Action Prompt:** Bringing up specific subjects (like Biden and "corruption") in high-level conversations creates strong contextual implications that these topics require attention or action, without explicitly requesting that action.
- **Temporal Comparisons as Incentives:** References to past administrations' failures function as implicatures suggesting that cooperation now would yield better outcomes, creating incentives for compliance without making explicit promises.
- **Politeness Strategies in Power Imbalances:** As seen in Zelenskyy's response, those with less power often use gentle implicatures to make requests or express expectations while maintaining face and avoiding appearing demanding.
- **Efficiency of Indirect Communication:** These examples show how implicature often achieves communicative goals more efficiently than direct statements would, particularly when explicit requests might be problematic or inappropriate.

Pragmatic Analysis of Strategic Inference in Political Discourse...

These patterns demonstrate how Relevance Theory explains the cognitive mechanisms that make indirect communication both efficient and effective in sensitive political contexts, where explicit statements might create vulnerability or accountability issues.

In other words, Strategic inference in political discourse is a powerful tool that enables politicians to influence audiences while minimizing direct responsibility for their words. By leveraging cognitive and pragmatic principles, they shape perceptions, frame debates, and maintain political control without making overtly controversial statements.

REFERENCE

- Blakemore, D. (2002). *Relevance and linguistic meaning: The semantics and pragmatics of discourse markers*. Cambridge University Press.
- Clark, H. H. (2009). Context and common ground. In J. L. Mey (Ed.), *Concise encyclopedia of pragmatics* (2nd ed.). Elsevier.
- Fuhrmann, A. (1998). *Inference, consequence, and implication*. Cambridge University Press.
- Grice, H. P. (1957). Meaning. *Philosophical Review*, 66, 377-388.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics 3: Speech acts* (pp. 41-58). Academic Press.
- Grice, H. P. (1978). Further notes on logic and conversation. In P. Cole (Ed.), *Syntax and semantics 9: Pragmatics* (pp. 113-128). Academic Press.
- Grice, H. P. (1989). *Studies in the way of words*. Harvard University Press.
- Lebanidze, G. (1998). *Communicative linguistics*. Language and Culture.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1975). Indirect speech acts. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics 3: Speech acts* (pp. 59-82). Academic Press.
- Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and cognition*. Blackwell.
- Stalnaker, R. (1968). A theory of conditionals. In N. Rescher (Ed.), *Studies in logical theory* (pp. 98-112). Blackwell.
- Vonk, W., & Noordman, L. G. M. (2001). Inferences in discourse. In N. J. Smelser & P. B. Baltes (Eds.), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*. Elsevier.

AFETLERE HAZIRLIK NİYETİNİ ETKİLEYEN RİSK ALGISI ÜZERİNE ARAŞTIRMA

A STUDY ON RISK PERCEPTION AFFECTING THE INTENTION TO PREPARE FOR DISASTERS

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ВОСПРИЯТИЯ РИСКА НА НАМЕРЕНИЕ ГОТОВИТЬСЯ К ЧРЕЗВЫЧАЙНЫМ СИТУАЦИЯМ

Arzu TUYGUN TOKLU*
İsmail Tamer TOKLU**

ÖZ

Dünyada önceden hiç olmadığı kadar pek çok insan artan şekilde deprem, sel, orman yangını, toprak kayması gibi afetlere maruz kalmaktadır. Tüm dünyada iklim değişiminin sonucu ortaya çıkan sel, yangın, kuraklık gibi afetler, tektonik olaylar neticesinde ortaya çıkan depremler önemli can ve mal kaybına neden olmaktadır. Türkiye için yaşanan deprem afetleri, beklenen Marmara depremi ülkenin geleceğini stratejik olarak tehdit eden afetlerdir. Kamuoyunun afetlerin getirdiği olumsuz sonuçlara yönelik farkındalığı yüksek olmasına rağmen, yeterli risk algısının olmaması afete hazırlık ve önleminin benimsenmemesine neden olmaktadır. Afetlerin oluşturduğu bu tehditlere karşı nasıl bütünsel bir yaklaşımla yanıt verileceği konusu önemli kararlar arasındadır. Afet riskinin olduğu bölgelerde yaşayanların risk algısının geliştirilmesi afetlere zamanında müdahale etme yeteneklerinin geliştirilmesine yardımcı olabilir. Bu çalışma ile insanların afetlere yönelik risk algılarının afetlere yönelik tutum ve hazırlık niyetine etkisi araştırılmaktadır. Araştırmanın verileri kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen kişilere uygulanan web tabanlı anket ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde PLS tabanlı yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Pazarlama bakış açısı ile yapılan bu çalışmada elde edilen bulgulara göre risk algısı, algılanan kırılganlık ve algılanan şiddet üzerinde etkilidir. Algılanan kırılganlık ve algılanan şiddet, afete yönelik tutum üzerinde etkilidir. Afete yönelik tutum ve güven de afete hazırlanma niyetinde etkilidir. Buna göre her bölgenin mevcut riskine göre insanlara afete hazırlık eğitimlerinin verilmesi ve

* **ORCID:** [0000-0003-2041-0747](https://orcid.org/0000-0003-2041-0747), Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, arzu.tuyguntoklu@erdogan.edu.tr

** **ORCID:** [0000-0001-7848-4867](https://orcid.org/0000-0001-7848-4867), Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık, ittoklu@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Tuygun Toklu, A., & Toklu, İ. T. (2025). AFETLERE HAZIRLIK NİYETİNİ ETKİLEYEN RİSK ALGISI ÜZERİNE ARAŞTIRMA. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 43-62. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1637666>

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması uygun olacaktır. Araştırmadan elde edilen bulgular ilgili kamu, özel ya da sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini planlamasına destek olabilir.

Anahtar kelimeler: Afet, Risk algısı, Tutum, Hazırlanma niyeti

ABSTRACT

More people around the world are increasingly exposed to disasters such as earthquakes, floods, forest fires, and landslides than ever before. Disasters resulting from climate change, such as floods, fires, and droughts, as well as earthquakes caused by tectonic activity, lead to significant loss of life and property. In Turkey, past earthquake disasters and the anticipated Marmara earthquake represent strategically critical threats to the country's future. Despite the high public awareness of the adverse consequences of disasters, a lack of adequate risk perception results in insufficient disaster preparedness and precautionary behaviors. Developing a holistic response to the threats posed by disasters is a crucial policy issue. Enhancing the risk perception of individuals living in disaster-prone areas can contribute to improving their ability to respond effectively in a timely manner. This study investigates the impact of individuals' risk perception on their attitudes and intentions regarding disaster preparedness. The research data were collected through a web-based survey administered to participants selected via convenience sampling. Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) was employed for data analysis. According to the findings of this study, conducted from a marketing perspective, risk perception significantly influences perceived vulnerability and perceived severity. In turn, both perceived vulnerability and perceived severity affect attitudes toward disasters. Additionally, attitudes toward disasters and perceived self-efficacy influence the intention to prepare. Based on these findings, it is advisable to provide region-specific disaster preparedness education and ensure its sustainability. The results of this study may inform the planning of activities by relevant public, private, and non-governmental organizations.

Keywords: Disaster, Risk perception, Attitude, Preparedness intention

АННОТАЦИЯ

В современном мире всё больше людей подвергается воздействию стихийных бедствий, таких как землетрясения, наводнения, лесные пожары и оползни. Бедствия, вызванные изменением климата — наводнения, пожары, засухи, а также землетрясения, обусловленные тектоническими процессами, приводят к значительным человеческим жертвам и материальному ущербу. Для Турции прошедшие землетрясения и ожидаемое землетрясение в Мраморном регионе являются стратегически важными угрозами для будущего страны. Несмотря на высокую осведомлённость общественности о негативных последствиях бедствий, недостаточный уровень восприятия риска приводит к низкой степени готовности и неприятию мер предосторожности. Вопрос о том, как разработать комплексный подход к реагированию на угрозы, вызванные бедствиями, является важной задачей для принятия решений. Повышение уровня восприятия риска у людей, проживающих в зонах риска, может способствовать развитию у них способности своевременно и эффективно реагировать. Настоящее исследование направлено на изучение влияния восприятия риска на отношение к бедствиям и намерение подготовиться к ним. Данные были собраны с помощью веб-анкеты, распространённой среди участников, отобранных методом удобной выборки. Для анализа данных использовалось структурное моделирование с использованием метода наименьших квадратов (PLS-SEM). Согласно результатам исследования, проведённого с точки зрения маркетинга, восприятие риска оказывает значительное влияние на воспринимаемую уязвимость и

серьёзность. В свою очередь, воспринимаемая уязвимость и серьёзность влияют на отношение к бедствиям. Кроме того, отношение к бедствиям и уверенность в своих силах влияют на намерение подготовиться. На основе полученных результатов рекомендуется проводить обучение по подготовке к бедствиям с учётом региональных рисков и обеспечить его устойчивость. Результаты исследования могут быть полезны для планирования деятельности государственных, частных и общественных организаций.

Ключевые слова: Бедствие, Восприятие риска, Отношение, Намерение подготовиться

GİRİŞ

Son yıllarda iklim değişimi insan yaşamını ve çevreyi tehdit eden birçok afetlere yol açmıştır. Avrupa kıtasında aşırı yağışlar sonucu sel afetleri, orman yangınları, Libya'da yaşanan tarihi sel, ortadoğuda yaşanan aşırı yağışlar, uzakdoğuda tayfunlar, Amerika kıtasında sürekli gündeme gelen tayfun afetleri iklim değişiminin beraberinde getirdiği somut olaylardır. Bunun yanında uzakdoğu ülkelerinin deprem, toprak kayması, sel, Tsunamilere maruz kalması, Türkiye'de "asrın felaketi" olarak adlandırılan 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin ortaya çıkan sonuçları çarpıcı olaylardır. Ege ve Akdeniz bölgelerindeki yangınlar, ülkenin çeşitli yerlerinde sel ve toprak kaymalarıyla birlikte İstanbul'un çaresizce beklediği deprem de bu anlamda gelecekte muhtemel büyük afetlerin işaretidir. Bu afetler yalnızca hasarlı yerler için ağır bir bedel değil, aynı zamanda afeti yaşayanlar için sıkıntı ve ruhsal sağlık sonuçlarını da beraberinde getirmektedir.

1998-2017 yılları arasında bir milyardan fazla insan, bir milyondan fazla ölüm de dâhil olmak üzere doğal afetlerden etkilenirken, ortalama her yıl küresel ekonomiden 500 milyar doların üzerinde kayıp yaşanmaktadır (Vinnell vd., 2023). Afetlerin etkileri; nüfus artışı, riskli bölgelerde daha fazla insanın ve mülkün kırılgan hale gelmesi, özellikle iklim değişikliğinden kaynaklanan yüksek etkili hava olaylarının sıklığı ve şiddetindeki artış gibi etkenlerin bir araya gelmesiyle artmaktadır (Vinnell vd., 2023).

Kamuoyu afetlerin getirdiği olumsuz sonuçların fazlasıyla farkında olmasına rağmen, yeterli risk algısının olmaması nedeniyle hazırlık ve önlem eylemlerini benimsememektedir (Huang vd., 2022). Bu nedenle, özellikle riskli olan bölgelerde yaşayanların risk algısı araştırılmalıdır, çünkü riskleri etkili bir şekilde algılamak, kamuoyunun afetlere zamanında müdahale etme yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olabilir ve politika yapımcılarla birlikte sivil toplum kuruluşlarının süreç yönetimi için uygun kararlar almasına yardımcı olabilir (Rana vd., 2020).

Afet yönetim döngüsünde afet olduktan sonra günler/aylar sürecek ilk aşamada müdahale (response) evresi vardır. Geçiş süreci yaşandıktan sonra ikinci aşamada aylar/yıllar sürecek iyileştirme/yeniden yapılanma (recovery) evresi, üçüncü aşamada uzun dönem ve sürekliliği olan risk ve zarar azaltma (mitigation) evresi ve son aşamada ise uzun dönem ve sürekli olması gereken hazırlık (preparedness) evresi vardır (Alexander, 2019). Bu çalışma bu döngüde hazırlık evresinde insanların afete hazırlık niyetini araştırmaktadır.

Etkinlikler, kurum ve kuruluşlarla birlikte kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları, insanlar, fikirler pazarlama disiplinin ilgilendiği konular arasındadır. Bu araştırmada kurum ve kuruluşların hedefinde olan kamuoyunun (insanların) afetlere yönelik risk algılarının afet hazırlığına yönelik tutum ve davranışsal niyetine etkisi incelenmektedir. Afetler insan yapımı veya çeşitli doğa olaylarının neticesinde ortaya çıktığından afet öncesi yapılacak hazırlıklarla afet sürecinde yaşanabilecek olumsuzluklar minimum seviyeye indirgenebilir. Bunun için afetlere yönelik risk algısının yeterince değerlendirilmesi gerekir. Çalışma konu ile ilgili paydaşlara planlamalarında ve karar almalarında yardımcı olabilecek

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

insan davranışları konusunda değerlendirmeler sunmaktadır. Pazarlamada tüketici kavramı yaygın olarak kullanılırken burada hedef kitleyi kamuoyu, insan, ya da kişi olarak adlandırmak daha doğru bir tanımlama olacaktır. Kamuoyunu daha iyi anlamak (bir bakıma tüketici davranışı) pazarlama disiplininin önemli bir parçasıdır. Türkiye’deki afete yönelik çalışmalar daha çok işin teknik boyutu ile ilgili iken bu çalışmada insan davranışının incelenmesi çalışmayı farklılaştırmaktadır. Bundan sonraki bölümlerde riskler, algılanan kırılganlık, algılanan şiddet, afetlere yönelik tutum, kurum ve kuruluşlara güven ve afetlere hazırlanma niyeti incelenecektir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

1.1. Risk Algısı

Risk algısı çalışmalarına ilişkin erken teorik yaklaşımlar (1) psikometrik yaklaşım, rasyonel eylem modeli ve zihinsel modeller de dâhil olmak üzere bireysel düzeyde algıya odaklanan risk algısı teorik yaklaşımları, (2) kültürel teori modeli ve sosyal amplifikasyon (büyütme) modeli de dâhil olmak üzere sosyal düzeyde algıya odaklanan diğerleri olmak üzere iki türe ayrılabilir (Wu vd., 2020).

Risk, farklı insanlar için farklı şeyler ifade eder ve genellikle bir bireyin deneyimleme olasılığıdır (Short, 1984), birçok bilimsel ve profesyonel disiplinin yanı sıra pratik eylemlerin de odak noktasını oluşturur. Risk terimi en düşük ortak payda olarak doğal olayları veya insan faaliyetlerinin bir sonucunda istenmeyen bir gerçeğin ortaya çıkma olasılığını öne çıkaran çeşitli kavramları içerir (Kates ve Kasperson, 1983). Uzmanlar ve halk riski farklı şekillerde algılamakta, halkın risk algısı davranışın belirleyicilerinden biri olarak kabul edilir.

Risk algısı kavramı, toplumların bir riske ilişkin görüşleri, duyguları, tutumları ve yargıları ile kültürel değerleri ve eğilimleri (Brown vd., 2018) ya da insanların potansiyel tehlike ve uygun davranışsal tepkilere karşı yargıları olarak tanımlanabilir, toplumun nesnel dünyadaki çeşitli risk olayları hakkındaki öznel hisleri ve yargılarıdır (Slovic, 1987). Risk algısı bireylerin hazırlık ve önlem alma eğilimi gösterir, kişinin dışsal risklere yönelik kişisel algısını vurgular ve o dönemdeki toplumsal değeri ve kültürel yapıyı yansıtır (Grothmann ve Reusswig, 2006).

Risk algısı, toplumun olası bir tehlikeye ilişkin kabulünü ve tepkilerini/uyumlarını değerlendirmek için standart bir bilimsel yöntem olarak ortaya çıkmış, çalışmaları esas olarak teknik (örneğin nükleer santraller), çevresel (örneğin hava kirliliği), günlük (örneğin araç kullanımı) ve doğal (örneğin sel, heyelan, deprem) tehlikelerden oluşan geniş bir yelpazedeki tehlikeli olayları incelemiştir (Ho vd., 2008). Burada birçok bilim insanı risk algısını öznel yargı olarak tanımlarken, risk algısı insanların öngördüğü risktir (Slovic, 1992). Algılanan risk, olasılığı temsil etmez ancak tutum, biliş ve kırılganlık gibi faktörleri kapsar (Sjöberg, 2000). Risk algısı, toplumların afetlere verdiği tepkiyi ve ilişkili riskleri azaltmak için ihtiyati davranışlarda bulunmaya hazır olmalarını ve tepki hızlarını etkiler (Pagneux vd., 2011). Düşük risk algısı, yetersiz başa çıkma mekanizmaları; yüksek risk algısı ise daha yüksek dayanıklılık için koruyucu davranışlarla ilişkilendirilir.

Kalkınma ve kültürel ortam riski önemli ölçüde etkileyebilir. Bazı topluluklarda kültür ve inanç, algıyı deneyimden daha sık etkileyebilir. Bu kadere nitelikler afet literatüründe yer alırken başka çalışmalarda bunun tersi olan bulgulara göre kültür risk algısını etkilemez (Ainuddin vd., 2014). Risk algısı üzerine literatür, afet hazırlığı ile risk algısı arasında bir ilişki olduğunu gösterir (Miceli vd., 2008). Buna karşılık aralarındaki ilişkinin zayıf olduğunu gösteren çalışmalar da vardır. (Lindell ve Whitney, 2000).

1.2. Afet Riski

Bütün tanımlar bir araya getirildiğinde literatürdeki mevcut çalışmalar risk algısı türlerini çevresel, ekonomik ve kişisel riskler olmak üzere üçe ayırır (Huang vd., 2022). Çevresel risk, halkı üç yönden etkileyebilir: (1) kişisel güvenliğe tehdit oluşturur, (2) hayata rahatsızlık getirir ve (3) insanlığın varlığını tehdit eder. Ekonomik risk, bina yıkımları, altyapı kaybı, ürün kaybı ve diğer ekonomik kayıplar gibi afetlerin neden olduğu ekonomik kayıplarla bağlantılıdır. Kişisel risk, esas olarak afetlerin vatandaşların hayatı üzerindeki etkisini içerir. Bu tanımlanan farklı risk türlerine göre halkın farklı risk algıları vardır.

Afet, etkilenen topluluğun veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak mücadele yeteneğini aşan, yaygın insani, maddi, ekonomik veya çevresel kayıplar ve etkiler içeren, bir topluluğun veya toplumun işleyişinde ciddi bir bozulma olarak tanımlanır (UNISDR, 2009). Afet riski, belirli bir zaman diliminde bir afetten kaynaklanan can kaybı, yaralanma veya yıkım ve hasar olasılığı olarak ifade edilir. Aynı zamanda, bir tehlikenin ciddiyeti ve sıklığının, tehlikeye maruz kalan insan ve varlık sayısının ve bunların hasara karşı kırılganlığının (savunmasızlığının) birleşimi olarak da kabul edilir (UNDRR, 2024).

Artan riskler ve daha düşük esneklik nedeniyle, dünyanın her yerinde, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde insanların tehditler ve zorluklarla başa çıkma yetenekleri azalmakta, sosyal koruma mekanizmaları azalırken kırılganlık alanı genişlemektedir (Watts vd., 1993). İlk çalışmalar, tehlike algısı/farkındalığının ve belirleyicilerinin tehlikelere karşı alınacak önlemleri etkileyebileceği sonucuna varmıştır (Weinstein, 1989). Risk özelliği doğal afetin risk şiddetini olumlu yönde etkilerken risk algısı doğal afetin risk şiddetini de olumlu yönde etkiler (Song ve Kim, 2013). Risk algısı; algılanan kırılganlık, afete yönelik tutum ve algılanan şiddet üzerinde etkili olabilir. Buna göre araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₁: Risk algısı algılanan kırılganlığı etkiler.

H₂: Risk algısı afete yönelik tutumu etkiler.

H₃: Risk algısı algılanan şiddeti etkiler.

1.3. Algılanan Kırılganlık

İnsan davranışlarını, kararlarını ve eylemlerini algılar yönlendirir (Lindell ve Hwang, 2008). Kırılganlık, bir tehlikeden etkilenen alandaki belirli bir unsur veya unsur kümesinin uğradığı kayıp derecesidir ve tehlikelerin etkisine karşı duyarlılıklarını artıran risk altındaki unsurların özellikleri ve nitelikleriyle ilgili önceden var olan bir durum olarak kabul edilir (Papathoma-Köhle vd., 2011). Daha geniş bir anlamda kırılganlık, insan davranışının, sosyal ve fiziksel ortamların bir özelliğidir, somut olarak doğal afetlerin etkisine karşı duyarlılık (veya direnç) derecesini tanımlar. Kırılganlığın ve değerlendirilmesinin doğru bir şekilde anlaşılması önemlidir, çünkü daha etkili acil durum yönetimine ve can kaybı ile ekonomik maliyetleri azaltmak için tasarlanmış olan kayıpları azaltma ve hazırlık faaliyetlerinin geliştirilmesine yol açar.

Farklı tehlikelere göre, bazı gruplar hasara, kayba ve ıstıraba diğerlerinden daha duyarlıdır, aynı şekilde bu gruplar içindeki bazı insanlar diğerlerinden daha yüksek düzeyde kırılganlık yaşarlar. Kırılgan gruplar, bir afetin ardından geçim kaynaklarını yeniden inşa etmekte zorlanırlar ve bu da sonraki tehlikeli olayların etkilerine karşı onları daha savunmasız hale getirir. Afet riskini azaltmak için kırılganlığın azaltılması zorunludur (UNDRR, 2024).

Afet riskini azaltma çabaları, kırılgan insanları ve yerleri belirlemek, projeleri önceliklendirmek ve kaynakları tahsis etmek için nicel sosyal kırılganlık göstergelerini kullanmaya giderek daha fazla odaklanmaktadır (Spielman vd., 2020). Bir kavram olarak sosyal kırılganlık, tehlikelerin deneyiminde ve bunlardan kurtulmada sosyoekonomik

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

farklılıkları şekillendiren sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve kurumsal süreçlerin kombinasyonlarını tanımlar (Spielman vd., 2020).

Son yıllarda özellikle iklim değişikliğinden kaynaklanan afetlerde yüksek etkili hava olaylarının sıklığı ve şiddetinde bir artış olurken riske eğilimli bölgelerde daha fazla insan ve mülk kırılgan hale gelmiştir (Vinnell vd., 2023). Bir topluluğun afetlere ne kadar hazırlıklı olduğu hakkında önemli bilgiler verdiği için risk algısı toplumun kırılganlığını değerlendirmede en kritik faktörlerden biridir (Perry ve Lindell, 2008). Geçmiş kanıtlar, risk algısı ile afete hazırlık arasında bir bağlantı olduğunu göstermiştir (Armaş, 2008). Algılanan kırılganlık daha sıkı güvenlik önlemlerini destekleyen eleştirel tutumla da ilişkilidir (De Coninck vd., 2020). Buna göre tutum ve algılanan kırılganlık arasındaki ilişki, her ikisi de bir kişinin olası bir afetin sağlık ve refaha yönelik bir tehdit olasılığı hakkındaki algısını yansıttığı için önemlidir. Algılanan kırılganlık afete yönelik tutum geliştirmede etkili olabilir. Buna göre araştırmanın sonraki hipotezi aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₄: Algılanan kırılganlık afete yönelik tutumu etkiler.

1.4. Algılanan Şiddet

Algılanan ciddiyet olarak da bilinen algılanan şiddet, bir olayın veya senaryonun bir birey üzerindeki olumsuz etkisi olarak tanımlanır (Miles, 2020). Afetlerde, algılanan şiddet belirli bir afetin etkilerinin değerlendirilmesini ve ilişkili bilişleri içerir (Quan vd., 2017). Stres ve başa çıkmanın bilişsel teorisi, ortaya çıkan psikolojik sonuçlarda bir bireyin bilişsel değerlendirmesi ve başa çıkma sürecinin önemli bir rol oynadığını belirtir (Lazarus ve Folkman, 1984).

İnsanların bir durumu ciddiye almasını sağlayan korku, onları farkında ve hazırlıklı hale getirmenin yanı sıra, durumu da anlamasına yardımcı olabilir. Bir bireyin belirli bir afetteki deneyimi, onu diğerlerinden daha fazla korkutabilir. Artan anlayış düzeyi, bir bireyin afetin yapacağı şiddet veya kırılganlık algısına yol açacak ve insanlar bu durumu afetlerin bilişsel yönleriyle ilişkilendirebilecektir. Böylece, birey dikkatli ve benzer afetlere karşı hazırlıklı hale gelebilir (Quan vd., 2017). Bu nedenle insanlar, doğal afetlerden kaynaklanan stresin getirdiği bakım ve başa çıkma değerlendirmesi nedeniyle hazırlanma niyetine sahip olabilir.

Bir bireyin koruyucu davranışı; algılanan şiddet (ciddiyet), algılanan kırılganlık, algılanan faydalar ve koruyucu davranışlarda bulunmaya yönelik algılanan engellerden etkilenir. Şiddet, durumun sonuçlarının ne kadar ciddi olacağına ilişkin inançları ifade ederken; kırılganlık, bir bireyin duruma karşı ne kadar savunmasız hissettiğini ele alır. Bireylerin COVID-19'a karşı algıladıkları şiddet ve kırılganlık ile araçsal başa çıkma stratejileri daha koruyucu davranışların kullanımıyla ilişkilidir (González-Castro vd., 2021). Volkanik patlamalar sırasında bireylerin davranışlarının algılanan şiddet yerine algılanan kırılganlıktan büyük ölçüde etkilendiği ortaya çıkmıştır (Kurata vd., 2022). Algılanan şiddet diğer faktörlerle birlikte tutum üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Zhao vd., 2018). Algılanan şiddet, afete yönelik tutum geliştirmede etkili olabilir. Buna göre araştırmanın sonraki hipotezi aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₅: Algılanan şiddet afete yönelik tutumu etkiler.

1.5. Tutum Ve Niyet

Tutum, kişinin belirli bir davranışa karşı olumlu veya olumsuz bir algı geliştirme derecesidir (Ajzen 1991). Diğer bir ifade ile kişinin maruz kaldıklarına yönelik algısını gösteren, davranış ve düşünme biçimini etkileyen zihinsel bir durumdur. Afet hazırlığı, tehlikelerin olası sonuçlarına etkili bir yanıt vermek için önceden yapılan faaliyetleri ve alınan önlemleri ifade eder. Hazırlık, insanların afet meydana geldiğinde başa çıkma, uyum

sağlama, yanıt verme ve iyileşme kapasitelerini artırır. Bu kapasite artışı ile doğal afetlerin oluşturduğu maliyetler azaltılabilir (Paton 2019). Niyet, belirli bir davranışı gerçekleştirme veya bir eylemde bulunma konusunda gönüllü karar alma anlamına gelir (Sheeran 2002).

Afetlere hazırlığa yönelik tutumlar ve niyetler arasındaki ilişkinin varlığı doğrulanmıştır. Afet risklerine yönelik tutumların önleyici tedbirlerin kullanımıyla ilişkili olduğu, bireylerin afetlere hazırlanma niyetlerinin tutumlardan etkilendiği, niyetlerin afetlere hazırlanma eylemleriyle yüksek oranda ilişkili olduğu ileri sürülmüştür (Hoffman ve Muttarak, 2017). İnsanların depremlere hazırlanma niyetlerinde tutumun önemli bir öngörücü faktör olduğu da belirtilmiştir (Zaremohzzabieh vd., 2021). Tutumların insanların deprem afetlerine hazırlanma niyetlerini etkilediği, ancak çiftçilerin sellere karşı olumsuz tutumlarının selleri engellemeye yönelik önlemleri alma konusunda isteksiz olmalarına yol açtığı da belirtilmektedir (Ong vd., 2021). Buna göre araştırmanın sonraki hipotezi aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₆: Afete yönelik tutum hazırlanma niyetini etkiler.

1.6. Güven

Güven, başkalarının niyetleri ve davranışlarına ilişkin olumlu beklentilere dayanan eğilim olarak kavramsallaştırılır (Rousseau vd., 1998). Güven, risk algısı alanında paylaşılan değerlere dayalı psikolojik bir niyettir, bu kavram toplumun katılımını ve toplum-kurumlar arasında olmasını gerektirir (Paton, 2003). Güven konuları, halkın risk algısını şekillendirmede ve acil olaylara yanıt vermelerine yardımcı olmada kritik bir rol oynar (Christensen vd., 2016). Güvenin insanların karar alma süreçlerini etkileyip etkilemediği konusunda ortaya çıkan duruma ait iki önemli yön vardır, bunlar durumla ilgili aşinalık ve bilginin mevcudiyetidir (Siegrist ve Cvetkovich, 2000).

Deprem tehlikesinin karmaşık ve beklenmedik doğası nedeniyle bireyler önemli belirsizliklerle karşı karşıya (Paton vd., 2015) olduğundan olayları ve etkilerini nasıl yorumlamaları gerektiği konusunda rehberlik etmesi için ailelerine, arkadaşlarına ve toplum üyelerine güvenmeleri gerekir. İnançlarını doğrulamak (haklı olma arzusu), anlayışlarının toplum ihtiyaçları ve beklentileriyle tutarlı olduğundan emin olmak (toplumsal onay), inançlarını daha da geliştirmek, iyileşmek ve kaynaklara erişmek için insanlar önemli olan diğer kimse, kurum ve kuruluşlara yaklaşırlar (Zaremohzzabieh vd., 2021). Bu anlamda otoritelere olan güvenin toplumsal eylemin bir belirleyicisi olarak önemi ortadadır.

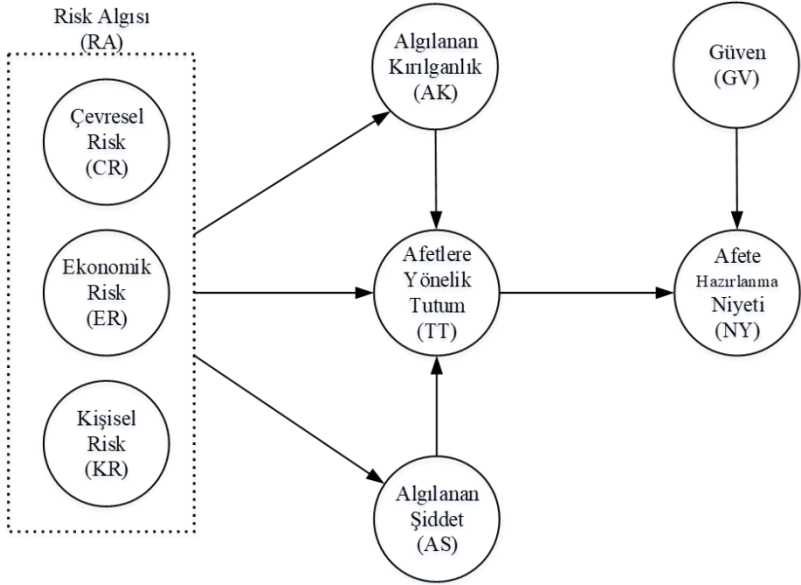
Kamuoyunun çoğunun riskleri değerlendirmede yeterli mesleki bilgiye sahip olmadıkları göz önüne alındığında, uzman kurumlardan yardım aranacağı açıktır (Rana vd., 2020). Çünkü uzman kurumlara veya resmi kurumlara duyulan güven gibi farklı güven türleri risk algısını belirgin şekilde etkiler (Bronfman vd., 2016). Kamuoyu sadece profesyonel kurumlara güvendiğinde, riski tolere edebilir ve kabul edilebilir bir seviyenin altında tutabilir (Terpstra vd., 2009). Ancak, kamuoyu risk algısındaki farklılık nedeniyle hükümete bir dereceye kadar güvenmeyebilir ve bu da kamuoyunun psikolojik olarak riski tanımasını, kabul etmesini ve buna göre kendi davranışlarını ayarlamasını daha da zorlaştırabilir (Han vd., 2017). Bu durumda güven afete hazırlanma niyetini oluşturmada etkili olabilir. Buna göre araştırmanın son hipotezi de aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₇: Güven afete yönelik hazırlanma niyetini etkiler.

Araştırmacılar tarafından oluşturulan kavramsal modele göre risk algısı algılanan kırılganlık, algılanan şiddet ve afetlere yönelik tutumu etkiler. Algılanan kırılganlık ve algılanan şiddet afete yönelik tutumu etkiler. Afete yönelik tutum ve kurum/kuruluş ve uzmanlara yönelik güven de afete yönelik hazırlanma niyetini etkiler. Şekil 1'de şematik olarak verilen bu model aşağıdaki yöntembilim ile test edilmiştir.

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2. YÖNTEMBİLİM

Araştırma Doğu Karadeniz bölgesinde yapılmıştır. Yapılan son jeolojik araştırmalar tüm Türkiye'nin bir deprem bölgesi olduğu belirtilmesine rağmen bu bölge daha çok sel ve toprak kaymaları ile gündeme gelmektedir. Ancak bölgede bölge dışından gelenler de olduğundan afetlere yönelik farkındalık mevcuttur.

Afete yönelik tutum ve hazırlanma niyeti konusu modellenirken Ong vd.'nin (2023) ve Huang vd.'nin (2022) çalışmalarından esinlenilmiştir. Türkiye'nin bir deprem bölgesi olduğunun artık belirgin hale gelmesinin yanında iklim değişimi ve küresel ısınma ile birlikte yoğun orman yangını ve sellere maruz kalınması bu çalışmanın yapılmasında etkili olmuştur. Türkiye'de gündemin çok hızlı değişmesi, farklı polemiklerin büyük afetlerden çıkarılması gereken dersleri almayı perdelemesi üzücüdür.

Modelde kullanılan değişkenlerin ölçekleri literatürde güvenilirlik ve geçerliliği doğrulanmış kaynaklardan alınmıştır. Ölçekler Türkçe'ye tercüme edilip üzerinde gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra anket soruları hazır hale getirilmiştir. Ekonomik, kişisel ve çevresel risk olarak sınıflandırılan risk algısı için 22 sorulu ve güven için Huang, Zhang, Wu, Peng, Bao ve Zhang (2022) tarafından kullanılan ölçekten; algılanan kırılganlık için 6 sorulu, algılanan şiddet için 4 sorulu, afete yönelik tutum için 7 sorulu ve afete hazırlanma niyeti için 4 sorulu Ong, Prasetyo, Kusonwattana, Yuduang, Persada, Nadlifatin, Cahigas, Chuenyindee ve Thana (2023) tarafından kullanılan ölçekten yararlanılmıştır.

Anket soruları web tabanlı anket uygulaması olan Google Forms'a yüklenerek katılıma hazır duruma getirilmiştir. Anketin anlaşılabilirliği için ön test yapılmış, geri bildirimlerde belirlenen aksaklıklar giderilmiştir. Ölçek sorularında Likert ölçeği aracılığı ile katılımcılardan anketi kesinlikle katılmıyorum (1) ve kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde 1 ile 5 puan arasında puan vermeleri talep edilmiştir. Ölçek sorularından sonra katılımcılardan demografik özelliklerini de belirtmeleri istenmiştir. Ek 1 anket sorularını vermektedir. Ankete kolayda örnekleme yöntemi kullanarak seçilen 211 kişi katılmıştır. Veriler

toplandıktan sonra yapılan incelemede eksik ya da hatalı veri olmadığı gözlemlendiğinden bu veriler kullanılarak analizler yapılmıştır.

3. BULGULAR

Tanımlayıcı istatistik verileri için SPSS programından destek alınmıştır. Modeli analiz etmek için PLS tabanlı SmartPLS yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. PLS'nin gücü küçük örneklemle çoklu yapılarda etkili (Hair vd., 2014) olmasıdır. Analizin aynı zamanda veriler için normal dağılıma gereksinim duymaması, buna rağmen isabetli sonuçları elde etmesi (Hair vd., 2014) artı özelliğidir. Ancak analiz küçük örneklem sayısı ile çalışmasına rağmen minimum örneklem sayısı şartı vardır. Minimum örnek için tanımlanan en az “on katı kuralı” (Hair vd., 2014) önerilmektedir. Bu kurala göre minimum örneklem sayısını hesaplamak için en çok ok işaretine sahip değişkenin ok sayısının 10 katı alınmalıdır. Modelde “afetlere yönelik tutum” değişkeninde üç ok mevcuttur. Bu koşul bu veri setinde sağlandığından (211>30) yol modelinin tahmininde örneklem boyutu yeterlidir.

3.1. Frekans Analizleri

Araştırmaya 211 kişi katılmıştır. Cinsiyete göre katılımcıların %68,2'si kadın, %31,8'si erkektir. Yaşa göre katılımcıların %11,8'si 20 yaşından küçük, %35,1'i 20 ile 30 arasında, %53,1'i de 30 yaşından büyüktür. Eğitim durumuna göre katılımcıların %9'u lise, %9,5'i ön lisans, %63,ü lisans, %10,4'ü lisansüstü mezunu iken %8,1'i halen öğrencidir. Katılımcıların afet deneyimi olup olmadığı sorusuna, %61,1'i evet yanıtını verirken kalan %38,9'u hayır yanıtını vermiştir. Tablo 1 katılımcıların demografik özelliklerini liste halinde vermektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler (N=211)	f	%
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	144	68,2
Erkek	67	31,8
<i>Yaş</i>		
20'den küçük	25	11,8
20-30 arası	74	35,1
30'dan büyük	112	53,1
<i>Eğitim durumu</i>		
Lise	19	9,0
Ön lisans	20	9,5
Lisans	133	63,0
Lisansüstü	22	10,4
Halen öğrenci	17	8,1
<i>Afet Deneyimi</i>		
Daha önce afet yaşadım	129	61,1
Daha önce afet yaşamadım	82	38,9

3.2. Ölçüm Modeli

Ölçüm modelinin uygunluğunun sınanmasında yapıların güvenilirliği ve geçerliliği önerilen ölçülerle (Hair vd., 2014) değerlendirilmiştir. Modelin kalitesini görebilmek için ölçüm modelinin güvenilirliği, içsel tutarlılığı, yakınsak ve iraksak geçerlilikleri araştırılmaktadır. Burada öncelikle maddelerin faktör yükleri incelenmiş, 0,700 limit değerinin altında olan maddeler analizden çıkarılmıştır. Bu durumda değişkenlerin Cronbach'ın Alpha (CA) değeri ve bütünlük (composite) güvenilirlik değerlerinin 0,700

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

değerlerinin çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu yüksek değerler ölçek sorularında içsel tutarlılığın sağlandığını ve ölçeklerin uygun güvenilirliklere sahip olduğunu göstermektedir. Yakınsak geçerlilik için AVE değerleri incelenmiş, limit değer olan 0,500'den yüksek oldukları tespit edilmiştir. Bu değerler yakınsak geçerliliğin doğrulandığını göstermektedir. Tablo 2 ölçüm modeli sonuçlarını vermektedir.

Tablo 2. Ölçüm Modeli Değerleri

Gizil Değişken	Madde	Faktör Yüğü	Cronbach Alpha (CA)	Kompozit Güvenilirlik (rho-a)	Kompozit Güvenilirlik (rho-c)	AVE
Algılanan Kırılğanlık (AK)	AK1	0,796	0,813	0,822	0,877	0,642
	AK2	0,722				
	AK5	0,815				
	AK6	0,864				
Algılanan Şiddet (AS)	AS2	0,789	0,789	0,799	0,877	0,704
	AS3	0,869				
	AS4	0,856				
Afetlere Yönelik Tutum (TT)	TT3	0,722	0,850	0,852	0,900	0,695
	TT4	0,884				
	TT5	0,900				
	TT6	0,816				
	TT7	0,816				
Güven (GV)	GV1	0,854	0,859	0,899	0,896	0,635
	GV2	0,791				
	GV3	0,864				
	GV4	0,728				
	GV5	0,735				
Afete Hazırlanma Niyeti (NY)	NY1	0,813	0,830	0,831	0,887	0,663
	NY2	0,767				
	NY3	0,827				
	NY4	0,848				
Risk Algısı (RA)	CR1	0,746	0,937	0,939	0,945	0,589
	CR3	0,806				
	Çevresel	CR6				
	Risk (CR)	CR8				
	ER3	0,717				
Ekonomik Risk (ER)	ER6	0,771	0,771	0,731	0,731	0,731
	ER7	0,731				
	Kişisel	KR1				
	Risk (KR)	KR2				
	KR3	0,795				
Risk (KR)	KR4	0,833	0,833	0,833	0,833	0,833
	KR5	0,727				
	KR6	0,727				

Ayrışma geçerliliği için Fornell ve Larcker (1981) analizi yapılmıştır. Bu analizde tablodaki çapraz değerlerin, satır ve sütundaki değerlerden yüksek olması gerekir. Bu sağlandığından ayrışma geçerliliği doğrulanmıştır. Tablo 3 Fornell-Larcker analizi sonuçlarını vermektedir.

Tablo 3. Fornell-Larcker Analizi

	Ort.	SS	AK	AS	TT	GV	NY	RA
AK	3,842	0,894	0,801					

AS	4,419	0,748	0,422	0,839			
TT	4,142	0,881	0,551	0,469	0,833		
GV	3,656	0,904	0,107	0,291	0,145	0,797	
NY	3,765	0,893	0,395	0,403	0,402	0,462	0,814
RA	4,399	0,726	0,321	0,605	0,393	0,325	0,406

Not: AK = Algılanan Kırılgnalık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum
GV = Güven; NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı; Ort.: Ortalama; SS: Std. Sapma

Ayrışma geçerliliği için daha hassas sonuçlar veren Heterotrait-Monotrait (HTMT) analizi de yapılmıştır. Buradaki değerlerin 0,850 eşik değerinden düşük olması gerekir. Bütün değerler bu eşik değerin altında olduğu için ayrışma geçerliliği bu analiz ile de doğrulanmıştır. Tablo 4 HTMT analizi sonuçlarını vermektedir.

Tablo 4. HTMT Analizi

	AK	AS	TT	GV	NY	RA
AK						
AS	0,522					
TT	0,658	0,575				
GV	0,172	0,344	0,181			
NY	0,477	0,498	0,475	0,518		
RA	0,358	0,683	0,436	0,344	0,456	

Not: AK = Algılanan Kırılgnalık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum
GV = Güven; NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı

Bu analiz sonuçlarına göre ölçüm modelinin tatmin edici nitelikte olduğu doğrulanmıştır.

3.3. Yapısal Model

Yapısal model ile yol analiz yapılarak değişkenlerin birbirlerine etkisi incelenmektedir. Buradaki gizil yapıların modeldeki tahmin gücü hesaplanmaktadır. Öncelikle yapıdaki potansiyel çoklu doğrusallık (kolinearite) durumu için varyans enflasyon faktörü (VIF) hesaplanmıştır. Hair vd.'ne (2014) göre, çoklu doğrusallık 0,2'nin altındaki ve 5'in üzerindeki VIF değerleriyle ortaya çıkmaktadır. Dışsal model VIF değerleri 1,397 ile 3,894 arasında değiştiği, içsel model VIF değerlerinin ise 1,000 ile 1,734 arasında değiştiği için verilerin çoklu doğrusallıktan etkilenmediği tespit edilmiştir. Tablo 5 içsel model VIF değerlerini vermektedir.

Tablo 5. VIF Analizi

	AK	AS	TT	GV	NY	RA
AK			1,227			
AS			1,734			
TT					1,022	
GV					1,022	
NY						
RA	1,000	1,000	1,589			

Not: AK = Algılanan Kırılgnalık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum
GV = Güven; NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı

Modelin açıklayıcı gücünü görebilmek için R^2 belirleme katsayıları hesaplanmıştır. Büyükten küçüğe şu şekilde sıralanabilir. Afetlere yönelik tutumdaki (TT) değişimi Risk algısı (RA), Algılanan kırılgnalık (AK) ve Algılanan şiddet (AS) birlikte

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

$R^2=0,382$ (Uyarlanmış $R^2=0,373$) değeri ile açıklamaktadır. Algılanan şiddetteki (AS) değişimi Risk algısı (RA) $R^2=0,365$ (Uyarlanmış $R^2=0,362$) değeri ile açıklamaktadır. Afete hazırlanma niyetindeki (NY) değişimi Afetlere yönelik tutum (TT) ve Güven (GV) birlikte $R^2=0,327$ (Uyarlanmış $R^2=0,321$) değeri ile açıklamaktadır. Algılanan kırılganlıktaki (AK) değişimi Risk algısı (RA) $R^2=0,103$ (Uyarlanmış $R^2=0,099$) değeri ile açıklamaktadır. Buna göre elde edilen bu değerler modelin yeterli açıklayıcı gücü olduğunu göstermektedir. Tablo 6 R^2 değerlerini vermektedir.

Tablo 6. R^2 Analizi

	R^2	Uyarlanmış R^2
AK	0,103	0,099
AS	0,365	0,362
TT	0,382	0,373
NY	0,327	0,321

Not: AK = Algılanan Kırılganlık; AS = Algılanan Şiddet
TT = Afetlere Yönelik Tutum; NY = Afete Hazırlanma Niyeti

f^2 Etki analizi ile modeldeki etkilerin büyüklükleri hesaplanmıştır. Cohen'e (1988) göre f^2 değerleri etki olarak küçük, orta ve büyük olarak $f^2 \geq 0,02$; $f^2 \geq 0,15$ ve $f^2 \geq 0,35$ şeklinde sınıflandırılmıştır. Buna göre büyüktan küçükçe etkiler şu şekilde sıralanabilir. Risk algısının algılanan şiddete (RA → AS = 0,576) etkisi büyük seviyedeki etkidir. Güvenin afete hazırlanma niyetine (GV → NY = 0,247) etkisi, Algılanan kırılganlığın afete yönelik tutuma (AK → TT = 0,232) etkisi, Afete yönelik tutumun afete hazırlanma niyetine (TT → NY = 0,170) etkisi orta seviyedeki etkilerdir. Risk algısının algılanan kırılganlığa (RA → AK = 0,115) etkisi ve Algılanan şiddetin afete yönelik tutuma (AS → TT = 0,043) etkisi küçük seviyedeki etkilerdir. Risk algısının afete yönelik tutuma (RA → TT = 0,017) etkisi ise yoktur. Tablo 7 f^2 değerlerini vermektedir.

Tablo 7. f^2 Etki Analizi

	AK	AS	TT	GV	NY	RA
AK			0,232			
AS			0,043			
TT					0,170	
GV					0,247	
NY						
RA	0,115	0,576	0,017			

Not: AK = Algılanan Kırılganlık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum
GV = Güven; NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı

Hipotezler T-testi aracılığı ile test edilmiştir. Risk algısı (RA) ile Algılanan kırılganlık (AK) arasındaki yol ($t=4,508$; $p=0,000$) anlamlı olması nedeniyle H_1 hipotezi desteklenmiştir. Risk algısı (RA) ile Afete yönelik tutum (TT) arasındaki yol ($t=1,368$; $p=0,171$) anlamlı olmadığı için H_2 hipotezi desteklenmemiştir. Risk algısı (RA) ile Algılanan şiddet (AS) arasındaki yol ($t=9,551$; $p=0,000$) anlamlı olması nedeniyle H_3 hipotezi desteklenmiştir. Algılanan kırılganlık (AK) ile Afete yönelik tutum (TT) arasındaki yol ($t=6,895$; $p=0,000$) anlamlı olması nedeniyle H_4 hipotezi desteklenmiştir. Algılanan şiddet (AS) ile Afete yönelik tutum (TT) arasındaki yol ($t=2,426$; $p=0,015$) anlamlı olması nedeniyle H_5 hipotezi desteklenmiştir. Afete yönelik tutum (TT) ile Afete hazırlanma niyeti (NY) arasındaki yol ($t=6,079$; $p=0,000$) anlamlı olması nedeniyle H_6 hipotezi desteklenmiştir. Güven (GV) ile Afete hazırlanma niyeti (NY) arasındaki yol ($t=7,378$;

$p=0,000$) anlamlı olması nedeniyle H_7 hipotezi desteklenmiştir. Tablo 8 hipotez testi sonuçlarını vermektedir.

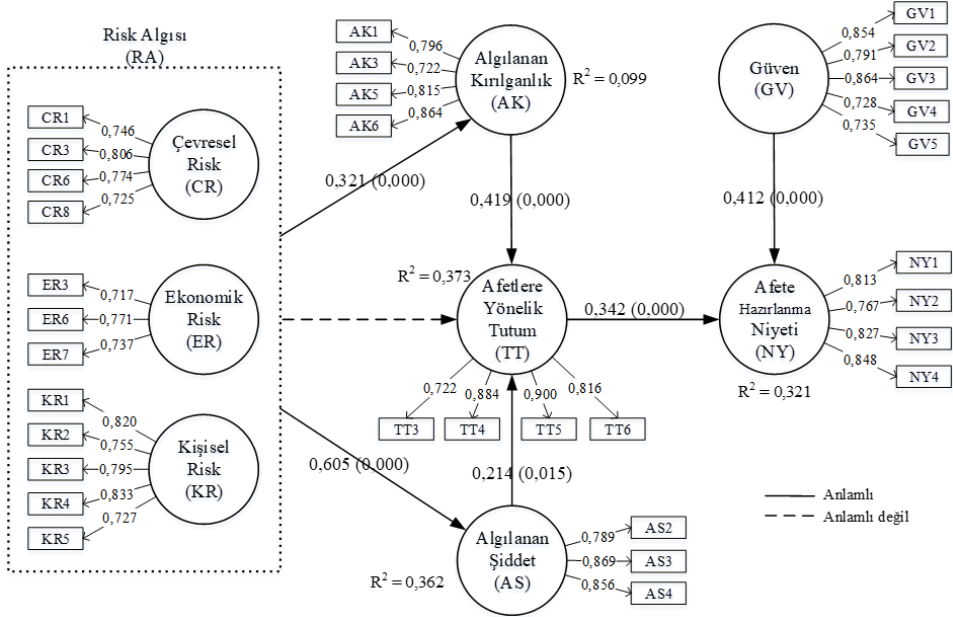
Tablo 8. Hipotez testi sonuçları

Hipotez	Stdβ	Ort.	SS	T İst.	p değ.	Sonuç
$H_1: RA \rightarrow AK$	0,321	0,329	0,071	4,508	0,000	Desteklendi
$H_2: RA \rightarrow TT$	0,129	0,133	0,095	1,368	0,171	Desteklenmedi
$H_3: RA \rightarrow AS$	0,605	0,610	0,063	9,551	0,000	Desteklendi
$H_4: AK \rightarrow TT$	0,419	0,417	0,061	6,895	0,000	Desteklendi
$H_5: AS \rightarrow TT$	0,214	0,213	0,088	2,426	0,015	Desteklenmedi
$H_6: TT \rightarrow NY$	0,342	0,341	0,056	6,079	0,000	Desteklendi
$H_7: GV \rightarrow NY$	0,412	0,419	0,056	7,378	0,000	Desteklendi

Not: AK = Algılanan Kırılganlık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum; GV = Güven
NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı; SS = Std. Sapma

Şekil 2 araştırma sonucuna göre güncellenmiş modeli gösterir. Buradaki R^2 uyarlanmış değeri ifade etmektedir.

Şekil 2. Güncellenmiş Yapısal Model

4. SONUÇ

Bu araştırma ile risk algısının algılanan kırılganlık, algılanan şiddet ve afetlere yönelik tutuma etkisi, algılanan kırılganlık ve algılanan şiddetin afetlere yönelik tutuma etkisi, güven ile birlikte afetlere yönelik tutumun afete hazırlanma niyetine etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, risk algısı algılanan kırılganlık ve algılanan şiddet üzerinde etkilidir. Algılanan kırılganlık somut olarak doğal afetlerin etkisine karşı duyarlılık (veya direnç) derecesidir. Algılanan şiddet ise bir olayın veya senaryonun bir birey üzerindeki olumsuz etkisidir. Elde edilen bu sonuçlar literatür (UNISDR, 2009; Watts vd.,1993; Song ve Kim, 2013) ile uyumludur. Ancak, risk algısının afetlere yönelik tutum üzerinde etkili olduğu hipotezi desteklenmemiştir. Burada yakın zamanda afetin

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

yaşanmaması bu sonucun elde edilmesinde etkili olabilir. Hafıza olarak yaşananları çok çabuk unutmaya meyilli toplumlarda bu sonucun elde edilmesi normal karşılanabilir. Risk algısı çalışmada ekonomik, kişisel ve çevresel olmak üzere üç sınıfta incelenmiştir. Ölçek sorularının ekonomik risk sınıfında sekiz madde var iken sadece üçü, kişisel risk sınıfında altı madde var iken sadece beşi, çevresel risk sınıfında ise yine sekiz madde var iken sadece dördü faktör yükü dolayısı analize dâhil edilebilmiştir. Afet riski bağlamında, hatırlama ve unutma süreçlerinin, gelecekteki risklere hazırlanmak ve geçmiş afetlerden ders çıkarmak için uygulanan bireysel ve kurumsal stratejilere katkı sağladığı belirtilmektedir. Unutulan unsurların, hatırlatıcılar ortaya çıktığında istemsiz olarak yeniden ortaya çıkabileceği ve gelecekteki eylemleri olumsuz veya olumlu yönde etkileyebileceği (Monteil vd., 2020) de ifade edilmektedir. Bu nedenlerle unutulan unsurların hatırlatılması, risk algısı ile birlikte tutum geliştirme çabaları için pazarlama iletişimine başvurulması yerinde olabilir. Bölgesel olarak risk analizine göre yaşanabilecek afetlere yönelik düzenli eğitim ve tatbikatlar ile kamuyonun afete maruz kaldığında olumlu yönde davranış sergilemesi sağlanabilir. Burada en önemli görevler afet öncesi aşamalardır. Gerek hazırlık gerekse de altyapı çalışmalarının özenle planlanması ve hayata geçirilmesi afetlerde ortaya çıkacak olumsuzlukları minimum seviyede olmasını sağlayabilir.

Afetlere yönelik tutumun afetlere hazırlanma niyeti üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar literatür (Ong vd., 2021; Zaremohzzabieh vd., 2021; Armaş, 2008; De Coninck vd., 2020; Quan vd., 2017; González-Castro vd., 2021) ile uyumludur. Konunun sürekli gündemde tutulması ile tüm paydaşların proaktif davranmasının altyapısı hazırlanabilir. Hazırlanma niyetine yanıt verebilmek için olası risklerin üstesinden gelinebilecek çalışmaların yapılması gerekir. Görüldüğü kadarı ile işin ekonomik yönü Türkiye için en önemli kısımdır. Bütçe kaynaklarının afete yönelik hazırlanma aşamasındaki payının artırılması birçok tartışma ve sorunun ortaya çıkmadan önlenmesine katkı sunabilir. Türkiye yeterli nitelikte insan kaynağına sahiptir. Yaşadığı çok büyük afetlerle birlikte yeterli tecrübesi de vardır. Ülkenin fay hattı üzerinde olması nedeniyle nesilleri etkileyebilecek tehdit iyi planlama ve yapılanma ile fırsata dönüştürülebilir. Benzer şekilde sel olan bölgelerdeki yapıların bölgenin gerçeklerine göre yeniden planlanması kaynak israfının önüne geçebilir. Oluşturulacak strateji ve politikaların bölgelerin gerçeklerine göre yapılması ile insanların afete daha iyi hazırlanmaları sağlanabilir.

Güven, halkın risk algısını şekillendirmede ve acil olaylara yanıt vermelerine yardımcı olmada kritik bir rol oynar. Burada güven, konu ile ilgili kamu ve sivil otoritelere olan güveni ifade eder. Bu çalışmada güvenin afete hazırlanma niyetine etkisi desteklenmektedir. Bütünleşik pazarlama iletişimi yöntemleri kullanılarak, hedef kitleyle iletişimin sürekli ve doğru bir şekilde kurulması gerekir. Uzman kişi ve örgütler arasında farklı görüşler ortaya atılabilir ancak bu farklılıkların temel konularda en az düzeyde olması gerekir. Afetlere yönelik farklı ve tutarsız görüş ve bilgiler hedef kitlenin afetlere yönelik tutum oluşturmaya ve afete hazırlık niyetinde olumsuz bir etki ortaya çıkarabilir.

Risk algısı değişkeni; algılanan şiddetteki değişimin %36,2'sini, afetlere yönelik tutumdaki değişimin % 37,3'ünü, algılanan kırılganlıktaki değişimin %9,9'unu açıklamaktadır. İlave olarak, algılanan afetlere yönelik tutum ve güven değişkenleri birlikte afete hazırlanma niyetindeki değişimin %32,1'ini açıklamaktadır. Bunlar yüksek değerlerdir. Bu değişkenlerin afete hazırlanma niyeti geliştirilirken yapılacak iletişim faaliyetlerinde bir veri olarak kullanılması doğru bir yaklaşım olabilir.

Bu çalışmanın sınırları vardır. Çalışma Doğu Karadeniz bölgesinde gerçekleştirilmiş ve genel olarak afetler üzerine yapılmıştır. Bölge daha çok sel ve toprak kayması ile gündeme gelirken, deprem riskinin Türkiye içinde az olduğu bir yerdir. Çalışma

özel olarak sel afeti üzerine yapılırsa idi, farklı sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Araştırmada demografik değişkenlerle ilgili analizler kapsam dışı tutulmuştur. Afet çok boyutlu bir konudur, farklı disiplinlerin olaya farklı yaklaşması önlemlerin geliştirilmesi için olması gerektirir. Bu çalışmada pazarlamada kullanılan insanlar (tüketici kavramı yerine) incelenerek tepkileri araştırılmıştır. Küresel ısınmanın olumsuz sonuçları, deprem üreten fay hatlarının yoğun bulunması Türkiye’de afet ile ilgili çalışmaların arttırılmasını gerektiren başlıca gerekçelerdir. Literatürde tanımlanan koruma motivasyon teorisi (protection motivation theory) ve planlı davranış teorisi afetlere hazırlanma niyetini ölçerken etkili ve verimli olduğu belirtilmektedir. Bu teoriler kullanılarak bölgesel çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ainuddin, S., Routray, J.K., Ainuddin, S. (2014). People's risk perception in earthquake prone Quetta city of Baluchistan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 7, 165-175.
- Ajzen, I. 1991. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Process*, 50(2), 179-211.
- Alexander, D. (2019). L’Aquila, central Italy, and the ‘disaster cycle’, 2009-2017”. *Disaster Prevention and Management*, 28 (2), 272-285.
- Al-Nammari, F., Alzaghal, M. (2015). Towards local disaster risk reduction in developing countries: challenges from Jordan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 12, 34-41.
- AlQahtany, A.M., Abubakar, I.R. (2020). Public perception and attitudes to disaster risks in a coastal metropolis of Saudi Arabia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 44, 101422.
- Armaş, I. (2008). Social vulnerability and seismic risk perception. Case study: the historic center of the Bucharest Municipality/Romania, *Natural Hazards*, 47, 397-410.
- Bronfman, N.C., Cisternas, P.C., López-Vázquez, E., Cifuentes, L.A. (2016). Trust and risk perception of natural hazards: implications for risk preparedness in Chile. *Natural Hazards*, 81, 307-327.
- Brown, P., Daigneault, A.J., Tjernström, E., Zou, W. (2018). Natural disasters, social protection, and risk perceptions. *World Development*, 104, 310-325.
- Christensen, T., Læg Reid, P., Rykkja, L.H. (2016). Organizing for crisis management: building governance capacity and legitimacy, *Public Administration Review*, 76(6), 887-897.
- Cohen, J., (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ.
- De Coninck, D., D’Haenens, L., Matthijs, K. (2020). Perceived vulnerability to disease and attitudes towards public health measures: COVID-19 in Flanders, Belgium. *Personality and Individual Differences*, 166, 110220.
- Fornell, C., Larcker, D.F. (1981). Evaluating Structural Models with Unobservables Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- González-Castro, J.L., Ubillos-Landa, S., Puente-Martínez, A., Gracia-Leiva, M. (2021). Perceived Vulnerability and Severity Predict Adherence to COVID-19 Protection Measures: The Mediating Role of Instrumental Coping. *Frontiers in Psychology*, 12, 674032.
- Grothmann, T., Reusswig, F. (2006). People at risk of flooding: why some residents take precautionary action while others do not, *Natural Hazards*, 38(1) 101-120.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. SAGE Publications.

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

- Han, Z., Lu, X., Hörhager, E.I., Yan, J. (2017). The effects of trust in government on earthquake survivors' risk perception and preparedness in China. *Natural Hazards*, 86(1), 437-452.
- Ho, M.C., Shaw, D., Lin, S., Chiu, Y.C. (2008). How Do Disaster Characteristics Influence Risk Perception?. *Risk Analysis*, 28(3), 635-643.
- Hoffman, R., Muttarak, R. (2017). Learn from the past, prepare for the future: impacts of education and experience on disaster preparedness in the Philippines and Thailand. *World Development*, 96, 32-51.
- Huang, L., Zhang, F., Wu, X., Peng, Y., Bao, H., Zhang, Y. (2022). High school students' trust and risk perception of typhoon disaster: Moderating role of government ability in disaster management. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 71, 102816.
- Kates, R., Kasperson, J. (1983). Comparative risk analysis of technological hazards (a review). *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 80, 7027-7038.
- Kurata, Y.B., Prasetyo, Y.T., Ong, A.K., Nadlifatin, R., Persada, S.F., Chuenyindee, T., Cahigas, M.M. (2022). Determining factors affecting preparedness beliefs among Filipinos on Taal Volcano eruption in Luzon, Philippines. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 76, 103035.
- Lazarus, R., Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.
- Lindell, M., Whitney, D. (2000). Correlates of household seismic hazard adjustment adoption. *Risk Analysis*, 20(1), 13-26.
- Lindell, M.K., Hwang, S.N. (2008). Households' perceived personal risk and responses in a multihazard environment, *Risk Analysis*, 28, 539-556.
- Miceli, R., Sotgiu, I., Settanni, M. (2008). Disaster preparedness and perception of flood risk: a study in an alpine valley in Italy. *Journals Environmental Science*, 28(2), 164-173.
- Miles, A. (2020). Perceived severity. Perceived severity | division of cancer control and population sciences (DCCPS). <https://cancercontrol.cancer.gov/brp/research/constructs/perceived-severity>.
- Monteil, C., Barclay, J., Hicks, A. (2020). Remembering, Forgetting, and Absencing Disasters in the Post-disaster Recovery Process. *International Journal of Disaster Risk Science*, 11, 287-299.
- Ong, A.K.S., Prasetyo, Y.T., Kusonwattana, P., Yuduang, N., Persada, S.F., Nadlifatin, R., Cahigas, M.M.L., Chuenyindee, T., Thana, K. (2023) Factors affecting the intention to prepare for tsunami in Thailand. *Ocean & Coastal Management*, 233, 106464.
- Ong, A.K.S., Prasetyo, Y.T., Lagura, F.C., Ramos, R.N., Sigua, K.M., Villas, J.A., Young, M.N., Diaz, J.F.T., Persada, S.F., Redi, A.A.N.P. (2021). Factors affecting intention to prepare for mitigation of "the big one" earthquake in the Philippines: integrating protection motivation theory and extended theory of planned behavior. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 63, 102467.
- Pagneux, E., Gísladóttir, G., Jónsdóttir, S. (2011). Public perception of flood hazard and flood risk in Iceland: a case study in a watershed prone to ice-jam floods. *Natural Hazards*, 58(1), 269-287.
- Papathoma-Köhle, M., Kappes, M., Keiler, M. et al. (2011). Physical vulnerability assessment for alpine hazards: state of the art and future needs. *Natural Hazards*, 58, 645-680.
- Paton, D. (2003). Disaster preparedness: a social-cognitive perspective, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 12(3), 210-216.

- Paton, D. (2019). Disaster risk reduction: Psychological perspectives on preparedness. *Australian Journal of Psychology*, 71, 327-341.
- Paton, D., Anderson, E., Becker, J., Petersen, J. (2015). Developing a comprehensive model of hazard preparedness: lessons from the Christchurch earthquake. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 14, 37-45.
- Perry, R.W., Lindell, M.K. (2008). Volcanic risk perception and adjustment in a multi-hazard environment. *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 172, 170-178.
- Quan, L., Zhen, R., Yao, B., Zhou, X., Yu, D. (2017). The role of perceived severity of disaster, rumination, and trait resilience in the relationship between rainstorm-related experiences and PTSD amongst Chinese adolescents following rainstorm disasters. *Archives of Psychiatric Nursing*, 31(5), 507-515.
- Rana, I.A., Jamshed, A., Younas, Z.I., Bhatti, S.S. (2020). Characterizing flood risk perception in urban communities of Pakistan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 46, 101624.
- Rousseau, D.M., Sitkin, S.B., Burt, R.S., Camerer, C. (1998). Not so different after all: a cross-discipline view of trust. *Academy of Management Review*, 23(3), 393-404.
- Sheeran, P. (2002). Intention-behavior relations: A conceptual and empirical review. *European Review of Social Psychology*, 12(1), 1-36.
- Short Jr. J.F. (1984). The social fabric of risk: towards the social transformation of risk analysis. *American Sociological Review*, 49(6), 711-725.
- Siegrist, M., Cvetkovich, G. (2000). Perception of hazards: the role of social trust and knowledge. *Risk Analysis*, 20, 713-719.
- Sjöberg, L. (2000). Factors in risk perception. *Risk Analysis*, 20 (1), 1-11.
- Slovic, P. (1987). Perception of risk. *Science*, 80(236), 280-285.
- Slovic, P. (1992). Convergent validation of risk-taking measures. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 65(1), 68-71.
- Song, H.R., Kim, W.J. (2013). Effects of Risk Characteristic and Risk Perception on Risk Severity of Natural Disaster. *The Journal of the Korea Contents Association*, 13(4), 198-207.
- Spielman, S.E., Tuccillo, J., Folch, D.C., Schweikert, A., Davies, R., Wood, N., Tate, E. (2020). Evaluating social vulnerability indicators: criteria and their application to the Social Vulnerability Index. *Natural Hazards*, 100, 417-436.
- Terpstra, T., Lindell, M.K., Gutteling, J.M. (2009). Does communicating (flood) risk affect (flood) risk perceptions? Results of a quasi-experimental study. *Risk Analysis*, 29(8), 1141-1155.
- UNDRR (2024). *Afet riski*. <https://www.preventionweb.net/understanding-disaster-risk/component-risk/disaster-risk> (Erişim: 18.7.2024)
- UNISDR (2009). *2009 UNISDR Terminology on disaster risk reduction*. United Nations, Geneva, Switzerland.
- Vinnell, L. J., Milfont, T. L., McClure, J. (2023). Natural Hazard Versus Natural Disaster: Does Framing the Event Affect Preparedness Intentions, Attitudes, and Behaviour?. *Social Psychological Bulletin*, 18, 1-26.
- Watts, M.J., Bohle, H.G. (1993). The space of vulnerability: The causal structure of hunger and famine. *Progress in Human Geography*, 93, 43-67.
- Weinstein, N.D. (1989). Effects of personal experience on self-protective behavior. *Psychological Bulletin*, 105, 31-50.
- Wu, W.H., Zheng, J.J., Fang, Q.H. (2020). How a typhoon event transforms public risk perception of climate change: a study in China. *Journal of Cleaner Production*, 261(10), 121163.

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

- Zaremohzzabieh, Z., Samah, A.A., Roslan, S., Shaffril, H.A.M., D'Silva, J.L., Kamarudin, S., Ahrari, S. (2021). Household preparedness for future earthquake disaster risk using an extended theory of planned behavior. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 65, 102533.
- Zhao, Y., Ni, Q., Zhou, R. (2018). What factors influence the mobile health service adoption? A meta-analysis and the moderating role of age, *International Journal of Information Management*, 43, 342-350.

Ek 1. Anket Soruları

Risk Algısı (RA)

Ekonomik Risk (ER)

- ER1. Kişisel ve aile mülklerinin kaybı olabilir.
- ER2. Denizde gemi kaybı yaşanabilir.
- ER3. Ev ve bina yıkımı gerçekleşebilir.
- ER4. Altyapı kaybı olabilir.
- ER5. Mahsul kaybı olabilir.
- ER6. Hizmet sektörü kayıpları gerçekleşebilir.
- ER7. Endüstriyel kayıplar olabilir.
- ER8. Sigorta tazminatı istenebilir.

Kişisel Risk (KR)

- KR1. Kişisel güvenlik riski ortaya çıkabilir.
- KR2. Kişisel zihinsel sağlık etkisi ortaya çıkabilir.
- KR3. Aile üyelerinin güvenliği riske girebilir.
- KR4. Yaşam kalitesi etkilenebilir.
- KR5. Okullarda verilen günlük eğitime etkisi olabilir.
- KR6. Günlük seyahatlere etkisi olabilir.

Çevresel Risk (CR)

- CR1. Sel durumu heyelanlar ve çamur kaymalarına neden olabilir.
- CR2. Elektrik kesintisi riski vardır.
- CR3. Nesnelerin, ağaçların ve telefon direklerinin afet nedeniyle devrilme riski vardır.
- CR4. Trafik kazası riski olabilir.
- CR5. Sel durumunda kanalizasyon kapağı sürüklenip gidebilir.
- CR6. Sel durumunda göllenme riski vardır.
- CR7. Afetlerin bulaşıcı hastalık ortaya çıkarma olasılığı vardır.
- CR8. Aşırı yağışlardan dolayı su baskınları riski vardır.

Algılanan Kırılganlık (AK)

- AK1. Yaşadığım yer afetlere karşı savunmasız.
- AK2. Afetlerin sonuçlarından kaçınabileceğimi düşünmüyorum.
- AK3. Afetlerin olduğu yerde her şeyi yok edebileceğini biliyorum.
- AK4. Bulunduğum yer daha önce de afete maruz kalmıştı.
- AK5. Etrafımdaki insanların afetlere karşı savunmasız olduğunu hissediyorum.
- AK6. Afetlere karşı savunmasız olduğumu hissediyorum.

Algılanan Şiddet (AS)

- AS1. Herhangi bir afetten ciddi şekilde etkilenecek bir bölgede olduğumu hissediyorum.
AS2. Afetlerin insanlık için bir tehdit olduğunu düşünüyorum.
AS3. Afetlerin can kaybına ve ölüme yol açacağını biliyorum.
AS4. Afetlerin ülkemizi ve çevremizdeki ülkeleri ağır şekilde vuracağını biliyorum.

Afete Yönelik Tutum (TT)

- TT1. Afetlere hazırlanabileceğimi hissediyorum.
TT2. Afetlere hazırlanmak gerekir.
TT3. Afet hazırlığı konusunda endişeleniyorum.
TT4. Ne zaman afetleri düşünsem kendimi stresli hissediyorum.
TT5. Afetleri düşündüğümde kaygılanırım.
TT6. Bölgenin her hangi bir afetten etkileneceğini bildiğim için endişeleniyorum.
TT7. Afetlere hazırlanmanın benim sorumluluğum olduğunu biliyorum.

Afete Hazırlanma Niyeti (NY)

- NY1. Afetlere hazırlık konusunda bilgi almayı planlıyorum.
NY2. Afetleri azaltmak için uygun yönergeleri bulmayı düşünüyorum.
NY3. Afet tatbikatlarına katılmayı düşünüyorum.
NY4. Afetlere hazırlık konusunda uygulama yapan programlar varsa katılırım.

Güven (GV)

- GV1. Afetlerle ilgili olarak (sel gibi hava olaylarına yönelik) Meteoroloji Genel Müdürlüğü'ne güvenirim.
GV2. Afetlerle ilgili olarak (Deprem gibi) Kandilli Rasathanesine güvenirim.
GV3. Afetlerle ilgili diğer uzman kurum ve kuruluşlara güvenirim.
GV4. Afetlerle ilgili devlet kurumlarına güvenirim.
GV5. Afetlerle ilgili diğer sivil toplum kuruluşlarına güvenirim.

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU**

DEĞERLENDİRME RAPORU

Toplantı Tarihi : 03//7/2024

Toplantı K. Sayısı : 2024/262

Dr.Öğr. Üyesi Arzu TUYGUN TOKLU ve Doç.Dr.İsmail Tamer TOKLU'nun "Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma" isimli proje çalışması kapsamında yürütülecek çalışmalar için izin talebi kurulumuzca değerlendirilmiş olup;

- ☒ Etik açıdan uygun bulunmuştur.
- ☐ Etik açıdan uygun bulunmamıştır.
- ☐ Etik açıdan önerilen değişikliklerin yapılmasıyla uygun bulunmuştur.

Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ

Başkan

TİYATRONUN KAVRAMSAL SINIRLARI: TEATRALLİK KAVRAMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR YAPISÖKÜM

CONCEPTUAL BOUNDARIES OF THEATRE: A CRITICAL DECONSTRUCTION OF THE CONCEPT OF THEATRICALITY

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ГРАНИЦЫ ТЕАТРА: КРИТИЧЕСКАЯ ДЕКОНСТРУКЦИЯ ПОНЯТИЯ ТЕАТРАЛЬНОСТИ

Orkun ÖNGEN*

ÖZ

Bu çalışmada, tiyatro kuramında sıkça bahsedilen teatrallik kavramı, kavramsal bir yapısöküme tabi tutularak eleştirel bir bakış açısıyla incelenmektedir. Teatrallik olgusu, kuramsal alanda çoğu zaman kendi üzerine kapanan totolojik bir söylem üretme eğilimi göstermektedir. Bu nedenle teatrallik kavramının ifade etmeyi amaçladığı estetik bağlamdan uzaklaşarak soyut bir gösteren haline gelmesi bu çalışmanın temel tartışmasını oluşturmaktadır. Çalışma, alan yazındaki teatrallik olgusu üzerine kaleme alınmış akademik metinleri yapısöküm yöntemiyle inceleyerek, kavramın teorik geçerliliğini nasıl yitirerek tartışmalı bir gösteren haline geldiğini tartışmaktadır. Tiyatro sanatında teatrallik kavramı, tiyatronun zaten içkin yapısal özelliklerini yeniden adlandırmaktan öteye geçmeyen totolojik bir söylem biçimi üretmektedir. Özellikle teatrallik olgusu üzerinden yürütülen kuramsal tartışmalar, tiyatronun özünde var olan temsil ilişkisini göz ardı ederek, kavramsal bir müphemlik durumu yaratmaktadır. Ayrıca, sanat formlarının özünü biçimlendirmeye başlayan teknolojik araçlardaki değişim, tiyatro sanatının sahip olduğu özsel nitelikleri değiştirerek tiyatroyu kendi estetik formundan uzaklaştırmaktadır. Bu durum, tiyatro sanatının özünde sahip olduğu temsil niteliğinin ikincil plana atılarak başka estetik formlara doğru dönüşmesine neden olmaktadır. Tiyatronun temsil doğasına yönelik bu müdahale, tiyatro sanatında neyin teatral olduğundan ziyade tiyatrodaki temsil ilişkisinin günümüzde ne ifade ettiği sorusu üzerine odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Çalışmada, tiyatronun yalnızca teatrallik kavramı üzerinden tanımlanmasının, tiyatronun özünde var olan temsil ilişkisini totolojik bir önerme biçimine dönüştürerek aslında kavramsal bir anlam yitimine neden olduğu, yapılan kalitatif tespitlerle açıklanmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda teatrallik kavramı etrafında örülen kuramsal söylemin, tiyatronun gerçek varoluş nedenini anlamaya

* **ORCID:** [0000-0002-3211-4972](https://orcid.org/0000-0002-3211-4972), Dr. Öğr. Üyesi Ordu Üniversitesi, Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi, Tiyatro Bölümü, Oyunculuk Ana Sanat Dalı. orkunongen@msn.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Öngen, O. (2025). TİYATRONUN KAVRAMSAL SINIRLARI: TEATRALLİK KAVRAMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR YAPISÖKÜM. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 63-74. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1687657>

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

değil, aksine bu varoluş nedeninin üzerini örten bir gösterge yığının dönüşmekte olduğu, çalışmanın sonuç bölümünde yapılan nitel değerlendirmeler çerçevesinde açıklanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tiyatro kuramı, eleştirel kuram, teatrallik, totoloji, yapısöküm

ABSTRACT

This study critically examines the frequently referenced concept of theatricality in theatre theory through the method of conceptual deconstruction. The phenomenon of theatricality often tends to generate tautological discourse, closing in on itself within theoretical discussions. Consequently, the transformation of theatricality into an abstract signifier, detached from the aesthetic context it intends to convey, constitutes the main focus of this research. The study analyzes academic texts that address the notion of theatricality, employing deconstruction to explore how the concept loses its theoretical validity and becomes a contentious signifier. In theatre art, the concept of theatricality produces a tautological discourse that merely renames the inherent structural characteristics of theatre rather than providing new theoretical insights. Particularly, theoretical debates on theatricality tend to neglect the representational relationship fundamental to theatre, thereby generating conceptual ambiguity. Furthermore, technological changes that begin to shape the essence of artistic forms are altering the essential qualities of theatre, distancing it from its original aesthetic form. This shift renders the representational nature of theatre secondary, leading to its transformation into alternative aesthetic forms. Such an intervention into the representational nature of theatre necessitates a shift of focus—from what is considered theatrical to what the representational relationship in theatre signifies today. This study argues, based on qualitative assessments, that defining theatre solely through the concept of theatricality transforms its inherent representational nature into a tautological proposition, resulting in a conceptual loss of meaning. Accordingly, the theoretical discourse constructed around the concept of theatricality is not aimed at understanding the true essence of theatre, but rather evolves into a cluster of signifiers that obscure its actual reason for being. This is demonstrated through qualitative evaluations in the conclusion of the study.

Keywords: Theatre theory, critical theory, theatricality, tautology, deconstruction

АННОТАЦИЯ

В данной работе рассматривается понятие театральности, широко используемое в теории театра, с критической точки зрения посредством метода концептуальной деконструкции. Явление театральности в теоретическом дискурсе часто демонстрирует тенденцию к самозамкнутой, тавтологической речи. В этом контексте основной предмет исследования составляет превращение театральности в абстрактный означающий, утративший связь с эстетическим контекстом, который он должен обозначать. Работа анализирует научные тексты, посвящённые театральности, с использованием метода деконструкции, чтобы показать, как данное понятие теряет свою теоретическую состоятельность и превращается в спорный означающий. В искусстве театра понятие театральности производит тавтологический дискурс, который лишь переименовывает уже присущие театру структурные особенности, не предлагая новых концептуальных обоснований. Особенно важно отметить, что теоретические споры вокруг театральности зачастую игнорируют фундаментальную для театра репрезентативную природу, создавая тем самым концептуальную неопределённость. Кроме того, технологические изменения, трансформирующие суть художественных форм, изменяют сущностные характеристики театра, отдаляя его от собственной эстетической формы. Это приводит к тому, что репрезентация, как основополагающее качество театра, отходит на второй план, способствуя его

превращению в иные эстетические формы. Такое вмешательство в природу театральной репрезентации требует сосредоточения внимания не столько на вопросе «что есть театральное», сколько на том, «что в современности означает театральная репрезентация». В работе делается попытка посредством качественного анализа объяснить, что определение театра исключительно через понятие театральности превращает его внутреннюю репрезентативную структуру в тавтологическое утверждение, что, в свою очередь, ведёт к концептуальной утрате смысла. Таким образом, теоретический дискурс, развёрнутый вокруг понятия театральности, вместо того чтобы способствовать пониманию истинной сущности театра, напротив, превращается в массив означающих, скрывающих суть его бытия, что будет продемонстрировано в заключительной части исследования через качественные оценки.

Ключевые слова: Теория театра, критическая теория, театральность, тавтология, деконструкция

1. GİRİŞ

Tiyatro tarihinde ve kuramsal literatürde “teatrallik” kavramı, genellikle tiyatro sanatına özgü olanı tanımlamak veya bu alana özgü bir temsil biçimini açıklamak için kullanılmaktadır. Ancak, kavramın tiyatro terimi içindeki anlamına dair yapılan kuramsal çalışmalar, çoğu zaman bu kavramı tanımlamaktan ziyade kavramsal bir belirsizlik içine hapsolarak totolojik bir önerme biçimi yaratmaktadır. Tiyatronun teatral olduğunu ifade etmek, aslında tiyatro kavramını yine kendisiyle tanımlamaya çalışmak diğer bir ifadeyle totoloji yapmak anlamına gelir. Totoloji, bir kavramın ya da önermenin kendisini açıklamak için yine kendisine başvurulması, dolayısıyla yeni bir anlam ya da bilgi üretilmemesi durumudur. Bu sözcük Eski Yunanca tautó “aynı şey” ve lógos “söz, söyleme” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelir. Sözlük ifadesiyle totoloji, öznesiyle yüklemi aynı içeriğe sahip olan önerme anlamına gelmektedir (“totoloji”, 2015). Bu bağlamda teatrallik, tiyatronun doğasında zaten içkin olan bir özelliği kavramsal düzeyde yeniden adlandırmakta, fakat bu yeniden adlandırma yeni bir bilgi ya da anlam üretmekten ziyade, tiyatronun öz varlığını tekrar eden kuramsal bir soyutlamaya dönüşmektedir. Özellikle “oyun içinde oyun” ya da “tören içinde tören” gibi sıklıkla kendi içerisine kapanan ifade biçimleri üzerinden teatrallikğin açıklanmaya çalışılması, kavramın içeriğini netleştirmekten çok, onu kendi üzerine kapanan ve yeniden üreten bir soyut biçime doğru dönüştürmektedir. Jene Genet, Oğuz Atay ve Samuel Beckett’in oyunlarına yönelik yapılan çalışmalar, teatrallik olgusunun ne olduğunu açıklamak yerine, metinlerin özünde zaten var olan teatral (tiyatroya özgü) yapıların varlığını doğrulamaya yönelmenin ötesine geçememektedir. Bu bağlamda tiyatronun zaten teatral olduğu gerçeği göz önüne alındığında, yapılan bu doğrulamaların teatrallik olgusuna kavramsal bağlamda bir katkı sağlamadığı söylenebilir. Bu çalışmada, tiyatrodaki teatral olanı ayrı bir fenomen olarak tanımlamanın gereksizliğine işaret edilerek, teatrallik kavramının kendi üzerine kapanan bir totolojiye nasıl dönüştüğü, çalışma içerisinde seçilen akademik metinlerin önermelerine uygulanan yapısöküm yöntemi üzerinden tartışılmaktadır. Çalışma, teatrallik eğer tiyatronun içsel bir özelliği olarak zaten mevcutsa, onu kendi içine kapanan soyut bir kuramsal kategoriyle yeniden tanımlamanın totoloji yapmak anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Bu önerme minvalinde teatrallik konusuna yönelik seçilmiş olan akademik makaleler, çalışma içerisinde eleştirel bir bakış açısıyla incelenecektir.

Theatrum mundi, “dünya bir tiyatro sahnesidir” demektir (Sennett, 2020, s. 55-56). “İnsanlar (gerçek hayatta yaşayan/var olan) bu sahnede kendilerine verilen rolleri

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

oyunlar” önermesine yapılan atıfla tiyatro dışında tanımlanan “gerçek hayat” diğer bir ifadeyle “realite”, teatral (tiyatroya özgü) olarak tanımlanmaya çalışılmaktadır. İçinde yaşanan realite gerçeğin bizzat kendisidir, zaman zaman tiyatroyla benzerlik gösterebilir fakat tiyatronun bizâtihi kendisi değildir. Theatrum mundi kavramının savunduğu temel önerme, tiyatroda (sahnede) gösterilmeye çalışılan gerçeklik kavramının bir temsil meselesinden ibaret olduğudur. Bu bağlamda teatrallik olgusunda aslanan, tiyatronun teatral olduğu değil, tiyatronun gerçeği/realiteyi nasıl yansıttığı, temsil ettiği meselesidir. Bu nedenle *teatrallik* kavramına atfedilen bu kendi içine kapalı totolojik anlam yerine, tiyatro içindeki kuramsal ve estetik işleyişi tabir eden ve sadece tiyatroya özgü olanı tanımlayan bir kavram olarak değerlendirmek, konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Kavramın hem teorik hem de temsil düzeyindeki geçerliliğini sorgulamak; teatrallik kavramının -gerçek anlamda- ne olduğunun anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

2. AMAÇ, YÖNTEM VE KAPSAM

Çalışmanın amacı, tiyatro kuramında sıklıkla başvurulana ve zamanla içeriği müphem bir hal alan “teatrallik” kavramını eleştirel bir bakışla inceleyerek, bu kavramın çoğu zaman kendi üzerine kapanan totolojik bir söylem ürettiğini ortaya koymaktır. Teatrallik, çoğu kuramsal metinde tiyatroya özgü bir temsil biçimi olarak ele alınmakta ancak bu temsilin anlamı, sıklıkla tiyatronun zaten doğasında bulunan niteliklerin yeniden adlandırılmasıyla sınırlandırılmaktadır. Bu durum, kavramın kuramsal derinliğini arttırmak yerine, anlam kaybına yol açarak teorik bir geçersizlik türü olan totoloji üretmektedir.

Çalışma, yapısöküm yöntemi çerçevesinde kavramsal bir çözümleme yapmayı hedeflemektedir. Bu yöntemle, teatrallik olgusunun içeriksel tutarlılığı, tanımsal yeterliliği ve taşıdığı kuramsal işlev tartışmaya açılarak kavramın tiyatro sanatındaki yerine dair yeni bir değerlendirme biçimi ve bakış açısı önerilmiştir. Konuyla ilgili olan akademik metinler, teatrallik olgusunu açıklamaya çalışan fakat tanımı yine kendisine referansla kuran söylemler açısından incelenerek, metinler içerisindeki totolojik önermeler açığa çıkarılmıştır.

Yapısöküm metodu Jacques Derrida tarafından geliştirilen ve sosyal bilimlerde özellikle metin çözümleme, eleştirel kuram ve kavram analizi alanlarında uygulama alanı bulan bir yaklaşımdır. Yapısöküm yöntemi, anlamın sabit ve kesin olmadığını, her kavramın başka kavramlara bağımlı olarak kurulduğunu ve bu ilişkilerin içinde çelişkiler, belirsizlikler ve gerilimler taşıdığını ileri sürer (Derrida, 2016, s. 70). Bu yöntem, belirli bir kavramın ya da söylemin kendi iç çelişkileri üzerinden çözümlenmesini amaçlar. Böylece yüzeyde tutarlı görünen düşünce yapılarının altındaki totolojik önerme biçimlerini, bastırılan anlamları ya da kendine referanslı fasit döngüleri açığa çıkarır. Sosyal bilimlerde yapısöküm yöntemi, genellikle metin bazlı çalışmalarda, kuramsal kavramların çözümlemesinde eleştirel kuram çerçevesinde sıkça başvurulana bir yöntem türüdür. Örnek vermek gerekirse, Guba ve Lincoln, yapısöküm yönteminin pozitivist doğrulamaya ilkelerine karşı eleştirel epistemolojik bir duruş sergileyerek, söylemlerin arkasındaki güç ilişkilerini ve ideolojik ön kabulleri açığa çıkarmaya yönelik olduğunu savunmuşlardır (Guba & Lincoln, 1994, s. 113). Benzer biçimde Lather, yapısökümün yalnızca bir çözümleme tekniği değil, aynı zamanda bilgi üretiminde varsayılan nesnellik, otorite ve anlam bütünlüğüne karşı sorgulayıcı bir yöntem olduğunu savunur (Lather, 1991, s. 13). Türkiye’de tiyatro alanında yapısöküm yönteminin uygulandığı akademik çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, bu alanda dikkat çeken bazı örnekler mevcuttur. Örneğin, Funda Sakaoğlu’nun yüksek lisans tezinde Duşan

Kovaçevic'in *İntiharın Genel Provası* adlı oyunu yapıbozumcu eleştiri yöntemiyle incelenmiştir (Sakaoğlu, 2013, s. 46-54). Sakaoğlu, metindeki ikili karşıtlıklar ve ertelenen anlam üretimi üzerinden yapısökümcü bir çözümleme biçimi sunarak, tiyatro metinlerinin sahip olduğu farklı anlamsal katmanları açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Benzer biçimde, Ebru Aracı'nın Ferhan Şensoy'un metinleri üzerine gerçekleştirdiği çalışmada ise Türk tiyatrosunun özünde sahip olduğu biçimler çağdaşlaştırılma süreci kapsamında, içeriksel süreklilikler ve normatif söylemler bağlamında yapısökümcü bir perspektifle ele alınmıştır (Aracı, 2012, s. 1). Bu çalışma, Türk tiyatro metinlerinin yapısöküm yöntemiyle nasıl analiz edilebileceğine dair araştırmacılara önemli bir bakış açısı sunmaktadır. İbrahim Güngör'ün Hamlet üzerine gerçekleştirdiği çalışmada ise Derrida'nın "musallat bilim" (hauntology) kavramı temel alınmış; hayalet figürü aracılığıyla bireyle toplumsal ve politik yapılar arasındaki paradoksal ilişki sorgulanmıştır (Güngör, 2024). Güngör'ün bu çalışması, tiyatro metinlerinin yapısöküm yöntemiyle felsefi ve ideolojik düzeyde çözümlemesine imkân sağlamaktadır. Bu örnekler, yapısöküm yönteminin Türkiye'deki tiyatro araştırmalarında sınırlı sayıda da olsa uygulandığını göstermektedir. Bunlara ek olarak, Konuralp Koz ve Mehmet Sezai Türk'ün çalışması yapısöküm yönteminin sanat alanında nasıl işlevselleştirilebileceğine dair teorik bir çerçeve sunmakta (Koz & Sezai Türk, 2022); Hayrullah Yanık ise yöntemin temel kavramlarını açıklayarak yapısöküm metodunun edebiyat ve felsefe disiplinlerindeki izdüşümlerini tartışmaktadır (Yanık, 2016).

Çalışmada yapısöküm yönteminin kuramsal çerçevesi, teatralite kavramının kavramsal olarak nasıl kurulduğu, hangi epistemolojik dayanaklarla temellendirildiği ve söylemsel olarak nasıl yeniden üretildiği soruları ekseninde şekillenmiştir. Amaç, teatralite kavramının kuramsal açıklamalarında ortaya çıkan totolojik önermeleri, belirsizlikleri ve kendi kendini tekrar eden açıklama biçimlerini göstererek, bu kavramın tiyatro kuramındaki meşruiyetini ve işlevini eleştirel olarak tartışmaktır.

Bu bağlamda çalışma, Türkiye'de teatralite kavramı üzerine akademik düzeyde gerçekleştirilmiş dört temel akademik kaynağı incelemektedir. Zeynep Erdal Öztöpanlar, Beliz Güçbilmez, Elif Tüfekçi ve Melike Saba Akım'ın çalışmaları, kavramın farklı düşünsel gelenekler ve kuramsal yaklaşımlar doğrultusunda nasıl tanımlandığını göstermek açısından önemlidir. Ayrıca, bu çalışmanın teatralite konusuna yönelik kuramsal inceleme kapsamını oluşturmaktadır. Söz konusu metinlerde teatralite kavramının ne olduğu/ifade ettiği sorgulanmış ve totolojik bir önerme biçimi oluşturup oluşturmadığı çalışma içerisinde yapılan incelemelerle değerlendirilmiştir.

3. PROBLEM VE LİTERATÜR

Tiyatro kelimesi, Fransızca *théâtre* "sahne gösterisi" sözcüğünden Türkçe'ye geçmiş olup kökeni Latince aynı anlama gelen *theatrum* sözcüğünden evrilmiştir. Eski Yunanca'da ise *theatron* sözcüğüne dayanır. Theatron, "seyir yeri, gösteri yeri" anlamlarına gelir. Eski Yunanca'da "bakmak, görmek, seyretmek, izlemek" fiiline karşılık gelen *Thea* sözcüğüne +tēr eki getirilerek türetilmiştir ("Tiyatro, teatral", 2015). Tiyatro sözcüğüne dair bu etimolojik köken takip edildiğinde, sözcüğün batı kökenli dillerden Türkçe'ye girerek tiyatro kelimesine evrildiği görülür. Teatral kelimesi ise Türkçe'ye Fransızca *théâtral* kelimesiyle girmiştir. Fransızca kullanıldığı anlamıyla "tiyatroya özgü, tiyatro özelliği taşıyan, tiyatroya dair" anlamlarına gelmektedir ("Teatral", 2022). Türkçe'ye tam olarak çevrilecek olursa belki tiyatrosal denilebilir. Fakat -genelde- tiyatroya dair, tiyatroya özgü olana teatral demek günümüzde daha uygun ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Tıpkı sinemaya dair, sinemaya özgü olana; sinemasal demek yerine sinematik veya müziğe özgü olana müziksel demek yerine

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

müzikal denilmesi gibi. Türkçede “-sal / -sel” eki, isim köklerine eklenerek “ilişkili, dair olan” anlamı katan bir sıfat türetme ekidir. Bu ek, özellikle Fransızca ve Latince kökenli kavramlarla yaygınlaşmış; fiziksel, toplumsal, mantıksal gibi soyut ya da bilimsel terimlerde sıkça kullanılır hâle gelmiştir. Ancak “tiyatrosal” ya da “sinemasal” gibi kelimeler teknik olarak türetilabilir olsalar da yerleşik kullanımda pek tercih edilmezler. Bunun yerine teatral (Fr. théâtral) ya da sinematik (Eng. cinematic) gibi yabancı kökenli sıfatlar daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu tercih hem kültürel alımlamayla hem de dilin doğal evrimiyle ilişkilidir. Bu nedenle tiyatroya dair bir nitelik belirtirken “teatral” sözcüğü yaygınlık kazanmış; “tiyatrosal” ise teknik olarak mümkün olmasına rağmen kullanımda geri planda kalmıştır. Konuyla ilgili “-sal / -sel” ekine yönelik ayrıntılı bilgi için bkz: (Akbaş, 2018).

Teatral kelimesi -genellikle- iki temel anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, “tiyatroya özgü, tiyatroya dair” olan anlamıdır; yani bir tiyatro eserinin biçimsel ve anlatımsal özelliklerini taşıyan durumları ifade eder. Örneğin, “Performansın teatral dili, seyirciyle doğrudan bir ilişki kurmayı başardı.” denildiğinde icra edilen performansın tiyatro sanatına özgü olan bir niteliğini vurgular. İkinci anlamı ise sözcüğün daha pejoratif anlamlarda kullanıldığı “abartılı, gösterişli ve yapay” olan bir tavrı ifade etmektedir. Günlük dilde, bir kişinin hareketlerinin veya tepkilerinin doğallıktan uzak, sanki bir sahne performansı sergiliyormuş gibi olması anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin, “Tepkileri fazla teatraldı, sanki rol yapıyordu” cümlesinde, kişinin doğal olmayan, sahneye özgü bir ifade biçimi kullandığı ima edilir. Bu ikinci anlam, tiyatro tarihine bakıldığında 18. yüzyıldan itibaren tiyatrodaki temsilin abartılı gösterimine dair eleştirilerle birlikte ortaya çıkmış olan bir anlamdır (Sennett, 2020, s. 152). Teatral olan, sadece tiyatro sanatına özgü bir kavramken, zamanla daha geniş bir kullanım alanına yayılarak; yapaylık, gösteriş, gerçeklikten uzak vb. anlamlar kazanmıştır. Bunun altında tiyatronun teatral olması değil, tiyatro sanatındaki temsil biçiminin var olan gerçeklikten uzaklaşması yatar. Diğer bir ifadeyle tiyatronun sahne üzeri -temsil ettiği- göstergeleri, günümüze doğru gelindiğinde belirli bir izleyici kitlesinin realitesini artık karşılamamaya başlar. Bu durum ise aslında tiyatro sanatında bir temsil krizinin var olduğunu işaret eder (Çelik, K., 2003, s. 38). Bu anlatılan nedenlerden ötürü günümüz tiyatro teorisinde ve eleştirisinde, teatral kelimesi hem bir anlatım biçimi hem de bir kavramsal tartışma unsuru olarak kullanılmaktadır. Bu etimolojik izlek takip edildiğinde teatrallik kavramının nasıl zamanla anlam değiştirerek farklı bağlamlarda yorumlandığı açıkça görülebilir.

Teatrallik kavramı, tiyatro kuramında sıklıkla başvurulmuş ancak içerik bakımından giderek genişleyen, dolayısıyla müphem bir hale evrilen anlamlara karşılık gelmektedir. Kökeni itibarıyla “tiyatroya özgü/dair olan” anlamına gelen bu kavram, zamanla yalnızca tiyatro sanatını değil, gündelik hayat, edebiyat, görsel sanatlar ve hatta politik temsil gibi pek çok farklı alanı kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Féral, 1982; Fischer-Lichte, 2008). Bu genişleme, kavrama çok yönlülük kazandırmakla birlikte, kendisine atfedilen gerçek anlamı sabitlemeyi zorlaştırmış ve çeşitli kuramsal belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Günümüzde teatrallik yalnızca estetik ya da biçimsel bir unsur olarak değil, aynı zamanda temsile, algıya, seyirciyle kurulan ilişkiye ya da gerçekliğin inşasına dair bir sorgulama aracı olarak da ele alınmaktadır.

Literatürde bu kavrama ilişkin çeşitli yaklaşımlar dikkat çeker. Josette Féral, teatrallığı hem oyuncu hem de seyirci açısından “sahneleme anındaki farkındalık” olarak tanımlar. Oyuncunun icrası sırasında gündelik mekânı bilinçli bir şekilde dönüştürmesi ve bu dönüşümün izleyici tarafından fark edilerek teatral bir çerçeveye oturtulması, Féral’a göre teatral olanın oluşum koşullarını belirler. Bu süreçte hem oyuncu, yaptığı

eylemin temsil niteliğinin farkındadır; hem de izleyici, bu temsili izlemekte olduğunu bilerek ona anlam kazandırır (Féral & Bermingham, 2002, s. 97). Bu nedenle teatral olan Féral’a göre sahne üzerindeki temsilde değil, gerçeklik ile temsil arasındaki sınırın sürekli olarak oynadığı yerde oluşur. Michael Fried ise teatrallığı resim sanatı bağlamında ele alarak “izleyiciye oynayan” sanatsal formları araştırmasında eleştirir (Fried, 1998, s. 48). Denis Diderot ise teatrallığı doğrudan temsil sorunsalıyla ilişkilendirerek, tiyatronun gerçeğin kendisini değil, onun düzenlenmiş bir temsilini sunduğunu savunur (Diderot, 2000, s. 27). Tüm bu yaklaşımlar, teatrallığın yalnızca sahne üzerindeki biçimsel bir düzenleme değil, aynı zamanda epistemolojik bir pozisyonu olduğunu da ortaya koyar.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1 Teatrallık Kavramına Yönelik Kuramsal Çerçeve ve Tartışma

Öztopanlar’ın teatrallık üzerine kaleme aldığı iki çalışması ile konuya yönelik kitabı, teatrallık kavramını, tarihsel, felsefi ve sahneleme pratikleri çerçevesinde ele alarak disiplinlerarası bir perspektif olarak sunmayı amaçlamaktadır (Öztopanlar, 2017, 2019, 2021). Ancak bu metinlerdeki ortak yaklaşım, teatrallığı tanımlamaya çalışmaktan çok, onu sürekli ertelenen ve çoğaltılan bir kuramsal zeminde konumlandırmaktadır. Yazarın, “mimesis”, “temsil”, “illüzyon”, “theatrum mundi” ve “oyun içinde oyun” gibi kavramlar çerçevesinde oluşturduğu bu söylemi, teatrallık kavramını sahne üzerindeki somut estetik işleyişten uzaklaştırmakta; Baudrillard, Derrida, Lacan gibi düşünürler aracılığıyla teatrallık kavramını “yarık”, “boşluk”, “yerinden edilme” gibi metaforik ve soyut anlamlara taşıyarak var olan kavramsal belirsizliği daha da derinleştirmektedir. Bu kavramsal çoğulluk hali, teatralliğe anlam kazandırmak yerine onu hem her yerde hem de hiçbir yerde olabilecek bir forma dönüştürmekte, böylece kavramın kendisini tanımlamaktan sürekli olarak uzaklaştırmaktadır. Öztopanlar’ın çalışmaları, teatrallık olgusunu açıklayıcı bir kavramsal çerçeveye oturtmak yerine, onun teorik izini sürerek kavramın muğlaklığını pekiştirir. Ayrıca çalışmalarında, teatrallık kavramı sürekli oyun ile gerçeklik arasındaki “yarık”ta meydana gelen bir olgu olarak tanımlanır (Öztopanlar, 2021, s. 30-32). Bu noktada Féral ’ın teatrallık tanımına bakmak açıklayıcı olacaktır: Féral çalışmasında teatral olanın sahne üzerindeki temsilde değil, gerçeklik(realite) ile temsil arasındaki sınırın sürekli olarak oynadığı yerde oluştuğunu söyler. Bu tür durumlar Féral’e göre, teatral mekânı/alanı “dışarı” ve “içerisi” olarak ikiye bölen bir yarık (cleft) oluşturur. Bu aradalık hali veya diğer bir ifadeyle bu geçiş durumu olmadan tiyatrodaki gündelik olan olduğu gibi kalır ve bir temsil biçimi (teatrallık) oluşturmaz. Bu, teatral olanı -yani tiyatronun kendisini bile- olanaksız hâle getiren bir durumdur. Teatrallık kavramı sürekli oyun ile gerçeklik arasında salınan bir sarkaç değil, aksine temsil anındaki oyuncu ile izleyicinin konumlarına göre yarattıkları *farkındalık haline* yönelik bir durumdur (Féral & Bermingham, 2002, s. 97-98). Fakat Öztopanlar, Féral’dan ödünç aldığı (cleft) yarık kavramsallaştırmasını teatrallık olgusu üzerindeki tüm dikotomik (ikili) durumlar üzerine uygulamaya çalışır. Bu da teatrallık kavramını bazen hakikatin taklidi, bazen onun yerinden edilmesi, bazen de seyircinin bilincinde beliren bir farkındalık olarak sunulması vb., sonuçlara ulaşmasına neden olur. Öztopanlar’ın bu yaklaşımı, teatrallık kavramının sınırlarını bulanıklaştırmakta ve aynı zamanda neredeyse her şeyin teatral olabileceği (tiyatrodaki teatrallık gibi) bir önerme biçimine ulaşmasına yol açmaktadır (Öztopanlar, 2019). Bu varsayım, teatrallığı belirli bir estetik yapı içinde sabitlemek yerine, onu sürekli “yarık” ve “aradalık” gibi geçişli, muğlak alanlarda tanımlamaya yönelir. Ayrıca, teatrallığı somut bir estetik ya da gösterim biçimi olmaktan çıkararak neredeyse ontolojik bir krize dönüştürür.

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

Çalışmasının sonunda ulaşılan “ölümcül teatrallik” kavramsallaştırması ise, Genet’in oyun içindeki oyun yapısından yola çıkarak, kavramın hem yokluğunu hem varlığını aynı anda sürdürmeye çalışan çelişkili/paradoksal bir ikilik sunar (Öztopanlar, 2021, s. 49, 2021, s. 78, 79, 82). Bu değerlendirmeler ekseninde, Öztopanlar’ın teatrallik olgusuna yönelik çalışmalarında teatrallliği tanımlamaktan çok, teatrallliği teorik bir soyutluk içinde çoğaltarak tiyatroya özgü olanı yine kendisiyle (tiyatroyla) açıklamaya/tanımlamaya çalıştığı tespitinde bulunulabilir. Bu öne sürülen nedenlerden ötürü Öztopanlar’ın ifade ettiği teatrallik kavramı için bu çalışmanın temel önermesi olan kendi içine kapalı totolojik bir ifade biçimi ürettiği savı doğrulanabilir.

Güçbilmez’in *Tekinsiz Teatrallik: Sahne-dışı’nın Temsili* başlıklı çalışması, teatrallik kavramını Beckett’in tiyatrosu üzerinden sahne-dışına taşımaya yönelik özgün bir yönelim sunsa da kavramın tiyatroya özgü biçimsel bir estetik mi yoksa daha geniş bir temsili yapı mı olduğuna dair bir netlik sunmamaktadır (Güçbilmez, 2004). Sahne dışını tekinsizlikle ilişkilendiren metin, Freud’un “unheimlich” kavramından yola çıkarak teatral olanın yalnızca görünürde değil, görünmeyenle de üretildiğini öne sürer (Güçbilmez, 2004, s. 26, 30). Ancak bu yaklaşım, teatrallik kavramını biçimsel ya da estetik bir nitelik olarak ele almaktan uzaklaşıp, varlık-yokluk, bilinç-bilinçdışı gibi felsefi ikiliklerin (dikotomi) alanına taşıyarak kavramı temsilden çok metafizik düzeyde bir imkânsızlık olarak sunar. Beckett’in oyunlarındaki boşluklar, suskunluklar ve temsil edilemeyen alanlar üzerinden kurulan teatrallik anlayışı, tiyatronun sahneleme pratiklerinden ziyade, yokluk ve eksiklik üzerinden inşa edilen bir kavramsal önerme biçimine dönüştürür. Güçbilmez bu durumun teatral temsilin sınırlarını aşındıran bir “tekinsiz teatral alan” yarattığını öne sürer (Güçbilmez, 2004, s. 28). Böylece metin, teatrallik olgusunu tiyatronun dışına çıkarırken, kavramı hem yerinden eder hem de estetik tanımını belirsizleştirir. Güçbilmez’in çalışması, teatral olanın görünmeyenle, dışlananla, eksik olanla özdeşleştirilmesi bağlamında önemli bir sorgulama alanı açsa da kavramın belirli bir estetik ya da sahneye özgü bir temsille ilişkilendirilmesini askıya alarak, bu çalışmanın temel önermesinde yer alan totolojik ve soyutlama temelli teatral söylem biçimini yeniden üretir. Güçbilmez’in bu yaklaşımı için teatrallik kavramının estetik sınırlarını muğlaklaştırarak, kavramın tanımlanabilirliğini ortadan kaldırdığı söylenebilir.

Tüfekçi’nin *Oğuz Atay’ın “Oyunlarla Yaşayanlar” Oyununda Teatrallik* başlıklı makalesi, Atay’ın üstkurmaca tekniğini teatrallik kavramı üzerinden çözümlemeyi hedeflerken, teatrallliği “oyun içinde oyun”, “kurmaca içinde kurmaca” gibi -tıpkı Öztopanlar’ın çalışmalarında olduğu gibi- çoğul düzlemlerle ilişkilendirerek kavrama biçimsel bir derinlik kazandırmaya çalışır (Tüfekçi, 2006). Metin, tiyatro kuramının klasik ve çağdaş referanslarını (Nietzsche, Fried, Féral, Brecht vb.) Atay’ın dramaturjik yapısına bağlarken, özellikle Coşkun karakterinin yazdığı ve yaşadığı oyunlar aracılığıyla gerçek ve oyun arasındaki geçişkenliği teatrallik kavramıyla eşleştirir (Tüfekçi, 2006, s. 65). Tüfekçi’nin teatrallliği yalnızca metin içi yapıların çok katmanlılığıyla açıklamaya çalışması, kavramı sürekli soyut bir düşünsel düzlemde tutarak onun estetik ya da sahneleme bağlamındaki işleyişini yeterince açıklamaz. Ayrıca, çalışmasında teatrallik olgusu hem dramatik bir teknik hem de felsefi bir sorgulama aracı olarak düşünülse de kavramın tiyatroya özgü biçimsel niteliği ile edebiyatın üstkurmaca yapıları arasında var olan kategorik ayırmadan açıkça söz etmemektedir. Tüfekçi’nin bu bakış açısı için teatrallüğün kavramsal sınırlarını muğlaklaştırdığı tespitinde bulunulabilir. Teatrallik, metin içinde bulunan “oyun içinde oyun” kavramsallaştırmasıyla sürekli olarak yeniden üretilip, çoğaltılırken aynı zamanda kendi üzerine kapanan kuramsal bir fasit döngü oluşturur. Tüfekçi çalışmasının kuramsal

arka planını zengin bir biçimde örgütlemesine karşın, teatrallliği bir gösterim/temsil biçimi olarak değil, metinsel ve zihinsel bir oyun düzlemi olarak ele alır. Tüfekçi'nin çalışması bu tespitler minvalinde düşünüldüğünde, bu çalışmanın merkezinde yer alan teatrallik kavramının kavramsal olarak soyut ve totolojik bir önerme haline dönüştüğü yönündeki temel eleştiriyi doğrular niteliktedir.

Akım'ın *Karşı-Teatral Bir Düş: İnsansız Tiyatro* başlıklı makalesi, insan-oyuncunun sahneden kaldırılması fikrini post-human bir estetik bağlamda ele alarak, çağdaş tiyatrodan insan-merkezli temsil sistemlerinin dönüşümünü tartışmaktadır (Akım, 2023). Kleist, Craig, Maeterlinck ve Meyerhold gibi öncü düşünürlerden başlayarak, Goebbels, Castellucci ve Rimini Protokoll gibi güncel örneklerle uzanan geniş bir yelpazede insan-sonrası tiyatro anlayışını tarihsel ve kuramsal olarak izlemektedir. Akım, bu tarihsel izleği “karşı-teatral” bir tahayyülün izleri olarak konumlandırmakta ve oyuncusuz bir tiyatroyu, tiyatronun ontolojik bileşenlerini yerinden eden bir estetik yönelim olarak sunmaktadır. Ancak oyuncuyu tiyatrodan tümüyle çıkarmaya yönelik bu yaklaşım, teatrallik kavramını sahnelemeye içkin estetik bir mesele olmaktan çıkarak bu sefer de tiyatro ile tiyatro-dışı arasındaki sınırları muğlaklaştırmaktadır. Ahtapot, robot, makine ya da kemik tozu gibi insan dışı varlıkların sahneye aktör olarak yerleştirilmesi, teatrallüğün tanımını neredeyse sınırsızlaştırmakta; oyuncunun yokluğu, teatrallliği bir temsil imkânsızlığına ya da estetik bir karşı teatral anlayışa doğru indirgemektedir (Akım, 2023, s. 40-41). Her ne kadar bu yaklaşım, insan-sonrası düşüncüyü sahne estetiğine başarıyla entegre etse de bu yönelimin tiyatronun bizâtihi kendisi için estetik ve kavramsal manada bir çözünme riski taşıdığı göz ardı edilmektedir. Bu durumu “oyuncusuz tiyatro, tiyatro değildir” önermesi üzerinden düşünmek gerekir, zira insansız tiyatro fikri önemli bir ontolojik ayrımı işaret eder. Nasıl ki müzik, müzisyen ve enstrüman olmadan üretildiğinde müzik değil yalnızca bir ses tasarımı haline geliyorsa, tiyatro da oyuncusuz icra edildiğinde artık tiyatro olmaktan çıkmakta ve bir tür görsel veya kavramsal sanat biçimine doğru dönüşmektedir. Sanat, canlılık ve insanla kurduğu etkileşim aracılığıyla tanımlanır; dolayısıyla bu etkileşimi yitiren bir sanat formu, kaçınılmaz olarak özünü de yitirir. Akım'ın çalışması bu anlamda, teatrallik kavramının sınırlarını aşırı genişleterek kavramsal çözünmeye neden olan eğilimlerin teorik nedenlerini açıklayan güncel bir değerlendirme sunmaktadır. Çalışmanın önemi, teatrallliği yine kendi içine kapanan soyut bir olgu olarak üretmek yerine, insansız tiyatro biçimleri ile bu tür benzer yönelimleri “karşı-teatral” bir estetik olarak kavramsallaştırmasında yatmaktadır. Bu yaklaşım, tiyatronun özsel bileşeni olan oyuncunun yokluğunu, tiyatronun sınırları içerisinde açıklamaya çalışmak yerine, bu yokluğu bilinçli bir kopuş olarak ele alır. Böylece Akım, tiyatronun temsile dayalı doğasının ötesine geçen deneysel formları tiyatrodan türeyen ama ona ait olmayan estetik yapılar (karşı-tiyatro) olarak yeniden tanımlar.

5. SONUÇ

Çalışmada, tiyatrodan teatrallik kavramının kuramsal, estetik ve terminolojik düzlemde nasıl ele alındığı, çeşitli akademik metinler üzerinden bir yapısökümüne tabi tutularak tartışılmıştır. Konuya yönelik Öztöpanlar, Güçbilmez, Tüfekçi ve Akım'ın çalışmaları, teatrallik olgusunu farklı düşünsel gelenekler ve temsil sistemleri üzerinden irdelemeyi amaçlasa da aslında ortak bir sorunla yüzleşmektedir: Teatrallik kavramı, tanımlanabilirliğini yitirerek kendisini sürekli yeniden üreten ancak belirli bir anlama sabitlenemeyen kuramsal bir kavrama doğru dönüşmektedir. Bu makalelerden Öztöpanlar, Güçbilmez, Tüfekçi'nin çalışmaları teatrallik kavramını, çoğu zaman “oyun içinde oyun”, “gösterim içinde temsil”, “yarıkta oluşan farkındalık” gibi üst üste binmiş

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

kavramsal çerçevelerle açıklamaya çalışmakta; fakat bu açıklamalar, kavramı tanımlamak yerine, onun etrafında dönen totolojik söylemi daha da güçlendirmektedir. Teatrallik, tiyatroya özgü olduğu varsayılan bir nitelik olarak ele alındığında, tiyatronun zaten kendinde var olan estetik nitelikleri yeniden adlandırmaktan öteye geçememekte, böylece “tiyatronun teatral olması” gibi kendi üzerine kapanan totolojik bir ifade biçimi ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde çalışmalarda söz edilen teatrallik kavramı, anlam üretmek yerine anlamın kendisini geciktiren soyut bir kuramsal boşluğa dönüşmekte böylece kavramın özünde sahip olduğu anlamsal tutarlılığı da ortadan kaldırmaktadır.

Bu noktada Akım’ın çalışması, diğer çalışmalardan ayrılan bakış açısıyla değerlendirilmeye değerdir. Akım’ın makalesinde öne sürülen oyuncusuz tiyatro fikri teatrallik kavramının sınırlarını zorlamakla beraber aynı zamanda bu sınır aşımı, tiyatronun özel bileşenlerinden olan seyirci ile canlı oyuncu etkileşimi düşüncesini ortadan kaldırdığından, artık tiyatrodan değil, başka bir sanat formundan söz etmek gerekecektir. Nasıl ki müzik müzisyen ve enstrüman olmadan üretildiğinde yalnızca bir ses tasarımına dönüşüyorsa, tiyatro da oyuncusuz kaldığında görsel ya da kavramsal bir enstalasyona doğru evrilmektedir. Sanatın canlılık ile insan etkileşimi nitelikleriyle tanımlanması düşüncesi göz önüne alındığında, bu etkileşimi kaybeden sanat formunun özünü de yitireceği açıkça anlaşılmaktadır. Akım’ın çalışmasının özgünlüğü ise tam da bu noktada başlar: Teatrallik kavramını soyut ve iç referanslı bir yapı olarak yeniden üretmek yerine, oyuncudan arındırılmış sahneleme biçimlerini “karşı-teatral” bir yönelim olarak tanımlayarak, çağdaş tiyatro estetiğinde eleştirel bir kırılma alanı açar. Böylelikle tiyatroya içkin olmayan unsurları, kavramın dışında bırakarak teorik açıdan bir netlik sağlamış olur. Akım’ın bu yaklaşımı, çalışmasını teatrallik tartışmaları içinde diğerlerinden ayırt edici kılmaktadır.

Değinilmesi gereken bir diğer önemli çalışma ise, teatrallik tanımı yapmaya çalışan Bülent Sezgin’in çalışmasıdır. Bu çalışmanın diğerlerinden ayrı tutulmasının nedeni belirli bir oyun veya metin üzerinden teatrallığın ne olduğunu göstermek yerine, doğrudan tarihsel bağlamda teatrallığın tanımını yapmaya çalışmasıdır. Diderot, Michael Fried, Josette Féral, Stanislavski ve Meyerhold gibi kuramcılarının yaklaşımlarını bir araya getirerek, kavramın tarihsel süreç içerisindeki farklı algılanma biçimlerini tartışmaya açmaktadır (Sezgin, 2010). Fakat bu çalışmanın da odak noktası, teatrallığın ne olduğuna dair açıklayıcı bir tanım geliştirmekten çok, bu kavramın nasıl yorumlandığını/algılandığını açıklamakla sınırlı kalmaktadır. Sezgin’in teatrallığa dair sunduğu iki temel tanımdan ilki teatrallığın bir anlamdan çok, bakan ve bakılan arasındaki dinamik ilişkiyi ifade eden bir olgu olduğu ve bu ilişkinin bir “öteki”nin varlığını zorunlu kıldığı yönündeki yaklaşımı, dikkate değer bir perspektif sunmakta ve tiyatrodaki temsilin izleyiciyle kurulan ilişki temelinde şekillendiğini rasyonel bir biçimde vurgulamaktadır. Ancak ikinci yaklaşım, yani teatrallığın gündelik gerçeklik ile sahne gerçekliği arasındaki mesafeyle tanımlanabileceği ve bu ilişkinin teatrallığın etkisini belirleyeceği yönündeki sav, tiyatronun doğasına ilişkin özel bir karışıklığa işaret eder. Sezgin, (2010) çalışmasında bu soruya cevap vermeyerek; “kimilerine göre teatrallığın yönü gerçek yaşam olmalı, kimilerine göre de sahnesele gerçeklik olmalıdır” şeklinde yorumlamaktadır. Bu soruya rasyonel bir cevap olarak, teatral olanın -hangi koşulda olursa olsun- gerçekliğin birebir kendisi olamayacağı; aksine, Diderot’un da belirttiği üzere, tiyatronun zaten kendisinin bir temsil sanatı/biçimi/formu olduğu söylenebilir. Fakat yapılan kuramsal tartışmalarda sürekli olarak bu durum göz ardı edildiği için kavram totolojik olarak kendi üzerine kapanan ve yine kendisiyle tanımlanan bir söylem biçimi haline dönüşmektedir. Tiyatrodaki sahnelenen şey, yaşamın doğrudan kendisi değil,

onun kurgulanmış ve estetik hale getirilmiş bir temsilidir. Dolayısıyla teatrallik olgusu, gerçekliğe ne kadar benzediğiyle değil, sahne üzerinde gerçeği *nasıl* temsil ettiğiyle anlam kazanan bir süreçtir. Bu açıdan bakıldığında, teatralliğin yönünü sahne gerçekliği ya da gündelik yaşam gerçekliği (realite) üzerinden tayin etmeye çalışmaktansa, temsil olgusunun doğası içinde konumlandırmak daha açıklayıcı ve tutarlı bir yaklaşımdır olacaktır.

Özetlemek gerekirse, teatrallik üzerine alan yazında değerlendirilen metinlerin üçü teatrallik kavramını teorik düzeyde açıklamaya çalışırken, aslında kavramın tanımını yine kendisiyle yapmaya çalışmakta; yani kavramın ne olduğunu, yine teatral olanla açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, klasik anlamıyla bir totoloji üretmektedir. Teatrallik, teatral olanla; teatral olan ise teatrallikle açıklanmaktadır. Bu kavramsal içe kapanma, yalnızca akademik dille değil, tiyatro teorisinin kendisinde gösterimin, gösterilenin veya diğer bir ifadeyle temsil edilenin ne olduğunun tanımlanamadığı bir krize işaret etmektedir. Teatrallik kavramı tiyatroya özgü estetik bir kategori olmaktan çok, kendi kendisini referans alan bir düşünsel yanılısamaya dönüşmekte; böylece kavramın kendisi sahne üzerinde değil kuramsal metinler içinde dolaşan bir gölgeye, bir boşluğa, bir yankıya indirgenmektedir. Burada esas mesele, teatralliğin varlığı ya da yokluğu değil, tiyatronun temsil edici doğasından (gerçeği temsil etme biçiminden) giderek uzaklaşmasıdır. Teatrallik olgusunda ontolojik bir sorun bulunmamakla birlikte, kavramın çağdaş kuramsal yorumlarda aşırı soyutlaştırılması ve yapısal bağlamından sürekli olarak koparılması, tiyatro sanatının asli niteliği olan temsil ilişkisini bozuma uğratmakta; tiyatronun kendisini bir temsilden çok, temsilin imkânsızlığına dair bir simülakr'a yani kendisini gerçek olarak göstermeye çalışan bir görüngüye dönüştürmektedir.

Son söz olarak teatrallik kavramının, günümüzdeki temsil krizine nasıl eklemlendiği, iletişim çalışmaları ve teknolojik determinizm bağlamında yeniden düşünülmelidir. Marshall McLuhan'ın "araç mesajdır" anlayışı ile Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı birlikte düşünüldüğünde, sanat formlarının özünü biçimlendirmeye başlayan teknolojik araçlardaki değişimin, -realitedeki anlam yitimiyle birlikte- doğrudan ilgili sanat formunun kendisini değiştirdiği sonucuna ulaşılabilir (Baudrillard, 2016, s. 167, 208, 212; McLuhan & Fiore, 1967). Yeni araçların, kavramların ve temsillerin baskısı altında sanat formları, özellikle tiyatro ve sinema gibi temsile dayalı olanlar, kendi özsel yapılarından uzaklaşarak, başka disiplinlerle iç içe geçerek, zaman zaman kimlik kaybına uğrama gerçeğiyle karşı karşıyadır. Bu durum özellikle tiyatro ve sinema sanatlarının ikisinde birden günümüzde sıklıkla dile getirilen -var olan- temsil krizinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu tespit bu çalışmanın konusundan bağımsız üzerinde araştırma yapılması gereken özgün bir konudur. Ve aynı zamanda bu konu günümüz seyircisinin gerçeklik algısının değişimiyle de yakından ilişkilidir (Çelik, K., 2003, s. 42). Konuya yönelik yapılan bu çıkarımlardan ötürü, özünü kaybetmeye başlayan tiyatro gibi temsil sanatı formlarının -medium'un baskısıyla- artık kendi formunda varlığını sürdürmesi imkânsız hale gelmekte, bu durum ise tiyatronun özünde var olan temsil biçimini başka bir forma doğru dönüştürdüğü gerçeğiyle bizi karşı karşıya bırakmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, A. (2018). Türkçedeki sal/sel sorunu. *Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi* 68(795), içinde (s.36-38) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akım, M. S. (2023). Karşı-teatral bir düş: insansız tiyatro. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, (37), 36-43. <https://doi.org/10.26650/jtdc.1342205>

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

- Aracı, E. (2012). Ferhan Şensoy'un metinlerinde geleneksel halk tiyatrosunun çağdaştırılma biçimleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2016). *Simülakrlar ve simülasyon* (O. Adanır, Trans., 10. bs.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Çelik, K., S. (2003). Modern sonrasında dramatik metinler. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 15(15), 36-95. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000015
- Derrida, J. (2016). *Of grammatology* (G. C. Spivak, Trans.). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Diderot, D. (2000). *Aktörlük üzerine aykırı düşünceler* (S. E. Siyavuşgil, Trans.). Cumhuriyet Yayınları.
- Féral, J., & Bermingham, R. P. (2002). Theatricality: the specificity of theatrical language. *SubStance*, 31(2/3), 94-108. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/3685480>
- Féral, Josette. (1982). Performance and theatricality: the subject demystified (T. Lyons, Trans.). *Modern Drama*, University of Toronto Press, 25(1), 170-181.
- Fischer-Lichte, E. (2008). *The transformative power of performance: a new aesthetics* (S. Jain, Trans., 1. bs.). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203894989>
- Fried, M. (1998). *Art and objecthood*. Chigago: University of Chigago Press.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research, *Handbook of qualitative research*, içinde (s. 105-117). US: Sage Publications.
- Güçbilmez, B. (2004). Tekinsiz teatrallik / sahne-dışı'nın temsili: Eurydike olarak Beckett oyunları. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 20(20), 21-40. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000050
- Güngör, İ. (2024). Derrida'nın hayaletleri ile Hamlet'i yeniden sökmek: Hayaletleştirme. *Konservatoryum*, 11(2), 645-655. <https://doi.org/10.26650/CONS2024-1550238>
- Koz, K., & Sezai Türk, M. (2022). Metnin çoğul anlamlarına duyarlı bir okuma tarzı olarak yapısöküm yöntemi, *Sosyal bilimlerde güncel araştırma ve incelemeler III*, içinde (s. 325-338). Akademisyen Kitabevi.
- Lather, P. (1991). *Getting smart: feminist research and pedagogy within/in the postmodern* (1. bs.). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203451311>
- McLuhan, H. M., & Fiore, Q. (1967). *The medium is the message* (1. bs.). New York: Bantam Books.
- Öztopanlar, Z. E. (2017). Teatral olan'ın yolculuğu. *TEB Oyun Dergisi*(35), içinde, 11-17.
- Öztopanlar, Z. E. (2019). Tiyatrodaki teatrallik. *SETSCI Conference Proceedings*, 10, 203-207. Türkiye. <https://dx.doi.org/10.36287/setsci.4.7.052>
- Öztopanlar, Z. E. (2021). *Ölümçül teatrallik: Jean Genet tiyatrosunda rolün inşası* (1. bs.). İstanbul: Mitos Boyut.
- Sakaoğlu, F. (2013). Tiyatro metnine yönelik eleştiri kuramları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Sennett, R. (2020). *Kamusal insanın çöküşü* (S. Durak & A. Yılmaz, Trans., 7. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sezgin, B. (2010). Teatrallik nedir?. Mimesis Sahne Sanatları Portalı. <https://www.mimesis-dergi.org/2010/03/teatrallik-nedir/>
- Teatral. (2022). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler sözlüğü* içinde. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tiyatro, teatral. (2015). *Nişanyan sözlük: çağdaş Türkçe'nin etimolojisi* içinde. <https://www.nisanyansozluk.com/>
- Totoloji. (2015). *Nişanyan sözlük: çağdaş Türkçe'nin etimolojisi* içinde. <https://www.nisanyansozluk.com/>
- Tüfekçi, E. M. (2006). Oğuz Atay'ın *Oyunlarla Yaşayanlar* oyununda teatrallik. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 21(21), 59-71. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000053
- Yanık, H. (2016). Yapısöküm üzerine birkaç not. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 91-98.

ŞAMANİZM VE ŞAMAN TÖRENSEL OBJELERİ

SHAMANISM AND SHAMANIC RITUAL OBJECTS

ШАМАНИЗМ И ШАМАНСКИЕ РИТУАЛЬНЫЕ ОБЪЕКТЫ

Oya ÇETİN*
Yusuf ALBAYRAK**

ÖZ

Bir inanç sistemi olan Şamanizm, genel olarak Orta Asya'daki halkların özel olarak Türk halklarının ilk dini inançlarından biridir. Animist ve totemist Türk toplulukları, her varlığa bir ruh atfetmiştir, bu ruhlarla iletişime geçen kişiler de toplumun lideri olan Şamanlardır. Şamanizm'de Şaman, trans haline geçerek evrenler arasında seyahat etmekte, tanrılar ve ruhlarla görüşmekte ve insanlarla tanrılar arasında aracılık yaptığına inanılmaktadır. Şaman, trans haline geçerek tanrılar, insanların lehine hareket etmelerini sağlamak amacıyla ikna etmeye çalışmakta, böylece ruhların ve tanrıların desteğini elde etmek istemektedir. Şamanlar, tüm bunlarla ilgili ritüellerini gerçekleştirmek için çeşitli eşyalar kullanmakta, bu eşyalar Şaman'a ruhsal yolculuğunda eşlik etmektedir. Söz konusu eşyaların en önemlisi davuldur, davul, üzerindeki süslemelerden çalınmasına kadar Şaman'ın vazgeçilmez enstrümanıdır. Davulun ve gong gibi başka çalgıların ritmini kullanan Şaman, ruhsal olarak yükselmektedir. Şamanlar ayrıca erk hayvanı olarak kabul ettikleri hayvanlardan da güç almaktadır ve ruhlar alemine bu hayvanların yardımıyla geçmektedir.

Şamanlar, eski toplumlarda insanların ruhlarını ve bedenlerini sağaltan, hayatlarındaki önemli olaylarda onlara rehberlik edip toplumun benimsediği ritüelleri yönlendiren önemli kişilerdir. Bu yaklaşım, Şamanlık geleneklerini çağdaş yaşama adapte etme gayretiyle beraber ortaya çıkmıştır. "Şaman" dendiği vakit akla ilk gelen husus, çoğunlukla ruhlarla bağlantı içindeki kişilerdir. Bunun için, Şamanlar daha çok "ruh uzmanları" şeklinde kabul edilmektedir. Bu çerçevede sadece Şaman olan kişi ruhları görebilmektedir ve ruhların geçirdiği süreçleri deneyimleyebilmektedir. Şaman'ın ruhlarla ilişkisi, ruhların Şaman'ın bedenine girmesi ya da Şaman'ın ruhsal ve astral seyahatine yolculuk etmesi biçiminde gerçekleşebilir. Şaman'ın temel görevleri arasında, adak olarak sunulmuş olan hayvanların

* **ORCID:** [0009-0008-3136-4161](https://orcid.org/0009-0008-3136-4161), Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara, oyacetin3335@gmail.com

** **ORCID:** [0000-0002-2001-6718](https://orcid.org/0000-0002-2001-6718), Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, albayrakusuf55@hotmail.com
Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Albayrak, Y., & Çetin, O. (2025). ŞAMANİZM VE ŞAMAN TÖRENSEL OBJELERİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 75-97.
<https://doi.org/10.17498/kdeniz.1691782>

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

ruhlarını tanrısal varlığa sunmaktır, ölenin ruhunu öteki dünyaya taşımaktır ve defin yerini saptamaktır ve hastaları sağaltmaktır.

Anahtar Kelimeler: Şaman, Şamanizm, Ritüel, Trans, Şaman Eşyaları

ABSTRACT

As a belief system, Shamanism is generally recognized as one of the earliest religious traditions of the peoples of Central Asia, and more specifically, of the Turkic peoples. Animistic and totemistic Turkic communities attributed a soul to every being, and those who communicated with these spirits were the shamans, who were also considered the leaders of their communities. In Shamanism, the shaman enters a trance state to travel between different realms, to communicate with gods and spirits, and to act as an intermediary between the divine and human worlds. In this state, the shaman attempts to persuade the deities to act in favor of humans, thereby seeking to gain their support.

In performing these rituals, shamans utilize various objects that accompany them on their spiritual journeys. The most significant of these items is the drum, which, with its symbolic decorations and rhythmic sound, becomes an indispensable instrument for the shaman. Utilizing the rhythm of the drum and other instruments like the gong, the shaman achieves a spiritual elevation. Shamans also derive strength from animals they regard as spirit helpers, and these animals aid them in crossing into the spiritual realm.

Shamans were historically regarded as healers of both soul and body, and as guides during significant life events, directing rituals accepted by their societies. This perspective has led to efforts to adapt shamanic traditions to contemporary life. The term “shaman” is primarily associated with individuals who maintain a connection with spirits, and for this reason, they are often referred to as “spirit specialists.” Only the shaman is believed to perceive spirits and experience their transformations. The relationship between the shaman and the spirits may involve spirit possession or spiritual/astral journeys. Among the shaman’s core responsibilities are offering the souls of sacrificial animals to divine entities, escorting the souls of the deceased to the afterlife, determining burial places, and performing healing rituals.

Keywords: Shaman, Shamanism, Ritual, Trance, Shamanic Objects

АННОТАЦИЯ

Шаманизм как система верований считается одной из первых религиозных традиций народов Центральной Азии, особенно тюркских народов. Анимистические и тотемистические тюркские сообщества наделяли каждое существо душой, а те, кто вступал в контакт с этими духами, были шаманами — духовными лидерами общества. В шаманизме шаман, входя в состояние транса, путешествует между мирами, общается с богами и духами и выступает посредником между миром людей и миром божественного. Находясь в трансе, шаман старается убедить божеств действовать в интересах людей и тем самым заручиться поддержкой духов и богов.

Для выполнения своих ритуалов шаманы используют различные предметы, сопровождающие их в духовных путешествиях. Наиболее важным из них является бубен — незаменимый инструмент шамана, как по своим украшениям, так и по звучанию. Используя ритм бубна и других инструментов, таких как гонг, шаман достигает духовного возвышения. Также шаманы черпают силу у животных, которых они считают своими духовными помощниками; с их помощью они переходят в мир духов.

В древних обществах шаманы играли роль целителей души и тела, наставников в важнейших жизненных событиях, а также проводников ритуалов, признанных

обществом. Подобное понимание привело к попыткам адаптировать шаманские традиции к современной жизни. Под словом «шаман» обычно подразумевается человек, находящийся в связи с духами; поэтому шаманы часто называются «специалистами по духам». Только шаман способен видеть духов и переживать процессы, которые с ними происходят. Взаимоотношения между шаманом и духами могут выражаться как в форме одержимости, так и в виде духовных и астральных путешествий. Основные обязанности шамана включают в себя жертвоприношение душ животных богам, сопровождение души умершего в иной мир, определение места захоронения и исцеление больных.

Ключевые слова: шаман, шаманизм, ритуал, транс, шаманские предметы

GİRİŞ

Paleolitik devre ait kaya resimlerindeki figürlerde izleri takip edilebilen, özellikle Bronz Çağı'na ait arkeolojik bulgularla varlığı açık bir şekilde görülebilen ve sözcük olarak literatüre 1700 yılının ikinci yarısında giren “Şaman” kelimesinin kökeni, hakkında farklı varsayımlar bulunmaktadır (Gürçan, 2018). A. Brand ve E. Isbrand'ın isimli iki Rus seyyahın yaptığı Çin gezisi sırasında gözlemlerini aktardıkları seyahatnamelerinde bu kelime kullanılmıştır. Gezinin aktarımları, Batı dünyasının Şamanizm hakkında bilgi edinmesini sağlamıştır (Bayat, 2005).

Doğu kaynaklarında “şemeniyye” ve Batı kaynaklarında “Şamanizm” olarak geçen bu inanç sistemi “Türk dini” olarak adlandırılmıştır (Yörükan, 2016). “Şaman” kelimesinin Mançurcadan geldiği söylenmektedir. Kelimenin tam karşılığı “hareket hâlinde coşku içerisinde olan kişi(dir).” Kimi araştırmalara göre “Şaman” kelimesinin kökeni Tunguzcaya dayanmaktadır. Roux’a göre “Şaman” kelimesi, uzun etimolojik tartışmalardan sonra elde edilen sonuçlara göre, uluslararası düzeyde de kabul edildiği gibi Tunguzcadan gelmiştir (Roux, 1994). Sanskritçede Şaman'ın “dilenci rahip, Budist rahip” anlamına gelen “Sramana” veya “Çramana” kelimesinden geldiği belirtilmektedir. Buradan da Çinceye “Şamen/bilge kişi” olarak geçmiş, Mançu-Tunguzcada “Şaman/Xaman” halini almıştır. “Şaman” sözcüğünün, Ren geyiği avcılığı ile hayatı sürdüren köylüler tarafından ortaya atıldığını belirten kaynaklar da vardır. Eliade'ya göre Şaman, Batı'ya Rusça vasıtasıyla, Tunguzca “Şaman” sözcüğünden geçmiştir. Öte yandan, Toharcada ve Sogdakçada da benzer sözcüklerin bulunduğu anlaşılmasıyla bu terimin Hint kökenli olabileceği varsayımı öne çıkarmıştır (Eliade, 2018). Şaman Buryatlarda “bö”, Sibiry'a'nın güneyinde yaşayan Türk halkları “kam”, Samoyedlerde “tadibey” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu adlandırmalar tek bir cinsiyete özgü değildir. “Udagan, utagan, ubagan, utkan” olarak adlandırılan kadın Şamanlara da sıklıkla rastlanmaktadır (Dioszegi, 1998; Bayat, 2010). Arapçadaki “fağınun” kelimesi “fal bakan, sihir yapan kişi” anlamına gelmektedir ki bu kişiler, Şaman'ın rolünü üstlenmişlerdir (Demir ve Akgün Çomak, 2015).

Avrupa bilim dünyası, Şaman inancından 18. yüzyılın sonlarına doğru haberdar olmuştur. Türkler de “Şaman” kelimesini bu dönemde bilmemektedir, bu kelimenin yerine Altay Türkleri ile Urenhalar şimdiye kadar “kam” kelimesini kullanmış, Şamanların yaptığı törene de “hamlama” adını vermiştir. Yakutlar erkek Şaman'a “oyun” kadın Şaman'a da “udagan” adını vermişlerdir (İnan, 2006). Eski Türkçede Şaman karşılığı kullanılan kelime “kam”dır. Kamdan, Türkçe Turfan belgelerinde, *Divan-ı Lugat'it Türk'te*, “*Kutadgu Bilig ve Codeks Cumanicus*” adlı yapıtlarda da söz edilmektedir (Güngör, 2017). Türklerde bu tarihlerden önceleri Şamanizmin özelliklerini anlatmak için kullanılan ve sonrasında kullanılmaya devam eden terimler, toplumlara göre değişiklik göstermektedir. Şaman inanç sisteminin özünde bulunan ve ritüelleri gerçekleştiren Şaman'a Altaylar “kam”, Çuvaşlar “yum”, Kazak ve Kırgızlar “bakşı/baksı”, Yakutlar “oyun”, Altay ve Yakut Türkleri

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

“udugan”, Kırgızlar “bübü” adını vermektedir. Bunlar birer din adamıdır ve de toplumun önünde olan kişilerdir. Orta Asya’da kam yerine “burhan-purhan” sözcükleri de kullanılmıştır (İnan, 2006).

Şamanın, güzel bir ruh durumuna sahip olduğu, farklı tanrılarla ve ruhlarla bağlantıda olduğu, insanları onların vereceği olumsuzluklardan koruduğu, kurban ayinlerini yönettiği, fal bakıp gelecekte haber verdiği ve büyü yaptığına inanılmaktadır. Bütün bunlar, sıradan insanların yapamayacağı işlerlerdir (Kenin-Lopsan, 1998). Asya’daki pek çok yere yayılan ve belli bir sistemi olmayan bu inancın lideri olan Şaman’ın yönettiği törenlerde, animizm ve totemizm gibi inançların uygulamaları da perforce edilmektedir. (Jordan ve Jordan-Bychkov, 2001). Şamanizm, bu yönüyle çok Tanrılı bir inançtır ve diğer inançlara da açıktır. Maytere, Mandişire, Erlik gibi figürler Budizm’den, “Kurbustan Tengere” ise Zerdüştlük üzerinden Şamanizm’e dahil olmuştur. Şamanizm üzerinde Hristiyanlık, Lamaizm, İslamiyet gibi dinlerin etkisi de büyüktür (İnan, 2017).

Şamanizm, iki evreli bir sistem içerisinde inanca dönmüştür. İlk evrede, doğa içerisinde savunmasız yaşayan insanlar dünyayı çevrelerinde gördükleri varlıklar üzerinden yorumlamıştır (Demir ve Akgün Çomak, 2015). Bu evrede insanlar çevrelerinde gördükleri, korktukları ve müdahale edemedikleri yüksek dağlar, ormanlar, çeşitli hayvanlar, gök gürültüsü, şimşek veya yıldırım gibi varlıklara ve olaylara kutsallık atfetmişlerdir. İkinci evrede, doğa olaylarını ve doğadaki varlıkları tanımlamaya başlayan insanlar, inançlarını daha sistematik ve kompleks bir hale getirmişlerdir. İkinci evrede doğa olaylarını, yeryüzünü, gökyüzünü ve yeraltını kontrol eden tanrılar ortaya çıkmış, bu tanrılar “iyi” ve “kötü” şeklinde ikiye ayrılmıştır. Tanrı inancının doğmasıyla birlikte, onlarla bağlantı kurarak, onlara hizmeti öğrenecek ve öfkelerini dindirecek bir aracının varlığına gereksinim duyulmuştur ve Şamanlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Şamanlar da “ak Şaman” ve “kara Şaman” şeklinde ikiye ayrılmıştır. Şamanlık ve Şamanlar, bu iki sürecin art arda yaşanmasıyla varlık göstermeye başlamış, toplumun dinî lideri olmuşlardır (Khomushku, 2009). Özellikle, karlar altında bulunan ıssız, yaşam şartları zor ve çok soğuk bir iklime sahip olan Sibirya gibi bölgelerde doğa olaylarına kutsiyet atfedilmiştir. Bu yüzden, bazı araştırmacılara göre Şamanist uygulamaların kökeni Sibirya’ya dayanmaktadır (Roux, 1994). Sibirya kadar olmasa da Orta Asya’da da benzer şartlar hüküm sürmektedir ve Şamanizm’in özü ateş, su, yer ve gökyüzü, gök cisimleri, ormanlar, dağlar ve atalar kültü gibi inançlar bu bölgelerin dinamikleriyle ortaya çıkmaya başlamıştır (Demir ve Akgün Çomak, 2015).

Şamanizm’in insanlar üzerinde büyük bir etki kurmasının nedeni, bu inancın temsilcisi olan Şaman’ın trans haline geçebilmesidir. Şaman’ın, insanların büyüklüğünün farkında olduğu ama anlamakta zorlandığı doğayla iletişim kurabildiği ve müdahale edemedikleri doğa olaylarıyla mücadele edebildiği varsayılmıştır (Aydın, 2019). Şamanizm inancı, bu yüzden kolayca kabul edilmiştir. Trans halindeyken tanrılarla ve ruhlarla iletişime geçebilen Şaman’ın, onların isteklerini öğrenebildiği ve onları memnun edecek davranışlar sergileyebildiği düşünülmüştür. Böylece kötü tanrılar ve ruhlar insanlara daha az zarar verecektir, iyi tanrılar ve ruhlar da insanlara yardımlarını arttırabilecektir. Düzenli olmayan bir inanç sistemi olsa da Şamanizm’in kutsal bir kitabı, inandıkları bir peygamberi ve katı kuralları yoktur. Ancak Altaylı bir kam olan Yuguşeva, Şamanizm’in bir kutsal kitabının olduğunu, bu kitabı Rusların yok ettiğini söylemiştir (Yuguşeva, 2001).

Çok özel ve önemli dinî liderler olan Şamanlar sinirli, içe kapanık, çekingen ve münzevi bir hayatları olan kişilerdir. Zamanlarının çoğunu dağlarda ve ormanlarda gezerek geçirmektedirler, bu gezintiler esnasında sıradan insanların görmedikleri ruhlarla konuşmaktadırlar. Çocukluk döneminde ortaya çıkan bu belirtiler “Şaman hastalığı” adı verilen bir hastalıkla da ilişkilendirilmiştir. Bu hastalık, Şaman olarak seçilen kişinin atalarından bir ruhun Şaman adayına musallat olmasıyla başlamaktadır. Hastalanan kişi,

şaman olmayı kabul edene kadar yemeden içmeden kesilmekte, ateşler içinde yanıp acı çekmektedir. Bu süreçte Şaman adayının ailesi, onu bu yoldan çevirmeye çalışsa da başarılı olamamaktadır ve durumun kabul edilmesiyle Şaman adayı, usta bir Şaman'ın yanında eğitim görmeye başlamaktadır (Örnek, 1995). Şamanların ruhları ikili bir özellik arz etmektedir, yani şamanların varlığı/benliği hayvan şeklini almış baştan ve bedene enerji veren ruhtan oluşmaktadır. Şamanizm'deki ritüeller, Şamanların özel bir sembolik düzen içerisinde gerçekleştirdiği edimleri kapsamaktadır. Şamanlar, ritüel, ayin ve trans vasıtasıyla diğer dünya ile bağlantı kurmakta, ruhsal enerjileri dengelemekte ve toplumda çeşitli roller üstlenmektedir (Güngör, 2017). Trans (vecd) hali, ruhlar, semboller ve Şamanik teknikler, nesneler gibi ortak öğelerle Şamanlar, metafizik olanla etkileşime geçebilir. Bu öğeleri kullanan Şamanların temsil ettiği Şamanizm, pek çok farklı milletin ve özellikle de Türklerin inanç sistemidir. Türklerin dünya görüşünün, yaşam biçiminin, dünyayla ilişkilerinin, folklorik geleneklerinin, mitolojilerinin ve dini pratiklerinin Şamanik uygulamalarda izleri sürülebilir. Bu inanç sistemi, Sibirya ve Orta Asya'da, hala varlığını sürdürmekte, gelenek ve görenek düzeyinde yaşamaktadır. Doğum, ölüm, sosyal hayat, örf adet, tılsımlı taşlar, adak, türbeler, sihir, kurşun dökmek, nazar boncuğu asmak ve yağmur duaları vb. geçmişin izlerini taşıyan ritüellerde ve uygulamalarda Şamanizm varlığını sürdürmektedir (Aydın, 2019).

Şamanizm'in ortaya çıkışı ile ilgili farklı mit ve efsanelerde Şamanizm'le ilgili bilgiler vardır. Sibirya'daki Türk-Moğol kökenli Buryat ve Yakut Şamanlarına göre Tengriler, insanlara kötü ruhlarla baş etmeleri ve hastalıklardan iyileşmeleri için Şamanları göndermiştir. Buryat mitolojisinde bir kartal, rüyasında bir kadınla birlikte olduğunu görmüştür. Dünyaya gelen erkek çocuk "ilk Şaman" olarak kabul edilmiştir. Kartal, yaratıcı bir güç olarak "Ayıg" adıyla anılmaktadır ve Şaman inancındaki en önemli bir sembollerden biridir (Eliade, 2018). Sibirya'da yaşayan diğer bir halk olan Tunguzlara göre ilk Şaman, Şaman olabilmek için şeytandan yardım almıştır, bu da Şaman'ın doğaüstü varlıklarla karmaşık bağlantısını göstermektedir. Yakutlara göre doğaüstü güçlere sahip olan ilk Şaman'ın bedeni yılanlardan oluşmuştur ancak tanrıya karşı kibirlenmesinden dolayı tanrı, Şaman'ı ateşle öldürmek istemiştir. Ateşten çıkan bir kurbaga'dan türeyen kötü cinler de en güçlü Şamanları doğurmuştur (Çirkin, 2019). Tarihçilere göre 12. yüzyıldaki kayıtlarda Şaman "wu" olarak geçmektedir (Baldick, 2011). Kimi kaynaklara göre Şamanlık atadan soy şeklinde geçmektedir, yani Şaman olacak kişinin atalarında bir Şaman bulunmalıdır. Seçilen kişiye, bu ata Şaman'ın ruhu musallat olmakta ve onu Şaman olmaya zorlamaktadır. Atanın ruhunun musallat olmasına, Altay Şamanlığında "tös basıp yat/ruh basması" denmektedir. Eğer seçilen kişi aday olmayı kabul etmezse aklını yitirme tehlikesi yaşayacaktır (Demir ve Akgün Çomak, 2015). Kişi Şaman olmayı kabul ettiğinde, yaşlı usta bir Şaman'ın yanına eğitime başlamakta, Şamanlığın tüm püf noktalarını ustasından öğrenmektedir (İnan, 1995).

Yöntem olarak bu çalışmanın araştırmada, nitel araştırma yaklaşımına bağlı olarak yapılandırılmış ve özellikle betimleyici analizle içerik çözümlemesi tekniklerinden faydalanılmıştır. Nitel araştırmalar toplumsal, kültürel ve tarihsel olguların derinlemesine anlaşılmasını amaçladığından, Şamanizm gibi ritüel temelli, çok katmanlı ve sembolik yönü kuvvetli bir inanç sistemi için uygun bir metodolojik çerçeve sunmaktadır. Çalışma boyunca, Şamanizm'in tarihsel gelişimi, dinsel yapısı, sembollerle kurduğu anlam ağı ve törensel objelerin kullanımı çoklu bağlamlarda ele alınarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın birinci aşamasında, ikinci el yazılı kaynaklar yani kitaplar, makaleler, saha raporları ve akademik tezler taranmış; özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şamanizm üzerine yapılmış disiplinler arası çalışmalardan, sistematik bir literatür derlemesi oluşturulmuştur. Literatür taramasında antropoloji, dinler tarihi, mitoloji, etnografya ve kültürel çalışmalar alanındaki yerli ve yabancı akademik yayınlara öncelik

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

verilmiş, böylece Şamanizm'e dair çok yönlü bir kuramsal zemin oluşturulmuştur. Bu kaynaklar arasında Eliade (Eliade, 1964; 2018), Hoppál (Hoppál, 2007; 2015), Roux (Roux, 1994), Vitebsky (Vitebsky, 1992; 2001) ve Harner (Harner, 1999) gibi Şamanizm çalışmaları referans kabul edilen otoritelerin eserleri merkezî bir konumda yer almaktadır.

İkinci aşamada, saha temelli somut kültürel veriler üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Özellikle Türkiye'de bulunan Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenen Şamanik objeler -başlık, giysi, davul, tokmak ve figüratif aksesuarlar- yerinde gözlemlenmiş ve belge niteliğinde görsel materyallerle desteklenmiştir. Bu objeler görsel, biçimsel, sembolik ve işlevsel yönleriyle betimlenmiş; objelerin törensel bağlamdaki anlamları, ritüel pratiğe katkıları ve kozmolojik düzen içerisindeki yerleri detaylı biçimde yorumlanmıştır. Bu süreçte "görsel etnografi" yöntemi de dolaylı olarak devreye sokulmuş; nesnelerin sadece biçimi değil, taşıdığı kültürel ve metafizik anlamlar da çözülmemeye çalışılmıştır.

Çalışma boyunca kullanılan betimleyici analiz yöntemi, ritüelistik unsurların doğrudan yorumundan çok, bağlam içinde anlamlandırılmasına dayanmaktadır. Ritüellerde kullanılan her objenin kültürel temsiliyeti, toplumun inanç sistemiyle olan ilişkisi ve tarihsel kökenleri analiz edilirken hem metinsel kaynaklar hem de görsel/nesnel malzemeler çapraz doğrulama tekniğiyle birbirini destekleyecek şekilde değerlendirilmiştir. Bu yöntem, Şamanik objelerin sadece maddi değil, aynı zamanda anlamsal ve sembolik taşıyıcılar olarak da ele alınmasına imkân tanımıştır.

Ayrıca çalışmada, içerik çözümlemesi ile Şaman giysileri, davul üzerindeki desenler ve kullanılan hayvan figürleri gibi öğelerin taşıdığı semboller metinler arası ve kültürler arası bağlamda analiz edilmiştir. Bu analizlerde mitolojik motiflerin tekrar eden örüntüleri, yön kavramları, kutsal hayvan sembolleri ve doğayla kurulan ilişkiler belirginleştirilmiştir. Böylece, bu sembollerin hem ritüel pratiğe hem de kolektif bilinç düzeyinde kutsal anlama nasıl yardımcı olduğu ortaya konmuştur.

Bu çalışma, Şamanizm'de törensel objelerin sadece estetik veya işlevsel nesneler olmadığını, aynı zamanda sosyokültürel kimlik, kolektif hafıza, ritüel otorite ve metafizik iletişim araçları olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için hem tarihsel-literatürel bir zemin hazırlanmış hem de somut kültürel varlıklar üzerinden çok boyutlu bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle çalışma Sibiryâ-Orta Asya Şamanizm'inin özgün ritüel yapısına ve Türk inanç sistemleriyle olan tarihsel sürekliliğine ışık tutan kapsamlı bir çözümleme sunmaktadır.

ŞAMAN TÖRENSEL OBJELERİ

Şamanlığa adım atan kişi, birtakım manevi bilgileri edinmek ve ruhsal seyahatlere çıkmak için belirli zamanlarda, yaşlı ve deneyimli bir Şaman eşliğinde bazı ritüelleri uygulamaktadır. "Ayin" adı verilen bu ritüellerin uygulandığı törenlerde Şaman'ın ruhsal yetenekleri gelişmekte, Şaman kendisini izleyen insanlarla etkileşime girmektedir. Söz konusu ritüeller, Şamanizm'in ilk kez görüldüğü Yerlik'in kullandığı Şaman kıyafeti, davul, güç hayvanı ve çeşitli akıl sağlığını etkileyen maddelerle gerçekleştirilmektedir. Özellikle uyuşturucu maddeler, ritüellerden önce kullanılmaktadır ve bu sayede Şaman, trans haline geçebilmektedir (Demir ve Akgün Çomak, 2015). Ritüeller sergilenirken ilk amaç, tanrılara yaranmak ve onların sevgisini kazanmaktır. Ritüeller özel bir giysi/kostüm ile gerçekleştirilmektedir ve transa geçerek dans etmek bu ritüellerin vazgeçilmez bir parçasıdır (Topuz, 1992). Puhu kuşunu andıran başlıklar, yani kuş donuna girmek, ayı postu kullanmak gibi uygulamalar bulunmaktadır (Prokofyeva, 2014).

Şaman'ın ritüel esnasında, kullandığı araç-gereçlerle giydiği elbiselerin görsel ve iletişimsel önemi vardır. Şaman, bu unsurları ritüellerin merkezine yerleştirmekte, böylece kendini ruhsal alemlere uyadurmayı ve ruhlarla bağlantıya geçerken daha güçlü olmayı

amaçlamaktadır. Tercih edilen giysiler, Şamanların inanç sembolizmi üzerinde önemli etkileri vardır ve kullanılan farklı aksesuarların, ruhlar aleminde Şamanlara güç vereceğine inanılmaktadır. Ayrıca, ritüeller performe edilirken müziğin gücünden yararlanan Şamanlar, özellikle dikkatleri kendilerine çekmek için davul kullanmaktadır. Şaman davulu, sadece çıkardığı ritmik sesleriyle değil, üzerindeki semboller ve desenlerle de büyük bir anlam taşımaktadır. Şaman'ın kıyafeti ve davulu, transa geçişin gerçekleşmesi ruhsal bağlantının güçlenmesi ve ritüel deneyiminin yönlendirilmesi için etkili bir araçtır (Aydın, 2019). Şimdi, sırasıyla Şamanların kullandığı törensel objeler üzerinde duralım.

1. Başlık

Ankara Etnografya Müzesinde, Şamanların kullandığı başlık, elbise, çizme ve şaman davulu gibi objeler bulunmaktadır. Kırmızı keçeden yapılmış olan başlık, aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır ve iki parçadan oluşmaktadır. Başlığın etek kısmı 60 cm, ortası 50 cm ve baş kısmı da 32 cm'dir. Başlığın etek kısmında 5 cm'lik deri şerit, alın kısmında 1 cm'lik sedef bir daire ve dairenin iki yanında başlığı saran beyaz düğmeler bulunmaktadır. Başlığın alın kısmı üçgen şeklindedir ve tepe kısmında 13 adet kuş tüyü vardır. Bu tüyler Şaman'ın yardımcı atasına ait bir kuş olan şahine aittir. Başlıktan sarkan siyah, kahverengi ve yeşil renklerden oluşan renkli yün kumaş şeritler vardır. Aynı renkteki şeritler, davulun tokmağında da yer almaktadır. Benzer başlıkları Altay, Sagay ve Hakas Şamanları da kullanmıştır. Sedef, deniz kabuğu ve kuş tüyleri ise başlıkta kullanılmaktadır. Altay Türklerinde deniz kabuklarına “yılan baş” adı verilmektedir. Altay Türklerinin kullandığı başlıklarda kırmızı renk hakimdir. Başlığın tepe kısmında, kuş tüyleri tüm kültürlerde ortak kabul edilmektedir (Resim 1a). Sagay başlıklarında ise deniz kabuğu ve parlak beyaz düğmeler vardır. Şamanların “miğfer” olarak adlandırdıkları başlıklar da dikkat çekicidir. Genellikle metal veya deriden yapılmış olup miğferlerin üzerlerinde çeşitli semboller veya süslemeler bulunmaktadır (Eliade, 2018), (Resim 1b).

2. Şaman Giysisi

Türk şaman giysileri, belli kurallara uygun bir şekilde hazırlanmaktadır (Resim 2a-b). Şaman, çoğu zaman ayin ve tören kıyafetlerini kendi elleriyle hazırlamaktadır ve bu giysiler, toplumun kollektifleşmiş dinî ve estetik düşüncelerini yansıtmaktadır. Bu işlemler ahlak kurallarına bağlı kalınarak ve özel bir şekilde gerçekleşmektedir. Elbise hazır olunca, sıra tasdik işlemine gelmektedir. Bu işlem “manyak takdis etme, manyak arüle” denen bir tür ayinle yapılmaktadır. Beğenilmemesi durumunda, giysinin eksikleri telafi edilmektedir (İnan, 2003).

Şaman'ın kıyafetlerini kadın akrabaları dikmektedir. Giysinin sorumluluğunu tecrübeli kadın olan “us kiji” almakta, kıyafetin her parçası ayrı ayrı hazırlanmaktadır (İnan, 1998). Kıyafetlerin kumaşı sığır, maral, mus ya da kuzeyde yaşayan kara hayvanın derisinden üretilmektedir. Bu kıyafetleri kullananların gök, yeryüzü ve yer altı ile daha güçlü bir bağ kurduğu bilinmektedir (Roux, 1994). Hakaslarda da giysi çok önemli bir Şaman eşyasıdır. Ceketler, genellikle çok geniştir. Kısa ceketin eteklerinde, uzunca tutulmuş ve şeritler halinde kesilmiş deri parçaları bulunmaktadır. Üst düzeydeki Şamanlar, kısa ceketin üzerine deniz kabuklarından dikilmiş, kırmızı renkli omuz giysisi giymektedir. Hakas kostümlerindeki yaşlı ve genç şamanın ceketleri aynıdır. Şaman kıyafetlerinin özelliği, bedeni reel dünyadan koparıp kozmik ve öte aleme götüren vasıta olmasıdır. “Kamlık” adı verilen tören giysisiyle Şamanlar, ruhlar alemine geçebilmektedir. Ayrıca Şaman giysileri, kullanıldığı ortama uyum sağlamaktadır. Savaş dönemlerinde kullanılan kıyafetler, koruyucu özelliğe sahiptir. Bu nedenledir ki başlıkta kılıç, cübbeye ok ve yay simgeleri bulunmaktadır. Kutsal sayılan Şaman giysileri, doğal olarak saklanması, korunması gibi birçok kuralı beraberinde

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

getirmektedir. Şaman kıyafetini korumazsa, zarar verirse kötü ruhların ona hastalık getireceğine inanılmaktadır (Bayat, 2005).

Altay Şamanları, demirden yapılan giysilerini baykuşa benzetmektedir (Resim 3). Giysinin kuşa benzemesi tam anlamıyla diğer dünya ile bu dünya arasındaki yolculuğu sağlamak içindir. Kartal da ilk Şaman'ın atası sayılmaktadır. Şaman mitlerde ve masallarda sihirli tüyü elde ettiği zaman göğe uçabilmektedir (Eliade, 2018). Şamanlar, ruhsal dünyayla bağlantı kurabilmek ve doğaüstü güçlerle iletişime geçebilmek için farklı ritüelleri kullanmaktadır. Bu ritüeller performe edilirken kullandıkları özel kıyafetler, onların ruhsal yolculukları için birer araç olması yanında, bir sembol, koruyucu kalkan ve güç kaynağıdır. Bu özellikleriyle Şaman kıyafeti, dünyevi ve ruhsal alemler arasında bir köprü işlevi görmektedir. Böylece Şaman'ın ruhlarla etkileşimi, güçlenmekte ve manevi koruma elde etmektedir (Eliade, 2018). Şaman elbiseleri üzerindeki evrensel unsurlar Şaman'ın dünya ve alt dünyaya seyahatleriyle ilgilidir (Alekseyev, 2013). Özellikle Yakut Şaman elbiselerinin arka tarafında yer alan metal güneş ve ay sembollerinin (Resim 4), Şaman'ın diğer dünyaya yolculukları süresince ona yol gösterdiğine inanılmaktadır (Hoppál, 1993).

Şaman giysisi istenilen şekilde olmazsa, Şamanlar ritüel sırasında giysiye alternatif olarak kemer, başlık ve davul gibi diğer unsurları kullanırlar (Eliade, 2018). Şamanların giysilerinde Altaylar, Tofalar ve Tuvaların kullandıkları dikiş ve nakış ile yaptıkları süslemeler giysileri farklı bir estetik katar. Giysilerin süslemelerinde zemin açık renkte ise kırmızı ve kahverengi iplikler kullanırlar (Resim 5). Kalmukların ve Altayların Şaman giysileri birbirine benzemektedir. Tofa ve Tuva Şamanlarının giysileri üstündeki nakışlar ise, kumaş şeritlerle yapılmış ve iskelet tasvirini ön plana çıkarmıştır (Resim 6). Bu her iki toplumda da iskelet sembolü, diğer toplumlara göre birbirinden farklıdır (Zümbül ve Geyik Değerli, 2022).

Giysiler üzerindeki ruh atası tasviri, topluluklara göre şekil ve malzeme olarak birbirinden farklıdır (Resim 7). Ruh atası figürü, “emeget” adı ile özellikle Yakutlar ve Dolganlarda, metaldir. Ruh atasını sembolize eden metal figürler şekilsel olarak birbirlerinden farklıdır ve bazılarının yüz detayları açık olarak tasvir edilmiştir. İnsanın aklı yüce Tanrıların gücünü kavrayamayacağından, Şaman'ın koruyucu ruhu Şaman'ın dışında ve sürekli yanında durmaktadır. Şaman çağırır çağırılmaz gelmekte, ona yardım etmekte, korumakta ve tavsiyeler vermektedir. Şaman, yalnızca “emeget” vasıtasıyla görmekte ve duymaktadır (Czaplicka, 1990).

Şaman giysileri, basit kıyafetler değildir, mitik anlamları olan karmaşık ve sembolik öğelerle süslenmiştir. Özellikle Sibiry Şamanlarının giysileri, üç ana parçadan oluşmaktadır. İlk parça olan kaftan, üzerinde mitolojik figürlerin ve demirlerin takılı olduğu bir koruyucu kalkan işlevi görmektedir. İkinci parça, Şaman'ın ruhunu temsil eden maskedir ve genellikle ruhlar dünyasında tanınmamak için kullanılmaktadır (Resim 8). Maskeler, şamanın korunmasını sağlamak ve ruhsal durumlar sırasında güvenliği sağlamaktadır. Maskeler, çoğunlukla iki amaç için kullanılmaktadır. İlk olarak, ayinlerde ve ritüellerde, özellikle ruhsal yolculukta tanınmamak ve gizemli kalmak; ikincisi ölü ritüellerinde Şaman'ın ölen kişiye daha yakın olması ve öte alemde gelen varlıkların Şaman'ı tanınması için maske kullanılmaktadır (Davletov, 2022).

Şamanlar, göğüslerinde bakır veya demirden yapılmış özel göğüslükler takmaktadır. Bu da bedenlerini korumakta ve güçlendirmektedir. Buryat şamanları ise siyah veya beyaz renkte, üzerinde metal figürler bulunan kürkler (Resim 9a-b) kullanmaktadır (Eliade, 2018). Altay şamanlarının kaftanları, genellikle keçi veya Ren geyiği kılından yapılmakta ve yılan şeklindeki kurdeleler ve kolyelerle süslenmektedir. Bu kaftanlar, Şaman'ın ruhsal gücünü ve yeteneklerini temsil etmektedir. Yılan şeklindeki kurdeleler ve kolyeler, doğanın gücü ve döngüsü ile bağlantıyı sembolize etmektedir (Stutley, 2023).

Ankara Etnografya Müzesinde şaman kıyafetleri sergilenmektedir. Bu kıyafetler çeşitli hayvan figürleri, tüyler ve doğal materyallerle süslenmiş durumdadır. Şamanik inançlarda, şaman kıyafetleri doğayla bütünleşme ve ruhani dünyaya erişim için önemli bir araçtır. Özellikle kuş tüyleri, şamanın gökyüzü ruhlarıyla olan bağlantısını güçlendiren bir sembol olarak öne çıkmaktadır. Bu kıyafetler, şamanın doğanın bir parçası olarak, insanları ruhani dünyalarla birleştiren bir köprü görevi görmesini sağlamaktadır. Kıyafetlerde bulunan kurt ve ayı figürleri ise şamanın ruhani rehberleri ve koruyucuları olarak kabul edilir, bu hayvanların ruhları, şamanın güç kazanmasında ve ritüeller sırasında transa geçmesinde rol oynadığını söyleyebiliriz.

3. Davul

Şaman ritüellerinde kullanılan enstrümanlar, müzik üretmenin ötesinde, Şaman'ın ruhsal yolculuğuna rehberlik eden ve ritüelin doğasını derinleştiren araçlar olarak kullanılmaktadır (Resim 10). Bu enstrümanların başında davul gelmektedir. Şaman ritüellerinde davul, sadece bir müzik aracı olarak değildir, aynı zamanda trans halindeki Şaman'ın ruhsal iletişim kurmasını sağlamaktadır. Davulun ritmik sesleri, Şaman'ın transa geçmesine yardımcı olmaktadır ve alemler arası yolculuğunda bir nevi binek görevi görmektedir. Bu ritmik sesler, Şaman'ın zihinsel ve duygusal durumunu dengelemesine, yaptığı işe yoğunlaşmasına ve ruhsal deneyimini yönlendirmesine katkıda bulunmaktadır. Şaman, davulun sesiyle birlikte transa geçerek, ruhsal rehberleriyle iletişim kurmakta ve topluluğunun ihtiyaçlarına yanıt bulmak amacıyla yönlendirici mesajlar almaktadır (Çoruhlu, 2017).

Bazı araştırmacılara göre davul, ilk kez Güney Asya'da görülmüştür. Tibet Budizm'ine ait çift davul Sibirya, Çukçi ve Eskimo davullarının biçimini de etkilemiştir. Tibet Bön rahiplerinin kıyafeti ve davulu, Sibirya Şamanlarının kartal tüyleri, şeritli miğfer ve silahlar arasında benzerlikler görülmüştür. Bu davul, Hindistan'ın arkaik halklarının kullandığı "Santal, Bhil ve Biga" isimli sepetlere de benzemektedir (Eliade, 2018). İlk dönemlerde davulun "vahşi hayvana" dönüştüğü düşünülürken, sonraki dönemlerde -hayvancılığın artması ve tarıma geçişle birlikte- davul "at" figürüne dönüşmüştür. Davulun ritmi, Şaman'ı heyecanlandırmaktadır, seyircilerin ruhsal durumu da bu sayede kontrol edilmektedir. Davullar ritüellerde kullanılmadan önce kan, bira veya votka ile ıslatılarak canlandırılmaktadır. Şaman, davulun yeniden hayat verilen derisi aracılığıyla başyardımcısı olan hayvanı canlandırmaktadır. Ruh şamanın içinde girdiğinde, şaman efsanevi hayvana dönüşmektedir (Eliade, 2018).

Hastalanmaları ve zorlu süreçlerden geçmeleriyle birlikte Şamanların yaşlarına ve ruhların talimatına göre davulların büyüklüğü belirlenmekte ve süreci tamamlayan Şaman'a giysisiyle birlikte davul teslim edilmektedir (Bayat, 2005). Her Şaman'ın davulu özel olarak hazırlanmakta ve üzerine çeşitli motifler çizilmektedir. Davulun üzerindeki desenler, Şaman'ın inançlarını yansıtan sembolik anlamlara sahiptir. Örneğin, Güney Sibirya'da yaşayan Şamanların davullarında üç alem tasviri sıkça görülür, bu tasvir gökyüzünü, yeryüzü ve yeraltını sembolize eder. Davulun alt kısmındaki semboller, genellikle yeraltı dünyasını temsil ederken, orta kısmı yaşamı ve doğanın çeşitliliğini temsil etmektedir. Üst kısımda ise güneş, ay ve her şeyin gözetlendiğini temsil eden semboller bulunmaktadır (Baldick, 2011). Kasnağı ilahi bir biçimde düşen ağaçtan yapılan davul, Şaman'ı hayat ağacıyla ilişkilendirmektedir (Eliade, 2018). Kozmik alemini temsil eden davulu önemli bir ritmik çalgı olarak gören Türkler, davulun kasnağını, kutsal kabul edilen sedir veya kayın ağacından; derisini geyik ve dağ keçisinin derisinden yapmışlardır. Davul yatay ve dikey olmak üzere iki parçaya bölünmektedir, bu iki parça dünyanın yer ve gök olarak iki ayrıldığını göstermektedir (Çoruhlu, 2017).

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

Tunguz davullarındaki süslemelerde, genel olarak hayvan figürü kullanılmaktadır. Bu davulların dünyayı merkezin üstünde tutan sekiz çift çizgileri dışında bezemeleri yoktur (Çoruhlu, 2017). Davuldaki en önemli sembol “eezi” adı verilen, davulun sahibini simgelen ve özelliklerini yansıtan insan figürüdür. Bu figür, davulu dört parçaya ayırmaktadır. Eezi’nin sağında Ay, solunda Güneş, Ay ve Güneş’in arasında Yıldızları simgeleyen 10-80 arasında nokta bulunmaktadır. Akşamı temsil eden Çoban Yıldızları da davuldaki yerini almaktadır. Altay ve Moğol davullarında da benzer süslemeler vardır ancak merkezden geçen yatay çizgi iki dünyayı birbirinden ayırmaktadır. Alt kısmında huş ağacı betimlenmiştir. Bu ağaç, hayvanların kurban edildiği yeri çevreleyen ağaçlara yapılan bir göndermedir. Ayrıca siyah-beyaz kurbağalar, yedi sayısı ve yedi tüyle ilişkili ruhlar da resmedilmektedir (Demir ve Akgün Çomak, 2015).

Davulda avlanan hayvanlar resmedilmektedir. Koryaklarda oval davul, Şaman’a ait değildir. Kutsal bir nesnedir ve sadece bir tarafı Ren geyiği derisi ile kaplıdır. Balina kemiğinden yapılmış olan tokmağın davula çarpan ucu, daha hacimlidir ve kurt kuyruğu derisiyle kaplıdır. Bir tokmak üzerinde tasvir edilen keçi üzerine binen binici, Şaman’ın esrik iken ne durumda olduğunu göstermektedir. Tokmak, Şaman’ın kendi bacağından alınan deriyle kaplıdır (Ateş, 2001).

4. Diğer Müzik Aletleri

Farklı coğrafyalardaki Şaman ritüellerinde kullanılan diğer enstrümanlar, tıpkı davul gibi ruhsal yolculuğu derinleştirmektedir. Örneğin, Asya’nın güneybatısında yaşayan Şamanlar, çan şeklindeki gongları ve halkaları kullanırken, Kuzey Amerika’nın batısındaki yerli Şamanlar davulun yanı sıra tahta şakşaklar veya el çingirakları kullanmaktadır. Söz konusu enstrümanlar, ritüelin ritmini belirlerken, Şaman’ın transa geçmesine de yardımcı olmaktadır. Davulun derin ve ritmik sesi, Şaman’ın beyin dalgalarını değiştirerek transa geçmesine olanak tanımaktadır. Şakşaklar ve çingiraklar, ritüelin enerjisini artırmakta ve dinamik bir ortam oluşturmaktadır (Bayat, 2006). Benzer şekilde, Avustralya’daki Aborjinler, ritüellerde tahta çubuklar kullanmaktadır. Bu çubuklar, doğanın ritimlerini ve titreşimlerini temsil ederek Şaman’ın ruhsal yolculuğunu desteklemektedir. Sibirya Şamanları ağız arplarını tercih ederken, Amerika’nın güneyindeki Şuar Şamanları yay çalgısını ritüalistik törenlerde kullanmaktadır. Ağız arpları, Şaman’ın nefesi ve sesiyle titreşimler yaratarak, transa geçmesine ve ruhsal dünyaya daha derin bir şekilde bağlanmasına destek olmaktadır. Yay çalgıları ise ritüel sırasında özel sesler çıkarak, Şaman’ın ruhlarla iletişimini güçlendirmektedir. Bu müzik aletleri, Şamanların farklı bilinç halleri yaratmalarına katkıda bulunmakta ve ruhsal yolculuklarını derinleştirmektedir (Harner, 1999).

5. Ateş

Şamanlar için ateş de önemli bir törensel objedir ve ritüellerde yoğun olarak kullanılmaktadır (Resim 11). Şamanlar her törende ateş bulundurmaktadır, ruhlara adanan kurbanın bir parçası öncelikle ateş kültüne sunulmaktadır (İnan, 2006). Şamanizm’de ve Türklerde ateşe hürmet, kökü çok eskilere dayanan derin inanıştır. Ateş daima ocakta bulundurulmakta, söndürülmemekte, rakı ve yağ gibi şeyler kullanıldığında bunlar, az da olsa ateşe saçılmakta. Bu ritüelin birçok hastalığı tedavi ettiğine inanılmaktadır (Yörükkan, 2009). Yörükkan’a göre Türklerde aile ocağı ata yadigarıdır, büyük ataların ruhu aile ocağında bulunmaktadır, bu yüzden ocağın söndürülmemesi gerekmektedir (Yörükkan, 2009). Başka bir esere göre Altay çadırında yanan ateş, ailenin başlangıç noktasını temsil etmektedir, biri öldüğünde onun ocağının da söndüğüne inanılmaktadır (Lvova vd, 2013).

İlk insanlar meyve ve otlarla beslenmişlerdir, ateşe ihtiyaçları olmamıştır. Tanrı et tüketmelerini emrettikten sonra insanların ateşe ihtiyaç duydukları ileri sürülmektedir. Tanrı, gökten kara ve ak taş indirmiştir. “Çakmak taşı” adı verilen bu taşla yakılan ateş kutsal sayılmış ve ayinlerde çakmak taşıyla yanan ateş kullanılmıştır. Ayrıca aile ocağında yanan ateş nasıl yanarsa yansın kutsal sayılmıştır. Yakutlar ocakta külün hareket ettiğini görünce bir çocuk olacağını düşünmüşler, ateşe bakarak kehanette bulunmuşlardır. Yakut Şamanları kötü ruhları kovmak için ateşe “Alas alas” diye bağırılmışlar ve ateşin her şeyi temizlediğine inanmışlardır (İnan, 2006).

Göktürkler, ülkelerine gelen yabancıların, zararlı ruhlarla ve büyülerle geldiklerine inanmışlardır; sınır girişlerinde ve devlet büyüklerinin huzuruna çıkmadan önce yabancılar, Şamanlar tarafından iki ateş arasından geçirilmektedir (Caprini, 2018). Buna göre ateş, fenalıkları temizlemektedir. Ayrıca ölümlerin eşyaları da ateşle temizlendikten sonra kullanılmaktadır (Turan, 2017). Bizans’tan Göktürk devletine gelen Zemarkhos başkanlığındaki bir elçi heyetinin, yakılan ateşin arasından geçirildiği, yapılan ayinle kötü ruhlardan arındırıldığı bilinmektedir (Drury, 1996). Salgın hastalık dönemlerinde Yakutlar, yıldırım düşmüş bir ağacın kıymıklarını sürterek ateş yakıp, ateşle yaşam alanlarını ve insanları arındırmaktadır (Harva, 2014).

6. Asalar

Asalar, şamanların ritüellerde kullandığı bir diğer önemli objedir (Resim 12). Asa, şamanın doğa ruhlarını yönlendirme ve kontrol etme gücünü simgeler. Ritüel sırasında kullanılan asa, şamanın doğaüstü dünyadaki gücünü artırır ve bu gücün topluma aktarılmasını sağlar. Asanın üzerindeki semboller, şamanın ruhani güçlerini temsil eder ve bu semboller aracılığıyla şaman, doğaüstü varlıklarla iletişim kurar. Şamanın asa kullanması, ritüelin enerjisinin doğru bir Resimde yönlendirilmesine ve ritüelin amacına ulaşmasına yardımcı olur (Çoruhlu, 2014).

7. Hayvan Figürleri

Şamanlar, ruhsal alemlerle bağlantı kurmak bazı desteklere ihtiyaç duymaktadır. Bu desteklerden en önemlisi trans hâline geçtiklerinde, kendilerine yol gösterecek ve güçlerini artıracak erk hayvanlarıdır. Bu erk hayvanları, Şamanlar için ruhsal yolculuklarda önemli bir rol üstlenirler. “Erk” güç anlamına gelmektedir ve Şamanlar, bu hayvanlar sayesinde güçlerini artırdıklarına inanırlar. Örneğin, Sibiryalı Şamanları, belirli bir hayvanla özel bir bağ kurduklarını ve bu hayvanlardan enerji aldıklarını düşünmektedir. Buna göre Şaman, o hayvanın enerjisini alarak hayvanla bütünleşmektedir (Davletov, 2022). Doğayla doğrudan bir ilişki kurduklarına inanan Şamanlar, erk hayvanlarının zaman içinde karşılımlarına çıkabileceğine inanmaktadır. Şamanların rüyalarında bile erk hayvanıyla astral yolculuklara çıktığına inanılmaktadır; bu yüzden Şamanlar, ani bir şekilde uyandırılmamalıdır çünkü bu durum, erk hayvanının ortadan kaybolmasına neden olabilir. Şamanların hayvanları bir güç unsuru olarak tercih etmelerinin nedeni, hayatta kalma mücadelesinde bu hayvanlardan aldıkları koruma yetenekleridir. Bu seçim, Şaman’ın yaşadığı topluluğun coğrafi ve doğal özelliklerine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Şamanlar için erk hayvanı seçiminde, genellikle kişisel bir sır vardır ve bu da aralarındaki ilişkiyi daha da özel kılmaktadır. Erk hayvanının ortaya çıkışı, Şaman’ın ruhsal durumunda önemli bir yer tutar. Örneğin bir şifa seansı esnasında, erk hayvanının kimliği ön plana çıkabilmektedir (Buffalo ve Firedancer, 2007).

Şamanlar yaygın olarak seçtikleri erk hayvanları arasında kartal, jaguar, yılan ve sinek kuşu gibi hayvanlar yer alır. Bu hayvanlar, farklı özellikleri ve sembolik anlamları ile öne çıkmaktadır. Örneğin, kartal genellikle doğuyu, jaguar batıyı, yılan güneyi ve sinek kuşu

Şamanizm ve Şaman Töresel Objeleri

kuzeyi temsil etmektedir. Bu semboller, Şaman'ın doğayla, yönlerle ve elementlerle bağımlı vurgulamaktadır. Şamanlar bu hayvanları seçerek, onların bu özellikleriyle bütünleşirler. Örneğin, jaguar değişim ve dönüşümü simgelerken, yılan yaşam arzusunu, doğanın şifasını ve bilgiyi temsil etmektedir (Villoldo, 2022). Bu hayvanlar, Şamanların doğayla olan derin bağlarını ve ruhsal güçlerini pekiştirmektedir. Avrupa'daki eski Şaman öğretilerine göre kurt, en yırtıcı ve güçlü erk hayvanıdır. Şamanlar, ruhsal yolculuklarında bu hayvandan aldıkları güçle cesaret bulmaktadır. Her Şaman'ın erk hayvanını bulması ve onunla sürekli iletişimde olması, kişisel ve spiritüel gelişimleri için önemli bir ritüeldir (Arıt, 2022).

Şamanizm inancında at da simgesel öneme sahip bir hayvandır. At, Şaman'ın gökyüzüne çıkmasını sağlamaktadır. Ayinlerde kullanılan davul da at olarak nitelendirilmektedir. Ayin sırasında Şaman görsel olarak bir davula veya bir tahta ata binerek gerçek bir ata biniyormuş gibi davranmakta ve gökyüzüne bu atla çıkacağına inanmaktadır. Şamanizm inancında, Şaman'ın gökyüzüne binek hayvanla uçması, ata uçma kabiliyetinin bu inançla yüklendiği göstermektedir. Türk mitolojisinde at, kanatlı bir figür olarak sembolize edilmiştir ve ölümü temsil etmektedir. Çünkü Şaman, kendisiyle beraber ölen kişinin cesedini yanında taşıyarak diğer dünyaya geçmektedir. Çoğunlukla beyaz at yelesinden yapılmış çelenkler ağaçlara asılmakta ve üzerlerine kuş tasvirleri yerleştirilmektedir. Söz konusu tasvirlerin üzerine Şaman, atıyla birlikte göğe giden yolu temsil eden bir ip sarılmaktadır. Bu yolu kullanan Şaman'ın gökyüzüne çıktığına inanılmakta, Şaman, bu yolu kullanarak kurban edilen atın tanrı tarafından kabul olup olmadığını Tanrı Ülgen'e sormakta ve yeryüzüne indiğinde sorunun cevabını halka bildirmektedir (Davletov, 2022).

Hayvan figürleri, genel olarak koruyucu ruh olarak adlandırılmaktadır. Örneğin kurt, bozkır halkları için gücü; Altay Türklerinde at, sezgiyi ve koruyucu gücü; ayı gücü, savunma gücünü ve cesareti simgelemektedir. Güçlü bir kişiliğe sahip olan Şaman'ın en çok suretine büründüğü hayvan, kutsal bir kuş olan ve uyanıklığı simgeleyen baykuştur. Bu figürler davulların üzerine ya da taşlara çizilmiş ve işlenmiş olarak günümüze kadar gelmiştir. (Çoruhlu, 2017).

Kam davullarında hayvan figürlerine rastlanmaktadır, özellikle kurbağa motifi çok fazla kullanılmaktadır. Davulun ortasında, yaşanan dünya ile diğer alemleri ayıran çizgi şeklindeki tabakanın alt kısmında kutsal koyunları anlatan kurbağa resimleri vardır (Gömeç, 2011). Koyunlar da Şamanizm'de kutsaldır çünkü kötü ruhları kurbağaları, yılanları ve kertenkeleleri korkutmaktadır (Erman, 2016). Tuva efsanesine göre yer, hem karada hem de denizde yaşayabilen; arınmayı, derinliği, saflığı ve tefekkürü temsil eden kurbağanın üzerindedir (Buffalo ve Firedancer, 2007).

Orta Asya kültüründe, en özgün motif, yeri ve göğü temsil eden, ölen ruhları diğer alemlere taşıyan geyiktir (Tekçe, 1993). Dağ tekesi Avrasya'da ortaya çıkmış bulgular arasındadır (Esin, 1979). Geyik, Töles boyunda kutsal hayvan olarak kabul edilmiştir, geyiklerin boynuzları gökyüzü ve ay ile ilişkilendirilmiştir (Kalafat, 2004). Yükseklerle uçabilen kartal, şamanın biçimine girdiği hayvanlar arsında yer almaktadır. Bu kuş, şaman gökyüzüne yükselirken ona eşlik etmektedir (Çoruhlu, 2017).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şamanizm, insanlık tarihinin en eski inançlarından biridir. “Şaman” sözcüğünün etimolojisine bakıldığında, bu sözcüğün Tunguzcadan geldiği düşünülmektedir. Buradan Mançurcaya, daha sonra Çince, Rusça ve Avrupa dillerine geçmiştir. Bilge kişiler olan Şamanlar tanrıyla doğrudan iletişim kurabilen, insanlara tanrısal ve ruhsal anlamda rehberlik yapabilen kişilerdir ki “Şaman” sözcüğü hangi dile geçtiyse bu anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Şamanların ritüellerinin en önemli yönü metafizik iletişimdir. Şamanlar,

ruhlarla iletişim kurmakta, astral yolculuklar yapabilmekte ve sosyal dengeyi, seslendikleri kitleyi iri ve diri tutarak sağlamaktadır. Ritüeller, tüm bu amaçlar için kullanılmaktadır. Söz konusu ritüellerin merkezinde davul ve “çan, gong, çingırak” gibi başka ritmik çalgılar bulunmaktadır. Ritm, Şamanların yaptığı kutsal yolculuğu başlatan ve devam ettiren hareket ettirici kuvvettir. Sadece hareket ettirici bir kuvvet olarak görülemez ritmik çalgılar, aynı zamanda ruhsal yolculuğun yapılmasını da sağlamaktadır.

Şaman giysileri de üzerlerindeki semboller vasıtasıyla Şaman’ın dinsel otoritesini görünür hale getirmektedir. Başlık ve başlıkta kullanılan objeler bu noktada oldukça önemlidir. Şamanlar, bunlar sayesinde ruhlar âlemine kendilerini tanıtmakta ve astral seyahat esnasında kendilerini korumaktadır. Hayvan motiflerinin bulunduğu giysiler, Şamanizm’in animist bir doğaya sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Şamanlar, erk hayvanlarından da güçlerini almaktadır. Bu hayvanlar, aynı zamanda törenler esnasında Şaman’a eşlik ve rehberlik etmektedir. Kartal, kurt, geyik ve ayı bu hayvanların başında gelmektedir. Söz konusu hayvanlar, Şaman’ın ruhsal seyahat esnasında gücünü artırmakta, ona etrafındaki insanların kutsallık atfetmesini sağlamaktadır.

Şamanizm, ritüellere ve sembolik unsurlara dayalı bir inanç sistemidir. Davul, başlık, giysi ve erk hayvanı vb. objeler, Şamanizm’in soyut ve somut kaynakları ve taşıyıcılarıdır. Söz konusu objelerle ilgili olarak yapılacak incelemeler, erken dönem Türk toplumlarının dünya görüşünü ve tabiatla ilişkisini anlatabilecek güçtedir. Ayrıca, Şamanizm’in kutsal olanla ilişkisi de bu incelemeler sonucunda anlaşılabilecektir. Şamanizm’in ritüelleri, zamanla farklı kültürel ve toplumsal gelişimlerde değişim yaşamış ve modern dünyadaki ruhsal arayışlara cevap bulabilecek yeni bir biçim kazanmıştır. Bu da Şamanizm’in esnek bir yapısının bulunduğunu göstermektedir. Şamanizm’in yenilebilir ve değişebilir formu, sadece eski dönemlerde yaşayan insanların değil, modern insanların da ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yapı kazanmasını sağlamıştır. Günümüzde “Neo-Şamanizm” olarak adlandırılan bir spiritüel akım vardır. Neo-Şamanizm, geleneksel Şamanizm’deki bazı temel unsurlar korurken, bu unsurlar günümüz dünyasının isteklerine uyarlanmış ve özellikle bireysel ruhsal iyileşme ve gelişimi ön planda tutan bir akım olarak öne çıkmıştır. Geleneksel Şamanik uygulamalarda kolektif ve topluluk temelli ritüeller ön plana çıkarken, Yeni Şamanizm’de bireyselleşmiş ritüeller ve kişisel deneyimler önem kazanmıştır. Bu durum, modern bireyin yalnızca toplumsal bir varlık olarak değil, aynı zamanda bireysel spiritüel ihtiyaçları olan bir varlık olarak ele alınmasının bir yansımasıdır.

Bu çalışma, Şamanizm’in yalnızca geçmişin mistik bir inanç sistemi değil, aynı zamanda insanın doğayla, evrenle ve kendi iç dünyasıyla kurduğu derin bir iletişim biçimi olduğunu ortaya koymuştur. Şamanizm, birey ile doğa, beden ile ruh, kutsal ile sıradan (profan) arasındaki sınırları aşan, bu ikilikler arasında anlam üreten bir köprü işlevi görmektedir. Ritüel pratiklerde kullanılan objeler -giysi, davul, başlık, ateş, erk hayvanı figürleri- bu köprünün temel taşıyıcılarıdır (Sieroszewski, 1986). Bu nesneler hem ritüelin fiziksel sahnesini inşa etmekte hem de metafizik boyutunu biçimlendirmektedir (Shirokogoroff, 1935).

Elde edilen bulgular, Şamanik objelerin yalnızca törensel araçlar olmadığını, aynı zamanda kozmik düzenin birer yansıması, kültürel belleğin taşıyıcısı (Popov, 1934) ve ruhsal dönüşümün araçları olduğunu göstermektedir (Hultkrantz, 1978). Örneğin, bir Şaman davulu sadece ses üretmemekte; üzerinde yer alan semboller aracılığıyla Şaman’ın evrenle kurduğu ilişkiyi dışa vurmaktadır (Vitebsky, 1992). Giysi üzerindeki motifler hem koruyucu işlev görmek hem de Şaman’ın kimliğini ve yetkisini görünür kılmaktadır (Hoppál, 2015). Erk hayvanı figürleri ise bireyin bilinçaltındaki yönelimleri ve ruhsal ihtiyaçları sembolize eden arketipsel varlıklar olarak işlev görmektedir (Eliade, 1964).

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

Bu yönleriyle Şamanizm, sadece tarihsel bir inanç sistemi değil, dinamik, dönüşebilir ve bireysel farkındalık süreçlerine hitap eden bir yapı olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Winkelman, 2010). Veriler ayrıca, Şamanizm'in modern dünyada tamamen ortadan kalkmadığını, tersine farklı biçimlere evrildiğini ve günümüzdeki bireysel spiritüel pratiklere entegre edildiğini de ortaya koymaktadır. Özellikle "Neo-Şamanizm" adı verilen çağdaş yaklaşımlarda, geleneksel Şamanik objelerin yeniden yorumlanarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Modern bireyler, geleneksel Şaman davulunu meditasyon aracı olarak kullanmakta, erk hayvanı rehberliğinde kişisel farkındalık ve psikolojik şifa süreçlerine yönelmektedir. "Erk hayvanı" kavramı, bu dönüşümün en dikkat çeken örneklerinden biridir. Geleneksel kültürlerde Şaman'a doğaüstü deneyimler için rehberlik eden bu figürler, modern pratiklerde bilinçaltı semboller veya arketipsel kişilik rehberleri olarak yeniden tanımlanmaktadır. Şamanizm'in bu yönü, kültürel bir miras ve modern insanın psikolojik ve ruhsal ihtiyaçlarını da karşılayan çok yönlü bir sistem haline getirmiştir. Bu bağlamda, Şaman giysilerinde kullanılan semboller, davul üzerindeki desenler, maskeler, tüyler ve hayvan figürleri gibi unsurlar sadece geleneksel bilgi aktarımının araçları değil, aynı zamanda bireyin içsel yolculuğunu ve dönüşümünü temsil eden güçlü simgeler olarak değerlendirilebilir. Şamanizm'in nesneleri hem kolektif hafızanın ürünüdür hem de bireysel deneyimin destekçisidir (Popov, 1978). Bu, Şamanizm'in çok katmanlı doğasını ve esnekliğini göstermektedir.

Şamanlar, geleneksel toplumlarda insan ruhunu ve bedenini iyileştiren, yaşamın önemli olaylarında rehberlik eden ve toplumun ritüellerini yönlendiren önemli figürler olarak kabul edilmektedir. Bu kabul, özellikle kırsal ve izole edilmiş toplumlarda daha da yaygındır. Ancak günümüzdeki yaşamda Şamanik uygulamalarla ilgilenen kişiler, genellikle Şamanların kırsal yaşamın zorluklarını deneyimlemedikleri için kendilerini tam anlamıyla Şaman olarak tanımlamaktan kaçınmaktadırlar. Bunun yerine "uygulayıcı" veya "rehber" gibi terimler kullanmayı tercih etmektedirler. Bu yaklaşım, Şamanik gelenekleri modern yaşama uyarlama çabasıyla birlikte gelişmiştir. "Şaman" dendiğinde ilk akla gelen özellik, genellikle ruhlarla bağlantı içinde olan insanlardır. Bu yüzden, Şamanlar genellikle "ruh uzmanları" olarak kabul edilmektedir. Buna göre yalnızca Şaman olan kişi ruhları görebilmekte ve onun geçirdiği süreçleri deneyimleyebilmektedir. Şaman'ın ruhlarla iletişimi, ruhların Şaman'ın bedenine girmesi veya Şaman'ın ruhsal seyahatine yolculuk etmesi şeklinde gerçekleşebilir. Şamanın başlıca görevleri arasında, adak olarak sunulan hayvanların ruhlarını ilahi varlığa sunmak, ölü kişinin ruhunu öteki aleme taşımak, ölen kişinin defin yerini belirlemek ve hastaları tedavi etmek bulunmaktadır.

Şamanlar, toplumlarda kendilerine yüklenen ruhsal güçler nedeniyle saygı görmüşlerdir. Şamanların tüm hastaları tanrısal bir biçimde iyileştirmesi beklenen bir durum değildir. Şaman'ın yaptığı ritüellerin iyileştirici etkisi, hastanın bu ritüele olan inancına bağlıdır. Şamanların hastalıklara yakalanma nedenleri, diğer bireylerde de benzer psikolojik hastalıklara neden olabilir ve hastalıkların şiddeti kişiden kişiye değişebilir. Şamanların psikolojik temelli hastalıkları iyileştirebilmeleri, onlar için önemli bir meziyettir. Şamanların hasta olmasının tek nedeni kutup bölgesinin zorlu koşulları olarak değerlendirilmemelidir.

Şamanist inançların izleri, dünyanın farklı bölgelerinde, çeşitli koşullarda gözlemlenmektedir. Benzer hastalıklardan mustarip bireyler, sadece kutup bölgesinde bulunmamakta, farklı toplumlardaki çeşitli etkenler bu tür hastalıkların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kişilik bozuklukları yaşayan bireyler, günlük yaşamlarında en çok maruz kaldıkları unsurlarla ilgili halüsinasyonlar görebilir. Kendilerini peygamber ilan etme ve sanma, cin musallatı ya da kötü ruhlar tarafından seçilme gibi deneyimler, yeraltı dünyasına götürülme, parçalanma ve yeniden dirilme gibi Şamanistik ritüellerle benzerlik gösterebilir.

Şaman toplum içinde ayırt edilmek için farklı bir kıyafet giyer. Bu kıyafet ruhların isteği üzerine, temiz günah işlememiş kişilerce hazırlanmaktadır ve günlük yaşamda da bunları giymektedirler. Kıyafet üzerindeki aksesuarların her biri, ayrı birer anlam taşımaktadır. Şamanizm, tarihsel süreçte çoğunlukla bir din olarak algılanmış ve toplulukları bir araya getiren bir yapı olarak işlev görmüştür. Ancak modern dünyada bireysel manevi arayışlar ön plana çıktıkça, Şamanizm bir din olmaktan çok bireysel spiritüel gelişimi destekleyen bir kültürel ve ritüel pratik haline dönüşmüştür. Şamanizm inancına mensup olan halkların doğayla ilgili inanışlarında birtakım farklılıklar olsa da bu insanlar, doğadaki bütün nesnelere karşı saygı ile yaklaşmayı ortak ilke edinmişlerdir. Gelecekte yapılacak araştırmalar için önerilebilecek başlıca yön, Şamanik objelerin modern toplumlarda nasıl kullanıldığı, popüler kültürdeki izdüşümleri ve özellikle terapi, meditasyon ve alternatif tıp uygulamaları içerisindeki rolleri üzerine yoğunlaşılmasıdır (Eliade, 1964). Modern insanın ruhsal yalnızlığı, Şamanik öğretilerin yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamaktadır (Hultkrantz, 1973). Dolayısıyla Şamanizm, günümüzde yalnızca bir inanç değil, aynı zamanda bir “iyileşme dili” ve bir içsel denge pratiği olarak da yeniden değerlendirilmektedir (Rothenberg, 1968).

Bu bağlamda denebilir ki, Şamanizm’deki ritüel objeler sadece geçmişin kutsal nesneleri değil, aynı zamanda bugünün insanı için anlam, bağ ve şifa üreten araçlara dönüşmüştür. Bu çalışmadaki tespitler hem akademik alanda hem de uygulamada Şamanik objelere yönelik daha derinlikli ve çağdaş analizlerin yapılmasının önünü açmaktadır. Şamanik ritüellerde kullanılan törensel objelerin yalnızca pratik işlevlere sahip araçlar olmadığını, aynı zamanda derin sembolik, metaforik ve kozmolojik anlamlar taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. İncelenen veriler göstermektedir ki Şamanik nesneler, sadece ritüelin icrası için gerekli materyaller değildir; aynı zamanda kozmik düzeni temsil eden, bireyle evren arasında bağ kuran ve Şaman’ın ruhsal yolculuğunu somutlaştıran kutsal göstergelerdir.

KAYNAKÇA

- Alekseyev, N.A. (2013). *Türk Dilli Sibiry Halklarının Şamanizmi*, (Çev. M. Ergun), Kömen Yayınları, Konya.
- Arıt, A. N. (2022). *Şaman’ın Kozmik Dünyası İnisiyasyon Seremoni ve Ritüellerle Maya Şaman Öğretisi*, Ray Yayıncılık, İstanbul.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller. Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri*, Aksiseda Matbaası, İstanbul.
- Aydın, E. (2019). *Sibiry’da Türk İzleri: Yenisey Yazıtları*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Baldick, J. (2011). *Hayvan ve Şaman Orta Asya’nın Antik Dinleri*. (çev. N. Şahin), Hil Yayın, İstanbul.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, Çorum.
- Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Buffalo, G. ve Firedancer, S. (2007). *Şamanların Erk Hayvanları*. (Çev. Bülent Uluçer), Okyanus Yayıncılık, İstanbul.
- Caprini, P. (2018). *Moğolistan Seyahatnamesi*. (Çev. Engin Ayan), Kronik Kitap, İstanbul.
- Czaplicka, M. A. (1990). *Shamanism in Siberia*, Lightning Source UK Limited Ltd. United Kingdom.
- Çirkin, S. (2019). *Güney Sibiry Arkeolojisi ve Şamanizm*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Kömen Yayınları, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Davletov, T. B. (2022). *Şaman: Doğanın Şifası Uyanınca*, Asi Kitap, İstanbul.

Şamanizm ve Şaman Törenselleşme Objeleri

- Demir A. ve Akgün Çomak, N. (2015). *Şaman ve Türk Dünyası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Dioszegi, V. (1998) *Şamanizm*, Terebess Kiado, Budapest.
- Drury, N. (1996). *Şamanizm*. (Çev. E. Şimşek), Okyanus Yayıncılık, İstanbul.
- Eliade, M. (1964). *Shamanism: Archaic techniques of ecstasy* (W. R. Trask, Trans.), Princeton University Press.
- Eliade, M. (2018). *Şamanizm*. (Çev. İ. Birkan), İmge Kitabevi, Ankara.
- Erman, A. (2016). *Tanrı Dini Şamanizm*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara.
- Esin, E. (1979). *Türk Kozmolojisi, İlk Devir Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Gömeç, S. (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Güngör K. (2017). *Türk Halk İnanışları Üzerine*, Kimlik Yayınları, Kayseri.
- Gürcan, K. (2018). *Kutsal Şaman Elbiseleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gürcan Yardımcı, K. (2017). "Türk Töresinin Hazinesi Kutsal Şaman Elbiseleri İkonografisi", *International Journal of Cultural and Social Studies*, 3: 461-475.
- Harner, M. (1999). *Şamanın Yolu*. (Çev. A. Atalay), Dharma Yayınları, İstanbul.
- Harva, U. (2014). *Altay Panteonu: mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar*, (Çev. Ö. Suveren), Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Hoppál, M. (2007). *Şamanlar: Ruhlarla konuşanlar* (Çev. Bahadır Sina Şener). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hoppál, M. (1993). "Studies on Eurasian Shamanism", *Shamans and Cultures*, Ed. Mihaly Hoppál - Keith D. Howard, Budapest: Akademiai Kiado, Los Angeles: *International Society for Trans-Oceanic Research*. 258 - 288.
- Hoppál, M. (2012). *Avrasya'da Şamanlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hoppál, M. (2015). *Shamanism: An introduction* (2nd ed.), Budapest: International Society for Shamanistic Research.
- Hultkrantz, Å. (1973). *Religion of the North: Religion of the North American Indians and Eskimos*, Leiden: E. J. Brill.
- Hultkrantz, Å. (1978). *Cosmology, myth, and ideology among North American Indians*, In T. A. Sebeok (Ed.), *Native languages and cultures of Western North America* (pp. 63-81), Indiana University Press.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İnan, A. (1998). *Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları, Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi I, Ankara.
- İnan, A. (2003). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- İnan, A. (2006). *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İnan, A. (2017). *Eski Türk Dini Tarihi*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Jordan, B. B. ve Jordan-Bychkov, T. G. (2001). *Siberian village: Land and life in the Sakha Republic*, University of Minnesota Press, London.
- Kalafat, Y. (2004). *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Kenin-Lopsan, M. (1998). "Tuvaların eski gelenekleri". (çev. E. Arıkoğlu). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 5: 62-68.
- Khomushku, O. M. (2009). "Shamanism as a worldview basis of ethnocultural traditions of the peoples of the Sayan-Altai in present-day society". *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. 3, 1: 94-100.
- Lvova, E. L - Oktyabrskaya, İ. V. - Sagalayeve, A. M. - Usmanova, M. S (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri I*. (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya.

- Örnek, S. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- Popov, A. A. (1934). *Materialy po shamanstvu u yakutov [Materials on shamanism among the Yakuts]*, Leningrad, Nauka.
- Popov, A. A. (1978). *Etnograficheskie ocherki narodov Sibiri [Ethnographic essays on the peoples of Siberia]*, Moskva, Nauka
- Prokofyeva, Y. Dmitriyevna (2014). *Şamanskiye Kostümü Narodov Sibiri*, (Çev. Atilla Bağcı), TKAE Yayınları, Ankara.
- Rothenberg, J. (1968). *Technicians of the sacred: A range of poetries from Africa, America, Asia, Europe and Oceania*, Doubleday, University of California Press.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Shirokogoroff, S. (1935). *Psychomental Complex of the Tungus*, kegan Paul, London.
- Sieroszewski, W. (1986). *Yakutlarda on iki yıl*, (Çev. M. Tögar). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Stutley, M. (2023). *Ruhlar Dünyasıyla Bağlantı Kurmak: Şamanizm Değişen Bilişin Hallerinde İçinde*, (çev. Sinan Köseoğlu), Say Yayınları, İstanbul.
- Tekçe, E.F. (1993). *Pazırık, Altaylardan Bir Halının Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Topuz, H. (1992), *Kara Afrika Sanatı*, Anadolu Matbaası, İstanbul.
- Turan, Ş. (2017). *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Villoldo, A. (2022). *Şaman, Şifacı, Bilge*. (Çev. Nur Yener), Omega Yayınları, İstanbul.
- Vitebsky, P. (1992). *The shaman: Voyages of the soul from the Arctic to the Amazon*, Macmillan, London.
- Vitebsky, P. (2001). *The shaman: Voyages of the soul*. Duncan Baird Publishers.
- Winkelman, M. (2013). *Shamanism: A biopsychosocial paradigm of consciousness and healing*, Praeger, California, Colorado, Oxford.
- Yılmaz, Ş. (2024). Pinterest, <https://tr.pinterest.com/pin/9429480456286241>.
- Yörük, Y. Z. (2009). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Yörük, Y. Z. (2016). *Türklerin Müslüman Olmadan Evvel Benimsediği Dinler ve Şamanizmin Bu Dinsel Üzerinde Görülen Tesirleri*, (Çev. T. Yörük), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Yuşeva, N. (2001). *Altaylarda Türkler ve İnançları*. (çev. S. Tural). *Türk Dünyası Araştırmaları* 11: 139-151.
- Zümbül, T. ve Geyik Değerli, N. (2022). “Şaman giysileri üzerindeki desenler ve semboller”, *International Social Mentality And Researcher Thinkers*. 8, 65: 2004-2017.

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

RESİMLER

Resim 1a: Altay Şaman Başlığı (<https://tr.pinterest.com/>) Resim 1b: Şaman Başlığı (<https://www.soylentidergi.com>)

Resim 2a: Şaman Giysisi Ön ve Arka Tarafı (<https://www.soylentidergi.com>)

Resim 2b: Yakut Şaman Elbisesi (Gürcan, 2018)

Resim 3: Altay Şaman Elbisesi

(<https://www.google.com/imgres?q=Rusya%20Bilimler%20Akademisi%20>)

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

Resim 4. Türk Şaman Elbiselerinde Ay-Güneş/Evren Sembolizmi (Gürcan Yardımcı, 2017)

Resim 5: Şaman Elbiselerinde Desen (Gürcan Yardımcı, 2017)

Resim 6: Türk Şaman Elbiselerinde İskelet Sembolizmi (Gürcan Yardımcı, 2017)

Resim 7: Türk Şaman Elbiselerinde Ruh Atası Sembolizmi Detayları (Gürcan Yardımcı, 2017)

Resim 8: Maskeli Şaman Kıyafeti (Yılmaz, 2024)

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

Resim 9a-b: Buryat Erkek Şaman Giysisi ve Ekleri (<https://tr.pinterest.com/>)

Resim 10: Şaman Davulu (<https://anadolu.kapadokya.edu.tr/saman-davulu/>)

Resim 11: Ateş (<https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=731&şaman>)

Resim 12: At başlıklı Şaman Asası (Hoppál, 2012)

RETHINKING ALTHUSSER: DIALECTICAL MATERIALISM, IDEOLOGY, AND KNOWLEDGE PRODUCTION IN CONTEMPORARY THEORY

ALTHUSSER’İ YENİDEN DÜŞÜNMEK: DİYALEKTİK MATERYALİZM, İDEOLOJİ VE ÇAĞDAŞ TEORİDE BİLGİ ÜRETİMİ

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ АЛЬТЮССЕРА: ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ, ИДЕОЛОГИЯ И ПРОИЗВОДСТВО ЗНАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ

Can BÜYÜKBAY*

ABSTRACT

This article explores the enduring relevance of Louis Althusser's dialectical materialism, particularly his theory of ideology and the philosophy of science in contemporary debates within social theory. Drawing on Althusser's key works, including *For Marx* (1970) and *Reading Capital* (1970), as well as recent critical interpretations, this study examines how Althusser's materialist philosophy provides a framework for understanding the production of knowledge and the role of ideology in shaping both scientific and social structures. The article argues that Althusser's conceptualization of science as a “theoretical practice” is central to understanding the dynamics of scientific revolutions and offers a materialist alternative to humanist interpretations of Marxism. By synthesizing Althusser's work with contemporary discussions in the philosophy of science, the article highlights the applicability of Althusser's dialectics to modern scientific and social theory. Additionally, it explores Althusser's contributions to the understanding of class struggle and subjectivity in knowledge production and asserts that his ideas continue to inform critical theory's engagement with the complex relationships between structure, agency, and ideology. This article ultimately seeks to reaffirm Althusser's position as a pivotal figure in the development of Marxist theory and philosophy and offers a robust framework for analyzing the intersection of science, ideology, and social change.

Keywords: Structuralism, Althusser, Marxism, Knowledge Production, Science Philosophy

ÖZ

Bu makale, Louis Althusser'in diyalektik materyalizminin, özellikle ideoloji teorisi ve bilim felsefesinin, sosyal teori içindeki çağdaş tartışmalardaki kalıcı önemini araştırmaktadır. Althusser'in *Marx İçin* (1970) ve *Kapital'i Okumak* (1970) gibi temel eserlerinin yanı sıra

* ORCID: [0009-0007-2013-8188](https://orcid.org/0009-0007-2013-8188), Dr., canbuyukbay2002@yahoo.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Büyükbay, C. (2025). RETHINKING ALTHUSSER: DIALECTICAL MATERIALISM, IDEOLOGY, AND KNOWLEDGE PRODUCTION IN CONTEMPORARY THEORY. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 98-111. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1658727>

son eleştirel yorumlarından yararlanan bu çalışma, Althusser'in materyalist felsefesinin bilginin üretimini ve ideolojinin hem bilimsel hem de toplumsal yapıları şekillendirmedeki rolünü anlamak için nasıl bir çerçeve sağladığını incelemektedir. Makale, Althusser'in bilimi bir "teorik pratik" olarak kavramsallaştırmasının, bilimsel devrimlerin dinamiklerini anlamak için merkezi bir öneme sahip olduğunu ve Marksizmin hümanist yorumlarına materyalist bir alternatif sunduğunu savunmaktadır. Althusser'in çalışmalarını bilim felsefesindeki çağdaş tartışmalarla sentezleyerek, makale Althusser'in diyalektiğinin modern bilimsel ve toplumsal teoriye uygulanabilirliğini vurgulamaktadır. Ek olarak, Althusser'in bilgi üretiminde sınıf mücadelesi ve öznellik anlayışına yaptığı katkıları incelemekte ve fikirlerinin eleştirel teorinin yapı, faillik ve ideoloji arasındaki karmaşık ilişkilerle etkileşimine katkı yapmaya devam ettiğini ileri sürmektedir. Bu makale, nihayetinde Althusser'in Marksist teori ve felsefenin gelişiminde önemli bir figür olarak konumunu yeniden teyit etmeyi amaçlamakta ve bilim, ideoloji ve toplumsal değişimin kesişimini analiz etmek için sağlam bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapısalcılık, Althusser, Marksizm, Bilgi Üretimi, Bilim Felsefesi

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается сохраняющаяся актуальность диалектического материализма Луи Альтюссера, в особенности его теории идеологии и философии науки в контексте современных дебатов в области социальной теории. Основываясь на ключевых трудах Альтюссера, включая «За Маркса» (1970) и «Чтение "Капитала"» (1970), а также на современных критических интерпретациях, исследование анализирует, как материалистская философия Альтюссера формирует основу для понимания производства знания и роли идеологии в формировании как научных, так и социальных структур. В статье утверждается, что концепция науки как «теоретической практики» играет центральную роль в понимании динамики научных революций и предлагает материалистскую альтернативу гуманистическим интерпретациям марксизма. Через синтез трудов Альтюссера с современными дискуссиями в философии науки подчеркивается применимость его диалектики к современной научной и социальной теории. Кроме того, рассматривается вклад Альтюссера в осмысление классовой борьбы и субъективности в процессе производства знания, утверждая, что его идеи по-прежнему формируют критическую теорию в её стремлении понять сложные отношения между структурой, агентностью и идеологией. В конечном счете, статья стремится подтвердить статус Альтюссера как ключевой фигуры в развитии марксистской теории и философии и предлагает устойчивую концептуальную основу для анализа взаимосвязей между наукой, идеологией и социальными изменениями.

Ключевые слова: структурализм, Альтюссер, марксизм, производство знания, философия науки

1. INTRODUCTION

Although Althusser's work on ideology, dialectical materialism, and scientific practice has been widely discussed, there remains a lack of systematic analysis connecting these elements to contemporary theories of knowledge production and political struggle. Much of the existing scholarship either isolates Althusser's theory of ideology from his philosophy of science or treats his materialism without considering its implications for modern debates about subjectivity and agency. This article aims to fill this gap by systematically reinterpreting Althusser's dialectical materialism as a comprehensive framework for understanding the intersection of science, ideology, and social change today.

The central research question guiding this study is: How can Althusser's dialectical materialism be applied to contemporary scientific and social theories, and what does it reveal about the ideological and class-based structures underlying knowledge production? In addressing this question, the article offers an original contribution by integrating Althusser's philosophy of science, theory of ideology, and theory of subjectivity into a unified materialist analysis of contemporary social theory.

Louis Althusser remains one of the most influential Marxist theorists of the twentieth century, particularly for his contributions to the philosophy of science, materialism, and the analysis of ideology. In his most prominent works, such as *For Marx* (1970) and *Reading Capital* (1970) with Balibar, Althusser redefined the nature of Marxist theory and distanced it from humanist interpretations and introduced a structuralist framework for understanding social formations. Central to his philosophy is the concept of dialectical materialism, which posits that the material world is knowable through science and that the social world, like nature, is governed by complex, overdetermined structures. This framework challenges traditional Marxist humanism by emphasizing the role of external social structures and ideologies in shaping individual consciousness, rather than focusing on human agency or subjective consciousness.

Althusser's concept of ideology (1970) is perhaps one of his most profound contributions and offering a new way to understand the relationship between ideas and material conditions. In Althusser's view, ideology is not merely a false representation of the world but an essential component of social practice that helps reproduce the conditions of production. Through his theory of ideological interpellation, Althusser argues that individuals are not born as autonomous subjects but are "hailed" by ideological structures that shape their identities and social roles. This concept remains a critical tool for understanding how power is maintained in capitalist societies and how knowledge is produced within these power structures.

While Althusser's work was initially rooted in the analysis of capitalist social formations, his theory has continued to resonate in diverse fields, including the philosophy of science, political theory, and social theory. His ideas about the relationship between ideology and science, the role of philosophy in scientific practice, and the structural causality of social formations provide valuable insights into contemporary debates in the philosophy of science. The theoretical revolution he proposed in the realm of scientific knowledge, particularly his concept of the "epistemological break," has influenced the way that scientific paradigms are understood, particularly in light of Thomas Kuhn's theory of scientific revolutions.

This study employs a theoretical analysis methodology. It critically examines Louis Althusser's key works (*For Marx*, *Reading Capital*, *Lenin and Philosophy*) alongside seven academic articles written on Althusser, through the method of textual analysis. Althusser's concepts of dialectical materialism, ideology, and knowledge production are reinterpreted via an intertextual comparison, analyzing their applicability to contemporary theories of science and society. The method consists of evaluating conceptual structures within their historical context and tracing the development of Althusser's thought across his different writings. The aim of the study is not merely to summarize Althusser's ideas, but to systematically demonstrate their explanatory power in relation to current debates on knowledge production and ideology.

This article seeks to revisit Althusser's dialectical materialism and its contributions to the philosophy of science and social theory, integrating his ideas with contemporary critical thought. By examining Althusser's work in light of recent critiques and discussions, we aim to explore the continued relevance of his theories for

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

understanding the production of knowledge, the role of ideology in scientific development, and the complex relationships between social structures, ideology, and class struggle. In doing so, this article argues that Althusser's materialism offers a crucial framework for analyzing contemporary scientific and social theories, providing new ways to understand the interplay between structure, agency, and ideology in modern society.

2. ALTHUSSER'S DIALECTICAL MATERIALISM: A THEORY OF KNOWLEDGE

Althusser's dialectical materialism represents a significant shift in Marxist thought, particularly in how philosophy is understood and its relationship to science and ideology. In his work *For Marx*, Althusser defines philosophy as the "theory of theoretical practice," positioning it as a framework through which scientific knowledge can be analyzed and developed (Althusser, 1970, p.13). This definition aligns philosophy with the practices of science and suggests that philosophical reflection is integral to the production of knowledge. Althusser's dialectical materialism is not merely a philosophical stance but a tool for understanding and organizing scientific practice. It insists that the material world is not just an object to be known but something that is actively transformed through theoretical and scientific practice.

2.1. The Epistemological Break and Knowledge Production

Althusser's concept of the "epistemological break," borrowed from Gaston Bachelard, introduces a key aspect of his materialism. He argues that scientific knowledge is not a gradual accumulation of facts but rather a rupture from previous forms of understanding. This epistemological break marks a shift in how knowledge is produced: ideology, once the dominant mode of understanding, is transformed into a scientific problem. Althusser's view of the epistemological break parallels Thomas Kuhn's concept of scientific revolutions, where shifts in scientific paradigms are driven by profound ruptures in established theories (Schwartzman, 1975, p. 323). In this way, Althusser's materialism offers a theory of knowledge that is rooted in historical and structural changes and emphasizes that knowledge production is inseparable from ideological struggles and class relations.

This structural understanding of knowledge production stands in contrast to humanist interpretations of Marxism that emphasize subjective consciousness and agency. As Assiter notes, humanist Marxism often focuses on individual agency and the conscious subject as the starting point for understanding social change. Althusser's approach, however, emphasizes the role of structures in shaping human subjectivity. The material conditions of society, through ideological apparatuses, determine the formation of subjects, suggesting that individuals are not autonomous agents but are interpellated by ideological forces that shape their identities and social roles (Assiter, 1984, p. 274).

2.2. Ideology as a Structuring Force in Knowledge

The relationship between materialism and ideology in Althusser's work is crucial for understanding his theory of knowledge. Ideology, for Althusser, is not a mere distortion of reality but an integral part of social practice that helps to reproduce the conditions of production. This idea is outlined in *Lenin and Philosophy*, where Althusser asserts that ideology is a "practice" that organizes and structures individuals' perceptions of the world, playing a vital role in the maintenance of social order (Althusser, 1971, p. 86). Ideology, therefore, is not external to knowledge but shapes the very way in which scientific and social knowledge is produced.

This view of ideology as a structural force that shapes knowledge production challenges more traditional views that treat ideology as a mere reflection of material conditions or as an abstract realm of thought. According to Gordy, Althusser's theory of ideology provides a robust framework for understanding how knowledge, including scientific knowledge, is never neutral but is always shaped by the social and ideological structures within which it is produced (Gordy, 1983, p. 9). Althusser's materialist theory of knowledge, therefore, provides a critical lens through which to examine the production of both scientific and social knowledge in terms of its ideological underpinnings and class dynamics.

Furthermore, Althusser's insistence on the relative autonomy of ideological structures, as discussed in *Reading Capital*, suggests that while economic structures determine the conditions for the reproduction of society, ideological, political, and cultural structures have their own relative autonomy and can influence social change (Althusser & Balibar, 1970, p. 158). This concept allows for a more nuanced understanding of how different forms of knowledge interact with one another and how change in one domain can lead to transformations in others. By focusing on the structural conditions that shape knowledge and subjectivity, Althusser's materialism offers a comprehensive theory of how ideological forces are embedded within scientific practice and how they function to reinforce or challenge existing social formations.

In summary, Althusser's dialectical materialism provides a framework for understanding knowledge production as a dynamic, historical, and ideological process. His theory emphasizes the importance of structural causality in shaping the production of knowledge and highlights the role of ideology in determining how individuals and social formations understand and interact with the world. By situating knowledge within the context of class struggle and ideological interpellation, Althusser's materialism offers a powerful tool for analyzing the relationship between theory, practice, and social change.

3. THE ROLE OF IDEOLOGY IN KNOWLEDGE PRODUCTION

One of the most critical and enduring aspects of Althusser's philosophy is his theory of ideology and its role in the production of knowledge. For Althusser, ideology is not merely a false representation of reality, nor is it simply a set of beliefs or ideas that individuals might hold in error. Instead, ideology is a deeply embedded social practice that serves to reproduce the conditions of production within a society. In Althusser's structuralist framework, ideology plays an essential role in the reproduction of social formations. Ideological State Apparatuses (ISAs), such as schools, media, churches, and family structures, serve as mechanisms through which the dominant ideology is perpetuated. These ISAs function to interpellate individuals, or "hail" them, creating subjects who are not free agents but are shaped by ideological forces outside their control (Althusser, 1970, p.28). The concept of interpellation is crucial here: it underscores how individuals come to recognize themselves as subjects within particular ideological structures, accepting their roles in the larger social order without conscious awareness of the mechanisms at play. As Assiter notes, Althusser's view of ideology is not one of distortion but of "a necessary part of social practice" that helps ensure the continuity of the social structure (Assiter, 1984, p. 274).

Ideology, in Althusser's framework, is not an abstract set of beliefs but a practical force that organizes individuals' relations to the social and material world. As Schwartzman argues, Althusser's approach to ideology provides a robust framework for understanding how knowledge, including scientific knowledge, is never neutral but always shaped by the social conditions in which it is produced (Schwartzman, 1975, p. 324).

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

This theory of ideology extends to the understanding of class struggle, a central theme in Althusser's work. Althusser asserts that ideology is a primary means through which class struggle is articulated and sustained. In a capitalist society, the dominant ideology serves to justify and naturalize the existing class structure, making the unequal relations of power appear legitimate and immutable. At the same time, subordinate classes are interpellated into ideologies that either reinforce their position or, at times, inspire resistance to the status quo. The contradictions within these ideological structures are a key site for understanding social change and revolution.

In this regard, Schwartzman notes that Althusser's theory of ideology helps to clarify the ways in which ideological struggles are embedded within scientific and social practices, making it a powerful tool for analyzing how knowledge is produced, maintained, and transformed (Schwartzman, 1975, p. 328). This is particularly relevant when considering Althusser's view of the "epistemological break" in scientific progress, which parallels the way scientific paradigms shift as they encounter contradictions within the prevailing ideological framework (Schwartzman, 1975, p. 323). Althusser's work challenges the assumption that science is inherently objective and independent of ideology, calling attention to the ways in which even scientific knowledge is situated within broader ideological struggles.

In sum, Althusser's theory of ideology offers a critical lens through which to examine the role of ideology in the production of knowledge. Althusser provides a comprehensive framework for understanding how both scientific and social knowledge are shaped by the material conditions of society. Ideology is not an external distortion of reality but an integral part of the social and scientific process, influencing both the production of knowledge and the practice of science itself.

4. ALTHUSSER AND THE SCIENCES: A NEW PHILOSOPHY OF SCIENCE

Althusser's contribution to the philosophy of science is significant, particularly in how he theorizes the relationship between dialectical materialism and scientific practice. Althusser's conception of science is rooted in his broader theory of knowledge, which challenges both empiricist and idealist approaches. As Stewart emphasizes, Althusser's structural Marxism, while not rejecting science, seeks to differentiate it from ideologically motivated knowledge by maintaining the independence of scientific theories from philosophical or political interference. Althusser's materialism insists on the importance of an objective reality that is accessible through scientific inquiry, a perspective that is both critical of the subjective tendencies in classical Marxism and opposed to the idealist interpretations of science found in some Marxist traditions (Stewart, 2008, p. 430).

4.1. The Epistemological Break and the Structuring of Scientific Practice

In *For Marx* (1970), Althusser addresses the issue of the "epistemological break," a concept borrowed from Gaston Bachelard that marks the shift from ideology to scientific practice. This break, according to Althusser, is not just an intellectual rupture but a structural transformation in how knowledge is produced. Science, in Althusser's framework, is not simply the accumulation of empirical data but a practice that transforms the ideological categories through which we interpret the world (Assiter, 1984, p. 274). Althusser's theory of the epistemological break parallels Thomas Kuhn's notion of scientific revolutions, where shifts in paradigms represent moments of rupture rather than gradual development (Schwartzman, 1975, p. 323). Althusser's work on scientific knowledge emphasizes the necessity of these breaks for the advancement of science,

suggesting that scientific progress often occurs through radical changes in the way the world is understood.

The interaction between science and ideology in Althusser's theory is crucial for understanding how scientific knowledge functions within broader social formations. While science is theoretically autonomous, it is still embedded within an ideological context that shapes its development. Stewart discusses how Althusser's structuralism opens up a space for understanding how ideological forces can influence the course of scientific inquiry. By rejecting both the idealist reduction of science to philosophy and the empiricist view of science as a simple reflection of reality, Althusser's dialectical materialism offers a more nuanced understanding of how knowledge is shaped by both social conditions and scientific practice (Stewart, 2008, p. 431).

In contrast to more conventional philosophical treatments of science, Althusser insists that philosophy's role is not to guarantee the truth of scientific knowledge but to examine the structural conditions that make knowledge possible. As Schwartzman points out, Althusser's philosophy provides a framework for understanding how scientific knowledge interacts with ideological practices, emphasizing that scientific knowledge is always situated within a particular historical and social context. Althusser's theory of the "problematic" helps to explain how science is not a neutral or objective practice but one that is shaped by the ideological structures of its time (Schwartzman, 1975, p. 328).

4.2. Overdetermination, Systems Theory, and the Dynamics of Scientific Knowledge

The relationship between Althusser's dialectical materialism and contemporary scientific theories is particularly relevant when considering the intersection of science with new developments in cybernetics and systems theory. Systems theory, with its focus on complex, interdependent systems and feedback loops, shares a conceptual affinity with Althusser's understanding of overdetermination and structural causality. As Gordy suggests, Althusser's focus on the relational aspects of social structures offers a useful framework for understanding the dynamic and interconnected nature of both social and scientific systems (Gordy, 1983, p. 9). Althusser's notion of "overdetermination" – the idea that social contradictions are multiple and interrelated – can be applied to understand how scientific knowledge, like social structures, is shaped by a multitude of forces that interact with one another in complex ways.

In this sense, Althusser's dialectical materialism provides a basis for integrating modern scientific concepts such as systems theory and cybernetics into Marxist theory. By emphasizing the interrelationship between different elements within a system, Althusser's work resonates with contemporary efforts to understand scientific knowledge as a dynamic and evolving process that is influenced by both material conditions and ideological frameworks. As Schwartzman argues, Althusser's contributions to the philosophy of science can help illuminate the ways in which scientific knowledge is not merely a reflection of objective reality but is always shaped by the ideological and social context in which it is produced (Schwartzman, 1975, p. 330).

5. ALTHUSSER, SUBJECTIVITY, AND IDEOLOGY: THE ROLE OF THE SUBJECT IN KNOWLEDGE PRODUCTION

Althusser's theory of ideology and his concept of the subject are critical for understanding how knowledge is produced and how social structures reproduce themselves. His argument that ideology interpellates individuals into subjects who are both shaped by and active in maintaining the ideological state apparatuses (ISAs) introduces a radical shift

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

in how we think about subjectivity and its relationship to knowledge production. This section explores Althusser's concept of the subject and its implications for understanding how ideologies shape both scientific and social knowledge.

El Hassan provides a crucial critique of Althusser's treatment of ideology and the subject. He argues that Althusser's focus on the externality of ideology—its ability to interpellate individuals into predetermined roles—undermines the agency of the subject and fails to account for the dialectical interaction between individual praxis and ideological structures. El Hassan critiques Althusser's rejection of the humanist Marxist notion of individual agency, which sees individuals as autonomous agents capable of transforming social relations through conscious action. For El Hassan, Althusser's model of subjectivity, which emphasizes the role of ideology in shaping individuals' perceptions and identities, risks reducing human agency to a mere function of ideological interpellation (El Hassan, 1986, p. 53). While Althusser rightly emphasizes the structural forces at play in shaping the subject, El Hassan argues that his theory fails to fully integrate the role of human agency in overcoming or transforming these forces.

This critique is echoed in Sprinker's examination of Althusser's relationship with Sartre. Sprinker notes that the tension between Althusser and Sartre revolves around the question of human agency and the capacity for individual subjectivity to influence the course of history. For Sartre, as for traditional Marxist humanism, the subject is central to understanding history and social change. Sartre emphasizes the ability of individuals to engage in revolutionary praxis, which is the conscious, intentional activity that challenges the social order. In contrast, Althusser's structuralism tends to obscure the role of individual subjectivity, instead focusing on the ways in which social structures dictate individual behavior. Sprinker highlights the contrast between Althusser's theory of subjectivity, which sees the subject as primarily determined by ideological structures, and Sartre's existentialist notion of subjectivity, where individuals are free to define themselves through their actions (Sprinker, 1985, p. 991).

Stolze (1998) also provides a significant contribution to this discussion by examining how Althusser's ideas relate to structuralism and their implications for understanding subjectivity. Stolze argues that Althusser's engagement with structuralism, particularly his focus on how the subject is constituted by ideological forces, remains essential for understanding the functioning of class society. However, Stolze also points out the limitations of Althusser's structuralism, particularly in his treatment of subjectivity. While Althusser provides a detailed analysis of how individuals are interpellated by ideology, Stolze argues that this approach risks reducing individuals to passive recipients of ideological forces without recognizing the active role they play in the reproduction or transformation of social structures. Stolze contends that while Althusser's theory is valuable for understanding the structural dynamics of ideology, it does not fully account for the complexities of human subjectivity and the ways in which individuals navigate, resist, or reinterpret the ideological systems into which they are interpellated (Stolze, 1998, p. 59).

Althusser's theory of ideology is undoubtedly foundational for understanding how knowledge, both scientific and social, is shaped by ideological forces. Ideology does not simply distort or obscure reality; it actively shapes the way individuals perceive and understand the world. As Sprinker notes, Althusser's concept of ideology is not merely about false consciousness but about the fundamental ways in which individuals come to understand their social roles and positions within the larger structure of society (Sprinker, 1985, p. 991). The subject, in Althusser's view, is not an autonomous, pre-existing entity but is formed through its interaction with ideological structures that hail it into being.

The subject's role in knowledge production, therefore, is intricately linked to its ideological conditioning. El Hassan (1986) and Stolze (1998) both highlight the limitations of Althusser's theory, particularly in terms of how it conceptualizes the subject. For Althusser, the subject is shaped by external ideological forces, but this view does not fully address the potential for subjects to resist or alter the ideological structures that define them. While Althusser's theory remains useful for understanding how ideology functions to maintain social order, it falls short in providing a clear account of how individuals or groups might transform or subvert these ideological structures.

Despite these critiques, Althusser's concept of the subject remains essential for understanding the relationship between ideology, knowledge, and power. The subject, as interpellated by ideology, is both a product of social structures and a participant in the reproduction of those structures. The dynamic interplay between ideology and subjectivity highlights the complexity of knowledge production in capitalist societies, where scientific knowledge is never neutral but always shaped by the ideological forces that govern social life.

6. ALTHUSSER'S STRUCTURALISM AND THE INTERRELATION OF SCIENCE, IDEOLOGY, AND SOCIAL CHANGE

In *Reading Capital* (1970), Althusser asserts that social change occurs through a process of overdetermination, where the contradictions within each structure interact with those in other structures. These contradictions can lead to shifts in the overall social formation, though they do so in ways that are not predetermined by the economic base. As Stolze (1998) discusses, Althusser's focus on structural causality emphasizes the interconnectedness of social structures while maintaining the autonomy of each. This enables a more dynamic understanding of social change, one that is not merely driven by economic forces but by the complex interactions between ideology, politics, and science (Stolze, 1998, p. 57).

6.1. The Political Dimensions of Scientific Knowledge

The role of ideology in shaping scientific knowledge is particularly important when considering the political implications of Althusser's theory. Althusser's focus on ideology as a tool for social reproduction has significant implications for understanding the relationship between science and politics. In capitalist societies, science is often seen as a neutral tool for understanding the world, but Althusser's materialism suggests that scientific knowledge is always embedded within and shaped by ideological practices that serve the interests of the ruling class. As El Hassan notes, Althusser's theory helps to expose the ways in which science is not merely an objective search for truth but is influenced by the political and ideological interests that govern society (El Hassan, 1986, p. 54). This view aligns with Althusser's broader critique of humanist Marxism, which he sees as overly focused on human agency and neglectful of the structural forces that shape knowledge and social change.

However, Althusser's structuralism also opens the door for a more radical understanding of how science can contribute to social change. If scientific knowledge is always situated within a specific ideological context, then it is also subject to change when new ideological formations arise. As Stolze points out, the transformations that occur in science are not just the result of new empirical data but are driven by shifts in the underlying ideological framework (Stolze, 1998, p. 59). Althusser's emphasis on the epistemological break and the role of ideology in scientific practice suggests that scientific

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

revolutions are not only a matter of changing facts but involve a deeper transformation in how knowledge is structured and understood.

In sum, Althusser's structuralism provides a comprehensive framework for understanding the interrelations between science, ideology, and social change. His materialist philosophy emphasizes the role of science as a practice embedded within social and ideological structures, while also highlighting its potential to contribute to transformative change. By situating scientific knowledge within a broader materialist and ideological context, Althusser's work provides valuable insights into the ways in which knowledge production is always influenced by the ideological forces that shape it.

6.2. Science, Class Struggle, and the Politics of Knowledge

El Hassan (1986) underscores that Althusser's theory of ideology has profound political implications. He argues that Althusser's work provides a materialist critique of the way in which knowledge is used to perpetuate capitalist structures. Althusser suggests that knowledge, including scientific knowledge, is never neutral; it is shaped by the political and ideological context in which it is produced. Scientific knowledge, while often seen as objective, is in fact a part of the broader ideological apparatus that helps maintain the power of the ruling class. El Hassan notes that Althusser's materialism helps to reveal how science can be complicit in reproducing the dominant social order, even as it seeks to understand and explain the world (El Hassan, 1986, p. 55). By understanding the ideological context in which scientific knowledge is produced, Althusser opens the possibility for a critique that is both scientific and political.

Sprinker builds on this critique by discussing Althusser's engagement with the political implications of science. Sprinker notes that while Althusser insists on the scientific nature of Marxist theory, he also emphasizes the need for science to be politically engaged. Althusser's materialist conception of science is not simply about uncovering facts but about recognizing how those facts are embedded within broader ideological and political struggles. Althusser's work on science is inherently linked to the political struggle, as knowledge production is a site of ideological contestation. For Althusser, scientific knowledge must be understood as part of the broader political project of class struggle. Science, in this sense, is both a tool for understanding society and a means of transforming it (Sprinker, 1985, p. 992).

This political dimension of science is further explored by Stolze (1998), who emphasizes the dialectical nature of Althusser's approach to knowledge. Stolze argues that Althusser's theory of science rejects both positivism and idealism, instead asserting that scientific knowledge is produced through a dialectical process in which contradictions within society and the scientific field itself are resolved. Stolze (1998) highlights that Althusser's theory of science is grounded in a materialist conception of social reality, where the contradictions within society—such as those between labor and capital—are reflected in the development of scientific knowledge. In this view, science is not an autonomous, apolitical endeavor but is shaped by the material conditions and social struggles of the time. As Stolze points out, science, like other forms of knowledge, is embedded in the social totality, meaning it cannot be separated from the political and ideological struggles that shape society (Stolze, 1998, p. 60).

The political nature of science, as articulated by Althusser, is crucial for understanding how knowledge production relates to social change. By recognizing that scientific knowledge is never politically neutral, Althusser calls for a politics of knowledge that challenges the dominant ideological and social structures. The role of science, in this sense, is not only to understand the world but also to change it. In capitalist societies,

scientific knowledge is often used to legitimize the existing social order, but Althusser's materialism provides a framework for understanding how science can also be a tool for resistance and transformation. Scientific revolutions, as Althusser suggests, are not just the result of changes in empirical data but reflect deeper ideological shifts that challenge the existing order (Schwartzman, 1975, p. 330).

7. THE ROLE OF ALTHUSSER'S DIALECTICAL MATERIALISM IN CONTEMPORARY KNOWLEDGE PRODUCTION

The research question driving this article asks how Althusser's dialectical materialism can be applied to contemporary scientific and social theories, and what implications it has for understanding the role of ideology, subjectivity, and class struggle in the production of knowledge. Throughout the analysis, we have explored Althusser's theory of dialectical materialism, his views on ideology and subjectivity, and the political dimensions of knowledge production. Based on these discussions, we can conclude that Althusser's materialist philosophy provides an indispensable framework for understanding how knowledge is shaped by and shapes social structures, ideological forces, and class struggle.

7.1. Althusser's Dialectical Materialism: A Framework for Understanding Knowledge

Althusser's dialectical materialism is a critical framework for understanding the relationship between knowledge and the material world. His theory asserts that knowledge is not an autonomous, neutral reflection of reality but is deeply embedded in the social and ideological conditions of its time. As we discussed in the earlier sections, Althusser's view of science as a "theoretical practice" means that scientific knowledge is shaped by the broader ideological apparatuses of society. This approach challenges both humanist and positivist understandings of science by insisting that scientific knowledge is shaped by material, social, and ideological conditions.

In contemporary scientific and social theory, Althusser's ideas remain relevant in understanding how scientific paradigms evolve. The concept of the "epistemological break," as described by Althusser, provides a lens through which we can understand how scientific revolutions occur—not through incremental additions to knowledge but through radical shifts in how knowledge is conceptualized. This insight, especially when combined with the work of contemporary scholars like Thomas Kuhn on paradigms and revolutions, helps us recognize that scientific progress is not linear, but instead characterized by profound ruptures in theoretical understanding that reshape entire fields (Schwartzman, 1975, p. 323). Althusser's theory suggests that science, while striving for objectivity, cannot escape the ideological contexts that shape its development, offering a materialist critique of the "neutrality" often attributed to scientific inquiry.

7.2. Ideology and Knowledge Production

Althusser's concept of ideology and its role in the production of knowledge plays a crucial role in answering the research question. He posits that ideology is not merely a distortion of reality but an integral component of social practice that helps to reproduce the conditions of production. Ideology functions through Ideological State Apparatuses (ISAs), such as education, religion, and media, which interpellate individuals into subjects who accept their positions within the social structure. This theory helps us understand how knowledge, including scientific knowledge, is never free from ideological influences.

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

In contemporary society, the intersection of science and ideology is increasingly visible, especially in fields such as climate science, economics, and medicine, where ideological forces often shape the framing and interpretation of knowledge. Althusser's work provides a critical perspective on how knowledge is not just an objective pursuit of truth but a socially embedded activity that reflects and reinforces dominant ideologies. This insight is crucial in understanding how scientific knowledge can either challenge or perpetuate the status quo. For instance, the political dimensions of climate change science are deeply intertwined with ideological forces, where economic and political interests often shape how environmental issues are framed and addressed. Althusser's theory of ideology allows us to understand that scientific knowledge, like all knowledge, is shaped by the social and political struggles that characterize its historical moment (Sprinker, 1985, p. 992).

7.3. The Role of the Subject in Knowledge Production

Althusser's theory of subjectivity, particularly his notion of interpellation, is central to understanding the production of knowledge in contemporary society. According to Althusser, individuals are not born as autonomous subjects but are interpellated by ideology, which shapes their understanding of themselves and their roles in society. This concept has important implications for how we understand the role of individuals in the production and dissemination of knowledge.

The critiques from El Hassan (1986) and Sprinker (1985) highlight the tension between Althusser's structuralism and the humanist Marxist emphasis on agency. While Althusser's theory focuses on how subjects are shaped by ideological forces, the critiques suggest that this approach risks downplaying the active role of individuals in resisting or transforming ideological structures. In contemporary political and social struggles, this tension remains relevant. Althusser's theory provides a critical lens for understanding how subjects are formed through ideological practices, yet it also leaves open the question of how individuals or collective agents can intervene in or transform these structures. In modern political movements, for example, we see both the influence of ideological interpellation on individuals' identities and the potential for collective action to disrupt or challenge these ideologies.

In contemporary social theory, Althusser's theory of subjectivity offers valuable insights into the dynamics of power, knowledge, and identity. As Stolze (1998) notes, while Althusser emphasizes the structural forces that shape the subject, the potential for resistance and transformation remains a crucial question. Althusser's model of the subject highlights the importance of understanding how knowledge is not just produced by objective structures but is also contested and transformed by individuals and social movements. This provides a foundation for analyzing how knowledge can be a site of both ideological reproduction and resistance.

7.4. Class Struggle and Knowledge Production

Finally, Althusser's emphasis on class struggle as the motor of historical change provides a critical lens for understanding the production of knowledge in capitalist societies. Knowledge production is always tied to the broader social and economic structures that define the distribution of power. Althusser's materialism asserts that scientific knowledge is always embedded within these structures, reflecting and reinforcing the interests of the ruling class. However, as the work of El Hassan (1986) and others suggests, Althusser's theory also opens up the possibility for resistance through the transformation of the ideological structures that support capitalist systems.

In contemporary society, where the power dynamics between different classes are increasingly visible in knowledge production, Althusser's insights remain crucial. The control of knowledge—whether in media, academia, or the scientific community—remains a site of ideological struggle. Althusser's theory of the ideological state apparatuses helps explain how class struggle is not only a political or economic issue but also a cultural and intellectual one, as dominant ideologies seek to shape the way knowledge is produced and understood. By understanding knowledge production as a site of class struggle, Althusser's work offers a materialist critique of how power and knowledge are intertwined in maintaining or challenging the status quo.

8. CONCLUSION

While Althusser's contributions to Marxist theory, the philosophy of science, and ideology critique remain foundational, his work has also faced significant criticisms. One major concern is that his structuralist framework tends to underplay the role of human agency and political subjectivity, presenting individuals primarily as products of ideological interpellation. Critics such as E.P. Thompson and later post-structuralist thinkers argue that Althusser's view risks rendering political action and resistance almost impossible within his theoretical system. Furthermore, the notion of ideology in Althusser's theory has been criticized for its functionalist tendencies, portraying ideological apparatuses as seamlessly reproducing capitalist relations without adequately accounting for contradictions, fractures, and possibilities of dissent within ideological structures. Despite these critiques, Althusser's work continues to offer valuable tools for analyzing the relationship between knowledge, ideology, and power, especially when combined with more dynamic theories of subjectivity and social change.

Louis Althusser's dialectical materialism provides a transformative framework for understanding the relationship between knowledge, ideology, and social structures. Through his emphasis on the material conditions that shape both scientific knowledge and everyday social practices, Althusser offers a robust critique of the traditional humanist and positivist perspectives on knowledge production. His theory of ideology, centered on the concept of interpellation, demonstrates how individuals are not autonomous agents but are instead shaped by the ideological structures that govern their existence. These insights are crucial for understanding how knowledge, particularly scientific knowledge, is never neutral but is always situated within the ideological and material conditions of its time.

Throughout this article, we have explored Althusser's contributions to the philosophy of science, his critique of humanist Marxism, and his understanding of the role of ideology in maintaining social order. By examining how Althusser's ideas have been applied in contemporary social movements, academic disciplines, and political practice, we have seen that his materialist framework continues to provide valuable tools for analyzing power relations and ideological struggles in modern society.

Today, Althusser's legacy is visible across several key fields. In critical theory, his concept of ideological state apparatuses remains central to understanding how cultural institutions maintain capitalist hegemony. In Marxist thought, Althusser's emphasis on structural causality and overdetermination offers a way to rethink historical materialism without resorting to economic determinism. Moreover, in political sociology and the study of social movements, Althusser's theory of interpellation helps explain how identities and political subjectivities are produced and contested within ideological frameworks. His critique of humanist voluntarism also continues to resonate with theorists seeking to understand the limits of agency in contemporary capitalist societies.

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

In the philosophy of science, Althusser's insistence on the epistemological break and the ideological embeddedness of knowledge challenges dominant neoliberal conceptions of science as a purely objective and apolitical enterprise. His work thus provides a foundation for critical approaches that expose the political interests underpinning scientific discourses today, particularly in fields like environmental science, economics, and public health.

By reinterpreting Althusser's dialectical materialism and its integration of science, ideology, and subjectivity, this study contributes to a deeper understanding of how knowledge production remains a site of political and ideological contestation. Althusser's work offers not only a critique of existing social structures but also a theoretical framework for imagining transformative change in contemporary societies. In an era marked by intensified ideological struggles, from climate crisis narratives to the politics of identity and technology, Althusser's materialism remains an indispensable resource for critical theory and political praxis.

Bibliography

- Althusser, L. (1970). *For Marx*. New York, NY: Penguin Books.
- Althusser, L. (1971). *Lenin and philosophy and other essays*. New York, NY: Monthly Review Press.
- Althusser, L., & Balibar, É. (1970). *Reading Capital*. New York, NY: Pantheon Books.
- Assiter, A. (1984). Althusser and structuralism. *The British Journal of Sociology*, 35(2), 272–296. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.1984.tb00104.x>
- El Hassan, I. S. (1986). Consciousness and ideology: A critique of Lukács, Althusser, and Poulantzas. *Dialectical Anthropology*, 11(1), 49–62. <https://doi.org/10.1007/BF00147826>
- Gordy, M. (1983). Reading Althusser: Time and the social whole. *History and Theory*, 22(1), 1–21. <https://doi.org/10.2307/2505233>
- Schwartzman, D. W. (1975). Althusser, dialectical materialism and the philosophy of science. *Science & Society*, 39(3), 318–330. <https://www.jstor.org/stable/40401861>
- Sprinker, M. (1985). Politics and theory: Althusser and Sartre. *MLN*, 100(5), 989–1011. <https://doi.org/10.1353/mln.1985.0019>
- Stewart, A. (2008). Althusser's structuralism and a theory of class. *Critique: Journal of Socialist Theory*, 36(3), 421–443. <https://doi.org/10.1080/03017600802434524>
- Stolze, T. (1998). Deleuze and Althusser: Flirting with structuralism. *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 10(3), 51–63. <https://doi.org/10.1080/08935699808685540>

ŞANLIURFA SİVEREK'TEN YENİ BİR NEOLİTİK YERLEŞİM

A NEW NEOLITHIC SETTLEMENT FROM SİVEREK, ŞANLIURFA

НОВОЕ НЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ ИЗ САНЛИУРФА СІВЕРЕК

Bahattin ÇELİK*

ÖZ

Güneydoğu Anadolu'da son yıllarda yapılan kazılar Neolitik Dönem hakkında önemli veriler sağlamıştır. Özellikle Yukarı Dicle Bölgesi'nde yapılan kazılar bölgedeki evsel yerleşimlerin özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Ancak Urfa bölgesindeki evsel yerleşimlerle ilgili araştırmalar oldukça sınırlıdır. Urfa bölgesinde daha çok anıtsal kült yapılarını içinde barındıran ve T şeklinde dikilitaşlarla sembolize edilen Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Sayburç gibi Çanak Çömleksiz Neolitik merkezler kazılmaktadır. Bu merkezlerde ele geçen yapılara bakıldığında, bunların evsel özelliğe sahip olmadıkları daha çok kültürel özellikte kamu yapıları oldukları anlaşılmaktadır. Urfa bölgesinde, Epi-Paleolitik Dönem ve Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait sadece Çakmaktepe yerleşiminde evsel özellikte yerler kazılmaktadır. Kalker platolarla bazalt platoların kesiştiği bir bölge olan ve oldukça sulak ve verimli bir bölge olan Urfa'nın Siverek ilçesindeki Kejo Harabesi evsel yerleşimlerin özelliklerinin anlaşılması açısından önemli bir örnektir. Kejo Harabesi yerleşiminde ele geçen buluntulara bakıldığında Byblos tipi ok uçlarının olduğu görülmektedir. Yerleşimde El-Khiam veya Helwan benzeri erken döneme ait uçlara rastlanmamıştır. Ayrıca Çayönü Aletleri'nin bulunmamış olması nedeniyle Kejo Harabesi yerleşimi, bu haliyle Çanak Çömleksiz Neolitik B evresine ait olduğunu göstermektedir. Bölgedeki evsel yerleşimler genellikle kayalık tepeler üzerinde yer almakta ve kazılar bu yerleşimlerin Neolitik dönemin çeşitli evrelerine ait olduğunu ortaya koymaktadır. Kejo Harabesi'nde gerçekleştirilecek kazılar Urfa Bölgesi'nin evsel yaşamının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Sivil Yerleşimler, Urfa Bölgesi, Kejo Harabesi

ABSTRACT

Recent excavations in Southeastern Anatolia have provided important data on the Neolithic Period. Especially the excavations in the Upper Tigris Region have revealed the characteristics of the domestic settlements in the region. However, research on the domestic

* **ORCID:** [0000-0003-2630-3379](https://orcid.org/0000-0003-2630-3379), Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, bcelik@aybu.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Çelik, B. (2025). ŞANLIURFA SİVEREK'TEN YENİ BİR NEOLİTİK YERLEŞİM. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 112-121. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1693403>

Şanhurfa Siverek'ten Yeni Bir Neolitik Yerleşim

settlements in the Urfa region is quite limited. In the Urfa region, Pre-Pottery Neolithic centers such as Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Sayburç, which contain monumental cult structures and are symbolized by T-shaped obelisks, are being excavated. When we look at the structures uncovered in these centers, it is understood that they are not of domestic nature, but rather cultic public buildings. In the Urfa region, only the settlement of Çakmaktepe in the Epi-Paleolithic and Pre-Pottery Neolithic Period has been excavated with domestic features. The Kejo Harabesi in Siverek district of Urfa, which is a very wet and fertile region where limestone plateaus and basalt plateaus intersect, is an important example in terms of understanding the characteristics of domestic settlements. The finds recovered from the Kejo Harabesi settlement include Byblos type arrowheads. Early arrowheads similar to El-Khiam or Helwan were not found in the settlement. Moreover, the absence of Çayönü Tools indicates that the Kejo Harabesi settlement belongs to the Pre-Pottery Neolithic B phase. Domestic settlements in the region are generally located on rocky hills and excavations reveal that these settlements belong to various phases of the Neolithic period. Excavations at Kejo Harabesi will contribute to the understanding of the domestic life of the Urfa Region.

Keyword: Pre-Pottery Neolithic, Domestic settlements, Urfa Region, Kejo Harabesi

АННОТАЦИЯ

Недавние раскопки в Юго-Восточной Анатолии позволили получить важные данные о неолитическом периоде. Особенно раскопки в регионе Верхнего Тигра выявили особенности бытовых поселений в этом регионе. Однако исследования бытовых поселений в регионе Урфа весьма ограничены. В регионе Урфа раскапываются такие центры дооктябрьского неолита, как Гёбекли-Тепе, Карахан-Тепе, Сефер-Тепе, Сайбурч, которые содержат монументальные культовые сооружения и символизируются Т-образными обелисками. При взгляде на сооружения, обнаруженные в этих центрах, становится понятно, что они не носят бытового характера, а скорее являются культовыми общественными зданиями. В районе Урфы только в поселении Чакмактепе эпохи эппалеолита и дооктябрьского неолита были раскопаны бытовые постройки. Кеджо Харабеси в Сиверекском районе Урфы, который представляет собой очень влажный и плодородный регион, где пересекаются известняковые и базальтовые плато, является важным примером с точки зрения понимания особенностей бытовых поселений. Находки, извлеченные из поселения Кеджо Харабеси, включают наконечники стрел библосского типа. Ранние наконечники стрел, подобные Эль-Хияму или Хелуану, в поселении не обнаружены. Более того, отсутствие орудий Чайёну указывает на то, что поселение Кеджо Харабеси относится к фазе В дооктябрьского неолита. Бытовые поселения в регионе, как правило, расположены на скалистых холмах, и раскопки показывают, что эти поселения относятся к различным фазам неолитического периода. Раскопки в Кеджо Харабеси вносят свой вклад в понимание бытовой жизни Урфского региона.

Ключевые слова: Бесгоршечный неолит, гражданские поселения, Урфанский район, руины Кеджо

Giriş

Son yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yeni yapılan barajlar ve bazı araştırmacıların bireysel gayretleri sayesinde, bölgenin Neolitik Dönemi ile ilgili oldukça fazla veri elde edilmiştir. Özellikle Yukarı Dicle Havzasında yapılan çalışmalar, bölgenin sivil / domestik yapıli yerleşimleri hakkında çok fazla veri sunmaktadır. Suriye ve Irak'ta yer alan Neolitik merkezlerle ortak özellikleri olan ve aynı zamanda yerel özellikler de taşıyan

bu yerleşimlerin dönemleri bölgedeki bütün Neolitik yerleşimlerle aşağı yukarı benzerdir. Bölgenin elde edilen bu verilerinin düzenli bir şekilde tasnif edilmesi ve yayınlanması bölgenin Neolitik dönemi hakkında kesin bir şekilde bazı sonuçlara varmamıza olanak sağlayacaktır. Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Suriye arasında kalan Urfa bölgesinde, domestik yerleşimler ile ilgili yapılan çalışmaların azlığı nedeniyle, bölgenin domestik yerleşimleri hakkında bilgiler eksik ve yetersiz kalmaktadır. Yapılan bu çalışma, özellikle Urfa Bölgesi'nde bulunan domestik yerleşimlere dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Urfa Bölgesi'nde Neolitik Dönem ile ilgili kazıların çoğu genellikle monumental yapıları içinde barındıran yerleşimler üzerine yapılmaktadır. Ancak Neolitik Dönem için yapılması gereken bir o kadar önemli çalışma da bölgenin domestik yerleşimlerinin özelliklerini ortaya çıkarmak olmalıdır. Bölgenin Neolitik dönemini anlamak için "Taşlı Tepeler" projesi ile sınırlı kalınmamalı, domestik özellikler taşıyan yerleşimleri de kazarak Neolitik Dönem'deki bölgeler arası geçişi anlamamız gereklidir.

Kejo Harabesi

2011 yılında TÜBİTAK tarafından desteklenen "Şanlıurfa Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri Projesi" çalışmalarında tespit edilen Kejo Harabesi, Şanlıurfa'nın Siverek İlçesinin 40 km güneyinde, Alanyurt (Kulleka) köyünün yaklaşık 2 km güneydoğusunda yer almaktadır (**Resim 1a ve Resim 1b**). Taşlı Tepe yerleşiminin ise kuzeydoğusunda yer alır ve kuş uçuşu yaklaşık 4,6 km mesafededir. Deniz seviyesinden 788 m yüksekte bulunan ve bir höyük tarzında olan Kejo Harabesi, kuzeybatı-güneydoğu yönünde konumlanmış, 195 m X 85 m boyutlarında, ana kaya üzerine kurulu, yaklaşık 11 dekarlık bir alanı olup 4 m yüksekliğinde bir kültür toprağına sahiptir. 039° 18' 46,8" Doğu, 37° 23' 30,3" Kuzey koordinatlarında yer almaktadır.

Höyüğün üstünde Neolitik yerleşimi tahrip eden Erken Bizans dönemine ait 3 adet Tümülüs mevcuttur ancak bu Tümülüsler kaçak kazılar sonucu tahrip edilmiştir. Kejo Harabesinin yüzeyinde yaklaşık 20 adet yuvarlak planlı yapılara ait temel gözlemlenmiştir. Bu temellerin bazılarının çapı yaklaşık 7 m, bazılarının ise yaklaşık 2 m'dir (**Resim 2**). Temellerin çoğu iki sıralı taş dizisi ile yapılmıştır (**Resim 3**). Taşların boyutları ise yaklaşık 25cm X 70cm boyutlarında dikdörtgene yakın şekilde yontulmuşlardır (**Resim 4**).

Ele geçen küçük buluntulara bakıldığında, Yontmataş alet endüstrisinde, Byblos uçları (**Resim 5**), çift kutuplu çekirdekler, dilgiler ve obsidyenler şeklinde bir dilgi endüstrisi söz konusudur. Sürtmetaş Aletlere bakıldığında ise alt ve üst ezgi taşları, havanlar, havanelleri yoğun olarak ele geçen buluntular arasındadır (**Resim 6**). Ayrıca ören yerinden çıkartılmış olan daire şeklinde bir taş da bulunmuştur (**Resim 7**).

Yapılan yüzey araştırmalarında, kaçak kazılarda açığa çıkartılmış silindir prizma şeklinde Phallusu andıran bir taş da ele geçmiştir (**Resim 8**).

Değerlendirme ve Sonuç

Şanlıurfa bölgesinde son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları, kült/kamu yapıları bulunan yerleşimlerin etrafında domestik yerleşimlerin var olduğunu ortaya çıkarmıştır (Güler ve diğ. 2012, 158-162; Güler ve diğ. 2013, 292-297). Bu konu ile ilgili henüz Göbekli Tepe çevresinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır ancak büyük bir olasılıkla yapılacak araştırmalar ile Göbekli Tepe'nin çevresinde pek çok Neolitik Döneme ait domestik yerleşime rastlanacaktır. Bölgede yapılan araştırmalarda, diğer kült merkezi özelliği taşıyan Ayanlar Höyüğü'nün 2 km ile 7 km arasında değişen, güney ve güneydoğu kesimlerinde incelemeler yapılmış; Çillo Mevkii 1, Çillo Mevkii 2, Domuzcurnu Tepesi, Nebi Tarlası, Ömer Altundağ Tarlası ve Hasan Sırtı gibi Neolitik Dönem domestik yerleşimlere rastlanmıştır (Güler ve Çelik 2015, 7-8). Aynı şekilde, Karahan Tepe'nin 5 ile 15 km arasında

Şanlıurfa Siverek'ten Yeni Bir Neolitik Yerleşim

değişen, güney kesiminde yapılan araştırmalarda; Altın-tepe köyü Minzilit İsa, Minzilit Feriş, Minzilit Hileyil, Yıldız köyü Sıluba Mevkii, Aşağı Yazıcı Güney Mevkii, Deçe Mevkii, Kurtharabesi, Karakuş Batı Mevkii, Karakuş Deride Mevki ve Karakuş Hacı Şeyh Ahmet Tarlası'nda domestik özellikte Neolitik yerleşimler tespit edilmiştir (Güler ve Çelik 2015:3-6). Sefer Tepe ve Taşlı Tepe yerleşimlerinin güneyinde ve kuzeyinde de beş domestik yerleşim yeri yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir (Güler ve diğ. 2012: 158-161, Har. 1: Güler ve diğ. 2013: 292-297, Map 1). Bu domestik yerleşimlerin çoğunda, yuvarlak planlı yapı kalıntıları mevcuttur (Güler ve diğ. 2013: 293-296, fig. 8,14). Urfa Bölgesinde yer alan domestik yerleşimler genellikle kayalık tepelerin üstüne ya da bu tarz tepelerin güney yamaçlarına konumlandırılmıştır (Güler ve diğ. 2013:297

). Kazısı yapılmadığı için bu tarz domestik yerleşimlerin henüz geçici ya da kalıcı yerleşimler olup olmadığı bilinmemektedir. Yerleşimlerin bazıları tamamen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi temsil ederken, bazıları da hem Çanak Çömleksiz hem de Çanak Çömlekli Neolitik Dönem buluntuları içermektedir. Ele geçen küçük buluntulara bakıldığında bu yerleşimlerin PPNB ve PPNC dönemini temsil ettikleri anlaşılmaktadır (Güler ve Çelik 2015: 12). Ayrıca son yıllarda, Urfa Bölgesinde domestik bir yerleşim olan Çakmak-tepe'de yapılan kazılarda en az üç evrenin olduğu, domestik yapıların yanında kamu yapılarının da mevcut olduğu ve bunların ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresine ait olduğu anlaşılmıştır (Şahin ve Uludağ 2023: 345; Şahin ve diğ. 2024: 460).

Urfa bölgesinde yapılan araştırmalarda, tespit edilen domestik yerleşimlerin Neolitik dönemin tüm evrelerini temsil ettiği anlaşılmaktadır. Kejo Harabesi'ndeki buluntulara bakıldığında ise bölgedeki domestik yerleşimlerle ortak özellikler taşıdığı görülmektedir. Yerleşimde ele geçen buluntular doğrultusunda; özellikle Byblos uçlarının ve obsidyenin varlığı, Palmyra uçlarının ve Çayönü aletlerinin bulunamaması, Kejo Harabesi'nin Çanak Çömleksiz Neolitik B evresine ait olduğunu göstermektedir. Kejo Harabesi'nde yapılacak kazılar sayesinde bölgenin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi B evresine ait domestik yapıların özellikleri daha iyi anlaşılabilecektir.

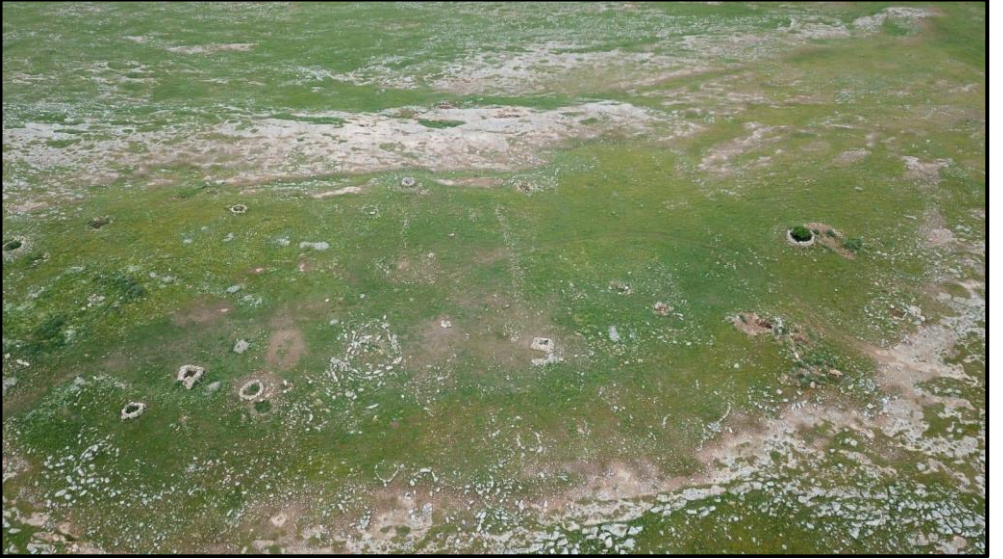
Kaynakça

- Güler G., Çelik B. ve Güler M. 2013 “New Pre-Pottery Neolithic sites and cult centres in the Urfa Region” *Documenta Praehistorica* 40: 291-304.
- Güler M., Çelik B. ve Güler G. 2012 “New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District” *Anatolia* 38: 157-191.
- Güler M. ve Çelik B. 2015 “Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları” *Belgü* 1: 1-27.
- Şahin ve Uludağ 2023 “Çakmak-tepe Kazısı 2021 Yılı İlk Sezon Çalışmaları” 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 2: 339-356.
- Şahin F. Miyake Y. Uludağ C. ve Polat N. 2024 “Çakmak-tepe 2022 Yılı Kazı Çalışmaları” 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 1: 453-470.

RESİMLER

Resim 1a: Kejo Harabesi'nin Güneyden Genel Görünümü.

Resim 1b: Kejo Harabesinin Hava Fotoğrafı Güneyden Görünüm.

Şanhurfa Siverek'ten Yeni Bir Neolitik Yerleşim

Resim 2: Yuvarlak Planlı Yapıların Genel Görünümü.

Resim 3: İki Taş Sıralı Yuvarlak Planlı Yapıların Görünümü.

Şanhurfa Siverek'ten Yeni Bir Neolitik Yerleşim

Resim 4: Yuvarlak Planlı Yapılarda Kullanılan Dikdörtgene Yakın Taştan duvarlar.

Resim 5: Byblos Tipi Okucu.

Resim 6: Kejo Harabesi'nden Alt Üst Ezi Taşları, Havanlar ve Havanelleri.

Resim 7: Silindir Prizma (Phallos ?) şeklinde yekpare bir taş.

Resim 8: Daire şeklinde yontulmuş yekpare taş parçası.

2000 SONRASI TÜRK SİNEMASINDA KADINA ŞİDDETİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN IN POST-2000 TURKISH CINEMA

ОЦЕНКА НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В ТУРЕЦКОМ КИНЕМАТОГРАФЕ ПОСЛЕ 2000 ГОДА

Dilara KAZANCI*

ÖZ

2000’li yılların başlangıcı bir yandan kadınlara yeni hukuksal hakların tanındığı, diğer yandan kadına yönelik şiddet, kadınların iş gücüne katılımı gibi sorunların öne çıktığı bir dönem olmuştur. Kadınlar için toplumsal açıdan hem olumlu hem de olumsuz değişimleri barındıran 2000 ile 2016 yılları arasına odaklanılan bu çalışmada, kadına yönelik şiddetin izleyici sayısı milyonları aşan popüler Türk filmlerinde nasıl sunulduğunun çözülmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda gişe rakamlarına göre en fazla izleyiciye ulaşan 100 film içerik (doküman) analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Filmlerde kadın karakterlerin maruz kaldığı fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türleri incelenmiş ve davranışsal göstergeler üzerinden kodlanarak analiz edilmiştir. Filmlerde karakterlerin şiddet gördükleri ya da uyguladıkları mekanlar, ‘kamusal alan’ ve ‘özel alan’ ayrımıyla belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçları, 100 filmin 83’ünde kadın karakterlerin, fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türlerinden bir veya birkaçına maruz kaldığını göstermiştir. İncelenen filmlerde en yaygın biçimde temsil edilen şiddet türünün duygusal şiddet olduğu belirlenmiştir. Duygusal şiddet %80’lik oranla, fiziksel (%38), cinsel (%14) ve ekonomik şiddetin (%7) toplamından (%59) fazladır. Filmlerde kadın karakterlere şiddet uygulayan kişiler sıklıkla partnerleri (%25) ya da eski partnerleri (%13) olmuştur. Kadınlara şiddet uygulayan kişiler arasında, erkek iş arkadaşlarının (%13) ikinci sırada gelmesi dikkat çekmiştir. Kadınların kamusal alanlarda şiddete maruz kalma oranlarının (%41) özel alanlara (%21) göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Kadınların maruz kaldıkları ve uyguladıkları şiddet karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde cinsel ve ekonomik şiddet oranlarındaki farkların, duygusal ve fiziksel şiddet oranlarındaki farklara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Medya, Türk Sineması, Toplumsal Cinsiyet, Kadına Yönelik Şiddet, Duygusal Şiddet

* **ORCID:** [0000-0002-5251-5909](https://orcid.org/0000-0002-5251-5909), Dr. Işık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Bölümü, dr.dilarakazanci@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Kazancı, D. (2025). 2000 SONRASI TÜRK SİNEMASINDA KADINA ŞİDDETİN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 122-142. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1665320>

ABSTRACT

The early 2000s marked a period in which women in Turkey were granted new legal rights, while issues such as violence against women and women's participation in the labor force became more prominent. Focusing on the years 2000 to 2016, which encompass both positive and negative social changes for women, this study aims to analyze how violence against women is portrayed in popular Turkish films that reached millions of viewers. For this purpose, the 100 highest-grossing films were examined using content (document) analysis. Types of violence experienced by female characters—including physical, emotional, sexual, and economic violence—were coded and analyzed based on behavioral indicators. The locations where violence was experienced or perpetrated were categorized into ‘public’ and ‘private’ spaces.

The results of the study show that in 83 out of 100 films, female characters were subjected to one or more types of violence. Emotional violence was found to be the most commonly represented form of violence. Emotional violence, at 80%, surpassed the total of physical (38%), sexual (14%), and economic violence (7%), which together accounted for 59%. The perpetrators of violence against female characters were most often their partners (25%) or ex-partners (13%). Notably, male colleagues (13%) ranked second among the perpetrators. It was observed that women were more frequently subjected to violence in public spaces (41%) compared to private ones (21%). When comparing the violence women were subjected to and the violence they perpetrated, the differences were greater in the rates of sexual and economic violence than in emotional and physical violence.

Keywords: Media, Turkish Cinema, Gender Studies, Violence Against Women, Emotional Violence

АННОТАЦИЯ

Начало 2000-х годов в Турции ознаменовалось, с одной стороны, предоставлением женщинам новых юридических прав, а с другой — обострением проблем, таких как насилие в отношении женщин и участие женщин в рабочей силе. Настоящее исследование сосредоточено на периоде с 2000 по 2016 годы, охватывающем как позитивные, так и негативные социальные изменения в отношении женщин. Целью работы является анализ того, как насилие в отношении женщин представлено в популярных турецких фильмах, собравших миллионы зрителей. Для этого методом контент-анализа были изучены 100 фильмов с наибольшими кассовыми сборами. Были проанализированы виды насилия, которым подвергались женские персонажи — физическое, эмоциональное, сексуальное и экономическое, — с кодировкой на основе поведенческих индикаторов. Пространства, в которых происходило насилие, классифицировались как «публичные» и «частные». Результаты исследования показали, что в 83 из 100 фильмов женские персонажи подвергались одному или нескольким видам насилия. Наиболее часто представленным видом насилия оказалось эмоциональное насилие. Его доля составила 80%, что превышает совокупную долю физического (38%), сексуального (14%) и экономического (7%) насилия — всего 59%. Насилие над женщинами чаще всего совершалось их партнёрами (25%) или бывшими партнёрами (13%). Примечательно, что на втором месте оказались коллеги-мужчины (13%). Также было выявлено, что женщины чаще подвергались насилию в публичных пространствах (41%), чем в частных (21%). При сравнительном анализе насилия, которому подвергались женщины, и насилия, совершаемого ими, было установлено, что различия наиболее

заметны в сексуальном и экономическом насилии по сравнению с эмоциональным и физическим.

Ключевые слова: Медиа, Турецкое кино, Гендерные исследования, Насилие в отношении женщин, Эмоциональное насилие

1.GİRİŞ

Medya (radyo, televizyon, internet, yazılı basın, vb) düşüncelerin, davranışların, değer yargılarının oluşmasında, toplumun kültürel ve sosyal yapısının belirlenmesinde güçlü bir araçtır. Kültürün ulusal ve uluslararası düzeyde bireylere ulaştırılmasını sağlayan medya toplumun davranış kalıpları, değer ve düşünce tarzlarının bireylere kazandırılması ve öğrenilenlerin içselleştirilmesinde etkili rol oynamaktadır (Aktan, 2017; Dökmen, 2014). Bireylerin, bilgi edinme, eğlenme, haber alma gibi amaçlarla başvurdukları önemli bir kaynak olduğu için (Kocadaş, 2004, s. 1-2), medya aracılığıyla kitlelere aynı ileti çok sayıda ve farklı mesajlarla iletebilir. Medyadaki mesajlar büyük kitlelere hızlı bir biçimde yayılarak bilgi akışı sağlayabilir ve kitleleri etkileyebilir (Kurt ve Kürüm, 2010, s. 32-33).

Algımıza en çok etki eden unsurların başında medya araçları gelmektedir. Algi ‘duyuların uyarılmasından kaynaklı bilinçli deneyim’ (Goldstein, 2013, s. 663), olarak kabul edildiğinde, medyanın algıya anlamsal açıdan tesir ettiği görülecektir. Yapılan araştırmalar, bireylerin medyada gördükleri ürünleri tüketmeye yöneldiklerini, medyadaki bakış açılarını benimsediklerini, sosyal öğrenme ve model alma yollarıyla kendilerini şekillendirdiklerini göstermektedir (Cao et al., 2021; Goldstein, 2013; Vrontis et al., 2021). Medya algıyı yeniden yapılandırarak düşünmeyi ve muhakemeyi etkileyebilmektedir (Erdal, 2012, s. 45). Bu nedenle medyanın birey üzerindeki biçimlendirici etkisi, ekonomi, sağlık, sosyoloji, psikoloji ve güzel sanatlar gibi çeşitli alanlarda yapılan çok sayıda multidisipliner çalışmaya konu olmaktadır (Caled Silva, 2022; Farsi, 2021; Lorenz-Spreen et al., 2023).

Medyanın en yaygın gösterilerinden biri olan sinema eserleri (Göze, 2015), niteliğinden bağımsız olarak, opera, müzikal ya da tiyatro gibi diğer sanat dallarına oranla medyada daha çok yer bulmakta, dolayısıyla daha çok sayıda seyirciye ulaşmaktadır. Sinema endüstrisi, ilk çıkışından itibaren, dünyanın birçok köşesine uzanarak filmlerini mümkün olan en geniş halk kitlelerine ulaştırmayı amaçlamıştır. Bu amaç sinemanın bir tür tüketim malı üreten sanayi kolu olmasına ve sanayisinin ürettiği malı izleyiciye satabilmek için yapısındaki sanatsal yönü ikinci plana atmasına yol açmıştır. Geniş kitlelere ulaşan en büyük sanat dalı olan sinema, kendi sanayileşme sürecinde pazarlarını genişletmek için ortak görüşlere eğilmiş, kitlelerin beğenilerine göre üretim yapmış ve yine kitleleri etkilemesi beklenen estetik unsurları içinde barındırmıştır. Bu nedenle sinema çok yönlü bir araç olarak görülmüş, duyguları ve düşünceleri kalabalık insan gruplarına aktarabildiği için bir propaganda işlevi de üstlenmiştir (Onur, 2012, s. 31-33).

Sinema bir yönüyle propaganda işlevini üstlenirken diğer yönüyle bir endüstri olmasının sonucu olarak kitle tüketimine sunulan en popüler eğlence aracı haline gelmiştir. Böylelikle sinema sanayisi tarafından seri üretimle izleyiciye sunulan filmler de birer popüler kültür unsuruna dönüşmüştür (Onur, 2012, s. 32). Popüler kültür kavramı, bir toplumda yaygın biçimde paylaşılan inançlar, pratikler ve nesneleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Politik açıdan ise çoğunluğun kültürü ve toplumun geniş bir bölümü tarafından paylaşılan değerler sistemi anlamlarını içermektedir. Bu bağlamda popüler kültür dar anlamda eğlence unsuru olarak tanımlanırken, daha geniş anlamıyla belirli bir yaşam tarzının ideolojik olarak yeniden üretilmesine yol açan ön koşullardır. Kendisine ve çevresine yabancılaşan birey popüler kültüre rahatlıkla uyum sağlayabilmektedir. Dolayısıyla popüler kültür, içinde yaşadıkları düzenden memnun olmayan ve fakat içinde bulundukları şartları da

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

değiştiremeyen edilgen kitlelerin paylaştığı gündelik yaşamın kültürüdür (Onur, 2012, s. 15-17).

Bu bağlamda popüler sinema filmleri iktidarın ideolojisi doğrultusunda kullanılan en etkili araçlardır. Popüler filmler, iktidarın görüşlerini geniş bir kitleye ulaştırmak, gerçekliği şekillendirmek ve dilediği gibi yansıtmak gücüne sahiptir. İktidarlar sinemanın eğlendirme işleviyle bireylerin gündelik hayattaki toplumsal ve siyasal problemleri düşüncelerini engelleyerek onları gerçeklikten uzaklaştırabilir. Örneğin sinema aracılığıyla bireylere elde etmelerinin mümkün olmadığı lüksler yansıtılarak seyircilerin film süresince bir rüya görmeleri ve günlük hayatlarında yaşadıkları sıkıntılardan kaçmaları (Dilek, 2021, s. 24-27) ya da bu sıkıntılara daha uzun süre katlanabilmeleri sağlanabilmektedir. Bu bağlamda zihinsel olarak yıkıcı olan popüler kültür ürünü filmler, hayattan kaçan hayali içerikler sunarak gerçekliğin görülmesini engelleyebilmektedir. Popüler kültür ürünleri sahte hazlar sağlayarak, şiddete ve sekse verdiği ağırlık nedeniyle insanları kabalaştırarak, duygusal açıdan yıkıcı olabilmektedir. Bununla birlikte, popüler kültür ürünleri insanların yüksek kültüre katılma olanaklarını ve olasılıklarını azaltarak kültürel açıdan yıkıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Popüler kültür ürünleri filmler, çoğunluğa uyan kazanır, sürüden ayrılanı kurt kapar vurgusunu ve tehdidini yaparak halkı gündelik pratikleri içinde egemen kültür bağlamında biçimlendirir (Koncavar, 2013, s. 128-130).

Popüler filmler, toplumdaki ekonomik, siyasal ve sosyal olaylardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği için (Orta, 2007, s. 129), toplumdan ve ideolojiden bağımsız olarak düşünülemez. Toplumsal yaşamdan izler taşıyan, fantastik ya da bilimkurgu olmayan, gerçekçi filmler çekildikleri dönemin bir portresini çizmektedir (Dilek, 2021, s. 36-37). Öte yandan sinema toplumsal normları, kültürel yapıları ve cinsiyet rollerini yansıtmadan ötesine geçerek, bu yapıları sorgulayarak, kimi zaman süregelen güç yapılarını sarsarak ve alternatif bakış açıları sunarak toplumsal değişime katkıda da bulunabilmektedir. Sinema bireylerin ve toplumların düşüncelerini, duygularını ve yaşamlarını zaman ve mekân sınırlarını aşarak aktarabilmektedir. Sinema başlangıcından bu yana kültürel değişimleri ve tarihsel dönemleri kaydederek yorumlamıştır. Bu yönüyle sinema sadece bir eğlence aracı olmanın ötesinde, toplumsal yapıların bir aynası olarak derin bir tarihsel ve kültürel belge niteliği taşımakta ve baskın normların ve değerlerin yayılmasında etkili bir araç olabilmektedir. Bu çift yönlü etki sinemanın toplumsal tutumları şekillendirmekte ve pekiştirmekte önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Örneğin sinemadaki kadın temsilleri bağımlı veya pasif şekilde sunulursa, toplumun kadınların pasif olması gerektiğine yönelik algıları ve beklentileri normalleşebilmektedir. Dolayısıyla sinema toplumsal cinsiyet rollerinin korunmasına ve devam ettirilmesine aracılık edebilmektedir (Alp ve Altın, 2023, s. 3-6).

Sinemada kadın karakterlerin nasıl temsil edildiği ve bu temsillerin zaman içerisinde nasıl değiştiği, sadece sinema tarihi ile ilişkili değil, aynı zamanda değişen toplumsal değerler, normlar, idealler ve cinsiyet rolleri de ilişkilidir. Toplum ve aile içinde kadına yüklenen roller kimi zaman kitle iletişim aracından topluma, kimi zamansa toplumdan kitle iletişim aracına yansiyarak kişilerin toplumdaki rollerine ilişkin ipuçları verir (Özgür, 1996, s. 235). Kadınların sinemada nasıl temsil edildikleri, cinsiyetçiliğin yeniden üretilerek toplumsal dolaşıma sokulması, değiştirilmesi ya da bireylerin mevcut cinsiyet kalıp yargılarının süregelmesinde etkili olur. (Mora, 2005, s. 4-6). Bu nedenle kadınların ve erkeklerin kitle iletişim araçlarında nasıl, hangi rol ve davranışlar içinde sergilendikleri önem arz etmektedir (Dökmen, 2014).

Sinemanın toplumsal cinsiyeti kurma biçimlerine odaklanan, sinemanın yaratım ve tüketim aşamalarında cinsiyetlerin nasıl temsil edildiğini inceleyen ve bu temsilleri nasıl dönüştürülebileceğini araştıran bir yaklaşım olarak ortaya çıkan feminist film teorisi konunun öneminin anlaşılmasında büyük rol oynamıştır. Bu eleştirel inceleme alanı, 1960'ların

sonlarında başlayan ve 1970'lerin ortalarına kadar devam eden kadın hareketlerinin de etkisiyle, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularının daha fazla gündeme gelmesiyle kaynağını feminist politika ve teoriden alarak gelişmiştir (Öztürk ve Akbulut, 2022; Satıcı, 2023). Laura Mulvey ve Claire Johnston gibi erken dönem feminist kuram eleştirmenleri, erkeğin merkeze alınması, kadının erkeğe bağımlı olarak sunulması, kadının erkek olmayan ya da erkeğin zıttı şeklinde temsil edilmesi, kadının izlenen nesne ve erkeğin izleyen özne olarak konumlandırılmasına karşı çıkarak, sinemada ana akım kadın temsillerine eleştirel bir yaklaşım oluşturmuşlardır (Öztürk ve Akbulut, 2022, s. 1051-1054). İlerleyen yıllarda, sinemada feminizm teorisyenleri tarafından kadın sorunlarına yoğunlaşmış, eril dile karşı dişil bir dil geliştirilmesi hedeflenmiş, kadınların maruz kaldıkları fiziki ve psikolojik zorbalıklara eğilinmiş ve beyazperdede süregelen kadın erkek eşitsizliği merkeze alınarak toplumsal cinsiyet kalıplarının yıkılması amaçlanmıştır (Satıcı, 2023, s. 368-369).

Sinemadaki kadın temsillerinin tarihsel süreci incelendiğinde, 1900'lerin başında kadın karakterlerin filmlerin süsleyici unsurları olduğu görülmektedir. Bu dönemde kadınlar aşkı arayan, trajik ve korunmaya muhtaç şekilde tasvir edilmiştir. 1920 ve 1930'larda kadınlar mistik ve cinselleştirilmiş yönlerine vurgu yapılarak sunulmuştur. Bu yıllarda kadınlar genel olarak romantik ya da melodramatik rollerde görülmektedir. 1940'lar ve 1950'lerde ikinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle sinema ekranlarında kendi kaderini belirleyen karakterler görülmeye başlanmıştır. 1960'lar ve 1970'lerde feminist hareketin yükselişle kadınlar sadece romantik ilgi odağı olarak değil daha katmanlı bireyler olarak sunulmaya başlanmıştır. 1980'lerde kadınlar sadece romantik ve yan rollerde görülmeyp aksiyon rollerinde de yer almıştır. 1990'larda kadınların bağımsızlığını ve duygusal derinliğini işleyen filmler yapılmıştır. 2000 ve 2010'larda sinemada cinsiyet eşitliği vurgusunun yapıldığı hikayeler anlatılmıştır (Alp ve Altın, 2023, s. 7-9). Sinemanın başlangıcından 2000'li yıllara kadar olan serüveninde toplumsal olaylara paralel olarak sinemadaki kadın temsillerinin de değiştiği görülmektedir.

2000'li yılların başlangıcındaki toplumsal olaylar incelendiğinde, kadınların hem hukuki hem de gündelik pratikleri açısından çeşitli değişimler yaşadıkları dikkat çekmektedir. Bu dönemde kadınların iş gücüne katılım oranlarında düşme olduğu görülmüştür. 1990 yılında %34 civarında olan kadınların iş gücüne katılım oranı, 1995 yılında % 30,6'ya, 2000 yılında % 26,6'ya, 2004 yılında ise % 25,4'e düşmüştür (Berber ve Eser, 2008, s. 4). 2003 yılında Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda kadın erkek eşitliği bakış açısı ile ilgili değişiklik yapılmıştır. 10 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren Yeni İş Kanunu ile iş sözleşmesi, ücretlendirme, iş yerinde cinsel taciz, ücretli doğum izin süreleri gibi alanlarda kadının lehine düzenlemeler yapılmıştır (Gökçimen, 2008, s. 34-35). 2004 yılında eşitlik ilkesini düzenleyen anayasanın 10. maddesine 'Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.' ifadesi eklenmiştir. 2005 yılında 'Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu' çalışmalarını yayınlamıştır. 2006 yılında cinayetlerin önlenmesi için alınacak tedbirler konulu Başbakanlık Genelgesi yayımlanmıştır 2012 yılında TÜİK verileri 100 kadından 57,8'inin sosyal güvencesinin olmadığını ortaya koymuştur. 2013 yılında 'Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik' kabul edilmiştir. Yürürlükteki mevzuat uyarınca nüfusu 100000 ve üzeri olan her belediyenin şiddet mağduru kadınlar için konukevi hizmeti vermesi zorunlu hale getirilmiştir (Adaçay, 2014, s. 142).

Tüm bu toplumsal olayların 2000 sonrası sinemasına yansımalarını değerlendirmek için 2000-2010 yılları arasında üretilen filmlere bakıldığında, genellikle alt ve orta sınıf erkek

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

karakterlerin merkezde yer almaya devam ettiği görülmektedir. Bu filmlerde eril dilin ve cinsiyetçi jargonun öne çıktığı dikkat çekmektedir. Filmlerde, cinsiyetçiliğin yeniden üretilmesini mümkün kılan söylemin mağduriyet söylemi olduğu ve cinsiyetçiliğin sınıf olgusu üzerine eklemlendiği anlaşılmaktadır (Özdemir, 2010). Bu durum 2000 sonrasında hem Türk filmlerinin sayısının hem de Türk sineması seyircisi sayısının yükselmesi nedeniyle önem arz etmektedir. 2004 yılında 5 Türk filmi, 2005 yılında ise 7 Türk filmi en çok seyirci çeken 10 film arasına girmiştir (Başaran ve Kurtulmuş, 2016, s. 203). 2008 yılında en çok izlenen 10 filmin 10'u da yerli film olmuş, toplam 38 milyon bilet satışının %60'ı yerli filmlerle gerçekleşmiştir. 2008 yılında ABD ve dünya çapında yıl sonu gişe rakamlarının birincisi olan film Türkiye'de ancak 14. sırada yer alabilmiştir (Orta, 2016, s. 162). 2010 yılında Türkiye'de en çok gişe yapan 5 filmin tümü yerli yapımlardır. İlk 10 film içinde ise yalnızca 2 yabancı yapım vardır. Türkiye'de gişe rakamının büyük ölçüde "en çok gişe yapan" yapımlardan kaynaklanması, yapımdaki çeşitlenmenin gösterim ve izlenmeye yeterince yansımadağını işaret etmektedir. 2005-2010 yılları arasında ulusal ve uluslararası festivallerde birçok ödül alan 30 civarı yapıtın ise toplam gişe sayısı tek bir "popüler" filmten azdır. Bu durum, ortalama izleyicinin genelde televizyon estetiğinden beslenen basit kurgulu, daha çok klişelere dayanan sinema filmlerini tercih ettiği anlamına gelmektedir; nitekim yüksek gişe başarısı elde etmiş filmlerin oyuncularının büyük ölçüde televizyon yıldızlarından oluşması da bu durumun bir göstergesidir (Tanrıöver, 2011, s. 134-136).

2000 sonrası Türk sinemasında Recep İvedik 4, 7.374.931 seyirci sayısı ile rekor kırmış, gelmiş geçmiş en çok izlenen film olmuştur. Düğün dernek 6.980.070 bilet satışıyla ikinci, Fetih 1453, 6.572.618 izleyiciyle üçüncü sırada yer almıştır. Listedeki ilk 10 filmin satılan toplam bilet sayısı 51.694.544, 20 filmin ise 85.040.162'dir. Türkiye'de en çok izlenen 17 film 2000 sonrası Türk sinemasına aittir. Oldukça bilindik bir yapım olan Titanic 2.943.123 izleyici sayısı ile en çok izlenenler arasında 18. sıradadır (www.sinematurk.com). Rakamlar popüler Türk sinemasının hitap ettiği kitlenin genişliğine ve bu filmlerin kimi seyircilerce düzenli olarak takip edildiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda popüler filmlerde karşılaşılan ve tekrar eden anlatıları ortaya koymak, sayıca milyonları aşan izleyicinin maruz kaldığı içeriklerin niteliğini değerlendirmek açısından önemlidir.

Bu amaçla yapılan geçmiş çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. 2014 sonrası en çok izlenen 5 Türk filminin (Recep İvedik 4, Düğün Dernek 2, Dağ 2, Recep İvedik 5, Müslüm) incelendiği bir çalışmada kadınların sıklıkla fiziksel şiddete maruz kaldığı bulgulanmıştır. Bu çalışmaya göre Türk filmlerinde kadınların en sık maruz kaldığı şiddet türü olan fiziksel şiddetin ardından duygusal şiddet gelmektedir. Çalışmada birbirine şiddet uygulayan kişilerin çoğunlukla birbirini tanımayan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Söğüt, 2020). Bir başka çalışmada 'Av Mevsimi' ve 'Gönül Yarası' filmleri ele alınmış ve bu filmlerdeki erkeklik biçimlerinin temel belirleyenin şiddetle olan bağlantıları olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmada, 1990'lı yıllarda filmlerdeki seven ve arzu nesnesi olan kadın karakterlerin erkeklerle ve silahlarla birlikte sunulduğuna değinilmiştir. Filmlerdeki başat erkek karakterler olan Halil ve İdris, eski eşlerini yeniden kazanmak amacıyla çeşitli yollar denemekte ve şiddet uygulamayacaklarına dair sözler verseler de, tekrar şiddete başvurumaktadırlar (Şentürk, 2016). Bu durum ataerkil şiddet döngüsünün sinemadaki temsiline örnek teşkil etmektedir. Bir diğer çalışmada 'Halam Geldi' filmi analiz edilmiştir. Bu filmde, halasının oğlu ile evlendirilen 13 yaşındaki bir kız çocuğu olan Huriye karakterinin maruz kaldığı şiddet incelenmiştir. Film Huriye'nin okula gitmek istediği için fiziksel şiddete maruz kaldığı bir tokat sahnesi ile başlamaktadır. Film boyunca Huriye'nin eğitime ulaşmasını engelleyen eğitimsel şiddete, tokat, saç çekmek, boğazını sıkmak, kemerle kırbaçlamaya çalışmak gibi davranışlarla fiziksel şiddete, aşağılayıcı kelimeler yoluyla duygusal şiddete ve zorla evlendirilmesi sonucunda cinsel şiddete maruz kaldığı

görülmüştür. Araştırmada filmdeki diğer karakterlerin birbirlerine uyguladığı şiddet de belirlenmiş ve film boyunca karşılaşılan şiddet türlerinin görülme sıklığına göre sırasıyla fiziksel şiddet (%39), sözel şiddet (%37), duygusal şiddet (%8), cinsel şiddet (%7), ve hayvana şiddet (%2) olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yıldız, 2021). Araştırmanın sonuçlarında sözel şiddet ile duygusal şiddetin farklı şiddet türleri olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan sözel şiddet, duygusal şiddetin bir unsuru olarak kabul görmektedir (Stark, 2007; Tran et al., 2018). Buradan hareketle filmde karakterlerin maruz kaldığı sözel ve duygusal şiddet birlikte değerlendirildiğinde, filmde öne çıkan şiddet türü duygusal şiddet olacaktır. Türk sinemasında ekonomik şiddete odaklanılan bir çalışmada ise ‘Nefesim Kesilene Kadar’ filmi incelenmiştir. Filmde, Serap karakterine, babası, eniştesi ve ablası tarafından ekonomik şiddet uygulanmaktadır. Serap çalışıp kazandığı para ile bir yandan babasının borcunu ödemeye diğer yandan yanlarında yaşamak zorunda olduğu ablası ve eniştesine maddi destek olmaya çalışmak durumundadır. Bu süreçte ablası tarafından evin giderlerine yeterince destek olamadığı için aşağılanmaktadır. Ekonomik şiddet, diğer şiddet türlerine göre daha az dile getirilse de, psikolojik ve fiziksel açıdan bireyleri oldukça yıpratıcı bir şiddet türüdür. Filmin başlarında oldukça saf bir karakter olan Serap, maruz kaldığı zorlu yaşam olaylarının ardından bir dönüşümden geçerek hırsızlığa yönelmiştir. İnsanca bir yaşam sürdürebilmek için nefesi kesilene kadar mücadele etmesi gerektiğinin farkına varan Serap, toplumsal değerlerin dejenerasyonuna bağlı olarak yozlaşan ahlaki normları benimsemeye ve olumsuz yönde çeşitli davranışlar geliştirmeye itilmiştir (Konuk ve Alıcı, 2022). Türk sinemasında şiddetin nasıl sunulduğuna odaklanılan bir başka çalışmada ise filmlerin fragmanları için seçilen sahneler incelenmiştir. Araştırmada film fragmanlarında sıklıkla şiddet içeriklerine yer verildiği ve bu içeriklerin ya bir güldürü unsuru olarak ya da izleyicide merak ve ilgi uyandıracak şekilde dramatize edilerek sunulduğu belirtilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre fragmanlarda şiddet uyguladığı görülen kişiler çoğunlukla erkek karakterler olup, en sık karşılaşılan şiddet türü fiziksel şiddettir (İli, 2024). Öte yandan, izleyiciler için bir davetiye işlevi gören fragmanlarda başarıya ulaşmak için şiddet temsillerine yer vermeye gereksinim duyulması kitle kültürü ve tüketim dinamikleri açısından anlamlı bir göstergedir.

Sonuç olarak, yinelenen ve aleni olanının meşru sayılması yanılgısıyla popüler filmlerde tekrar edilerek normalleştirilen mesajları ele almanın önemi ulaştığı kitlenin büyüklüğüyle orantılı olarak artmaktadır. Popüler filmlere masum birer eğlence aracı, ‘sabun köpüğü’ olarak yaklaşılması durumunda, içeriklerinden izleyiciye aktarılanların çok sayıda izleme deneyiminden sonra oluşturacağı biçimlendirici etkiler göz ardı edilecektir. Bu bağlamda popüler filmlerin, anlatılarında sakladığı ve sunduğu rol modelleri, davranış kalıplarını, tutumları incelemek toplumun ve bireylerin olası yönelişlerinin ortaya konmasına yardımcı olacaktır.

Bu bilgiler ışığında, gişe başarısı elde etmiş filmler üzerinden yürütülen bu araştırma sinemanın sadece bir eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin yeniden üretildiği önemli bir kültürel temsil alanı olduğu düşünülerek tasarlanmıştır. Araştırmada kadına yönelik şiddetin toplumsal normlarla, ataerkil yapılarla ve kültürel anlatılarla nasıl meşrulaştırıldığı ve kadın kimliğinin sinemada toplumsal cinsiyet kalıplarıyla nasıl kurgulandığı incelenmiştir. Çalışma, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kültürel temsiller aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini görünür kılmak ve kadına yönelik şiddetin normalleştirilmesine yönelik eleştirel bir farkındalık geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu amaçla 2000 sonrası Türk sinemasında gişe rakamları doğrultusunda en çok izlenen popüler Türk filmleri incelenmiştir. Çalışmada en çok izlenen 100 filme yer verilmesi açısından, popüler Türk filmlerinde kadın karakterlerin maruz kaldığı şiddet türlerini inceleyen en kapsamlı çalışmadır. Bununla birlikte bu çalışmada sadece kadınların kimler tarafından ve nerede şiddete maruz bırakıldığı değil, aynı zamanda kadınların kimlere

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

ve nerede şiddet uyguladıkları ele alınmıştır. Araştırmaya dahil edilen filmlerde kadın karakterlerin maruz kaldığı şiddet çok boyutlu olarak incelenmiş olup, fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet davranışlarının sıklığı analiz edilmiştir. Şiddet uygulayan kişilerin birbirlerine yakınlık dereceleri tespit edilmiştir. Şiddet ve mekân ilişkisi, kamusal alan ve özel alan ayrımıyla ele alınarak kadınların şiddete maruz kaldığı alanlar belirlenmiştir. Ayrıca 2000’li yılların başlangıcında kadınların hayatlarına etki eden toplumsal olayların sinemada kadına yönelik şiddet olgusuna yansıyor yansımadığı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın önemi, doküman analizi yöntemiyle 2000 sonrası popüler Türk filmlerinde kadına yönelik şiddet olgusunun temsillerini inceleyerek, medyada ödüllendirilerek ya da normalleştirilerek sunulan şiddet davranışlarını somutlaştırmasıdır. Medyadaki şiddet temsilleri, sadece görsel imgeler değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten, bireyin benlik algısını ve kişilerarası ilişkilerin dinamiklerini etkileyen kültürel iletiler olarak işlev görmektedir. İzleyicilerin şiddet sahnelerine sıklıkla maruz kalmaları, şiddete karşı duyarsızlaşmalarına, şiddete katlanma eşiklerinin yükselmesine, şiddeti içselleştirmelerine ve şiddeti bir ifade biçimi ya da çözüm aracı olarak benimsemelerine uzanabilmektedir. Araştırmada, sinemanın yalnızca aktaran yönüne değil, pekiştirici ve dönüştürücü işlevlerine dikkat çekilmesi hedeflenmiştir. Çalışmadan elde edilen verilerin, şiddete yönelik koruyucu, önleyici psikolojik ve toplumsal müdahale stratejilerinin şekillendirilmesi, medya okur yazarlığı eğitimlerinin yapılandırılması, medyadaki şiddet temsillerine yönelik eleştirel bir bakış açısı geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini önceleyen politikaların üretilebilmesi için gerekli olan bilimsel temele katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.YÖNTEM

Bu çalışmada 2000 sonrası Türk sinemasında kadına şiddet olgusu incelenmiştir. Çalışmada doküman (içerik) analizi yöntemi kullanılarak, 2000-2016 yılları arasında vizyona giren, gişe rakamları doğrultusunda en çok seyirciye ulaşmış 100 Türk filmi incelenmiştir. Araştırmada işleme kriterleri olarak, filmlerin 2000 sonrası vizyona girmiş olması, gişe rakamları doğrultusunda en çok izlenen popüler filmler arasında yer alması, 2000 sonrası Türkiye’sini konu alması ve film boyunca takip edilebilecek bir ana kadın karakter ya da öne çıkan belirgin bir kadın karakter bulunması belirlenmiştir. Dışlama kriterleri olarak filmin geçmiş dönemleri ele alması (Kahpe Bizans, Fetih 1453, Çanakkale 1915, Veda, Hükümet Kadın, Vizontele, vb), filmde takip edilebilecek bir kadın karakter bulunmaması (Nefes: Vatan Sağolsun), filmin Türkiye dışındaki koşullarla ilişkili olması (Kurtlar Vadisi Irak, Kurtlar Vadisi Filistin) ve filmin içeriğinin doğa üstü veya fantastik (Kutsal Damacana İtmen, Dabbe) olması belirlenmiştir. Dışlama kriterleri doğrultusunda, en çok izlenen filmler listesinden çıkarılan her bir filmin yerine araştırma kriterlerine uygun sonraki en yüksek gişe rakamına sahip film dahil edilmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen filmlerde filmin ana kadın karakterine odaklanılmıştır. Film boyunca odaklanılan ana kadın karakterin fiziksel, duygusal, cinsel ya da ekonomik şiddet davranışlarına maruz kalıp kalmadığı incelenmiştir. Karakterin maruz kaldığı şiddet türü ve şiddet davranışları, şiddet türlerinin tanımlanmaları doğrultusunda araştırmacı tarafından hazırlanmış şiddet davranışlarını içeren bir kodlama kâğıdı üzerine işaretlenerek belirlenmiştir.

Araştırmada fiziksel şiddet kodları olarak, sarsma, itme, ısırma, tokatlama, tekmeleme, yumruklama, kol bükme, yakma, bıçaklama, nesne fırlatma, nesne ile vurma, ateş etme, nesneleri kırma, diğer şekillerde (bağlama, çekme, vb) fiziksel olarak acı verme, zehirleme, aletle yaralama, yaralama ve öldürme şeklinde tanımlanan (Arblaster, 1975; Kilpatrick, 2004; Tran et al., 2018) davranışlar ele alınmıştır. Bu davranışlar film boyunca

takip edilmiş ve ana kadın karakterin hangi şiddet davranışlarına ne sıklıkta maruz kaldığı belirlenerek 2000-2016 yılları arasında Türk sinemasında kadınlara yönelik fiziksel şiddetin biçimi ve yoğunluğu incelenmiştir. Kadınların maruz kaldığı fiziksel şiddet davranışlarının türü ve sayısı araştırmacı tarafından hazırlanan, fiziksel şiddet davranışlarını içeren kodlama kağıdına işaretlenerek kayıt altına alınmıştır.

Duygusal şiddeti ölçen kodlar olarak, gülünç duruma düşürme, utandırma, bilgi gizleme, alay etme, gerçeği yadsıma, bağırma, bir ilişkisi olmakla suçlama, ad takma, akıl oyunları oynama, suçluluk duymasına neden olma, korkutmak için kötü bakma, tehdit etme, aşağılama, hakaret etme, başkalarıyla karşılaştırma, odaya kilitleme, karar verme hakkına engel olma, üstünlük belirtme, şiddet uygulamaya zorlama ve dışarı yalnız çıkmasına izin vermeme şeklinde tanımlanan (Stark, 2007; Tran et al., 2018) duygusal şiddet davranışları belirlenmiştir. Belirlenen kodlar doğrultusunda her filmdeki ana kadın karakter film boyunca takip edilerek maruz kaldığı duygusal şiddet davranışlarının türü ve sıklığı değerlendirilmiştir.

Cinsel şiddet, zorla okşama, cinsel birleşmeye zorlama, kişiyi istemediği cinsel pozisyonlara zorlama, cinsel bölgelere saldırı, taciz, tecavüz, enest, zorla evlendirme, cinsellikle ilgili tehdit etme, cinsellikle ilgili alçaltıcı konuşma, zorla cinsel imgeler gösterme, zorla cinsel görüntüler izletme ve fuhuşa zorlama olarak tanımlanan (Dartnall ve Jewkes, 2013) cinsel şiddet davranışlarının kodlanmasıyla ölçülmüştür. Araştırma kapsamına alınan filmlerdeki ana kadın karakter film boyunca takip edilerek, karakterin cinsel şiddet davranışlarına maruz kalıp kalmadığı analiz edilmiştir. Karakterlerin maruz kaldığı cinsel şiddet davranışlarının türü ve sıklığı belirlenerek, kodlama kağıdına işaretlenmiştir.

Ekonomik şiddet, zorla çalıştırma, çalışmaktan alıkoyma, parasını kontrol etme, çok az harçlık verme, para için yalvarma, eğitimi engelleme, para çalma, dolandırma, maddi kaynakları sömürme ve kaynaklara el koyma olarak tanımlanan (Akar ve ark, 2010; Postmus et al., 2020) davranışlarının incelenmesiyle saptanmıştır. İncelenen filmlerdeki ana kadın karakterlerin ekonomik şiddet davranışlarının hangilerine ve ne sıklıkta maruz kaldığı, ekonomik şiddet davranışlarını içeren kodlama kağıdına işaretlenerek değerlendirilmiştir.

Araştırmanın bir diğer sorusu, filmlerdeki ana kadın karakterlere kimlerin şiddet uyguladığı olmuştur. Filmlerdeki ana kadın karakterlere kimler tarafından şiddet uygulandığını değerlendirmek için, geçmiş araştırmalarda kadınlara şiddet uygulayan kişiler olarak belirlenmiş, eski sevgili ya da eş, sevgili ya da eş, erkek bir akraba, erkek bir arkadaş, yabancı bir erkek, aynı iş yerinde çalışılan bir erkek, kadın bir akraba, kadın bir arkadaş, yabancı bir kadın ve aynı iş yerinde çalışılan bir kadın (Akgül ve Uğurlu, 2021; Casique and Furegato, 2006; Fitzgerald, 1993; Leblebici, 2020) şeklinde 10 kategori oluşturulmuştur. Film boyunca odaklanılan ana kadın karakter takip edilerek, karaktere şiddet uygulayan kişiler oluşturulan 10 kategori doğrultusunda değerlendirilmiş ve kodlama kağıdına işaretlenmiştir.

Araştırmanın bir başka sorusu kadınların nerede şiddete maruz kaldığı olmuştur. Şiddetin mekânı 'kamusal alan', 'özel alan' ve 'kamusal ve özel alan' olarak 3 kategoride değerlendirilmiştir. Araştırmada sokaklar, meydanlar, pazarlar, parklar, okullar, işyerleri, bahçeler, çocuk oyun alanları, yaya kaldırımları, gezinti alanları, kıyı şeritleri, yollar ve bunları çevreleyen binalar (Erdönmez ve Akı, 2005, s. 71-75) gibi kamuya açık alanlar kamusal alan kategorisinde kabul edilmiştir. Özel alan kategorisinde ise evin işlevlerinin tümünü kapsayan sofa, avlu, girişlerdeki geniş salonlar, aile odası, yemek odası gibi eve bağlı olan alanlar ele alınmıştır. Kamusal alan 'aleni' olan ile ilişkiliyken (Hasdemir ve Coşkun, 2008, s. 126-127) özel alan ailenin mahremiyet alanına tekabül etmektedir (Habermas, 2014). Böylelikle şiddetin aleni bir biçimde mi uygulandığı ya da gizli olarak mı uygulandığı

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

incelenmiştir. Bununla birlikte araştırmada ana kadın karakterlerin uyguladığı şiddetin türü ve şiddet davranışları izlenmiştir. Benzer şekilde, ‘Kadınlar fiziksel, duygusal, cinsel ya da ekonomik şiddet uyguluyor mu? Kadınlar tarafından en sık sergilenen şiddet davranışları nelerdir? Kadınlar kime şiddet uyguluyor? Kadınlar nerede şiddet uyguluyor?’ sorularına yanıt aranmıştır.

Araştırmada filmlerin %13’ü (13 film) iki farklı kodlayıcı tarafından analiz edilmiştir. Kodlayıcıların elde ettiği bulguların güvenilirliği Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen güvenilirlik formülü aracılığıyla değerlendirilmiştir. Formüle göre güvenilirlik katsayısı, kodlayıcıların uzlaşma sayılarının, uzlaşma ve uzlaşmama sayılarının toplamına bölünmesiyle (Güvenirlik = Uzlaşma Sayısı / Uzlaşma + Uzlaşmama sayısı) elde edilmektedir (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Elde edilen güvenilirlik oranının 0,7’den düşük olması bulguların güvenilirliğinin düşük olduğunu gösterirken, 0,7’ ve üzeri oranlar verilerin güvenilir olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada, iki kodlayıcı arasındaki uyum oranı 0,9 olarak hesaplanmıştır. Bu oran araştırmanın güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. (Krippendorff, 2013; Neuendorf, 2017). Bu aşamadan sonra, araştırmada yer alan filmlerin geri kalan %87’lik bölümü (87 film), tek bir kodlayıcı tarafından incelenerek veri toplama süreci tamamlanmıştır.

Araştırmada ele alınan 2000-2016 yılları arasında gişe rakamları doğrultusunda en fazla seyirciye ulaşmış 100 filmin izleyici sayıları 7.374.931 (Recep İvedik 4) ile 403.000 (Gdo Karakedi) arasında değişmektedir. Araştırma kapsamında incelenen bu 100 film gişe rakamlarına göre sırasıyla; Recep İvedik 4 (2012), Düğün Dernek (2013), Düğün Dernek (2015), Recep İvedik 2 (2009), Recep İvedik (2008), Eyvah Eyvah 2 (2011), Mucize (2015), New York’ta Beş Minare (2010), Eyvah Eyvah 3 (2014), Recep İvedik 3 (2010), Celal ile Ceren (2013), Issız Adam (2008), Evim Sensin (2012), Organize İşler (2005), Hababam Sınıfı Askerde (2005), Güneşi Gördüm (2009), Eyvah Eyvah (2010), Aşk Tesadüfleri Sever (2011), Muro (2008), Pek Yakında (2014), Selam (2013), Av Mevsimi (2010), Hababam Sınıfı 3.5 (2006), Kardeşim Benim (2016), Beyaz Melek (2007), Dedemin Fişi (2016), Kabadayı (2007), Berlin Kapları (2012), Osman Pazarlama (2016), Kocan Kadar Konuş (2015), Ali Baba ve Yedi Cüceler (2015), Asmalı Konak: Hayat (2003), Sümela’nın Şifresi: Temel (2012), Unutursam Fısılda (2014), Hokkabaz (2006), Çakallarla Dans 3 (2014), O Şimdi Asker (2003), Deliha (2014), Sen Kimsin? (2012), Hababam Sınıfı Merhaba (2004), Bana Masal Anlatma (2015), Romantik Komedi 2 (2013), Delibal (2015), Patron Mutlu Son İstiyor (2014), Aşk Sana Benzer (2015), Benim Dünyam (2013), İncir Reçeli 2 (2014), Kocan Kadar Konuş : Diriliş (2016), Komser Şekspir (2001), Güle Güle (2000), Hadi İnşallah (2014), Su ve Ateş (2013), Anadolu Kartalları (2011), Sınav (2006), Neşeli Hayat (2009), Neredesin Firuze (2004), Deli Yürek Boomerang (2001), Yapışık Kardeşler (2015), Niyazi Gül Dörttnala (2015), Maskeli Beşler Kıbrıs (2008), Mandıra Filozufu (2014), Hırsız Var (2005), Çakallarla Dans 2 (2012), Bir Küçük Eylül Meselesi (2014), Çılgın Dersane Kampta (2008), Gönül Yarısı (2005), Kara Bela (2015), Abuzer Kadayıf (2000), Yusuf ve Yusuf (2014), Ya Sonra (2011), Moskova’nın Şifresi (2011), Çılgın Dersane (2007), Nadide Hayat (2015), Hemşo (2001), Ejder Kapanı (2010), Son (2001), Geniş Aile Yapıştır (2015), Romantik Komedi (2009), Rus Gelin (2003), Döngel Karhanesi (2005), Mutluluk (2007), Kurtuluş Son Durak (2012), Çarşı Pazar (2015), Çılgın Dersane 3 (2014), Behzat Ç: Seni Kalbime Gömdüm (2011), Sürgün İnek (2014), Entelköy Efeköy’e Karşı (2011), Kadri’nin Götürdüğü Yere Git (2008), Sağ Salim 2 (2014), Mandıra Filozofu İstanbul (2015), Tamam mıyız? (2013), Vali (2009), Eşrefpaşalılar (2010), Kaybedenler Kulübü (2011), Ali Kundilli (2015), Sadece Sen (2014), Balalayka (2000), Behzat Ç: Ankara Yanıyor (2013), İçimdeki Ses (2015) ve Gdo Karakedi (2013)’dir. Filmler orijinal DVD’ lerinden izlenmiştir. Belirlenen şiddet kodları görüldüğünde filmler durdurulmuş, kodlama kağıdına gerekli

işaretleme yapıldıktan sonra filmler izlenmeye devam edilmiştir. Bu işlem film süresince tekrarlanmıştır.

3.BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan filmlerde sunulan ana kadın karakterlerin demografik özellikleri incelendiğinde, %81'inin bekar, %19'unun evli olduğu görülmüştür. Bekar karakterlerin 74'ü evlenmemiş, 5'inin eşi vefat etmiş, 2'si boşanmıştır. Odaklanılan kadın karakterlerin, mağaza görevlisi, şarkıcı, hayat kadını, manken, sekreter, öğretmen, hemşire, hizmetçi, terzi, çiçekçi, memur, temizlik görevlisi, doktor, psikolog, arkeolog, garson, işletme sahibi, emekli, ressam, pilot, sporcu, mimar, polis, gazeteci, editör, reklamcı, oyuncu, asker ve yönetici gibi mesleklerde sunulduğu gözlemlenmiştir. 2000 sonrası Türk sinemasında, kadınların meslek sunumlarının çeşitlendiği ve toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda kimilerince 'erkeksi' bulunabilecek bazı mesleklerin (asker, pilot vb) kadınlar tarafından icra edildiği saptanmıştır. Bununla birlikte incelen kadın karakterlerin %31'inin çalışmadığı belirlenmiştir. Araştırmada incelenen karakterlerin %92'si Türk'tür. Eserlerin 8'inde (%8) öne çıkan kadın karakterlerin yabancı uyruklu olduğu görülmüştür. Bu filmler şunlardır: Balalayka (2000), Hemşo (2001), Rus Gelin (2003), Muro (2008), New York'ta Beş Minare (2010), Entelköy Efeköy'e Karşı (2011) Ali Baba ve 7 Cüceler (2015) ve Düğün Dernek (2015). Entelköy Efeköy'e Karşı ve Hemşo filmlerinin öne çıkan kadın karakterleri Türk oyuncular, diğer 6 filmde öne çıkan kadın karakterler yabancı oyuncular tarafından canlandırılmıştır. Yabancı kadın karakterlerin çoğunluğunun Rus olduğu görülmüştür. İncelenen karakterlerin %92'si Türk'tür.

Karakterlerin fiziksel özellikleri incelendiğinde, çoğunluğunun normal kiloda veya zayıf olduğu dikkat çekmektedir. Recep İvedik 4 (2015) filminde incelenen karakter obezdir. Karakter film boyunca aşırı kiloları nedeniyle aşağılayıcı söylemlere maruz kalmıştır. Deliha (2014), Hadi İnşallah (2014) ve Kocan Kadar Konuş (2015) filmlerinde de incelenen kadın karakterlerin dış görünüşlerinden dolayı sürekli eleştirildiği ve yakın çevreleri tarafından fiziksel bir değişime zorlandığı görülmüştür.

3.1 Kadına Yönelik Şiddetin Türü ve Sıklığı

Çalışmadan elde edilen sonuçlar, 2000 sonrası popüler Türk sinemasında en sık karşılaşılan şiddet türünün duygusal şiddet olduğunu göstermiştir. Filmlerin %80'inde (80 film) kadın karakterler duygusal şiddete maruz kalmaktadır. Duygusal şiddet kapsamında, bağırma (%57), hakaret etme (%23), aşağılama (%21), tehdit etme (%16), bilgi gizleme (%9), karar verme hakkına engel olma (%6), utandırma (%5), odaya kilitleme (%4), dışarı yalnız çıkmasına izin vermeme (%4), alay etme (%2), bir ilişkisi olmakla suçlama (%2), suçluluk duymasına neden olma (%2), korkutmak için kötü bakma (%2), başkalarıyla karşılaştırma (%1), ad takma (%1), gülünç duruma düşürme (%1) davranışları bulgulanmıştır.

Duygusal şiddetin ardından en sık rastlanan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu görülmüştür. İncelenen 100 filmin 38'inde kadın karakterler fiziksel şiddete uğramaktadır. İtme (%22), sarsma (%15), diğer şekillerde fiziksel olarak acı verme (%11), tokatlama (%9) ateş etme (%7), öldürme (%4), kol bükme (%2), nesne fırlatma (%2), nesneleri kırma (%2), yaralama (%2), ısırma (%1), tekmeleme (%1), nesne ile vurma (%1) bulgularan fiziksel şiddet davranışlarıdır. Yumruklama, yakma, bıçaklama, zehirleme ve aletle yaralama davranışlarına rastlanmamıştır.

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

2000 sonrası popüler Türk sinemasında kadın karakterlerin maruz kaldığı şiddet türleri arasında üçüncü sırada cinsel şiddet gelmektedir. Filmlerin %14'ünde (14 film) incelenen kadın karakterler cinsel şiddet görmektedir. Taciz (%5), cinsellikle ilgili alçaltıcı konuşma (%3), zorla okşama (%2), zorla evlendirme (%1), cinsellikle ilgili tehdit etme (%2) ve fuhuşa zorlama (%1) karşılaşılan cinsel şiddet davranışlarıdır. Cinsel bölgelere saldırı, tecavüz, ensest, zorla cinsel imgeler gösterme ve zorla cinsel görüntüler izletme bulgulanmamıştır.

İncelenen filmlerin %7' sinde (7 film) incelenen karakterlerin ekonomik şiddete maruz kaldığı görülmüştür. Zorla çalıştırma (%1), çalışmaktan alıkoyma (%2), eğitimi engelleme (%1), para çalma (%2), kaynaklara el koyma (%1) bulgulan ekonomik şiddet davranışlarıdır. Parasını kontrol etme, çok az harçlık verme, para için yalvarma, maddi kaynakları sömürme, dolandırma davranışlarına rastlanmamıştır. Sonuç olarak araştırma kapsamındaki 100 filmin 83'ünde kadın karakterlerin, fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türlerinden bir veya birkaçına maruz kaldığı saptanmıştır. İncelenen filmlerde en sık karşılaşılan şiddet türü duygusal şiddettir (%80), ikinci sırada fiziksel şiddet (%38), üçüncü sırada cinsel şiddet (%14) yer almıştır. Ekonomik şiddet (%7) en az rastlanan şiddet türüdür.

3.2 Kadınlara Şiddet Uygulayan Kişiler

Kadın karakterlere şiddet uygulayan kişiler 10 farklı kategori temelinde sınıflandırılmıştır: eski sevgili- eş, mevcut sevgili-eş, erkek akraba, erkek arkadaş, yabancı erkek, erkek iş arkadaşı, kadın akraba, kadın arkadaş, yabancı kadın ve kadın iş arkadaşı. Bu sınıflandırma doğrultusunda yapılan analizde, incelenen 100 filmin 31'inde kadın karakterlere yabancı erkekler (%31) tarafından şiddet uygulandığı görülmüştür. Filmlerin 25'inde mevcut eş veya sevgililerinin (%25), 13'ünde ise eski eş veya sevgililerinin (%13) kadınlara şiddet uyguladığı görülmüştür. Filmlerin 13'ünde kadınların, erkek iş arkadaşlarından (%13) şiddet gördüğü saptanmıştır. Filmlerde kadın karakterlere şiddet uygulayan diğer kişiler, bir erkek akraba (%12), erkek olan bir arkadaş (%6), bir kadın akraba (%6), yabancı bir kadın (%3), kadın iş arkadaşı (%2), kadın olan bir arkadaş (%2) şeklinde sıralanmaktadır. Bu oranlar şiddet gören kadınların %69'unun tanıdığı erkeklerden şiddet gördüğünü göstermektedir. Bazı kadın karakterlere birden fazla kişi tarafından şiddet uygulandığı tespit edilmiştir.

3.3 Kadınların Şiddete Maruz Kaldığı Mekanlar

İncelenen filmlerde şiddete uğradığı tespit edilen 83 kadın karakterin 41'i kamusal alanda, 21'i özel alanda, 21'i ise hem özel hem de kamusal alanlarda şiddete maruz kalmıştır. Kadın karakterlerin şiddet yaşadığı kamusal mekanlar çeşitlilik göstermektedir. Bu alanlar sokak, otel, defile salonu, bar, mağara, okul, askeriye, lokanta, pazar, kumarhane, alışveriş merkezi, golf sahası, tekne, karakol, belediye binası, deniz kenarı, depo, köy meydanı, çeşme başı, huzur evi, pavyon, tren garı, düğün salonu, havaalanı, bahçe, park, valilik binası, mezarlık, orman, trafik (minibüs, araba) gibi yerlerdir.

3.4 Kadınlar Tarafından Uygulanan Şiddetin Türü ve Sıklığı

İncelenen 100 filmin 40'ında kadınların fiziksel şiddet uyguladığı görülmüştür. Tokatlama (%16), itme (%15), sarsma (%9), nesne (çanta, terlik vb) ile vurma (%8), yumruklama (%7), nesne fırlatma (%5), diğer şekillerde fiziksel acı verme (%4), ateş etme (%2), ısırma (%1), yakma (%1), bıçaklama (%1), yaralama (%1) ve öldürme (%1) karşılaşılan fiziksel şiddet davranışlarıdır. Kol bükme, aletle yaralama ve zehirleme bulgulanmamıştır.

Kadınların 100 filmin 73'ünde duygusal şiddet uyguladıkları görülmüştür. Kadınların uyguladığı duygusal şiddet kapsamında, bağırma (%64), hakaret etme (%24), aşağılama (%4), tehdit etme (%3), bilgi gizleme (%3), alay etme (%2), bir ilişkisi olmakla suçlama (%2), başkalarıyla karşılaştırma (%2), ad takma (%1), akıl oyunları oynama (%1) ve suçluluk duymasına neden olma (%1) bulgulanmıştır. Gülünç duruma düşürme, utandırma, korkutmak için kötü bakma, odaya kilitleme, karar verme hakkına engel olma, üstünlük belirtme ve dışarı yalnız çıkmasına izin vermeme davranışlarına rastlanmamıştır.

İncelenen 100 filmin 4'ünde kadınların cinsel şiddet uyguladığı görülmüştür. Kadınlar tarafından, zorla okşama (%2), taciz (%1) ve cinsellikle ilgili alçaltıcı konuşma (%2) davranışları sergilenmiştir. Cinsel birleşmeye zorlama, cinsel bölgelere saldırı, tecavüz, ensest, zorla evlendirme, cinsellikle ilgili tehdit etme, zorla cinsel imgeler gösterme, zorla cinsel görüntüler izletme ve fuhuşa zorlama tespit edilmemiştir. Son olarak 100 filmin 2'sinde kadınların dolandırma (%2) yoluyla ekonomik şiddet uyguladığı görülmüştür. Çalışmaktan alıkoyma, parasını kontrol etme, çok az harçlık verme, para için yalvarma, eğitimini engelleme, para çalma, maddi kaynakları sömürme ve kaynaklara el koyma saptanmamıştır.

3.5 Kadınların Şiddet Uyguladığı Kişiler

Kadın karakterlerin şiddet uyguladığı kişiler belirlenen 10 kategori doğrultusunda incelenmiştir. Bulgulara göre, yabancı erkekler (%30) kadınların en fazla şiddet uyguladığı gruptur. Bu grubu romantik partnerler (%27) izlemektedir. Filmlerde kadın karakterlerin şiddet uyguladıkları diğer kişiler, erkek olan bir arkadaş (%15), bir erkek akraba (%11), eski partner (%9) ve erkek iş arkadaşı (%7) şeklinde sıralanmaktadır. Bunun yanı sıra kadın karakterler tarafından uygulanan şiddetin; yabancı kadınlar (%2), kadın akrabalar (%2), kadın iş arkadaşları (%2) ve kadın arkadaşlara (%2) yönelik oranlarının birbirine eşit olduğu tespit edilmiştir.

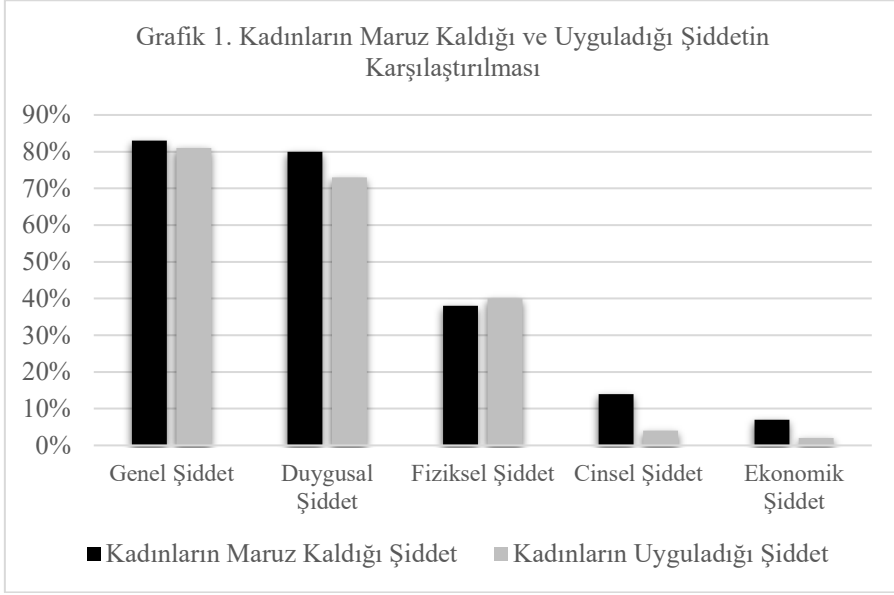
3.6 Kadınların Şiddet Uyguladığı Mekânlar

Araştırma kapsamında incelenen 100 filmin 81'inde kadın karakterlerin şiddet uyguladığı belirlenmiştir. Bu şiddet eylemleri 81 filmin 53'ünde sokak, trafik (araba, minibüs, otobüs), lokanta, bar, kafe, depo, köy meydanı, mezarlık, ofis, okul, orman, otel, askeriye gibi kamusal alanlarda gerçekleşmiştir. 19 filmde özel alanlarda, 9 filmde ise hem kamusal hem de özel alanlarda kadınların şiddet uyguladığı görülmüştür.

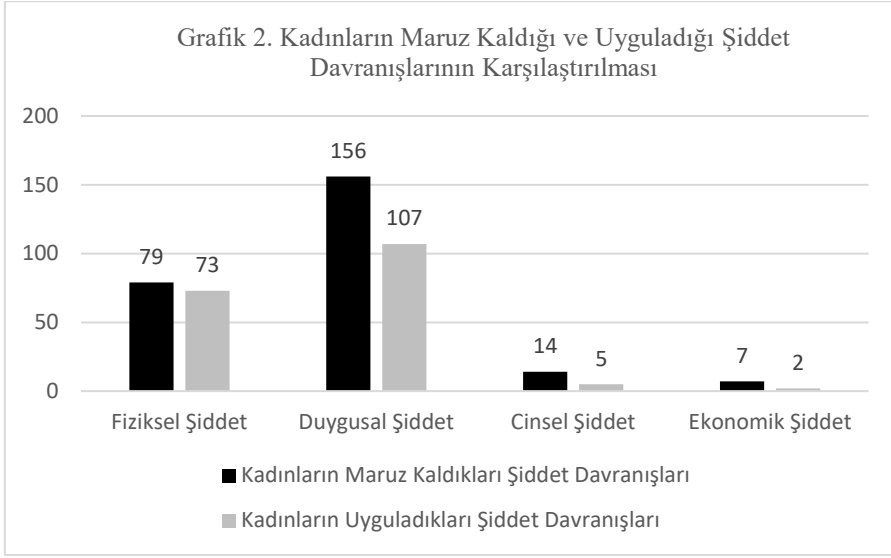
3.7 Kadınların Maruz Kaldığı ve Uyguladığı Şiddetin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi

Araştırmaya dahil edilen 100 eserde, kadınların genel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türlerine maruz kalma oranları, bu şiddet türlerini uygulama oranlarından daha yüksektir (Grafik 1). Kadınların fiziksel şiddet uyguladıkları filmlerin oranı (%40), fiziksel şiddet gördükleri filmlerin oranından (%38), %2 fazladır. Kadınların maruz kaldıkları ve uyguladıkları şiddet arasındaki en büyük oransal fark cinsel şiddet (%10) türünde görülmüştür. Kadın karakterler 14 filmde cinsel şiddete maruz kalırken, 4 filmde cinsel şiddet uygulamışlardır.

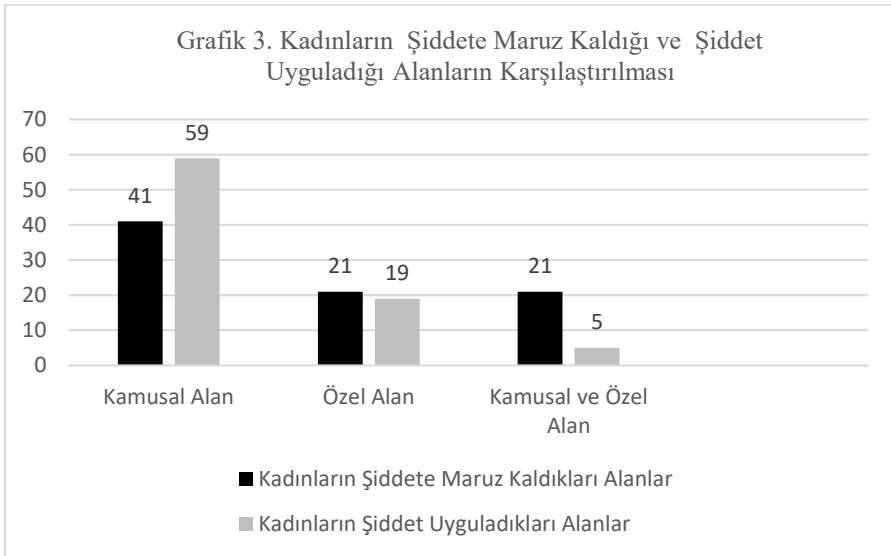
2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

Filmlerde görülen şiddet davranışları karşılaştırmalı olarak incelenmiş, kadınların sayıca daha fazla fiziksel, duygusal, ekonomik ve cinsel şiddet davranışına maruz kaldığı saptanmıştır (Grafik 2). Kadınlar 100 filmin 40'ında fiziksel şiddet uygularken sunulmuş, toplam 73 kez fiziksel şiddet davranışı sergilemiştir. 100 filmin 38'inde fiziksel şiddet gören kadınlar toplam 79 kez fiziksel şiddet davranışına maruz kalmıştır. Kadın karakterler çoğunlukla farklı şiddet türlerine aynı anda maruz kalmıştır. Karakterler, filmlerin %26'sında fiziksel ve duygusal, %9'unda fiziksel, duygusal ve cinsel, %5'inde duygusal ve ekonomik, %2'sinde duygusal ve cinsel %1'inde duygusal, fiziksel ve ekonomik şiddet, %1'inde duygusal, fiziksel, cinsel ve ekonomik şiddet görmektedir. Kadınların filmlerin %31'inde duygusal ve fiziksel, %1'inde duygusal ve cinsel, %1'inde duygusal ve ekonomik, %1'inde fiziksel ve cinsel, %2'sinde duygusal, fiziksel ve cinsel, %1'inde duygusal, fiziksel ve ekonomik şiddet uyguladığı tespit edilmiştir.

Karakterlerin en fazla şiddet gördüğü ve uyguladığı yerler kamusal alanlar olmuştur (Grafik 3). Özel alanlar ikinci sırada yer almıştır. Hem özel hem kamusal alanda şiddete maruz kalan karakterler sayıca en az olan grup olmuştur. Kadınlar 41 filmde sadece kamusal alanda, 21 filmde sadece özel alanda, 21 filmde hem kamusal hem de özel alanlarda şiddete maruz kalmışlardır. Kadınlar 59 filmde sadece kamusal alanda, 19 filmde sadece özel alanda, 9 filmde ise hem kamusal hem de özel alanlarda şiddet uygulamışlardır.

4.SONUÇ

Bu araştırmada 2000-2016 yılları arasında vizyona girmiş ve izleyici sayısıyla gerçek anlamda ‘milyonlara ulaşan’ popüler Türk filmlerindeki kadına yönelik şiddet olgusu incelenmiştir. Popüler Türk filmlerine, gösterildikleri salon sayılarının çokluğu, vizyon

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

tarihlerinden kısa bir süre sonra abonelik tabanlı yayın hizmetleri sunan organlarında (ör, Netflix, Blu Tv, Disney+, Amazon Prime vb) ve ücretsiz çevrimiçi sinema sitelerinde erişilebilir olmaları, çeşitli televizyon kanallarında tekrar tekrar ve en çok izlenebilecekleri saatlerde yayınlanmaları gibi nedenlerden dolayı kolaylıkla ulaşılabilir. Nicelikleri arttıkça niteliklerinin değerlendirilmesi giderek daha önemli hale gelen popüler filmler, içerdiği mesajları katlanarak çoğalan bir kitleye yayma gücüne sahiptir.

Popüler filmler, ailelerin birlikte vakit geçirmeleri veya eğlenmeleri için tercih edebilecekleri en ekonomik aktiviteler olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, popüler Türk filmlerinin sahneleri, günlük hayatın içinde bir otobüste seyahat ederken, bir kitapçıda alışveriş yaparken, bir restoranda yemek yerken her an karşımıza çıkabilmektedir. Bu nedenle popüler içeriklere maruz kalmanın engellenemez olduğu açıktır. Kişilerin benzer içeriklere maruz kalması, izlenilenlere bir aşinalık oluşması, izlenilenlerin normalleşmesi, bireylerin izlediklerine giderek duyarsızlaşması ile sonuçlanabilmektedir. Bu durum izleyicilerin isteyerek ya da istemeden maruz kaldıkları anlatıların önemini ortaya koymaktadır.

Günlük hayatta her an karşılaşabileceğimiz popüler Türk filmlerinde kadınların, yaş, medeni durum ve mesleklerinden bağımsız olarak şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. Gerçek hayatta da şiddete maruz kalan kadınların adli kayıtları incelendiğinde benzer bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Kadının eğitim seviyesinin yükselmesi, ekonomik özgürlüğünün olması, ailesiyle ya da tek başına yaşaması şiddete maruz kalmasının önüne geçememektedir (Çatal ve ark, 2024; Yükselşahin ve Çanakçı, 2022).

Filmlerdeki kadın karakterlerin mesleklerinin çeşitlilik göstermesi ve toplumsal cinsiyet rolleri gereğince erkeklerle ilişkilendirilebilecek bazı meslekleri (pilot, asker, polis vb) olan kadınlarla karşılaşılması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak çalışmayan kadın karakterlerin oranı (%31) hala yüksektir. Filmlerde çalışmayan erkek karakterler eleştirilirken kadın karakterlerin çalışmaması üzerine yorum yapılmamaktadır. Türk sinemasının cinsiyete göre farklılaşan bu yaklaşımı geleneksel ve ataerkil yapıyı beslemektedir. İleride yapılacak araştırmalarda, medyada çalışmayan kadın ve çalışmayan erkek temsilleri üzerine ayrıca odaklanılmasının konunun derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada incelenen 100 filmin 83'ünde kadınların birden çok şiddet davranışa maruz kaldığı saptanmıştır. Şiddetin, çoğu filmde güldürü unsuru olarak sunulduğu dikkat çekmektedir. Bir amaca hizmet ediyormuş gibi sunulan şiddet davranışlarıysa çoğunlukla şiddet uygulayan kişinin amacına ulaşmasıyla sonuçlanmıştır. Filmlerde şiddet uygulayan bireyler, şiddet uyguladıkları için herhangi bir yaptırımla karşılaşmamıştır. Bireylerin sergiledikleri şiddet davranışları sonucunda bir cezanın olmaması ortada bir suç da olmadığı yanılgısına yol açabilir. Filmlerde şiddet suçları gösterilirken bu suçlarla ilişkili adli süreçlere yer verilmemiş olması dikkat çekmektedir. İleride yapılacak çalışmalarda, karakterlerin işledikleri suçların bir yaptırımının olduğu filmler ile işlenen suçların adeta ödüllendirildiği filmlerin seyircilerin şiddet algılarına nasıl yansıdığı karşılıklı olarak incelenebilir.

Şiddetin çok boyutlu ele alınması doğru bir şiddet algısı oluşabilmesi için zorunludur. Bu nedenle araştırmada fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türleri değerlendirilmiştir. Araştırmanın öne çıkan özgesi 'duygusal şiddet' olmuştur. Duygusal şiddet %80'lik oranla, fiziksel, cinsel ve ekonomik şiddetin toplamından (%59) fazladır. 'Bağıрма' kadınların en fazla maruz kaldığı (%57) ve sergilediği (%64) saptanan şiddet davranışdır. Bu bulgu, Türk sinemasında en sık karşılaşılan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu sonucuna ulaşılan çalışmalardan (Söğüt, 2020; Yıldız, 2021) farklıdır. Söğüt (2020) çalışmasında 5 farklı popüler filmi incelemiş ve en sık karşılaşılan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmada 100 farklı Türk filmine yer verilmiş

olması nedeniyle sonuçların değişmesi olasıdır. Yıldız (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, ‘Halam Geldi’ filmindeki şiddet türlerine odaklanılmış ve film boyunca en sık karşılaşılan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu belirlenmiştir. Araştırmada sözel şiddet ile duygusal şiddetin farklı şiddet türleri olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Öte yandan, literatürde sözel şiddetin duygusal şiddetin bir bileşeni olduğu öne sürülmektedir (Stark, 2007; Tran et al., 2018). Dolayısıyla ‘Halam Geldi’ filmindeki karakterlerin maruz kaldığı sözel ve duygusal şiddet birlikte değerlendirildiğinde, filmde öne çıkan şiddet türü duygusal şiddet olacaktır. Araştırmalarda oluşturulan şiddet kategorilerinin farklılık göstermesi sonuçlara yansımaktadır.

Filmlerde duygusal şiddet davranışı ile çok sık karşılaşılmasının, tıpkı diğer şiddet türlerinde olduğu gibi, duygusal şiddetin ‘doğal’, ‘normal’ ve hatta ‘yapılması gereken’ olarak düşünülmesine ve normalleştirilmesine yol açabileceği açıktır. Görünür iz bırakmayan yapıyla yok sayılması mümkün veya kolay olan duygusal şiddet, çoğu zaman fark edilmediği için anılamamakta ve fiziksel şiddetten daha yaralayıcı olabilmektedir. Duygusal şiddetin uzun vadedeki kümülatif etkileri bireylerde çeşitli psikopatolojiler oluşmasına yol açabilmektedir. Filmlerde en sık karşılaşılan şiddet türü olması nedeniyle medyadaki duygusal şiddet konusunun başlı başına incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. İleriki çalışmalarda medyadaki duygusal şiddete yoğunlaşılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Araştırmada duygusal şiddetin ardından en sık rastlanan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu görülmüştür. Araştırmada, incelenen 100 filmin 38’inde kadın karakterler fiziksel şiddete uğramaktadır. Bu sonuç Türk sinemasında şiddetin nasıl sunulduğu konusunun filmlerin fragmanlarına odaklanılarak incelendiği bir araştırmadan elde edilen, Türk sinemasında en sık karşılaşılan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu (İli, 2024) bulgusundan farklıdır. İki araştırmanın sonuçları arasındaki farklılığın, bu çalışmada ele alınan 100 filmin sadece fragmanlarının değil, tamamının incelenerek film süresi boyunca görülen tüm şiddet davranışlarının analiz edilmesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Öte yandan, filmlerin en ilgi çekici olması beklenen birkaç dakikalık kesitleri olan fragmanlarda bir pazarlama stratejisi olarak sıklıkla fiziksel şiddete yer verildiği bilinmektedir. Bununla birlikte bu çalışmada sadece ana kadın karakterlerin maruz kaldığı şiddet davranışlarının ele alınması ve erkeğin erkeğe uyguladığı şiddete yer verilmemiş olması sonuçların farklılaşmasını anlaşılır kılmaktadır.

Araştırmanın sonuçlarına göre, popüler Türk filmlerinde en sık karşılaşılan üçüncü şiddet türü cinsel şiddet (%14) olmuştur. Dördüncü sırada ise ekonomik şiddet (%) yer almıştır. Popüler Türk filmleri sıklıkla genel izleyici kitlesine ya da 13 yaş üzerine uygun olacak şekilde üretilmektedir. Bu filmlerin gişede başarılı sonuçlar elde etmesi için akıcı, kolay anlaşılır ve eğlenceli olması gerekmektedir. İzleyicinin konforunu bozabilecek, izleyicinin düşünmesine, kendi yaşamını, içinde yaşadığı toplumun sosyokültürel ve politik yapısını sorgulamasına uzanabilecek cinsel şiddet veya ekonomik şiddet unsurlarına popüler filmlerden daha çok bir gişe başarısı hedeflemeyen bağımsız yapımlarda ya da sanat filmlerinde yer verildiği görülmektedir (Konuk ve Alıcı, 2022; Yıldız 2021). Bu nedenle popüler Türk filmlerinde cinsel şiddet ve ekonomik şiddet oranlarının görece düşük olması bu filmlerin yapımcılarının pazarlama stratejileriyle ilişkili olabilmektedir. Kadınların kimden şiddet gördüğü değerlendirildiğinde tanıdık erkekler birinci sıradadır. İncelenen 10 farklı kategori içerisinde kadınlara şiddet uygulayan kişiler sıklıkla partnerleri veya eski partnerleri olmuştur. Bu sonuç, Gönül Yarası ve Av filmlerinin incelendiği ve kadın karakterlere şiddet uygulayan kişilerin eşleri veya eski eşleri olduğu sonucuna ulaşılan araştırmadan elde edilen bulgularla tutarlıdır (Şentürk, 2016). Diğer taraftan 2014 sonrası en çok izlenen 5 Türk filminin (Recep İvedik 4, Düğün Dernek 2, Dağ 2, Recep İvedik 5,

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

Müslüm) incelendiği bir çalışmada, birbirine şiddet uygulayan kişilerin çoğunlukla birbirini tanımayan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Söğüt, 2020). Bu yapımların ortak noktası, şiddetin çoğunlukla kadın erkek ilişkileri bağlamında değil, tanıdık olmayan kişilerle girilen çatışmalar üzerinden kurgulanmasıdır. Örneğin, Recep İvedik 4'te bir yarışma ortamı, Düğün Dernek 2'de bir sünnet düğününde gelişen olaylar, Dağ 2'de sınır ötesi gizli bir operasyon ve Recep İvedik 5'de uluslararası bir olimpiyat teması söz konusudur. Dolayısıyla şiddet uygulayan karakterler de çoğunlukla yabancılar olmaktadır. Bu tür filmler, popüler sinemanın şiddeti temsil ediş biçimlerinin toplumsal gerçeklikten farklılaşabildiğine ve izleyicilerin duygusal konforlarını sürdürebilmek için tanıdık ilişkiler yerine, dışsal tehditler üzerinden şiddet kurgusu geliştirilebildiğine işaret eden yapımlardır.

Araştırmada kadınların şiddet gördüğü ve uyguladığı kişiler karşılıklı olarak incelenmiş ve 'erkek iş arkadaşı' kategorisindeki fark öne çıkmıştır. 1990 yılında %34 civarında olan, kadınların iş gücüne katılım oranının 2000'li yılların başında % 26,6'ya, 2004 yılında ise % 25,4'e düşmesi (Berber ve Eser, 2008, s. 4) diğer taraftan 10 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren Yeni İş Kanunu ile iş sözleşmesi, ücretlendirme, işyerinde cinsel taciz, ücretli doğum izin süreleri gibi alanlarda kadının lehine düzenlemeler yapılması (Gökçimen, 2008, s. 34-35) ile paralel olarak Türk sinemasına çalışan kadın karakterlerin maruz kaldığı iş yeri şiddeti yansımıştır. Türk sinemasında, kadın karakterlerin çalışma oranının (%69) artmasıyla birlikte, iş yeri şiddetinin de arttığı görülmüştür. İleriki araştırmalarda medyada çalışan kadınların maruz kaldığı işyeri şiddetinin nasıl temsil edildiği üzerine detaylı incelemeler yapılabilir. Kadınların maruz kaldığı şiddetin mekansal dağılımına bakıldığında, şiddetten tamamen kaçınmanın ya da saklanmanın mümkün olmadığı görülmektedir. İncelenen filmlerde kadın karakterlerin sıklıkla kamusal alanlarda şiddete uğradığı ya da bu alanlarda şiddet uyguladığı tespit edilmiştir. Kamusal alanları, özel alanlar takip etmiş, bazı kadın karakterlerin ise hem kamusal hem de özel alanlarda şiddete maruz kaldığı ya da şiddet uyguladığı görülmüştür. Şiddetin bu yaygınlığı 'güvenli alan' olarak nitelendirilebilecek fiziksel ya da toplumsal mekanların kalmadığını göstermektedir.

Bu araştırmada kadına şiddet olgusu belirlenen şiddet kodları ve ana kadın karakterler ekseninde değerlendirilmiştir. Türk sinemasında kadınların maruz kaldığı ve uyguladığı şiddet türleri ve davranışları içerik analizi yöntemi kullanılarak bulgulanmıştır. İleriki araştırmalarda, nicel yöntemler kullanılarak, Türk sinemasında kadınların uyguladıkları ve maruz kaldıkları şiddet davranışları arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bu araştırmaya yan kadın karakterler dahil edilmemiştir. İleriki araştırmalarda, bir film boyunca görülen tüm kadın karakterler incelenebilir. Bu araştırmada fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet üzerinde durulmuştur. İleriki araştırmalarda dijital şiddet, flört şiddeti, aşırı korumacılık ya da ısrarlı takip gibi konular araştırma kapsamına dahil edilebilir. Araştırmanın kısıtlılıkları, belirli sayıda popüler Türk filminin incelenmesi, sadece ana kadın karakterlere odaklanılması ve yan kadın karakterlerin incelenmemesi, fiziksel, duygusal, ekonomik ve cinsel şiddet türleri dışındaki şiddet türlerinin ele alınmamasıdır.

Araştırmanın günlük yaşamdaki şiddet davranışları ile medya arasındaki ilişkinin görünür kılınmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. İzleyicilerin medyadaki şiddet temsillerine ve bu temsillerin bireyler ve toplum üzerindeki etkilerine yönelik eleştirel düşünme becerilerini geliştiren medya okuryazarlığı eğitimlerinin bilimsel temelini kapsayacak şekilde genişletmesi beklenmektedir. Medyadaki yapılandırılmış, içine değer ve bakış açıları yerleştirilmiş mesajlara yönelik farkındalık oluşturulması izleyicilerin rafine seçimler yapmasına yardımcı olabilmektedir. Bununla birlikte popüler içeriklerdeki şiddet sahnelerine günlük hayatlarında kamusal bir alanda kahve içerken bile maruz kalabilen izleyicilerin

içerikleri yorumlama biçimlerinin farkındalıkla dönüşmesinin, şiddet temsillerinin olumsuz etkilerini azaltmaya yardımcı olabilecek etkileri olabilmektedir. Kadına şiddete ilişkin indirgemeci yaklaşımların boykot edilerek, bireylerin doğdukları günden itibaren davranışlarına yansıyan tüm faktörlerin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin şiddete yönelik koruyucu ve önleyici çalışmaların geliştirilmesine katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adaçay, R. F. (2014). *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Akar, T., Aksakal, F. N. B., Demirel, B., Durukan, E., & Ozkan, S. (2010). The prevalence of domestic violence against women amongst a group of women. *Journal of Family Violence*, 25(5), 449-460. <https://doi.org/10.1007/s10896-010-9306-8>
- Akgül, A., & Ugurlu, Ö. (2021). Kadına yönelik şiddetin, şiddeti uygulayan ve mekân bağlamında incelenmesi: Katledilmiş kadınlar örneği. *Planlama*, 31(1). <https://doi.org/10.14744/planlama.2020.50490>
- Aktan, E. (2017). *Sosyal Medya ve Siyasal Katılım*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Alp, H. & Altın, S. M. (2023). *Sinema ve Cinsiyet*. İstanbul: Kriter Yayınevi
- Arblaster, A. (1975). What is violence? *Socialist register*, 12, 224-244.
- Başaran, A. & Kurtulmuş, M. (2016) Türk film endüstrisinde çalışma ilişkileri ve sendikalaşma. *Çalışma ve Toplum*, (1), 199-228.
- Berber, M. & Eser, Y. B. (2008) Türkiye’de kadın istihdamı: Ülke ve bölge düzeyinde sektörel analiz. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2), 1-16.
- Caled, D. & Silva, M. J. (2022). Digital media and misinformation: An outlook on multidisciplinary strategies against manipulation. *Journal of Computational Social Science*, 5(1), 123-159. <https://doi.org/10.1007/s42001-021-00118-8> .
- Cao, D., Meadows, M., Wong, D., & Xia, S. (2021). Understanding consumers’ social media engagement behaviour: An examination of the moderation effect of social media context. *Journal of Business Research*, 122, 835-846. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.025>.
- Casique Casique, L., & Furegato, A. R. F. (2006). Violence against women: theoretical reflections. *Revista latino-americana de enfermagem*, 14, 950-956. <https://doi.org/10.1590/S0104-11692006000600018> .
- Çatal, Y. G., Uzunyayla, Z., Göçeoğlu, Ü. Ü., Ersoy, B., & Balcı, Y. (2024). Ev içinde şiddet gören kadınlarla adli tıbbi görüşme için bir model önerisi. *Adli Tıp Bülteni*, 29(2), 156-164. <https://doi.org/10.17986/blm.1700>
- Dartnall, E., & Jewkes, R. (2013). Sexual violence against women: the scope of the problem. *Best practice & research Clinical obstetrics & gynaecology*, 27(1), 3-13. <https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2012.08.002>
- Dilek, A. B. (2021). *Türk Sinemasında Seks Furyasına İdeolojik Bakış*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Dökmen, Z. (2014). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdal, C. (2012) *Medyanın Efendisi Şiddet*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Erdönmez, E., & Akı, A. (2005). Açık kamusal kent mekanlarının toplum ilişkilerindeki etkileri. *YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1(1) 67-87.
- Farsi, D. (2021). Social media and health care, part I: literature review of social media use by health care providers. *Journal Of Medical Internet Research*, 23(4), e23205. <https://www.jmir.org/2021/4/e23205> .

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

- Fitzgerald, L. F. (1993). Sexual harassment: Violence against women in the workplace. *American Psychologist*, 48(10), 1070. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.48.10.1070>.
- Goldstein, B. (2013). *Bilişsel Psikoloji* (O. Gündüz Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi. *Yasama Dergisi*, (10), 5 – 59.
- Göze, E. F. (2015). *Televizyon İmgesine Sinema Perdesinden Bakmak*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürsoy, Y. (2015). *Devrimi Kadınlar Yapar*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Habermas, J. (2014). *Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü* (T. Bora, M. Sancar Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal çalışma basım tarihi 1962).
- Hasdemir, A. T., & Çoşkun, K. T. (2008). Kamusal alan ve toplumsal hareketler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 63 (1) 121-149.,
- İli, B. (2024). Türk Sinemasında Şiddetin Sunumu: Film Fragmanları Üzerine Bir İçerik Analizi. *TRT Akademi*, 9(20), 228-251. <https://doi.org/10.37679/trta.1393624>
- Kilpatrick, D. G. (2004). What is violence against women: Defining and measuring the problem. *Journal of interpersonal violence*, 19(11), 1209-1234. <https://doi.org/10.1177/0886260504269679>
- Kocadaş, B. (2004). Kültür ve medya. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 1-8.
- Koncavar, A. (2013). *Sinema İletişim Edebiyatı*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Konuk, N., & Alıcı, B. (2022). Ekonomik şiddetin toplumsal yansımalarına Türk sinemasından bakış: Nefesim Kesilene Kadar örneği. *Öneri Dergisi*, 17(57), 365-385. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.992522>
- Krippendorff, K. (2013). *Content Analysis: An Introduction To Its Methodology*. Los Angeles; London: SAGE
- Kurt, A. & Kürüm, D. (2010). Medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme arasındaki ilişki: kavramsal bir bakış. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 20-34. <https://doi.org/10.20875/sb.92802> .
- Leblebici, A. (2020). *Şiddetin görünmeyen yüzü: Kadının kadına şiddeti*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Lorenz-Spreen, P., Oswald, L., Lewandowsky, S., & Hertwig, R. (2023). A systematic review of worldwide causal and correlational evidence on digital media and democracy. *Nature Human Behaviour*, 7(1), 74-10. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36344657/1> .
- Mora, N. (2005). Kitle iletişim araçlarında yeniden üretilen cinsiyetçilik ve toplumda yansıması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1-8.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The Content Analysis Guidebook*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Onur, N. (2012). *Kitle Kültürü Sineması ve B Filmi*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi
- Orta, N. (2007). Türkiye’de yaşanan sosyal olaylar ve türk sinemasına yansımaları (1980-2004). *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 125-143.
- Orta, N. (2016). *Tecavüzü Seyretmek*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Özdemir, Ö. (2010). *Yeni Türk sinemasında milliyetçiliğin ve cinsiyetçiliğin yeniden üretimi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özgür, Z. A. (1996). Reklam filmlerinde görünen kadınların işlevsel rolleri. *Kurgu Dergisi*, (14), 233-240. <https://hdl.handle.net/11421/1160> .

- Öztürk, B., & Akbulut, Ö. (2022). Laura Mulvey'in eril bakış perspektifinden susuz yaz filminde kadının nesneleştirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), 1046-1067. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.1103969>.
- Postmus, J. L., Hoge, G. L., Breckenridge, J., Sharp-Jeffs, N., & Chung, D. (2020). Economic abuse as an invisible form of domestic violence: A multicountry review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 21(2), 261-283. <https://doi.org/10.1177/1524838018764160>.
- Satıcı, H. (2023). Beyazperdede Erkeğin Gölgesindeki Kadınlar: Feminist Film Teorileri Bağlamında Bombshell Filmi İncelemesi. *SineFilozofi*, 8(16), 365-378. <https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.1228961>.
- Söğüt, F. (2020). Türk sineması ve şiddet: Son dönem Türk filmlerinde şiddetin sunumu üzerine bir araştırma. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(44), 246-257. <https://doi.org/10.32547/ataunigsed.674233>
- Stark, E. (2007). *Coercive Control*. New York: Oxford University Press.
- Şentürk, B. (2017). Şiddet ve erkeklikler: Av mevsimi ve gönül yarası filmleri üzerinden Türkiye'deki erkeklik biçimlerine bakmak. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 27-44. <https://doi.org/10.18506/anemon.295002>
- Tanrıöver, U. H. (2011). *Türkiye'de Film Endüstrisinin Konumu ve Hedefleri*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, A. E. (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Tho Tran, N., Nguyen, H. T. T., Nguyen, H. D., Ngo, T. V., Gammeltoft, T., Rasch, V., & Meyrowitsch, D. W. (2018). Emotional violence exerted by intimate partners and postnatal depressive symptoms among women in Vietnam: a prospective cohort study. *PloS one*, 13(11), e0207108. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0207108>.
- Vrontis, D., Makrides, A., Christofi, M., & Thrassou, A. (2021). Social media influencer marketing: A systematic review, integrative framework and future research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, 45(4), 617-644. <http://dx.doi.org/10.1111/ijcs.12647> .
- Yıldız, T. (2021). Kadına şiddet teması üzerinden 'Halam Geldi' filminin içerik analizi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 929-950. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.962529>
- Yüksel-Sahin, F., & Çanakçı, E. (2022). Eşinden şiddet gören ve görmeyen çalışan kadınların çok yönlü eylemli kişilik özelliklerinin, ruh sağlığı sürekliliklerinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 374-396. <https://doi.org/10.21733/ibad.1023139>

İSTİKLAL HARBİNDE ELCEZİRE CEPHESİ: TEŞKİLATLANMA SÜRECİ, FAALİYETLERİ VE ETKİNLİĞİ

THE AL-JAZEERA FRONT IN THE WAR OF INDEPENDENCE: ORGANIZATION
PROCESS, ACTIVITIES AND EFFECTIVENESS

ФРОНТ ЭЛЬ-ДЖАЗИРЫ В ВОЙНЕ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ: ПРОЦЕСС
ОРГАНИЗАЦИИ, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Levent ÜNAL*

ÖZ

İstiklal Harbi dört cephede cereyan etti. Doğu Cephesinde Ermeni kuvvetleri ve çeteleriyle, Batı Cephesinde Yunan Ordusuyla, Güney Cephesinde Fransız kuvvetleri ve Ermeni çeteleriyle, Elcezire Cephesinde İngiliz ve Fransız kuvvetleri ve onlarla iş birliği yapan Arap, Kürt aşiretleriyle mücadele edildi.

Bu dört cepheden en uzun süren ve niteliği en farklı olan Elcezire Cephesi oldu.

İstiklal Harbi cepheleri içerisinde, kaynakları sınırlı olduğundan en az araştırma Elcezire Cephesine ilişkin yapılmış, en az yayın bu cepheyle ilgili çıkarılmıştır. Bunun yanında Elcezire Cephesi genel olarak Revandiz Harekâtı ile özdeşleştirildiğinden araştırmalar çoğunlukla Musul Meselesi üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak Elcezire Cephesinin Musul dışında Anadolu'da Fırat Nehrinden İran Hududuna kadar olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Anadolu'nun güneyinde Halep ile Fırat Nehri arasındaki bölümü de mevcuttur. Cephe Komutanlığının faaliyetleri bu üç bölgede ve farklı mahiyette gerçekleşmiştir.

Bu makalenin amacı, Elcezire Cephesinin teşkilini zorunlu kılan sebep ve gelişmeleri inceleyerek Cephe Komutanlığının faaliyetlerini ve etkinliğini değerlendirmektir. Makalenin, Cephe Komutanlığınca farklı bölgelerde farklı stratejilerle yürütülen faaliyetlerin açıklanması ve cephenin bir bütün halinde değerlendirmesi bakımından faydalı olacağı kıymetlendirilmektedir. Çalışma için literatür taraması metodu ve nitel araştırma modeli kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elcezire Cephesi, Nihad (Anılmış) Paşa, Ali Şefik Özdemir, Musul Meselesi, Revandiz Harekâtı.

* **ORCID:** [0000-0003-4023-7064](https://orcid.org/0000-0003-4023-7064), Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, unallevnt11@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Ünal, L. (2025). İSTİKLAL HARBİNDE ELCEZİRE CEPHESİ KOMUTANLIĞININ TEŞKİL SÜRECİNİN, FAALİYETLERİNİN VE ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 1-32. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1649267>

ABSTRACT

On the Eastern Front the Armenian forces and gangs, on the Western Front the Greek Army, on the Southern Front French Forces and Armenian gangs and, on the Al-Jazeera Front the British and French forces and the Arab and Kurdish tribes that cooperated with them were fought.

Of these four fronts, the Al-Jazeera Front was the one that lasted the longest and had the most different quality.

Among the fronts of the War of Independence, the least research was done on the El Jazeera Front due to limited resources, and the fewest publications were published on this front. In addition, since the Al-Jazeera Front was generally identified with the Revandiz Operation, research mostly focused on the Mosul Issue. However, apart from Mosul, the Al-Jazeera Front also has a section in the Southeastern Anatolia Region from the Euphrates River to the Iranian Border in Anatolia, and in the south of Anatolia between Aleppo and the Euphrates River. The activities of the Front Command took place in these three regions and of different nature.

The purpose of this article is to evaluate the activities and effectiveness of the Front Command by examining the reasons and developments that necessitated the formation of the Eljazire Front. It is considered that the article will be useful in explaining the activities carried out by the Front Command with different strategies in different regions and evaluating the front as a whole. Literature review method and qualitative research model were used for the study.

Key Words: Al-Jazeera Front, Nihad (Anılmış) Pasha, Ali Şefik Özdemir, Mosul Issue, Revandiz Operation.

АННОТАЦИЯ

Война за независимость Турции велась на четырёх фронтах. На Восточном фронте с армянскими силами и бандами, на Западном фронте — с греческой армией, на Южном фронте — с французскими силами и армянскими отрядами, а на фронте Эль-Джазиры — с английскими и французскими войсками, а также с арабскими и курдскими племенами, сотрудничавшими с ними. Среди этих четырёх фронтов фронт Эль-Джазиры продолжался дольше всех и отличался своей спецификой. Из-за ограниченности источников этот фронт остаётся наименее исследованным: посвящено ему наименьшее количество научных работ и публикаций. Кроме того, фронт Эль-Джазиры часто отождествляют с Ревандизской операцией, поэтому исследования преимущественно сосредоточены на проблеме Мосула. Однако, помимо Мосула, фронт Эль-Джазиры охватывал и такие регионы Анатолии, как юго-восточная часть страны — от реки Евфрат до иранской границы, а также южные районы — от Халеба до Евфрата. Деятельность командования фронта охватывала все эти три региона и носила различный характер. Цель данной статьи — рассмотреть причины и события, обусловившие необходимость создания фронта Эль-Джазиры, а также проанализировать деятельность и эффективность командования фронта. Ожидается, что данное исследование внесёт вклад в комплексное понимание фронта путём раскрытия различий в стратегиях, применённых в разных регионах. В работе использованы методы анализа литературы и качественного исследования.

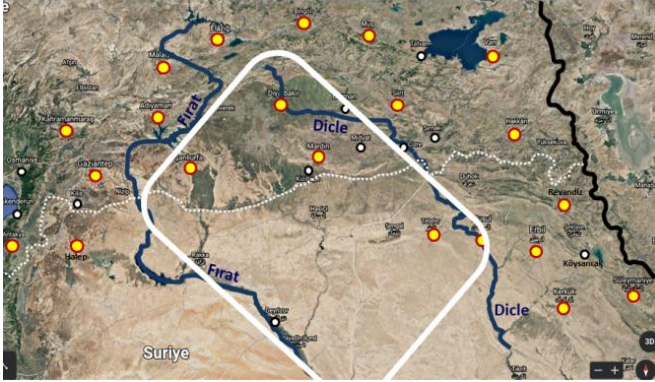
Ключевые слова: фронт Эль-Джазиры, Нихад (Анылмыш) Паша, Али Шефик Оздемир, проблема Мосула, Ревандизская операция.

1. GİRİŞ

Hindistan yolu üzerinde Basra Körfezi, Orta Doğu, Arap Yarımadası ve Doğu Akdeniz’de zayıf Osmanlı İmparatorluğu hiçbir koşulda İngiltere için tehdit oluşturmadığından İngiltere XIX. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir dış politika izledi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması halinde Osmanlı’nın çekildiği yerlerin önemli bir bölümü Rusya ve Fransa’nın denetimine geçecekti. Böyle bir olasılık İngiltere için pek çok risk barındırıyordu.

Bununla birlikte hızla çözülme ve dağılma aşamasına giren Osmanlı İmparatorluğunun ömrünü uzatma gayretlerinin sonuç vermeyeceğini İngiltere de görüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde alınan ağır yenilgi İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne bakış açısında radikal değişikliğe yol açtı. Bu savaşın ardından İngiltere Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için önce Kıbrıs ve Mısır’ı işgal ederek Doğu Akdeniz’de hâkimiyet sağladı, ardından Basra Körfezi, Orta Doğu ve Arap yarımadasını kontrol etmek üzere Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanma sürecinin kendi denetiminde, kendi menfaatleri doğrultusunda gerçekleşmesi için inisiyatif başlattı. Bu süreçte İngiltere Irak’ı doğrudan kontrolüne almaya öncelik verdi.

Irak İngiltere için üç yönden büyük öneme sahipti. İlki Hindistan’ı ve Hindistan yolunu güvende tutmak, ikincisi Rusya’nın Osmanlı ve İran’a yayılma tehlikesi ve böylece İngiltere’nin menfaatleriyle çatışan bir durumun ortaya çıkacak olması ihtimali ve üçüncüsü meselenin iktisadi boyutu olarak petroldür (Kürkçüoğlu, 1982: 49 387). O dönem dünyada petrol rezervine sahip olduğunu bilen az sayıdaki yerlerin başında Elcezire Bölgesi geliyordu. Elcezire bölgesi Bağdat kuzeyinde Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan kesim için kullanılmaktaydı (BDHTH-III/I, 1979: 24). Elcezire bölgesinin demografik yapısı tarihi süreç boyunca çok değişmemiştir: Araplar, Türkler, Kürtler, Asuriler, Yahudiler, Sünni ve Şii Müslüman gruplar, aynı coğrafyayı yer yer karışık yer yer de kendi içinde homojen yapılar oluşturarak paylaşmışlardır. Bölgenin kuzey kesimlerde çoğunlukla Türkler ve Kürtler yaşamışlardır (Özcan, 2003: 7; Ahmetbeyoğlu, 2003: 3, Şenel, 2009; 157).

Kroki-2. Elcezire Bölgesi

Petrolün stratejik bir hammadde olduğunun ortaya çıkması ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru Irak’ın geniş petrol kaynaklarına sahip olduğunun anlaşılması üzerine İngiltere, ABD, Fransa ve Almanya bu bölge özelinde petrol üretiminde imtiyaz hakkı elde etmek için büyük bir rekabete tutuştu. Bu rekabette aslında en geride olan Almanya, ticari rekabeti siyasi rekabete dönüştürerek avantaj sağladı. II.Abdülhamit döneminde Almanya ile başlayan stratejik düzeyde yakınlaşma Berlin-Bağdat demir yolu yapım işinin Almanlara

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

verilmesi (Türkmen, 2001: 51) sonucunu doğurdu. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasında Alman etkisini arttırdı.

Almanya'nın Arap coğrafyasında boy göstermesi ve Hicaz demiryolu hattına ilave Bağdat demiryolu hattının inşasına başlaması İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tepkilerine yol açtı.

Özellikle İngiltere bu gelişmeyi kendi menfaatleri ve ulusal güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak gördü. İlk fırsatta bu tehdidi bertaraf etmek üzere hazırlıklara başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa girmesi İngiltere'yi Orta Doğu ve Irak'ta beliren Alman tehdidini ortadan kaldırma ve Osmanlı topraklarını kendi menfaatleri doğrultusunda parçalama yönünde harekete geçirdi.

Birinci Dünya Harbi'nde İngiltere Orta Doğu'da Osmanlı kuvvetlerine karşı Irak Cephesi'nden sonra Filistin-Suriye Cephesi'nde de savaşa tutuştu. İngiltere'yi Filistin-Suriye istikametinde harekete geçiren gelişmenin başlangıcını Osmanlı ordusunun icra ettiği ve başarısızlıkla sonuçlanan Birinci Kanal Harekâtı (Seferi) oluşturdu.

Birinci Dünya Harbi'nde açılan bu iki cephe İstiklal Harbi'nde Elcezire Cephesinin teşkilini zorunlu kıldı ve faaliyetlerini doğrudan etkiledi.

2. BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE IRAK CEPHESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından İngiltere'nin Irak'a müdahalesi gündeme geldiğinde, bu cephe için İngiltere'nin anayurttan kuvvet tahsis edemeyeceği aşikârdı. Bu sebeple 1914 yılının sonbaharında Irak bölgesindeki harekâtın sorumluluğu Hindistan Dairesine verildi (Erickson, 2011: 105). Bu görevlendirme üzerine 6. Hint Tümeni'nin 16. Piyade Tugayı henüz Osmanlı Devleti savaşa girmeden iki hafta önce dört gemiye bindirilerek gizliliği sağlamak için sanki Avrupa Cephesine gönderiliyormuş gibi 16 Ekim 1914'te Hindistan'dan hareket ettirildi (BDHTH-III, 1979: 65). Gemiler 23 Ekim 1914'te Bahreyn Adaları civarına ulaşılar (Moberly, 1928: 102). Askerler burada adalara yakın demirleyen gemilerde Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması halinde çıkarma yapmak üzere beklemeye başladılar.

Bir hafta kadar sonra Osmanlı Devleti Karadeniz Olayı ile savaşa dâhil oldu. İngiltere'nin 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilanının ertesi günü 6 Kasım 1914'te İngiliz kuvvetleri önce Fav adasını ele geçirip (Özdemir, 2004: 55), Basra Körfezi'nde Irak sahiline asker çıkarmaya başladılar. Çıkarma bölgesini Irak ve Havalisi Komutanlığının Arap erlerinden oluşan zayıf bir hudut taburu savunuyordu. Donanmanın ateş desteği ile çıkan birliklere karşı hudut taburu varlık gösteremedi (Ünal, 2020: 40).

Basra Körfezinde asıl çıkarmalar 8 Kasım 1914 tarihinde başladı. Şattülarap Nehri üzerinden kuzeye doğru hareket eden İngilizler zayıf Osmanlı kuvvetlerini atarak 1915 yılı temmuz ayı sonuna kadar Dicle Nehri üzerinde Ammare'ye, Fırat Nehri üzerinden Nasıriye'ye kadar ilerlediler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak Devletleri'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılımıyla Osmanlı padişahı ve aynı zamanda 114. İslam halifesi V. Mehmet Reşat 14 Kasım 1914'te Cihadı Ekber ilan ederek, İtilaf Devletleri'ne karşı dünya Müslümanlarını savaşa çağırdı (Çakı, 2022: 185). İngilizler böyle bir girişim beklediklerinden henüz Cihad ilan edilmeden önce 31 Ekim 1914'te Basra ve çevresinde yayınladığı bildiride artık Osmanlı'nın sonun geldiğini, aşiretlerin bağımsızlık için harekete geçmeleri gerektiğini, İngiltere'nin Müslümanların ibadet ve dini geleneklerine karışmadıklarını, toprak kazanma hedeflerinin olmadığını ve olası bir cihada uymamaları gerektiğini vurgulamıştı (Umar, 2016: 575). Cihad ilanını müteakip de bu çağrıyı etkisiz kılmak için İngilizler Kürt ve Arap aşiretlerine savaş sonunda bağımsızlık vaat ederek ve

bölgedeki aşiretlere bol miktarda para dağıtıp kendi safında tutarak karşılık vermeye gayret ettiler (Avşar, 2003: 119).

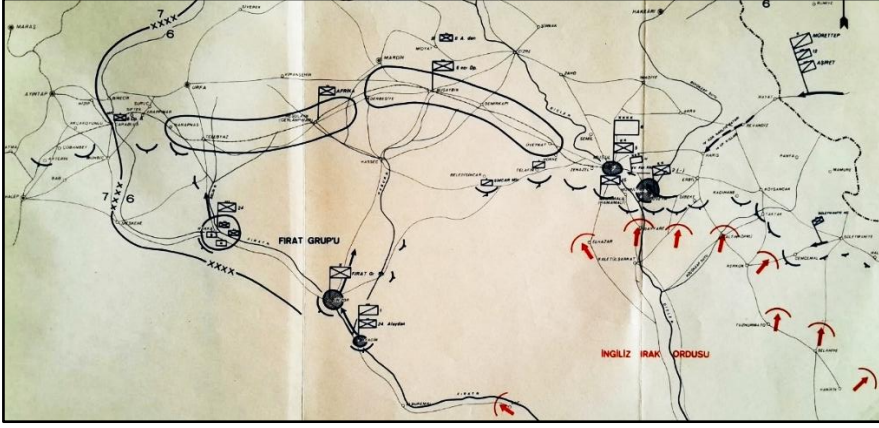
Irak'ta başlangıçta kolayca kazanılan başarılar İngilizleri Bağdat'a doğru ilerlemeğe sevk etti. General Tawnshend komutasındaki takviyeli 6.Tümen, Kutülammare'deki zayıf iki Osmanlı tümenini 28 Eylül 1915'te mağlup ederek Bağdat'a doğru ilerlemeye devam etti. (Belen, 1964: 4).

İngilizlerin ilerleyişini durdurmak için Osmanlı ordusu Bağdat'ın 15 kadar güneyinde Selmanpak'ta mevzilenmişti. Burası Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktası idi (Bayur, 1979: 101). 22-25 Kasım 1915 tarihleri arasında dört gün süren Selmanpak Muharebesi'nde İngiliz Tümeni ağır zayıat verince General Tawnshend çekilme emri verdi. Ancak İngiliz Tümeni için çekilme kolay olmadı, Türk birlikleri sıkı takip sürdürüyordu. Bu koşullar altında General Townshend 6.Tümen'i Kutülammare mevzilerine sokarak burayı müstahkem mevki haline getirdi ve etkili bir savunma düzeni alarak yeni İngiliz kuvvetlerinin kendisini kurtarmasını bekledi. İngilizler her türlü çareye başvurmalarına rağmen Türklerin Kutülammare kuşatmasını yaramayınca General Tawnshend 29 Nisan 1916'da teslim oldu.

Bu teslimiyet ve Irak harekâtındaki başarısızlık cephedeki İngilizleri durdurmadığı gibi mevcut kuvvetlerini takviye ederek yeniden taarruza geçmek üzere faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Nihayet 13 Aralık 1916'da harekete geçen İngilizler 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmek suretiyle cephenin en etkili sonucunu elde ettiler (Eraslan, 2000: 87). Bağdat'ı ele geçiren İngiliz ordusu 1917 yılı sonuna kadar Bağdat'ın yaklaşık 160 kilometre kuzeyinde Dicle Nehri ile Diyale Nehri arasında güneydoğu kuzeybatı hattında uzanan ve Cemeli Hamrin olarak adlandırılan sıradağların güney eteklerine kadar ilerlediler. 1918 yılı Nisan ayı sonunda bölgedeki iki İngiliz kolordusundan 3. Kolordu Kerkük istikametinde hareketlendi ve Türk Ordusunun Altıncı Köprü'ye çekilmesinden istifade ile Sykes-Picot Antlaşması'nda Fransa'ya bırakılan Kerkük'ü 7 Mayıs 1918'de işgal etti. 25 Mayıs 1918'de geri alınan Kerkük 25 Ekim 1918'de tekrar İngilizlerin eline geçti (Kemal, 2007: 655). İngiliz 1. Kolordusu da 23 Ekim 1918'de Dicle Vadisi'nde Tikrit bölgesinden harekete geçerek, Musul'un 150 kilometre güneyindeki El-Şirkat mevzii ve kuzeyinde kademeli tertiplen Dicle Grubunu çevirme harekâtıyla tümüyle esir aldı.

İki tümen çapındaki Dicle Grubu'nun esir olması Musul istikametini düşmana tamamen açtı. Irak cephesini savunmaktan sorumlu 6.Ordu Komutanı'nın Musul'u savunmak için elinde 15. Alay, birkaç batarya ile bir muhafız taburundan başka kuvvet kalmadı. Dicle Vadisi'nin doğusunda Altıncı Köprü civarında 2.Tümen'den geriye bir alay kalmıştı. Bir alay çapındaki Süleymaniye Müfrezesi Erbil istikametinde, İran'dan çekilmekte olan 16.Mürettep Süvari Tugayı da Revandiz'e gitmek üzere hududa doğru yürüyüş hâlindeydi. Fırat Vadisi güzergâhında tugay çapındaki Fırat grubu da Telebyaz istikametine çekilmekteydi. (BDHHTH-III/II, 2002: 606-607; Belen, 1967: 145).

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Kroki-4: Mütareke İmzalanırken Irak Cephesinde Tarafların Durumu (TİH-I, 1962: 104)

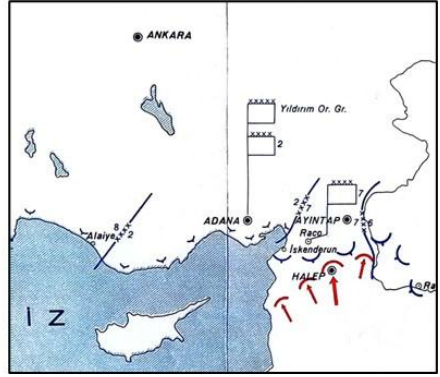
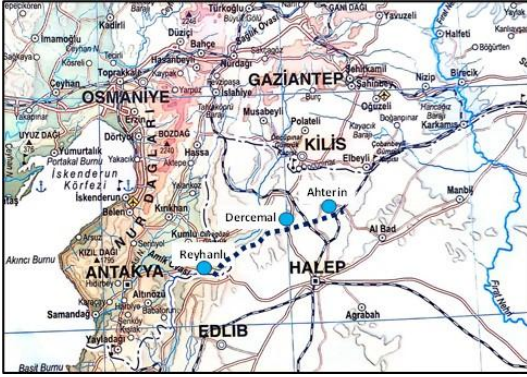
Mondros Mütarekesi imzalandığında, tüm olumsuzluklara rağmen Fırat'ın doğusundan sorumlu olan Ali İhsan Paşa'nın komutasındaki 6.Ordu Musul'un güneyinde bulunmaktaydı ve Musul'un yanı sıra Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'nin önemli bir bölümünü de kontrolünde tutmaktaydı. Suriye Cephesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki 7.Ordunun Halep kuzeyine çekilme harekâtına paralel olarak 6.Ordunun da daha kuzeye çekilmesi ve iki ordunun müşterek bir cephe tesis etmesi düşünülmekteydi (TİH-I, 1962: 15). İngiliz birliklerinin öncü kuvvetleri ise doğudan batıya Selahiye-Tuzhurmoto-Kerkük-Altınköprü-Elhazar-Kaletülşarkat-Hane (Ane) hattına kadar ilerlemişti.

3. BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE FİLİSTİN-SURİYE CEPHESİ

Osmanlı Devleti İngiltere'nin 1882'de Mısır'a yerleşmesini bir türlü kabullenmemişti. Birinci Dünya Savaşı başladığında Almanya'nın da isteğiyle 14 Ocak 1915'te Süveyş Kanal Harekâtını başlattı. Büyük güçlüklerle Sina Çölü'nü geçerek kanalın önüne kadar gelen Türk ordusunun girişimi başarısızlıkla sonuçlandı (Uçarol, 2015: 630-631).

Bu başarısız girişimden sonra 1916 yılında İkinci Kanal Harekâtı Sina Çölüne hakimiyet mücadelesi şeklinde gerçekleşti ve bu mücadeleden galip çıkan İngiltere 1917 yılında Filistin Seferini başlattı. İlkbahar döneminde iki Gazze Muharebesinden yenik çıkan İngiliz ordusu Sonbahardaki Üçüncü Gazze Muharebesini kazanarak Filistin'in güney kesimini işgal etti, yıl bitmeden Kudüs'ü de ele geçirdi.

1918 yılında Osmanlı Devleti için artık hedef Filistin'in kuzey kesimini elde tutmaktı ancak bu da mümkün olmadı. Eylül 1918'de Nablus (Megiddo) Muharebesi'nde bozguna uğrayan Türk ordusu hızla çekilmeye başladı. Filistin'den sonra Suriye'de de ilerlemeye devam eden İngiliz ordusu; 1 Ekim 1918'de Şam'a, 28 Ekim 1918'de Halep'e ulaştı. Hızla ilerleyen İngiliz ordusunu sonunda Halep kuzeyinde Katma'da Mustafa Kemal Paşa durdurmayı başardı. (Ünalp, 2021: 62). Birinci Dünya Harbi sona ererken Suriye Cephesini boşaltan Türk kuvvetleri Reyhanlı-Dercamal-Ahterin hattına kadar çekilmişti (HTVD, 1959: 84).

Kroki-3: Mütareke İmzalanırken Suriye Cephesinde Tarafların Durumu

4. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI GÜNEY CEPHELERİNDE GELİŞMELER

Osmanlı Devleti'nin parçalanması gerektiğini düşünen İtilaf Devletleri Birinci Dünya Harbi başladıktan bir süre sonra aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla, parçalanma sonrası Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacaklarını kararlaştırmışlardı.

Bu anlaşmalardan Sykes-Picot, savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu parçalandığında Ortadoğu'nun İngiltere ve Fransa arasında nasıl paylaşılacağını göstermesi bakımından önemliydi. Varılan antlaşmaya göre Doğu Akdeniz Bölgesi ile Suriye ve Musul Fransa'ya, Hayfa, Akka, Irak ve Fransa'ya verilen bölgenin güneyi İngiltere'ye bırakılıyor, Filistin uluslararası idareye tahsis ediliyordu (Karal; 1996; 544; Armaoğlu, 2000: 125, 321).

Antlaşmanın en dikkat çeken hususu Musul bölgesinin Fransa'ya bırakılmış olmasıydı. Üstelik Musul Fransa'ya çetin müzakereler, pazarlıklar ve başka bir bölgeye karşılık olarak bırakılmadı. Adeta Musul İngiltere tarafından Fransa'ya terk edildi. İngiltere için hem kritik geçiş güzergâhında bulunmasına hem zengin petrol yataklarına sahip olmasına rağmen Musul neden Fransa'ya altın tepsiyle sunuldu? Antlaşma 16 Mayıs 1916'da imzalanırken Rusya'da henüz Bolşevik Devrimi gerçekleşmemişti ve Doğu Anadolu Rusya'ya bırakılmıştı. Bu durumda Musul'un İngiltere'nin kontrolünde olması halinde bir yerde İngiltere ve Rusya sınır komşusu olacaktı. İngiltere Rusya ile arasına bir tampon ülke koymak istediğinden, hiç arzu etmese de Musul bölgesini Fransa'ya bırakmak zorunluluğu duymuştu.

Birinci Dünya Harbi sonunda 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz İtilaf Devletleri daha önce yaptıkları anlaşmalar çerçevesinde kendilerine bırakılan yerleri işgal etmeye başladılar. İşgaller konusunda İngilizler ön aldılar, Mondros Mütarekesi sonrası Musul'u bir an önce işgal etmek için 2 Kasım 1918'de harekete geçerek Ali İhsan Paşa'dan Türk birliklerinin derhal Musul'u boşaltarak 5 mil (8 kilometre) kuzeye çekilmesini istediler (Tansel, 1977: 32-33). Oysa Mondros Mütarekesi imza edilirken İngiliz kuvvetleri henüz Musul'un 60 kilometre güneyinde idiler (Kinross, 1990: 167).

Ali İhsan Paşa mütareke hilafına bu talebi üst makamlara iletileceğini bildirdi, ancak baskı oluşturmak için İngilizler 3 Kasım 1918'de Musul'a doğru ilerleyerek kendilerine göre Irak hududu içinde bulunduğunu kabul ettikleri birliklerin teslim olmasını istediler.

Çekilme konusu Musul'da karşılıklı komutanlıklar ve İstanbul'da Osmanlı Hükümeti ile İngiliz Yüksek Komiserliği arasında da defaten görüşüldü, bir mutabakata varılamadı. İngilizlerin eli güçlüydü ve acele ediyorlardı. Ali İhsan Paşa bir taraftan

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

İngilizlerin çekilme baskısına direnmeye çalışırken diğer taraftan 6.Ordu'nun kalan birliklerini iki tümen (2 ve 5) ve bir süvari tugayı şeklinde tertiplemekle uğraşıyordu (TİH-I, 1962: 88).

İngiltere'nin Irak Kuvvetleri Başkomutanı General Marshall 7 Kasım 1918 günü Ali İhsan Paşa'ya Musul vilayetinin tümünün 15 Kasım 1918 tarihine kadar boşaltılmasını ve Musul Valisi'nin kendilerine teslim edilmesini istedi. Ali İhsan Paşa Vali'nin teslimine yanaşmayınca General Marshall Ali İhsan Paşa'yı 8 Kasım 1918 sabahına kadar kenti terk etmesi yönünde tehdit etti. 8 Kasım 1918 günü bir İngiliz müfrezesi gelerek Hükümet Konağındaki Türk bayrağını indirip İngiliz bayrağını çekti (Belen, 1967: 222). Böylece Türk birlikleri 8 Kasım 1918'de itibaren Musul'u boşaltmaya başladılar. Ali İhsan Paşa da ertesi günü Nusaybin'e hareket etti. Genel Komutanlığın 8 Kasım 1918 tarihli Musul'un tahliye emri de kendisine yolda ulaştı. Musul'un 6.Ordu Komutanlığınca tahliyesi 15 Kasım 1918 tarihinde tamamlandı. Böylece İngiltere Musul'u resmi olarak 15 Kasım 1918'de işgal etmiş oldu (Jaeschke, 1970: 2-3; MKİİAB-I, 1993: 37; Uçarol, 2015: 804).

İngilizler bir yandan Musul'un tahliyesi için 6. Ordu Komutanlığını sıkıştırırken diğer yandan da Osmanlı yönetimine İskenderun'u işgal edeceklerini bildirdiler. İskenderun'u işgal ettikleri takdirde İngiliz ordusu 20.Kolordu'nun İskenderun'un güneyindeki birliklerini esir edebileceğinden, birlikler kuzeyde yeni konuş değişikliklerini yapınca kadar İskenderun elde bulundurulmalıydı. Bu sebeple Yıldırım Ordular Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa birliklerin çekilmesi tamamlanıncaya kadar İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarmasına gerekirse silah kullanılarak müsaade edilmeyeceğini kararlılığını ortaya koydu (HTVD, 1959: 735). Mustafa Kemal Paşa'nın bu yaklaşımını devletin izlediği politikaya uygun bulmayan Hükümet tarafından Yıldırım Ordular Grubu ile 7.Ordu Karargâhının lağvedilerek Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti emrine alınmasına dair Padişah onayı alındı. Bu karar Grup Komutanlığına 10 Kasım 1918 günü ulaştı, aynı akşam Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a hareket etti (TİH-I, 1962: 62). Bu teşkilat değişikliği sonucu Grup Komutanlığı mıntikasının sorumluluğu 2.Ordu Komutanı olarak Nihad (Anılmış) Paşa'ya geçti, ancak yaklaşık bir ay sonra 2.Ordu Karargâhı da lağvedilerek Nihad Paşa'nın komutasındaki tüm birlikler "Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliği" adı altında birleştirildi (AA, S. 203, 259, 1001, 1302; K. 55, 61, 69, 114; G. 62, 94, 25, 89; Erdaş, 2018: 7).

İngilizler 9 Kasım 1918 günü İskenderun'u işgal ettiler ardından da 22 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne nota vererek 15 Aralık 1918'e kadar Pozantı'ya kadar olan toprakların boşaltılmasını istediler (Ünal, 2023: 177-178). Hükümet İngilizlerin baskılarına boyun eğerek hemen ertesi gün birlik komutanlarına Kilikya'nın boşaltılma kararını bildirdi (Ener, 1965: 2). Bu kadar kısa sürede malzemenin taşınarak bölgenin boşaltılması mümkün değildi. 2. Ordu Komutanı İngilizlere görüşerek bu süreyi 12 gün daha uzatmayı başardı. Buna rağmen hem zaman yönünden hem yeterince araç malzemenin çoğu taşınmadan (Tansel II, 1978: 48-49) 26 Aralık 1918 tarihine kadar bölge boşaltıldı, Adana'da askeri birlik kalmadı (Erdaha, 1975: 303; TİH-IV, 2009: 41).

2.Ordu Torosların kuzeyine çekildikten sonra Ordu karargâhı ile 12.Kolordu Konya'da, 20.Kolordu önce Niğde'de, 1919 yılı ilkbaharında Ankara'da konuşlandı (TİH-I, 1962: 69). Nihad Paşa, birlikler Torosların kuzeyine çekilirken harekât bölgesindeki tüm silah ve harp malzemelerini de bölge dışına çıkartarak İngilizlere kıyı emniyetinde kullanılan eski model Krup toplarının haricinde silah bırakmadı (TBMMA 12-1136; Erdaş, 2008: 8).

Irak bölgesinde İngilizler Musul'un işgaliyle yetinmediler, kuzeye doğru işgali genişleterek 6 Aralık 1918'de Kilis'i, 17 Aralık 1918'de Antep'i (TİH-IV, 1959: 48-49) işgal ettiler. Antep'ten sonra İngiliz işgali Anadolu'nun kuzey ve doğusuna doğru genişledi, 22 Şubat 1919'da Maraş ve 24 Mart 1919'da Urfa da işgal edildi (Artuç, 2001: 29).

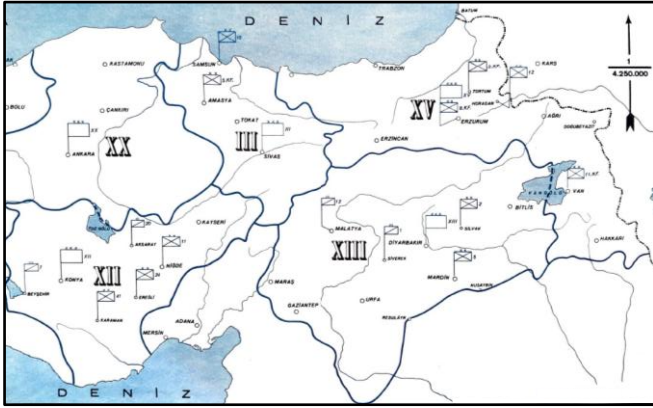
İngilizler bir yandan kendi başlarına bu işgallere girişirken diğer yandan Fransızlarla birlikte Çukurova'nın işgalini de başlattılar. Fransızların 11 Aralık 1918'de Dörtyol'u işgalinin ardından bu kez 17 Aralık 1918'de Mersin'e İngilizler ve Fransızlar birlikte asker çıkardılar (Çelik, 2005: 700). Ardından 24 Aralık 1918'de Adana ve 27 Aralık 1918'de Pozantı da işgale edilerek 1918 yılı sona ermeden Çukurova bölgesi tümüyle işgal edilmiş oldu (Hatipoğlu, 2001: 38).

Çukurova bölgesinin ortak işgali daha önce aralarında yaptıkları antlaşmalar sonucu oldu. Buna göre Çukurova'nın askeri idaresi İngilizlere, mülki idaresi Fransızlara ait idi (Özoğuz, 1935: 20; Hatipoğlu, 1989: 16)

İngilizler güneydeki işgallerini bir an önce Vilayat-ı Sitte'ye doğru genişletmek istiyorlar ancak bu yönde harekete geçmede 6.Ordu'yu ve Ali İhsan Paşa'yı tehdit olarak görüyorlardı (TİH-I, 1962: 100). Bu tehdidi ortadan kaldırmak için önce 7 Şubat 1918'de Dışişleri Bakanı ile Savunma Bakanı'na şifahen, 11 Şubat 1918'de de yazılı tezkere vererek 6.Ordu'nun lağvedilmesini ve Ali İhsan Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasını istediler. Osmanlı yönetimi İngilizlerin bu ultimatonlarına boyun eğerek 12 Şubat 1918'de 6.Orduyu lağvetti, yerine 13.Kolordu teşkil edilerek komutanlığına Albay Ahmet Cevdet Bey atandı. (Şıvgın, 2014: 6).

Tüm bu teşkilat değişikliklerinden sonra Anadolu'nun güneyinde İngiliz kuvvetlerinin işgali altındaki Maraş, Antep ve Urfa'yı da kapsayacak şekilde Fırat Nehrinin doğusundan Siirt'e kadar bölge 13.Kolordunun sorumluluğuna verildi.

13.Kolordunun mevcudu, diğer birliklerde olduğu gibi çok düşüktü. 5.000'den az mevcuduyla 13.Kolordu Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Doğu Anadolu'nun bir kısmına yayılmıştı.

Kroki-6: Millî Mücadele Başlarken 13. Kolordu'nun Tertiplenmesi (TİH-I, 1962: 184)

Bu bölge dâhilindeki İngiliz işgalleri ağırlıklı süvari birlikleriyle sürdürülüyordu. Takviyeli bir Hint süvari tugayı Antep'te, bir Hint süvari alayı Maraş'ta idi, Urfa'da tabur çapında bir kuvvet konuşlanmıştı. İşgal altındaki bu yerlerde İngiliz askerlerinin yanı sıra silahlı Ermeni gönüllüler de bulunmaktaydı. 13.Kolordunun karşısında Musul bölgesinde ise İngilizlerin 18.Hint Tümeni bulunuyordu. Üç tugayı ile bu İngiliz tümeni bölgede parça parça tertiplenmişti. Zebra ve Akra tarafında da 300 kadar Nasturi İngiliz askeri bulunmaktaydı (TİH-IV, 2009: 43).

5. ELCEZİRE CEPHESİ KOMUTANLIĞININ KURULMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de açılırken, San-Remo Konferansı’nda bir araya gelen İtilaf Devletleri temsilcileri Osmanlı Devleti’ne imzalatılacak barış antlaşmasına son şeklini verdiler. 26 Nisan 1920 tarihinde konferansın sonunda Osmanlı Hükümeti’nden anlaşmayı imzalayacak temsilcinin Paris’e gönderilmesini istediler. Ardından da Osmanlı Devleti üzerinde anlaşmayı imzalamak yönünde bir baskı oluşturmak gayesiyle yaklaşık bir yıldır İzmir-Manisa çevresinde Milne Hattı’nda beklemekte olan Yunan ordusuna ileri harekâta geçme konusunda onay verdiler. Böylece İzmir ve çevresinden sonra 22 Haziran 1920’de Batı Anadolu’da da Yunan işgali başladı (Ünal, 2022: 13).

Yunan ileri harekâtının iki mihver üzerinde, kuzeyde Bursa ve güneyde Uşak istikametinde hızla gelişme göstermesi üzerine 25 Haziran 1920’de Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edildi (TİH-II/II, 1965: 214). Bu suretle Batı Cephesi’nde beliren tehdide karşı komuta birliği sağlanarak tedbir getirilmeye çalışıldı.

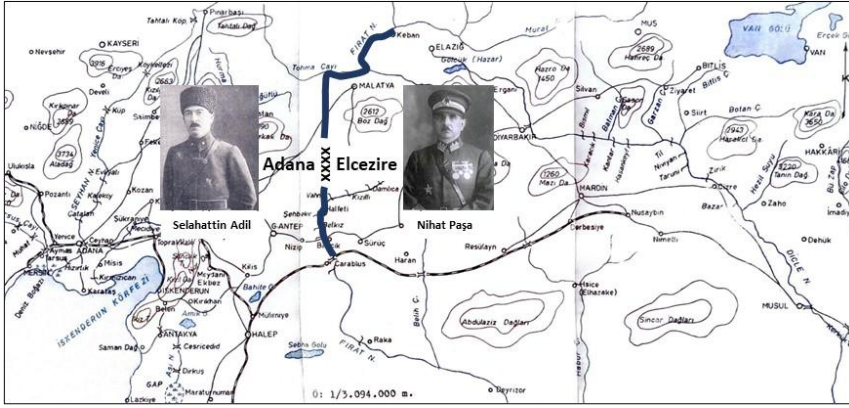
Batı Cephesi’nden sonra sıra diğer cephelere gelmişti. Doğu Cephesi’nde hâlihazırda yeni bir düzenlemeye ihtiyaç yoktu, Kazım (Karabekir) Paşa’nın komuta ettiği 15.Kolordu zaten İstiklal Harbi’nin bu safhasında tek güçlü düzenli birlik konumundaydı. Üstelik koşullar henüz bu cephede harekâta geçecek seviyede açıklığa kavuşmamıştı. Güney Cephesi Silifke’den İran hududuna kadar sorunlu bir cepheydi. Bu bölge Birinci Dünya Harbi’nin sonunda halen faal olan Osmanlı ordularının İngiliz kuvvetleri karşısında zorlandığı iki cepheyle ilişkiliydi. Cephenin Mersin-Urfa arasındaki bölümü Filistin-Suriye Cephesi’nin, Mardin-Hakkâri arasındaki bölümü Irak Cephesi’nin uzantısı gibi idi.

Başlangıçta ön alarak cephenin her kesimini hızla işgal eden İngiltere, Fransa ile Suriye İtilafnamesini imzalayıp Musul ve çevresini kendi nüfuz bölgesine dâhil edince 29 Ekim 1919’da Kilis’i, 30 Ekim 1919’da Maraş’ı ve Urfa’yı, 5 Kasım 1919’da Antep’i Fransız kuvvetlerine devretti (Sofuoğlu, 2009: 219). Bundan sonra Fransız işgali altındaki tüm bölgelerde işgalin getirdiği baskı, zulüm ve zorluklar katlanarak arttı. Fransız üniformalı Ermeni askerler ile yerli Ermenilerin ve dışarıdan getirilen Ermeni çetelerin Türklere yönelik insanlık dışı muameleleri halkı silahlı örgütlenmeye sevk etti.

İngiltere Güney Cephesi’nin batı kesimini Fransa’ya devrettikten sonra gayretlerini Musul bölgesinin kuzeyinde, Güneydoğu Anadolu’da tampon bir bölge oluşturmaya yoğunlaştırdı. Bunun için bölgedeki Kürt aşiretleri Türklere karşı kendi tarafına çekme politikasını uygulamaya başladı. Dolayısıyla Güney Cephesi’nin doğu ve batı kesimlerinde iki ayrı işgal devletinin farklı mahiyette tehdidi ortaya çıktı.

Bu gelişmeleri yakından takip eden TBMM Hükümeti Batı Cephesi’nin teşkilinin ertesi günü 26 Haziran 1920 tarihinde bu bölgeye yönelik iki ayrı komutanlık kurdu. Fırat Nehri ara hattı olacak şekilde doğuda İran sınırına kadar bölge için Elcezire Cephe Komutanlığı, Fırat Nehri’nin batısında Mersin’e kadar olan bölge için Adana Cephe Komutanlığı oluşturuldu (TİH-IV, 1966: 161). Adana Cephesi Komutanlığı 9 Kasım 1920 tarihinde 2.Kolordu Komutanlığı adını aldı (TİH-IV, 2009: 242)

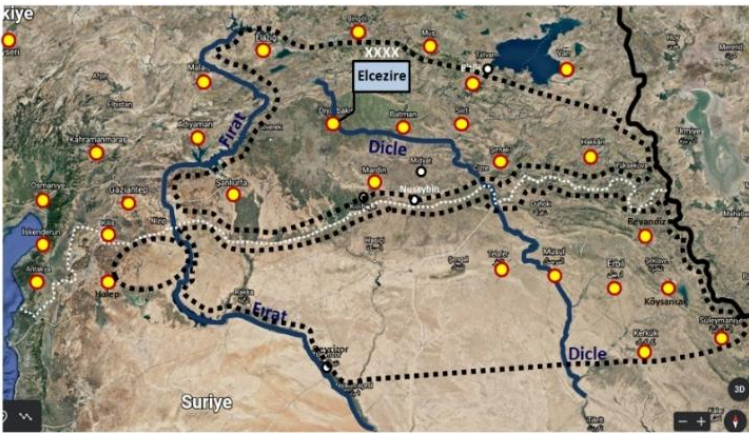
Elcezire Cephe Komutanlığına Mirliva Nihad (Anılmış) Paşa, Adana Cephesi Komutanlığına Albay Selahattin Adil Bey atandı. Nihad Paşa Elcezire Cephe Komutanlığını 1,5 yıl sürdürdükten sonra 3 Kasım 1921’de görevden alınarak (Burak, 2005: 175) yerine Cevat (Çobanlı) Paşa atandı (BDSKKB, 2009: 143).

Kroki-7: Elcezire Cephesi Komutanlığının Ara Hattı

Elcezire Cephesi Komutanlığı teşkil edildiğinde; Cephe Komutanlığı Karargâhı Diyarbakır'da, 1.Süvari Alayı Siverek'te, 12.Süvari Alayı Malatya'da, 2.Piyade Tümeni Silvan ve dolaylarında, 5.Piyade Tümeni Mardin ve civarında konuşlanmıştı (TİH-I, 1962: 177). Cephe Komutanlığının kuruluşunu belirleyen kararnamede Cephe Komutanlığının sorumluluk sahası olarak Fırat Nehri ile İran sınırı arasındaki hudut hattı ile Fırat Nehri batısında Fransız işgali altındaki mıntıkeyi de kapsadığı belirtiliyordu. Buna göre sorumluluk sahasında Musul, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elâzığ) vilayetleri ile Urfa ve Hakkâri sancakları bulunmaktaydı. Cephe Komutanı seferde ordu komutanı yetkilerine haizdi ve sorumluluk bölgesindeki tüm mülki amirlere doğrudan emir ve talimat verme yetkisine sahipti.

Cephe Karargâhı'nın 13.Kolordu Karargâhı'ndan teşkil edilecek, lağvedilecek 13.Kolordu'nun mevcut birlikleri doğrudan Cephe Komutanlığına bağlanacaktı. Komutanlık askeri harekâtlarla ilişkili konularda Genelkurmay Başkanlığına, idare yönünden de Millî Savunma Bakanlığına bağlı olacaktı (Cebesoy; 1953: 414-415)

Kroki-8: Elcezire Cephe Komutanlığı'nın Sorumluluk Bölgesi

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Cephe Komutanlığının kuruluş kararnamesinde kuruluş gerekçesi genel mahiyette belirtilmiş olmasına karşın merkezden bölgedeki birliklere ve idari makamlara gönderilen emir ve yazılarda cephenin “bölge halkının Büyük Millet Meclisi’nin öncülük ettiği milli gaye etrafında birleşmesini sağlamak ve Kürdistan adı altında yapılmakta olan propagandalara engel olacak tedbirleri almak” için teşkil edildiği belirtiliyordu (AA, S. 2525, K. 633, G. 81, A. 6; Erdaş, 2018: 10).

Ankara Hükümeti Misak-ı Milli sınırlarına dâhil olan Musul bölgesini ele geçirme gayesini güderken gündeme bir de İngilizlerin yarattığı Kürdistan sorunu ortaya çıkmıştı. Sevr Antlaşması’na göre Anadolu’nun güneydoğusunda özerk bir Kürt bölgesi oluşturulacaktı. Üstelik ileride Kürtlerinin çoğunluğunun bağımsızlık talebiyle Milletler Cemiyeti’ne müracaat etmeleri halinde Türkiye’nin bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakması öngörüyordu (Sevr Muahedesi, 1334: 5; Balcıoğlu, 2000: 209).

Bölgeye ilişkin bir başka sorun, bu coğrafyada öteden beri devlet otoritesinde noksanlık yaşanmasıydı. Mondros Mütarekesi sonrası bölgedeki düzensizlik ve kargaşa daha da arttı, çünkü İngilizler bilinçli olarak ayrılıkçıları kışkırtıyordu. Bu durum bölgede devletin zaten sınırlı olan nüfuzunu tümüyle ortadan kaldırıyordu. Nizami birlikler mütareke gereği silahtan tecrit edilip terhisler sonucu kadro mevcutları çok düştüğünden askeri hizmetler yerine getirilemez olmuştu. Jandarma birliklerinin personeli bölgedeki insanlardan olduğundan yegâne kuvveti jandarmadan ibaret olan mülkiye memurlarının nüfuz ve tesirleri de ancak hükümet binası dâhilinde sınırlı kalıyordu. Tüm bu hususlar kapsamında Elcezire Cephe Komutanlığının dâhili vazifeleri; bölgede asayiş ve kamu düzenini sağlamak, devlet otoritesini hâkim kılmak, halkın Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşı ayaklanmasının önüne geçmek, İngiltere’nin Kürtleri kışkırtarak milli sınırların dışında tutma gayretlerini boşa çıkarmaktır. Harici vazifeleri ise; Musul ve havalisini (çevresini) geri alarak milli sınırlara dâhil etmek, Musul ve çevresinde İngiliz karşıtlığını destekleyerek bölgenin geleceği konusunda söz sahibi olmak, hudut hattını İngiliz ve Fransız kuvvetleri ile bunlardan cesaret alan yerel unsurlardan temizlemektir (Erdaş, 2018: 10).

6. ELCEZİRE CEPHESİ KOMUTANLIĞININ FAALİYETLERİ

Elcezire Cephe Komutanlığı kendisine verilen görevleri yerine getirmek için öncelikle sorumluluk bölgesinde ayrılıkçı girişimleri önlemeye ve devlet düzenini hâkim kılmak için kolluk faaliyetlerini etkinlikle sürdürmeye yönelik faaliyetlere ağırlık verdi. Bu kapsamda milli sınırlar içinde kolluk görevleri için büyük oranda düzenli birlikler kullanıldı, ancak aşiretlerin desteğini sağlamaya da özen gösterildi.

Bunun yanında Musul bölgesinde İngilizleri, Suriye’nin kuzeyinde Fransızları yıpratmaya yönelik faaliyetlere örtülü ve dolaylı destek sağlamaya gayret gösterdi. Yıpratma stratejisini uygulamak için yerel teşkilleri ve aşiretleri desteklenerek sınırlı oranda düzenli unsurlarla takviye edildi.

6.1. Cephe Komutanlığının Ayrılıkçı Girişimleri Önleme ve Devlet Düzenini Hâkim Kılmaya Yönelik Faaliyetleri

Irak bölgesini bir bütün olarak denetim altına almak isteyen İngiltere, Türkiye’yi Musul bölgesinden uzak tutmak için politikalar geliştirdiyordu. Bu kapsamda İngiltere Musul bölgesinde konuşlandığı birliklerle bir yandan gücünü gösterirken diğer yandan aşiretleri para yoluyla kendi tarafında tutmaya gayret ediyor, özerk yönetim vaadi ile de siyasi yönden avantaj sağlamaya çalışıyordu.

İngiltere benzer politikayı Güneydoğu Anadolu için de yürütmektedir. İngiltere adına Binbaşı Noel, Fransa adına Albay Normand, Güneydoğu Anadolu’da pek çok bölgeyi ziyaret etmekte; Diyarbakır ve çevresinde propagandalarla halk arasında güvensizlik

yaratmaya çalışmaktaydı. Burada nihai hedef İngiliz-Fransız güdümünde bir Kürt hükümeti teşkil etmek ve bu suretle bölgenin işgalini ve denetimini sağlamaktı.

Esasen İngilizler, Irak bölgesinin Siirt, Diyarbakır ve Mardin sancaklarını da içine aldığını iddia ederek buraları da işgal etmek istemişlerse de bölgede 13.Kolordunun direnmesi üzerine buna cesaret edememişlerdi (TİH-IV, 2009: 13). Bununla birlikte bu dönem çıkan ayaklanmalar, Elcezire Cephe Komutanlığını oldukça uğraştırdı.

Bu ayaklanmalardan biri olan yayılan Milli Aşireti Ayaklanması, Elcezire Cephesi kurulmadan önce çıkmıştı ve Cephe Komutanlığının kurulmasının sebeplerinden birini de bu ayaklanma teşkil etmişti. Aşiretin önde gelenleri Fransız ve İngiliz işgal güçleriyle temas kurduktan sonra başlattıkları ayaklanmada Siirt'ten Tunceli'ye kadar bölgenin büyük kısmını kontrolleri altına almışlardı. Ayaklanmanın Siverek istikametinde yayılma temayülünde olması, yine aynı dönemde Batı Cephesi'nde Yunan ordusunun ileri harekâta başlaması ve Anadolu'nun pek çok yerinde devam eden diğer isyanlar endişe verici idi.

Elcezire Cephe Komutanlığı kurulmadan önce Milli Aşiretinin tenkili için 13. Kolordu Komutanlığı 5.Tümeni görevlendirilmişti. 18 Haziran 1920'de gerçekleşen çarpışmalarda kalabalık isyancılar karşısında yetersiz kalan askeri kuvvetler güneye çekilmişti. İşgal kuvvetlerinden aldıkları yardımlarla güçlenen asiler, 24 Ağustos 1920'de mevcudu 2000'den fazla bir kuvvetle yeni bir taarruz başlatmış ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i ele geçirmişlerdi. Asiler burada devlet yanlısı Karakeçili Aşireti mensuplarını asıp şehirdeki subayların mallarını yağmalamışlardı (TİH-VI, 1964: 134-135).

Milli Aşireti isyanını siyasi mahiyette ve yayılma eğiliminde gören Nihad Paşa, bu isyanın bastırılması için askeri birliklerinin yanı sıra olayın genişliği nedeniyle devlete sadık aşiretlerin yardımına da müracaat mecburiyeti duydu (TBMM GCZC-III, 1985: 560).

Milli Aşireti Ayaklanması bastırıldıktan sonra 1920 sonlarında Midyat ve civarında Midyatlı Haço isyanı patlak verdi. Bu isyanın bastırılmasında da yine takip müfrezelerinin yanında bölgedeki aşiretlerden destek sağlandı. Bu suretle Elcezire Cephe Komutanlığı yurt dâhilinde ayrılıkçı girişimleri önleme ve tenkil harekâtlarında askeri birliklere ilave olarak bölgedeki aşiretlerden geniş ölçüde yararlandı.

Bu uygulama ayaklanmaların kısa sürede ve etkili bastırılması ile halkın TBMM'ne sadakatlerinin pekiştirilmesi yönünden olumlu sonuç verdi. Nitekim uygulamanın doğruluğu Birinci İnönü Muharebesi sonrası gerçekleşen Londra Konferansı'nda teyit edildi. İngilizler, bağımsız Kürdistan konusunu Londra Konferansı'nda bir kez daha gündeme getirerek Kürt sorununu ilk kez uluslararası bir platforma taşıdılar. İngiltere Başbakanı Lloyd George'a göre *"Osmanlı Devleti'nden Türk olmayan unsurların yaşadığı tüm bölgeleri ayırmak"* gerekli idi ve *"bu unsurlar Araplar, Ermeniler ve Kürtler idi"* (Baytok, 1970: 109). Bu girişime ilk tepkiyi Ankara Hükümeti Temsilcisi sıfatıyla 26 Şubat 1921 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile yapılan toplantıya katılan Bekir Sami Bey dile getirdi (Atatürk'ün Milli Dış Politikası-I, 1981: 306-307). Ancak asıl tepkiyi bölge halkı gösterdi. Henüz Londra Konferansı devam ederken birçok Kürt aşiret lideri, eşraf ve ümerası TBMM Başkanlığına telgraflar çekerek İngiltere'nin ayrılıkçı politikalarına karşı tepkilerini ortaya koydular (Erdaş, 2018: 22). Bu tepkinin sergilenmesinde Elcezire Cephesi Komutanı olarak Nihad Paşa'nın bölgedeki uygulamalarının büyük etkisi oldu. Nihad Paşa, ayrılıkçı girişimleri önleme konusunda askeri birliklerinin yanında devlete sadık aşiretlerden yararlansa da bölgede devlet düzenini sağlama konusunda jandarma ve düzenli birlikler dışında unsur kullanmamaya özen gösterdi. Devletin gücünü göstermek için gösterişli törenler düzenlemekten kaçınmadı.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

6.2. Fransızlara Karşı Mücadelede Arap Milliyetçilerle İş Birliği Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı esnasında bağımsızlık sözü verilen Araplar savaşın sonunda kandırıldıklarını anladılar. İngiltere ve Fransa'nın aralarında anlaşıp Musul ve Filistin'in manda yönetiminin İngiltere'ye, Lübnan dâhil Suriye'nin Fransa'ya bırakılması Araplar arasında hayal kırıklığı yarattı.

Suriye'de halkın bir kısmı bağımsız bir devlet kurmak için Emir Faysal'ın liderliği altında toplanmıştı, bu kesim siyasi yönden İngiltere ve ABD'ye güveniyorlardı. Güçlü Arap aileleri ise Osmanlı Devleti'ne sadıklardı. Faysal'a karşı da muhalif tavır sergileyen bu Osmanlı yanlısı Araplar, Türklerle ittifaka sıcak bakıyordu (Tutsak, 2014: 199)

Suriye halkı savaşın sonunda bağımsızlık beklentileri karşılanmasa da zaman içerisinde İngiltere ve ABD'nin gidişata müdahale edeceği beklentisi içerisindeydi. Ancak İngiliz kuvvetlerinin çekilerek Suriye'nin işgalinin tümüyle Fransız kuvvetlerine devredilmesi Arapları öfkeliyordu. Bu dönem tam da Anadolu'nun güneyinde yine Fransızlara karşı Kuvayı Milliye örgütlenmesinin yayıldığı döneme rast geldi, Arap milliyetçiler arasında direniş ruhu canlanmaya başladı.

Mustafa Kemal Paşa güneyde Fransız ordusuna karşı Kuvayı Milliye ile yürütülen mücadelenin başarılı olması için Fransız kuvvetlerini bölgede iki ateş arasında bırakmak gerektiğini düşünüyor, Fransızları anlaşılmaya zorlamak için Anadolu ve Suriye'deki Türk Arap direnişini müşterek hale getirmenin gerekli olduğunu biliyordu (Umar, 2010: 448). Bunun için bizzat görevlendirdiği kişiler Suriye'deki Arap yetkililerle bağlantıya geçtiler, bu asker-sivil kişiler yaptıkları güçlü propaganda faaliyetleri ile Halep yöresinde bu fikrin taraftar kazanmasını sağladılar (Aybars, 1995: 443; Güner, 2007: 58). Mustafa Kemal Paşa Fransızlara karşı Arap direnişini daha güçlendirmek ve direnişçileri Türklere yakınlaştırmak için Anadolu'daki istiklal mücadelesine taraftar olan Suriye'deki işbirlikçi şahıslar yoluyla beyannameler dağıtılması emrini verdi (Umar, 2010: 450-451). Bu kapsamda kendisinin imzaladığı ve Türklerle Arapların birlikte hareket etmesi çağrısı yapılan bir bildiri 9 Ekim 1919'da Halep'te halka dağıtıldı (Şen, S. (2004: 82).

Elcezire Cephesi Kumandanlığı da Suriyelileri Anadolu'daki milli hareketin safına çekebilmek için iş birliği içinde bulunduğu Araplara 6 Aralık 1920 ve 24 Ocak 1921 tarihlerinde tezkereler gönderdi.

Ankara Hükümeti Arap ileri gelenlerine yardım ve iltifat etmek gayesiyle 27 Ocak 1921 tarihinde çıkardığı kararname ile bu bölgede nüfuzlu aşiret reisi Ganiş'e "Emirü'l Ümeralık (idari yetkilere sahip komutanlık)" tevcihi ve üçüncü rütbeden mecidi nişanı verilmesini, Şammar Aşireti reisine 5.000, Cobur ve Toy Aşireti reislerine 4'er bin ve Cobur Aşireti şeyhlerinden birine 3.500 Osmanlı lirası maaş tahsisatının düzenlenmesine karar verdi (Tutsak, 2014: 203).

Tüm bu girişimler sonucu Fransızlara karşı direnen Araplar ile Güney cephesindeki Kuvayı Milliyeciler arasında 1919 yılı sonbaharında başlayan ortak direniş hareketi giderek gelişti (Kayalı, 2003: 229-230).

Suriye'de Anadolu'daki direnişle ortak hareket etme konusunda coğrafi yakınlık sebebiyle Halep şehri ön plana çıktı. Bu bölge civarında Türklerle birlikte hareket etmeyi kabul eden "Araplık" adıyla Kuvayı Milliye benzeri bazı kuvvetler teşkil edildi (Cebesoy, 2011: 300; Tutsak, 2014, 201).

Kuvayı Milliye ile koordineli olarak bu kuvvetler Suriye içlerinde Fransız kuvvetlerini olabildiğince tehdit etmeye, kritik geçit ve boğazları kontrol etmeye ve belirli bölgelerde isyan çıkarmaya çalıştılar. Bu teşkillerin yanında Halep bölgesi ile Fırat havzasında takviye edilen Türk ve Arap aşiretleri de bölgede Fransızları uzun süre uğraştırdılar (Kılınçkaya, 2004: 189; Umar, 2004: 467-487).

Suriye’de Halep bölgesindeki Türklerle Osmanlı Devleti’nden yana olan Arapları bir araya getirerek yerel direnişi başlatan kişilerin başında Özdemir Bey gelmekteydi. Birinci Dünya Harbi’nde yedek subay olarak Filistin-Suriye Cephesinde görev yapan Özdemir Bey Teşkilat-ı Mahsusa ile temas geçerek savaşın sonlarında Halep’te istihbarat faaliyetlerinde bulundu. Mondros Mütarekesi sonrası oluşturduğu milis kuvvetleriyle Halep-Hatay arasında önce İngiliz, ardından Fransız kuvvetlerine karşı etkili bir mücadele ortaya koydu. Özdemir Bey bu mücadeleyi Mustafa Kemal Paşa tarafından Antep savunması için görevlendirildiği 2 Haziran 1920 tarihine kadar sürdürdü (Türkmen, 2003: 87).

Özdemir Bey’in Antep savunması için görevlendirildiği dönemde Birinci Dünya Harbi’nde Irak Cephesinde İngilizlere karşı Türk ordusuyla birlikte savaşan Uceymi Sadun Paşa bir bölük kadar deve süvarisiyle 5 Haziran 1920 tarihinde Mardin’e geldi ve yardım etme isteğini belirtti. Bu talep üzerine Genelkurmay Başkanlığınca kendisine bir miktar silah, mühimmat ve para (400 mavzer tüfeği, 2 makineli tüfek ve dağ topu ile yeterli mühimmat ve 10 bin altın lira) verildi ve birliği danışman mahiyetinde bazı subaylarla desteklendi (AA, S. 2054, K. 633, G. 6, A. 1; Tansel, 1978: 29).

Bu takviyelerden sonra Sadun Paşa kuvveti, Suriye’nin kuzeyinde işgal güçlerinin kullandığı demiryolu hattını tahrip ederek veya Fırat havzası ve çevresinde özellikle ikmal konvoylarına saldırarak Fransız ve İngilizlere güçlük çıkarttı. Bunun yanında bölgedeki aşiretleri işgalcilere karşı bir araya getirerek direniş ruhunu canlandırdı.

Suriye’deki Arap milliyetçileri Fransızlara karşı ortak mücadeleye teşvik etmek için Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de etkin kullanıldı. Gazete, Arap ihtilalcilerin Fransız ordusuna karşı verdiği mücadeleye sütunlarında sürekli yer vererek ortak düşmana karşı birlikte mücadele fikrini canlı tuttu. Arapların işgalcilere karşı verdikleri mücadele ne kadar güçlü olursa İtilaf güçleri bölgeye takviye güç göndermek zorunda kalacak, dolayısıyla Türk tarafında Güney Cephesini rahatlatıyordu (Yılmaz, 2014: 294-295).

Öyle de oldu. Fransızlar işgal ettikleri geniş alanda çift cepheli bir direnişle karşılaştılar. Güneyde Araplarla, kuzeyde Türklerle aynı anda mücadele etmeye çalıştılar. Bunun sonucu olarak bölgede güney-kuzey doğrultusunda çok fazla kuvvet kaydırması yaptılar. Sürekli konuş değişiklikleri, birlik hareketleri Fransız askerlerinin moral motivasyonunu olumsuz etkiledi, silah ve malzemenin erkenden yıpranmasına yol açtı.

6.3. Musul Bölgesinde İngilizlere Karşı Yürütülen Faaliyetler

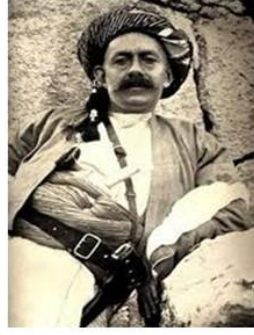
Musul bölgesinde Millî Mücadeleyi destekleyen ve İngiliz işgaline karşı çıkan gelişmeler Musul’dan ziyade Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında yaşandı.

Birinci Dünya Savaşı’nda Halil Paşa’nın komutasında Kut’ül Amare zaferine karşın İngilizler takviye güçlerine yüksek ateş gücü ve etkin lojistik destek sağlayarak Irak’ta yeniden saldırıya geçip 11 Mart 1917’de Bağdat’ı alarak kuzeye yöneldiler. Çetin direnişler nedeniyle İngilizlerin Bağdat’tan Kerkük’e yaklaşımları bir yıl kadar sürdü. Halil Paşa Kerkük’ün tahrip olmasına fırsat vermeden birlikleri Altun Köprü kasabasına, Küçük Zap Irmağının gerisine dek çekti. Asıl savunma burada yapılacaktı. Ancak bu çekilme sonucu cephenin doğu kanadı boşlukta kalıyordu. Burada Süleymaniye Sancağı vardı ve bu dağlık alanda başına buyruk Kürt aşiretler yaşıyordu. Halil Paşa bunlar arasında eskiden beri tanıdığı, “zeki ve liderlik vasıflarına sahip” bulduğu Şeyh Mahmut adlı ağaya telgraf çekerek kendisine, “*Süleymaniye-Sakız-Penüvin-Sima’da bulunan topçu kıtaatını, piyade ve süvarileri kâmilan sizin emrinize veriyorum. Sizi yalnız bu kuvvetlerin kumandanı olarak değil, aynı zamanda Süleymaniye Sancağı ve havalisinin emiri tayin ediyorum*” şeklinde mesaj gönderdi.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Halil (Kut) Paşa
(ATASE Arşivi)

Şeyh Mahmut
(Güztoklusu, 2006: 100)

Halil Paşa'nın anılarında bu telgraftan sonra Şeyh Mahmut'un kendi bölgesinde mahsur kalan Türk asker ve subayları dağ yollarından Musul'a gönderdiğini, çetin bir direniş gösterdiğini belirtti. Bu mesajın gerekçesini, *“Bu toprakları kaybetmeye başladığımız da ortadaydı. Hiç olmazsa bölgedeki insanların İngilizlerin propagandalarına kanıp bizi arkadan vurmalarını önlemiş oldum”* diyerek açıkladı. (Güztoklusu, 2006: 25-26).

İngilizler Mondros Mütarekesi hükümlerini hiçe sayarak Musul ve civarını işgal ederken Türkleri ve Türk yönetimini karalamaya yönelik propagandaya ağırlık verdiler, Araplara ve Kürtlere çeşitli vaatlerde bulunarak para dağıttılar. Bunun yanında gerektiğinde güç kullanmaktan ve kendilerine yönelik en küçük tepki durumlarında dahi halkı, şeyh ve aşiret reislerini cezalandırmaktan kaçınmadılar. İngilizlerin bu tür baskıcı uygulamaları ile Hristiyanları Müslümanlara tercih eden tutumları bütün İslam ahaliyi gücendiriyordu. Nitekim zamanla Irak'ta bu yüzden karışıklıklar çıktı. Hatta bazı yerlerde İngilizler İslam ahalinin silahlarını toplamaya yoluna da gittiler (MSİİAB, 1993: 390).

Kuzey Irak'ta etnik karışıklığın yanı sıra çok sayıda aşiret mevcuttu. İstikrarlı bir siyasi oluşum oluşturmak için İngilizler bölgede kendilerine bağlı bir aşiretler konfederasyonu oluşturmak için harekete geçtiler. Ancak aşiretler arasında öteden beri süregelen anlaşmazlıklar sebebiyle böyle bir yapı oluşturmak kolay değildi, etkili bir lidere ihtiyaç vardı.

Böyle bir siyasi liderliği ancak güçlü bir aşiret reisi yapabileceğinden İngilizler bu kapsamda ilk olarak yörenin en güçlü aşiret reisi olan Şeyh Mahmud'u kullanarak (Kaymaz, 2003: 101) Süleymaniye Valisi olarak atadılar. Kendisine verilen görevler; bölgeyi işgal yönetimine bağlayacak düzeni kurmak, tarım ve ticaretin güvenlik içinde yapılmasını ve vergilerin düzenli olarak toplanmasını sağlamaktı. İngiltere'nin Irak Yüksek Komiser Yardımcısı Arnold Wilson, Şeyh Mahmud liderliğinde bölgede uygulayacakları yeni düzenlemeyi 60 kadar Kürt aşiret liderinin katıldığı toplantı ile 1 Aralık 1918'de Süleymaniye'de başlattı. Toplantıda, bölgenin İngiliz korunmasından yararlanabilmesi için liderlere, “Bağdat merkezli olarak kurulması öngörülen Arap Devleti'yle birleşmeyi ve İngiliz emirlerine uymayı” kabul ettiklerine ve Şeyh Mahmud'u Diyala ile Büyük Zap arasındaki bölgenin yöneticisi olarak tanıdıklarına dair bir bildiri imzalatıldı. Aşiret reislerinin çoğu Bağdat'ta kurulacak Arap yönetimine bağlanmaya karşı çıksalar da başka seçenekleri olmadığından hazırlanan bildiriye hepsi imzaladılar (Dowal, 1997: 153-157). Şeyh Mahmud'un liderliğinde oluşturulan aşiretler konfederasyonunda tüm Kürt liderler etkinlik derecelerine göre çeşitli merkezlere yerel yönetici olarak atandılar. Türk ve Arap memurların görevlerine son verilerek devlet dairelerindeki tüm yerlere Kürtler atandı, Kürtçe

resmî dil haline getirildi. İngiliz subayların komutasında Kürtlerden oluşan bir paralı askeri birliği de kuruldu (Entessar, 1992: 50; Selvi, 2010: 796-797).

Şeyh Mahmud diğer aşiret liderlerini denetim altına alacağı ve kişisel otoritesini merkezileştireceği bu yeni sistemden memnundu, yerleşiklerinin büyük çoğunluğu Türk olan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatu, Kifri, Zaho, Bana, Revandiz, Dohuk, Nebiyunus, Erbil, Altinköprü ve Sina'yı nüfuz sahası içine alan bölgede İngiliz himayesinde “*Kürt Emirliği*” kurma şansını yakalamıştı (Açıkkapu, 2000: 43; Şenel, 2009: 160). Ancak tüm aşiretler, nepotizm (akraba kayırma) anlayışının dışına çıkamayan Şeyh Mahmud'a karşı tutum sergileyince uygulamanın ömrü kısa sürdü. Üstelik diğer aşiret liderleriyle arası açılırken Şeyh Mahmud konumunu borçlu olduğu İngilizlerle iş birliğine de yanaşmadı. (Lazarev, 1993: 62-63). Bunun üzerine İngilizler Şeyh Mahmud'un yetkilerini tedricen azaltmaya başladılar (Öke, 1995: 138; Kaymaz, 2003: 105).

Bu gelişmeler üzerine Şeyh Mahmud 22 Mayıs 1919 günü İngiliz yönetimine karşı ayaklanarak bağımsızlığını ilân etti. Hemen ardından saldırıya geçen Şeyh Mahmud, Halepçe'yi ele geçirdi ve üzerine gönderilen Hint birliğini Cemcemal yakınlarında yenerek çekilmeye zorladı. Bu sırada Arap veya Kürt, halkın çoğunluğunun Osmanlı Hükümeti aleyhine önceden yaptıklarına pişman olarak Osmanlı idaresini istedikleri, hatta birçok aşiret reisinin direniş için Osmanlı yetkililerinden askeri yardım talebinde bulundukları yönünde Van vilayetine haberler geliyordu (BA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 79-81; MKİİAB, 1993: 399; Selvi, 2010: 798). Elbette Osmanlı yönetimi, İngilizleri kızdırmamak için bu yönde bir desteğe kesinlikle karşıydı.

Olaylar İngiliz yönetiminde endişeye sebep oldu. Irak'ın kuzeyinde belirli bir merkezde başlayan ayaklanma tüm bölgeye hatta Irak'ın her tarafına yayılabilirdi. Bu sebeple ayaklanma henüz yayılmadan Süleymaniye'nin bir an önce denetim altına alınması genel bölge siyaseti açısından büyük önem taşıyordu (Mesut, 1992: 39).

İngiliz yönetimi hemen harekete geçti ve bölgeye geniş çaplı bir askerî harekât düzenlendi. Harekâtın sonunda 17 Haziran 1919'da Baziyan Geçidi'ndeki çatışmada ayaklanan aşiret güçleri ağır yenilgiye uğratıldı ve Şeyh Mahmud yaralı olarak ele geçirildi. Sonrasında Şeyh Mahmud sürgün cezasıyla Hindistan'a gönderildi. Şeyh Mahmud ayaklanmasının bastırılmasının ardından 1919 yılı Ekim ayında bölgede bu kez Barzan, Zibar, Sürücü ve Soran Aşiretleri ayaklandılar, Akra ayaklanmacıların eline geçti. İngilizler vakit kaybetmeden harekete geçtiler. Ayaklanmayı destekleyen aşiret köyleri karadan Nasturi birlikler, havadan uçaklarla yakıldı, yıkıldı (Selvi, 2010: 804).

İngilizler Şeyh Mahmud'dan sonra Seyit Taha'ya destek vererek bölgede onun liderliğinde bir yönetim oluşturmaya gayret ettiler. Hatta Seyit Taha'nın Hakkâri'den başlayarak daha kuzeye doğru etki alanını genişletmesi için yoğun çaba da sarf ettiler. İngilizlerin Seyit Taha kuvvetlerini Şemdinli'ye yerleştirme yönündeki girişimleri, Van Valisi Haydar Bey'in kararlı tutumu sonucu etkisiz kaldı. Hatta Haydar Bey, Irak ve İran sınır hattı boyunca yerleşik aşiretlerle temas kurarak onları Osmanlı Devleti'ne bağlılığa davet etti (Al-Jumaily, 1999: 85) Zaten bölgede halkın çoğunluğu alışıktığı Osmanlı yönetimini tercih ediyordu. İngilizlerin Nasturilere verdiği açık destek ile Musul bölgesinin geleceği konusunda sergiledikleri çelişkili politikalar halkı İngilizlerden giderek uzaklaştırıyordu. Ancak bölgede Türklere nefret duyan veya İngilizlerden menfaat sağlayan bazı aşiret reisleri İngilizlerden yana olunca aşiret mensupları da benzer tutum sergilemek zorunda kalıyorlardı.

1919 yılı sonuna gelindiğinde İngilizler İmadiye, Barzan, Zibar ve Revandiz'den tümüyle, Zaho'dan kısmen çekilerek Dohuk-Akra-Batas hattında tutunabildiler (Kaymaz, 2003: 108). Bu süreçte durum değerlendirmesi yapan İngiliz yönetimi oldukça geniş ve dağınık yapısı olan bölgede Kürt ayaklanmalarına karşı sadece düzenli ordu birliklerini

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

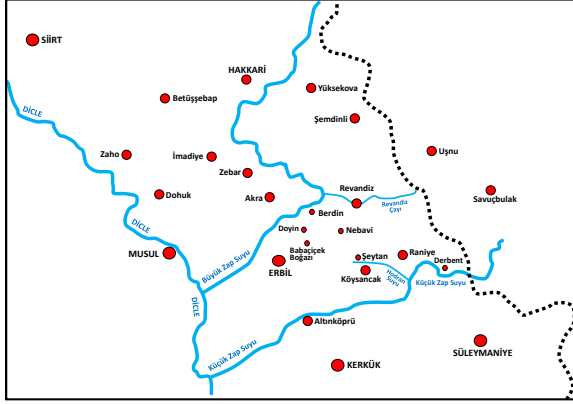
kullanarak başa çıkamayacaklarını anladılar. Bundan sonraki aşamada caydırıcılık sağlamak üzere sadece ana yerleşim merkezlerine birer askerî birlik yerleştirmeyi, muhalif Kürt aşiretlerini birbirlerine karşı kullanmayı ve kuvvet sevk edemeyecekleri alanlarda hava kuvvetlerini devreye sokmayı esas alan bir strateji geliştirdiler. Sonraki dönemde bu stratejiyle başarı sağlayarak bölgeyi büyük ölçüde denetim altına aldılar (Selvi, 2010: 805).

25 Nisan 1920’de İtalya’da düzenlenen San Remo Konferansı’nda İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD’nin aldığı kararla Irak, İngiltere’nin mandası altına alındı (Jamil, 1987: 19). Irak’ın İngiliz mandası altına girmesi ülkedeki Araplar, Kürtler, Türkmenler hemen her etnik grubun tepkisine yol açtı. Anadolu’da milli mücadele geliştikçe Elcezire bölgesinde de Kuvay-ı Milliye benzeri çeşitli ulusal direniş örgütleri kuruldu. Bunun sonucu olarak 4 Haziran 1920’de Telafer bölgesinde “*Telafer Devrimi*” veya “*Kaçakça İsyanı*” adı ayaklanma ile patlak verdi (İHAF, 2007: 25). İsyanın merkezi olan Telafer, Anadolu’ya yakınlığıyla Ankara Hükümeti ile İngiliz işgaline direnenler arasında bağlantı noktası oldu (Turan, 2008: 84). Böylece Telafer, bir anlamda Arap ve Türk milli kuvvetlerinin işgalcilere karşı ortak bir noktada birleşmelerinin mekânı haline geldi (Al-Jumaili, 1999: 121; Şenel, 1999: 161-162). Ayrıca bu ve sonraki direnişler Türkiye’deki Milli Mücadele ile ilişkilendirildiğinden işgalcilere yönelik direniş hareketleri genel olarak, “Hareket-ül Kemaliye” olarak nitelendirilmeye başlandı (Durmaz, 2022: 5).

Telafer ayaklanması bölgede yerleşik aşiretlerin ve bölge halkının geniş katılımıyla işgalci İngilizlere ciddi sıkıntılar çıkardı. Ayaklanmaya katılan aşiretlerin en büyükleri Seyitler, İlhanlılar ve Ferhatlılar Aşiretleri idi (Özdağ, 2008: 22). Bu tavırlarıyla isyancılar, bölgelerinde yabancı kontrolünü istemediklerini açıkça ortaya koymuş oldular (Bell, 2004: 261). Ayaklanmanın Deyrizor ve Nusaybin taraflarından takviyelerle desteklenerek Musul istikametinde ilerlenmesi planlanmıştı ancak takviyeler gecikti (Güztoklusu, 2006: 34). İngilizler uçakların desteğinde saldırarak şehre girdiler ve ayaklanmayı bastırdılar.

6.4. Revandiz Harekâtı

Telafer Ayaklanması’nın bastırılmasının ardından bu kez 1920 yılı ortalarında Revandiz Ayaklanması patlak verdi ve sonraki süreçte bölgede direnişin merkezi Revandiz oldu. Revandiz’in direniş merkezi olarak öne çıkmasının en önemli sebebi, halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturmasıydı. Musul bölgesinin yaklaşık ortasına denk gelen ve civardaki tüm önemli şehirlerle bağlantısı olan Revandiz, hemen güneyinde bulunan zengin petrol kaynakları sebebiyle dikkatleri üzerine çekmekteydi. Revandiz, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Musul ilinin Şehrizar (Kerkük) sancağına bağlı bir ilçe merkeziydi. İlçe arazisi, bugünkü Türkiye, İran ve Irak sınırlarının birleştiği yerde ve Irak’ın kuzeydoğu bölgesinde bulunmaktadır. Revandiz Harekâtı aslında Revandiz’den çok Revandizi çevreleyen güneyde Derbent, Raniye, Köysancak ve Erbil, doğuda Akra ve Zebar ilçelerini kapsamıştır.

Kroki-9: Musul Bölgesi

Bölge dağlık ve sarpıtır. Kuzeyde Hakkâri dağları, güney ve doğuda İran sınır dağları uzanır. Başlangıçta kuzeybatıdan güneydoğuya akan Büyük Zap Suyu, Revandiz'den itibaren kuzeydoğudan güneybatıya yönelirken bölgeyi ikiye ayırır. Doğu kesimi çok engebeli ve sarpıtır. Dar vadiler, sarp geçitler bulunmaktadır. Batı kesimi ise nispeten daha düz ve harekâta elverişlidir. Irak sınır dağlarından çıkarak batıya akan ve Büyük Zap Suyuna dökülen Revandiz Çayı, bölgeyi kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırır. Bu çayın kuzeyi sarp ve engebeli, güney kesimleri daha alçaktır. Bölgenin Türkiye ve İran ile olan bağlantısı, sarp dağlar arasından akan suların açtığı dar boğazlardan veya gediklerden yapılır. (TİH-IV, 2009: 295).

Musul bölgesinde İngilizlerin Türklere karşı tutumları ve onlara şiddet uygulaması, İngiliz işgalinin başlangıcından itibaren özellikle Revandiz civarında hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Türk hükümetine bağlılık hissini devam ettiği bölgede bazı yerlerde memuriyet ve jandarma hizmetlerini Türkler yerine getirmekteydi. İngiliz işgaline karşı duyulan nefretin sonucu olarak Revandiz bölgesinde ilk ayaklanma, Elcezire Komutanlığının teşkil edildiği dönemde -Haziran 1920'de- Revandiz ve Zabar'da meydana geldi, buralardaki İngiliz kuvvetleri çekilmek zorunda kaldılar. Bu başarı civardaki aşiretlerin de İngilizlere karşı birleşmesine yol açtı. Revandiz'deki çatışmalar sonrası İngilizler burayı terk etmek zorunda kaldılar (AA, K. 1153, G. 117, A. 2; TİH-IV, 2009: 297)

TBMM Hükümeti kurulduğu günden itibaren Musul bölgesindeki gelişmeleri takip etmekteydi, ne de olsa Musul bölgesi Misak-ı Milli sınırları içindeydi. İngiliz işgali aleyhine her türlü gelişme, TBMM Hükümetinin bölgeye ilgisini arttırıyordu. 1920 yılı yazında bölgedeki gelişmeler olumluydu, takviye edilmesi halinde Musul'un doğusunda İngiliz hâkimiyeti sekteye uğratılabilirdi. Ancak burayı takviye edecek olan Elcezire Cephe Komutanlığı neticede zayıf bir tümenden ibaretti ve çok geniş bir sorumluluk alanına sahipti. Cephe Komutanlığının öncelikli harekât sorumluluğu, Güneydoğu Anadolu bölgesinde asayiş ve düzeni sağlamak üzerineydi.

Bunun yanında TBMM Hükümeti İstiklal Harbi'nde cepheyi daraltarak kati neticenin alınacağı Batı Cephesine odaklanmak için Türk kuvvetlerinin doğrudan İngiliz kuvvetleriyle muharebeye tutuşmasına sıcak bakmıyordu. Tüm bu sınırlamalara rağmen Elcezire Cephe Komutanlığı, Revandiz ileri gelenlerinin talepleri üzerine 1920 yılı sonunda üç subay ve yüz erden oluşan bir bölüğü askeri yardım için Revandiz'e sevk etti. Bölük gecikmeli olarak 1921 yılı ağustos ayında Revandiz'e ulaştı. Bölük Revandiz'e ulaşmadan kısa süre önce yine Elcezire Cephe Komutanlığının emriyle Binbaşı Şevki Bey, Süleymaniye

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

ve Havalisi (Çevresi) Komutanlığına atandı. Kendisine bölgeye sevk edilen birliğin mevcudunun azlığı ve mühimmat ikmalindeki güçlükler dikkate alınarak zorda kalmadıkça İngilizlerle silahlı çatışmaya girmekten sakınılması talimatı verildi (Akgül ve Uzel, 2004: 4). Buna rağmen İngiliz saldırıları karşısında bu birlik zaman zaman İngilizlerle çatışmak durumunda kaldı (Türkmen, 2003: 35).

Askeri deneyimi ve yeteneği sayesinde bu çok mütevazı destek bile hemen etkisini gösterdi. Dağınık ve deneyimsiz aşiret güçleri derlenip toparlandılar. 16 Aralık 1921 tarihinde İngilizler hava desteği ve yüksek ateş gücüyle kalabalık bir kuvvet toplayıp Revandiz'e yürüdüler. Ancak Kuvayı Milliye güçleri onları Babaçiçek Boğazı'nda kısıtarak perişan ettiler. Çatışmada İngilizler ağır kayıplar verdiler ve iki uçakları düşürüldü. En zor koşullar altında Revandiz Kuvayı Milliyesi'nin böylesine bir başarı kazanması ve bu arada bölgede sivil halka dehşet saçan İngiliz uçaklarından ikisinin düşürülmesi halkın manevi gücünü ve direniş arzusunu yükseltti (Güztoklusu, 2006: 35-36).

Doğal engellerle dolu ve çevresi birçok dar boğazlardan ibaret bulunan bu bölgenin bir kara harekâtıyla yeniden ele geçirilmesi İngilizler için kolay görünmüyordu. İngilizler bir yandan Revandiz'e saldırıları sürdürdüler, diğer yandan havadan taarruzu denediler. 20 Haziran 1921'de 10 uçakla Revandiz'i havadan bombaladılar (AA, K. 1154, G. 112, B. 1-2; TİH-IV, 2009: 297).

İngilizlerin Revandiz'e taarruzları ara ara 1921 yılı sonbaharına kadar devam etti. Bu taarruzlarda başarılı olmadıkları gibi önce Erbil'de, ardından Kerkük'te İngilizler aleyhine isyan çıktı. Zor durumda kalan İngilizler aşiretler arasındaki rekabetten istifade ederek ve bazı aşiretleri para yoluyla kendi safına çekip onlara silah desteği sağlayarak Revandiz milli kuvvetlerine saldırttı, bu sayede bölgede tekrar toparlanma fırsatı yakaladı.

1921 sonbaharında Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlar ile Ankara İtilafnamesi imzalandı. Anlaşmanın 3.maddesi gereği Fransız kıtalarının en geç iki ay içinde 8.maddede yazılı hattın güneyine çekilmesi gerekiyordu (Metintaş, 2019: 18). Buna göre Fransızlar Türk topraklarını 4 Kasım 1921'den itibaren boşaltmaya başladılar, 20 Aralık 1921'de Adana'dan çekildiler (Jaeschke, 1971: 169). 25 Aralık 1921'de Gaziantep işgalden kurtuldu. Fransızların son kafilesi 5 Ocak 1922'de bir savaş gemisiyle Mersin limanından ayrıldı, bu suretle Güney Anadolu bölgesindeki işgal tümüyle sona ermiş oldu (Ünal, 2023: 193). Tahliyeler sonucu Güney Cephesi kapanınca bu cephedeki askerlerin bir kısmı Elcezire Cephesine sevk edildi.

Büyük Taarruz'un hazırlıklarının sürdüğü dönemde Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Türk ordusunun muharebe gücünü arttırmaya yönelik tedbirleri geliştirirken diğer yandan Musul bölgesindeki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Güney Cephesinde Fransızlarla anlaştıktan sonra yakın gelecekte Musul bölgesi için İngiltere ile sıkı bir rekabete girişileceğini biliyor, ön almak için şimdiden harekete geçilmesi gerektiğini değerlendiriyordu.

1922 yılında başlarında İngilizler tarafından Erbil ve Revandiz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen Sürücü Aşiretine yapılan saldırılar bardağı taşırdı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Şubat 1922'de Milli Müdafaa Vekaletine (Milli Savunma Bakanlığına) bölgenin bir milis birliği ile takviye edilmesi direktifini verdi (Taşkıran, 1998: 245-246).

Teşkil edilecek müfrezeyle komuta etmek üzere de Milis Yarbay Ali Şefik Özdemir Bey atandı (TİH-IV, 1966: 267). Özdemir Bey, Suriye ve Hatay'da Fransızlara karşı yapılan Milli Mücadele hareketinde büyük yararlılıklar göstermiş, Antep'in Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeleyi idare etmiş bir milis subayı idi (Türkmen, 2003: 37).

Şefik Özdemir Bey
(Güztoklusu, 2006: 97)

Başkomutanlıkça düzenlenen kadroya göre müfreze; bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen, bir subay yardımcısı ve bir hesap memuru yardımcısından oluşuyordu. Kadronun er ihtiyacı çeşitli aşiretler ile Nizip'te bulunan ve Fransız Ordusundan Türklere kaçan Tunuslu, Cezayirli erlerden sağlanacaktı (Akgül ve Uzel, 2004: 5).

9 Mart 1922'de Ankara'dan hareket eden Özdemir Bey, Elcezire Cephe Komutanlığınca teşkil edilen 100 kişilik müfrezeyi teslim almak üzere 22 Nisan 1922'de Diyarbakır'a ulaştı. Burada Cephe Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile görüşmede kendisine Musul hareketine resmî bir mahiyet verilmemesi, görünüşte Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığı, şahsi ve mahalli teşebbüslerle meydana gelmiş bir müfreze olduğu kanaati uyandırılması talimatı verildi (TİH-IV, 2009: 299-300).

15 Mayıs 1922'de müfreze ile Diyarbakır'dan hareket eden Özdemir Bey, Siirt-Hakkâri istikametinde ilerleyerek 22 Haziran 1922'de Revandiz'e ulaştı (Güztoklusu, 2006: 68).

Özdemir Bey bölgeye gelince ilk olarak bölgedeki aşiretlerle temas kurarak onların desteğini sağlamaya çalıştı. Önceleri aşiretlerin çoğu Özdemir Bey ile ilişki kurmaya sıcak bakmadı. Dostluk kurmaya yanaşmayan aşiretler içerisinde Balık Aşiretinin konumu önemliydi. Bu aşiret Revandiz ile İran sınırı arasında bulunuyordu ve Revandiz'in Anadolu ile bağlantısını kesebilecek durumdaydı. Özdemir Bey bu aşireti kuvvet kullanarak kendi safına çekmek düşüncesindeydi fakat takviye ihtiyacı vardı, Hakkâri'de bulunan 200 mevcutlu bölüğün ivedi gönderilmesini defaten talep etti. Sonunda Elcezire Cephesi Komutanlığı bu bölükten bir müfrezeyi Revandiz'e sevk etti. Bundan sonra Özdemir Bey bölgedeki bazı aşiretlerin de desteğiyle 1922 yılı haziran ayı sonunda Balık Aşireti üzerine yürüdü. Birkaç gün süren çatışmaların sonunda Balık Aşireti Reisi Özdemir Bey'e itaat etmeye zorlandı. Bu harekâtın ardından bölgedeki diğer bazı Kürt aşiretleri de İngilizlere karşı direniş için kendisine destek verdiler, himayesindeki kuvvetler giderek güçlendi. Özdemir Bey kısa sürede Akra, Raniye, Erbil ve Köysancak taraflarında da kontrolü ele geçirdi. Bölgedeki gelişmelerden tedirginlik duyan İngilizler 10 Temmuz 1922 tarihinde havadan Revandiz'i bombaladılar. Bölgede hava saldırılarına sonraki günlerde de devam ettiler (TİH-IV, 2009: 304).

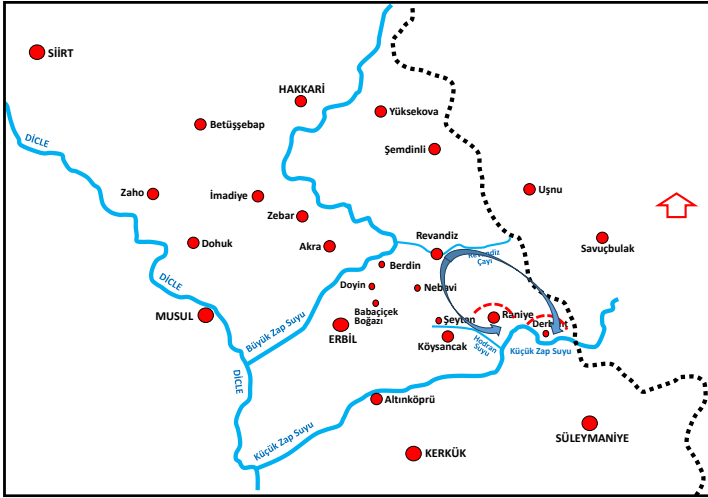
Bu arada Özdemir Bey'in müfrezesi ile Revandiz'e gelmesinden bu yana 1,5 ay geçmişti. Bu süre zarfında görüldü ki Elcezire Cephesi Komutanlığının Revandiz istikametinde ikmal faaliyetlerini sürdürmesi, coğrafi şartlar ve komutanlığın diğer hayati vazifelerinin icrasında sıkıntıya sebep oluyordu. Doğu Cephesi Komutanlığının durumu bu yönden daha müsaitti. Bundan dolayı özellikle ikmal koşulları düşünülerek Revandiz

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Müfrezesi, Genelkurmay Başkanlığınca 6 Ağustos 1922 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığının emrine verilmişti (TİH-IV, 1966: 293).

1922 yılı ağustos ayında Batı Cephesi'nde Türk ordusu Büyük Taarruza başlamak üzere hazırlanırken Özdemir Bey de İngilizlere karşı geniş çaplı bir muharebe için hazırlık yapıyordu. Hedef, Revandiz-Süleymaniye güzergâhında Raniye ve güneyinde tertiplenmiş İngilizler ile onlara destek olan muhalif aşiret kuvvetleri idi. Buradaki kuvvetler bertaraf edildiği takdirde Revandiz-Süleymaniye yolu açılacak, böylece Revandiz ayaklanmasının çapı büyüyecekti. Bu taarruz önceki çatışmalardan farklı, oldukça zor ve riskli bir harekât olacaktı. Öncelikle karşılıklı muharebeye tutuşacak kuvvetler evvelki çatışmalara göre daha fazlaydı. Özdemir Bey'in milis kuvvetlerinin toplamı 8000 kişi civarındaydı. Karşı tarafta İngiliz birliklerinin mevcudu 6-7 bin, İngiliz emrindeki aşiret kuvvetleri de 5000 kişiden fazla idi. İngiliz tarafının savaşçı sayısı Türk tarafının 1,5 katı iken esas üstünlükleri ateş gücünde idi. Bundan başka Türklerin elinde uçak bulunmuyordu ve arazi taarruza son derece elverişsizdi (Akgül ve Uzel, 2004: 14-15)

Tüm bu güç dengesizliğine karşın Özdemir Bey, Başkomutan Meydan Muharebesinin ertesi günü 31 Ağustos 1922'de iki koldan taarruza başladı. Türk taarruzları karşısında tutunamayan İngiliz kuvvetleri ağır kayıpların yanı sıra geride pek çok esir, silah, cephane, hayvan ve malzeme bırakarak Köysancak üzerinden Kerkük'e kadar çekilerek 5 Eylül 1922'de Kifri, Kerkük ve Erbil'de savunma hattı teşkil ettiler (Türkmen, 2003: 51). Bu suretle Özdemir Bey, Musul bölgesindeki en geniş çaplı çatışma olan Derbent Muharebesini kazanmış oldu, üstelik bu başarısı kendisine Cephe Komutanlığından hiçbir yardım gelmeden ve bu taarruz için emir dahi verilmeden gerçekleşmişti.

Kroki-10: Derbent Muharebesi

Derbent Muharebesi sonrası İngilizler tepkilerini yine havadan bombardımanlarla gösterdiler. Türk hâkimiyetinin olduğu her yerleşim yeri İngiliz uçakları tarafından defalarca bombardımana maruz kaldı. Yalnız tek başına uçaklarla bombardıman yeterli değildi. Geline aşamada Musul bölgesindeki askeri durum İngilizleri ya buradaki birliklerini takviye etmeye ya da çekilmeye zorluyordu, takviye imkânı olmadığından Süleymaniye'yi terk etmek mecburiyetinde kaldılar.

Güç durumunda kalan İngilizler, bölgenin Türkler tarafından işgalini önlemek için hemen siyasi bir çözüm yolu denediler, İngiliz mandası altında Süleymaniye bölgesinin bağımsızlığını ilan ettiler. Bunun için 1919 yılından beri esir tuttıkları Şeyh Mahmut'u 10 Ekim 1922'de tekrar Süleymaniye'ye getirerek kendi denetimlerinde Kürdistan Hükümeti kurdurdular (Türkmen, 2003: 55).

Şeyh Mahmut Süleymaniye'ye geldiğinde her ne kadar İngilizlerin kontrolüne girmese de yine de aşiretler arasında bölünmelere yol açtı. Önceden İngilizlere karşı mücadeleden yana olan bazı aşiretler taraf değiştirdiler. Şeyh Mahmut'un Türklerle anlaşma olasılığına karşı İngilizler bölgede etkili olacaklarını düşündükleri Seyyid Taha ve Simko gibi başka etkili liderleri de kullandılar, ancak aşiret liderlerinin muharebelerde yetersiz kaldıklarını da gördüler (Öke, 1987: 89).

Derbent Muharebesi sonrası bölgedeki Barzani Aşireti dâhil birçok aşiret daha Türk tarafında saf tutmuştu. Özdemir Bey'in elde edilen başarıyı genişletmek için ısrarlı takviye taleplerine karşılık olarak Van Sınır Alayından toplarla takviyeli bir tabur (10 subay, 121 er, 44 hayvan) 11 Kasım 1922'de Revandiz'e gönderildi (TİH-IV, 2009: 309).

Büyük Taarruz sonrası Takip Harekâtı devam ederken Özdemir Bey'in başarıları ile bölge halkı ve aşiretlerin Türklerden yana tutumları dikkate alınarak Musul bölgesinin silahlı güç kullanarak geri alınması konusu gündeme geldi. 7 Eylül 1922'de Fevzi (Çakmak) Paşa Doğu ve Elcezire Cephepleri Komutanlıklarına gönderdiği telgraf emriyle *"Musul bölgesi Misaki Milli sınırlarımız içinde olduğundan gerekirse silahla kurtarılması için gerekli hazırlıkların yapılmasını ve tasarruf edilecek edilebilecek kuvvetlerin hazırlanmasını"* belirtti (Öke, 1987: 89).

Cephe Komutanlarının önerileri kapsamında 28 Eylül 1922'de Musul Harekât Planı son şeklini aldı. İlk planda Elcezire Cephesi birlikleri Dicle boyunca ilerlerken Doğu Cephesi birliklerinin Revandiz üzerinden harekât yapması düşünülmüştü. Ancak bu güzergâh coğrafi koşullar sebebiyle büyük birlik harekâtına müsait değildi. Bu sebeple Doğu Cephesi birliklerinin de çoğunun Elcezire Cephesi birlikleriyle beraber Dicle boyundan ilerlemesi kararlaştırıldı.

Plana göre Elcezire Cephe Komutanlığından 2.Piyade Tümeni, 9.Süvari Tugayı ile 14.Piyade Alayı, Doğu Cephesi Komutanlığından ise 6.Süvari Tümeni, Iğdır ve Van Sınır Alayları Şırnak-Cizre-Midyat bölgesinde toplanacak ve Dicle Nehri'nin her iki tarafından ilerleyerek kuzeyden Musul'a taarruz edecekti (Gürün, 1986: 391).

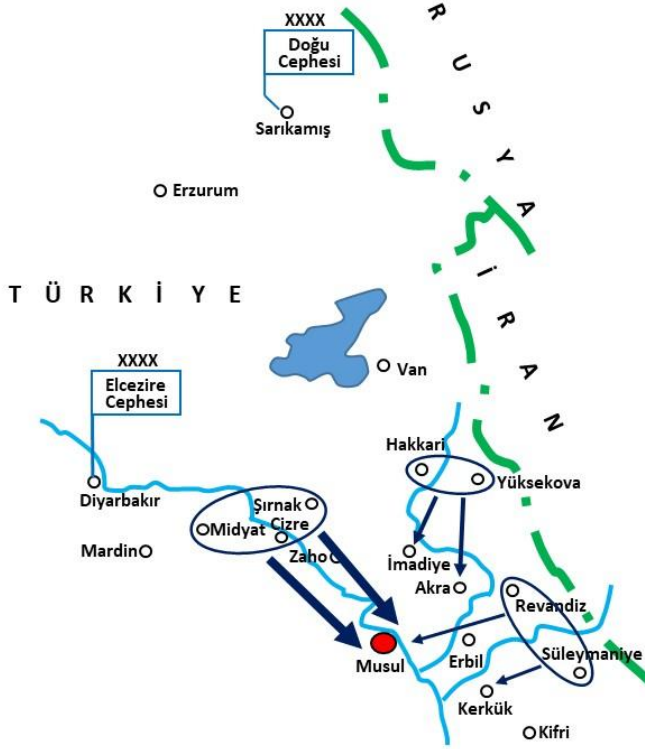
Yine Hakkâri-Yüksekova bölgesinde toplanacak Doğu Cephesi Komutanlığının takviyeli Başkale Hudut Taburu İmadiye ve Akra istikametinde ilerleyerek taarruzu destekleyecek, taarruz başlayınca top ve makineli tüfekle takviye edilmiş Revandiz Müfrezesi de bir tabur kadar kuvvetle Musul doğusundan taarruza katılacak, bölgedeki aşiretlerin de taarruza iştiraki sağlanacaktı.

Türk ordusu Musul harekâtına aşiret kuvvetleri dâhil 13-14 bin civarında bir mevcutla katılmayı planlıyordu. İngilizlerin Musul bölgesinde Akra-Erbil-Kerkük-Kifri hattında 2000 Nasturi askeri, 500 Ermeni milis, 700-800 Hintli er, 1200 Arap jandarması, 2 top bataryası ve 30-35 uçak olmak üzere 4500'den fazla kuvveti bulunuyordu (TİH-VI/IV, 1969: 99-101).

Millî Müdafaa Vekaleti Musul harekâtı ile ilgili hazırlıkların 10 Kasım 1922 tarihine kadar tamamlanmasını istedi (Türkmen, 2001; 66).

Musul harekâtı ile ilgili hazırlıkların Lozan Konferansı'na doğru yoğunlaşmasının sebebi, Musul'un konferans başlamadan önce silah zoruyla ele geçirilmesi düşüncesi idi.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Kroki-11: Musul Harekât Planı

Ancak Elcezire Cephesinin kuvvet ve silah mevcudu ile hazırlıkları yeterli olmadığından ve elverişli bir fırsat ortaya çıkmadığından harekâta geçilemedi (TİH-VI/IV, 1969: 99-101-102). Ve nihayet 20 Kasım 1922'de açılan Lozan Konferansı'nda görüşmeler iki gün sonra 22 Kasım 1922 tarihinde başladı. Konferansta üzerinde çetin tartışmaların meydana geldiği konu Musul Meselesi oldu (Karacan, A.N. 1971: 242; Şimşir, 1990: 201). 23 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa meseleye ilişkin Türk tezini siyasi, tarihi, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askeri açılarından geniş bir şekilde ilmi ve akli delillere dayanmak suretiyle izah etti (Turan vd., 2006: 290). İsmet Paşa'dan sonra söz alan Lord Curzon, Türk taleplerini çürütemeyince Musul meselesini normal seyrinden çıkartma yöntemine başvurdu (İnönü, 1968), konuyu değişik yönlerle saptırdı.

Konferans başladıktan sonra görüşme konuları içerisinde yer alan Musul Meselesini bir taraftan müzakere edip diğer taraftan bölgeye harekât yapılması uygun görülmedi. Bununla birlikte müzakerelerin kesilme ihtimali dikkate alınarak tıpkı Batı Cephesinde yapılacak taarruz gibi Elcezire Cephesinde de Musul harekâtının icrasına yönelik hazırlıklar sürdürüldü. Nitekim Genelkurmay Başkanı (*Erkân-ı Harbiye Reisi*) Fevzi Paşa görüşmelerin başlamasının üzerinden henüz on gün bile geçmeden Musul harekâtına katılacak birliklere hazırlıklar konusunda ayrıntılı talimatlar verip İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı da harekâtın detayları konusunda bilgilendirdi (Türkmen, 2003: 66).

Fevzi Paşa'nın harekâta katılacak birlik mevcutlarının artırılması yönündeki çalışmaları sonra da devam etti. Elcezire Cephesi Komutanlığı, 25 Aralık 1922'de Genelkurmay Başkanlığına Musul Harekâtına toplamda 447 subay, 10 bin er, 54 makineli

tüfek, 31 otomatik tüfek ve 29 topun katılacağını, buna göre birliklerin Şırnak-Cizre-Midyat bölgesinde toplanmaya başladığını bildirdi (TİH-VI/IV, 1969: 99).

4 Şubat 1923 tarihinde Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasının ardından Musul üzerine harekât konusu yeniden gündeme geldiğinde, böyle bir harekâtta Boğazlar ve Trakya'nın da muharebe alanına dâhil olma olasılığının yüksek olması ve Fransızların Suriye sınırında İngilizlerden yana nasıl bir hareket tarzı uygulayacakları bilinmediğinden hemen karar verilemedi, gelişmeler beklendi. Zaman geçtikçe Revandiz Müfrezesinin durumu zorlaştı. Kış koşulları ve coğrafi şartlar ikmalî önlediğinden en büyük sıkıntı cephane konusunda yaşanıyordu. Türk yanlısı tüm aşiretlerin cephane ihtiyacı da Türkiye'den karşılandığından bu ciddi bir sorundu. İkmal işleri Şemdinli yolu güzergâhından yapılıyor, kış müddetince yol kapandığından İran toprakları üzerinden büyük zorluklarla sürdürülmeye çalışılıyordu.

Türklerin Musul'a karşı taarruzi bir harekât yönünde hazırlığından haberdar olan İngilizler Lozan Konferansı süresince Revandiz Müfrezesine taarruzu sürdürdüler. İngiliz saldırıları genelde Köysancak-Erbil hattından kuzeye doğru yapılıyor ve çok da etkili olmuyordu. İngilizler bu kez baskın yaratmak için Revandiz kuvvetlerine önce İmadiye-Akra hattından saldırarak kuzeyden kuşatmak üzere 1922 yılı kasım ve aralık aylarında üç kez taarruz ettiler. Bu istikametten başarı sağlayamayınca 1923 yılı başlarında güneyden taarruzu denediler ve daha üstün kuvvetlerle Raniye'ye saldırdılar, ancak yine oldukça ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar. İngiliz saldırıları yoğunlaşırken Özdemiş Bey direnişi sürdürmek için sürekli asker talebinde bulunuyordu, sonunda Doğu Cephesi Komutanlığı 20 Şubat 1923'te Erzurum'dan 100 kişilik bir müfrezeyi bölgeye sevk etti (TİH-IV, 2009: 313-314).

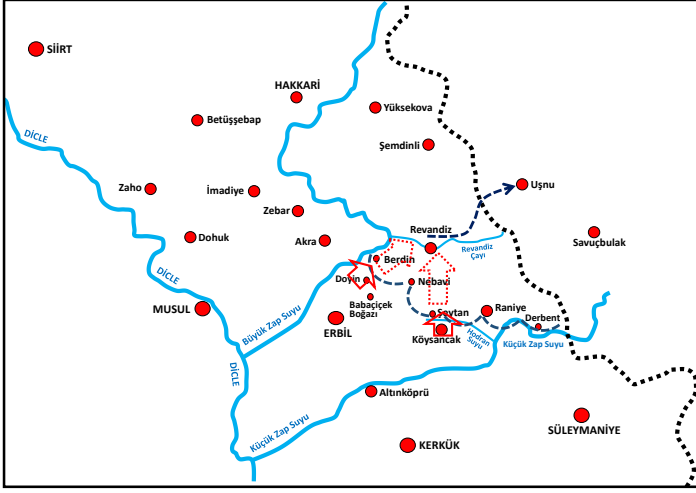
1923 yılı ilkbaharında Revandiz Müfrezesi için beklenmedik bir gelişme yaşandı. Kesintiye uğrayan Lozan Konferansının yeniden başlaması yönünde yürütülen görüşmelerde Doğu Cephesi Komutanlığının 5 Mart 1923 tarihinde Özdemiş Bey'e "*Musul meselesinin İngiltere ile Türkiye arasında bir yıl içerisinde barış yoluyla sonuçlandırılmasına karar verildiği, bu sebeple Musul'a yönelik askeri harekâtın icrasından vazgeçildiği ve aşiret kuvvetlerine düzenli birliklerce yardım edilmemesi*" emri tebliğ edildi. Emir gereği Özdemiş Bey ve Revandiz Müfrezesi bölgeden ayrılmak zorundaydı (Akgül ve Uzel, 2004: 151). Bu mesaj emri Özdemiş Bey üzerinde derin bir hayal kırıklığı yarattı. Kendisi bu kararı mahzurlu buluyor, en azından Revandiz bölgesi Türk denetiminde olacak şekilde İngiltere ile ateşkes antlaşması imzalanmasını istiyordu (Türkmen, 2003: 80).

Kesintiye uğrayan Lozan görüşmeleri yeniden başlamadan önce Musul Meselesini lehine çevirerek görüşmelere avantajlı başlamak isteyen İngilizler, bölgedeki aşiretlerin çoğunu çeşitli yollardan kendi safına çekerek 10 binden fazla bir kuvvet oluşturdular. Bu kuvvetlerin bir bölümü ile 8-18 Nisan 1923 tarihleri arasında Türk savunma cephesinin çeşitli kesimlerine keşif taarruzları yaparak zayıf taraflarını ortaya çıkardılar ve asıl kuvvetlerle Revandiz Taarruzunu 19 Nisan 1923'te başlattılar.

Taarruzun başlangıcında Erbil'in kuzeyinde Doyin ile Köysancak civarında tertiplenen İngiliz kuvvetleri iki kol halinde güney-kuzey istikametinde Revandiz'e doğru taarruz ettiler (TİH-IV, 1966: 280). İngilizler taarruz süresince ilerleme istikametindeki köylere hem uçaklarla bomba yağdırarak hem yakıp yıkarak halk üzerinde büyük bir korku ve baskı oluşturdular.

İngilizlerin Revandiz taarruzu başlarken Türk savunma hattı doğudan-kuzeybatıya; Küçük Zap Suyu-Hodran Suyu-Şeytan-Nebavi-Berdin hattından geçiyordu.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Kroki-12: İngilizlerin Revandiz Taarruzu

İngilizler başlangıçta ağır kayıplar vererek zorlansalar da zaman geçtikçe Revandiz Müfrezesi ve müfrezeyi destekleyen aşiretlerde hem psikolojik çöküntü hem cephane sıkıntısı baş gösterdi. Düzenli birliklerle muharebe için eğitim ve tecrübesi olmayan ve İngilizlerin ağır silahları ile uçakları karşısında yetersiz kalan milis kuvvetler çekilmeye başladılar. Bu arada hava taarruzlarıyla Revandiz bölgesinde tüm köyler yakılıp yıkıldığından halk dağlara sığınmak zorunda kalmıştı. Gerek askerlere gerek halka ekmek tedariki mümkün olamıyordu. Üstelik Revandiz'in kuzeyinde Şemdinli yolu istikametinde yerleşik Barzan Aşireti ile İran sınırına doğru Savuçbulak istikametinde yerleşik Balık Aşiretinin İngilizlerle anlaşmaları müfrezenin daha fazla Revandiz'de kalmasını tehlikeli hale getirmişti. Bu durum karşısında Özdemir Bey, Uşnu istikametinde çekilerek İran'a sığınmaya karar verdi. 21 Nisan 1923 günü Özdemir Bey Revandiz'i boşaltarak çekilmeye başladı (TİH-IV, 2009: 315). İngilizler de taarruzun başlamasından 13 gün sonra 22 Nisan 1923'te Revandiz'e girdiler.

Geri çekilme istikametleri düşman aşiret bölgelerinden geçtiğinden karla kaplı dağlık bölgelerde sefalet ve açlık içinde İran hududunu geçen Özdemir Bey ve Revandiz Müfrezesi 29 Nisan 1923'te Uşnu'ya ulaştı (Akgül ve Uzel, 2004: 171). Burada silah, cephane ve teçhizatını İran makamlarına teslim etmek zorunda kalan müfreze (Türkmen, 2003: 83) iki hafta sonra yeniden harekete geçerek 10 Mayıs 1923'te Van'ın Özalp ilçesine geldi (TİH-IV, 1966: 281). Musul'a yönelik askerî harekât böylece sona ermiş oldu. (TBMMA 53-1113). Özdemir Bey ve müfrezesi Özalp ilçesinden sonra Doğu Cephesi Komutanlığı karargahının bulunduğu Sarıkamış'a gitti. Yaklaşık dört ay burada Cephe Komutanlığının emrinde kaldı ve Milli Müdafaa Vekaletinin 3 Eylül 1923 tarihli emriyle terhis edildi.

İngiliz kuvvetleri Özdemir Bey'in İran'a sığınmasının ardından bölgedeki takip harekâtına devam etti, bölgedeki aşiretleri sindirme politikası uyguladı. Türkiye taraftarı pek çok aşiret reisi, İngiliz takibine uğramamak için bölgeden uzaklaşmak zorunda kaldı (Salmon, 1340/1924: 22-29; Türkmen, 2003: 83-84). Bu süreçte Şeyh Mahmud da bir miktar aşiret kuvvetiyle kuzey hududuna yakın olan Avraman dağlarına çekildi. Takip harekâtında İngilizler Simko, Seyid Taha, Şeyh Mehmet ve Barzan aşiretleriyle birlikte hareket etti. Harekâtın sonunda İngilizler, Şeyh Mehmed Ağa'yı Revandiz bölgesine hâkim tayin ettiler.

Özdemir Bey henüz İran'da iken Doğu Cephesi Komutanlığının iki ay önceki talebi doğrultusunda 5 Mayıs 1923 tarihinde Revandiz Müfrezesi Komutanlığına Albay Süleyman Sabri Bey'i atamıştı. Ancak müfrezenin faaliyetleri sonuçlandırdığı için Albay Süleyman Sabri Bey atandığı göreve başlama imkânı bulamadı. Böylece Musul-Kerkük Harekâtı sonuçlanmış oldu (Akgül ve Uzel, 2004: 175-176).

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Elcezire Cephesi, Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesine karşılık gelmektedir ve o cephenin devamı niteliğindedir. Bunun yanında Suriye Cephesinin Halep-Fırat Nehri arasında kalan kısmı ile Fırat Nehri doğusundaki bölge de Elcezire Cephesinin sorumluluk alanına dâhil olduğundan, bir yerde Filistin-Suriye Cephesi'nin de devamı sayılabilir.

Birinci Dünya Harbi'nde en ağır yenilgilerin yaşandığı iki cephenin devamı niteliğinde olmak, Elcezire Cephesinin kaderinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Cephe Komutanlığı çok sınırlı mevcut ve imkânlarla geniş sorumluluk sahası içinde, üstelik sorumluluk bölgesinin önemli bir kısmı da bugünkü hudutların ötesinde olmak üzere değişik coğrafyalarda harekât sürdürmüştür. Cephe Komutanlığının görevini sürdürmede, diğer cephelerden önemli dezavantajları olmuştur. Öncelikle bölgedeki halk öteden beri kanunların değil aşiret geleneklerinin hâkim olduğu bir yaşam biçimine sahiptir. Devlet yetkilileri devlet otoritesini tesis edemediğinden bölgede genel olarak otorite boşluğu söz konusudur. Diğer dezavantaj, bölgedeki hâkim aşiret yapısıdır. Aşiret yapısının hâkim olduğu bölgede halkın kazanılması yolunda atılan adımlar aşiret reisinin tutumu ile sınırlı kalmaktadır. Aşiret reisi taraf değiştirdiğinde, aşirete bağlı halk da taraf değiştirmektedir. En önemli dezavantaj, İngiltere'nin bölge halkını kandırma, kendi tarafına çekme yönünde tecrübesi ve politik mahareti ile böl, parçala, yönet stratejisini uygulayacak maddi kaynaklar ile ordu yapısına sahip olmasıdır. Elcezire Cephe Komutanlığının tüm dezavantajları İngiltere için avantaj teşkil etmiştir. Bu durum Cephe Komutanlığını İngilizlere karşı asimetrik bir mücadeleye mecbur bırakmıştır.

Elcezire Cephesi İstiklal Harbi'nin en uzun süren, en farklı olan ve en az bilinen cephesidir. Doğu Cephesi 1920 yılı sonuna doğru, Güney Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından imzalanan Ankara Antlaşmasıyla, Batı Cephesi de İstiklal Harbi'nin sonunda Mudanya Mütarekesiyle sona ererken Elcezire Cephesi Lozan Konferansı'nın ikinci dönem görüşmeleri başlarken kapandı.

Elcezire Cephesinde diğer cephelerden farklı olarak çatışma ortamı, Anadolu'nun dışında güneyde Misak-ı Milli'ye dahil olan Musul bölgesini de kapsıyordu. Diğer cephelerde öncelikli hedef düşman kuvvetlerini imha ederek vatan topraklarını işgalden kurtarmak iken Elcezire Cephesinde öncelik sorumluluk bölgesinde devlet otoritesini sağlamaya ve ayrılıkçı girişimleri önlemeye verilmişti.

Güney Cephesinde Fransız işgalindeki Maraş ve Antep bölgesindeki Kuvayı Milliye'nin desteklenmesi Sivas'taki 3.Kolordunun, Adana ve Mersin bölgesindeki Kuvayı Milliye'nin desteklenmesi Ankara'daki 20.Kolordunun sorumluluğundaydı. Güney Cephesinin gerisinde Suriye'de Halep ile Fırat Nehri arasındaki bölge ise Elcezire Cephesi sorumluluğuna verilmişti.

İstiklal Harbi süresince sınırlı sayıdaki bir kuvvetle olsa da İngiliz kuvvetleriyle doğrudan çatışmaya girilen cephe Elcezire oldu. Bununla birlikte sanki tümüyle Türkiye'den bağımsız yapıldığı izlenimini vermek için Revandiz Harekâtında müfrezeye örtülü destek verildi, dönemin şartları içerisinde vekalet savaşı yürütölmeye çalışıldı.

Revandiz bölgesi ile gerek muhabere irtibatları gerek ikmal olanakları çok sınırlı ve İngilizlerin bölgedeki imkân ve yetenekleri çok geniş olduğundan en asimetrik, en zorlu mücadele bu cephede yaşandı.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Elcezire Cephesine ilişkin kaynaklar da diğer cephelere göre daha kısıtlıdır. Sınırlı sayıdaki arşiv belgeleri, az sayıda doküman ve birkaç kısa hatırat dışında cepheye ilişkin ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Cephe dahilindeki Revandiz Harekâtı niteliği yönünden karmaşık olduğundan anlaşılması ve kavranmasında da güçlük çekilmektedir. Bu durum cepheye ilişkin araştırma yapmayı veya yayın üretmeyi engellemektedir. Bu sebeple araştırmacıların bu konu üzerinde çalışmasını teşvik etmek ve yönlendirmek önemlidir.

Elcezire Cephesi'nde iki farklı harekât stratejisi uygulanmıştır. Musul bölgesinde İngilizleri, Suriye bölgesinde Fransızları yıpratma stratejisi öne çıkarken, cephenin diğer bölgelerinde ayrılıkçı girişimlerin önlenmesine ve devlet düzeninin hâkim kılınmasına yönelik tedbirlere ağırlık verilmiştir.

Yıpratma stratejisini uygulamak için ağırlıklı düzenli birliklerle takviye edilen yerel milli teşkiller ve aşiretler kullanılırken, ayrılıkçı girişimleri önlemeye yönelik faaliyetlerde aşiretlerin desteğinde düzenli birliklerin kullanılmasına öncelik verilmiştir.

Tüm cephe sorumluluk bölgesinde kahrmanca yürütülen mücadelede, Musul bölgesinde harekât stratejisinin uygulanmasında mevzi başarılar elde edilse de siyasi gelişmelere paralel olarak Millî Mücadele döneminin sonunda buradaki faaliyetlere son verilmiştir.

Fransız Cephesi'nde maksat tahakkuk etmiş, Güneydoğu Anadolu'da İngiltere'nin tüm kışkırtmalarına rağmen bölge halkı milli hareketin yanında yer almıştır.

Sonuçta Birinci Dünya Harbi sonunda oluşan Elcezire Cephesi, Millî Mücadele dönemi süresince Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ, Urfa ve Hakkâri bölgesinde halkın mücadeleye destek vermesini sağlamış, Musul bölgesinin işgal edilmesinde İngilizlere büyük zorluklar çıkararak Lozan görüşmelerinin ikinci dönemi başlayıncaya kadar bu süreci uzatmış ve işgallerin Güneydoğu Anadolu'ya doğru yayılmasını engellemiştir. Revandiz Harekâtı olmasaydı İngilizlerin Hakkari ve çevresini işgal ederek hem Sevr Antlaşması'nda öngörülen özerk Kürdistan için gerekli şartları hazırlayacağı hem de bölgede Nasturiler için yurt oluşturacağı kesindir.

Elcezire Cephesi Komutanlığının yürüttüğü çeşitli mücadeleler içerisinde öne çıkan, göze çarpan hep Revandiz Harekâtı olmuştur. Bölgede çok sınırlı bir kuvvet ve kaynakla devasa bir güce karşı son derece başarılı bir harekât yürütülmesine karşın barış konferansı süreci harekâtın sonlandırılmasını gerektirmiştir. Bu durum cephedeki mücadelenin başarısızlıkla sonuçlandığı izlenimini yaratmaktadır. Bu doğru değildir. Revandiz Harekâtı icra edildiği koşullar dikkate alındığında örnek teşkil edecek düzeyde başarılı olmuştur. Tüm güç dengesizliği yanında sadece Revandiz Müfrezesinin Cephe Komutanlığı ile irtibat sağlamanın, rapor gönderip talimat almasının 1,5-2 ay zaman aldığı gerçeği dikkate alındığında bile harekâtın hangi koşullarda yürütüldüğü açıktır. Oysa harekât alanı canlıdır ve özellikle siyasi gelişmelerde mutlaka Türkiye'den onay alarak hareket etmek gerekir. Özdemiş Bey adeta dünyadan tecrit edilmiş halde olaylara kendi görüş alanı nispetinde reaksiyon vermek durumunda kalmış, bu kapsamda kimi zaman da Cephe Komutanlığından tepki de görmüştür.

Özdemiş Bey'in başarılarını genişletme yönünde yaptığı birçok kuvvet talebi gerek Elcezire ve Doğu Cephesi Komutanlıklarının imkânlarının bu talepleri karşılamada sınırlı kalması gerekse Türkiye'nin müfrezeye açık destek vermesini önleyen koşullar sebebiyle genellikle karşılıksız kalmıştır. Bu durum doğal olarak Özdemiş Bey ve harekâtı yürütenler açısından büyük düş kırıklıklarına yol açmıştır.

Müfreme için öncelik harekât alanı iken Elcezire Cephesi Komutanlığının mücadele alanı Musul bölgesi ile sınırlı değildir. Cephe Komutanlığı Suriye'de Halep ve doğusu ile Fırat Nehri doğusunda Fransız kuvvetlerinin iki ateş arasında kalması yönünde yoğun çaba göstermiş, sorumluluk bölgesinin Anadolu kısmında bir yandan ayaklanma

girişimlerini bertaraf etmiş diğer yandan bölgede devlet otoritesini hâkim kılmak için tedbirler geliştirmiştir. Tüm bu tespitler ışığında diğer cepheler gibi Elcezire Cephesi de Millî Mücadele içerisinde büyük başarı göstermiştir.

Millî Mücadele döneminde Elcezire Cephe Komutanlığının uyguladığı harekât stratejisinden elde edilen tecrübeler önemlidir. Bu cephedeki olaylar Millî Mücadele dönemi ile sınırlı değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar Irak ve Suriye'nin kuzeyinde sürekli yaşanan çatışma ve gelişmeler ile bunların Türkiye'nin ulusal güvenliğine olumsuz yansımaları aradan geçen yüz yıllık döneme rağmen hala gündemdedir. Hem Türkiye'nin sınırlarında hem sınır ötesinde benzer senaryolar, aynı tezgâhlar defalarca tekrar edilmiş, Güneydoğu Anadolu'da ortaya çıkan iç güvenlik tehdidi uzun yıllardır Türkiye'yi uğraştırmıştır. Bu bakımdan Elcezire Cephe Komutanlığının harekât stratejileri bazı değişiklikler geçirse de genel olarak geçerliliğini korumaktadır. Araştırmacıların bölgeye ilişkin yaptıkları çalışmalarda geçmişteki uygulamalar ve sonuçlarına bakarak günümüz ve gelecek için gerekli dersleri çıkarması önemlidir.

KAYNAKÇA

- ATASE Arşivi (AA). Kutu 1154, Gömlek 112, Belge 112-1, 112-2
 ATASE Arşivi (AA). Kutu 1153, Gömlek 117, Belge 117-2
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 6
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 2054, Kutu 633, Gömlek 6, Adet 1, Tarih 29.06.1920.
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 203, Kutu 55, Gömlek 62, Adet 5, Tarih 10.12.1334
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 259, Kutu 61, Gömlek 94, Adet 1, Tarih 28.12.1334
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 1001, Kutu 69, Gömlek 25, Adet 1, Tarih 28.12.1334
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 1302, Kutu 114, Gömlek 89, Adet 1, Tarih 28.11.1334
 TBMM Arşivi (TBMMA). Kutu 53, N. 113, Şefik Özdemir Dosyası, Kısa Hal tercümesi
 TBMM Arşivi (TBMMA). Milletvekilleri Tercüme-i Halleri, Dönem Aralığı 1-11, Sicil No. Aralığı 1101-1200, Arşiv No. 12, Sicil No. 1136, Nihad Anılmış Tercüme-i Hali, s. 2.
 AÇIKKAPU, E. (2000). "Irak Devleti Tarihi (Saddam Hüseyin Dönemine Kadar)", Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 AHMETBEYOĞLU, A.; CENGİZ, H.; BAŞKAN, Y. (2003). Irak Dosyası I, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları.
 AKGÜL, S.; UZEL, S. (2001). Musul-Kerkük Harekâtı, Ankara: Berikan Yayım.
 AL-JUMAILY, Q. (1999). Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923), Yay. Haz. İzzet Öztoprak, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
 ARMAOĞLU, F. (2000). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi-II 1914-1995, İstanbul: Alkım Yayınevi.
 ARTUÇ, İ. (2001). Yeniden Doğuş, Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul: KASTAŞ Yayınevi.
 AVŞAR, S. (2003). "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Arap Aşiretlerini Kazanmaya Yönelik Propaganda Faaliyetleri", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl:1, Sayı:1.
 AYBARS, E. (1995). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
 ATATÜRK'ÜN MİLLÎ DIŞ POLİTİKASI (AMDP)-I. (1981). Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, Ankara: Kültür Bakanlığı.
 BALCIOĞLU, M. (2000). "Direnen Millet-Millî Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ankara: Divan Yayıncılık.
 BAYTOK, T. (1970). İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara: Başnur Matbaası.
 BAYUR, Y.H. (1979). Türk İnkılap Tarihi-III/3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
 BELEN, F. (1964). Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Ankara:

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Genelkurmay Basımevi.

- BELEN, Fahri. (1967). Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BELLİ G. (2004). Mezopotamya’da 1915–1920 Sivil Yönetimi, çev. Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları
- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NA KATILAN ALAY VE DAHA ÜST KADEMEDEKİ KOMUTANLARIN BİYOGRAFİLERİ (BDSKKB). (2009). Yay. Haz. Hülya Toker-Nurcan Aslan, Ankara: Genelkurmay Basımevi
- BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRK HARBİ (BDHTH)-III/I. (1979). İran-Irak Cephesi 1914-1918, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRK HARBİ (BDHTH)-III/II. (2002). İran-Irak Cephesi 1914-1918, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BURAK, D.M. (2005). “El Cezire Kumandanı Nihad Paşa’nın Eşkiya Tarafından Soyulması”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, s.169- 183.
- CEBESÖY, A.F. (1953). Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları.
- ÇAKI, C. (2022). “Alman Mizah Dergilerinde Cihad-ı Ekber Propagandası”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (29), s. 185-209.
- ÇELİK, K. (2005). “Fransız İşgal Dönemi Mersin Belediye Başkanı Ahmet Hallaç’ın Anıları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 11, S. 62, s. 695-746.
- DURMAZ, B. (2022). Kurtuluş Savaşı’nın El Cezire Cephesi, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayını
- ENER, K. (1965). Çukurova’nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, Ankara: Berksoy Matbaası.
- ENTESSAR, N. (1987). Kurdish Ethnonationalism, Londra: Lynne Rienner Publishers.
- ERASLAN, C.; YALÇIN, D.; AKBIYIK, Y.; AKBULUT, D.A.; BALCIOĞLU, M.; KÖSTÜKLÜ, N.; SÜSLÜ, A.; TURAN, R.; TURAL, M.A. (2000). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- ERDAŞ, S. (2018). “Nihad Anılmış Paşa’nın Elcezire Cephe Komutanlığı ve Yargılanması Meselesi”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (28), s. 3-36.
- ERDAHA, K. (1975). Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGENE, H.H. (1993). Neden Hedef Türkiye? Ankara: Kiyap Yayın Dağıtım.
- ERICKSON, E. J. (2011). Size Ölmeyi Emrediyorum, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- GÜNER, Z. (2007). “Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey’in Faaliyetleri”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (6), s. 49-65.
- GÜRÜN, K. (1986). Savaşın Dünya ve Türkiye, Ankara: Bilgi Yayınevi
- GÜZTOKLUSU, M. (2006). Kurtuluş Savaşı’nın Son Cephesi Elcezire ve Özdemir Harekâtı, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- HAMMER, J.V. (1997). Osmanlı Tarihi-I, Çev. Mehmet Ata, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ (HTVD). (1959). Sayı 27, Vesika 708, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ (HTVD). (1959). Sayı 28, Vesika 735, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- JAESCHKE, G. (1970). Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HATİPOĞLU, S. (2001). Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- HATİPOĞLU, S. (1989). Fransa’nın Çukurova’yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- İNÖNÜ, İ. (1968). “İnönü’nün Hatıraları”, Ulus Gazetesi 12 Eylül 1968.
- KARACAN, A.N. (1971). Lozan, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- KARAL, E.Z. (1996). Osmanlı Tarihi-IX, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARLI, E. (2000). Osmanlı Tarihi, İstanbul: Geçit Kitabevi.
- KAYMAZ, İ.Ş. (2003). Musul Sorunu, İstanbul: Otopsi Yayıncılık.
- KEMAL, C. (2007). “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, Atatürk Yolu Dergisi, S. 40, s. 643-691, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını.
- KILINÇKAYA, D. (2004). Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1978). Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1982). Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- LAZAREV, M.S. (1993). Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923), Ankara: Özge Yayınları.
- MACDORWAL, D. (1992). A Modern History of the Kurds, London: I.B. Tauris & Co Ltd
- MESUT, A. (1992). İngiliz Belgelerinde Kürdistan, İstanbul: Doz Yayınevi.
- METİNTAŞ, M.Y. (2019). “Ankara Antlaşması’nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi (5), s. 1-26.
- MOBERLY, F.J. (1928). Irak Seferi-I 1914-1918, Çev. Binbaşı Cemal, İstanbul: Askeri Basımevi.
- MUSUL-KERKÜK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ (MKİİAB)-I. (1993). Ankara: BOAD Yayınları.
- ÖKE, M.K. (1987). Musul Meselesi Kronolojisi, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- ÖZCAN, M. (2003). Sorunlu Miras Irak, I. Basım, İstanbul: Küre Yayınevi.
- ÖZDAĞ, Ümit. (2008). Telafer Bir Türk Kentinin Amerikan Ordusu ve Peşmergelere Karşı Savaşı, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayını.
- ÖZDEMİR, M. (2004). “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 4, s. 55-74, Ankara: Gnkur. ATASE Yayını.
- ÖZOĞUZ, E. (1935). Adana’nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları, İstanbul: Ülkü Matbaası.
- SALMON, J. (1340). 1923’te Şeyh Mahmut’la Özdemir’e Karşı Kuva-yı Berriye ve Havaiyenin Müşterek Harekâtı, Çev. Yüzbaşı Cemal, Ankara.
- SEVR Muahdesi. (1334), İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- SOFUOĞLU, A. (2009). “Yeniden Mücadele: Milli Mücadele”, Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ŞEN, S. (2004). Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- ŞENEL, Ş.; SAYHOOD, A. (2009). “1920 Telafer Ayaklanması”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi C. VI, S. 1, s. 157-169.
- ŞİMSİR, B.N. (1990). Lozan Telgrafları I (1922-1923), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ŞIVGIN, H. (2014). “Güney Cephesi’nin Değerlendirilmesi”, Türk İstiklal Harbi’nde Kuvayımillie, Düzenli Ordu ve Cepheler, s. 13-32, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TANSEL, S. (1978). Mondros’tan Mudanya’ya Kadar-I, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TANSEL, S. (1978). Mondros’tan Mudanya’ya Kadar-II, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

- TANSEL, S. (1978). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar-III, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TAŞKIRAN, C. (1998). "Atatürk ve Misak-ı Milliye Ait Bir Belge", Yeni Türkiye (Cumhuriyet'in 75. Yılı Armağanı) (23-24), s. 244-248.
- TBMM Gizli Celse Zabıt Cerideleri (GCZC)-III. (1985). İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.
- TURAN, M.; EKİNCİKLİ, M.; ŞENEL, Ş.; ERDOĞAN, E., DUMAN, S.; AKSOY, İ.; BULUT, S.; ASLAN, T. (2006). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ankara: Gazi Kitabevi.
- TUTSAK, S. (2014). Millî Mücadele Yıllarında Suriye'deki Gelişmelerin Güney Cephesi ve Ankara Hükümeti Açısından Önemi-II, History Studies6/5, s. 193-218.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-I. (1962). Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-II/II. (1965). Batı Cephesi, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-IV. (2009). Güney Cephesi, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-VI. (1964). İç Ayaklanmalar (1919-1921). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-VI/IV. (1969). İstiklal Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRKMEN, Z. (2001). "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", Atatürk Araştırma Merkezi (49), s. 49-79.
- TÜRKMEN, Z. (2003). Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- TÜRKMEN, Z. (2015). "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, s. 381-434, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- UÇAROL, R. (2015). Siyasi Tarih 1789-2014, İstanbul: Der Yayınları.
- UMAR, Ö.O. (2004). Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- UMAR, Ö.O. (2016). "İngiltere'nin Irak Politikası", Kütü'l-Amare Zaferi, I.Dünya Savaşında Irak Cephesi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- UMAR, Ö.Ö. (2010). "Millî Mücadele Döneminde Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 20, S. 1, s. 443-470.
- ÜNAL, L. (2020). "Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (45), s. 36-63.
- ÜNAL, L. (2023). "Güney Cephesinde İngiliz-Fransız İşgalleri Arasındaki Farklılıklar, Savunma Faaliyetleri ve Cephenin Özellikleri", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (58), s. 173-200.
- ÜNAL, L. (2022). "Büyük Taarruz Harekâtının Kuvvet, Planlama, Uygulama ve Sonuçlar Yönünden Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile Karşılaştırılması: Benzerlik ve Farklılıklar", Türk İstiklal Harbinin 100.Yılında 1922 Yılı Gelişmeleri, İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.
- ÜNALP, F.R. (2021). "Birinci Dünya Savaşı'nda Sina/Filistin-Suriye Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Sonuçları", Journal of Anglo-Turkish Relations, Vol. 2, No. 1, (January 2021), s. 47-69.
- YILMAZ, H. (2014). "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (20), s. 289-306.

PRAGMATIC ANALYSIS OF STRATEGIC INFERENCE IN POLITICAL DISCOURSE: TRUMP AND ZELENSKY

PRAGMATİK AÇIDAN STRATEJİK ÇIKARSAMA ANALİZİ: TRUMP VE ZELENSKY'NİN SİYASİ SÖYLEMLERİ

ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИНФЕРЕНЦИЙ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ: ТРАМП И ЗЕЛЕНСКИЙ

Maia ALAVIDZE*

ABSTRACT

The paper applies pragmatic theory to investigate strategic inference in political discourse, using examples from speeches by Donald Trump and Volodymyr Zelenskyy. analysing how these leaders use pragmatic mechanisms to convey implicit meanings within distinct democratic contexts. The study applies a framework combining relevance theory, and Gricean pragmatics to explain how contextual factors guide inference in decoding these leaders' ambiguous statements, with particular attention to how institutional settings shape available pragmatic strategies based on the analysis of the transcripts from their speeches, press conferences, and social media interactions. Our findings demonstrate that Trump strategically employs indirect speech acts where declarative statements function as directives, particularly through conversational implicature enabled by phrases like "a lot of people are saying" that facilitate plausible deniability. Zelenskyy, on the other hand, uses sophisticated pronominal shifting between inclusive and exclusive "we" forms, calibrated to specific audiences and contexts. Both leaders exploit pragmatic inference to communicate strong messages to multiple audiences simultaneously while maintaining flexibility in their political positioning. This comparative analysis contributes to our understanding of how pragmatic mechanisms operate in high-stakes political communication, illuminating the complex relationship between explicit content and strategically used implicit meaning across dramatically different democratic contexts. The findings have implications for how political discourse analysis can benefit from pragmatic frameworks when examining strategic communication in contemporary democratic settings.

Keywords: political discourse, pragmatic strategies, relevance theory, Donald Trump, Volodymyr Zelenskyy

* **ORCID:** [0009-0003-3922-7093](https://orcid.org/0009-0003-3922-7093), Professor, Akaki Tsereteli State University, 79 Tamar Mephe, Kutaisi, Georgia, maiaalavidze@atsu.edu.ge

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Alavidze, M. (2025). PRAGMATIC ANALYSIS OF STRATEGIC INFERENCE IN POLITICAL DISCOURSE: TRUMP AND ZELENSKY. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 33-42. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1678754>

ÖZ

Bu çalışma, siyasi söylemde stratejik çıkarımı incelemek amacıyla pragmatik kuramı uygulamakta ve Donald Trump ile Volodymyr Zelenskyy'nin konuşmalarından örnekler üzerinden, bu liderlerin örtük anlamları farklı demokratik bağlamlarda nasıl ilettiklerini analiz etmektedir. Çalışma, bağlamsal etkenlerin bu liderlerin belirsiz ifadelerini çözümlemede çıkarımı nasıl yönlendirdiğini açıklamak amacıyla **ilişkililik kuramı** ile **Grice'in pragmatikini** birleştiren bir çerçeve kullanmaktadır. Konuşma, basın toplantıları ve sosyal medya etkileşimlerinden elde edilen transkriptlerin analizine dayanan bu araştırma, kurumsal yapıların mevcut pragmatik stratejileri nasıl şekillendirdiğine özel önem vermektedir. Bulgular, Trump'ın özellikle "birçok kişi böyle diyor" gibi ifadeler aracılığıyla muğlaklık ve inkâr edilebilirlik sağlayan dolaylı söylem biçimlerini stratejik olarak kullandığını göstermektedir. Zelenskyy ise, bağlama ve hedef kitleye göre ayarlanmış biçimde kapsayıcı ve dışlayıcı "biz" kullanımları arasında geçiş yaparak, gelişmiş zamirsel kaydırma stratejileri kullanmaktadır. Her iki lider de, güçlü mesajları aynı anda birden fazla hedef kitleye iletirken, siyasi konumlanmalarında esneklik sağlayacak biçimde pragmatik çıkarımdan faydalanmaktadır. Bu karşılaştırmalı analiz, yüksek riskli siyasi iletişimde pragmatik mekanizmaların nasıl işlediğini ortaya koymakta; açık içerik ile stratejik biçimde kullanılan örtük anlam arasındaki karmaşık ilişkiye ışık tutmaktadır. Bulgular, çağdaş demokratik ortamlarda stratejik iletişimin incelenmesinde siyasi söylem analizinin pragmatik yaklaşımlardan nasıl yararlanabileceğine dair önemli katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: siyasi söylem, pragmatik stratejiler, ilişkililik kuramı, Donald Trump, Volodymyr Zelenskyy

АННОТАЦИЯ

В данной статье прагматическая теория используется для анализа стратегических инференций в политическом дискурсе на примере речей Дональда Трампа и Владимира Зеленского. Исследуется, как эти лидеры передают имплицитные смыслы в рамках различных демократических контекстов. Методология основана на объединении **теории релевантности** и **грайсовской прагматики** с целью объяснения того, как контекстуальные факторы направляют процессы интерпретации двусмысленных высказываний политиков. Особое внимание уделяется тому, как институциональная среда влияет на выбор доступных прагматических стратегий, на основе анализа стенограмм их речей, пресс-конференций и взаимодействий в социальных сетях. Результаты показывают, что Трамп стратегически использует косвенные речевые акты, в которых декларативные высказывания функционируют как директивы, особенно за счёт разговорных импликатур с фразами вроде «многие говорят», что позволяет сохранить возможность правдоподобного отрицания. Зеленский, напротив, демонстрирует сложные механизмы переключения между инклюзивным и эксклюзивным "мы", адаптируя их под конкретные аудитории и ситуации. Оба лидера используют прагматические инференции для передачи сильных посланий различным целевым группам одновременно, при этом сохраняя гибкость своей политической позиции. Сравнительный анализ способствует лучшему пониманию того, как прагматические механизмы функционируют в условиях высоко рискованной политической коммуникации, освещая сложную взаимосвязь между явным содержанием и стратегически используемым имплицитным смыслом в разных демократических условиях. Результаты имеют значение для политической лингвистики и подтверждают эффективность применения прагматических подходов к анализу стратегической коммуникации в современных демократиях.

Ключевые слова: политический дискурс, прагматические стратегии, теория релевантности, Дональд Трамп, Владимир Зеленский

Introduction

The modern world today is characterized by a universal interest in political discourse, as it has a significant impact on the manipulation and monitoring of public opinion. The interest of scholars from various fields in the study of political discourse is so great that it has become the subject of interdisciplinary research. Among these fields, linguistic research holds particular importance, which can also be explained by the intrinsic need of linguistic theory itself, as it has always shown interest in the real-life applications of language systems at different stages of its development. Today, the study of political discourse is considered a social demand.

The increasing prominence of political communication in media has intensified scholarly attention on how language shapes political reality. Political discourse operates not merely as a vehicle for information transmission but as a sophisticated mechanism for constructing social identities, establishing power relations, and influencing collective decision-making processes. The strategic deployment of language by political actors creates complex webs of explicit statements and implicit meanings that warrant critical examination.

The pragmatic dimension of political discourse—concerning how contextual factors influence meaning and interpretation—has emerged as a particularly fertile ground for analysis. By examining the gap between what is literally said and what is pragmatically communicated, researchers can uncover the subtle ways in which politicians navigate competing demands: the need to appear straightforward and honest while simultaneously advancing potentially controversial agendas, maintaining plausible deniability, and appealing to diverse constituencies with potentially conflicting interests.

This pragmatic approach draws on foundational work in linguistics, particularly Grice's Cooperative Principle and conversational maxims (1975), but extends these frameworks to account for the strategic imperatives unique to political communication according to the Relevance Theory developed by Dan Sperber and Deirdre Wilson (1986). While everyday conversation typically presupposes cooperation between speakers, political discourse often involves calculated implicatures, strategic ambiguity, and deliberate flouting of conversational norms to achieve particular rhetorical effects.

Our research is conducted within the framework of the anthropocentric-communicative paradigm, against the backdrop of intersubjectivity and interaction. Examining the realization of communicative intentions and strategies allows us to determine the extent to which politicians adhere to the principles of communicative cooperation and whether the deliberate violation of conversational maxims by politicians can be regarded as a tactic driven by institutional-functional factors.

By analyzing instances of strategic inference in political discourse, this study aims to illuminate not only how meaning is constructed and negotiated in political contexts but also how these linguistic practices reflect and reinforce broader sociopolitical dynamics. The findings show that by carefully constructing statements that trigger intended interpretations without explicitly stating them, politicians can navigate controversial topics and sensitive issues while avoiding direct accountability. This approach exploits listeners' natural cognitive processes and pragmatic understanding, allowing politicians to effectively frame discussions, direct narrative development, and maintain positive image in public debates without making clear statements.

Discussion

One of the most key issues in contemporary linguistics is related to the development of communicative linguistics. While up until now, linguistic thought has primarily focused on language as a system of signs, at the modern stage, the central subject of linguistics has become the human being, viewed from a linguistic perspective. In other words, the focus has shifted from the system used by humans to humans themselves. The emphasis has shifted from the system used by humans to understanding. Everything depends on how a person understands the language. This means that the subject of study in communicative linguistics is "language as a system in action" (Lebanidze, 1998). Communication is an act, a process that is defined as a universal form or component of human activity. If we believe a human is as a socio-biological entity, one of their defining characteristics is active engagement, directed on the one hand toward the world and on the other toward other individuals. When action is discussed as a constitutive feature of humanity, it is understood as both human activity in relation to the world and human activity in relation to others—interaction.

This shift toward understanding language as action and communication naturally led to deeper exploration of how meaning is conveyed beyond literal expressions. Central to this development was the emergence of pragmatics as a field concerned with language use in context and the implicit meanings that arise during communication. One of the most significant contributions to this area has been the concept of implicature, which addresses how speakers communicate more than what is explicitly stated.

Unlike many other issues in pragmatics, implicature does not have an extensive or long-standing history. The theory of implicature was introduced by Paul Grice in a series of lectures he delivered at Harvard University in 1967, only part of which has been published (Grice 1975, 1978).

Grice first introduced the term "implicature" to denote a meaning that arises from a sentence without logically adding extra meaning to the words themselves. This term refers to a relationship between two statements, where the truth of one suggests the truth of the other. Grice's verbal meaning analysis has been revised and refined numerous times in attempts to clarify speaker intention. Scholars such as Stalnaker (1968), Schiffrin (1987), and Blakemore (2002) among others, have explored this topic, often opposing Grice's views. However, we believe that the counterarguments were not strong enough to undermine Grice's interpretation of implicature. The concept of implicature serves as a bridge between communicators.

It is worth noting that simplifying semantic content and structure does not imply a reduction in the challenges associated with the communication. Implicature enables the construction of semantics based on simple logical principles. Indeed, if we take pragmatic implicature into account, we can see that the radical difference between logical and natural languages becomes significantly blurred.

Moreover, implicature is an essential concept in studying the fundamental functions of language. For instance, interjections such as *well*, *by the way*, *at least*, and others require precise definition within semantic theory, just like any other word in the English language. However, when determining their meaning, it becomes evident that a pragmatic mechanism—namely, implicature—is necessary.

The term "**inference**" in linguistics has been widely used in various contexts. The term "inference" has much older origins than its specialized use in linguistics. The concept of inference has been fundamental to logic and philosophy since ancient times.

The Latin word "inferentia" (from which we get "inference") was used in classical logic, with roots tracing back to Aristotle's work on syllogisms and deductive reasoning in

the 4th century BCE. While Aristotle didn't use the exact term "inference" (he wrote in Greek), he extensively described the process of drawing conclusions from premises.

The formal Latin term "inferentia" gained prominence in medieval scholastic philosophy and logic. Scholars like Thomas Aquinas in the 13th century used forms of the Latin verb "inferre" (to bring in, to conclude, to infer) in discussions of logical reasoning (Fuhrmann, 1998).

But its systematic study in pragmatics is often associated with **H.P. Grice**. Grice introduced the concept of **conversational implicature** in his 1975 paper "*Logic and Conversation*," where he explained how listeners infer unstated meanings based on conversational maxims.

Although implicature and inference are often used interchangeably, there is a difference between them. Inference is the process of drawing conclusions from available information and is derived from context and implicature. In other words, implicature is the intended meaning conveyed by the speaker, while inference is the meaning interpreted by the listener. As Vonk and Noordman stated an inference is defined as the information that is not expressed explicitly by the text but is derived on the basis of the listener's knowledge and is encoded in the mental representation of the text. Inferencing is considered as a central component in discourse understanding. (Vonk, W., Noordman, L.G.M., 2001).

There are several factors that make inferences a crucial area of study in language comprehension. An inference refers to information that is not directly stated in the text but can be inferred from it based on the reader's or listener's background knowledge, and is integrated into the mental representation of the text. In this article, the concept of inference is limited to the extraction of implicit information during natural language processing. These inferences are different from logical deductions made in reasoning and problem-solving such as the logical. Logic focuses on evaluating the validity of arguments in reasoning. While listeners and readers do make logical deductions, and some inferences can be viewed as logical, everyday language use is not typically about assessing the validity of reasoning arguments (ibid).

Inference plays a crucial role in understanding language as it allows individuals to interpret meanings, intentions, and implicature beyond the literal words spoken or written. According to Grice (1957, 1989), pragmatic inference typically refers to the listener's interpretation of the speaker's intended meaning. In this framework, any inferences made by the listener that were not intended by the speaker are considered outside the scope of the Gricean approach (Clark, 2009).

In 1969, Searle significantly revised Grice's theory and integrated it into his own speech act theory (Searle 1975).

Grice's theory of implicature is a theory about how people use language. It develops conversational maxims—general principles that underpin the cooperative and effective use of language—and presents the cooperative principle, which consists of the following maxims:

1. **The Maxim of Cooperation**
 - Provide information as requested.
2. **The Maxim of Quality**
 - Contribute to the conversation by telling the truth.
 - Do not say what you know to be false.
 - Do not say something for which you lack adequate evidence.
3. **The Maxim of Quantity**
 - Be as informative as necessary for the given moment in the conversation.
 - Do not provide more information than is required.

Pragmatic Analysis of Strategic Inference in Political Discourse...

4. The Maxim of Relevance

- Be relevant and contribute appropriately to the conversation.

5. The Maxim of Manner

- Be clear, explicit, and easily understood.
- Avoid ambiguity.
- Avoid vagueness.
- Be specific.
- Be precise.

As we can see, these maxims outline what is required for communication to be as productive, rational, and cooperative as possible. In other words, communicators should be honest, clear, and as informative as needed.

However, when examining the nature of communication from this perspective, one might feel a sense of contradiction. These maxims depict a philosophical ideal, yet in reality, people do not always follow them strictly in everyday conversations. But Grice's perspective is quite different—his argument is not that people always adhere to these principles in daily speech, but rather that when they violate them, it is done deliberately and purposefully.

Linguistic interest in these maxims arises from their role in the comprehension process, which extends beyond the purely semantic content of a sentence or utterance. These assumptions, according to Grice, form what is known as **conversational implicature**—a concept that contrasts with **logical implicature**, **entailment**, and **logical consequence**, which derive purely from formal logic or semantic content. Implicature is not a semantic presupposition; rather, it is an assumption based on both the explicit content of what is said and certain fundamental axioms about the inherently cooperative nature of verbal communication.

In the process of speech acts, the speaker conveys a certain portion of information implicitly to the listener. This process is particularly significant when the primary meaning of the speech act is concentrated at the implicit level. Researchers express two opposing views on the transmission of implicit information. Specifically, Grice's followers argue that, as we have seen, implicit transmission occurs when the speaker, for certain reasons, does not wish or is unable to express their message explicitly. However, some researchers believe that the reason for implicit communication is not the speaker's desire to convey a message indirectly but rather the inherent limitation of language in expressing information with absolute precision.

We, however, agree with J. Searle's perspective that language has the capacity to express everything accurately. Additionally, we would emphasize that the speaker consciously chooses the method of conveying information, and if they prefer to communicate implicitly, this inherently implies that they assume the listener will be able to correctly interpret the intended meaning (Searle 1975:17).

According to Paul Grice, when conversational principles are violated, a competent listener may draw several possible conclusions:

- a) The speaker is not participating in the observance of the maxims.
- b) The speaker deliberately violates the maxims. In most cases, the violation of the maxim of quality is motivated by an intention to deceive.
- c) The speaker intends to follow the maxims of cooperation but fails to do so. For example, they may use technical terms in front of an audience, thereby violating the maxim of manner.
- d) The speaker likely intends to follow the principles of cooperation but evidently violates them.

In 1986 Dan Sperber and Deirdre Wilson developed the Relevance Theory that explains how people understand each other during conversations. Unlike Grice's approach, which was primarily concerned with how speakers convey meaning, Relevance Theory focuses on the cognitive processes by which hearers interpret utterances. It suggests that humans automatically aim to maximize relevance due to the way our cognitive systems have evolved—we pay attention to what seems most relevant to us and process it in a way that maximizes cognitive effects while minimizing processing effort.

This cognitive perspective has significant implications for pragmatics. It explains how listeners are able to select the appropriate context for interpretation, resolve ambiguities, and recover implicit content without requiring speakers to follow a set of maxims. Instead, interpretation is guided by the search for relevance, with hearers following a path of least effort until their expectations of relevance are satisfied.

Relevance Theory has been particularly useful in explaining phenomena such as metaphor, irony, and loose talk, which were somewhat problematic under Grice's account. Rather than treating these as violations of maxims that generate implicatures, Relevance Theory treats them as natural outcomes of the relevance-guided comprehension process.

The theory has two main principles:

1. The Cognitive Principle: Human minds naturally seek relevance - we try to gain the most cognitive benefits while spending the least mental effort.
2. The Communicative Principle: When someone communicates with you, they're creating an expectation that their message is relevant enough to be worth your attention.

In everyday conversation, this means speakers don't need to say everything explicitly. Instead, they provide enough clues for listeners to figure out the intended meaning based on context. For example, a mother and child are leaving the house on a cold winter morning. As they're about to step outside, the mother simply says: "Your ears."

Despite being just two words with no verb or explicit instruction, the child immediately understands s/he should put on their hat or earmuffs.

Thus, Relevance Theory helps explain how we understand indirect meanings, metaphors, irony, and other non-literal communication that goes beyond the exact words being used (Sperber, D., & Wilson, D. 1986).

This cognitive approach to communication provides a valuable framework for analyzing not only everyday interactions but also more complex and strategic forms of discourse. Nowhere is this more evident than in political communication, where speakers carefully craft messages to achieve specific objectives while maintaining plausible deniability. The principles that govern ordinary inferential communication become powerful tools for persuasion and manipulation when deployed with deliberate intent in political contexts.

Findings

Strategic inference in political discourse refers to the deliberate use of implied meanings, indirect communication, and pragmatic strategies to influence public perception, avoid accountability, and maintain political credibility. Politicians often rely on inference to shape narratives, persuade audiences, and manage face-threatening situations while avoiding explicit statements that could be used against them.

Let's see some examples from Remarks by President Trump and President Zelenskyy Before Bilateral Meeting | New York, NY
<https://www.congress.gov/116/meeting/house/110331/documents/HMKP-116-JU00-20191211-SD1364.pdf>

Pragmatic Analysis of Strategic Inference in Political Discourse...

"And he's made me more famous, and I've made him more famous... he's got a great reputation. He's very, very strongly looking into all sorts of corruption and some of the problems they've had over the years."

This exchange demonstrates the art of strategic inference in high-stakes diplomatic communication. By praising Zelenskyy's anti-corruption efforts while emphasizing his "great reputation" for investigating "problems they've had over the years," Trump creates a rhetorical environment where the expected continuation of such investigations is strongly implied. The statement carries a dual message: public praise for Zelenskyy coupled with an unstated expectation that these investigations should continue in directions favorable to Trump's interests.

What makes this example particularly noteworthy is how it establishes Trump's desires without formulating them as direct requests. The reference to Zelenskyy "very, very strongly looking into all sorts of corruption" functions as both a compliment and a soft directive, creating political pressure through implication rather than command. This approach maintains plausible deniability while still communicating expectations.

In discussions about international support for Ukraine, Trump stated: *"The United States helps Ukraine, but I think that other countries should help Ukraine much more than they're doing — Germany, France, the European Union nations... They have to feel a little bit guilty about it because they don't do what they should be doing."*

This statement exemplifies how strategic inference can establish unstated conditions and leverage points in diplomatic relationships. Without explicitly declaring that U.S. support depends on Zelenskyy securing greater European contributions, Trump creates this understanding through contextual implication. By highlighting the inadequacy of European support and suggesting they "should feel guilty," Trump positions himself as Ukraine's advocate while simultaneously establishing criteria for his continued support.

The inference works by creating a logical connection between two propositions: European nations are not contributing fairly, and Trump is concerned about this imbalance. The unstated conclusion—that Zelenskyy should pressure European leaders to increase their support as a condition for continued U.S. assistance—emerges naturally without requiring explicit articulation, shielding Trump from accusations of establishing a transactional relationship.

During public remarks about Ukraine, Trump asserted: *"When Biden's son walks away with millions of dollars from Ukraine, and he knows nothing, and they're paying him millions of dollars, that's corruption."*

This statement demonstrates how strategic inference can direct attention toward specific targets without making explicit requests for action. By labeling the Biden case as "corruption" in conversations with Ukrainian leadership, Trump establishes a moral framework that implies an expectation of investigation without directly requesting one. The characterization of the situation as definitively corrupt suggests that any leader serious about fighting corruption would naturally investigate such matters.

The power of this approach lies in how it converts what might be seen as a politically motivated request into an ostensibly principled stance against corruption. The inference creates political pressure while maintaining the appearance of simply stating factual observations, allowing Trump to pursue politically advantageous investigations while presenting them as matters of objective concern.

In discussing territorial issues, Trump noted: *"If you remember, you lost Crimea during a different administration, not during the Trump administration."*

This seemingly straightforward historical observation carries significant strategic inference regarding future U.S.-Ukraine relations. Without explicitly promising more robust

support for Ukraine's territorial claims, Trump creates a contrast between his administration and Obama's, implying that Ukraine would receive stronger backing under his leadership. The statement functions as an unstated conditional: greater cooperation with Trump's priorities could result in more favorable treatment regarding Ukraine's territorial disputes.

The inference works by activating historical context that both parties understand, creating expectations about future behavior without making commitments that could prove politically costly. This approach allows Trump to suggest potential benefits of cooperation while maintaining flexibility in his actual policy positions.

In responding to earlier discussions about visiting Washington, Zelenskyy remarked: *"And I want to thank you for the invitation to Washington... You invited me. But I think — I'm sorry, but I think you forgot to tell me the date."*

This example demonstrates that strategic inference is employed not only by more powerful parties but also by those seeking to exert influence from positions of relative disadvantage. Zelenskyy's comment blends gratitude with a gentle reminder, using humor to mask what is essentially pressure for Trump to fulfill a promised White House meeting. By framing the absence of a specific date as a mere oversight ("you forgot"), Zelenskyy maintains diplomatic courtesy while still clearly communicating his expectations.

The effectiveness of this approach lies in how it allows Zelenskyy to advocate for his interests without appearing demanding or unappreciative of U.S. support. Through strategic inference, he reminds Trump of an unfulfilled commitment while preserving the appearance of positive relations—a crucial balance for a leader dependent on continued U.S. support.

Conclusion

Based on the examples provided, several generalized conclusions can be drawn about how Relevance Theory and conversational implicature function in political discourse:

- **Implied Requests Without Directness:** In political discourse, speakers like Trump frequently make statements that appear informative but function as requests. By mentioning "looking into corruption" without directly asking for investigations, the speaker relies on the listener to infer the intended action based on optimal relevance.
- **Conditional Support Through Implication:** The examples demonstrate how support can be presented as conditional without explicitly stating a quid pro quo. Statements about others not doing enough create implicatures about expected reciprocity that the hearer can easily process.
- **Topic Introduction as Action Prompt:** Bringing up specific subjects (like Biden and "corruption") in high-level conversations creates strong contextual implications that these topics require attention or action, without explicitly requesting that action.
- **Temporal Comparisons as Incentives:** References to past administrations' failures function as implicatures suggesting that cooperation now would yield better outcomes, creating incentives for compliance without making explicit promises.
- **Politeness Strategies in Power Imbalances:** As seen in Zelenskyy's response, those with less power often use gentle implicatures to make requests or express expectations while maintaining face and avoiding appearing demanding.
- **Efficiency of Indirect Communication:** These examples show how implicature often achieves communicative goals more efficiently than direct statements would, particularly when explicit requests might be problematic or inappropriate.

Pragmatic Analysis of Strategic Inference in Political Discourse...

These patterns demonstrate how Relevance Theory explains the cognitive mechanisms that make indirect communication both efficient and effective in sensitive political contexts, where explicit statements might create vulnerability or accountability issues.

In other words, Strategic inference in political discourse is a powerful tool that enables politicians to influence audiences while minimizing direct responsibility for their words. By leveraging cognitive and pragmatic principles, they shape perceptions, frame debates, and maintain political control without making overtly controversial statements.

REFERENCE

- Blakemore, D. (2002). *Relevance and linguistic meaning: The semantics and pragmatics of discourse markers*. Cambridge University Press.
- Clark, H. H. (2009). Context and common ground. In J. L. Mey (Ed.), *Concise encyclopedia of pragmatics* (2nd ed.). Elsevier.
- Fuhrmann, A. (1998). *Inference, consequence, and implication*. Cambridge University Press.
- Grice, H. P. (1957). Meaning. *Philosophical Review*, 66, 377-388.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics 3: Speech acts* (pp. 41-58). Academic Press.
- Grice, H. P. (1978). Further notes on logic and conversation. In P. Cole (Ed.), *Syntax and semantics 9: Pragmatics* (pp. 113-128). Academic Press.
- Grice, H. P. (1989). *Studies in the way of words*. Harvard University Press.
- Lebanidze, G. (1998). *Communicative linguistics*. Language and Culture.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1975). Indirect speech acts. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics 3: Speech acts* (pp. 59-82). Academic Press.
- Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and cognition*. Blackwell.
- Stalnaker, R. (1968). A theory of conditionals. In N. Rescher (Ed.), *Studies in logical theory* (pp. 98-112). Blackwell.
- Vonk, W., & Noordman, L. G. M. (2001). Inferences in discourse. In N. J. Smelser & P. B. Baltes (Eds.), *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*. Elsevier.

AFETLERE HAZIRLIK NİYETİNİ ETKİLEYEN RİSK ALGISI ÜZERİNE ARAŞTIRMA

A STUDY ON RISK PERCEPTION AFFECTING THE INTENTION TO PREPARE FOR DISASTERS

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ВОСПРИЯТИЯ РИСКА НА НАМЕРЕНИЕ ГОТОВИТЬСЯ К ЧРЕЗВЫЧАЙНЫМ СИТУАЦИЯМ

Arzu TUYGUN TOKLU*
İsmail Tamer TOKLU**

ÖZ

Dünyada önceden hiç olmadığı kadar pek çok insan artan şekilde deprem, sel, orman yangını, toprak kayması gibi afetlere maruz kalmaktadır. Tüm dünyada iklim değişiminin sonucu ortaya çıkan sel, yangın, kuraklık gibi afetler, tektonik olaylar neticesinde ortaya çıkan depremler önemli can ve mal kaybına neden olmaktadır. Türkiye için yaşanan deprem afetleri, beklenen Marmara depremi ülkenin geleceğini stratejik olarak tehdit eden afetlerdir. Kamuoyunun afetlerin getirdiği olumsuz sonuçlara yönelik farkındalığı yüksek olmasına rağmen, yeterli risk algısının olmaması afete hazırlık ve önleminin benimsenmemesine neden olmaktadır. Afetlerin oluşturduğu bu tehditlere karşı nasıl bütünsel bir yaklaşımla yanıt verileceği konusu önemli kararlar arasındadır. Afet riskinin olduğu bölgelerde yaşayanların risk algısının geliştirilmesi afetlere zamanında müdahale etme yeteneklerinin geliştirilmesine yardımcı olabilir. Bu çalışma ile insanların afetlere yönelik risk algılarının afetlere yönelik tutum ve hazırlık niyetine etkisi araştırılmaktadır. Araştırmanın verileri kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen kişilere uygulanan web tabanlı anket ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde PLS tabanlı yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Pazarlama bakış açısı ile yapılan bu çalışmada elde edilen bulgulara göre risk algısı, algılanan kırılganlık ve algılanan şiddet üzerinde etkilidir. Algılanan kırılganlık ve algılanan şiddet, afete yönelik tutum üzerinde etkilidir. Afete yönelik tutum ve güven de afete hazırlanma niyetinde etkilidir. Buna göre her bölgenin mevcut riskine göre insanlara afete hazırlık eğitimlerinin verilmesi ve

* **ORCID:** [0000-0003-2041-0747](https://orcid.org/0000-0003-2041-0747), Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, arzu.tuyguntoklu@erdogan.edu.tr

** **ORCID:** [0000-0001-7848-4867](https://orcid.org/0000-0001-7848-4867), Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık, ittoklu@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Tuygun Toklu, A., & Toklu, İ. T. (2025). AFETLERE HAZIRLIK NİYETİNİ ETKİLEYEN RİSK ALGISI ÜZERİNE ARAŞTIRMA. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 43-62. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1637666>

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması uygun olacaktır. Araştırmadan elde edilen bulgular ilgili kamu, özel ya da sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini planlamasına destek olabilir.

Anahtar kelimeler: Afet, Risk algısı, Tutum, Hazırlanma niyeti

ABSTRACT

More people around the world are increasingly exposed to disasters such as earthquakes, floods, forest fires, and landslides than ever before. Disasters resulting from climate change, such as floods, fires, and droughts, as well as earthquakes caused by tectonic activity, lead to significant loss of life and property. In Turkey, past earthquake disasters and the anticipated Marmara earthquake represent strategically critical threats to the country's future. Despite the high public awareness of the adverse consequences of disasters, a lack of adequate risk perception results in insufficient disaster preparedness and precautionary behaviors. Developing a holistic response to the threats posed by disasters is a crucial policy issue. Enhancing the risk perception of individuals living in disaster-prone areas can contribute to improving their ability to respond effectively in a timely manner. This study investigates the impact of individuals' risk perception on their attitudes and intentions regarding disaster preparedness. The research data were collected through a web-based survey administered to participants selected via convenience sampling. Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) was employed for data analysis. According to the findings of this study, conducted from a marketing perspective, risk perception significantly influences perceived vulnerability and perceived severity. In turn, both perceived vulnerability and perceived severity affect attitudes toward disasters. Additionally, attitudes toward disasters and perceived self-efficacy influence the intention to prepare. Based on these findings, it is advisable to provide region-specific disaster preparedness education and ensure its sustainability. The results of this study may inform the planning of activities by relevant public, private, and non-governmental organizations.

Keywords: Disaster, Risk perception, Attitude, Preparedness intention

АННОТАЦИЯ

В современном мире всё больше людей подвергается воздействию стихийных бедствий, таких как землетрясения, наводнения, лесные пожары и оползни. Бедствия, вызванные изменением климата — наводнения, пожары, засухи, а также землетрясения, обусловленные тектоническими процессами, приводят к значительным человеческим жертвам и материальному ущербу. Для Турции прошедшие землетрясения и ожидаемое землетрясение в Мраморном регионе являются стратегически важными угрозами для будущего страны. Несмотря на высокую осведомлённость общественности о негативных последствиях бедствий, недостаточный уровень восприятия риска приводит к низкой степени готовности и непринятию мер предосторожности. Вопрос о том, как разработать комплексный подход к реагированию на угрозы, вызванные бедствиями, является важной задачей для принятия решений. Повышение уровня восприятия риска у людей, проживающих в зонах риска, может способствовать развитию у них способности своевременно и эффективно реагировать. Настоящее исследование направлено на изучение влияния восприятия риска на отношение к бедствиям и намерение подготовиться к ним. Данные были собраны с помощью веб-анкеты, распространённой среди участников, отобранных методом удобной выборки. Для анализа данных использовалось структурное моделирование с использованием метода наименьших квадратов (PLS-SEM). Согласно результатам исследования, проведённого с точки зрения маркетинга, восприятие риска оказывает значительное влияние на воспринимаемую уязвимость и

серьёзность. В свою очередь, воспринимаемая уязвимость и серьёзность влияют на отношение к бедствиям. Кроме того, отношение к бедствиям и уверенность в своих силах влияют на намерение подготовиться. На основе полученных результатов рекомендуется проводить обучение по подготовке к бедствиям с учётом региональных рисков и обеспечить его устойчивость. Результаты исследования могут быть полезны для планирования деятельности государственных, частных и общественных организаций.

Ключевые слова: Бедствие, Восприятие риска, Отношение, Намерение подготовиться

GİRİŞ

Son yıllarda iklim değişimi insan yaşamını ve çevreyi tehdit eden birçok afetlere yol açmıştır. Avrupa kıtasında aşırı yağışlar sonucu sel afetleri, orman yangınları, Libya'da yaşanan tarihi sel, ortadoğuda yaşanan aşırı yağışlar, uzakdoğuda tayfunlar, Amerika kıtasında sürekli gündeme gelen tayfun afetleri iklim değişiminin beraberinde getirdiği somut olaylardır. Bunun yanında uzakdoğu ülkelerinin deprem, toprak kayması, sel, Tsunamilere maruz kalması, Türkiye'de "asrın felaketi" olarak adlandırılan 2023 Kahramanmaraş merkezli depremin ortaya çıkan sonuçları çarpıcı olaylardır. Ege ve Akdeniz bölgelerindeki yangınlar, ülkenin çeşitli yerlerinde sel ve toprak kaymalarıyla birlikte İstanbul'un çaresizce beklediği deprem de bu anlamda gelecekte muhtemel büyük afetlerin işaretidir. Bu afetler yalnızca hasarlı yerler için ağır bir bedel değil, aynı zamanda afeti yaşayanlar için sıkıntı ve ruhsal sağlık sonuçlarını da beraberinde getirmektedir.

1998-2017 yılları arasında bir milyardan fazla insan, bir milyondan fazla ölüm de dâhil olmak üzere doğal afetlerden etkilenirken, ortalama her yıl küresel ekonomiden 500 milyar doların üzerinde kayıp yaşanmaktadır (Vinnell vd., 2023). Afetlerin etkileri; nüfus artışı, riskli bölgelerde daha fazla insanın ve mülkün kırılgan hale gelmesi, özellikle iklim değişikliğinden kaynaklanan yüksek etkili hava olaylarının sıklığı ve şiddetindeki artış gibi etkenlerin bir araya gelmesiyle artmaktadır (Vinnell vd., 2023).

Kamuoyu afetlerin getirdiği olumsuz sonuçların fazlasıyla farkında olmasına rağmen, yeterli risk algısının olmaması nedeniyle hazırlık ve önlem eylemlerini benimsememektedir (Huang vd., 2022). Bu nedenle, özellikle riskli olan bölgelerde yaşayanların risk algısı araştırılmalıdır, çünkü riskleri etkili bir şekilde algılamak, kamuoyunun afetlere zamanında müdahale etme yeteneklerini geliştirmeye yardımcı olabilir ve politika yapımcılarla birlikte sivil toplum kuruluşlarının süreç yönetimi için uygun kararlar almasına yardımcı olabilir (Rana vd., 2020).

Afet yönetim döngüsünde afet olduktan sonra günler/aylar sürecek ilk aşamada müdahale (response) evresi vardır. Geçiş süreci yaşandıktan sonra ikinci aşamada aylar/yıllar sürecek iyileştirme/yeniden yapılanma (recovery) evresi, üçüncü aşamada uzun dönem ve sürekliliği olan risk ve zarar azaltma (mitigation) evresi ve son aşamada ise uzun dönem ve sürekli olması gereken hazırlık (preparedness) evresi vardır (Alexander, 2019). Bu çalışma bu döngüde hazırlık evresinde insanların afete hazırlık niyetini araştırmaktadır.

Etkinlikler, kurum ve kuruluşlarla birlikte kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları, insanlar, fikirler pazarlama disiplinin ilgilendiği konular arasındadır. Bu araştırmada kurum ve kuruluşların hedefinde olan kamuoyunun (insanların) afetlere yönelik risk algılarının afet hazırlığına yönelik tutum ve davranışsal niyetine etkisi incelenmektedir. Afetler insan yapımı veya çeşitli doğa olaylarının neticesinde ortaya çıktığından afet öncesi yapılacak hazırlıklarla afet sürecinde yaşanabilecek olumsuzluklar minimum seviyeye indirgenebilir. Bunun için afetlere yönelik risk algısının yeterince değerlendirilmesi gerekir. Çalışma konu ile ilgili paydaşlara planlamalarında ve karar almalarında yardımcı olabilecek

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

insan davranışları konusunda değerlendirmeler sunmaktadır. Pazarlamada tüketici kavramı yaygın olarak kullanılırken burada hedef kitleyi kamuoyu, insan, ya da kişi olarak adlandırmak daha doğru bir tanımlama olacaktır. Kamuoyunu daha iyi anlamak (bir bakıma tüketici davranışı) pazarlama disiplininin önemli bir parçasıdır. Türkiye’deki afete yönelik çalışmalar daha çok işin teknik boyutu ile ilgili iken bu çalışmada insan davranışının incelenmesi çalışmayı farklılaştırmaktadır. Bundan sonraki bölümlerde riskler, algılanan kırılganlık, algılanan şiddet, afetlere yönelik tutum, kurum ve kuruluşlara güven ve afetlere hazırlanma niyeti incelenecektir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

1.1. Risk Algısı

Risk algısı çalışmalarına ilişkin erken teorik yaklaşımlar (1) psikometrik yaklaşım, rasyonel eylem modeli ve zihinsel modeller de dâhil olmak üzere bireysel düzeyde algıya odaklanan risk algısı teorik yaklaşımları, (2) kültürel teori modeli ve sosyal amplifikasyon (büyütme) modeli de dâhil olmak üzere sosyal düzeyde algıya odaklanan diğerleri olmak üzere iki türe ayrılabilir (Wu vd., 2020).

Risk, farklı insanlar için farklı şeyler ifade eder ve genellikle bir bireyin deneyimleme olasılığıdır (Short, 1984), birçok bilimsel ve profesyonel disiplinin yanı sıra pratik eylemlerin de odak noktasını oluşturur. Risk terimi en düşük ortak payda olarak doğal olayları veya insan faaliyetlerinin bir sonucunda istenmeyen bir gerçeğin ortaya çıkma olasılığını öne çıkaran çeşitli kavramları içerir (Kates ve Kasperson, 1983). Uzmanlar ve halk riski farklı şekillerde algılamakta, halkın risk algısı davranışın belirleyicilerinden biri olarak kabul edilir.

Risk algısı kavramı, toplumların bir riske ilişkin görüşleri, duyguları, tutumları ve yargıları ile kültürel değerleri ve eğilimleri (Brown vd., 2018) ya da insanların potansiyel tehlike ve uygun davranışsal tepkilere karşı yargıları olarak tanımlanabilir, toplumun nesnel dünyadaki çeşitli risk olayları hakkındaki öznel hisleri ve yargılarıdır (Slovic, 1987). Risk algısı bireylerin hazırlık ve önlem alma eğilimi gösterir, kişinin dışsal risklere yönelik kişisel algısını vurgular ve o dönemdeki toplumsal değeri ve kültürel yapıyı yansıtır (Grothmann ve Reusswig, 2006).

Risk algısı, toplumun olası bir tehlikeye ilişkin kabulünü ve tepkilerini/uyumlarını değerlendirmek için standart bir bilimsel yöntem olarak ortaya çıkmış, çalışmaları esas olarak teknik (örneğin nükleer santraller), çevresel (örneğin hava kirliliği), günlük (örneğin araç kullanımı) ve doğal (örneğin sel, heyelan, deprem) tehlikelerden oluşan geniş bir yelpazedeki tehlikeli olayları incelemiştir (Ho vd., 2008). Burada birçok bilim insanı risk algısını öznel yargı olarak tanımlarken, risk algısı insanların öngördüğü risktir (Slovic, 1992). Algılanan risk, olasılığı temsil etmez ancak tutum, biliş ve kırılganlık gibi faktörleri kapsar (Sjöberg, 2000). Risk algısı, toplumların afetlere verdiği tepkiyi ve ilişkili riskleri azaltmak için ihtiyati davranışlarda bulunmaya hazır olmalarını ve tepki hızlarını etkiler (Pagneux vd., 2011). Düşük risk algısı, yetersiz başa çıkma mekanizmaları; yüksek risk algısı ise daha yüksek dayanıklılık için koruyucu davranışlarla ilişkilendirilir.

Kalkınma ve kültürel ortam riski önemli ölçüde etkileyebilir. Bazı topluluklarda kültür ve inanç, algıyı deneyimden daha sık etkileyebilir. Bu kadenci nitelikler afet literatüründe yer alırken başka çalışmalarda bunun tersi olan bulgulara göre kültür risk algısını etkilemez (Ainuddin vd., 2014). Risk algısı üzerine literatür, afet hazırlığı ile risk algısı arasında bir ilişki olduğunu gösterir (Miceli vd., 2008). Buna karşılık aralarındaki ilişkinin zayıf olduğunu gösteren çalışmalar da vardır. (Lindell ve Whitney, 2000).

1.2. Afet Riski

Bütün tanımlar bir araya getirildiğinde literatürdeki mevcut çalışmalar risk algısı türlerini çevresel, ekonomik ve kişisel riskler olmak üzere üçe ayırır (Huang vd., 2022). Çevresel risk, halkı üç yönden etkileyebilir: (1) kişisel güvenliğe tehdit oluşturur, (2) hayata rahatsızlık getirir ve (3) insanlığın varlığını tehdit eder. Ekonomik risk, bina yıkımları, altyapı kaybı, ürün kaybı ve diğer ekonomik kayıplar gibi afetlerin neden olduğu ekonomik kayıplarla bağlantılıdır. Kişisel risk, esas olarak afetlerin vatandaşların hayatı üzerindeki etkisini içerir. Bu tanımlanan farklı risk türlerine göre halkın farklı risk algıları vardır.

Afet, etkilenen topluluğun veya toplumun kendi kaynaklarını kullanarak mücadele yeteneğini aşan, yaygın insani, maddi, ekonomik veya çevresel kayıplar ve etkiler içeren, bir topluluğun veya toplumun işleyişinde ciddi bir bozulma olarak tanımlanır (UNISDR, 2009). Afet riski, belirli bir zaman diliminde bir afetten kaynaklanan can kaybı, yaralanma veya yıkım ve hasar olasılığı olarak ifade edilir. Aynı zamanda, bir tehlikenin ciddiyeti ve sıklığının, tehlikeye maruz kalan insan ve varlık sayısının ve bunların hasara karşı kırılganlığının (savunmasızlığının) birleşimi olarak da kabul edilir (UNDRR, 2024).

Artan riskler ve daha düşük esneklik nedeniyle, dünyanın her yerinde, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde insanların tehditler ve zorluklarla başa çıkma yetenekleri azalmakta, sosyal koruma mekanizmaları azalırken kırılganlık alanı genişlemektedir (Watts vd., 1993). İlk çalışmalar, tehlike algısı/farkındalığının ve belirleyicilerinin tehlikelere karşı alınacak önlemleri etkileyebileceği sonucuna varmıştır (Weinstein, 1989). Risk özelliği doğal afetin risk şiddetini olumlu yönde etkilerken risk algısı doğal afetin risk şiddetini de olumlu yönde etkiler (Song ve Kim, 2013). Risk algısı; algılanan kırılganlık, afete yönelik tutum ve algılanan şiddet üzerinde etkili olabilir. Buna göre araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₁: Risk algısı algılanan kırılganlığı etkiler.

H₂: Risk algısı afete yönelik tutumu etkiler.

H₃: Risk algısı algılanan şiddeti etkiler.

1.3. Algılanan Kırılganlık

İnsan davranışlarını, kararlarını ve eylemlerini algılar yönlendirir (Lindell ve Hwang, 2008). Kırılganlık, bir tehlikeden etkilenen alandaki belirli bir unsur veya unsur kümesinin uğradığı kayıp derecesidir ve tehlikelerin etkisine karşı duyarlılıklarını artıran risk altındaki unsurların özellikleri ve nitelikleriyle ilgili önceden var olan bir durum olarak kabul edilir (Papathoma-Köhle vd., 2011). Daha geniş bir anlamda kırılganlık, insan davranışının, sosyal ve fiziksel ortamların bir özelliğidir, somut olarak doğal afetlerin etkisine karşı duyarlılık (veya direnç) derecesini tanımlar. Kırılganlığın ve değerlendirilmesinin doğru bir şekilde anlaşılması önemlidir, çünkü daha etkili acil durum yönetimine ve can kaybı ile ekonomik maliyetleri azaltmak için tasarlanmış olan kayıpları azaltma ve hazırlık faaliyetlerinin geliştirilmesine yol açar.

Farklı tehlikelere göre, bazı gruplar hasara, kayba ve ıstıraba diğerlerinden daha duyarlıdır, aynı şekilde bu gruplar içindeki bazı insanlar diğerlerinden daha yüksek düzeyde kırılganlık yaşarlar. Kırılgan gruplar, bir afetin ardından geçim kaynaklarını yeniden inşa etmekte zorlanırlar ve bu da sonraki tehlikeli olayların etkilerine karşı onları daha savunmasız hale getirir. Afet riskini azaltmak için kırılganlığın azaltılması zorunludur (UNDRR, 2024).

Afet riskini azaltma çabaları, kırılgan insanları ve yerleri belirlemek, projeleri önceliklendirmek ve kaynakları tahsis etmek için nicel sosyal kırılganlık göstergelerini kullanmaya giderek daha fazla odaklanmaktadır (Spielman vd., 2020). Bir kavram olarak sosyal kırılganlık, tehlikelerin deneyiminde ve bunlardan kurtulmada sosyoekonomik

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

farklılıkları şekillendiren sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve kurumsal süreçlerin kombinasyonlarını tanımlar (Spielman vd., 2020).

Son yıllarda özellikle iklim değişikliğinden kaynaklanan afetlerde yüksek etkili hava olaylarının sıklığı ve şiddetinde bir artış olurken riske eğilimli bölgelerde daha fazla insan ve mülk kırılgan hale gelmiştir (Vinnell vd., 2023). Bir topluluğun afetlere ne kadar hazırlıklı olduğu hakkında önemli bilgiler verdiği için risk algısı toplumun kırılganlığını değerlendirmede en kritik faktörlerden biridir (Perry ve Lindell, 2008). Geçmiş kanıtlar, risk algısı ile afete hazırlık arasında bir bağlantı olduğunu göstermiştir (Armaş, 2008). Algılanan kırılganlık daha sıkı güvenlik önlemlerini destekleyen eleştirel tutumla da ilişkilidir (De Coninck vd., 2020). Buna göre tutum ve algılanan kırılganlık arasındaki ilişki, her ikisi de bir kişinin olası bir afetin sağlık ve refaha yönelik bir tehdit olasılığı hakkındaki algısını yansıttığı için önemlidir. Algılanan kırılganlık afete yönelik tutum geliştirmede etkili olabilir. Buna göre araştırmanın sonraki hipotezi aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₄: Algılanan kırılganlık afete yönelik tutumu etkiler.

1.4. Algılanan Şiddet

Algılanan ciddiyet olarak da bilinen algılanan şiddet, bir olayın veya senaryonun bir birey üzerindeki olumsuz etkisi olarak tanımlanır (Miles, 2020). Afetlerde, algılanan şiddet belirli bir afetin etkilerinin değerlendirilmesini ve ilişkili bilişleri içerir (Quan vd., 2017). Stres ve başa çıkmanın bilişsel teorisi, ortaya çıkan psikolojik sonuçlarda bir bireyin bilişsel değerlendirmesi ve başa çıkma sürecinin önemli bir rol oynadığını belirtir (Lazarus ve Folkman, 1984).

İnsanların bir durumu ciddiye almasını sağlayan korku, onları farkında ve hazırlıklı hale getirmenin yanı sıra, durumu da anlamasına yardımcı olabilir. Bir bireyin belirli bir afetteki deneyimi, onu diğerlerinden daha fazla korkutabilir. Artan anlayış düzeyi, bir bireyin afetin yapacağı şiddet veya kırılganlık algısına yol açacak ve insanlar bu durumu afetlerin bilişsel yönleriyle ilişkilendirebilecektir. Böylece, birey dikkatli ve benzer afetlere karşı hazırlıklı hale gelebilir (Quan vd., 2017). Bu nedenle insanlar, doğal afetlerden kaynaklanan stresin getirdiği bakım ve başa çıkma değerlendirmesi nedeniyle hazırlanma niyetine sahip olabilir.

Bir bireyin koruyucu davranışı; algılanan şiddet (ciddiyet), algılanan kırılganlık, algılanan faydalar ve koruyucu davranışlarda bulunmaya yönelik algılanan engellerden etkilenir. Şiddet, durumun sonuçlarının ne kadar ciddi olacağına ilişkin inançları ifade ederken; kırılganlık, bir bireyin duruma karşı ne kadar savunmasız hissettiğini ele alır. Bireylerin COVID-19'a karşı algıladıkları şiddet ve kırılganlık ile araçsal başa çıkma stratejileri daha koruyucu davranışların kullanımıyla ilişkilidir (González-Castro vd., 2021). Volkanik patlamalar sırasında bireylerin davranışlarının algılanan şiddet yerine algılanan kırılganlıktan büyük ölçüde etkilendiği ortaya çıkmıştır (Kurata vd., 2022). Algılanan şiddet diğer faktörlerle birlikte tutum üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Zhao vd., 2018). Algılanan şiddet, afete yönelik tutum geliştirmede etkili olabilir. Buna göre araştırmanın sonraki hipotezi aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₅: Algılanan şiddet afete yönelik tutumu etkiler.

1.5. Tutum Ve Niyet

Tutum, kişinin belirli bir davranışa karşı olumlu veya olumsuz bir algı geliştirme derecesidir (Ajzen 1991). Diğer bir ifade ile kişinin maruz kaldıklarına yönelik algısını gösteren, davranış ve düşünme biçimini etkileyen zihinsel bir durumdur. Afet hazırlığı, tehlikelerin olası sonuçlarına etkili bir yanıt vermek için önceden yapılan faaliyetleri ve alınan önlemleri ifade eder. Hazırlık, insanların afet meydana geldiğinde başa çıkma, uyum

sağlama, yanıt verme ve iyileşme kapasitelerini artırır. Bu kapasite artışı ile doğal afetlerin oluşturduğu maliyetler azaltılabilir (Paton 2019). Niyet, belirli bir davranışı gerçekleştirme veya bir eylemde bulunma konusunda gönüllü karar alma anlamına gelir (Sheeran 2002).

Afetlere hazırlığa yönelik tutumlar ve niyetler arasındaki ilişkinin varlığı doğrulanmıştır. Afet risklerine yönelik tutumların önleyici tedbirlerin kullanımıyla ilişkili olduğu, bireylerin afetlere hazırlanma niyetlerinin tutumlardan etkilendiği, niyetlerin afetlere hazırlanma eylemleriyle yüksek oranda ilişkili olduğu ileri sürülmüştür (Hoffman ve Muttarak, 2017). İnsanların depremlere hazırlanma niyetlerinde tutumun önemli bir öngörücü faktör olduğu da belirtilmiştir (Zaremohzzabieh vd., 2021). Tutumların insanların deprem afetlerine hazırlanma niyetlerini etkilediği, ancak çiftçilerin sellere karşı olumsuz tutumlarının selleri engellemeye yönelik önlemleri alma konusunda isteksiz olmalarına yol açtığı da belirtilmektedir (Ong vd., 2021). Buna göre araştırmanın sonraki hipotezi aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₆: Afete yönelik tutum hazırlanma niyetini etkiler.

1.6. Güven

Güven, başkalarının niyetleri ve davranışlarına ilişkin olumlu beklentilere dayanan eğilim olarak kavramsallaştırılır (Rousseau vd., 1998). Güven, risk algısı alanında paylaşılan değerlere dayalı psikolojik bir niyettir, bu kavram toplumun katılımını ve toplum-kurumlar arasında olmasını gerektirir (Paton, 2003). Güven konuları, halkın risk algısını şekillendirmede ve acil olaylara yanıt vermelerine yardımcı olmada kritik bir rol oynar (Christensen vd., 2016). Güvenin insanların karar alma süreçlerini etkileyip etkilemediği konusunda ortaya çıkan duruma ait iki önemli yön vardır, bunlar durumla ilgili aşinalık ve bilginin mevcudiyetidir (Siegrist ve Cvetkovich, 2000).

Deprem tehlikesinin karmaşık ve beklenmedik doğası nedeniyle bireyler önemli belirsizliklerle karşı karşıya (Paton vd., 2015) olduğundan olayları ve etkilerini nasıl yorumlamaları gerektiği konusunda rehberlik etmesi için ailelerine, arkadaşlarına ve toplum üyelerine güvenmeleri gerekir. İnançlarını doğrulamak (haklı olma arzusu), anlayışlarının toplum ihtiyaçları ve beklentileriyle tutarlı olduğundan emin olmak (toplumsal onay), inançlarını daha da geliştirmek, iyileşmek ve kaynaklara erişmek için insanlar önemli olan diğer kimse, kurum ve kuruluşlara yaklaşırlar (Zaremohzzabieh vd., 2021). Bu anlamda otoritelere olan güvenin toplumsal eylemin bir belirleyicisi olarak önemi ortadadır.

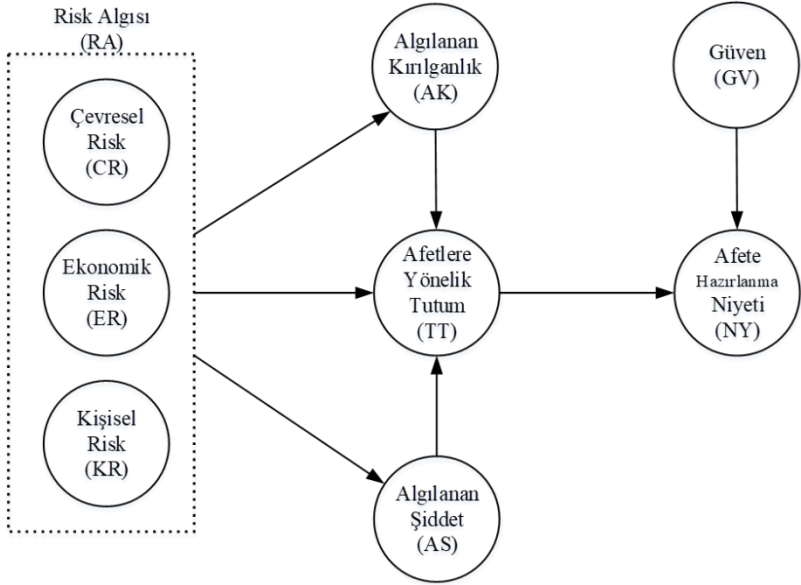
Kamuoyunun çoğunun riskleri değerlendirmede yeterli mesleki bilgiye sahip olmadıkları göz önüne alındığında, uzman kurumlardan yardım aranacağı açıktır (Rana vd., 2020). Çünkü uzman kurumlara veya resmi kurumlara duyulan güven gibi farklı güven türleri risk algısını belirgin şekilde etkiler (Bronfman vd., 2016). Kamuoyu sadece profesyonel kurumlara güvendiğinde, riski tolere edebilir ve kabul edilebilir bir seviyenin altında tutabilir (Terpstra vd., 2009). Ancak, kamuoyu risk algısındaki farklılık nedeniyle hükümete bir dereceye kadar güvenmeyebilir ve bu da kamuoyunun psikolojik olarak riski tanımasını, kabul etmesini ve buna göre kendi davranışlarını ayarlamasını daha da zorlaştırabilir (Han vd., 2017). Bu durumda güven afete hazırlanma niyetini oluşturmada etkili olabilir. Buna göre araştırmanın son hipotezi de aşağıdaki gibi belirlenebilir.

H₇: Güven afete yönelik hazırlanma niyetini etkiler.

Araştırmacılar tarafından oluşturulan kavramsal modele göre risk algısı algılanan kırılganlık, algılanan şiddet ve afetlere yönelik tutumu etkiler. Algılanan kırılganlık ve algılanan şiddet afete yönelik tutumu etkiler. Afete yönelik tutum ve kurum/kuruluş ve uzmanlara yönelik güven de afete yönelik hazırlanma niyetini etkiler. Şekil 1’de şematik olarak verilen bu model aşağıdaki yöntembilim ile test edilmiştir.

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2. YÖNTEMBİLİM

Araştırma Doğu Karadeniz bölgesinde yapılmıştır. Yapılan son jeolojik araştırmalar tüm Türkiye'nin bir deprem bölgesi olduğu belirtilmesine rağmen bu bölge daha çok sel ve toprak kaymaları ile gündeme gelmektedir. Ancak bölgede bölge dışından gelenler de olduğundan afetlere yönelik farkındalık mevcuttur.

Afete yönelik tutum ve hazırlanma niyeti konusu modellenirken Ong vd.'nin (2023) ve Huang vd.'nin (2022) çalışmalarından esinlenilmiştir. Türkiye'nin bir deprem bölgesi olduğunun artık belirgin hale gelmesinin yanında iklim değişimi ve küresel ısınma ile birlikte yoğun orman yangını ve sellere maruz kalınması bu çalışmanın yapılmasında etkili olmuştur. Türkiye'de gündemin çok hızlı değişmesi, farklı polemiklerin büyük afetlerden çıkarılması gereken dersleri almayı perdelemesi üzücüdür.

Modelde kullanılan değişkenlerin ölçekleri literatürde güvenilirlik ve geçerliliği doğrulanmış kaynaklardan alınmıştır. Ölçekler Türkçe'ye tercüme edilip üzerinde gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra anket soruları hazır hale getirilmiştir. Ekonomik, kişisel ve çevresel risk olarak sınıflandırılan risk algısı için 22 sorulu ve güven için Huang, Zhang, Wu, Peng, Bao ve Zhang (2022) tarafından kullanılan ölçekten; algılanan kırılganlık için 6 sorulu, algılanan şiddet için 4 sorulu, afete yönelik tutum için 7 sorulu ve afete hazırlanma niyeti için 4 sorulu Ong, Prasetyo, Kusonwattana, Yuduang, Persada, Nadlifatin, Cahigas, Chuenyindee ve Thana (2023) tarafından kullanılan ölçekten yararlanılmıştır.

Anket soruları web tabanlı anket uygulaması olan Google Forms'a yüklenerek katılıma hazır duruma getirilmiştir. Anketin anlaşılabilirliği için ön test yapılmış, geri bildirimlerde belirlenen aksaklıklar giderilmiştir. Ölçek sorularında Likert ölçeği aracılığı ile katılımcılardan anketi kesinlikle katılmıyorum (1) ve kesinlikle katılıyorum (5) şeklinde 1 ile 5 puan arasında puan vermeleri talep edilmiştir. Ölçek sorularından sonra katılımcılardan demografik özelliklerini de belirtmeleri istenmiştir. Ek 1 anket sorularını vermektedir. Ankete kolayda örnekleme yöntemi kullanarak seçilen 211 kişi katılmıştır. Veriler

toplandıktan sonra yapılan incelemede eksik ya da hatalı veri olmadığı gözlemlendiğinden bu veriler kullanılarak analizler yapılmıştır.

3. BULGULAR

Tanımlayıcı istatistik verileri için SPSS programından destek alınmıştır. Modeli analiz etmek için PLS tabanlı SmartPLS yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. PLS'nin gücü küçük örneklemle çoklu yapılarda etkili (Hair vd., 2014) olmasıdır. Analizin aynı zamanda veriler için normal dağılıma gereksinim duymaması, buna rağmen isabetli sonuçları elde etmesi (Hair vd., 2014) artı özelliğidir. Ancak analiz küçük örneklem sayısı ile çalışmasına rağmen minimum örneklem sayısı şartı vardır. Minimum örnek için tanımlanan en az “on katı kuralı” (Hair vd., 2014) önerilmektedir. Bu kurala göre minimum örneklem sayısını hesaplamak için en çok ok işaretine sahip değişkenin ok sayısının 10 katı alınmalıdır. Modelde “afetlere yönelik tutum” değişkeninde üç ok mevcuttur. Bu koşul bu veri setinde sağlandığından (211>30) yol modelinin tahmininde örneklem boyutu yeterlidir.

3.1. Frekans Analizleri

Araştırmaya 211 kişi katılmıştır. Cinsiyete göre katılımcıların %68,2'si kadın, %31,8'si erkektir. Yaşa göre katılımcıların %11,8'si 20 yaşından küçük, %35,1'i 20 ile 30 arasında, %53,1'i de 30 yaşından büyüktür. Eğitim durumuna göre katılımcıların %9'u lise, %9,5'i ön lisans, %63,ü lisans, %10,4'ü lisansüstü mezunu iken %8,1'i halen öğrencidir. Katılımcıların afet deneyimi olup olmadığı sorusuna, %61,1'i evet yanıtını verirken kalan %38,9'u hayır yanıtını vermiştir. Tablo 1 katılımcıların demografik özelliklerini liste halinde vermektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler (N=211)	f	%
<i>Cinsiyet</i>		
Kadın	144	68,2
Erkek	67	31,8
<i>Yaş</i>		
20'den küçük	25	11,8
20-30 arası	74	35,1
30'dan büyük	112	53,1
<i>Eğitim durumu</i>		
Lise	19	9,0
Ön lisans	20	9,5
Lisans	133	63,0
Lisansüstü	22	10,4
Halen öğrenci	17	8,1
<i>Afet Deneyimi</i>		
Daha önce afet yaşadım	129	61,1
Daha önce afet yaşamadım	82	38,9

3.2. Ölçüm Modeli

Ölçüm modelinin uygunluğunun sınanmasında yapıların güvenilirliği ve geçerliliği önerilen ölçülerle (Hair vd., 2014) değerlendirilmiştir. Modelin kalitesini görebilmek için ölçüm modelinin güvenilirliği, içsel tutarlılığı, yakınsak ve iraksak geçerlilikleri araştırılmaktadır. Burada öncelikle maddelerin faktör yükleri incelenmiş, 0,700 limit değerinin altında olan maddeler analizden çıkarılmıştır. Bu durumda değişkenlerin Cronbach'ın Alpha (CA) değeri ve bütünlük (composite) güvenilirlik değerlerinin 0,700

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

değerlerinin çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu yüksek değerler ölçek sorularında içsel tutarlılığın sağlandığını ve ölçeklerin uygun güvenilirliklere sahip olduğunu göstermektedir. Yakınsak geçerlilik için AVE değerleri incelenmiş, limit değer olan 0,500'den yüksek oldukları tespit edilmiştir. Bu değerler yakınsak geçerliliğin doğrulandığını göstermektedir. Tablo 2 ölçüm modeli sonuçlarını vermektedir.

Tablo 2. Ölçüm Modeli Değerleri

Gizil Değişken	Madde	Faktör Yüğü	Cronbach Alpha (CA)	Kompozit Güvenilirlik (rho-a)	Kompozit Güvenilirlik (rho-c)	AVE
Algılanan Kırılganlık (AK)	AK1	0,796	0,813	0,822	0,877	0,642
	AK2	0,722				
	AK5	0,815				
	AK6	0,864				
Algılanan Şiddet (AS)	AS2	0,789	0,789	0,799	0,877	0,704
	AS3	0,869				
	AS4	0,856				
Afetlere Yönelik Tutum (TT)	TT3	0,722	0,850	0,852	0,900	0,695
	TT4	0,884				
	TT5	0,900				
	TT6	0,816				
Güven (GV)	GV1	0,854	0,859	0,899	0,896	0,635
	GV2	0,791				
	GV3	0,864				
	GV4	0,728				
	GV5	0,735				
Afete Hazırlanma Niyeti (NY)	NY1	0,813	0,830	0,831	0,887	0,663
	NY2	0,767				
	NY3	0,827				
	NY4	0,848				
Risk Algısı (RA)	CR1	0,746	0,937	0,939	0,945	0,589
	CR3	0,806				
	Çevresel Risk (CR)	CR6				
	CR8	0,725				
Ekonomik Risk (ER)	ER3	0,717				
	ER6	0,771				
	ER7	0,731				
	Kişisel Risk (KR)	KR1				
Risk (KR)	KR2	0,755				
	KR3	0,795				
	KR4	0,833				
	KR5	0,727				

Ayrışma geçerliliği için Fornell ve Larcker (1981) analizi yapılmıştır. Bu analizde tablodaki çapraz değerlerin, satır ve sütundaki değerlerden yüksek olması gerekir. Bu sağlandığından ayrışma geçerliliği doğrulanmıştır. Tablo 3 Fornell-Larcker analizi sonuçlarını vermektedir.

Tablo 3. Fornell-Larcker Analizi

	Ort.	SS	AK	AS	TT	GV	NY	RA
AK	3,842	0,894	0,801					

AS	4,419	0,748	0,422	0,839			
TT	4,142	0,881	0,551	0,469	0,833		
GV	3,656	0,904	0,107	0,291	0,145	0,797	
NY	3,765	0,893	0,395	0,403	0,402	0,462	0,814
RA	4,399	0,726	0,321	0,605	0,393	0,325	0,406

Not: AK = Algılanan Kırılgnalık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum
GV = Güven; NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı; Ort.: Ortalama; SS: Std. Sapma

Ayrışma geçerliliği için daha hassas sonuçlar veren Heterotrait-Monotrait (HTMT) analizi de yapılmıştır. Buradaki değerlerin 0,850 eşik değerinden düşük olması gerekir. Bütün değerler bu eşik değerin altında olduğu için ayrışma geçerliliği bu analiz ile de doğrulanmıştır. Tablo 4 HTMT analizi sonuçlarını vermektedir.

Tablo 4. HTMT Analizi

	AK	AS	TT	GV	NY	RA
AK						
AS	0,522					
TT	0,658	0,575				
GV	0,172	0,344	0,181			
NY	0,477	0,498	0,475	0,518		
RA	0,358	0,683	0,436	0,344	0,456	

Not: AK = Algılanan Kırılgnalık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum
GV = Güven; NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı

Bu analiz sonuçlarına göre ölçüm modelinin tatmin edici nitelikte olduğu doğrulanmıştır.

3.3. Yapısal Model

Yapısal model ile yol analiz yapılarak değişkenlerin birbirlerine etkisi incelenmektedir. Buradaki gizil yapıların modeldeki tahmin gücü hesaplanmaktadır. Öncelikle yapıdaki potansiyel çoklu doğrusallık (kolinearite) durumu için varyans enflasyon faktörü (VIF) hesaplanmıştır. Hair vd.'ne (2014) göre, çoklu doğrusallık 0,2'nin altındaki ve 5'in üzerindeki VIF değerleriyle ortaya çıkmaktadır. Dışsal model VIF değerleri 1,397 ile 3,894 arasında değiştiği, içsel model VIF değerlerinin ise 1,000 ile 1,734 arasında değiştiği için verilerin çoklu doğrusallıktan etkilenmediği tespit edilmiştir. Tablo 5 içsel model VIF değerlerini vermektedir.

Tablo 5. VIF Analizi

	AK	AS	TT	GV	NY	RA
AK			1,227			
AS			1,734			
TT					1,022	
GV					1,022	
NY						
RA	1,000	1,000	1,589			

Not: AK = Algılanan Kırılgnalık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum
GV = Güven; NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı

Modelin açıklayıcı gücünü görebilmek için R^2 belirleme katsayıları hesaplanmıştır. Büyükten küçüğe şu şekilde sıralanabilir. Afetlere yönelik tutumdaki (TT) değişimi Risk algısı (RA), Algılanan kırılgnalık (AK) ve Algılanan şiddet (AS) birlikte

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

$R^2=0,382$ (Uyarlanmış $R^2=0,373$) değeri ile açıklamaktadır. Algılanan şiddetteki (AS) değişimi Risk algısı (RA) $R^2=0,365$ (Uyarlanmış $R^2=0,362$) değeri ile açıklamaktadır. Afete hazırlanma niyetindeki (NY) değişimi Afetlere yönelik tutum (TT) ve Güven (GV) birlikte $R^2=0,327$ (Uyarlanmış $R^2=0,321$) değeri ile açıklamaktadır. Algılanan kırılganlıktaki (AK) değişimi Risk algısı (RA) $R^2=0,103$ (Uyarlanmış $R^2=0,099$) değeri ile açıklamaktadır. Buna göre elde edilen bu değerler modelin yeterli açıklayıcı gücü olduğunu göstermektedir. Tablo 6 R^2 değerlerini vermektedir.

Tablo 6. R^2 Analizi

	R^2	Uyarlanmış R^2
AK	0,103	0,099
AS	0,365	0,362
TT	0,382	0,373
NY	0,327	0,321

Not: AK = Algılanan Kırılganlık; AS = Algılanan Şiddet
TT = Afetlere Yönelik Tutum; NY = Afete Hazırlanma Niyeti

f^2 Etki analizi ile modeldeki etkilerin büyüklükleri hesaplanmıştır. Cohen'e (1988) göre f^2 değerleri etki olarak küçük, orta ve büyük olarak $f^2 \geq 0,02$; $f^2 \geq 0,15$ ve $f^2 \geq 0,35$ şeklinde sınıflandırılmıştır. Buna göre büyükten küçüğe etkiler şu şekilde sıralanabilir. Risk algısının algılanan şiddete (RA $\rightarrow$ AS = 0,576) etkisi büyük seviyedeki etkidir. Güvenin afete hazırlanma niyetine (GV $\rightarrow$ NY = 0,247) etkisi, Algılanan kırılganlığın afete yönelik tutuma (AK $\rightarrow$ TT = 0,232) etkisi, Afete yönelik tutumun afete hazırlanma niyetine (TT $\rightarrow$ NY = 0,170) etkisi orta seviyedeki etkilerdir. Risk algısının algılanan kırılganlığa (RA $\rightarrow$ AK = 0,115) etkisi ve Algılanan şiddetin afete yönelik tutuma (AS $\rightarrow$ TT = 0,043) etkisi küçük seviyedeki etkilerdir. Risk algısının afete yönelik tutuma (RA $\rightarrow$ TT = 0,017) etkisi ise yoktur. Tablo 7 f^2 değerlerini vermektedir.

Tablo 7. f^2 Etki Analizi

	AK	AS	TT	GV	NY	RA
AK			0,232			
AS			0,043			
TT					0,170	
GV					0,247	
NY						
RA	0,115	0,576	0,017			

Not: AK = Algılanan Kırılganlık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum
GV = Güven; NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı

Hipotezler T-testi aracılığı ile test edilmiştir. Risk algısı (RA) ile Algılanan kırılganlık (AK) arasındaki yol ($t=4,508$; $p=0,000$) anlamlı olması nedeniyle H_1 hipotezi desteklenmiştir. Risk algısı (RA) ile Afete yönelik tutum (TT) arasındaki yol ($t=1,368$; $p=0,171$) anlamlı olmadığı için H_2 hipotezi desteklenmemiştir. Risk algısı (RA) ile Algılanan şiddet (AS) arasındaki yol ($t=9,551$; $p=0,000$) anlamlı olması nedeniyle H_3 hipotezi desteklenmiştir. Algılanan kırılganlık (AK) ile Afete yönelik tutum (TT) arasındaki yol ($t=6,895$; $p=0,000$) anlamlı olması nedeniyle H_4 hipotezi desteklenmiştir. Algılanan şiddet (AS) ile Afete yönelik tutum (TT) arasındaki yol ($t=2,426$; $p=0,015$) anlamlı olması nedeniyle H_5 hipotezi desteklenmiştir. Afete yönelik tutum (TT) ile Afete hazırlanma niyeti (NY) arasındaki yol ($t=6,079$; $p=0,000$) anlamlı olması nedeniyle H_6 hipotezi desteklenmiştir. Güven (GV) ile Afete hazırlanma niyeti (NY) arasındaki yol ($t=7,378$;

p=0,000) anlamlı olması nedeniyle H_7 hipotezi desteklenmiştir. Tablo 8 hipotez testi sonuçlarını vermektedir.

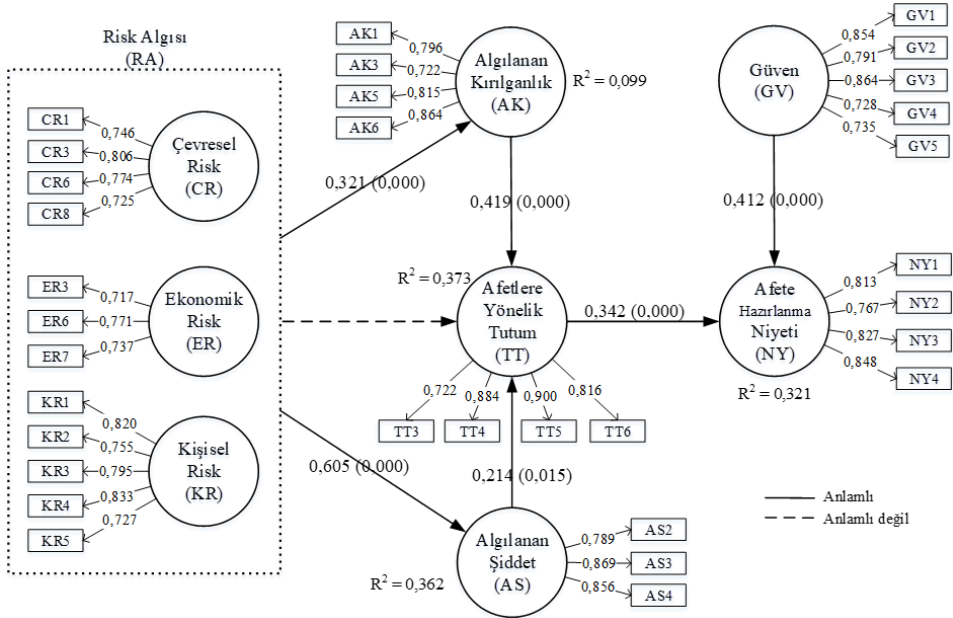
Tablo 8. Hipotez testi sonuçları

Hipotez	Stdβ	Ort.	SS	T İst.	p değ.	Sonuç
H ₁ : RA → AK	0,321	0,329	0,071	4,508	0,000	Desteklendi
H ₂ : RA → TT	0,129	0,133	0,095	1,368	0,171	Desteklenmedi
H ₃ : RA → AS	0,605	0,610	0,063	9,551	0,000	Desteklendi
H ₄ : AK → TT	0,419	0,417	0,061	6,895	0,000	Desteklendi
H ₅ : AS → TT	0,214	0,213	0,088	2,426	0,015	Desteklenmedi
H ₆ : TT → NY	0,342	0,341	0,056	6,079	0,000	Desteklendi
H ₇ : GV → NY	0,412	0,419	0,056	7,378	0,000	Desteklendi

Not: AK = Algılanan Kırılğanlık; AS = Algılanan Şiddet; TT = Afetlere Yönelik Tutum; GV = Güven
NY = Afete Hazırlanma Niyeti; RA = Risk Algısı; SS = Std. Sapma

Şekil 2 araştırma sonucuna göre güncellenmiş modeli gösterir. Buradaki R^2 uyarlanmış değeri ifade etmektedir.

Şekil 2. Güncellenmiş Yapısal Model

4. SONUÇ

Bu araştırma ile risk algısının algılanan kırılabilirlik, algılanan şiddet ve afetlere yönelik tutuma etkisi, algılanan kırılabilirlik ve algılanan şiddetin afetlere yönelik tutuma etkisi, güven ile birlikte afetlere yönelik tutumun afete hazırlanma niyetine etkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, risk algısı algılanan kırılabilirlik ve algılanan şiddet üzerinde etkilidir. Algılanan kırılabilirlik somut olarak doğal afetlerin etkisine karşı duyarlılık (veya direnç) derecesidir. Algılanan şiddet ise bir olayın veya senaryonun bir birey üzerindeki olumsuz etkisidir. Elde edilen bu sonuçlar literatür (UNISDR, 2009; Watts vd.,1993; Song ve Kim, 2013) ile uyumludur. Ancak, risk algısının afetlere yönelik tutum üzerinde etkili olduğu hipotezi desteklenmemiştir. Burada yakın zamanda afetin

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

yaşanmaması bu sonucun elde edilmesinde etkili olabilir. Hafıza olarak yaşananları çok çabuk unutmaya meyilli toplumlarda bu sonucun elde edilmesi normal karşılanabilir. Risk algısı çalışmada ekonomik, kişisel ve çevresel olmak üzere üç sınıfta incelenmiştir. Ölçek sorularının ekonomik risk sınıfında sekiz madde var iken sadece üçü, kişisel risk sınıfında altı madde var iken sadece beşi, çevresel risk sınıfında ise yine sekiz madde var iken sadece dördü faktör yükü dolayısı analize dâhil edilebilmiştir. Afet riski bağlamında, hatırlama ve unutma süreçlerinin, gelecekteki risklere hazırlanmak ve geçmiş afetlerden ders çıkarmak için uygulanan bireysel ve kurumsal stratejilere katkı sağladığı belirtilmektedir. Unutulan unsurların, hatırlatıcılar ortaya çıktığında istemsiz olarak yeniden ortaya çıkabileceği ve gelecekteki eylemleri olumsuz veya olumlu yönde etkileyebileceği (Monteil vd., 2020) de ifade edilmektedir. Bu nedenlerle unutulan unsurların hatırlatılması, risk algısı ile birlikte tutum geliştirme çabaları için pazarlama iletişimine başvurulması yerinde olabilir. Bölgesel olarak risk analizine göre yaşanabilecek afetlere yönelik düzenli eğitim ve tatbikatlar ile kamuyonun afete maruz kaldığında olumlu yönde davranış sergilemesi sağlanabilir. Burada en önemli görevler afet öncesi aşamalardır. Gerek hazırlık gerekse de altyapı çalışmalarının özenle planlanması ve hayata geçirilmesi afetlerde ortaya çıkacak olumsuzlukları minimum seviyede olmasını sağlayabilir.

Afetlere yönelik tutumun afetlere hazırlanma niyeti üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar literatür (Ong vd., 2021; Zaremohzzabieh vd., 2021; Armaş, 2008; De Coninck vd., 2020; Quan vd., 2017; González-Castro vd., 2021) ile uyumludur. Konunun sürekli gündemde tutulması ile tüm paydaşların proaktif davranmasının altyapısı hazırlanabilir. Hazırlanma niyetine yanıt verebilmek için olası risklerin üstesinden gelinebilecek çalışmaların yapılması gerekir. Görüldüğü kadarı ile işin ekonomik yönü Türkiye için en önemli kısımdır. Bütçe kaynaklarının afete yönelik hazırlanma aşamasındaki payının artırılması birçok tartışma ve sorunun ortaya çıkmadan önlenmesine katkı sunabilir. Türkiye yeterli nitelikte insan kaynağına sahiptir. Yaşadığı çok büyük afetlerle birlikte yeterli tecrübesi de vardır. Ülkenin fay hattı üzerinde olması nedeniyle nesilleri etkileyebilecek tehdit iyi planlama ve yapılanma ile fırsata dönüştürülebilir. Benzer şekilde sel olan bölgelerdeki yapıların bölgenin gerçeklerine göre yeniden planlanması kaynak israfının önüne geçebilir. Oluşturulacak strateji ve politikaların bölgelerin gerçeklerine göre yapılması ile insanların afete daha iyi hazırlanmaları sağlanabilir.

Güven, halkın risk algısını şekillendirmede ve acil olaylara yanıt vermelerine yardımcı olmada kritik bir rol oynar. Burada güven, konu ile ilgili kamu ve sivil otoritelere olan güveni ifade eder. Bu çalışmada güvenin afete hazırlanma niyetine etkisi desteklenmektedir. Bütünleşik pazarlama iletişimi yöntemleri kullanılarak, hedef kitleyle iletişimin sürekli ve doğru bir şekilde kurulması gerekir. Uzman kişi ve örgütler arasında farklı görüşler ortaya atılabilir ancak bu farklılıkların temel konularda en az düzeyde olması gerekir. Afetlere yönelik farklı ve tutarsız görüş ve bilgiler hedef kitlenin afetlere yönelik tutum oluşturmaya ve afete hazırlık niyetinde olumsuz bir etki ortaya çıkarabilir.

Risk algısı değişkeni; algılanan şiddetteki değişimin %36,2'sini, afetlere yönelik tutumdaki değişimin % 37,3'ünü, algılanan kırılganlıktaki değişimin %9,9'unu açıklamaktadır. İlave olarak, algılanan afetlere yönelik tutum ve güven değişkenleri birlikte afete hazırlanma niyetindeki değişimin %32,1'ini açıklamaktadır. Bunlar yüksek değerlerdir. Bu değişkenlerin afete hazırlanma niyeti geliştirilirken yapılacak iletişim faaliyetlerinde bir veri olarak kullanılması doğru bir yaklaşım olabilir.

Bu çalışmanın sınırları vardır. Çalışma Doğu Karadeniz bölgesinde gerçekleştirilmiş ve genel olarak afetler üzerine yapılmıştır. Bölge daha çok sel ve toprak kayması ile gündeme gelirken, deprem riskinin Türkiye içinde az olduğu bir yerdir. Çalışma

özel olarak sel afeti üzerine yapılırsa idi, farklı sonuçlar ortaya çıkabilirdi. Araştırmada demografik değişkenlerle ilgili analizler kapsam dışı tutulmuştur. Afet çok boyutlu bir konudur, farklı disiplinlerin olaya farklı yaklaşması önlemlerin geliştirilmesi için olması gerektirir. Bu çalışmada pazarlamada kullanılan insanlar (tüketici kavramı yerine) incelenerek tepkileri araştırılmıştır. Küresel ısınmanın olumsuz sonuçları, deprem üreten fay hatlarının yoğun bulunması Türkiye’de afet ile ilgili çalışmaların arttırılmasını gerektiren başlıca gerekçelerdir. Literatürde tanımlanan koruma motivasyon teorisi (protection motivation theory) ve planlı davranış teorisi afetlere hazırlanma niyetini ölçerken etkili ve verimli olduğu belirtilmektedir. Bu teoriler kullanılarak bölgesel çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ainuddin, S., Routray, J.K., Ainuddin, S. (2014). People's risk perception in earthquake prone Quetta city of Baluchistan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 7, 165-175.
- Ajzen, I. 1991. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Process*, 50(2), 179-211.
- Alexander, D. (2019). L’Aquila, central Italy, and the ‘disaster cycle’, 2009-2017”. *Disaster Prevention and Management*, 28 (2), 272-285.
- Al-Nammari, F., Alzaghal, M. (2015). Towards local disaster risk reduction in developing countries: challenges from Jordan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 12, 34-41.
- AlQahtany, A.M., Abubakar, I.R. (2020). Public perception and attitudes to disaster risks in a coastal metropolis of Saudi Arabia. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 44, 101422.
- Armaş, I. (2008). Social vulnerability and seismic risk perception. Case study: the historic center of the Bucharest Municipality/Romania, *Natural Hazards*, 47, 397-410.
- Bronfman, N.C., Cisternas, P.C., López-Vázquez, E., Cifuentes, L.A. (2016). Trust and risk perception of natural hazards: implications for risk preparedness in Chile. *Natural Hazards*, 81, 307-327.
- Brown, P., Daigneault, A.J., Tjernström, E., Zou, W. (2018). Natural disasters, social protection, and risk perceptions. *World Development*, 104, 310-325.
- Christensen, T., Læg Reid, P., Rykkja, L.H. (2016). Organizing for crisis management: building governance capacity and legitimacy, *Public Administration Review*, 76(6), 887–897.
- Cohen, J., (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ.
- De Coninck, D., D’Haenens, L., Matthijs, K. (2020). Perceived vulnerability to disease and attitudes towards public health measures: COVID-19 in Flanders, Belgium. *Personality and Individual Differences*, 166, 110220.
- Fornell, C., Larcker, D.F. (1981). Evaluating Structural Models with Unobservables Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- González-Castro, J.L., Ubillos-Landa, S., Puente-Martínez, A., Gracia-Leiva, M. (2021). Perceived Vulnerability and Severity Predict Adherence to COVID-19 Protection Measures: The Mediating Role of Instrumental Coping. *Frontiers in Psychology*, 12, 674032.
- Grothmann, T., Reusswig, F. (2006). People at risk of flooding: why some residents take precautionary action while others do not, *Natural Hazards*, 38(1) 101-120.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. SAGE Publications.

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

- Han, Z., Lu, X., Hörhager, E.I., Yan, J. (2017). The effects of trust in government on earthquake survivors' risk perception and preparedness in China. *Natural Hazards*, 86(1), 437-452.
- Ho, M.C., Shaw, D., Lin, S., Chiu, Y.C. (2008). How Do Disaster Characteristics Influence Risk Perception?. *Risk Analysis*, 28(3), 635-643.
- Hoffman, R., Muttarak, R. (2017). Learn from the past, prepare for the future: impacts of education and experience on disaster preparedness in the Philippines and Thailand. *World Development*, 96, 32-51.
- Huang, L., Zhang, F., Wu, X., Peng, Y., Bao, H., Zhang, Y. (2022). High school students' trust and risk perception of typhoon disaster: Moderating role of government ability in disaster management. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 71, 102816.
- Kates, R., Kasperson, J. (1983). Comparative risk analysis of technological hazards (a review). *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 80, 7027-7038.
- Kurata, Y.B., Prasetyo, Y.T., Ong, A.K., Nadlifatin, R., Persada, S.F., Chuenyindee, T., Cahigas, M.M. (2022). Determining factors affecting preparedness beliefs among Filipinos on Taal Volcano eruption in Luzon, Philippines. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 76, 103035.
- Lazarus, R., Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.
- Lindell, M., Whitney, D. (2000). Correlates of household seismic hazard adjustment adoption. *Risk Analysis*, 20(1), 13-26.
- Lindell, M.K., Hwang, S.N. (2008). Households' perceived personal risk and responses in a multihazard environment, *Risk Analysis*, 28, 539-556.
- Miceli, R., Sotgiu, I., Settanni, M. (2008). Disaster preparedness and perception of flood risk: a study in an alpine valley in Italy. *Journals Environmental Science*, 28(2), 164-173.
- Miles, A. (2020). Perceived severity. Perceived severity | division of cancer control and population sciences (DCCPS). <https://cancercontrol.cancer.gov/brp/research/constructs/perceived-severity>.
- Monteil, C., Barclay, J., Hicks, A. (2020). Remembering, Forgetting, and Absencing Disasters in the Post-disaster Recovery Process. *International Journal of Disaster Risk Science*, 11, 287-299.
- Ong, A.K.S., Prasetyo, Y.T., Kusonwattana, P., Yuduang, N., Persada, S.F., Nadlifatin, R., Cahigas, M.M.L., Chuenyindee, T., Thana, K. (2023) Factors affecting the intention to prepare for tsunami in Thailand. *Ocean & Coastal Management*, 233, 106464.
- Ong, A.K.S., Prasetyo, Y.T., Lagura, F.C., Ramos, R.N., Sigua, K.M., Villas, J.A., Young, M.N., Diaz, J.F.T., Persada, S.F., Redi, A.A.N.P. (2021). Factors affecting intention to prepare for mitigation of "the big one" earthquake in the Philippines: integrating protection motivation theory and extended theory of planned behavior. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 63, 102467.
- Pagneux, E., Gísladóttir, G., Jónsdóttir, S. (2011). Public perception of flood hazard and flood risk in Iceland: a case study in a watershed prone to ice-jam floods. *Natural Hazards*, 58(1), 269-287.
- Papathoma-Köhle, M., Kappes, M., Keiler, M. et al. (2011). Physical vulnerability assessment for alpine hazards: state of the art and future needs. *Natural Hazards*, 58, 645-680.
- Paton, D. (2003). Disaster preparedness: a social-cognitive perspective, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 12(3), 210-216.

- Paton, D. (2019). Disaster risk reduction: Psychological perspectives on preparedness. *Australian Journal of Psychology*, 71, 327-341.
- Paton, D., Anderson, E., Becker, J., Petersen, J. (2015). Developing a comprehensive model of hazard preparedness: lessons from the Christchurch earthquake. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 14, 37-45.
- Perry, R.W., Lindell, M.K. (2008). Volcanic risk perception and adjustment in a multi-hazard environment. *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 172, 170-178.
- Quan, L., Zhen, R., Yao, B., Zhou, X., Yu, D. (2017). The role of perceived severity of disaster, rumination, and trait resilience in the relationship between rainstorm-related experiences and PTSD amongst Chinese adolescents following rainstorm disasters. *Archives of Psychiatric Nursing*, 31(5), 507-515.
- Rana, I.A., Jamshed, A., Younas, Z.I., Bhatti, S.S. (2020). Characterizing flood risk perception in urban communities of Pakistan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 46, 101624.
- Rousseau, D.M., Sitkin, S.B., Burt, R.S., Camerer, C. (1998). Not so different after all: a cross-discipline view of trust. *Academy of Management Review*, 23(3), 393-404.
- Sheeran, P. (2002). Intention-behavior relations: A conceptual and empirical review. *European Review of Social Psychology*, 12(1), 1-36.
- Short Jr. J.F. (1984). The social fabric of risk: towards the social transformation of risk analysis. *American Sociological Review*, 49(6), 711-725.
- Siegrist, M., Cvetkovich, G. (2000). Perception of hazards: the role of social trust and knowledge. *Risk Analysis*, 20, 713-719.
- Sjöberg, L. (2000). Factors in risk perception. *Risk Analysis*, 20 (1), 1-11.
- Slovic, P. (1987). Perception of risk. *Science*, 80(236), 280-285.
- Slovic, P. (1992). Convergent validation of risk-taking measures. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 65(1), 68-71.
- Song, H.R., Kim, W.J. (2013). Effects of Risk Characteristic and Risk Perception on Risk Severity of Natural Disaster. *The Journal of the Korea Contents Association*, 13(4), 198-207.
- Spielman, S.E., Tuccillo, J., Folch, D.C., Schweikert, A., Davies, R., Wood, N., Tate, E. (2020). Evaluating social vulnerability indicators: criteria and their application to the Social Vulnerability Index. *Natural Hazards*, 100, 417-436.
- Terpstra, T., Lindell, M.K., Gutteling, J.M. (2009). Does communicating (flood) risk affect (flood) risk perceptions? Results of a quasi-experimental study. *Risk Analysis*, 29(8), 1141-1155.
- UNDRR (2024). *Afet riski*. <https://www.preventionweb.net/understanding-disaster-risk/component-risk/disaster-risk> (Erişim: 18.7.2024)
- UNISDR (2009). *2009 UNISDR Terminology on disaster risk reduction*. United Nations, Geneva, Switzerland.
- Vinnell, L. J., Milfont, T. L., McClure, J. (2023). Natural Hazard Versus Natural Disaster: Does Framing the Event Affect Preparedness Intentions, Attitudes, and Behaviour?. *Social Psychological Bulletin*, 18, 1-26.
- Watts, M.J., Bohle, H.G. (1993). The space of vulnerability: The causal structure of hunger and famine. *Progress in Human Geography*, 93, 43-67.
- Weinstein, N.D. (1989). Effects of personal experience on self-protective behavior. *Psychological Bulletin*, 105, 31-50.
- Wu, W.H., Zheng, J.J., Fang, Q.H. (2020). How a typhoon event transforms public risk perception of climate change: a study in China. *Journal of Cleaner Production*, 261(10), 121163.

Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma

- Zaremohzzabieh, Z., Samah, A.A., Roslan, S., Shaffril, H.A.M., D'Silva, J.L., Kamarudin, S., Ahrari, S. (2021). Household preparedness for future earthquake disaster risk using an extended theory of planned behavior. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 65, 102533.
- Zhao, Y., Ni, Q., Zhou, R. (2018). What factors influence the mobile health service adoption? A meta-analysis and the moderating role of age, *International Journal of Information Management*, 43, 342-350.

Ek 1. Anket Soruları

Risk Algısı (RA)

Ekonomik Risk (ER)

- ER1. Kişisel ve aile mülklerinin kaybı olabilir.
- ER2. Denizde gemi kaybı yaşanabilir.
- ER3. Ev ve bina yıkımı gerçekleşebilir.
- ER4. Altyapı kaybı olabilir.
- ER5. Mahsul kaybı olabilir.
- ER6. Hizmet sektörü kayıpları gerçekleşebilir.
- ER7. Endüstriyel kayıplar olabilir.
- ER8. Sigorta tazminatı istenebilir.

Kişisel Risk (KR)

- KR1. Kişisel güvenlik riski ortaya çıkabilir.
- KR2. Kişisel zihinsel sağlık etkisi ortaya çıkabilir.
- KR3. Aile üyelerinin güvenliği riske girebilir.
- KR4. Yaşam kalitesi etkilenebilir.
- KR5. Okullarda verilen günlük eğitime etkisi olabilir.
- KR6. Günlük seyahatlere etkisi olabilir.

Çevresel Risk (CR)

- CR1. Sel durumu heyelanlar ve çamur kaymalarına neden olabilir.
- CR2. Elektrik kesintisi riski vardır.
- CR3. Nesnelerin, ağaçların ve telefon direklerinin afet nedeniyle devrilme riski vardır.
- CR4. Trafik kazası riski olabilir.
- CR5. Sel durumunda kanalizasyon kapağı sürüklenip gidebilir.
- CR6. Sel durumunda göllenme riski vardır.
- CR7. Afetlerin bulaşıcı hastalık ortaya çıkarma olasılığı vardır.
- CR8. Aşırı yağışlardan dolayı su baskınları riski vardır.

Algılanan Kırılganlık (AK)

- AK1. Yaşadığım yer afetlere karşı savunmasız.
- AK2. Afetlerin sonuçlarından kaçınabileceğimi düşünmüyorum.
- AK3. Afetlerin olduğu yerde her şeyi yok edebileceğini biliyorum.
- AK4. Bulunduğum yer daha önce de afete maruz kalmıştı.
- AK5. Etrafımdaki insanların afetlere karşı savunmasız olduğunu hissediyorum.
- AK6. Afetlere karşı savunmasız olduğumu hissediyorum.

Algılanan Şiddet (AS)

- AS1. Herhangi bir afetten ciddi şekilde etkilenecek bir bölgede olduğumu hissediyorum.
AS2. Afetlerin insanlık için bir tehdit olduğunu düşünüyorum.
AS3. Afetlerin can kaybına ve ölüme yol açacağını biliyorum.
AS4. Afetlerin ülkemizi ve çevremizdeki ülkeleri ağır şekilde vuracağını biliyorum.

Afete Yönelik Tutum (TT)

- TT1. Afetlere hazırlanabileceğimi hissediyorum.
TT2. Afetlere hazırlanmak gerekir.
TT3. Afet hazırlığı konusunda endişeleniyorum.
TT4. Ne zaman afetleri düşünsem kendimi stresli hissediyorum.
TT5. Afetleri düşündüğümde kaygılanırım.
TT6. Bölgenin her hangi bir afetten etkileneceğini bildiğim için endişeleniyorum.
TT7. Afetlere hazırlanmanın benim sorumluluğum olduğunu biliyorum.

Afete Hazırlanma Niyeti (NY)

- NY1. Afetlere hazırlık konusunda bilgi almayı planlıyorum.
NY2. Afetleri azaltmak için uygun yönergeleri bulmayı düşünüyorum.
NY3. Afet tatbikatlarına katılmayı düşünüyorum.
NY4. Afetlere hazırlık konusunda uygulama yapan programlar varsa katılırım.

Güven (GV)

- GV1. Afetlerle ilgili olarak (sel gibi hava olaylarına yönelik) Meteoroloji Genel Müdürlüğü'ne güvenirim.
GV2. Afetlerle ilgili olarak (Deprem gibi) Kandilli Rasathanesine güvenirim.
GV3. Afetlerle ilgili diğer uzman kurum ve kuruluşlara güvenirim.
GV4. Afetlerle ilgili devlet kurumlarına güvenirim.
GV5. Afetlerle ilgili diğer sivil toplum kuruluşlarına güvenirim.

T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU

DEĞERLENDİRME RAPORU

Toplantı Tarihi : 03//7/2024

Toplantı K. Sayısı : 2024/262

Dr.Öğr. Üyesi Arzu TUYGUN TOKLU ve Doç.Dr.İsmail Tamer TOKLU'nun "Afetlere Hazırlık Niyetini Etkileyen Risk Algısı Üzerine Araştırma" isimli proje çalışması kapsamında yürütülecek çalışmalar için izin talebi kurulumuzca değerlendirilmiş olup;

- ☒ Etik açıdan uygun bulunmuştur.
- ☐ Etik açıdan uygun bulunmamıştır.
- ☐ Etik açıdan önerilen değişikliklerin yapılmasıyla uygun bulunmuştur.

Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ

Başkan

TİYATRONUN KAVRAMSAL SINIRLARI: TEATRALLİK KAVRAMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR YAPISÖKÜM

CONCEPTUAL BOUNDARIES OF THEATRE: A CRITICAL DECONSTRUCTION OF THE CONCEPT OF THEATRICALITY

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ГРАНИЦЫ ТЕАТРА: КРИТИЧЕСКАЯ ДЕКОНСТРУКЦИЯ ПОНЯТИЯ ТЕАТРАЛЬНОСТИ

Orkun ÖNGEN*

ÖZ

Bu çalışmada, tiyatro kuramında sıkça bahsedilen teatrallik kavramı, kavramsal bir yapısöküme tabi tutularak eleştirel bir bakış açısıyla incelenmektedir. Teatrallik olgusu, kuramsal alanda çoğu zaman kendi üzerine kapanan totolojik bir söylem üretme eğilimi göstermektedir. Bu nedenle teatrallik kavramının ifade etmeyi amaçladığı estetik bağlamdan uzaklaşarak soyut bir gösteren haline gelmesi bu çalışmanın temel tartışmasını oluşturmaktadır. Çalışma, alan yazındaki teatrallik olgusu üzerine kaleme alınmış akademik metinleri yapısöküm yöntemiyle inceleyerek, kavramın teorik geçerliliğini nasıl yitirerek tartışmalı bir gösteren haline geldiğini tartışmaktadır. Tiyatro sanatında teatrallik kavramı, tiyatronun zaten içkin yapısal özelliklerini yeniden adlandırmaktan öteye geçmeyen totolojik bir söylem biçimi üretmektedir. Özellikle teatrallik olgusu üzerinden yürütülen kuramsal tartışmalar, tiyatronun özünde var olan temsil ilişkisini göz ardı ederek, kavramsal bir müphemlik durumu yaratmaktadır. Ayrıca, sanat formlarının özünü biçimlendirmeye başlayan teknolojik araçlardaki değişim, tiyatro sanatının sahip olduğu özsel nitelikleri değiştirerek tiyatroyu kendi estetik formundan uzaklaştırmaktadır. Bu durum, tiyatro sanatının özünde sahip olduğu temsil niteliğinin ikincil plana atılarak başka estetik formlara doğru dönüşmesine neden olmaktadır. Tiyatronun temsil doğasına yönelik bu müdahale, tiyatro sanatında neyin teatral olduğundan ziyade tiyatrodaki temsil ilişkisinin günümüzde ne ifade ettiği sorusu üzerine odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Çalışmada, tiyatronun yalnızca teatrallik kavramı üzerinden tanımlanmasının, tiyatronun özünde var olan temsil ilişkisini totolojik bir önerme biçimine dönüştürerek aslında kavramsal bir anlam yitimine neden olduğu, yapılan kalitatif tespitlerle açıklanmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda teatrallik kavramı etrafında örülen kuramsal söylemin, tiyatronun gerçek varoluş nedenini anlamaya

* **ORCID:** [0000-0002-3211-4972](https://orcid.org/0000-0002-3211-4972), Dr. Öğr. Üyesi Ordu Üniversitesi, Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi, Tiyatro Bölümü, Oyunculuk Ana Sanat Dalı. orkunongen@msn.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Öngen, O. (2025). TİYATRONUN KAVRAMSAL SINIRLARI: TEATRALLİK KAVRAMI ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR YAPISÖKÜM. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 63-74. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1687657>

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

değil, aksine bu varoluş nedeninin üzerini örten bir gösterge yığının dönüşmekte olduğu, çalışmanın sonuç bölümünde yapılan nitel değerlendirmeler çerçevesinde açıklanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tiyatro kuramı, eleştirel kuram, teatrallik, totoloji, yapısöküm

ABSTRACT

This study critically examines the frequently referenced concept of theatricality in theatre theory through the method of conceptual deconstruction. The phenomenon of theatricality often tends to generate tautological discourse, closing in on itself within theoretical discussions. Consequently, the transformation of theatricality into an abstract signifier, detached from the aesthetic context it intends to convey, constitutes the main focus of this research. The study analyzes academic texts that address the notion of theatricality, employing deconstruction to explore how the concept loses its theoretical validity and becomes a contentious signifier. In theatre art, the concept of theatricality produces a tautological discourse that merely renames the inherent structural characteristics of theatre rather than providing new theoretical insights. Particularly, theoretical debates on theatricality tend to neglect the representational relationship fundamental to theatre, thereby generating conceptual ambiguity. Furthermore, technological changes that begin to shape the essence of artistic forms are altering the essential qualities of theatre, distancing it from its original aesthetic form. This shift renders the representational nature of theatre secondary, leading to its transformation into alternative aesthetic forms. Such an intervention into the representational nature of theatre necessitates a shift of focus—from what is considered theatrical to what the representational relationship in theatre signifies today. This study argues, based on qualitative assessments, that defining theatre solely through the concept of theatricality transforms its inherent representational nature into a tautological proposition, resulting in a conceptual loss of meaning. Accordingly, the theoretical discourse constructed around the concept of theatricality is not aimed at understanding the true essence of theatre, but rather evolves into a cluster of signifiers that obscure its actual reason for being. This is demonstrated through qualitative evaluations in the conclusion of the study.

Keywords: Theatre theory, critical theory, theatricality, tautology, deconstruction

АННОТАЦИЯ

В данной работе рассматривается понятие театральности, широко используемое в теории театра, с критической точки зрения посредством метода концептуальной деконструкции. Явление театральности в теоретическом дискурсе часто демонстрирует тенденцию к самозамкнутой, тавтологической речи. В этом контексте основной предмет исследования составляет превращение театральности в абстрактный означающий, утративший связь с эстетическим контекстом, который он должен обозначать. Работа анализирует научные тексты, посвящённые театральности, с использованием метода деконструкции, чтобы показать, как данное понятие теряет свою теоретическую состоятельность и превращается в спорный означающий. В искусстве театра понятие театральности производит тавтологический дискурс, который лишь переименовывает уже присущие театру структурные особенности, не предлагая новых концептуальных обоснований. Особенно важно отметить, что теоретические споры вокруг театральности зачастую игнорируют фундаментальную для театра репрезентативную природу, создавая тем самым концептуальную неопределённость. Кроме того, технологические изменения, трансформирующие суть художественных форм, изменяют сущностные характеристики театра, отдаляя его от собственной эстетической формы. Это приводит к тому, что репрезентация, как основополагающее качество театра, отходит на второй план, способствуя его

превращению в иные эстетические формы. Такое вмешательство в природу театральной репрезентации требует сосредоточения внимания не столько на вопросе «что есть театральное», сколько на том, «что в современности означает театральная репрезентация». В работе делается попытка посредством качественного анализа объяснить, что определение театра исключительно через понятие театральности превращает его внутреннюю репрезентативную структуру в тавтологическое утверждение, что, в свою очередь, ведёт к концептуальной утрате смысла. Таким образом, теоретический дискурс, развёрнутый вокруг понятия театральности, вместо того чтобы способствовать пониманию истинной сущности театра, напротив, превращается в массив означающих, скрывающих суть его бытия, что будет продемонстрировано в заключительной части исследования через качественные оценки.

Ключевые слова: Теория театра, критическая теория, театральность, тавтология, деконструкция

1. GİRİŞ

Tiyatro tarihinde ve kuramsal literatürde “teatrallik” kavramı, genellikle tiyatro sanatına özgü olanı tanımlamak veya bu alana özgü bir temsil biçimini açıklamak için kullanılmaktadır. Ancak, kavramın tiyatro terimi içindeki anlamına dair yapılan kuramsal çalışmalar, çoğu zaman bu kavramı tanımlamaktan ziyade kavramsal bir belirsizlik içine hapsolarak totolojik bir önerme biçimi yaratmaktadır. Tiyatronun teatral olduğunu ifade etmek, aslında tiyatro kavramını yine kendisiyle tanımlamaya çalışmak diğer bir ifadeyle totoloji yapmak anlamına gelir. Totoloji, bir kavramın ya da önermenin kendisini açıklamak için yine kendisine başvurulması, dolayısıyla yeni bir anlam ya da bilgi üretilmemesi durumudur. Bu sözcük Eski Yunanca tautó “aynı şey” ve lógos “söz, söyleme” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelir. Sözlük ifadesiyle totoloji, öznesiyle yüklemi aynı içeriğe sahip olan önerme anlamına gelmektedir (“totoloji”, 2015). Bu bağlamda teatrallik, tiyatronun doğasında zaten içkin olan bir özelliği kavramsal düzeyde yeniden adlandırmakta, fakat bu yeniden adlandırma yeni bir bilgi ya da anlam üretmekten ziyade, tiyatronun öz varlığını tekrar eden kuramsal bir soyutlamaya dönüşmektedir. Özellikle “oyun içinde oyun” ya da “tören içinde tören” gibi sıklıkla kendi içerisine kapanan ifade biçimleri üzerinden teatrallikğin açıklanmaya çalışılması, kavramın içeriğini netleştirmekten çok, onu kendi üzerine kapanan ve yeniden üreten bir soyut biçime doğru dönüştürmektedir. Jene Genet, Oğuz Atay ve Samuel Beckett’in oyunlarına yönelik yapılan çalışmalar, teatrallik olgusunun ne olduğunu açıklamak yerine, metinlerin özünde zaten var olan teatral (tiyatroya özgü) yapıların varlığını doğrulamaya yönelmenin ötesine geçememektedir. Bu bağlamda tiyatronun zaten teatral olduğu gerçeği göz önüne alındığında, yapılan bu doğrulamaların teatrallik olgusuna kavramsal bağlamda bir katkı sağlamadığı söylenebilir. Bu çalışmada, tiyatrodaki teatral olanı ayrı bir fenomen olarak tanımlamanın gereksizliğine işaret edilerek, teatrallik kavramının kendi üzerine kapanan bir totolojiye nasıl dönüştüğü, çalışma içerisinde seçilen akademik metinlerin önermelerine uygulanan yapısöküm yöntemi üzerinden tartışılmaktadır. Çalışma, teatrallik eğer tiyatronun içsel bir özelliği olarak zaten mevcutsa, onu kendi içine kapanan soyut bir kuramsal kategoriyle yeniden tanımlamanın totoloji yapmak anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Bu önerme minvalinde teatrallik konusuna yönelik seçilmiş olan akademik makaleler, çalışma içerisinde eleştirel bir bakış açısıyla incelenecektir.

Theatrum mundi, “dünya bir tiyatro sahnesidir” demektir (Sennett, 2020, s. 55-56). “İnsanlar (gerçek hayatta yaşayan/var olan) bu sahnede kendilerine verilen rolleri

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

oyunlar” önermesine yapılan atıfla tiyatro dışında tanımlanan “gerçek hayat” diğer bir ifadeyle “realite”, teatral (tiyatroya özgü) olarak tanımlanmaya çalışılmaktadır. İçinde yaşanan realite gerçeğin bizzat kendisidir, zaman zaman tiyatroyla benzerlik gösterebilir fakat tiyatronun bizâtihi kendisi değildir. Theatrum mundi kavramının savunduğu temel önerme, tiyatroda (sahnede) gösterilmeye çalışılan gerçeklik kavramının bir temsil meselesinden ibaret olduğudur. Bu bağlamda teatrallik olgusunda aslanan, tiyatronun teatral olduğu değil, tiyatronun gerçeği/realiteyi nasıl yansıttığı, temsil ettiği meselesidir. Bu nedenle *teatrallik* kavramına atfedilen bu kendi içine kapalı totolojik anlam yerine, tiyatro içindeki kuramsal ve estetik işleyişi tabir eden ve sadece tiyatroya özgü olanı tanımlayan bir kavram olarak değerlendirmek, konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Kavramın hem teorik hem de temsil düzeyindeki geçerliliğini sorgulamak; teatrallik kavramının -gerçek anlamda- ne olduğunun anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

2. AMAÇ, YÖNTEM VE KAPSAM

Çalışmanın amacı, tiyatro kuramında sıklıkla başvurulana ve zamanla içeriği müphem bir hal alan “teatrallik” kavramını eleştirel bir bakışla inceleyerek, bu kavramın çoğu zaman kendi üzerine kapanan totolojik bir söylem ürettiğini ortaya koymaktır. Teatrallik, çoğu kuramsal metinde tiyatroya özgü bir temsil biçimi olarak ele alınmakta ancak bu temsilin anlamı, sıklıkla tiyatronun zaten doğasında bulunan niteliklerin yeniden adlandırılmasıyla sınırlandırılmaktadır. Bu durum, kavramın kuramsal derinliğini arttırmak yerine, anlam kaybına yol açarak teorik bir geçersizlik türü olan totoloji üretmektedir.

Çalışma, yapısöküm yöntemi çerçevesinde kavramsal bir çözümleme yapmayı hedeflemektedir. Bu yöntemle, teatrallik olgusunun içeriksel tutarlılığı, tanımsal yeterliliği ve taşıdığı kuramsal işlev tartışmaya açılarak kavramın tiyatro sanatındaki yerine dair yeni bir değerlendirme biçimi ve bakış açısı önerilmiştir. Konuyla ilgili olan akademik metinler, teatrallik olgusunu açıklamaya çalışan fakat tanımı yine kendisine referansla kuran söylemler açısından incelenerek, metinler içerisindeki totolojik önermeler açığa çıkarılmıştır.

Yapısöküm metodu Jacques Derrida tarafından geliştirilen ve sosyal bilimlerde özellikle metin çözümleme, eleştirel kuram ve kavram analizi alanlarında uygulama alanı bulan bir yaklaşımdır. Yapısöküm yöntemi, anlamın sabit ve kesin olmadığını, her kavramın başka kavramlara bağımlı olarak kurulduğunu ve bu ilişkilerin içinde çelişkiler, belirsizlikler ve gerilimler taşıdığını ileri sürer (Derrida, 2016, s. 70). Bu yöntem, belirli bir kavramın ya da söylemin kendi iç çelişkileri üzerinden çözümlenmesini amaçlar. Böylece yüzeyde tutarlı görünen düşünce yapılarının altındaki totolojik önerme biçimlerini, bastırılan anlamları ya da kendine referanslı fasit döngüleri açığa çıkarır. Sosyal bilimlerde yapısöküm yöntemi, genellikle metin bazlı çalışmalarda, kuramsal kavramların çözümlemesinde eleştirel kuram çerçevesinde sıkça başvurulana bir yöntem türüdür. Örnek vermek gerekirse, Guba ve Lincoln, yapısöküm yönteminin pozitivist doğrulamaya ilkelerine karşı eleştirel epistemolojik bir duruş sergileyerek, söylemlerin arkasındaki güç ilişkilerini ve ideolojik ön kabulleri açığa çıkarmaya yönelik olduğunu savunmuşlardır (Guba & Lincoln, 1994, s. 113). Benzer biçimde Lather, yapısökümün yalnızca bir çözümleme tekniği değil, aynı zamanda bilgi üretiminde varsayılan nesnellik, otorite ve anlam bütünlüğüne karşı sorgulayıcı bir yöntem olduğunu savunur (Lather, 1991, s. 13). Türkiye’de tiyatro alanında yapısöküm yönteminin uygulandığı akademik çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, bu alanda dikkat çeken bazı örnekler mevcuttur. Örneğin, Funda Sakaoğlu’nun yüksek lisans tezinde Duşan

Kovaçevic'in *İntiharın Genel Provası* adlı oyunu yapıbozumcu eleştiri yöntemiyle incelenmiştir (Sakaoğlu, 2013, s. 46-54). Sakaoğlu, metindeki ikili karşıtlıklar ve ertelenen anlam üretimi üzerinden yapısökümcü bir çözümleme biçimi sunarak, tiyatro metinlerinin sahip olduğu farklı anlamsal katmanları açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Benzer biçimde, Ebru Aracı'nın Ferhan Şensoy'un metinleri üzerine gerçekleştirdiği çalışmada ise Türk tiyatrosunun özünde sahip olduğu biçimler çağdaşlaştırılma süreci kapsamında, içeriksel süreklilikler ve normatif söylemler bağlamında yapısökümcü bir perspektifle ele alınmıştır (Aracı, 2012, s. 1). Bu çalışma, Türk tiyatro metinlerinin yapısöküm yöntemiyle nasıl analiz edilebileceğine dair araştırmacılara önemli bir bakış açısı sunmaktadır. İbrahim Güngör'ün Hamlet üzerine gerçekleştirdiği çalışmada ise Derrida'nın "musallat bilim" (hauntology) kavramı temel alınmış; hayalet figürü aracılığıyla bireyle toplumsal ve politik yapılar arasındaki paradoksal ilişki sorgulanmıştır (Güngör, 2024). Güngör'ün bu çalışması, tiyatro metinlerinin yapısöküm yöntemiyle felsefi ve ideolojik düzeyde çözümlemesine imkân sağlamaktadır. Bu örnekler, yapısöküm yönteminin Türkiye'deki tiyatro araştırmalarında sınırlı sayıda da olsa uygulandığını göstermektedir. Bunlara ek olarak, Konuralp Koz ve Mehmet Sezai Türk'ün çalışması yapısöküm yönteminin sanat alanında nasıl işlevselleştirilebileceğine dair teorik bir çerçeve sunmakta (Koz & Sezai Türk, 2022); Hayrullah Yanık ise yöntemin temel kavramlarını açıklayarak yapısöküm metodunun edebiyat ve felsefe disiplinlerindeki izdüşümlerini tartışmaktadır (Yanık, 2016).

Çalışmada yapısöküm yönteminin kuramsal çerçevesi, teatralite kavramının kavramsal olarak nasıl kurulduğu, hangi epistemolojik dayanaklarla temellendirildiği ve söylemsel olarak nasıl yeniden üretildiği soruları ekseninde şekillenmiştir. Amaç, teatralite kavramının kuramsal açıklamalarında ortaya çıkan totolojik önermeleri, belirsizlikleri ve kendi kendini tekrar eden açıklama biçimlerini göstererek, bu kavramın tiyatro kuramındaki meşruiyetini ve işlevini eleştirel olarak tartışmaktır.

Bu bağlamda çalışma, Türkiye'de teatralite kavramı üzerine akademik düzeyde gerçekleştirilmiş dört temel akademik kaynağı incelemektedir. Zeynep Erdal Öztopenlar, Beliz Güçbilmez, Elif Tüfekçi ve Melike Saba Akım'ın çalışmaları, kavramın farklı düşünsel gelenekler ve kuramsal yaklaşımlar doğrultusunda nasıl tanımlandığını göstermek açısından önemlidir. Ayrıca, bu çalışmanın teatralite konusuna yönelik kuramsal inceleme kapsamını oluşturmaktadır. Söz konusu metinlerde teatralite kavramının ne olduğu/ifade ettiği sorgulanmış ve totolojik bir önerme biçimi oluşturup oluşturmadığı çalışma içerisinde yapılan incelemelerle değerlendirilmiştir.

3. PROBLEM VE LİTERATÜR

Tiyatro kelimesi, Fransızca *théâtre* "sahne gösterisi" sözcüğünden Türkçe'ye geçmiş olup kökeni Latince aynı anlama gelen *theatrum* sözcüğünden evrilmiştir. Eski Yunanca'da ise *theatron* sözcüğüne dayanır. Theatron, "seyir yeri, gösteri yeri" anlamlarına gelir. Eski Yunanca'da "bakmak, görmek, seyretmek, izlemek" fiiline karşılık gelen *Thea* sözcüğüne +tēr eki getirilerek türetilmiştir ("Tiyatro, teatral", 2015). Tiyatro sözcüğüne dair bu etimolojik köken takip edildiğinde, sözcüğün batı kökenli dillerden Türkçe'ye girerek tiyatro kelimesine evrildiği görülür. Teatral kelimesi ise Türkçe'ye Fransızca *théâtral* kelimesiyle girmiştir. Fransızca kullanıldığı anlamıyla "tiyatroya özgü, tiyatro özelliği taşıyan, tiyatroya dair" anlamlarına gelmektedir ("Teatral", 2022). Türkçe'ye tam olarak çevrilecek olursa belki tiyatrosal denilebilir. Fakat -genelde- tiyatroya dair, tiyatroya özgü olana teatral demek günümüzde daha uygun ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Tıpkı sinemaya dair, sinemaya özgü olana; sinemasal demek yerine sinematik veya müziğe özgü olana müziksel demek yerine

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

müzikal denilmesi gibi. Türkçede “-sal / -sel” eki, isim köklerine eklenerek “ilişkili, dair olan” anlamı katan bir sıfat türetme ekidir. Bu ek, özellikle Fransızca ve Latince kökenli kavramlarla yaygınlaşmış; fiziksel, toplumsal, mantıksal gibi soyut ya da bilimsel terimlerde sıkça kullanılır hâle gelmiştir. Ancak “tiyatrosal” ya da “sinemasal” gibi kelimeler teknik olarak türetilebilir olsalar da yerleşik kullanımda pek tercih edilmezler. Bunun yerine teatral (Fr. théâtral) ya da sinematik (Eng. cinematic) gibi yabancı kökenli sıfatlar daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu tercih hem kültürel alımlamayla hem de dilin doğal evrimiyle ilişkilidir. Bu nedenle tiyatroya dair bir nitelik belirtirken “teatral” sözcüğü yaygınlık kazanmış; “tiyatrosal” ise teknik olarak mümkün olmasına rağmen kullanımda geri planda kalmıştır. Konuyla ilgili “-sal / -sel” ekine yönelik ayrıntılı bilgi için bkz: (Akbaş, 2018).

Teatral kelimesi -genellikle- iki temel anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, “tiyatroya özgü, tiyatroya dair” olan anlamıdır; yani bir tiyatro eserinin biçimsel ve anlatımsal özelliklerini taşıyan durumları ifade eder. Örneğin, “Performansın teatral dili, seyirciyle doğrudan bir ilişki kurmayı başardı.” denildiğinde icra edilen performansın tiyatro sanatına özgü olan bir niteliğini vurgular. İkinci anlamı ise sözcüğün daha pejoratif anlamlarda kullanıldığı “abartılı, gösterişli ve yapay” olan bir tavrı ifade etmektedir. Günlük dilde, bir kişinin hareketlerinin veya tepkilerinin doğallıktan uzak, sanki bir sahne performansı sergiliyormuş gibi olması anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin, “Tepkileri fazla teatraldı, sanki rol yapıyordu” cümlesinde, kişinin doğal olmayan, sahneye özgü bir ifade biçimi kullandığı ima edilir. Bu ikinci anlam, tiyatro tarihine bakıldığında 18. yüzyıldan itibaren tiyatrodaki temsilin abartılı gösterimine dair eleştirilerle birlikte ortaya çıkmış olan bir anlamdır (Sennett, 2020, s. 152). Teatral olan, sadece tiyatro sanatına özgü bir kavramken, zamanla daha geniş bir kullanım alanına yayılarak; yapaylık, gösteriş, gerçeklikten uzak vb. anlamlar kazanmıştır. Bunun altında tiyatronun teatral olması değil, tiyatro sanatındaki temsil biçiminin var olan gerçeklikten uzaklaşması yatar. Diğer bir ifadeyle tiyatronun sahne üzeri -temsil ettiği- göstergeleri, günümüze doğru gelindiğinde belirli bir izleyici kitlesinin realitesini artık karşılamamaya başlar. Bu durum ise aslında tiyatro sanatında bir temsil krizinin var olduğunu işaret eder (Çelik, K., 2003, s. 38). Bu anlatılan nedenlerden ötürü günümüz tiyatro teorisinde ve eleştirisinde, teatral kelimesi hem bir anlatım biçimi hem de bir kavramsal tartışma unsuru olarak kullanılmaktadır. Bu etimolojik izlek takip edildiğinde teatrallik kavramının nasıl zamanla anlam değiştirerek farklı bağlamlarda yorumlandığı açıkça görülebilir.

Teatrallik kavramı, tiyatro kuramında sıklıkla başvurulmuş ancak içerik bakımından giderek genişleyen, dolayısıyla müphem bir hale evrilen anlamlara karşılık gelmektedir. Kökeni itibarıyla “tiyatroya özgü/dair olan” anlamına gelen bu kavram, zamanla yalnızca tiyatro sanatını değil, gündelik hayat, edebiyat, görsel sanatlar ve hatta politik temsil gibi pek çok farklı alanı kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Féral, 1982; Fischer-Lichte, 2008). Bu genişleme, kavrama çok yönlülük kazandırmakla birlikte, kendisine atfedilen gerçek anlamı sabitlemeyi zorlaştırmış ve çeşitli kuramsal belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Günümüzde teatrallik yalnızca estetik ya da biçimsel bir unsur olarak değil, aynı zamanda temsile, algıya, seyirciyle kurulan ilişkiye ya da gerçekliğin inşasına dair bir sorgulama aracı olarak da ele alınmaktadır.

Literatürde bu kavrama ilişkin çeşitli yaklaşımlar dikkat çeker. Josette Féral, teatrallığı hem oyuncu hem de seyirci açısından “sahneleme anındaki farkındalık” olarak tanımlar. Oyuncunun icrası sırasında gündelik mekânı bilinçli bir şekilde dönüştürmesi ve bu dönüşümün izleyici tarafından fark edilerek teatral bir çerçeveye oturtulması, Féral’a göre teatral olanın oluşum koşullarını belirler. Bu süreçte hem oyuncu, yaptığı

eylemin temsil niteliğinin farkındadır; hem de izleyici, bu temsili izlemekte olduğunu bilerek ona anlam kazandırır (Féral & Bermingham, 2002, s. 97). Bu nedenle teatral olan Féral’a göre sahne üzerindeki temsilde değil, gerçeklik ile temsil arasındaki sınırın sürekli olarak oynadığı yerde oluşur. Michael Fried ise teatralliği resim sanatı bağlamında ele alarak “izleyiciye oynayan” sanatsal formları araştırmasında eleştirir (Fried, 1998, s. 48). Denis Diderot ise teatralliği doğrudan temsil sorunsalıyla ilişkilendirerek, tiyatronun gerçeğin kendisini değil, onun düzenlenmiş bir temsilini sunduğunu savunur (Diderot, 2000, s. 27). Tüm bu yaklaşımlar, teatralliğin yalnızca sahne üzerindeki biçimsel bir düzenleme değil, aynı zamanda epistemolojik bir pozisyonu olduğunu da ortaya koyar.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1 Teatrallik Kavramına Yönelik Kuramsal Çerçeve ve Tartışma

Öztopanlar’ın teatrallik üzerine kaleme aldığı iki çalışması ile konuya yönelik kitabı, teatrallik kavramını, tarihsel, felsefi ve sahneleme pratikleri çerçevesinde ele alarak disiplinlerarası bir perspektif olarak sunmayı amaçlamaktadır (Öztopanlar, 2017, 2019, 2021). Ancak bu metinlerdeki ortak yaklaşım, teatralliği tanımlamaya çalışmaktan çok, onu sürekli ertelenen ve çoğaltılan bir kuramsal zeminde konumlandırmaktadır. Yazarın, “mimesis”, “temsil”, “illüzyon”, “theatrum mundi” ve “oyun içinde oyun” gibi kavramlar çerçevesinde oluşturduğu bu söylemi, teatrallik kavramını sahne üzerindeki somut estetik işleyişten uzaklaştırmakta; Baudrillard, Derrida, Lacan gibi düşünürler aracılığıyla teatrallik kavramını “yarık”, “boşluk”, “yerinden edilme” gibi metaforik ve soyut anlamlara taşıyarak var olan kavramsal belirsizliği daha da derinleştirmektedir. Bu kavramsal çoğulluk hali, teatralliğe anlam kazandırmak yerine onu hem her yerde hem de hiçbir yerde olabilecek bir forma dönüştürmekte, böylece kavramın kendisini tanımlamaktan sürekli olarak uzaklaştırmaktadır. Öztopanlar’ın çalışmaları, teatrallik olgusunu açıklayıcı bir kavramsal çerçeveye oturtmak yerine, onun teorik izini sürerek kavramın muğlaklığını pekiştirir. Ayrıca çalışmalarında, teatrallik kavramı sürekli oyun ile gerçeklik arasındaki “yarık”ta meydana gelen bir olgu olarak tanımlanır (Öztopanlar, 2021, s. 30-32). Bu noktada Féral ’ın teatrallik tanımına bakmak açıklayıcı olacaktır: Féral çalışmasında teatral olanın sahne üzerindeki temsilde değil, gerçeklik(realite) ile temsil arasındaki sınırın sürekli olarak oynadığı yerde oluştuğunu söyler. Bu tür durumlar Féral’e göre, teatral mekânı/alanı “dışarı” ve “içerisi” olarak ikiye bölen bir yarık (cleft) oluşturur. Bu aradalık hali veya diğer bir ifadeyle bu geçiş durumu olmadan tiyatrodaki gündelik olan olduğu gibi kalır ve bir temsil biçimi (teatrallik) oluşturmaz. Bu, teatral olanı -yani tiyatronun kendisini bile- olanaksız hâle getiren bir durumdur. Teatrallik kavramı sürekli oyun ile gerçeklik arasında salınan bir sarkaç değil, aksine temsil anındaki oyuncu ile izleyicinin konumlarına göre yarattıkları *farkındalık haline* yönelik bir durumdur (Féral & Bermingham, 2002, s. 97-98). Fakat Öztopanlar, Féral’dan ödünç aldığı (cleft) yarık kavramsallaştırmasını teatrallik olgusu üzerindeki tüm dikotomik (ikili) durumlar üzerine uygulamaya çalışır. Bu da teatrallik kavramını bazen hakikatin taklidi, bazen onun yerinden edilmesi, bazen de seyircinin bilincinde beliren bir farkındalık olarak sunulması vb., sonuçlara ulaşmasına neden olur. Öztopanlar’ın bu yaklaşımı, teatrallik kavramının sınırlarını bulanıklaştırmakta ve aynı zamanda neredeyse her şeyin teatral olabileceği (tiyatrodaki teatrallik gibi) bir önerme biçimine ulaşmasına yol açmaktadır (Öztopanlar, 2019). Bu varsayım, teatralliği belirli bir estetik yapı içinde sabitlemek yerine, onu sürekli “yarık” ve “aradalık” gibi geçişli, muğlak alanlarda tanımlamaya yönelir. Ayrıca, teatralliği somut bir estetik ya da gösterim biçimi olmaktan çıkararak neredeyse ontolojik bir krize dönüştürür.

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

Çalışmasının sonunda ulaşılan “ölümcül teatrallik” kavramsallaştırması ise, Genet’in oyun içindeki oyun yapısından yola çıkarak, kavramın hem yokluğunu hem varlığını aynı anda sürdürmeye çalışan çelişkili/paradoksal bir ikilik sunar (Öztopanlar, 2021, s. 49, 2021, s. 78, 79, 82). Bu değerlendirmeler ekseninde, Öztopanlar’ın teatrallik olgusuna yönelik çalışmalarında teatrallliği tanımlamaktan çok, teatrallliği teorik bir soyutluk içinde çoğaltarak tiyatroya özgü olanı yine kendisiyle (tiyatroyla) açıklamaya/tanımlamaya çalıştığı tespitinde bulunulabilir. Bu öne sürülen nedenlerden ötürü Öztopanlar’ın ifade ettiği teatrallik kavramı için bu çalışmanın temel önermesi olan kendi içine kapalı totolojik bir ifade biçimi ürettiği savı doğrulanabilir.

Güçbilmez’in *Tekinsiz Teatrallik: Sahne-dışı’nın Temsili* başlıklı çalışması, teatrallik kavramını Beckett’in tiyatrosu üzerinden sahne-dışına taşımaya yönelik özgün bir yönelim sunsa da kavramın tiyatroya özgü biçimsel bir estetik mi yoksa daha geniş bir temsili yapı mı olduğuna dair bir netlik sunmamaktadır (Güçbilmez, 2004). Sahne dışını tekinsizlikle ilişkilendiren metin, Freud’un “unheimlich” kavramından yola çıkarak teatral olanın yalnızca görünürde değil, görünmeyenle de üretildiğini öne sürer (Güçbilmez, 2004, s. 26, 30). Ancak bu yaklaşım, teatrallik kavramını biçimsel ya da estetik bir nitelik olarak ele almaktan uzaklaşıp, varlık-yokluk, bilinç-bilinçdışı gibi felsefi ikiliklerin (dikotomi) alanına taşıyarak kavramı temsilden çok metafizik düzeyde bir imkânsızlık olarak sunar. Beckett’in oyunlarındaki boşluklar, suskunluklar ve temsil edilemeyen alanlar üzerinden kurulan teatrallik anlayışı, tiyatronun sahneleme pratiklerinden ziyade, yokluk ve eksiklik üzerinden inşa edilen bir kavramsal önerme biçimine dönüştürür. Güçbilmez bu durumun teatral temsilin sınırlarını aşındıran bir “tekinsiz teatral alan” yarattığını öne sürer (Güçbilmez, 2004, s. 28). Böylece metin, teatrallik olgusunu tiyatronun dışına çıkarırken, kavramı hem yerinden eder hem de estetik tanımını belirsizleştirir. Güçbilmez’in çalışması, teatral olanın görünmeyenle, dışlananla, eksik olanla özdeşleştirilmesi bağlamında önemli bir sorgulama alanı açsa da kavramın belirli bir estetik ya da sahneye özgü bir temsille ilişkilendirilmesini askıya alarak, bu çalışmanın temel önermesinde yer alan totolojik ve soyutlama temelli teatral söylem biçimini yeniden üretir. Güçbilmez’in bu yaklaşımı için teatrallik kavramının estetik sınırlarını muğlaklaştırarak, kavramın tanımlanabilirliğini ortadan kaldırdığı söylenebilir.

Tüfekçi’nin *Oğuz Atay’ın “Oyunlarla Yaşayanlar” Oyununda Teatrallik* başlıklı makalesi, Atay’ın üstkurmaca tekniğini teatrallik kavramı üzerinden çözümlmeyi hedeflerken, teatrallliği “oyun içinde oyun”, “kurmaca içinde kurmaca” gibi -tıpkı Öztopanlar’ın çalışmalarında olduğu gibi- çoğul düzlemlerle ilişkilendirerek kavrama biçimsel bir derinlik kazandırmaya çalışır (Tüfekçi, 2006). Metin, tiyatro kuramının klasik ve çağdaş referanslarını (Nietzsche, Fried, Féral, Brecht vb.) Atay’ın dramaturjik yapısına bağlarken, özellikle Coşkun karakterinin yazdığı ve yaşadığı oyunlar aracılığıyla gerçek ve oyun arasındaki geçişkenliği teatrallik kavramıyla eşleştirir (Tüfekçi, 2006, s. 65). Tüfekçi’nin teatrallliği yalnızca metin içi yapıların çok katmanlılığıyla açıklamaya çalışması, kavramı sürekli soyut bir düşünsel düzlemde tutarak onun estetik ya da sahneleme bağlamındaki işleyişini yeterince açıklamaz. Ayrıca, çalışmasında teatrallik olgusu hem dramatik bir teknik hem de felsefi bir sorgulama aracı olarak düşünülse de kavramın tiyatroya özgü biçimsel niteliği ile edebiyatın üstkurmaca yapıları arasında var olan kategorik ayırmadan açıkça söz etmemektedir. Tüfekçi’nin bu bakış açısı için teatrallüğün kavramsal sınırlarını muğlaklaştırdığı tespitinde bulunulabilir. Teatrallik, metin içinde bulunan “oyun içinde oyun” kavramsallaştırmasıyla sürekli olarak yeniden üretilip, çoğaltılırken aynı zamanda kendi üzerine kapanan kuramsal bir fasit döngü oluşturur. Tüfekçi çalışmasının kuramsal

arka planını zengin bir biçimde örgütlemesine karşın, teatrallliği bir gösterim/temsil biçimi olarak değil, metinsel ve zihinsel bir oyun düzlemi olarak ele alır. Tüfekçi'nin çalışması bu tespitler minvalinde düşünüldüğünde, bu çalışmanın merkezinde yer alan teatrallik kavramının kavramsal olarak soyut ve totolojik bir önerme haline dönüştüğü yönündeki temel eleştiriyi doğrular niteliktedir.

Akım'ın *Karşı-Teatral Bir Düş: İnsansız Tiyatro* başlıklı makalesi, insan-oyuncunun sahneden kaldırılması fikrini post-human bir estetik bağlamda ele alarak, çağdaş tiyatrodan insan-merkezli temsil sistemlerinin dönüşümünü tartışmaktadır (Akım, 2023). Kleist, Craig, Maeterlinck ve Meyerhold gibi öncü düşünürlerden başlayarak, Goebbels, Castellucci ve Rimini Protokoll gibi güncel örneklerle uzanan geniş bir yelpazede insan-sonrası tiyatro anlayışını tarihsel ve kuramsal olarak izlemektedir. Akım, bu tarihsel izleği “karşı-teatral” bir tahayyülün izleri olarak konumlandırmakta ve oyuncusuz bir tiyatroyu, tiyatronun ontolojik bileşenlerini yerinden eden bir estetik yönelim olarak sunmaktadır. Ancak oyuncuyu tiyatrodan tümüyle çıkarmaya yönelik bu yaklaşım, teatrallik kavramını sahnelemeye içkin estetik bir mesele olmaktan çıkarak bu sefer de tiyatro ile tiyatro-dışı arasındaki sınırları muğlaklaştırmaktadır. Ahtapot, robot, makine ya da kemik tozu gibi insan dışı varlıkların sahneye aktör olarak yerleştirilmesi, teatrallüğün tanımını neredeyse sınırsızlaştırmakta; oyuncunun yokluğu, teatrallliği bir temsil imkânsızlığına ya da estetik bir karşı teatral anlayışa doğru indirgemektedir (Akım, 2023, s. 40-41). Her ne kadar bu yaklaşım, insan-sonrası düşüncüyü sahne estetiğine başarıyla entegre etse de bu yönelimin tiyatronun bizâtihi kendisi için estetik ve kavramsal manada bir çözünme riski taşıdığı göz ardı edilmektedir. Bu durumu “oyuncusuz tiyatro, tiyatro değildir” önermesi üzerinden düşünmek gerekir, zira insansız tiyatro fikri önemli bir ontolojik ayrımı işaret eder. Nasıl ki müzik, müzisyen ve enstrüman olmadan üretildiğinde müzik değil yalnızca bir ses tasarımı haline geliyorsa, tiyatro da oyuncusuz icra edildiğinde artık tiyatro olmaktan çıkmakta ve bir tür görsel veya kavramsal sanat biçimine doğru dönüşmektedir. Sanat, canlılık ve insanla kurduğu etkileşim aracılığıyla tanımlanır; dolayısıyla bu etkileşimi yitiren bir sanat formu, kaçınılmaz olarak özünü de yitirir. Akım'ın çalışması bu anlamda, teatrallik kavramının sınırlarını aşırı genişleterek kavramsal çözünmeye neden olan eğilimlerin teorik nedenlerini açıklayan güncel bir değerlendirme sunmaktadır. Çalışmanın önemi, teatrallliği yine kendi içine kapanan soyut bir olgu olarak üretmek yerine, insansız tiyatro biçimleri ile bu tür benzer yönelimleri “karşı-teatral” bir estetik olarak kavramsallaştırmasında yatmaktadır. Bu yaklaşım, tiyatronun özsel bileşeni olan oyuncunun yokluğunu, tiyatronun sınırları içerisinde açıklamaya çalışmak yerine, bu yokluğu bilinçli bir kopuş olarak ele alır. Böylece Akım, tiyatronun temsile dayalı doğasının ötesine geçen deneysel formları tiyatrodan türeyen ama ona ait olmayan estetik yapılar (karşı-tiyatro) olarak yeniden tanımlar.

5. SONUÇ

Çalışmada, tiyatrodan teatrallik kavramının kuramsal, estetik ve terminolojik düzlemde nasıl ele alındığı, çeşitli akademik metinler üzerinden bir yapısökümüne tabi tutularak tartışılmıştır. Konuya yönelik Öztöpanlar, Güçbilmez, Tüfekçi ve Akım'ın çalışmaları, teatrallik olgusunu farklı düşünsel gelenekler ve temsil sistemleri üzerinden irdelemeyi amaçlasa da aslında ortak bir sorunla yüzleşmektedir: Teatrallik kavramı, tanımlanabilirliğini yitirerek kendisini sürekli yeniden üreten ancak belirli bir anlama sabitlenemeyen kuramsal bir kavrama doğru dönüşmektedir. Bu makalelerden Öztöpanlar, Güçbilmez, Tüfekçi'nin çalışmaları teatrallik kavramını, çoğu zaman “oyun içinde oyun”, “gösterim içinde temsil”, “yarıkta oluşan farkındalık” gibi üst üste binmiş

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallik Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

kavramsal çerçevelerle açıklamaya çalışmakta; fakat bu açıklamalar, kavramı tanımlamak yerine, onun etrafında dönen totolojik söylemi daha da güçlendirmektedir. Teatrallik, tiyatroya özgü olduğu varsayılan bir nitelik olarak ele alındığında, tiyatronun zaten kendinde var olan estetik nitelikleri yeniden adlandırmaktan öteye geçememekte, böylece “tiyatronun teatral olması” gibi kendi üzerine kapanan totolojik bir ifade biçimi ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde çalışmalarda söz edilen teatrallik kavramı, anlam üretmek yerine anlamın kendisini geciktiren soyut bir kuramsal boşluğa dönüşmekte böylece kavramın özünde sahip olduğu anlamsal tutarlılığı da ortadan kaldırmaktadır.

Bu noktada Akım’ın çalışması, diğer çalışmalardan ayrılan bakış açısıyla değerlendirilmeye değerdir. Akım’ın makalesinde öne sürülen oyuncusuz tiyatro fikri teatrallik kavramının sınırlarını zorlamakla beraber aynı zamanda bu sınır aşımı, tiyatronun özel bileşenlerinden olan seyirci ile canlı oyuncu etkileşimi düşüncesini ortadan kaldırdığından, artık tiyatrodan değil, başka bir sanat formundan söz etmek gerekecektir. Nasıl ki müzik müzisyen ve enstrüman olmadan üretildiğinde yalnızca bir ses tasarımına dönüşüyorsa, tiyatro da oyuncusuz kaldığında görsel ya da kavramsal bir enstalasyona doğru evrilmektedir. Sanatın canlılık ile insan etkileşimi nitelikleriyle tanımlanması düşüncesi göz önüne alındığında, bu etkileşimi kaybeden sanat formunun özünü de yitireceği açıkça anlaşılmaktadır. Akım’ın çalışmasının özgünlüğü ise tam da bu noktada başlar: Teatrallik kavramını soyut ve iç referanslı bir yapı olarak yeniden üretmek yerine, oyuncudan arındırılmış sahneleme biçimlerini “karşı-teatral” bir yönelim olarak tanımlayarak, çağdaş tiyatro estetiğinde eleştirel bir kırılma alanı açar. Böylelikle tiyatroya içkin olmayan unsurları, kavramın dışında bırakarak teorik açıdan bir netlik sağlamış olur. Akım’ın bu yaklaşımı, çalışmasını teatrallik tartışmaları içinde diğerlerinden ayırt edici kılmaktadır.

Değinilmesi gereken bir diğer önemli çalışma ise, teatrallik tanımı yapmaya çalışan Bülent Sezgin’in çalışmasıdır. Bu çalışmanın diğerlerinden ayrı tutulmasının nedeni belirli bir oyun veya metin üzerinden teatrallığın ne olduğunu göstermek yerine, doğrudan tarihsel bağlamda teatrallığın tanımını yapmaya çalışmasıdır. Diderot, Michael Fried, Josette Féral, Stanislavski ve Meyerhold gibi kuramcılarının yaklaşımlarını bir araya getirerek, kavramın tarihsel süreç içerisindeki farklı algılanma biçimlerini tartışmaya açmaktadır (Sezgin, 2010). Fakat bu çalışmanın da odak noktası, teatrallığın ne olduğuna dair açıklayıcı bir tanım geliştirmekten çok, bu kavramın nasıl yorumlandığını/algılandığını açıklamakla sınırlı kalmaktadır. Sezgin’in teatrallığa dair sunduğu iki temel tanımdan ilki teatrallığın bir anlamdan çok, bakan ve bakılan arasındaki dinamik ilişkiyi ifade eden bir olgu olduğu ve bu ilişkinin bir “öteki”nin varlığını zorunlu kıldığı yönündeki yaklaşımı, dikkate değer bir perspektif sunmakta ve tiyatrodaki temsilin izleyiciyle kurulan ilişki temelinde şekillendiğini rasyonel bir biçimde vurgulamaktadır. Ancak ikinci yaklaşım, yani teatrallığın gündelik gerçeklik ile sahne gerçekliği arasındaki mesafeyle tanımlanabileceği ve bu ilişkinin teatrallığın etkisini belirleyeceği yönündeki sav, tiyatronun doğasına ilişkin özel bir karışıklığa işaret eder. Sezgin, (2010) çalışmasında bu soruya cevap vermeyerek; “kimilerine göre teatrallığın yönü gerçek yaşam olmalı, kimilerine göre de sahnesele gerçeklik olmalıdır” şeklinde yorumlamaktadır. Bu soruya rasyonel bir cevap olarak, teatral olanın -hangi koşulda olursa olsun- gerçekliğin birebir kendisi olamayacağı; aksine, Diderot’un da belirttiği üzere, tiyatronun zaten kendisinin bir temsil sanatı/biçimi/formu olduğu söylenebilir. Fakat yapılan kuramsal tartışmalarda sürekli olarak bu durum göz ardı edildiği için kavram totolojik olarak kendi üzerine kapanan ve yine kendisiyle tanımlanan bir söylem biçimi haline dönüşmektedir. Tiyatrodaki sahnelenen şey, yaşamın doğrudan kendisi değil,

onun kurgulanmış ve estetik hale getirilmiş bir temsilidir. Dolayısıyla teatrallik olgusu, gerçekliğe ne kadar benzediğiyle değil, sahne üzerinde gerçeği *nasıl* temsil ettiğiyle anlam kazanan bir süreçtir. Bu açıdan bakıldığında, teatrallikğin yönünü sahne gerçekliği ya da gündelik yaşam gerçekliği (realite) üzerinden tayin etmeye çalışmaktansa, temsil olgusunun doğası içinde konumlandırmak daha açıklayıcı ve tutarlı bir yaklaşımdır olacaktır.

Özetlemek gerekirse, teatrallik üzerine alan yazında değerlendirilen metinlerin üçü teatrallik kavramını teorik düzeyde açıklamaya çalışırken, aslında kavramın tanımını yine kendisiyle yapmaya çalışmakta; yani kavramın ne olduğunu, yine teatral olanla açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım, klasik anlamıyla bir totoloji üretmektedir. Teatrallik, teatral olanla; teatral olan ise teatrallikle açıklanmaktadır. Bu kavramsal içe kapanma, yalnızca akademik dille değil, tiyatro teorisinin kendisinde gösterimin, gösterilenin veya diğer bir ifadeyle temsil edilenin ne olduğunun tanımlanamadığı bir krize işaret etmektedir. Teatrallik kavramı tiyatroya özgü estetik bir kategori olmaktan çok, kendi kendisini referans alan bir düşünsel yanılısamaya dönüşmekte; böylece kavramın kendisi sahne üzerinde değil kuramsal metinler içinde dolaşan bir gölgeye, bir boşluğa, bir yankıya indirgenmektedir. Burada esas mesele, teatrallikğin varlığı ya da yokluğu değil, tiyatronun temsil edici doğasından (gerçeği temsil etme biçiminden) giderek uzaklaşmasıdır. Teatrallik olgusunda ontolojik bir sorun bulunmamakla birlikte, kavramın çağdaş kuramsal yorumlarda aşırı soyutlaştırılması ve yapısal bağlamından sürekli olarak koparılması, tiyatro sanatının asli niteliği olan temsil ilişkisini bozuma uğratmakta; tiyatronun kendisini bir temsilden çok, temsilin imkânsızlığına dair bir simülakr'a yani kendisini gerçek olarak göstermeye çalışan bir görüngüye dönüştürmektedir.

Son söz olarak teatrallik kavramının, günümüzdeki temsil krizine nasıl eklemlendiği, iletişim çalışmaları ve teknolojik determinizm bağlamında yeniden düşünülmelidir. Marshall McLuhan'ın "araç mesajdır" anlayışı ile Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı birlikte düşünüldüğünde, sanat formlarının özünü biçimlendirmeye başlayan teknolojik araçlardaki değişimin, -realitedeki anlam yitimiyle birlikte- doğrudan ilgili sanat formunun kendisini değiştirdiği sonucuna ulaşılabilir (Baudrillard, 2016, s. 167, 208, 212; McLuhan & Fiore, 1967). Yeni araçların, kavramların ve temsillerin baskısı altında sanat formları, özellikle tiyatro ve sinema gibi temsile dayalı olanlar, kendi özsel yapılarından uzaklaşarak, başka disiplinlerle iç içe geçerek, zaman zaman kimlik kaybına uğrama gerçeğiyle karşı karşıyadır. Bu durum özellikle tiyatro ve sinema sanatlarının ikisinde birden günümüzde sıklıkla dile getirilen -var olan- temsil krizinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu tespit bu çalışmanın konusundan bağımsız üzerinde araştırma yapılması gereken özgün bir konudur. Ve aynı zamanda bu konu günümüz seyircisinin gerçeklik algısının değişimiyle de yakından ilişkilidir (Çelik, K., 2003, s. 42). Konuya yönelik yapılan bu çıkarımlardan ötürü, özünü kaybetmeye başlayan tiyatro gibi temsil sanatı formlarının -medium'un baskısıyla- artık kendi formunda varlığını sürdürmesi imkânsız hale gelmekte, bu durum ise tiyatronun özünde var olan temsil biçimini başka bir forma doğru dönüştürdüğü gerçeğiyle bizi karşı karşıya bırakmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, A. (2018). Türkçedeki sal/sel sorunu. *Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi* 68(795), içinde (s.36-38) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akım, M. S. (2023). Karşı-teatral bir düş: insansız tiyatro. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi*, (37), 36-43. <https://doi.org/10.26650/jtcd.1342205>

Tiyatronun Kavramsal Sınırları: Teatrallık Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yapısöküm

- Aracı, E. (2012). Ferhan Şensoy'un metinlerinde geleneksel halk tiyatrosunun çağdaşlaştırılma biçimleri (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2016). *Simülakrlar ve simülasyon* (O. Adanır, Trans., 10. bs.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Çelik, K., S. (2003). Modern sonrasında dramatik metinler. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 15(15), 36-95. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000015
- Derrida, J. (2016). *Of grammatology* (G. C. Spivak, Trans.). Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Diderot, D. (2000). *Aktörlük üzerine aykırı düşünceler* (S. E. Siyavuşgil, Trans.). Cumhuriyet Yayınları.
- Féral, J., & Bermingham, R. P. (2002). Theatricality: the specificity of theatrical language. *SubStance*, 31(2/3), 94-108. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/3685480>
- Féral, Josette. (1982). Performance and theatricality: the subject demystified (T. Lyons, Trans.). *Modern Drama*, University of Toronto Press, 25(1), 170-181.
- Fischer-Lichte, E. (2008). *The transformative power of performance: a new aesthetics* (S. Jain, Trans., 1. bs.). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203894989>
- Fried, M. (1998). *Art and objecthood*. Chigago: University of Chigago Press.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research, *Handbook of qualitative research*, içinde (s. 105-117). US: Sage Publications.
- Güçbilmez, B. (2004). Tekinsiz teatrallik / sahne-dışı'nın temsili: Eurydike olarak Beckett oyunları. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 20(20), 21-40. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000050
- Güngör, İ. (2024). Derrida'nın hayaletleri ile Hamlet'i yeniden sökmek: Hayaletleştirme. *Konservatoryum*, 11(2), 645-655. <https://doi.org/10.26650/CONS2024-1550238>
- Koz, K., & Sezai Türk, M. (2022). Metnin çoğul anlamlarına duyarlı bir okuma tarzı olarak yapısöküm yöntemi, *Sosyal bilimlerde güncel araştırma ve incelemeler III*, içinde (s. 325-338). Akademisyen Kitabevi.
- Lather, P. (1991). *Getting smart: feminist research and pedagogy within/in the postmodern* (1. bs.). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203451311>
- McLuhan, H. M., & Fiore, Q. (1967). *The medium is the message* (1. bs.). New York: Bantam Books.
- Öztopanlar, Z. E. (2017). Teatral olan'ın yolculuğu. *TEB Oyun Dergisi*(35), içinde, 11-17.
- Öztopanlar, Z. E. (2019). Tiyatrodaki teatrallik. *SETSCI Conference Proceedings*, 10, 203-207. Türkiye. <https://dx.doi.org/10.36287/setsci.4.7.052>
- Öztopanlar, Z. E. (2021). *Ölümçül teatrallik: Jean Genet tiyatrosunda rolün inşası* (1. bs.). İstanbul: Mitos Boyut.
- Sakaoğlu, F. (2013). Tiyatro metnine yönelik eleştiri kuramları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Sennett, R. (2020). *Kamusal insanın çöküşü* (S. Durak & A. Yılmaz, Trans., 7. bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sezgin, B. (2010). Teatrallik nedir?. Mimesis Sahne Sanatları Portalı. <https://www.mimesis-dergi.org/2010/03/teatrallik-nedir/>
- Teatral. (2022). *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler sözlüğü* içinde. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. <https://sozluk.gov.tr/>
- Tiyatro, teatral. (2015). *Nişanyan sözlük: çağdaş Türkçe'nin etimolojisi* içinde. <https://www.nisanyansozluk.com/>
- Totoloji. (2015). *Nişanyan sözlük: çağdaş Türkçe'nin etimolojisi* içinde. <https://www.nisanyansozluk.com/>
- Tüfekçi, E. M. (2006). Oğuz Atay'ın *Oyunlarla Yaşayanlar* oyununda teatrallik. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 21(21), 59-71. https://doi.org/10.1501/TAD_0000000053
- Yanık, H. (2016). Yapısöküm üzerine birkaç not. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 91-98.

ŞAMANİZM VE ŞAMAN TÖRENSEL OBJELERİ

SHAMANISM AND SHAMANIC RITUAL OBJECTS

ШАМАНИЗМ И ШАМАНСКИЕ РИТУАЛЬНЫЕ ОБЪЕКТЫ

Oya ÇETİN*
Yusuf ALBAYRAK**

ÖZ

Bir inanç sistemi olan Şamanizm, genel olarak Orta Asya'daki halkların özel olarak Türk halklarının ilk dini inançlarından biridir. Animist ve totemist Türk toplulukları, her varlığa bir ruh atfetmiştir, bu ruhlarla iletişime geçen kişiler de toplumun lideri olan Şamanlardır. Şamanizm'de Şaman, trans haline geçerek evrenler arasında seyahat etmekte, tanrılar ve ruhlarla görüşmekte ve insanlarla tanrılar arasında aracılık yaptığına inanılmaktadır. Şaman, trans haline geçerek tanrılar, insanların lehine hareket etmelerini sağlamak amacıyla ikna etmeye çalışmakta, böylece ruhların ve tanrıların desteğini elde etmek istemektedir. Şamanlar, tüm bunlarla ilgili ritüellerini gerçekleştirmek için çeşitli eşyalar kullanmakta, bu eşyalar Şaman'a ruhsal yolculuğunda eşlik etmektedir. Söz konusu eşyaların en önemlisi davuldur, davul, üzerindeki süslemelerden çalınmasına kadar Şaman'ın vazgeçilmez enstrümanıdır. Davulun ve gong gibi başka çalgıların ritmini kullanan Şaman, ruhsal olarak yükselmektedir. Şamanlar ayrıca erk hayvanı olarak kabul ettikleri hayvanlardan da güç almaktadır ve ruhlar alemine bu hayvanların yardımıyla geçmektedir.

Şamanlar, eski toplumlarda insanların ruhlarını ve bedenlerini sağaltan, hayatlarındaki önemli olaylarda onlara rehberlik edip toplumun benimsediği ritüelleri yönlendiren önemli kişilerdir. Bu yaklaşım, Şamanlık geleneklerini çağdaş yaşama adapte etme gayretiyle beraber ortaya çıkmıştır. "Şaman" dendiği vakit akla ilk gelen husus, çoğunlukla ruhlarla bağlantı içindeki kişilerdir. Bunun için, Şamanlar daha çok "ruh uzmanları" şeklinde kabul edilmektedir. Bu çerçevede sadece Şaman olan kişi ruhları görebilmektedir ve ruhların geçirdiği süreçleri deneyimleyebilmektedir. Şaman'ın ruhlarla ilişkisi, ruhların Şaman'ın bedenine girmesi ya da Şaman'ın ruhsal ve astral seyahatine yolculuk etmesi biçiminde gerçekleşebilir. Şaman'ın temel görevleri arasında, adak olarak sunulmuş olan hayvanların

* **ORCID:** [0009-0008-3136-4161](https://orcid.org/0009-0008-3136-4161), Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara, oyacetin3335@gmail.com

** **ORCID:** [0000-0002-2001-6718](https://orcid.org/0000-0002-2001-6718), Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, albayrakyusuf55@hotmail.com
Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Albayrak, Y., & Çetin, O. (t.y.). ŞAMANİZM VE ŞAMAN TÖRENSEL OBJELERİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 75-97.
<https://doi.org/10.17498/kdeniz.1691782>

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

ruhlarını tanrısal varlığa sunmaktır, ölenin ruhunu öteki dünyaya taşımaktır ve defin yerini saptamaktır ve hastaları sağaltmaktır.

Anahtar Kelimeler: Şaman, Şamanizm, Ritüel, Trans, Şaman Eşyaları

ABSTRACT

As a belief system, Shamanism is generally recognized as one of the earliest religious traditions of the peoples of Central Asia, and more specifically, of the Turkic peoples. Animistic and totemistic Turkic communities attributed a soul to every being, and those who communicated with these spirits were the shamans, who were also considered the leaders of their communities. In Shamanism, the shaman enters a trance state to travel between different realms, to communicate with gods and spirits, and to act as an intermediary between the divine and human worlds. In this state, the shaman attempts to persuade the deities to act in favor of humans, thereby seeking to gain their support.

In performing these rituals, shamans utilize various objects that accompany them on their spiritual journeys. The most significant of these items is the drum, which, with its symbolic decorations and rhythmic sound, becomes an indispensable instrument for the shaman. Utilizing the rhythm of the drum and other instruments like the gong, the shaman achieves a spiritual elevation. Shamans also derive strength from animals they regard as spirit helpers, and these animals aid them in crossing into the spiritual realm.

Shamans were historically regarded as healers of both soul and body, and as guides during significant life events, directing rituals accepted by their societies. This perspective has led to efforts to adapt shamanic traditions to contemporary life. The term “shaman” is primarily associated with individuals who maintain a connection with spirits, and for this reason, they are often referred to as “spirit specialists.” Only the shaman is believed to perceive spirits and experience their transformations. The relationship between the shaman and the spirits may involve spirit possession or spiritual/astral journeys. Among the shaman’s core responsibilities are offering the souls of sacrificial animals to divine entities, escorting the souls of the deceased to the afterlife, determining burial places, and performing healing rituals.

Keywords: Shaman, Shamanism, Ritual, Trance, Shamanic Objects

АННОТАЦИЯ

Шаманизм как система верований считается одной из первых религиозных традиций народов Центральной Азии, особенно тюркских народов. Анимистические и тотемистические тюркские сообщества наделяли каждое существо душой, а те, кто вступал в контакт с этими духами, были шаманами — духовными лидерами общества. В шаманизме шаман, входя в состояние транса, путешествует между мирами, общается с богами и духами и выступает посредником между миром людей и миром божественного. Находясь в трансе, шаман старается убедить божеств действовать в интересах людей и тем самым заручиться поддержкой духов и богов.

Для выполнения своих ритуалов шаманы используют различные предметы, сопровождающие их в духовных путешествиях. Наиболее важным из них является бубен — незаменимый инструмент шамана, как по своим украшениям, так и по звучанию. Используя ритм бубна и других инструментов, таких как гонг, шаман достигает духовного возвышения. Также шаманы черпают силу у животных, которых они считают своими духовными помощниками; с их помощью они переходят в мир духов.

В древних обществах шаманы играли роль целителей души и тела, наставников в важнейших жизненных событиях, а также проводников ритуалов, признанных

обществом. Подобное понимание привело к попыткам адаптировать шаманские традиции к современной жизни. Под словом «шаман» обычно подразумевается человек, находящийся в связи с духами; поэтому шаманы часто называются «специалистами по духам». Только шаман способен видеть духов и переживать процессы, которые с ними происходят. Взаимоотношения между шаманом и духами могут выражаться как в форме одержимости, так и в виде духовных и астральных путешествий. Основные обязанности шамана включают в себя жертвоприношение душ животных богам, сопровождение души умершего в иной мир, определение места захоронения и исцеление больных.

Ключевые слова: шаман, шаманизм, ритуал, транс, шаманские предметы

GİRİŞ

Paleolitik devre ait kaya resimlerindeki figürlerde izleri takip edilebilen, özellikle Bronz Çağı'na ait arkeolojik bulgularla varlığı açık bir şekilde görülebilen ve sözcük olarak literatüre 1700 yılının ikinci yarısında giren “Şaman” kelimesinin kökeni, hakkında farklı varsayımlar bulunmaktadır (Gürcan, 2018). A. Brand ve E. Isbrand'ın isimli iki Rus seyyahın yaptığı Çin gezisi sırasında gözlemlerini aktardıkları seyahatnamelerinde bu kelime kullanılmıştır. Gezinin aktarımları, Batı dünyasının Şamanizm hakkında bilgi edinmesini sağlamıştır (Bayat, 2005).

Doğu kaynaklarında “şemeniyye” ve Batı kaynaklarında “Şamanizm” olarak geçen bu inanç sistemi “Türk dini” olarak adlandırılmıştır (Yörükan, 2016). “Şaman” kelimesinin Mançurcadan geldiği söylenmektedir. Kelimenin tam karşılığı “hareket hâlinde coşku içerisinde olan kişi(dir).” Kimi araştırmalara göre “Şaman” kelimesinin kökeni Tunguzcaya dayanmaktadır. Roux'a göre “Şaman” kelimesi, uzun etimolojik tartışmalardan sonra elde edilen sonuçlara göre, uluslararası düzeyde de kabul edildiği gibi Tunguzcadan gelmiştir (Roux, 1994). Sanskritçede Şaman'ın “dilenci rahip, Budist rahip” anlamına gelen “Sramana” veya “Çramana” kelimesinden geldiği belirtilmektedir. Buradan da Çinceye “Şamen/bilge kişi” olarak geçmiş, Mançu-Tunguzcada “Şaman/Xaman” halini almıştır. “Şaman” sözcüğünün, Ren geyiği avcılığı ile hayatı sürdüren köylüler tarafından ortaya atıldığını belirten kaynaklar da vardır. Eliade'ya göre Şaman, Batı'ya Rusça vasıtasıyla, Tunguzca “Şaman” sözcüğünden geçmiştir. Öte yandan, Toharcada ve Sogdakçada da benzer sözcüklerin bulunduğu anlaşılmasıyla bu terimin Hint kökenli olabileceği varsayımı öne çıkarmıştır (Eliade, 2018). Şaman Buryatlarda “bö”, Sibiry'a'nın güneyinde yaşayan Türk halkları “kam”, Samoyedlerde “tadibey” şeklinde adlandırılmaktadır. Bu adlandırmalar tek bir cinsiyete özgü değildir. “Udagan, utagan, ubagan, utkan” olarak adlandırılan kadın Şamanlara da sıklıkla rastlanmaktadır (Dioszegi, 1998; Bayat, 2010). Arapçadaki “fağınun” kelimesi “fal bakan, sihir yapan kişi” anlamına gelmektedir ki bu kişiler, Şaman'ın rolünü üstlenmişlerdir (Demir ve Akgün Çomak, 2015).

Avrupa bilim dünyası, Şaman inancından 18. yüzyılın sonlarına doğru haberdar olmuştur. Türkler de “Şaman” kelimesini bu dönemde bilmemektedir, bu kelimenin yerine Altay Türkleri ile Urenhalar şimdiye kadar “kam” kelimesini kullanmış, Şamanların yaptığı törene de “hamlama” adını vermiştir. Yakutlar erkek Şaman'a “oyun” kadın Şaman'a da “udagan” adını vermişlerdir (İnan, 2006). Eski Türkçede Şaman karşılığı kullanılan kelime “kam”dır. Kamdan, Türkçe Turfan belgelerinde, *Divan-ı Lugat'it Türk'te*, “*Kutadgu Bilig ve Codeks Cumanicus*” adlı yapıtlarda da söz edilmektedir (Güngör, 2017). Türklerde bu tarihlerden önceleri Şamanizmin özelliklerini anlatmak için kullanılan ve sonrasında kullanılmaya devam eden terimler, toplumlara göre değişiklik göstermektedir. Şaman inanç sisteminin özünde bulunan ve ritüelleri gerçekleştiren Şaman'a Altaylar “kam”, Çuvaşlar “yum”, Kazak ve Kırgızlar “bakşı/baksı”, Yakutlar “oyun”, Altay ve Yakut Türkleri

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

“udugan”, Kırgızlar “bübü” adını vermektedir. Bunlar birer din adamıdır ve de toplumun önünde olan kişilerdir. Orta Asya’da kam yerine “burhan-purhan” sözcükleri de kullanılmıştır (İnan, 2006).

Şamanın, güzel bir ruh durumuna sahip olduğu, farklı tanrılarla ve ruhlarla bağlantıda olduğu, insanları onların vereceği olumsuzluklardan koruduğu, kurban ayinlerini yönettiği, fal bakıp gelecekte haber verdiği ve büyü yaptığına inanılmaktadır. Bütün bunlar, sıradan insanların yapamayacağı işlerlerdir (Kenin-Lopsan, 1998). Asya’daki pek çok yere yayılan ve belli bir sistemi olmayan bu inancın lideri olan Şaman’ın yönettiği törenlerde, animizm ve totemizm gibi inançların uygulamaları da perforce edilmektedir. (Jordan ve Jordan-Bychkov, 2001). Şamanizm, bu yönüyle çok Tanrılı bir inançtır ve diğer inançlara da açıktır. Maytere, Mandişire, Erlik gibi figürler Budizm’den, “Kurbustan Tengere” ise Zerdüştlük üzerinden Şamanizm’e dahil olmuştur. Şamanizm üzerinde Hristiyanlık, Lamaizm, İslamiyet gibi dinlerin etkisi de büyüktür (İnan, 2017).

Şamanizm, iki evreli bir sistem içerisinde inanca dönmüştür. İlk evrede, doğa içerisinde savunmasız yaşayan insanlar dünyayı çevrelerinde gördükleri varlıklar üzerinden yorumlamıştır (Demir ve Akgün Çomak, 2015). Bu evrede insanlar çevrelerinde gördükleri, korktukları ve müdahale edemedikleri yüksek dağlar, ormanlar, çeşitli hayvanlar, gök gürültüsü, şimşek veya yıldırım gibi varlıklara ve olaylara kutsallık atfetmişlerdir. İkinci evrede, doğa olaylarını ve doğadaki varlıkları tanımlamaya başlayan insanlar, inançlarını daha sistematik ve kompleks bir hale getirmişlerdir. İkinci evrede doğa olaylarını, yeryüzünü, gökyüzünü ve yeraltını kontrol eden tanrılar ortaya çıkmış, bu tanrılar “iyi” ve “kötü” şeklinde ikiye ayrılmıştır. Tanrı inancının doğmasıyla birlikte, onlarla bağlantı kurarak, onlara hizmeti öğrenecek ve öfkelerini dindirecek bir aracının varlığına gereksinim duyulmuştur ve Şamanlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Şamanlar da “ak Şaman” ve “kara Şaman” şeklinde ikiye ayrılmıştır. Şamanlık ve Şamanlar, bu iki sürecin art arda yaşanmasıyla varlık göstermeye başlamış, toplumun dinî lideri olmuşlardır (Khomushku, 2009). Özellikle, karlar altında bulunan ıssız, yaşam şartları zor ve çok soğuk bir iklime sahip olan Sibirya gibi bölgelerde doğa olaylarına kutsiyet atfedilmiştir. Bu yüzden, bazı araştırmacılara göre Şamanist uygulamaların kökeni Sibirya’ya dayanmaktadır (Roux, 1994). Sibirya kadar olmasa da Orta Asya’da da benzer şartlar hüküm sürmektedir ve Şamanizm’in özü ateş, su, yer ve gökyüzü, gök cisimleri, ormanlar, dağlar ve atalar kültü gibi inançlar bu bölgelerin dinamikleriyle ortaya çıkmaya başlamıştır (Demir ve Akgün Çomak, 2015).

Şamanizm’in insanlar üzerinde büyük bir etki kurmasının nedeni, bu inancın temsilcisi olan Şaman’ın trans haline geçebilmesidir. Şaman’ın, insanların büyüklüğünün farkında olduğu ama anlamakta zorlandığı doğayla iletişim kurabildiği ve müdahale edemedikleri doğa olaylarıyla mücadele edebildiği varsayılmıştır (Aydın, 2019). Şamanizm inancı, bu yüzden kolayca kabul edilmiştir. Trans halindeyken tanrılarla ve ruhlarla iletişime geçebilen Şaman’ın, onların isteklerini öğrenebildiği ve onları memnun edecek davranışlar sergileyebildiği düşünülmüştür. Böylece kötü tanrılar ve ruhlar insanlara daha az zarar verecektir, iyi tanrılar ve ruhlar da insanlara yardımlarını arttırabilecektir. Düzenli olmayan bir inanç sistemi olsa da Şamanizm’in kutsal bir kitabı, inandıkları bir peygamberi ve katı kuralları yoktur. Ancak Altaylı bir kam olan Yuguşeva, Şamanizm’in bir kutsal kitabının olduğunu, bu kitabı Rusların yok ettiğini söylemiştir (Yuguşeva, 2001).

Çok özel ve önemli dinî liderler olan Şamanlar sinirli, içe kapanık, çekingen ve münzevi bir hayatları olan kişilerdir. Zamanlarının çoğunu dağlarda ve ormanlarda gezerek geçirmektedirler, bu gezintiler esnasında sıradan insanların göremedikleri ruhlarla konuşmaktadırlar. Çocukluk döneminde ortaya çıkan bu belirtiler “Şaman hastalığı” adı verilen bir hastalıkla da ilişkilendirilmiştir. Bu hastalık, Şaman olarak seçilen kişinin atalarından bir ruhun Şaman adayına musallat olmasıyla başlamaktadır. Hastalanan kişi,

şaman olmayı kabul edene kadar yemeden içmeden kesilmekte, ateşler içinde yanıp acı çekmektedir. Bu süreçte Şaman adayının ailesi, onu bu yoldan çevirmeye çalışsa da başarılı olamamaktadır ve durumun kabul edilmesiyle Şaman adayı, usta bir Şaman'ın yanında eğitim görmeye başlamaktadır (Örnek, 1995). Şamanların ruhları ikili bir özellik arz etmektedir, yani şamanların varlığı/benliği hayvan şeklini almış baştan ve bedene enerji veren ruhtan oluşmaktadır. Şamanizm'deki ritüeller, Şamanların özel bir sembolik düzen içerisinde gerçekleştirdiği edimleri kapsamaktadır. Şamanlar, ritüel, ayin ve trans vasıtasıyla diğer dünya ile bağlantı kurmakta, ruhsal enerjileri dengelemekte ve toplumda çeşitli roller üstlenmektedir (Güngör, 2017). Trans (vecd) hali, ruhlar, semboller ve Şamanik teknikler, nesneler gibi ortak öğelerle Şamanlar, metafizik olanla etkileşime geçebilir. Bu öğeleri kullanan Şamanların temsil ettiği Şamanizm, pek çok farklı milletin ve özellikle de Türklerin inanç sistemidir. Türklerin dünya görüşünün, yaşam biçiminin, dünyayla ilişkilerinin, folklorik geleneklerinin, mitolojilerinin ve dini pratiklerinin Şamanik uygulamalarda izleri sürülebilir. Bu inanç sistemi, Sibirya ve Orta Asya'da, hala varlığını sürdürmekte, gelenek ve görenek düzeyinde yaşamaktadır. Doğum, ölüm, sosyal hayat, örf adet, tılsımlı taşlar, adak, türbeler, sihir, kurşun dökmek, nazar boncuğu asmak ve yağmur duaları vb. geçmişin izlerini taşıyan ritüellerde ve uygulamalarda Şamanizm varlığını sürdürmektedir (Aydın, 2019).

Şamanizm'in ortaya çıkışı ile ilgili farklı mit ve efsanelerde Şamanizm'le ilgili bilgiler vardır. Sibirya'daki Türk-Moğol kökenli Buryat ve Yakut Şamanlarına göre Tengriler, insanlara kötü ruhlarla baş etmeleri ve hastalıklardan iyileşmeleri için Şamanları göndermiştir. Buryat mitolojisinde bir kartal, rüyasında bir kadınla birlikte olduğunu görmüştür. Dünyaya gelen erkek çocuk "ilk Şaman" olarak kabul edilmiştir. Kartal, yaratıcı bir güç olarak "Ayıg" adıyla anılmaktadır ve Şaman inancındaki en önemli bir sembollerden biridir (Eliade, 2018). Sibirya'da yaşayan diğer bir halk olan Tunguzlara göre ilk Şaman, Şaman olabilmek için şeytandan yardım almıştır, bu da Şaman'ın doğaüstü varlıklarla karmaşık bağlantısını göstermektedir. Yakutlara göre doğaüstü güçlere sahip olan ilk Şaman'ın bedeni yılanlardan oluşmuştur ancak tanrıya karşı kibirlenmesinden dolayı tanrı, Şaman'ı ateşle öldürmek istemiştir. Ateşten çıkan bir kurbagadan türeyen kötü cinler de en güçlü Şamanları doğurmuştur (Çirkin, 2019). Tarihçilere göre 12. yüzyıldaki kayıtlarda Şaman "wu" olarak geçmektedir (Baldick, 2011). Kimi kaynaklara göre Şamanlık atadan soy şeklinde geçmektedir, yani Şaman olacak kişinin atalarında bir Şaman bulunmalıdır. Seçilen kişiye, bu ata Şaman'ın ruhu musallat olmakta ve onu Şaman olmaya zorlamaktadır. Atanın ruhunun musallat olmasına, Altay Şamanlığında "tös basıp yat/ruh basması" denmektedir. Eğer seçilen kişi aday olmayı kabul etmezse aklını yitirme tehlikesi yaşayacaktır (Demir ve Akgün Çomak, 2015). Kişi Şaman olmayı kabul ettiğinde, yaşlı usta bir Şaman'ın yanına eğitime başlamakta, Şamanlığın tüm püf noktalarını ustasından öğrenmektedir (İnan, 1995).

Yöntem olarak bu çalışmanın araştırmada, nitel araştırma yaklaşımına bağlı olarak yapılandırılmış ve özellikle betimleyici analizle içerik çözümlemesi tekniklerinden faydalanılmıştır. Nitel araştırmalar toplumsal, kültürel ve tarihsel olguların derinlemesine anlaşılmasını amaçladığından, Şamanizm gibi ritüel temelli, çok katmanlı ve sembolik yönü kuvvetli bir inanç sistemi için uygun bir metodolojik çerçeve sunmaktadır. Çalışma boyunca, Şamanizm'in tarihsel gelişimi, dinsel yapısı, sembollerle kurduğu anlam ağı ve törensel objelerin kullanımı çoklu bağlamlarda ele alınarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın birinci aşamasında, ikinci el yazılı kaynaklar yani kitaplar, makaleler, saha raporları ve akademik tezler taranmış; özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şamanizm üzerine yapılmış disiplinler arası çalışmalardan, sistematik bir literatür derlemesi oluşturulmuştur. Literatür taramasında antropoloji, dinler tarihi, mitoloji, etnografya ve kültürel çalışmalar alanındaki yerli ve yabancı akademik yayınlara öncelik

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

verilmiş, böylece Şamanizm'e dair çok yönlü bir kuramsal zemin oluşturulmuştur. Bu kaynaklar arasında Eliade (Eliade, 1964; 2018), Hoppál (Hoppál, 2007; 2015), Roux (Roux, 1994), Vitebsky (Vitebsky, 1992; 2001) ve Harner (Harner, 1999) gibi Şamanizm çalışmaları referans kabul edilen otoritelerin eserleri merkezî bir konumda yer almaktadır.

İkinci aşamada, saha temelli somut kültürel veriler üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. Özellikle Türkiye'de bulunan Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenen Şamanik objeler -başlık, giysi, davul, tokmak ve figüratif aksesuarlar- yerinde gözlemlenmiş ve belge niteliğinde görsel materyallerle desteklenmiştir. Bu objeler görsel, biçimsel, sembolik ve işlevsel yönleriyle betimlenmiş; objelerin törensel bağlamdaki anlamları, ritüel pratiğe katkıları ve kozmolojik düzen içerisindeki yerleri detaylı biçimde yorumlanmıştır. Bu süreçte "görsel etnografi" yöntemi de dolaylı olarak devreye sokulmuş; nesnelerin sadece biçimi değil, taşıdığı kültürel ve metafizik anlamlar da çözülmemeye çalışılmıştır.

Çalışma boyunca kullanılan betimleyici analiz yöntemi, ritüelistik unsurların doğrudan yorumundan çok, bağlam içinde anlamlandırılmasına dayanmaktadır. Ritüellerde kullanılan her objenin kültürel temsiliyeti, toplumun inanç sistemiyle olan ilişkisi ve tarihsel kökenleri analiz edilirken hem metinsel kaynaklar hem de görsel/nesnel malzemeler çapraz doğrulama tekniğiyle birbirini destekleyecek şekilde değerlendirilmiştir. Bu yöntem, Şamanik objelerin sadece maddi değil, aynı zamanda anlamsal ve sembolik taşıyıcılar olarak da ele alınmasına imkân tanımıştır.

Ayrıca çalışmada, içerik çözümlemesi ile Şaman giysileri, davul üzerindeki desenler ve kullanılan hayvan figürleri gibi öğelerin taşıdığı semboller metinler arası ve kültürler arası bağlamda analiz edilmiştir. Bu analizlerde mitolojik motiflerin tekrar eden örüntüleri, yön kavramları, kutsal hayvan sembolleri ve doğayla kurulan ilişkiler belirginleştirilmiştir. Böylece, bu sembollerin hem ritüel pratiğe hem de kolektif bilinç düzeyinde kutsal anlama nasıl yardımcı olduğu ortaya konmuştur.

Bu çalışma, Şamanizm'de törensel objelerin sadece estetik veya işlevsel nesneler olmadığını, aynı zamanda sosyokültürel kimlik, kolektif hafıza, ritüel otorite ve metafizik iletişim araçları olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için hem tarihsel-literatürel bir zemin hazırlanmış hem de somut kültürel varlıklar üzerinden çok boyutlu bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle çalışma Sibiryâ-Orta Asya Şamanizm'inin özgün ritüel yapısına ve Türk inanç sistemleriyle olan tarihsel sürekliliğine ışık tutan kapsamlı bir çözümleme sunmaktadır.

ŞAMAN TÖRENSEL OBJELERİ

Şamanlığa adım atan kişi, birtakım manevi bilgileri edinmek ve ruhsal seyahatlere çıkmak için belirli zamanlarda, yaşlı ve deneyimli bir Şaman eşliğinde bazı ritüelleri uygulamaktadır. "Ayin" adı verilen bu ritüellerin uygulandığı törenlerde Şaman'ın ruhsal yetenekleri gelişmekte, Şaman kendisini izleyen insanlarla etkileşime girmektedir. Söz konusu ritüeller, Şamanizm'in ilk kez görüldüğü Yerlik'in kullandığı Şaman kıyafeti, davul, güç hayvanı ve çeşitli akıl sağlığını etkileyen maddelerle gerçekleştirilmektedir. Özellikle uyuşturucu maddeler, ritüellerden önce kullanılmaktadır ve bu sayede Şaman, trans haline geçebilmektedir (Demir ve Akgün Çomak, 2015). Ritüeller sergilenirken ilk amaç, tanrılara yaranmak ve onların sevgisini kazanmaktır. Ritüeller özel bir giysi/kostüm ile gerçekleştirilmektedir ve transa geçerek dans etmek bu ritüellerin vazgeçilmez bir parçasıdır (Topuz, 1992). Puhu kuşunu andıran başlıklar, yani kuş donuna girmek, ayı postu kullanmak gibi uygulamalar bulunmaktadır (Prokofyeva, 2014).

Şaman'ın ritüel esnasında, kullandığı araç-gereçlerle giydiği elbiselerin görsel ve iletişimsel önemi vardır. Şaman, bu unsurları ritüellerin merkezine yerleştirmekte, böylece kendini ruhsal alemlere uyadurmayı ve ruhlarla bağlantıya geçerken daha güçlü olmayı

amaçlamaktadır. Tercih edilen giysiler, Şamanların inanç sembolizmi üzerinde önemli etkileri vardır ve kullanılan farklı aksesuarların, ruhlar aleminde Şamanlara güç vereceğine inanılmaktadır. Ayrıca, ritüeller performe edilirken müziğin gücünden yararlanan Şamanlar, özellikle dikkatleri kendilerine çekmek için davul kullanmaktadır. Şaman davulu, sadece çıkardığı ritmik sesleriyle değil, üzerindeki semboller ve desenlerle de büyük bir anlam taşımaktadır. Şaman'ın kıyafeti ve davulu, transa geçişin gerçekleşmesi ruhsal bağlantının güçlenmesi ve ritüel deneyiminin yönlendirilmesi için etkili bir araçtır (Aydın, 2019). Şimdi, sırasıyla Şamanların kullandığı törensel objeler üzerinde duralım.

1. Başlık

Ankara Etnografya Müzesinde, Şamanların kullandığı başlık, elbise, çizme ve şaman davulu gibi objeler bulunmaktadır. Kırmızı keçeden yapılmış olan başlık, aşağıdan yukarıya doğru daralmaktadır ve iki parçadan oluşmaktadır. Başlığın etek kısmı 60 cm, ortası 50 cm ve baş kısmı da 32 cm'dir. Başlığın etek kısmında 5 cm'lik deri şerit, alın kısmında 1 cm'lik sedef bir daire ve dairenin iki yanında başlığı saran beyaz düğmeler bulunmaktadır. Başlığın alın kısmı üçgen şeklindedir ve tepe kısmında 13 adet kuş tüyü vardır. Bu tüyler Şaman'ın yardımcı atasına ait bir kuş olan şahine aittir. Başlıktan sarkan siyah, kahverengi ve yeşil renklerden oluşan renkli yün kumaş şeritler vardır. Aynı renkteki şeritler, davulun tokmağında da yer almaktadır. Benzer başlıkları Altay, Sagay ve Hakas Şamanları da kullanmıştır. Sedef, deniz kabuğu ve kuş tüyleri ise başlıkta kullanılmaktadır. Altay Türklerinde deniz kabuklarına “yılan baş” adı verilmektedir. Altay Türklerinin kullandığı başlıklarda kırmızı renk hakimdir. Başlığın tepe kısmında, kuş tüyleri tüm kültürlerde ortak kabul edilmektedir (Resim 1a). Sagay başlıklarında ise deniz kabuğu ve parlak beyaz düğmeler vardır. Şamanların “miğfer” olarak adlandırdıkları başlıklar da dikkat çekicidir. Genellikle metal veya deriden yapılmış olup miğferlerin üzerlerinde çeşitli semboller veya süslemeler bulunmaktadır (Eliade, 2018), (Resim 1b).

2. Şaman Giysisi

Türk şaman giysileri, belli kurallara uygun bir şekilde hazırlanmaktadır (Resim 2a-b). Şaman, çoğu zaman ayin ve tören kıyafetlerini kendi elleriyle hazırlamaktadır ve bu giysiler, toplumun kollektifleşmiş dinî ve estetik düşüncelerini yansıtmaktadır. Bu işlemler ahlak kurallarına bağlı kalınarak ve özel bir şekilde gerçekleşmektedir. Elbise hazır olunca, sıra tasdik işlemine gelmektedir. Bu işlem “manyak takdis etme, manyak arüle” denen bir tür ayinle yapılmaktadır. Beğenilmemesi durumunda, giysinin eksikleri telafi edilmektedir (İnan, 2003).

Şaman'ın kıyafetlerini kadın akrabaları dikmektedir. Giysinin sorumluluğunu tecrübeli kadın olan “us kiji” almakta, kıyafetin her parçası ayrı ayrı hazırlanmaktadır (İnan, 1998). Kıyafetlerin kumaşı sığır, maral, mus ya da kuzeyde yaşayan kara hayvanın derisinden üretilmektedir. Bu kıyafetleri kullananların gök, yeryüzü ve yer altı ile daha güçlü bir bağ kurduğu bilinmektedir (Roux, 1994). Hakaslarda da giysi çok önemli bir Şaman eşyasıdır. Ceketler, genellikle çok geniştir. Kısa ceketin eteklerinde, uzunca tutulmuş ve şeritler halinde kesilmiş deri parçaları bulunmaktadır. Üst düzeydeki Şamanlar, kısa ceketin üzerine deniz kabuklarından dikilmiş, kırmızı renkli omuz giysisi giymektedir. Hakas kostümlerindeki yaşlı ve genç şamanın ceketleri aynıdır. Şaman kıyafetlerinin özelliği, bedeni reel dünyadan koparıp kozmik ve öte aleme götüren vasıta olmasıdır. “Kamlık” adı verilen tören giysisiyle Şamanlar, ruhlar alemine geçebilmektedir. Ayrıca Şaman giysileri, kullanıldığı ortama uyum sağlamaktadır. Savaş dönemlerinde kullanılan kıyafetler, koruyucu özelliğe sahiptir. Bu nedenledir ki başlıkta kılıç, cübbeye ok ve yay simgeleri bulunmaktadır. Kutsal sayılan Şaman giysileri, doğal olarak saklanması, korunması gibi birçok kuralı beraberinde

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

getirmektedir. Şaman kıyafetini korumazsa, zarar verirse kötü ruhların ona hastalık getireceğine inanılmaktadır (Bayat, 2005).

Altay Şamanları, demirden yapılan giysilerini baykuşa benzetmektedir (Resim 3). Giysinin kuşa benzemesi tam anlamıyla diğer dünya ile bu dünya arasındaki yolculuğu sağlamak içindir. Kartal da ilk Şaman'ın atası sayılmaktadır. Şaman mitlerde ve masallarda sihirli tüyü elde ettiği zaman göğe uçabilmektedir (Eliade, 2018). Şamanlar, ruhsal dünyayla bağlantı kurabilmek ve doğaüstü güçlerle iletişime geçebilmek için farklı ritüelleri kullanmaktadır. Bu ritüeller performe edilirken kullandıkları özel kıyafetler, onların ruhsal yolculukları için birer araç olması yanında, bir sembol, koruyucu kalkan ve güç kaynağıdır. Bu özellikleriyle Şaman kıyafeti, dünyevi ve ruhsal alemler arasında bir köprü işlevi görmektedir. Böylece Şaman'ın ruhlarla etkileşimi, güçlenmekte ve manevi koruma elde etmektedir (Eliade, 2018). Şaman elbiseleri üzerindeki evrensel unsurlar Şaman'ın dünya ve alt dünyaya seyahatleriyle ilgilidir (Alekseyev, 2013). Özellikle Yakut Şaman elbiselerinin arka tarafında yer alan metal güneş ve ay sembollerinin (Resim 4), Şaman'ın diğer dünyaya yolculukları süresince ona yol gösterdiğine inanılmaktadır (Hoppál, 1993).

Şaman giysisi istenilen şekilde olmazsa, Şamanlar ritüel sırasında giysiye alternatif olarak kemer, başlık ve davul gibi diğer unsurları kullanırlar (Eliade, 2018). Şamanların giysilerinde Altaylar, Tofalar ve Tuvaların kullandıkları dikiş ve nakış ile yaptıkları süslemeler giysileri farklı bir estetik katar. Giysilerin süslemelerinde zemin açık renkte ise kırmızı ve kahverengi iplikler kullanırlar (Resim 5). Kalmukların ve Altayların Şaman giysileri birbirine benzemektedir. Tofa ve Tuva Şamanlarının giysileri üstündeki nakışlar ise, kumaş şeritlerle yapılmış ve iskelet tasvirini ön plana çıkarmıştır (Resim 6). Bu her iki toplumda da iskelet sembolü, diğer toplumlara göre birbirinden farklıdır (Zümbül ve Geyik Değerli, 2022).

Giysiler üzerindeki ruh atası tasviri, topluluklara göre şekil ve malzeme olarak birbirinden farklıdır (Resim 7). Ruh atası figürü, “emeget” adı ile özellikle Yakutlar ve Dolganlarda, metaldir. Ruh atasını sembolize eden metal figürler şekilsel olarak birbirlerinden farklıdır ve bazılarının yüz detayları açık olarak tasvir edilmiştir. İnsanın aklı yüce Tanrıların gücünü kavrayamayacağından, Şaman'ın koruyucu ruhu Şaman'ın dışında ve sürekli yanında durmaktadır. Şaman çağırır çağırılmaz gelmekte, ona yardım etmekte, korumakta ve tavsiyeler vermektedir. Şaman, yalnızca “emeget” vasıtasıyla görmekte ve duymaktadır (Czaplicka, 1990).

Şaman giysileri, basit kıyafetler değildir, mitik anlamları olan karmaşık ve sembolik öğelerle süslenmiştir. Özellikle Sibirya Şamanlarının giysileri, üç ana parçadan oluşmaktadır. İlk parça olan kaftan, üzerinde mitolojik figürlerin ve demirlerin takılı olduğu bir koruyucu kalkan işlevi görmektedir. İkinci parça, Şaman'ın ruhunu temsil eden maskedir ve genellikle ruhlar dünyasında tanınmamak için kullanılmaktadır (Resim 8). Maskeler, şamanın korunmasını sağlamak ve ruhsal durumlar sırasında güvenliği sağlamaktadır. Maskeler, çoğunlukla iki amaç için kullanılmaktadır. İlk olarak, ayinlerde ve ritüellerde, özellikle ruhsal yolculukta tanınmamak ve gizemli kalmak; ikincisi ölü ritüellerinde Şaman'ın ölen kişiye daha yakın olması ve öte alemde gelen varlıkların Şaman'ı tanınması için maske kullanılmaktadır (Davletov, 2022).

Şamanlar, göğüslerinde bakır veya demirden yapılmış özel göğüslükler takmaktadır. Bu da bedenlerini korumakta ve güçlendirmektedir. Buryat şamanları ise siyah veya beyaz renkte, üzerinde metal figürler bulunan kürkler (Resim 9a-b) kullanmaktadır (Eliade, 2018). Altay şamanlarının kaftanları, genellikle keçi veya Ren geyiği kılından yapılmakta ve yılan şeklindeki kurdeleler ve kolyelerle süslenmektedir. Bu kaftanlar, Şaman'ın ruhsal gücünü ve yeteneklerini temsil etmektedir. Yılan şeklindeki kurdeleler ve kolyeler, doğanın gücü ve döngüsü ile bağlantıyı sembolize etmektedir (Stutley, 2023).

Ankara Etnografya Müzesinde şaman kıyafetleri sergilenmektedir. Bu kıyafetler çeşitli hayvan figürleri, tüyler ve doğal materyallerle süslenmiş durumdadır. Şamanik inançlarda, şaman kıyafetleri doğayla bütünleşme ve ruhani dünyaya erişim için önemli bir araçtır. Özellikle kuş tüyleri, şamanın gökyüzü ruhlarıyla olan bağlantısını güçlendiren bir sembol olarak öne çıkmaktadır. Bu kıyafetler, şamanın doğanın bir parçası olarak, insanları ruhani dünyalarla birleştiren bir köprü görevi görmesini sağlamaktadır. Kıyafetlerde bulunan kurt ve ayı figürleri ise şamanın ruhani rehberleri ve koruyucuları olarak kabul edilir, bu hayvanların ruhları, şamanın güç kazanmasında ve ritüeller sırasında transa geçmesinde rol oynadığını söyleyebiliriz.

3. Davul

Şaman ritüellerinde kullanılan enstrümanlar, müzik üretmenin ötesinde, Şaman'ın ruhsal yolculuğuna rehberlik eden ve ritüelin doğasını derinleştiren araçlar olarak kullanılmaktadır (Resim 10). Bu enstrümanların başında davul gelmektedir. Şaman ritüellerinde davul, sadece bir müzik aracı olarak değildir, aynı zamanda trans halindeki Şaman'ın ruhsal iletişim kurmasını sağlamaktadır. Davulun ritmik sesleri, Şaman'ın transa geçmesine yardımcı olmaktadır ve alemler arası yolculuğunda bir nevi binek görevi görmektedir. Bu ritmik sesler, Şaman'ın zihinsel ve duygusal durumunu dengelemesine, yaptığı işe yoğunlaşmasına ve ruhsal deneyimini yönlendirmesine katkıda bulunmaktadır. Şaman, davulun sesiyle birlikte transa geçerek, ruhsal rehberleriyle iletişim kurmakta ve topluluğunun ihtiyaçlarına yanıt bulmak amacıyla yönlendirici mesajlar almaktadır (Çoruhlu, 2017).

Bazı araştırmacılara göre davul, ilk kez Güney Asya'da görülmüştür. Tibet Budizm'ine ait çift davul Sibirya, Çukçi ve Eskimo davullarının biçimini de etkilemiştir. Tibet Bön rahiplerinin kıyafeti ve davulu, Sibirya Şamanlarının kartal tüyleri, şeritli miğfer ve silahlar arasında benzerlikler görülmüştür. Bu davul, Hindistan'ın arkaik halklarının kullandığı "Santal, Bhil ve Biga" isimli sepetlere de benzemektedir (Eliade, 2018). İlk dönemlerde davulun "vahşi hayvana" dönüştüğü düşünülürken, sonraki dönemlerde - hayvancılığın artması ve tarıma geçişle birlikte- davul "at" figürüne dönüşmüştür. Davulun ritmi, Şaman'ı heyecanlandırmaktadır, seyircilerin ruhsal durumu da bu sayede kontrol edilmektedir. Davullar ritüellerde kullanılmadan önce kan, bira veya votka ile ıslatılarak canlandırılmaktadır. Şaman, davulun yeniden hayat verilen derisi aracılığıyla başyardımcısı olan hayvanı canlandırmaktadır. Ruh şamanın içinde girdiğinde, şaman efsanevi hayvana dönüşmektedir (Eliade, 2018).

Hastalanmaları ve zorlu süreçlerden geçmeleriyle birlikte Şamanların yaşlarına ve ruhların talimatına göre davulların büyüklüğü belirlenmekte ve süreci tamamlayan Şaman'a giysisiyle birlikte davul teslim edilmektedir (Bayat, 2005). Her Şaman'ın davulu özel olarak hazırlanmakta ve üzerine çeşitli motifler çizilmektedir. Davulun üzerindeki desenler, Şaman'ın inançlarını yansıtan sembolik anlamlara sahiptir. Örneğin, Güney Sibirya'da yaşayan Şamanların davullarında üç alem tasviri sıkça görülür, bu tasvir gökyüzünü, yeryüzü ve yeraltını sembolize eder. Davulun alt kısmındaki semboller, genellikle yeraltı dünyasını temsil ederken, orta kısmı yaşamı ve doğanın çeşitliliğini temsil etmektedir. Üst kısımda ise güneş, ay ve her şeyin gözetlendiğini temsil eden semboller bulunmaktadır (Baldick, 2011). Kasnağı ilahi bir biçimde düşen ağaçtan yapılan davul, Şaman'ı hayat ağacıyla ilişkilendirmektedir (Eliade, 2018). Kozmik alemini temsil eden davulu önemli bir ritmik çalgı olarak gören Türkler, davulun kasnağını, kutsal kabul edilen sedir veya kayın ağacından; derisini geyik ve dağ keçisinin derisinden yapmışlardır. Davul yatay ve dikey olmak üzere iki parçaya bölünmektedir, bu iki parça dünyanın yer ve gök olarak iki ayrıldığını göstermektedir (Çoruhlu, 2017).

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

Tunguz davullarındaki süslemelerde, genel olarak hayvan figürü kullanılmaktadır. Bu davulların dünyayı merkezin üstünde tutan sekiz çift çizgileri dışında bezemeleri yoktur (Çoruhlu, 2017). Davuldaki en önemli sembol “eezi” adı verilen, davulun sahibini simgelen ve özelliklerini yansıtan insan figürüdür. Bu figür, davulu dört parçaya ayırmaktadır. Eezi’nin sağında Ay, solunda Güneş, Ay ve Güneş’in arasında Yıldızları simgeleyen 10-80 arasında nokta bulunmaktadır. Akşamı temsil eden Çoban Yıldızları da davuldaki yerini almaktadır. Altay ve Moğol davullarında da benzer süslemeler vardır ancak merkezden geçen yatay çizgi iki dünyayı birbirinden ayırmaktadır. Alt kısmında huş ağacı betimlenmiştir. Bu ağaç, hayvanların kurban edildiği yeri çevreleyen ağaçlara yapılan bir göndermedir. Ayrıca siyah-beyaz kurbağalar, yedi sayısı ve yedi tüyle ilişkili ruhlar da resmedilmektedir (Demir ve Akgün Çomak, 2015).

Davulda avlanan hayvanlar resmedilmektedir. Koryaklarda oval davul, Şaman’a ait değildir. Kutsal bir nesnedir ve sadece bir tarafı Ren geyiği derisi ile kaplıdır. Balina kemiğinden yapılmış olan tokmağın davula çarpan ucu, daha hacimlidir ve kurt kuyruğu derisiyle kaplıdır. Bir tokmak üzerinde tasvir edilen keçi üzerine binen binici, Şaman’ın esrik iken ne durumda olduğunu göstermektedir. Tokmak, Şaman’ın kendi bacağından alınan deriyle kaplıdır (Ateş, 2001).

4. Diğer Müzik Aletleri

Farklı coğrafyalardaki Şaman ritüellerinde kullanılan diğer enstrümanlar, tıpkı davul gibi ruhsal yolculuğu derinleştirmektedir. Örneğin, Asya’nın güneybatısında yaşayan Şamanlar, çan şeklindeki gongları ve halkaları kullanırken, Kuzey Amerika’nın batısındaki yerli Şamanlar davulun yanı sıra tahta şakşaklar veya el çingirakları kullanmaktadır. Söz konusu enstrümanlar, ritüelin ritmini belirlerken, Şaman’ın transa geçmesine de yardımcı olmaktadır. Davulun derin ve ritmik sesi, Şaman’ın beyin dalgalarını değiştirerek transa geçmesine olanak tanımaktadır. Şakşaklar ve çingiraklar, ritüelin enerjisini artırmakta ve dinamik bir ortam oluşturmaktadır (Bayat, 2006). Benzer şekilde, Avustralya’daki Aborjinler, ritüellerde tahta çubuklar kullanmaktadır. Bu çubuklar, doğanın ritimlerini ve titreşimlerini temsil ederek Şaman’ın ruhsal yolculuğunu desteklemektedir. Sibirya Şamanları ağız arplarını tercih ederken, Amerika’nın güneyindeki Şuar Şamanları yay çalgısını ritüalistik törenlerde kullanmaktadır. Ağız arpları, Şaman’ın nefesi ve sesiyle titreşimler yaratarak, transa geçmesine ve ruhsal dünyaya daha derin bir şekilde bağlanmasına destek olmaktadır. Yay çalgıları ise ritüel sırasında özel sesler çıkarak, Şaman’ın ruhlarla iletişimini güçlendirmektedir. Bu müzik aletleri, Şamanların farklı bilinç halleri yaratmalarına katkıda bulunmakta ve ruhsal yolculuklarını derinleştirmektedir (Harner, 1999).

5. Ateş

Şamanlar için ateş de önemli bir törensel objedir ve ritüellerde yoğun olarak kullanılmaktadır (Resim 11). Şamanlar her törende ateş bulundurmaktadır, ruhlara adanan kurbanın bir parçası öncelikle ateş kültüne sunulmaktadır (İnan, 2006). Şamanizm’de ve Türklerde ateşe hürmet, kökü çok eskilere dayanan derin inanıştır. Ateş daima ocakta bulundurulmakta, söndürülmemekte, rakı ve yağ gibi şeyler kullanıldığında bunlar, az da olsa ateşe saçılmakta. Bu ritüelin birçok hastalığı tedavi ettiğine inanılmaktadır (Yörükkan, 2009). Yörükkan’a göre Türklerde aile ocağı ata yadigarıdır, büyük ataların ruhu aile ocağında bulunmaktadır, bu yüzden ocağın söndürülmemesi gerekmektedir (Yörükkan, 2009). Başka bir esere göre Altay çadırında yanan ateş, ailenin başlangıç noktasını temsil etmektedir, biri öldüğünde onun ocağının da söndüğüne inanılmaktadır (Lvova vd, 2013).

İlk insanlar meyve ve otlarla beslenmişlerdir, ateşe ihtiyaçları olmamıştır. Tanrı et tüketmelerini emrettikten sonra insanların ateşe ihtiyaç duydukları ileri sürülmektedir. Tanrı, gökten kara ve ak taş indirmiştir. “Çakmak taşı” adı verilen bu taşla yakılan ateş kutsal sayılmış ve ayinlerde çakmak taşıyla yanan ateş kullanılmıştır. Ayrıca aile ocağında yanan ateş nasıl yanarsa yansın kutsal sayılmıştır. Yakutlar ocakta külün hareket ettiğini görünce bir çocuk olacağını düşünmüşler, ateşe bakarak kehanette bulunmuşlardır. Yakut Şamanları kötü ruhları kovmak için ateşe “Alas alas” diye bağırılmışlar ve ateşin her şeyi temizlediğine inanmışlardır (İnan, 2006).

Göktürkler, ülkelerine gelen yabancıların, zararlı ruhlarla ve büyülerle geldiklerine inanmışlardır; sınır girişlerinde ve devlet büyüklerinin huzuruna çıkmadan önce yabancılar, Şamanlar tarafından iki ateş arasından geçirilmektedir (Caprini, 2018). Buna göre ateş, fenalıkları temizlemektedir. Ayrıca ölümlerin eşyaları da ateşle temizlendikten sonra kullanılmaktadır (Turan, 2017). Bizans’tan Göktürk devletine gelen Zemarkhos başkanlığındaki bir elçi heyetinin, yakılan ateşin arasından geçirildiği, yapılan ayinle kötü ruhlardan arındırıldığı bilinmektedir (Drury, 1996). Salgın hastalık dönemlerinde Yakutlar, yıldırım düşmüş bir ağacın kıymıklarını sürterek ateş yakıp, ateşle yaşam alanlarını ve insanları arındırmaktadır (Harva, 2014).

6. Asalar

Asalar, şamanların ritüellerde kullandığı bir diğer önemli objedir (Resim 12). Asa, şamanın doğa ruhlarını yönlendirme ve kontrol etme gücünü simgeler. Ritüel sırasında kullanılan asa, şamanın doğaüstü dünyadaki gücünü artırır ve bu gücün topluma aktarılmasını sağlar. Asanın üzerindeki semboller, şamanın ruhani güçlerini temsil eder ve bu semboller aracılığıyla şaman, doğaüstü varlıklarla iletişim kurar. Şamanın asa kullanması, ritüelin enerjisinin doğru bir Resimde yönlendirilmesine ve ritüelin amacına ulaşmasına yardımcı olur (Çoruhlu, 2014).

7. Hayvan Figürleri

Şamanlar, ruhsal alemlerle bağlantı kurmak bazı desteklere ihtiyaç duymaktadır. Bu desteklerden en önemlisi trans hâline geçtiklerinde, kendilerine yol gösterecek ve güçlerini artıracak erk hayvanlarıdır. Bu erk hayvanları, Şamanlar için ruhsal yolculuklarda önemli bir rol üstlenirler. “Erk” güç anlamına gelmektedir ve Şamanlar, bu hayvanlar sayesinde güçlerini artırdıklarına inanırlar. Örneğin, Sibiryalı Şamanları, belirli bir hayvanla özel bir bağ kurduklarını ve bu hayvanlardan enerji aldıklarını düşünmektedir. Buna göre Şaman, o hayvanın enerjisini alarak hayvanla bütünleşmektedir (Davletov, 2022). Doğayla doğrudan bir ilişki kurduklarına inanan Şamanlar, erk hayvanlarının zaman içinde karşılımlarına çıkabileceğine inanmaktadır. Şamanların rüyalarında bile erk hayvanıyla astral yolculuklara çıktığına inanılmaktadır; bu yüzden Şamanlar, ani bir şekilde uyandırılmamalıdır çünkü bu durum, erk hayvanının ortadan kaybolmasına neden olabilir. Şamanların hayvanları bir güç unsuru olarak tercih etmelerinin nedeni, hayatta kalma mücadelesinde bu hayvanlardan aldıkları koruma yetenekleridir. Bu seçim, Şaman’ın yaşadığı topluluğun coğrafi ve doğal özelliklerine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Şamanlar için erk hayvanı seçiminde, genellikle kişisel bir sır vardır ve bu da aralarındaki ilişkiyi daha da özel kılmaktadır. Erk hayvanının ortaya çıkışı, Şaman’ın ruhsal durumunda önemli bir yer tutar. Örneğin bir şifa seansı esnasında, erk hayvanının kimliği ön plana çıkabilmektedir (Buffalo ve Firedancer, 2007).

Şamanlar yaygın olarak seçtikleri erk hayvanları arasında kartal, jaguar, yılan ve sinek kuşu gibi hayvanlar yer alır. Bu hayvanlar, farklı özellikleri ve sembolik anlamları ile öne çıkmaktadır. Örneğin, kartal genellikle doğuyu, jaguar batıyı, yılan güneyi ve sinek kuşu

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

kuzeyi temsil etmektedir. Bu semboller, Şaman'ın doğayla, yönlerle ve elementlerle bağımlı vurgulamaktadır. Şamanlar bu hayvanları seçerek, onların bu özellikleriyle bütünleşirler. Örneğin, jaguar değişim ve dönüşümü simgelerken, yılan yaşam arzusunu, doğanın şifasını ve bilgiyi temsil etmektedir (Villoldo, 2022). Bu hayvanlar, Şamanların doğayla olan derin bağlarını ve ruhsal güçlerini pekiştirmektedir. Avrupa'daki eski Şaman öğretilerine göre kurt, en yırtıcı ve güçlü erk hayvanıdır. Şamanlar, ruhsal yolculuklarında bu hayvandan aldıkları güçle cesaret bulmaktadır. Her Şaman'ın erk hayvanını bulması ve onunla sürekli iletişimde olması, kişisel ve spiritüel gelişimleri için önemli bir ritüeldir (Arıt, 2022).

Şamanizm inancında at da simgesel öneme sahip bir hayvandır. At, Şaman'ın gökyüzüne çıkmasını sağlamaktadır. Ayinlerde kullanılan davul da at olarak nitelendirilmektedir. Ayın sırasında Şaman görsel olarak bir davula veya bir tahta ata binerek gerçek bir ata biniyormuş gibi davranmakta ve gökyüzüne bu atla çıkacağına inanmaktadır. Şamanizm inancında, Şaman'ın gökyüzüne binek hayvanla uçması, ata uçma kabiliyetinin bu inançla yüklendiği göstermektedir. Türk mitolojisinde at, kanatlı bir figür olarak sembolize edilmiştir ve ölümü temsil etmektedir. Çünkü Şaman, kendisiyle beraber ölen kişinin cesedini yanında taşıyarak diğer dünyaya geçmektedir. Çoğunlukla beyaz at yelesinden yapılmış çelenkler ağaçlara asılmakta ve üzerlerine kuş tasvirleri yerleştirilmektedir. Söz konusu tasvirlerin üzerine Şaman, atıyla birlikte göğe giden yolu temsil eden bir ip sarılmaktadır. Bu yolu kullanan Şaman'ın gökyüzüne çıktığına inanılmakta, Şaman, bu yolu kullanarak kurban edilen atın tanrı tarafından kabul olup olmadığını Tanrı Ülgen'e sormakta ve yeryüzüne indiğinde sorunun cevabını halka bildirmektedir (Davletov, 2022).

Hayvan figürleri, genel olarak koruyucu ruh olarak adlandırılmaktadır. Örneğin kurt, bozkır halkları için gücü; Altay Türklerinde at, sezgiyi ve koruyucu gücü; ayı gücü, savunma gücünü ve cesareti simgelemektedir. Güçlü bir kişiliğe sahip olan Şaman'ın en çok suretine büründüğü hayvan, kutsal bir kuş olan ve uyanıklığı simgeleyen baykuştur. Bu figürler davulların üzerine ya da taşlara çizilmiş ve işlenmiş olarak günümüze kadar gelmiştir. (Çoruhlu, 2017).

Kam davullarında hayvan figürlerine rastlanmaktadır, özellikle kurbağa motifi çok fazla kullanılmaktadır. Davulun ortasında, yaşanan dünya ile diğer alemleri ayıran çizgi şeklindeki tabakanın alt kısmında kutsal koyunları anlatan kurbağa resimleri vardır (Gömeç, 2011). Koyunlar da Şamanizm'de kutsaldır çünkü kötü ruhları kurbağaları, yılanları ve kertenkeleleri korkutmaktadır (Erman, 2016). Tuva efsanesine göre yer, hem karada hem de denizde yaşayabilen; arınmayı, derinliği, saflığı ve tefekkürü temsil eden kurbağanın üzerindedir (Buffalo ve Firedancer, 2007).

Orta Asya kültüründe, en özgün motif, yeri ve göğü temsil eden, ölen ruhları diğer alemlere taşıyan geyiktir (Tekçe, 1993). Dağ tekesi Avrasya'da ortaya çıkmış bulgular arasındadır (Esin, 1979). Geyik, Töles boyunda kutsal hayvan olarak kabul edilmiştir, geyiklerin boynuzları gökyüzü ve ay ile ilişkilendirilmiştir (Kalafat, 2004). Yükseklerle uçabilen kartal, şamanın biçimine girdiği hayvanlar arsında yer almaktadır. Bu kuş, şaman gökyüzüne yükselirken ona eşlik etmektedir (Çoruhlu, 2017).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şamanizm, insanlık tarihinin en eski inançlarından biridir. “Şaman” sözcüğünün etimolojisine bakıldığında, bu sözcüğün Tunguzcadan geldiği düşünülmektedir. Buradan Mançurcaya, daha sonra Çince, Rusça ve Avrupa dillerine geçmiştir. Bilge kişiler olan Şamanlar tanrıyla doğrudan iletişim kurabilen, insanlara tanrısal ve ruhsal anlamda rehberlik yapabilen kişilerdir ki “Şaman” sözcüğü hangi dile geçtiyse bu anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Şamanların ritüellerinin en önemli yönü metafizik iletişimdir. Şamanlar,

ruhlarla iletişim kurmakta, astral yolculuklar yapabilmekte ve sosyal dengeyi, seslendikleri kitleyi iri ve diri tutarak sağlamaktadır. Ritüeller, tüm bu amaçlar için kullanılmaktadır. Söz konusu ritüellerin merkezinde davul ve “çan, gong, çingırak” gibi başka ritmik çalgılar bulunmaktadır. Ritm, Şamanların yaptığı kutsal yolculuğu başlatan ve devam ettiren hareket ettirici kuvvettir. Sadece hareket ettirici bir kuvvet olarak görülemez ritmik çalgılar, aynı zamanda ruhsal yolculuğun yapılmasını da sağlamaktadır.

Şaman giysileri de üzerlerindeki semboller vasıtasıyla Şaman’ın dinsel otoritesini görünür hale getirmektedir. Başlık ve başlıkta kullanılan objeler bu noktada oldukça önemlidir. Şamanlar, bunlar sayesinde ruhlar âlemine kendilerini tanıtmakta ve astral seyahat esnasında kendilerini korumaktadır. Hayvan motiflerinin bulunduğu giysiler, Şamanizm’in animist bir doğaya sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Şamanlar, erk hayvanlarından da güçlerini almaktadır. Bu hayvanlar, aynı zamanda törenler esnasında Şaman’a eşlik ve rehberlik etmektedir. Kartal, kurt, geyik ve ayı bu hayvanların başında gelmektedir. Söz konusu hayvanlar, Şaman’ın ruhsal seyahat esnasında gücünü artırmakta, ona etrafındaki insanların kutsallık atfetmesini sağlamaktadır.

Şamanizm, ritüellere ve sembolik unsurlara dayalı bir inanç sistemidir. Davul, başlık, giysi ve erk hayvanı vb. objeler, Şamanizm’in soyut ve somut kaynakları ve taşıyıcılarıdır. Söz konusu objelerle ilgili olarak yapılacak incelemeler, erken dönem Türk toplumlarının dünya görüşünü ve tabiatla ilişkisini anlatabilecek güçtedir. Ayrıca, Şamanizm’in kutsal olanla ilişkisi de bu incelemeler sonucunda anlaşılabilecektir. Şamanizm’in ritüelleri, zamanla farklı kültürel ve toplumsal gelişimlerde değişim yaşamış ve modern dünyadaki ruhsal arayışlara cevap bulabilecek yeni bir biçim kazanmıştır. Bu da Şamanizm’in esnek bir yapısının bulunduğunu göstermektedir. Şamanizm’in yenilebilir ve değişebilir formu, sadece eski dönemlerde yaşayan insanların değil, modern insanların da ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir yapı kazanmasını sağlamıştır. Günümüzde “Neo-Şamanizm” olarak adlandırılan bir spiritüel akım vardır. Neo-Şamanizm, geleneksel Şamanizm’deki bazı temel unsurlar korurken, bu unsurlar günümüz dünyasının isteklerine uyarlanmış ve özellikle bireysel ruhsal iyileşme ve gelişimi ön planda tutan bir akım olarak öne çıkmıştır. Geleneksel Şamanik uygulamalarda kolektif ve topluluk temelli ritüeller ön plana çıkarken, Yeni Şamanizm’de bireyselleşmiş ritüeller ve kişisel deneyimler önem kazanmıştır. Bu durum, modern bireyin yalnızca toplumsal bir varlık olarak değil, aynı zamanda bireysel spiritüel ihtiyaçları olan bir varlık olarak ele alınmasının bir yansımasıdır.

Bu çalışma, Şamanizm’in yalnızca geçmişin mistik bir inanç sistemi değil, aynı zamanda insanın doğayla, evrenle ve kendi iç dünyasıyla kurduğu derin bir iletişim biçimi olduğunu ortaya koymuştur. Şamanizm, birey ile doğa, beden ile ruh, kutsal ile sıradan (profan) arasındaki sınırları aşan, bu ikilikler arasında anlam üreten bir köprü işlevi görmektedir. Ritüel pratiklerde kullanılan objeler -giysi, davul, başlık, ateş, erk hayvanı figürleri- bu köprüünün temel taşıyıcılarıdır (Sieroszewski, 1986). Bu nesneler hem ritüelin fiziksel sahnesini inşa etmekte hem de metafizik boyutunu biçimlendirmektedir (Shirokogoroff, 1935).

Elde edilen bulgular, Şamanik objelerin yalnızca törensel araçlar olmadığını, aynı zamanda kozmik düzenin birer yansıması, kültürel belleğin taşıyıcısı (Popov, 1934) ve ruhsal dönüşümün araçları olduğunu göstermektedir (Hultkrantz, 1978). Örneğin, bir Şaman davulu sadece ses üretmemekte; üzerinde yer alan semboller aracılığıyla Şaman’ın evrenle kurduğu ilişkiyi dışa vurmaktadır (Vitebsky, 1992). Giysi üzerindeki motifler hem koruyucu işlev görmekte hem de Şaman’ın kimliğini ve yetkisini görünür kılmaktadır (Hoppál, 2015). Erk hayvanı figürleri ise bireyin bilinçaltındaki yönelimleri ve ruhsal ihtiyaçları sembolize eden arketipsel varlıklar olarak işlev görmektedir (Eliade, 1964).

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

Bu yönleriyle Şamanizm, sadece tarihsel bir inanç sistemi değil, dinamik, dönüşebilir ve bireysel farkındalık süreçlerine hitap eden bir yapı olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Winkelman, 2010). Veriler ayrıca, Şamanizm'in modern dünyada tamamen ortadan kalkmadığını, tersine farklı biçimlere evrildiğini ve günümüzdeki bireysel spiritüel pratiklere entegre edildiğini de ortaya koymaktadır. Özellikle "Neo-Şamanizm" adı verilen çağdaş yaklaşımlarda, geleneksel Şamanik objelerin yeniden yorumlanarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Modern bireyler, geleneksel Şaman davulunu meditasyon aracı olarak kullanmakta, erk hayvanı rehberliğinde kişisel farkındalık ve psikolojik şifa süreçlerine yönelmektedir. "Erk hayvanı" kavramı, bu dönüşümün en dikkat çeken örneklerinden biridir. Geleneksel kültürlerde Şaman'a doğaüstü deneyimler için rehberlik eden bu figürler, modern pratiklerde bilinçaltı semboller veya arketipsel kişilik rehberleri olarak yeniden tanımlanmaktadır. Şamanizm'in bu yönü, kültürel bir miras ve modern insanın psikolojik ve ruhsal ihtiyaçlarını da karşılayan çok yönlü bir sistem haline getirmiştir. Bu bağlamda, Şaman giysilerinde kullanılan semboller, davul üzerindeki desenler, maskeler, tüyler ve hayvan figürleri gibi unsurlar sadece geleneksel bilgi aktarımının araçları değil, aynı zamanda bireyin içsel yolculuğunu ve dönüşümünü temsil eden güçlü simgeler olarak değerlendirilebilir. Şamanizm'in nesneleri hem kolektif hafızanın ürünüdür hem de bireysel deneyimin destekçisidir (Popov, 1978). Bu, Şamanizm'in çok katmanlı doğasını ve esnekliğini göstermektedir.

Şamanlar, geleneksel toplumlarda insan ruhunu ve bedenini iyileştiren, yaşamın önemli olaylarında rehberlik eden ve toplumun ritüellerini yönlendiren önemli figürler olarak kabul edilmektedir. Bu kabul, özellikle kırsal ve izole edilmiş toplumlarda daha da yaygındır. Ancak günümüzdeki yaşamda Şamanik uygulamalarla ilgilenen kişiler, genellikle Şamanların kırsal yaşamın zorluklarını deneyimlemedikleri için kendilerini tam anlamıyla Şaman olarak tanımlamaktan kaçınmaktadırlar. Bunun yerine "uygulayıcı" veya "rehber" gibi terimler kullanmayı tercih etmektedirler. Bu yaklaşım, Şamanik gelenekleri modern yaşama uyarlama çabasıyla birlikte gelişmiştir. "Şaman" dendiğinde ilk akla gelen özellik, genellikle ruhlarla bağlantı içinde olan insanlardır. Bu yüzden, Şamanlar genellikle "ruh uzmanları" olarak kabul edilmektedir. Buna göre yalnızca Şaman olan kişi ruhları görebilmekte ve onun geçirdiği süreçleri deneyimleyebilmektedir. Şaman'ın ruhlarla iletişimi, ruhların Şaman'ın bedenine girmesi veya Şaman'ın ruhsal seyahatine yolculuk etmesi şeklinde gerçekleşebilir. Şamanın başlıca görevleri arasında, adak olarak sunulan hayvanların ruhlarını ilahi varlığa sunmak, ölü kişinin ruhunu öteki aleme taşımak, ölen kişinin defin yerini belirlemek ve hastaları tedavi etmek bulunmaktadır.

Şamanlar, toplumlarda kendilerine yüklenen ruhsal güçler nedeniyle saygı görmüşlerdir. Şamanların tüm hastaları tanrısal bir biçimde iyileştirmesi beklenen bir durum değildir. Şaman'ın yaptığı ritüellerin iyileştirici etkisi, hastanın bu ritüele olan inancına bağlıdır. Şamanların hastalıklara yakalanma nedenleri, diğer bireylerde de benzer psikolojik hastalıklara neden olabilir ve hastalıkların şiddeti kişiden kişiye değişebilir. Şamanların psikolojik temelli hastalıkları iyileştirebilmeleri, onlar için önemli bir meziyettir. Şamanların hasta olmasının tek nedeni kutup bölgesinin zorlu koşulları olarak değerlendirilmemelidir.

Şamanist inançların izleri, dünyanın farklı bölgelerinde, çeşitli koşullarda gözlemlenmektedir. Benzer hastalıklardan mustarip bireyler, sadece kutup bölgesinde bulunmamakta, farklı toplumlardaki çeşitli etkenler bu tür hastalıkların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kişilik bozuklukları yaşayan bireyler, günlük yaşamlarında en çok maruz kaldıkları unsurlarla ilgili halüsinasyonlar görebilir. Kendilerini peygamber ilan etme ve sanma, cin musallatı ya da kötü ruhlar tarafından seçilme gibi deneyimler, yeraltı dünyasına götürülme, parçalanma ve yeniden dirilme gibi Şamanistik ritüellerle benzerlik gösterebilir.

Şaman toplum içinde ayırt edilmek için farklı bir kıyafet giyer. Bu kıyafet ruhların isteği üzerine, temiz günah işlememiş kişilerce hazırlanmaktadır ve günlük yaşamda da bunları giymektedirler. Kıyafet üzerindeki aksesuarların her biri, ayrı birer anlam taşımaktadır. Şamanizm, tarihsel süreçte çoğunlukla bir din olarak algılanmış ve toplulukları bir araya getiren bir yapı olarak işlev görmüştür. Ancak modern dünyada bireysel manevi arayışlar ön plana çıktıkça, Şamanizm bir din olmaktan çok bireysel spiritüel gelişimi destekleyen bir kültürel ve ritüel pratik haline dönüşmüştür. Şamanizm inancına mensup olan halkların doğayla ilgili inanışlarında birtakım farklılıklar olsa da bu insanlar, doğadaki bütün nesnelere karşı saygı ile yaklaşmayı ortak ilke edinmişlerdir. Gelecekte yapılacak araştırmalar için önerilebilecek başlıca yön, Şamanik objelerin modern toplumlarda nasıl kullanıldığı, popüler kültürdeki izdüşümleri ve özellikle terapi, meditasyon ve alternatif tıp uygulamaları içerisindeki rolleri üzerine yoğunlaşılmasıdır (Eliade, 1964). Modern insanın ruhsal yalnızlığı, Şamanik öğretilerin yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamaktadır (Hultkrantz, 1973). Dolayısıyla Şamanizm, günümüzde yalnızca bir inanç değil, aynı zamanda bir “iyileşme dili” ve bir içsel denge pratiği olarak da yeniden değerlendirilmektedir (Rothenberg, 1968).

Bu bağlamda denebilir ki, Şamanizm’deki ritüel objeler sadece geçmişin kutsal nesneleri değil, aynı zamanda bugünün insanı için anlam, bağ ve şifa üreten araçlara dönüşmüştür. Bu çalışmadaki tespitler hem akademik alanda hem de uygulamada Şamanik objelere yönelik daha derinlikli ve çağdaş analizlerin yapılmasının önünü açmaktadır. Şamanik ritüellerde kullanılan törensel objelerin yalnızca pratik işlevlere sahip araçlar olmadığını, aynı zamanda derin sembolik, metaforik ve kozmolojik anlamlar taşıdığını açıkça ortaya koymaktadır. İncelenen veriler göstermektedir ki Şamanik nesneler, sadece ritüelin icrası için gerekli materyaller değildir; aynı zamanda kozmik düzeni temsil eden, bireyle evren arasında bağ kuran ve Şaman’ın ruhsal yolculuğunu somutlaştıran kutsal göstergelerdir.

KAYNAKÇA

- Alekseyev, N.A. (2013). *Türk Dilli Sibiry Halklarının Şamanizmi*, (Çev. M. Ergun), Kömen Yayınları, Konya.
- Arıt, A. N. (2022). *Şaman’ın Kozmik Dünyası İnisiyasyon Seremoni ve Ritüellerle Maya Şaman Öğretisi*, Ray Yayıncılık, İstanbul.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller. Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri*, Aksiseda Matbaası, İstanbul.
- Aydın, E. (2019). *Sibiry’da Türk İzleri: Yenisey Yazıtları*, Kronik Kitap, İstanbul.
- Baldick, J. (2011). *Hayvan ve Şaman Orta Asya’nın Antik Dinleri*. (çev. N. Şahin), Hil Yayın, İstanbul.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*, Ötüken Neşriyat, Çorum.
- Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Buffalo, G. ve Firedancer, S. (2007). *Şamanların Erk Hayvanları*. (Çev. Bülent Uluçer), Okyanus Yayıncılık, İstanbul.
- Caprini, P. (2018). *Moğolistan Seyahatnamesi*. (Çev. Engin Ayan), Kronik Kitap, İstanbul.
- Czaplicka, M. A. (1990). *Shamanism in Siberia*, Lightning Source UK Limited Ltd. United Kingdom.
- Çirkin, S. (2019). *Güney Sibiry Arkeolojisi ve Şamanizm*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Kömen Yayınları, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Davletov, T. B. (2022). *Şaman: Doğanın Şifası Uyanınca*, Asi Kitap, İstanbul.

Şamanizm ve Şaman Töresel Objeleri

- Demir A. ve Akgün Çomak, N. (2015). *Şaman ve Türk Dünyası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Dioszegi, V. (1998) *Samanizmus*, Terebess Kiado, Budapest.
- Drury, N. (1996). *Şamanizm*. (Çev. E. Şimşek), Okyanus Yayıncılık, İstanbul.
- Eliade, M. (1964). *Shamanism: Archaic techniques of ecstasy* (W. R. Trask, Trans.), Princeton University Press.
- Eliade, M. (2018). *Şamanizm*. (Çev. İ. Birkan), İmge Kitabevi, Ankara.
- Erman, A. (2016). *Tanrı Dini Şamanizm*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara.
- Esin, E. (1979). *Türk Kozmolojisi, İlk Devir Üzerine Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Gömeç, S. (2011). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Güngör K. (2017). *Türk Halk İnanışları Üzerine*, Kimlik Yayınları, Kayseri.
- Gürcan, K. (2018). *Kutsal Şaman Elbiseleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Gürcan Yardımcı, K. (2017). "Türk Töresinin Hazinesi Kutsal Şaman Elbiseleri İkonografisi", *International Journal of Cultural and Social Studies*, 3: 461-475.
- Harner, M. (1999). *Şamanın Yolu*. (Çev. A. Atalay), Dharma Yayınları, İstanbul.
- Harva, U. (2014). *Altay Panteonu: mitler, ritüeller, inançlar ve tanrılar*, (Çev. Ö. Suveren), Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Hoppál, M. (2007). *Şamanlar: Ruhlarla konuşanlar* (Çev. Bahadır Sina Şener). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hoppál, M. (1993). "Studies on Eurasian Shamanism", *Shamans and Cultures*, Ed. Mihaly Hoppál - Keith D. Howard, Budapest: Akademiai Kiado, Los Angeles: *International Society for Trans-Oceanic Research*. 258 - 288.
- Hoppál, M. (2012). *Avrasya'da Şamanlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hoppál, M. (2015). *Shamanism: An introduction* (2nd ed.), Budapest: International Society for Shamanistic Research.
- Hultkrantz, Å. (1973). *Religion of the North: Religion of the North American Indians and Eskimos*, Leiden: E. J. Brill.
- Hultkrantz, Å. (1978). *Cosmology, myth, and ideology among North American Indians*, In T. A. Sebeok (Ed.), *Native languages and cultures of Western North America* (pp. 63-81), Indiana University Press.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İnan, A. (1998). *Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları, Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi I, Ankara.
- İnan, A. (2003). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- İnan, A. (2006). *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İnan, A. (2017). *Eski Türk Dini Tarihi*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Jordan, B. B. ve Jordan-Bychkov, T. G. (2001). *Siberian village: Land and life in the Sakha Republic*, University of Minnesota Press, London.
- Kalafat, Y. (2004). *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Kenin-Lopsan, M. (1998). "Tuvaların eski gelenekleri". (çev. E. Arıkoğlu). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 5: 62-68.
- Khomushku, O. M. (2009). "Shamanism as a worldview basis of ethnocultural traditions of the peoples of the Sayan-Altai in present-day society". *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. 3, 1: 94-100.
- Lvova, E. L - Oktyabrskaya, İ. V. - Sagalayeve, A. M. - Usmanova, M. S (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri I*. (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya.

- Örnek, S. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- Popov, A. A. (1934). *Materialy po shamanstvu u yakutov [Materials on shamanism among the Yakuts]*, Leningrad, Nauka.
- Popov, A. A. (1978). *Etnograficheskie ocherki narodov Sibiri [Ethnographic essays on the peoples of Siberia]*, Moskva, Nauka
- Prokofyeva, Y. Dmitriyevna (2014). *Şamanskiye Kostümü Narodov Sibiri*, (Çev. Atilla Bağcı), TKAE Yayınları, Ankara.
- Rothenberg, J. (1968). *Technicians of the sacred: A range of poetries from Africa, America, Asia, Europe and Oceania*, Doubleday, University of California Press.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), Dergah Yayınları, İstanbul.
- Shirokogoroff, S. (1935). *Psychomental Complex of the Tungus*, kegan Paul, London.
- Sieroszewski, W. (1986). *Yakutlarda on iki yıl*, (Çev. M. Tögar). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Stutley, M. (2023). *Ruhlar Dünyasıyla Bağlantı Kurmak: Şamanizm Değişen Biliş Hallerinde İçinde*, (çev. Sinan Köseoğlu), Say Yayınları, İstanbul.
- Tekçe, E.F. (1993). *Pazırık, Altaylardan Bir Halının Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Topuz, H. (1992), *Kara Afrika Sanatı*, Anadolu Matbaası, İstanbul.
- Turan, Ş. (2017). *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Villoldo, A. (2022). *Şaman, Şifacı, Bilge*. (Çev. Nur Yener), Omega Yayınları, İstanbul.
- Vitebsky, P. (1992). *The shaman: Voyages of the soul from the Arctic to the Amazon*, Macmillan, London.
- Vitebsky, P. (2001). *The shaman: Voyages of the soul*. Duncan Baird Publishers.
- Winkelman, M. (2013). *Shamanism: A biopsychosocial paradigm of consciousness and healing*, Praeger, California, Colorado, Oxford.
- Yılmaz, Ş. (2024). Pinterest, <https://tr.pinterest.com/pin/9429480456286241>.
- Yörük, Y. Z. (2009). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Yörük, Y. Z. (2016). *Türklerin Müslüman Olmadan Evvel Benimsediği Dinler ve Şamanizmin Bu Dinsel Üzerinde Görülen Tesirleri*, (Çev. T. Yörük), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Yuşeva, N. (2001). *Altaylarda Türkler ve İnançları*. (çev. S. Tural). *Türk Dünyası Araştırmaları* 11: 139-151.
- Zümbül, T. ve Geyik Değerli, N. (2022). “Şaman giysileri üzerindeki desenler ve semboller”, *International Social Mentality And Researcher Thinkers*. 8, 65: 2004-2017.

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

RESİMLER

Resim 1a: Altay Şaman Başlığı (<https://tr.pinterest.com/>) Resim 1b: Şaman Başlığı (<https://www.soylentidergi.com>)

Resim 2a: Şaman Giysisi Ön ve Arka Tarafı (<https://www.soylentidergi.com>)

Resim 2b: Yakut Şaman Elbisesi (Gürcan, 2018)

Resim 3: Altay Şaman Elbisesi

(<https://www.google.com/imgres?q=Rusya%20Bilimler%20Akademisi%20>)

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

Resim 4. Türk Şaman Elbiselerinde Ay-Güneş/Evren Sembolizmi (Gürcan Yardımcı, 2017)

Resim 5: Şaman Elbiselerinde Desen (Gürcan Yardımcı, 2017)

Resim 6: Türk Şaman Elbiselerinde İskelet Sembolizmi (Gürcan Yardımcı, 2017)

Resim 7: Türk Şaman Elbiselerinde Ruh Atası Sembolizmi Detayları (Gürcan Yardımcı, 2017)

Resim 8: Maskeli Şaman Kıyafeti (Yılmaz, 2024)

Şamanizm ve Şaman Törensel Objeleri

Resim 9a-b: Buryat Erkek Şaman Giysisi ve Ekleri (<https://tr.pinterest.com/>)

Resim 10: Şaman Davulu (<https://anadolu.kapadokya.edu.tr/saman-davulu/>)

Resim 11: Ateş (<https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=731&şaman>)

Resim 12: At başlıklı Şaman Asası (Hoppál, 2012)

RETHINKING ALTHUSSER: DIALECTICAL MATERIALISM, IDEOLOGY, AND KNOWLEDGE PRODUCTION IN CONTEMPORARY THEORY

ALTHUSSER’İ YENİDEN DÜŞÜNMEK: DİYALEKTİK MATERYALİZM, İDEOLOJİ VE ÇAĞDAŞ TEORİDE BİLGİ ÜRETİMİ

ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ АЛЬТЮССЕРА: ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ, ИДЕОЛОГИЯ И ПРОИЗВОДСТВО ЗНАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ТЕОРИИ

Can BÜYÜKBAY*

ABSTRACT

This article explores the enduring relevance of Louis Althusser's dialectical materialism, particularly his theory of ideology and the philosophy of science in contemporary debates within social theory. Drawing on Althusser's key works, including *For Marx* (1970) and *Reading Capital* (1970), as well as recent critical interpretations, this study examines how Althusser's materialist philosophy provides a framework for understanding the production of knowledge and the role of ideology in shaping both scientific and social structures. The article argues that Althusser's conceptualization of science as a “theoretical practice” is central to understanding the dynamics of scientific revolutions and offers a materialist alternative to humanist interpretations of Marxism. By synthesizing Althusser's work with contemporary discussions in the philosophy of science, the article highlights the applicability of Althusser's dialectics to modern scientific and social theory. Additionally, it explores Althusser's contributions to the understanding of class struggle and subjectivity in knowledge production and asserts that his ideas continue to inform critical theory's engagement with the complex relationships between structure, agency, and ideology. This article ultimately seeks to reaffirm Althusser's position as a pivotal figure in the development of Marxist theory and philosophy and offers a robust framework for analyzing the intersection of science, ideology, and social change.

Keywords: Structuralism, Althusser, Marxism, Knowledge Production, Science Philosophy

ÖZ

Bu makale, Louis Althusser'in diyalektik materyalizminin, özellikle ideoloji teorisi ve bilim felsefesinin, sosyal teori içindeki çağdaş tartışmalardaki kalıcı önemini araştırmaktadır. Althusser'in *Marx İçin* (1970) ve *Kapital'i Okumak* (1970) gibi temel eserlerinin yanı sıra

* ORCID: [0009-0007-2013-8188](https://orcid.org/0009-0007-2013-8188), Dr., canbuyukbay2002@yahoo.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Büyükbay, C. (2025). RETHINKING ALTHUSSER: DIALECTICAL MATERIALISM, IDEOLOGY, AND KNOWLEDGE PRODUCTION IN CONTEMPORARY THEORY. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 98-111. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1658727>

son eleştirel yorumlarından yararlanan bu çalışma, Althusser'in materyalist felsefesinin bilginin üretimini ve ideolojinin hem bilimsel hem de toplumsal yapıları şekillendirmedeki rolünü anlamak için nasıl bir çerçeve sağladığını incelemektedir. Makale, Althusser'in bilimi bir "teorik pratik" olarak kavramsallaştırmasının, bilimsel devrimlerin dinamiklerini anlamak için merkezi bir öneme sahip olduğunu ve Marksizmin hümanist yorumlarına materyalist bir alternatif sunduğunu savunmaktadır. Althusser'in çalışmalarını bilim felsefesindeki çağdaş tartışmalarla sentezleyerek, makale Althusser'in diyalektiğinin modern bilimsel ve toplumsal teoriye uygulanabilirliğini vurgulamaktadır. Ek olarak, Althusser'in bilgi üretiminde sınıf mücadelesi ve öznellik anlayışına yaptığı katkıları incelemekte ve fikirlerinin eleştirel teorinin yapı, faillik ve ideoloji arasındaki karmaşık ilişkilerle etkileşimine katkı yapmaya devam ettiğini ileri sürmektedir. Bu makale, nihayetinde Althusser'in Marksist teori ve felsefenin gelişiminde önemli bir figür olarak konumunu yeniden teyit etmeyi amaçlamakta ve bilim, ideoloji ve toplumsal değişimin kesişimini analiz etmek için sağlam bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapısalcılık, Althusser, Marksizm, Bilgi Üretimi, Bilim Felsefesi

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается сохраняющаяся актуальность диалектического материализма Луи Альтюссера, в особенности его теории идеологии и философии науки в контексте современных дебатов в области социальной теории. Основываясь на ключевых трудах Альтюссера, включая «За Маркса» (1970) и «Чтение "Капитала"» (1970), а также на современных критических интерпретациях, исследование анализирует, как материалистская философия Альтюссера формирует основу для понимания производства знания и роли идеологии в формировании как научных, так и социальных структур. В статье утверждается, что концепция науки как «теоретической практики» играет центральную роль в понимании динамики научных революций и предлагает материалистскую альтернативу гуманистическим интерпретациям марксизма. Через синтез трудов Альтюссера с современными дискуссиями в философии науки подчеркивается применимость его диалектики к современной научной и социальной теории. Кроме того, рассматривается вклад Альтюссера в осмысление классовой борьбы и субъективности в процессе производства знания, утверждая, что его идеи по-прежнему формируют критическую теорию в её стремлении понять сложные отношения между структурой, агентностью и идеологией. В конечном счете, статья стремится подтвердить статус Альтюссера как ключевой фигуры в развитии марксистской теории и философии и предлагает устойчивую концептуальную основу для анализа взаимосвязей между наукой, идеологией и социальными изменениями.

Ключевые слова: структурализм, Альтюссер, марксизм, производство знания, философия науки

1. INTRODUCTION

Although Althusser's work on ideology, dialectical materialism, and scientific practice has been widely discussed, there remains a lack of systematic analysis connecting these elements to contemporary theories of knowledge production and political struggle. Much of the existing scholarship either isolates Althusser's theory of ideology from his philosophy of science or treats his materialism without considering its implications for modern debates about subjectivity and agency. This article aims to fill this gap by systematically reinterpreting Althusser's dialectical materialism as a comprehensive framework for understanding the intersection of science, ideology, and social change today.

The central research question guiding this study is: How can Althusser's dialectical materialism be applied to contemporary scientific and social theories, and what does it reveal about the ideological and class-based structures underlying knowledge production? In addressing this question, the article offers an original contribution by integrating Althusser's philosophy of science, theory of ideology, and theory of subjectivity into a unified materialist analysis of contemporary social theory.

Louis Althusser remains one of the most influential Marxist theorists of the twentieth century, particularly for his contributions to the philosophy of science, materialism, and the analysis of ideology. In his most prominent works, such as *For Marx* (1970) and *Reading Capital* (1970) with Balibar, Althusser redefined the nature of Marxist theory and distanced it from humanist interpretations and introduced a structuralist framework for understanding social formations. Central to his philosophy is the concept of dialectical materialism, which posits that the material world is knowable through science and that the social world, like nature, is governed by complex, overdetermined structures. This framework challenges traditional Marxist humanism by emphasizing the role of external social structures and ideologies in shaping individual consciousness, rather than focusing on human agency or subjective consciousness.

Althusser's concept of ideology (1970) is perhaps one of his most profound contributions and offering a new way to understand the relationship between ideas and material conditions. In Althusser's view, ideology is not merely a false representation of the world but an essential component of social practice that helps reproduce the conditions of production. Through his theory of ideological interpellation, Althusser argues that individuals are not born as autonomous subjects but are "hailed" by ideological structures that shape their identities and social roles. This concept remains a critical tool for understanding how power is maintained in capitalist societies and how knowledge is produced within these power structures.

While Althusser's work was initially rooted in the analysis of capitalist social formations, his theory has continued to resonate in diverse fields, including the philosophy of science, political theory, and social theory. His ideas about the relationship between ideology and science, the role of philosophy in scientific practice, and the structural causality of social formations provide valuable insights into contemporary debates in the philosophy of science. The theoretical revolution he proposed in the realm of scientific knowledge, particularly his concept of the "epistemological break," has influenced the way that scientific paradigms are understood, particularly in light of Thomas Kuhn's theory of scientific revolutions.

This study employs a theoretical analysis methodology. It critically examines Louis Althusser's key works (*For Marx*, *Reading Capital*, *Lenin and Philosophy*) alongside seven academic articles written on Althusser, through the method of textual analysis. Althusser's concepts of dialectical materialism, ideology, and knowledge production are reinterpreted via an intertextual comparison, analyzing their applicability to contemporary theories of science and society. The method consists of evaluating conceptual structures within their historical context and tracing the development of Althusser's thought across his different writings. The aim of the study is not merely to summarize Althusser's ideas, but to systematically demonstrate their explanatory power in relation to current debates on knowledge production and ideology.

This article seeks to revisit Althusser's dialectical materialism and its contributions to the philosophy of science and social theory, integrating his ideas with contemporary critical thought. By examining Althusser's work in light of recent critiques and discussions, we aim to explore the continued relevance of his theories for

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

understanding the production of knowledge, the role of ideology in scientific development, and the complex relationships between social structures, ideology, and class struggle. In doing so, this article argues that Althusser's materialism offers a crucial framework for analyzing contemporary scientific and social theories, providing new ways to understand the interplay between structure, agency, and ideology in modern society.

2. ALTHUSSER'S DIALECTICAL MATERIALISM: A THEORY OF KNOWLEDGE

Althusser's dialectical materialism represents a significant shift in Marxist thought, particularly in how philosophy is understood and its relationship to science and ideology. In his work *For Marx*, Althusser defines philosophy as the "theory of theoretical practice," positioning it as a framework through which scientific knowledge can be analyzed and developed (Althusser, 1970, p.13). This definition aligns philosophy with the practices of science and suggests that philosophical reflection is integral to the production of knowledge. Althusser's dialectical materialism is not merely a philosophical stance but a tool for understanding and organizing scientific practice. It insists that the material world is not just an object to be known but something that is actively transformed through theoretical and scientific practice.

2.1. The Epistemological Break and Knowledge Production

Althusser's concept of the "epistemological break," borrowed from Gaston Bachelard, introduces a key aspect of his materialism. He argues that scientific knowledge is not a gradual accumulation of facts but rather a rupture from previous forms of understanding. This epistemological break marks a shift in how knowledge is produced: ideology, once the dominant mode of understanding, is transformed into a scientific problem. Althusser's view of the epistemological break parallels Thomas Kuhn's concept of scientific revolutions, where shifts in scientific paradigms are driven by profound ruptures in established theories (Schwartzman, 1975, p. 323). In this way, Althusser's materialism offers a theory of knowledge that is rooted in historical and structural changes and emphasizes that knowledge production is inseparable from ideological struggles and class relations.

This structural understanding of knowledge production stands in contrast to humanist interpretations of Marxism that emphasize subjective consciousness and agency. As Assiter notes, humanist Marxism often focuses on individual agency and the conscious subject as the starting point for understanding social change. Althusser's approach, however, emphasizes the role of structures in shaping human subjectivity. The material conditions of society, through ideological apparatuses, determine the formation of subjects, suggesting that individuals are not autonomous agents but are interpellated by ideological forces that shape their identities and social roles (Assiter, 1984, p. 274).

2.2. Ideology as a Structuring Force in Knowledge

The relationship between materialism and ideology in Althusser's work is crucial for understanding his theory of knowledge. Ideology, for Althusser, is not a mere distortion of reality but an integral part of social practice that helps to reproduce the conditions of production. This idea is outlined in *Lenin and Philosophy*, where Althusser asserts that ideology is a "practice" that organizes and structures individuals' perceptions of the world, playing a vital role in the maintenance of social order (Althusser, 1971, p. 86). Ideology, therefore, is not external to knowledge but shapes the very way in which scientific and social knowledge is produced.

This view of ideology as a structural force that shapes knowledge production challenges more traditional views that treat ideology as a mere reflection of material conditions or as an abstract realm of thought. According to Gordy, Althusser's theory of ideology provides a robust framework for understanding how knowledge, including scientific knowledge, is never neutral but is always shaped by the social and ideological structures within which it is produced (Gordy, 1983, p. 9). Althusser's materialist theory of knowledge, therefore, provides a critical lens through which to examine the production of both scientific and social knowledge in terms of its ideological underpinnings and class dynamics.

Furthermore, Althusser's insistence on the relative autonomy of ideological structures, as discussed in *Reading Capital*, suggests that while economic structures determine the conditions for the reproduction of society, ideological, political, and cultural structures have their own relative autonomy and can influence social change (Althusser & Balibar, 1970, p. 158). This concept allows for a more nuanced understanding of how different forms of knowledge interact with one another and how change in one domain can lead to transformations in others. By focusing on the structural conditions that shape knowledge and subjectivity, Althusser's materialism offers a comprehensive theory of how ideological forces are embedded within scientific practice and how they function to reinforce or challenge existing social formations.

In summary, Althusser's dialectical materialism provides a framework for understanding knowledge production as a dynamic, historical, and ideological process. His theory emphasizes the importance of structural causality in shaping the production of knowledge and highlights the role of ideology in determining how individuals and social formations understand and interact with the world. By situating knowledge within the context of class struggle and ideological interpellation, Althusser's materialism offers a powerful tool for analyzing the relationship between theory, practice, and social change.

3. THE ROLE OF IDEOLOGY IN KNOWLEDGE PRODUCTION

One of the most critical and enduring aspects of Althusser's philosophy is his theory of ideology and its role in the production of knowledge. For Althusser, ideology is not merely a false representation of reality, nor is it simply a set of beliefs or ideas that individuals might hold in error. Instead, ideology is a deeply embedded social practice that serves to reproduce the conditions of production within a society. In Althusser's structuralist framework, ideology plays an essential role in the reproduction of social formations. Ideological State Apparatuses (ISAs), such as schools, media, churches, and family structures, serve as mechanisms through which the dominant ideology is perpetuated. These ISAs function to interpellate individuals, or "hail" them, creating subjects who are not free agents but are shaped by ideological forces outside their control (Althusser, 1970, p.28). The concept of interpellation is crucial here: it underscores how individuals come to recognize themselves as subjects within particular ideological structures, accepting their roles in the larger social order without conscious awareness of the mechanisms at play. As Assiter notes, Althusser's view of ideology is not one of distortion but of "a necessary part of social practice" that helps ensure the continuity of the social structure (Assiter, 1984, p. 274).

Ideology, in Althusser's framework, is not an abstract set of beliefs but a practical force that organizes individuals' relations to the social and material world. As Schwartzman argues, Althusser's approach to ideology provides a robust framework for understanding how knowledge, including scientific knowledge, is never neutral but always shaped by the social conditions in which it is produced (Schwartzman, 1975, p. 324).

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

This theory of ideology extends to the understanding of class struggle, a central theme in Althusser's work. Althusser asserts that ideology is a primary means through which class struggle is articulated and sustained. In a capitalist society, the dominant ideology serves to justify and naturalize the existing class structure, making the unequal relations of power appear legitimate and immutable. At the same time, subordinate classes are interpellated into ideologies that either reinforce their position or, at times, inspire resistance to the status quo. The contradictions within these ideological structures are a key site for understanding social change and revolution.

In this regard, Schwartzman notes that Althusser's theory of ideology helps to clarify the ways in which ideological struggles are embedded within scientific and social practices, making it a powerful tool for analyzing how knowledge is produced, maintained, and transformed (Schwartzman, 1975, p. 328). This is particularly relevant when considering Althusser's view of the "epistemological break" in scientific progress, which parallels the way scientific paradigms shift as they encounter contradictions within the prevailing ideological framework (Schwartzman, 1975, p. 323). Althusser's work challenges the assumption that science is inherently objective and independent of ideology, calling attention to the ways in which even scientific knowledge is situated within broader ideological struggles.

In sum, Althusser's theory of ideology offers a critical lens through which to examine the role of ideology in the production of knowledge. Althusser provides a comprehensive framework for understanding how both scientific and social knowledge are shaped by the material conditions of society. Ideology is not an external distortion of reality but an integral part of the social and scientific process, influencing both the production of knowledge and the practice of science itself.

4. ALTHUSSER AND THE SCIENCES: A NEW PHILOSOPHY OF SCIENCE

Althusser's contribution to the philosophy of science is significant, particularly in how he theorizes the relationship between dialectical materialism and scientific practice. Althusser's conception of science is rooted in his broader theory of knowledge, which challenges both empiricist and idealist approaches. As Stewart emphasizes, Althusser's structural Marxism, while not rejecting science, seeks to differentiate it from ideologically motivated knowledge by maintaining the independence of scientific theories from philosophical or political interference. Althusser's materialism insists on the importance of an objective reality that is accessible through scientific inquiry, a perspective that is both critical of the subjective tendencies in classical Marxism and opposed to the idealist interpretations of science found in some Marxist traditions (Stewart, 2008, p. 430).

4.1. The Epistemological Break and the Structuring of Scientific Practice

In *For Marx* (1970), Althusser addresses the issue of the "epistemological break," a concept borrowed from Gaston Bachelard that marks the shift from ideology to scientific practice. This break, according to Althusser, is not just an intellectual rupture but a structural transformation in how knowledge is produced. Science, in Althusser's framework, is not simply the accumulation of empirical data but a practice that transforms the ideological categories through which we interpret the world (Assiter, 1984, p. 274). Althusser's theory of the epistemological break parallels Thomas Kuhn's notion of scientific revolutions, where shifts in paradigms represent moments of rupture rather than gradual development (Schwartzman, 1975, p. 323). Althusser's work on scientific knowledge emphasizes the necessity of these breaks for the advancement of science,

suggesting that scientific progress often occurs through radical changes in the way the world is understood.

The interaction between science and ideology in Althusser's theory is crucial for understanding how scientific knowledge functions within broader social formations. While science is theoretically autonomous, it is still embedded within an ideological context that shapes its development. Stewart discusses how Althusser's structuralism opens up a space for understanding how ideological forces can influence the course of scientific inquiry. By rejecting both the idealist reduction of science to philosophy and the empiricist view of science as a simple reflection of reality, Althusser's dialectical materialism offers a more nuanced understanding of how knowledge is shaped by both social conditions and scientific practice (Stewart, 2008, p. 431).

In contrast to more conventional philosophical treatments of science, Althusser insists that philosophy's role is not to guarantee the truth of scientific knowledge but to examine the structural conditions that make knowledge possible. As Schwartzman points out, Althusser's philosophy provides a framework for understanding how scientific knowledge interacts with ideological practices, emphasizing that scientific knowledge is always situated within a particular historical and social context. Althusser's theory of the "problematic" helps to explain how science is not a neutral or objective practice but one that is shaped by the ideological structures of its time (Schwartzman, 1975, p. 328).

4.2. Overdetermination, Systems Theory, and the Dynamics of Scientific Knowledge

The relationship between Althusser's dialectical materialism and contemporary scientific theories is particularly relevant when considering the intersection of science with new developments in cybernetics and systems theory. Systems theory, with its focus on complex, interdependent systems and feedback loops, shares a conceptual affinity with Althusser's understanding of overdetermination and structural causality. As Gordy suggests, Althusser's focus on the relational aspects of social structures offers a useful framework for understanding the dynamic and interconnected nature of both social and scientific systems (Gordy, 1983, p. 9). Althusser's notion of "overdetermination" – the idea that social contradictions are multiple and interrelated – can be applied to understand how scientific knowledge, like social structures, is shaped by a multitude of forces that interact with one another in complex ways.

In this sense, Althusser's dialectical materialism provides a basis for integrating modern scientific concepts such as systems theory and cybernetics into Marxist theory. By emphasizing the interrelationship between different elements within a system, Althusser's work resonates with contemporary efforts to understand scientific knowledge as a dynamic and evolving process that is influenced by both material conditions and ideological frameworks. As Schwartzman argues, Althusser's contributions to the philosophy of science can help illuminate the ways in which scientific knowledge is not merely a reflection of objective reality but is always shaped by the ideological and social context in which it is produced (Schwartzman, 1975, p. 330).

5. ALTHUSSER, SUBJECTIVITY, AND IDEOLOGY: THE ROLE OF THE SUBJECT IN KNOWLEDGE PRODUCTION

Althusser's theory of ideology and his concept of the subject are critical for understanding how knowledge is produced and how social structures reproduce themselves. His argument that ideology interpellates individuals into subjects who are both shaped by and active in maintaining the ideological state apparatuses (ISAs) introduces a radical shift

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

in how we think about subjectivity and its relationship to knowledge production. This section explores Althusser's concept of the subject and its implications for understanding how ideologies shape both scientific and social knowledge.

El Hassan provides a crucial critique of Althusser's treatment of ideology and the subject. He argues that Althusser's focus on the externality of ideology—its ability to interpellate individuals into predetermined roles—undermines the agency of the subject and fails to account for the dialectical interaction between individual praxis and ideological structures. El Hassan critiques Althusser's rejection of the humanist Marxist notion of individual agency, which sees individuals as autonomous agents capable of transforming social relations through conscious action. For El Hassan, Althusser's model of subjectivity, which emphasizes the role of ideology in shaping individuals' perceptions and identities, risks reducing human agency to a mere function of ideological interpellation (El Hassan, 1986, p. 53). While Althusser rightly emphasizes the structural forces at play in shaping the subject, El Hassan argues that his theory fails to fully integrate the role of human agency in overcoming or transforming these forces.

This critique is echoed in Sprinker's examination of Althusser's relationship with Sartre. Sprinker notes that the tension between Althusser and Sartre revolves around the question of human agency and the capacity for individual subjectivity to influence the course of history. For Sartre, as for traditional Marxist humanism, the subject is central to understanding history and social change. Sartre emphasizes the ability of individuals to engage in revolutionary praxis, which is the conscious, intentional activity that challenges the social order. In contrast, Althusser's structuralism tends to obscure the role of individual subjectivity, instead focusing on the ways in which social structures dictate individual behavior. Sprinker highlights the contrast between Althusser's theory of subjectivity, which sees the subject as primarily determined by ideological structures, and Sartre's existentialist notion of subjectivity, where individuals are free to define themselves through their actions (Sprinker, 1985, p. 991).

Stolze (1998) also provides a significant contribution to this discussion by examining how Althusser's ideas relate to structuralism and their implications for understanding subjectivity. Stolze argues that Althusser's engagement with structuralism, particularly his focus on how the subject is constituted by ideological forces, remains essential for understanding the functioning of class society. However, Stolze also points out the limitations of Althusser's structuralism, particularly in his treatment of subjectivity. While Althusser provides a detailed analysis of how individuals are interpellated by ideology, Stolze argues that this approach risks reducing individuals to passive recipients of ideological forces without recognizing the active role they play in the reproduction or transformation of social structures. Stolze contends that while Althusser's theory is valuable for understanding the structural dynamics of ideology, it does not fully account for the complexities of human subjectivity and the ways in which individuals navigate, resist, or reinterpret the ideological systems into which they are interpellated (Stolze, 1998, p. 59).

Althusser's theory of ideology is undoubtedly foundational for understanding how knowledge, both scientific and social, is shaped by ideological forces. Ideology does not simply distort or obscure reality; it actively shapes the way individuals perceive and understand the world. As Sprinker notes, Althusser's concept of ideology is not merely about false consciousness but about the fundamental ways in which individuals come to understand their social roles and positions within the larger structure of society (Sprinker, 1985, p. 991). The subject, in Althusser's view, is not an autonomous, pre-existing entity but is formed through its interaction with ideological structures that hail it into being.

The subject's role in knowledge production, therefore, is intricately linked to its ideological conditioning. El Hassan (1986) and Stolze (1998) both highlight the limitations of Althusser's theory, particularly in terms of how it conceptualizes the subject. For Althusser, the subject is shaped by external ideological forces, but this view does not fully address the potential for subjects to resist or alter the ideological structures that define them. While Althusser's theory remains useful for understanding how ideology functions to maintain social order, it falls short in providing a clear account of how individuals or groups might transform or subvert these ideological structures.

Despite these critiques, Althusser's concept of the subject remains essential for understanding the relationship between ideology, knowledge, and power. The subject, as interpellated by ideology, is both a product of social structures and a participant in the reproduction of those structures. The dynamic interplay between ideology and subjectivity highlights the complexity of knowledge production in capitalist societies, where scientific knowledge is never neutral but always shaped by the ideological forces that govern social life.

6. ALTHUSSER'S STRUCTURALISM AND THE INTERRELATION OF SCIENCE, IDEOLOGY, AND SOCIAL CHANGE

In *Reading Capital* (1970), Althusser asserts that social change occurs through a process of overdetermination, where the contradictions within each structure interact with those in other structures. These contradictions can lead to shifts in the overall social formation, though they do so in ways that are not predetermined by the economic base. As Stolze (1998) discusses, Althusser's focus on structural causality emphasizes the interconnectedness of social structures while maintaining the autonomy of each. This enables a more dynamic understanding of social change, one that is not merely driven by economic forces but by the complex interactions between ideology, politics, and science (Stolze, 1998, p. 57).

6.1. The Political Dimensions of Scientific Knowledge

The role of ideology in shaping scientific knowledge is particularly important when considering the political implications of Althusser's theory. Althusser's focus on ideology as a tool for social reproduction has significant implications for understanding the relationship between science and politics. In capitalist societies, science is often seen as a neutral tool for understanding the world, but Althusser's materialism suggests that scientific knowledge is always embedded within and shaped by ideological practices that serve the interests of the ruling class. As El Hassan notes, Althusser's theory helps to expose the ways in which science is not merely an objective search for truth but is influenced by the political and ideological interests that govern society (El Hassan, 1986, p. 54). This view aligns with Althusser's broader critique of humanist Marxism, which he sees as overly focused on human agency and neglectful of the structural forces that shape knowledge and social change.

However, Althusser's structuralism also opens the door for a more radical understanding of how science can contribute to social change. If scientific knowledge is always situated within a specific ideological context, then it is also subject to change when new ideological formations arise. As Stolze points out, the transformations that occur in science are not just the result of new empirical data but are driven by shifts in the underlying ideological framework (Stolze, 1998, p. 59). Althusser's emphasis on the epistemological break and the role of ideology in scientific practice suggests that scientific

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

revolutions are not only a matter of changing facts but involve a deeper transformation in how knowledge is structured and understood.

In sum, Althusser's structuralism provides a comprehensive framework for understanding the interrelations between science, ideology, and social change. His materialist philosophy emphasizes the role of science as a practice embedded within social and ideological structures, while also highlighting its potential to contribute to transformative change. By situating scientific knowledge within a broader materialist and ideological context, Althusser's work provides valuable insights into the ways in which knowledge production is always influenced by the ideological forces that shape it.

6.2. Science, Class Struggle, and the Politics of Knowledge

El Hassan (1986) underscores that Althusser's theory of ideology has profound political implications. He argues that Althusser's work provides a materialist critique of the way in which knowledge is used to perpetuate capitalist structures. Althusser suggests that knowledge, including scientific knowledge, is never neutral; it is shaped by the political and ideological context in which it is produced. Scientific knowledge, while often seen as objective, is in fact a part of the broader ideological apparatus that helps maintain the power of the ruling class. El Hassan notes that Althusser's materialism helps to reveal how science can be complicit in reproducing the dominant social order, even as it seeks to understand and explain the world (El Hassan, 1986, p. 55). By understanding the ideological context in which scientific knowledge is produced, Althusser opens the possibility for a critique that is both scientific and political.

Sprinker builds on this critique by discussing Althusser's engagement with the political implications of science. Sprinker notes that while Althusser insists on the scientific nature of Marxist theory, he also emphasizes the need for science to be politically engaged. Althusser's materialist conception of science is not simply about uncovering facts but about recognizing how those facts are embedded within broader ideological and political struggles. Althusser's work on science is inherently linked to the political struggle, as knowledge production is a site of ideological contestation. For Althusser, scientific knowledge must be understood as part of the broader political project of class struggle. Science, in this sense, is both a tool for understanding society and a means of transforming it (Sprinker, 1985, p. 992).

This political dimension of science is further explored by Stolze (1998), who emphasizes the dialectical nature of Althusser's approach to knowledge. Stolze argues that Althusser's theory of science rejects both positivism and idealism, instead asserting that scientific knowledge is produced through a dialectical process in which contradictions within society and the scientific field itself are resolved. Stolze (1998) highlights that Althusser's theory of science is grounded in a materialist conception of social reality, where the contradictions within society—such as those between labor and capital—are reflected in the development of scientific knowledge. In this view, science is not an autonomous, apolitical endeavor but is shaped by the material conditions and social struggles of the time. As Stolze points out, science, like other forms of knowledge, is embedded in the social totality, meaning it cannot be separated from the political and ideological struggles that shape society (Stolze, 1998, p. 60).

The political nature of science, as articulated by Althusser, is crucial for understanding how knowledge production relates to social change. By recognizing that scientific knowledge is never politically neutral, Althusser calls for a politics of knowledge that challenges the dominant ideological and social structures. The role of science, in this sense, is not only to understand the world but also to change it. In capitalist societies,

scientific knowledge is often used to legitimize the existing social order, but Althusser's materialism provides a framework for understanding how science can also be a tool for resistance and transformation. Scientific revolutions, as Althusser suggests, are not just the result of changes in empirical data but reflect deeper ideological shifts that challenge the existing order (Schwartzman, 1975, p. 330).

7. THE ROLE OF ALTHUSSER'S DIALECTICAL MATERIALISM IN CONTEMPORARY KNOWLEDGE PRODUCTION

The research question driving this article asks how Althusser's dialectical materialism can be applied to contemporary scientific and social theories, and what implications it has for understanding the role of ideology, subjectivity, and class struggle in the production of knowledge. Throughout the analysis, we have explored Althusser's theory of dialectical materialism, his views on ideology and subjectivity, and the political dimensions of knowledge production. Based on these discussions, we can conclude that Althusser's materialist philosophy provides an indispensable framework for understanding how knowledge is shaped by and shapes social structures, ideological forces, and class struggle.

7.1. Althusser's Dialectical Materialism: A Framework for Understanding Knowledge

Althusser's dialectical materialism is a critical framework for understanding the relationship between knowledge and the material world. His theory asserts that knowledge is not an autonomous, neutral reflection of reality but is deeply embedded in the social and ideological conditions of its time. As we discussed in the earlier sections, Althusser's view of science as a "theoretical practice" means that scientific knowledge is shaped by the broader ideological apparatuses of society. This approach challenges both humanist and positivist understandings of science by insisting that scientific knowledge is shaped by material, social, and ideological conditions.

In contemporary scientific and social theory, Althusser's ideas remain relevant in understanding how scientific paradigms evolve. The concept of the "epistemological break," as described by Althusser, provides a lens through which we can understand how scientific revolutions occur—not through incremental additions to knowledge but through radical shifts in how knowledge is conceptualized. This insight, especially when combined with the work of contemporary scholars like Thomas Kuhn on paradigms and revolutions, helps us recognize that scientific progress is not linear, but instead characterized by profound ruptures in theoretical understanding that reshape entire fields (Schwartzman, 1975, p. 323). Althusser's theory suggests that science, while striving for objectivity, cannot escape the ideological contexts that shape its development, offering a materialist critique of the "neutrality" often attributed to scientific inquiry.

7.2. Ideology and Knowledge Production

Althusser's concept of ideology and its role in the production of knowledge plays a crucial role in answering the research question. He posits that ideology is not merely a distortion of reality but an integral component of social practice that helps to reproduce the conditions of production. Ideology functions through Ideological State Apparatuses (ISAs), such as education, religion, and media, which interpellate individuals into subjects who accept their positions within the social structure. This theory helps us understand how knowledge, including scientific knowledge, is never free from ideological influences.

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

In contemporary society, the intersection of science and ideology is increasingly visible, especially in fields such as climate science, economics, and medicine, where ideological forces often shape the framing and interpretation of knowledge. Althusser's work provides a critical perspective on how knowledge is not just an objective pursuit of truth but a socially embedded activity that reflects and reinforces dominant ideologies. This insight is crucial in understanding how scientific knowledge can either challenge or perpetuate the status quo. For instance, the political dimensions of climate change science are deeply intertwined with ideological forces, where economic and political interests often shape how environmental issues are framed and addressed. Althusser's theory of ideology allows us to understand that scientific knowledge, like all knowledge, is shaped by the social and political struggles that characterize its historical moment (Sprinker, 1985, p. 992).

7.3. The Role of the Subject in Knowledge Production

Althusser's theory of subjectivity, particularly his notion of interpellation, is central to understanding the production of knowledge in contemporary society. According to Althusser, individuals are not born as autonomous subjects but are interpellated by ideology, which shapes their understanding of themselves and their roles in society. This concept has important implications for how we understand the role of individuals in the production and dissemination of knowledge.

The critiques from El Hassan (1986) and Sprinker (1985) highlight the tension between Althusser's structuralism and the humanist Marxist emphasis on agency. While Althusser's theory focuses on how subjects are shaped by ideological forces, the critiques suggest that this approach risks downplaying the active role of individuals in resisting or transforming ideological structures. In contemporary political and social struggles, this tension remains relevant. Althusser's theory provides a critical lens for understanding how subjects are formed through ideological practices, yet it also leaves open the question of how individuals or collective agents can intervene in or transform these structures. In modern political movements, for example, we see both the influence of ideological interpellation on individuals' identities and the potential for collective action to disrupt or challenge these ideologies.

In contemporary social theory, Althusser's theory of subjectivity offers valuable insights into the dynamics of power, knowledge, and identity. As Stolze (1998) notes, while Althusser emphasizes the structural forces that shape the subject, the potential for resistance and transformation remains a crucial question. Althusser's model of the subject highlights the importance of understanding how knowledge is not just produced by objective structures but is also contested and transformed by individuals and social movements. This provides a foundation for analyzing how knowledge can be a site of both ideological reproduction and resistance.

7.4. Class Struggle and Knowledge Production

Finally, Althusser's emphasis on class struggle as the motor of historical change provides a critical lens for understanding the production of knowledge in capitalist societies. Knowledge production is always tied to the broader social and economic structures that define the distribution of power. Althusser's materialism asserts that scientific knowledge is always embedded within these structures, reflecting and reinforcing the interests of the ruling class. However, as the work of El Hassan (1986) and others suggests, Althusser's theory also opens up the possibility for resistance through the transformation of the ideological structures that support capitalist systems.

In contemporary society, where the power dynamics between different classes are increasingly visible in knowledge production, Althusser's insights remain crucial. The control of knowledge—whether in media, academia, or the scientific community—remains a site of ideological struggle. Althusser's theory of the ideological state apparatuses helps explain how class struggle is not only a political or economic issue but also a cultural and intellectual one, as dominant ideologies seek to shape the way knowledge is produced and understood. By understanding knowledge production as a site of class struggle, Althusser's work offers a materialist critique of how power and knowledge are intertwined in maintaining or challenging the status quo.

8. CONCLUSION

While Althusser's contributions to Marxist theory, the philosophy of science, and ideology critique remain foundational, his work has also faced significant criticisms. One major concern is that his structuralist framework tends to underplay the role of human agency and political subjectivity, presenting individuals primarily as products of ideological interpellation. Critics such as E.P. Thompson and later post-structuralist thinkers argue that Althusser's view risks rendering political action and resistance almost impossible within his theoretical system. Furthermore, the notion of ideology in Althusser's theory has been criticized for its functionalist tendencies, portraying ideological apparatuses as seamlessly reproducing capitalist relations without adequately accounting for contradictions, fractures, and possibilities of dissent within ideological structures. Despite these critiques, Althusser's work continues to offer valuable tools for analyzing the relationship between knowledge, ideology, and power, especially when combined with more dynamic theories of subjectivity and social change.

Louis Althusser's dialectical materialism provides a transformative framework for understanding the relationship between knowledge, ideology, and social structures. Through his emphasis on the material conditions that shape both scientific knowledge and everyday social practices, Althusser offers a robust critique of the traditional humanist and positivist perspectives on knowledge production. His theory of ideology, centered on the concept of interpellation, demonstrates how individuals are not autonomous agents but are instead shaped by the ideological structures that govern their existence. These insights are crucial for understanding how knowledge, particularly scientific knowledge, is never neutral but is always situated within the ideological and material conditions of its time.

Throughout this article, we have explored Althusser's contributions to the philosophy of science, his critique of humanist Marxism, and his understanding of the role of ideology in maintaining social order. By examining how Althusser's ideas have been applied in contemporary social movements, academic disciplines, and political practice, we have seen that his materialist framework continues to provide valuable tools for analyzing power relations and ideological struggles in modern society.

Today, Althusser's legacy is visible across several key fields. In critical theory, his concept of ideological state apparatuses remains central to understanding how cultural institutions maintain capitalist hegemony. In Marxist thought, Althusser's emphasis on structural causality and overdetermination offers a way to rethink historical materialism without resorting to economic determinism. Moreover, in political sociology and the study of social movements, Althusser's theory of interpellation helps explain how identities and political subjectivities are produced and contested within ideological frameworks. His critique of humanist voluntarism also continues to resonate with theorists seeking to understand the limits of agency in contemporary capitalist societies.

Rethinking Althusser: Dialectical Materialism, Ideology, and Knowledge Production...

In the philosophy of science, Althusser's insistence on the epistemological break and the ideological embeddedness of knowledge challenges dominant neoliberal conceptions of science as a purely objective and apolitical enterprise. His work thus provides a foundation for critical approaches that expose the political interests underpinning scientific discourses today, particularly in fields like environmental science, economics, and public health.

By reinterpreting Althusser's dialectical materialism and its integration of science, ideology, and subjectivity, this study contributes to a deeper understanding of how knowledge production remains a site of political and ideological contestation. Althusser's work offers not only a critique of existing social structures but also a theoretical framework for imagining transformative change in contemporary societies. In an era marked by intensified ideological struggles, from climate crisis narratives to the politics of identity and technology, Althusser's materialism remains an indispensable resource for critical theory and political praxis.

Bibliography

- Althusser, L. (1970). *For Marx*. New York, NY: Penguin Books.
- Althusser, L. (1971). *Lenin and philosophy and other essays*. New York, NY: Monthly Review Press.
- Althusser, L., & Balibar, É. (1970). *Reading Capital*. New York, NY: Pantheon Books.
- Assiter, A. (1984). Althusser and structuralism. *The British Journal of Sociology*, 35(2), 272–296. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.1984.tb00104.x>
- El Hassan, I. S. (1986). Consciousness and ideology: A critique of Lukács, Althusser, and Poulantzas. *Dialectical Anthropology*, 11(1), 49–62. <https://doi.org/10.1007/BF00147826>
- Gordy, M. (1983). Reading Althusser: Time and the social whole. *History and Theory*, 22(1), 1–21. <https://doi.org/10.2307/2505233>
- Schwartzman, D. W. (1975). Althusser, dialectical materialism and the philosophy of science. *Science & Society*, 39(3), 318–330. <https://www.jstor.org/stable/40401861>
- Sprinker, M. (1985). Politics and theory: Althusser and Sartre. *MLN*, 100(5), 989–1011. <https://doi.org/10.1353/mln.1985.0019>
- Stewart, A. (2008). Althusser's structuralism and a theory of class. *Critique: Journal of Socialist Theory*, 36(3), 421–443. <https://doi.org/10.1080/03017600802434524>
- Stolze, T. (1998). Deleuze and Althusser: Flirting with structuralism. *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, 10(3), 51–63. <https://doi.org/10.1080/08935699808685540>

ŞANLIURFA SİVEREK'TEN YENİ BİR NEOLİTİK YERLEŞİM

A NEW NEOLITHIC SETTLEMENT FROM SİVEREK, ŞANLIURFA

НОВОЕ НЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ ИЗ САНЛИУРФА СІВЕРЕК

Bahattin ÇELİK*

ÖZ

Güneydoğu Anadolu'da son yıllarda yapılan kazılar Neolitik Dönem hakkında önemli veriler sağlamıştır. Özellikle Yukarı Dicle Bölgesi'nde yapılan kazılar bölgedeki evsel yerleşimlerin özelliklerini ortaya çıkarmıştır. Ancak Urfa bölgesindeki evsel yerleşimlerle ilgili araştırmalar oldukça sınırlıdır. Urfa bölgesinde daha çok anıtsal kült yapılarını içinde barındıran ve T şeklinde dikilitaşlarla sembolize edilen Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Sayburç gibi Çanak Çömleksiz Neolitik merkezler kazılmaktadır. Bu merkezlerde ele geçen yapılara bakıldığında, bunların evsel özelliğe sahip olmadıkları daha çok kültürel özellikte kamu yapıları oldukları anlaşılmaktadır. Urfa bölgesinde, Epi-Paleolitik Dönem ve Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait sadece Çakmaktepe yerleşiminde evsel özellikte yerler kazılmaktadır. Kalker platolarla bazalt platoların kesiştiği bir bölge olan ve oldukça sulak ve verimli bir bölge olan Urfa'nın Siverek ilçesindeki Kejo Harabesi evsel yerleşimlerin özelliklerinin anlaşılması açısından önemli bir örnektir. Kejo Harabesi yerleşiminde ele geçen buluntulara bakıldığında Byblos tipi ok uçlarının olduğu görülmektedir. Yerleşimde El-Khiam veya Helwan benzeri erken döneme ait uçlara rastlanmamıştır. Ayrıca Çayönü Aletleri'nin bulunmamış olması nedeniyle Kejo Harabesi yerleşimi, bu haliyle Çanak Çömleksiz Neolitik B evresine ait olduğunu göstermektedir. Bölgedeki evsel yerleşimler genellikle kayalık tepeler üzerinde yer almakta ve kazılar bu yerleşimlerin Neolitik dönemin çeşitli evrelerine ait olduğunu ortaya koymaktadır. Kejo Harabesi'nde gerçekleştirilecek kazılar Urfa Bölgesi'nin evsel yaşamının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Sivil Yerleşimler, Urfa Bölgesi, Kejo Harabesi

ABSTRACT

Recent excavations in Southeastern Anatolia have provided important data on the Neolithic Period. Especially the excavations in the Upper Tigris Region have revealed the characteristics of the domestic settlements in the region. However, research on the domestic

* **ORCID:** [0000-0003-2630-3379](https://orcid.org/0000-0003-2630-3379), Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, bcelik@aybu.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Çelik, B. (2025). ŞANLIURFA SİVEREK'TEN YENİ BİR NEOLİTİK YERLEŞİM. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 112-121. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1693403>

Şanhurfa Siverek'ten Yeni Bir Neolitik Yerleşim

settlements in the Urfa region is quite limited. In the Urfa region, Pre-Pottery Neolithic centers such as Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Sayburç, which contain monumental cult structures and are symbolized by T-shaped obelisks, are being excavated. When we look at the structures uncovered in these centers, it is understood that they are not of domestic nature, but rather cultic public buildings. In the Urfa region, only the settlement of Çakmaktepe in the Epi-Paleolithic and Pre-Pottery Neolithic Period has been excavated with domestic features. The Kejo Harabesi in Siverek district of Urfa, which is a very wet and fertile region where limestone plateaus and basalt plateaus intersect, is an important example in terms of understanding the characteristics of domestic settlements. The finds recovered from the Kejo Harabesi settlement include Byblos type arrowheads. Early arrowheads similar to El-Khiam or Helwan were not found in the settlement. Moreover, the absence of Çayönü Tools indicates that the Kejo Harabesi settlement belongs to the Pre-Pottery Neolithic B phase. Domestic settlements in the region are generally located on rocky hills and excavations reveal that these settlements belong to various phases of the Neolithic period. Excavations at Kejo Harabesi will contribute to the understanding of the domestic life of the Urfa Region.

Keyword: Pre-Pottery Neolithic, Domestic settlements, Urfa Region, Kejo Harabesi

АННОТАЦИЯ

Недавние раскопки в Юго-Восточной Анатолии позволили получить важные данные о неолитическом периоде. Особенно раскопки в регионе Верхнего Тигра выявили особенности бытовых поселений в этом регионе. Однако исследования бытовых поселений в регионе Урфа весьма ограничены. В регионе Урфа раскапываются такие центры дооктябрьского неолита, как Гёбекли-Тепе, Карахан-Тепе, Сефер-Тепе, Сайбурч, которые содержат монументальные культовые сооружения и символизируются Т-образными обелисками. При взгляде на сооружения, обнаруженные в этих центрах, становится понятно, что они не носят бытового характера, а скорее являются культовыми общественными зданиями. В районе Урфы только в поселении Чакмактепе эпохи эппалеолита и дооктябрьского неолита были раскопаны бытовые постройки. Кеджо Харабеси в Сиверекском районе Урфы, который представляет собой очень влажный и плодородный регион, где пересекаются известняковые и базальтовые плато, является важным примером с точки зрения понимания особенностей бытовых поселений. Находки, извлеченные из поселения Кеджо Харабеси, включают наконечники стрел библосского типа. Ранние наконечники стрел, подобные Эль-Хияму или Хелуану, в поселении не обнаружены. Более того, отсутствие орудий Чайёну указывает на то, что поселение Кеджо Харабеси относится к фазе В дооктябрьского неолита. Бытовые поселения в регионе, как правило, расположены на скалистых холмах, и раскопки показывают, что эти поселения относятся к различным фазам неолитического периода. Раскопки в Кеджо Харабеси вносят свой вклад в понимание бытовой жизни Урфского региона.

Ключевые слова: Бесгоршечный неолит, гражданские поселения, Урфанский район, руины Кеджо

Giriş

Son yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yeni yapılan barajlar ve bazı araştırmacıların bireysel gayretleri sayesinde, bölgenin Neolitik Dönemi ile ilgili oldukça fazla veri elde edilmiştir. Özellikle Yukarı Dicle Havzasında yapılan çalışmalar, bölgenin sivil / domestik yapıli yerleşimleri hakkında çok fazla veri sunmaktadır. Suriye ve Irak'ta yer alan Neolitik merkezlerle ortak özellikleri olan ve aynı zamanda yerel özellikler de taşıyan

bu yerleşimlerin dönemleri bölgedeki bütün Neolitik yerleşimlerle aşağı yukarı benzerdir. Bölgenin elde edilen bu verilerinin düzenli bir şekilde tasnif edilmesi ve yayınlanması bölgenin Neolitik dönemi hakkında kesin bir şekilde bazı sonuçlara varmamıza olanak sağlayacaktır. Ancak Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Suriye arasında kalan Urfa bölgesinde, domestik yerleşimler ile ilgili yapılan çalışmaların azlığı nedeniyle, bölgenin domestik yerleşimleri hakkında bilgiler eksik ve yetersiz kalmaktadır. Yapılan bu çalışma, özellikle Urfa Bölgesi'nde bulunan domestik yerleşimlere dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Urfa Bölgesi'nde Neolitik Dönem ile ilgili kazıların çoğu genellikle monumental yapıları içinde barındıran yerleşimler üzerine yapılmaktadır. Ancak Neolitik Dönem için yapılması gereken bir o kadar önemli çalışma da bölgenin domestik yerleşimlerinin özelliklerini ortaya çıkarmak olmalıdır. Bölgenin Neolitik dönemini anlamak için "Taşlı Tepeler" projesi ile sınırlı kalınmamalı, domestik özellikler taşıyan yerleşimleri de kazarak Neolitik Dönem'deki bölgeler arası geçişi anlamamız gereklidir.

Kejo Harabesi

2011 yılında TÜBİTAK tarafından desteklenen "Şanlıurfa Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri Projesi" çalışmalarında tespit edilen Kejo Harabesi, Şanlıurfa'nın Siverek İlçesinin 40 km güneyinde, Alanyurt (Kulleka) köyünün yaklaşık 2 km güneydoğusunda yer almaktadır (**Resim 1a ve Resim 1b**). Taşlı Tepe yerleşiminin ise kuzeydoğusunda yer alır ve kuş uçuşu yaklaşık 4,6 km mesafededir. Deniz seviyesinden 788 m yüksekte bulunan ve bir höyük tarzında olan Kejo Harabesi, kuzeybatı-güneydoğu yönünde konumlanmış, 195 m X 85 m boyutlarında, ana kaya üzerine kurulu, yaklaşık 11 dekarlık bir alanı olup 4 m yüksekliğinde bir kültür toprağına sahiptir. 039° 18' 46,8" Doğu, 37° 23' 30,3" Kuzey koordinatlarında yer almaktadır.

Höyüğün üstünde Neolitik yerleşimi tahrip eden Erken Bizans dönemine ait 3 adet Tümülüs mevcuttur ancak bu Tümülüsler kaçak kazılar sonucu tahrip edilmiştir. Kejo Harabesinin yüzeyinde yaklaşık 20 adet yuvarlak planlı yapılara ait temel gözlemlenmiştir. Bu temellerin bazılarının çapı yaklaşık 7 m, bazılarının ise yaklaşık 2 m'dir (**Resim 2**). Temellerin çoğu iki sıralı taş dizisi ile yapılmıştır (**Resim 3**). Taşların boyutları ise yaklaşık 25cm X 70cm boyutlarında dikdörtgene yakın şekilde yontulmuşlardır (**Resim 4**).

Ele geçen küçük buluntulara bakıldığında, Yontmataş alet endüstrisinde, Byblos uçları (**Resim 5**), çift kutuplu çekirdekler, dilgiler ve obsidyenler şeklinde bir dilgi endüstrisi söz konusudur. Sürtmetaş Aletlere bakıldığında ise alt ve üst ezgi taşları, havanlar, havanelleri yoğun olarak ele geçen buluntular arasındadır (**Resim 6**). Ayrıca ören yerinden çıkartılmış olan daire şeklinde bir taş da bulunmuştur (**Resim 7**).

Yapılan yüzey araştırmalarında, kaçak kazılarda açığa çıkartılmış silindir prizma şeklinde Phallusu andıran bir taş da ele geçmiştir (**Resim 8**).

Değerlendirme ve Sonuç

Şanlıurfa bölgesinde son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları, kült/kamu yapıları bulunan yerleşimlerin etrafında domestik yerleşimlerin var olduğunu ortaya çıkarmıştır (Güler ve diğ. 2012, 158-162; Güler ve diğ. 2013, 292-297). Bu konu ile ilgili henüz Göbekli Tepe çevresinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır ancak büyük bir olasılıkla yapılacak araştırmalar ile Göbekli Tepe'nin çevresinde pek çok Neolitik Döneme ait domestik yerleşime rastlanacaktır. Bölgede yapılan araştırmalarda, diğer kült merkezi özelliğı taşıyan Ayanlar Höyüğü'nün 2 km ile 7 km arasında değişen, güney ve güneydoğu kesimlerinde incelemeler yapılmış; Çillo Mevkii 1, Çillo Mevkii 2, Domuzcurnu Tepesi, Nebi Tarlası, Ömer Altundağ Tarlası ve Hasan Sırtı gibi Neolitik Dönem domestik yerleşimlere rastlanmıştır (Güler ve Çelik 2015, 7-8). Aynı şekilde, Karahan Tepe'nin 5 ile 15 km arasında

Şanlıurfa Siverek'ten Yeni Bir Neolitik Yerleşim

değişen, güney kesiminde yapılan araştırmalarda; Altın-tepe köyü Minzilit İsa, Minzilit Feriş, Minzilit Hileyil, Yıldız köyü Sıluba Mevkii, Aşağı Yazıcı Güney Mevkii, Deçe Mevkii, Kurtharabesi, Karakuş Batı Mevkii, Karakuş Deride Mevki ve Karakuş Hacı Şeyh Ahmet Tarlası'nda domestik özellikte Neolitik yerleşimler tespit edilmiştir (Güler ve Çelik 2015:3-6). Sefer Tepe ve Taşlı Tepe yerleşimlerinin güneyinde ve kuzeyinde de beş domestik yerleşim yeri yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir (Güler ve diğ. 2012: 158-161, Har. 1: Güler ve diğ. 2013: 292-297, Map 1). Bu domestik yerleşimlerin çoğunda, yuvarlak planlı yapı kalıntıları mevcuttur (Güler ve diğ. 2013: 293-296, fig. 8,14). Urfa Bölgesinde yer alan domestik yerleşimler genellikle kayalık tepelerin üstüne ya da bu tarz tepelerin güney yamaçlarına konumlandırılmıştır (Güler ve diğ. 2013:297

). Kazısı yapılmadığı için bu tarz domestik yerleşimlerin henüz geçici ya da kalıcı yerleşimler olup olmadığı bilinmemektedir. Yerleşimlerin bazıları tamamen Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi temsil ederken, bazıları da hem Çanak Çömleksiz hem de Çanak Çömlekli Neolitik Dönem buluntuları içermektedir. Ele geçen küçük buluntulara bakıldığında bu yerleşimlerin PPNB ve PPNC dönemini temsil ettikleri anlaşılmaktadır (Güler ve Çelik 2015: 12). Ayrıca son yıllarda, Urfa Bölgesinde domestik bir yerleşim olan Çakmak-tepe'de yapılan kazılarda en az üç evrenin olduğu, domestik yapıların yanında kamu yapılarının da mevcut olduğu ve bunların ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A evresine ait olduğu anlaşılmıştır (Şahin ve Uludağ 2023: 345; Şahin ve diğ. 2024: 460).

Urfa bölgesinde yapılan araştırmalarda, tespit edilen domestik yerleşimlerin Neolitik dönemin tüm evrelerini temsil ettiği anlaşılmaktadır. Kejo Harabesi'ndeki buluntulara bakıldığında ise bölgedeki domestik yerleşimlerle ortak özellikler taşıdığı görülmektedir. Yerleşimde ele geçen buluntular doğrultusunda; özellikle Byblos uçlarının ve obsidyenin varlığı, Palmyra uçlarının ve Çayönü aletlerinin bulunamaması, Kejo Harabesi'nin Çanak Çömleksiz Neolitik B evresine ait olduğunu göstermektedir. Kejo Harabesi'nde yapılacak kazılar sayesinde bölgenin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemi B evresine ait domestik yapıların özellikleri daha iyi anlaşılabacaktır.

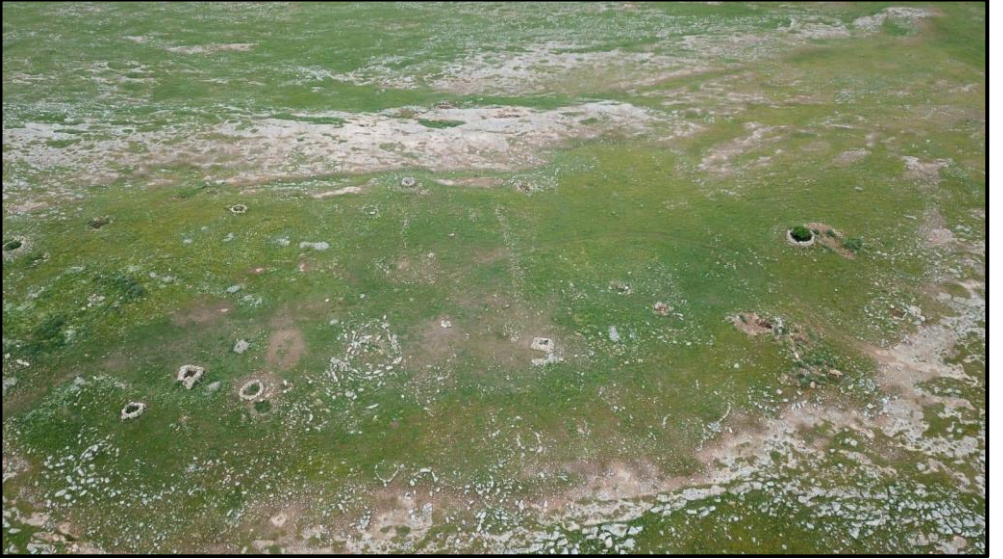
Kaynakça

- Güler G., Çelik B. ve Güler M. 2013 “New Pre-Pottery Neolithic sites and cult centres in the Urfa Region” *Documenta Praehistorica* 40: 291-304.
- Güler M., Çelik B. ve Güler G. 2012 “New Pre-Pottery Neolithic Settlements from Viranşehir District” *Anatolia* 38: 157-191.
- Güler M. ve Çelik B. 2015 “Şanlıurfa Bölgesi Neolitik Dönem Araştırmaları” *Belgü* 1: 1-27.
- Şahin ve Uludağ 2023 “Çakmak-tepe Kazısı 2021 Yılı İlk Sezon Çalışmaları” 42. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 2: 339-356.
- Şahin F. Miyake Y. Uludağ C. ve Polat N. 2024 “Çakmak-tepe 2022 Yılı Kazı Çalışmaları” 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt 1: 453-470.

RESİMLER

Resim 1a: Kejo Harabesi'nin Güneyden Genel Görünümü.

Resim 1b: Kejo Harabesinin Hava Fotoğrafı Güneyden Görünüm.

Şanhurfa Siverek'ten Yeni Bir Neolitik Yerleşim

Resim 2: Yuvarlak Planlı Yapıların Genel Görünümü.

Resim 3: İki Taş Sıralı Yuvarlak Planlı Yapıların Görünümü.

Şanhurfa Siverek'ten Yeni Bir Neolitik Yerleşim

Resim 4: Yuvarlak Planlı Yapılarda Kullanılan Dikdörtgene Yakın Taştan duvarlar.

Resim 5: Byblos Tipi Okucu.

Resim 6: Kejo Harabesi'nden Alt Üst Ezi Taşları, Havanlar ve Havanelleri.

Resim 7: Silindir Prizma (Phallos ?) şeklinde yekpare bir taş.

Resim 8: Daire şeklinde yontulmuş yekpare taş parçası.

2000 SONRASI TÜRK SİNEMASINDA KADINA ŞİDDETİN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN IN POST-2000 TURKISH CINEMA

ОЦЕНКА НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В ТУРЕЦКОМ КИНЕМАТОГРАФЕ ПОСЛЕ 2000 ГОДА

Dilara KAZANCI*

ÖZ

2000’li yılların başlangıcı bir yandan kadınlara yeni hukuksal hakların tanındığı, diğer yandan kadına yönelik şiddet, kadınların iş gücüne katılımı gibi sorunların öne çıktığı bir dönem olmuştur. Kadınlar için toplumsal açıdan hem olumlu hem de olumsuz değişimleri barındıran 2000 ile 2016 yılları arasına odaklanılan bu çalışmada, kadına yönelik şiddetin izleyici sayısı milyonları aşan popüler Türk filmlerinde nasıl sunulduğunun çözümlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda gişe rakamlarına göre en fazla izleyiciye ulaşan 100 film içerik (doküman) analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Filmlerde kadın karakterlerin maruz kaldığı fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türleri incelenmiş ve davranışsal göstergeler üzerinden kodlanarak analiz edilmiştir. Filmlerde karakterlerin şiddet gördükleri ya da uyguladıkları mekanlar, ‘kamusal alan’ ve ‘özel alan’ ayrımıyla belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçları, 100 filmin 83’ünde kadın karakterlerin, fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türlerinden bir veya birkaçına maruz kaldığını göstermiştir. İncelenen filmlerde en yaygın biçimde temsil edilen şiddet türünün duygusal şiddet olduğu belirlenmiştir. Duygusal şiddet %80’lik oranla, fiziksel (%38), cinsel (%14) ve ekonomik şiddetin (%7) toplamından (%59) fazladır. Filmlerde kadın karakterlere şiddet uygulayan kişiler sıklıkla partnerleri (%25) ya da eski partnerleri (%13) olmuştur. Kadınlara şiddet uygulayan kişiler arasında, erkek iş arkadaşlarının (%13) ikinci sırada gelmesi dikkat çekmiştir. Kadınların kamusal alanlarda şiddete maruz kalma oranlarının (%41) özel alanlara (%21) göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Kadınların maruz kaldıkları ve uyguladıkları şiddet karşılaştırılmalı olarak incelendiğinde cinsel ve ekonomik şiddet oranlarındaki farkların, duygusal ve fiziksel şiddet oranlarındaki farklara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Medya, Türk Sineması, Toplumsal Cinsiyet, Kadına Yönelik Şiddet, Duygusal Şiddet

* **ORCID:** [0000-0002-5251-5909](https://orcid.org/0000-0002-5251-5909), Dr. Dilara Kazancı, Işık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Bölümü, dr.dilarakazanci@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Kazancı, D. (2025). 2000 SONRASI TÜRK SİNEMASINDA KADINA ŞİDDETİN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 122-142. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1665320>

ABSTRACT

The early 2000s marked a period in which women in Turkey were granted new legal rights, while issues such as violence against women and women's participation in the labor force became more prominent. Focusing on the years 2000 to 2016, which encompass both positive and negative social changes for women, this study aims to analyze how violence against women is portrayed in popular Turkish films that reached millions of viewers. For this purpose, the 100 highest-grossing films were examined using content (document) analysis. Types of violence experienced by female characters—including physical, emotional, sexual, and economic violence—were coded and analyzed based on behavioral indicators. The locations where violence was experienced or perpetrated were categorized into ‘public’ and ‘private’ spaces.

The results of the study show that in 83 out of 100 films, female characters were subjected to one or more types of violence. Emotional violence was found to be the most commonly represented form of violence. Emotional violence, at 80%, surpassed the total of physical (38%), sexual (14%), and economic violence (7%), which together accounted for 59%. The perpetrators of violence against female characters were most often their partners (25%) or ex-partners (13%). Notably, male colleagues (13%) ranked second among the perpetrators. It was observed that women were more frequently subjected to violence in public spaces (41%) compared to private ones (21%). When comparing the violence women were subjected to and the violence they perpetrated, the differences were greater in the rates of sexual and economic violence than in emotional and physical violence.

Keywords: Media, Turkish Cinema, Gender Studies, Violence Against Women, Emotional Violence

АННОТАЦИЯ

Начало 2000-х годов в Турции ознаменовалось, с одной стороны, предоставлением женщинам новых юридических прав, а с другой — обострением проблем, таких как насилие в отношении женщин и участие женщин в рабочей силе. Настоящее исследование сосредоточено на периоде с 2000 по 2016 годы, охватывающем как позитивные, так и негативные социальные изменения в отношении женщин. Целью работы является анализ того, как насилие в отношении женщин представлено в популярных турецких фильмах, собравших миллионы зрителей. Для этого методом контент-анализа были изучены 100 фильмов с наибольшими кассовыми сборами. Были проанализированы виды насилия, которым подвергались женские персонажи — физическое, эмоциональное, сексуальное и экономическое, — с кодировкой на основе поведенческих индикаторов. Пространства, в которых происходило насилие, классифицировались как «публичные» и «частные». Результаты исследования показали, что в 83 из 100 фильмов женские персонажи подвергались одному или нескольким видам насилия. Наиболее часто представленным видом насилия оказалось эмоциональное насилие. Его доля составила 80%, что превышает совокупную долю физического (38%), сексуального (14%) и экономического (7%) насилия — всего 59%. Насилие над женщинами чаще всего совершалось их партнёрами (25%) или бывшими партнёрами (13%). Примечательно, что на втором месте оказались коллеги-мужчины (13%). Также было выявлено, что женщины чаще подвергались насилию в публичных пространствах (41%), чем в частных (21%). При сравнительном анализе насилия, которому подвергались женщины, и насилия, совершаемого ими, было установлено, что различия наиболее

заметны в сексуальном и экономическом насилии по сравнению с эмоциональным и физическим.

Ключевые слова: Медиа, Турецкое кино, Гендерные исследования, Насилие в отношении женщин, Эмоциональное насилие

1.GİRİŞ

Medya (radyo, televizyon, internet, yazılı basın, vb) düşüncelerin, davranışların, değer yargılarının oluşmasında, toplumun kültürel ve sosyal yapısının belirlenmesinde güçlü bir araçtır. Kültürün ulusal ve uluslararası düzeyde bireylere ulaştırılmasını sağlayan medya toplumun davranış kalıpları, değer ve düşünce tarzlarının bireylere kazandırılması ve öğrenilenlerin içselleştirilmesinde etkili rol oynamaktadır (Aktan, 2017; Dökmen, 2014). Bireylerin, bilgi edinme, eğlenme, haber alma gibi amaçlarla başvurdukları önemli bir kaynak olduğu için (Kocadaş, 2004, s. 1-2), medya aracılığıyla kitlelere aynı ileti çok sayıda ve farklı mesajlarla iletilir. Medyadaki mesajlar büyük kitlelere hızlı bir biçimde yayılarak bilgi akışı sağlayabilir ve kitleleri etkileyebilir (Kurt ve Kürüm, 2010, s. 32-33).

Algımıza en çok etki eden unsurların başında medya araçları gelmektedir. Algi ‘duyuların uyarılmasından kaynaklı bilinçli deneyim’ (Goldstein, 2013, s. 663), olarak kabul edildiğinde, medyanın algıya anlamsal açıdan tesir ettiği görülecektir. Yapılan araştırmalar, bireylerin medyada gördükleri ürünleri tüketmeye yöneldiklerini, medyadaki bakış açılarını benimsediklerini, sosyal öğrenme ve model alma yollarıyla kendilerini şekillendirdiklerini göstermektedir (Cao et al., 2021; Goldstein, 2013; Vrontis et al., 2021). Medya algıyı yeniden yapılandırarak düşünmeyi ve muhakemeyi etkileyebilmektedir (Erdal, 2012, s. 45). Bu nedenle medyanın birey üzerindeki biçimlendirici etkisi, ekonomi, sağlık, sosyoloji, psikoloji ve güzel sanatlar gibi çeşitli alanlarda yapılan çok sayıda multidisipliner çalışmaya konu olmaktadır (Caled Silva, 2022; Farsi, 2021; Lorenz-Spreen et al., 2023).

Medyanın en yaygın gösterilerinden biri olan sinema eserleri (Göze, 2015), niteliğinden bağımsız olarak, opera, müzikal ya da tiyatro gibi diğer sanat dallarına oranla medyada daha çok yer bulmakta, dolayısıyla daha çok sayıda seyirciye ulaşmaktadır. Sinema endüstrisi, ilk çıkışından itibaren, dünyanın birçok köşesine uzanarak filmlerini mümkün olan en geniş halk kitlelerine ulaştırmayı amaçlamıştır. Bu amaç sinemanın bir tür tüketim malı üreten sanayi kolu olmasına ve sanayisinin ürettiği malı izleyiciye satabilmek için yapısındaki sanatsal yönü ikinci plana atmasına yol açmıştır. Geniş kitlelere ulaşan en büyük sanat dalı olan sinema, kendi sanayileşme sürecinde pazarlarını genişletmek için ortak görüşlere eğilmiş, kitlelerin beğenilerine göre üretim yapmış ve yine kitleleri etkilemesi beklenen estetik unsurları içinde barındırmıştır. Bu nedenle sinema çok yönlü bir araç olarak görülmüş, duyguları ve düşünceleri kalabalık insan gruplarına aktarabildiği için bir propaganda işlevi de üstlenmiştir (Onur, 2012, s. 31-33).

Sinema bir yönüyle propaganda işlevini üstlenirken diğer yönüyle bir endüstri olmasının sonucu olarak kitle tüketimine sunulan en popüler eğlence aracı haline gelmiştir. Böylelikle sinema sanayisi tarafından seri üretimle izleyiciye sunulan filmler de birer popüler kültür unsuruna dönüşmüştür (Onur, 2012, s. 32). Popüler kültür kavramı, bir toplumda yaygın biçimde paylaşılan inançlar, pratikler ve nesneleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Politik açıdan ise çoğunluğun kültürü ve toplumun geniş bir bölümü tarafından paylaşılan değerler sistemi anlamlarını içermektedir. Bu bağlamda popüler kültür dar anlamda eğlence unsuru olarak tanımlanırken, daha geniş anlamıyla belirli bir yaşam tarzının ideolojik olarak yeniden üretilmesine yol açan ön koşullardır. Kendisine ve çevresine yabancılaşan birey popüler kültüre rahatlıkla uyum sağlayabilmektedir. Dolayısıyla popüler kültür, içinde yaşadıkları düzenden memnun olmayan ve fakat içinde bulundukları şartları da değiştiremeyen edilgen kitlelerin paylaştığı gündelik yaşamın kültürüdür (Onur, 2012, s. 15-17).

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

Bu bağlamda popüler sinema filmleri iktidarın ideolojisi doğrultusunda kullanılan en etkili araçlardır. Popüler filmler, iktidarın görüşlerini geniş bir kitleye ulaştırmak, gerçekliği şekillendirmek ve dilediği gibi yansıtmak gücüne sahiptir. İktidarlar sinemanın eğlendirme işleviyle bireylerin gündelik hayattaki toplumsal ve siyasal problemleri düşüncelerini engelleyerek onları gerçeklikten uzaklaştırabilir. Örneğin sinema aracılığıyla bireylere elde etmelerinin mümkün olmadığı lüksler yansıtılarak seyircilerin film süresince bir rüya görmeleri ve günlük hayatlarında yaşadıkları sıkıntılardan kaçmaları (Dilek, 2021, s. 24-27) ya da bu sıkıntılara daha uzun süre katlanabilmeleri sağlanabilmektedir. Bu bağlamda zihinsel olarak yıkıcı olan popüler kültür ürünü filmler, hayattan kaçan hayali içerikler sunarak gerçekliğin görülmesini engelleyebilmektedir. Popüler kültür ürünleri sahte hazlar sağlayarak, şiddete ve sekse verdiği ağırlık nedeniyle insanları kabalaştırarak, duygusal açıdan yıkıcı olabilmektedir. Bununla birlikte, popüler kültür ürünleri insanların yüksek kültüre katılma olanaklarını ve olasılıklarını azaltarak kültürel açıdan yıkıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Popüler kültür ürünleri filmler, çoğunluğa uyan kazanır, sürüden ayrılanın kurt kapar vurgusunu ve tehdidini yaparak halkı gündelik pratikleri içinde egemen kültür bağlamında biçimlendirir (Koncavar, 2013, s. 128-130).

Popüler filmler, toplumdaki ekonomik, siyasal ve sosyal olaylardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği için (Orta, 2007, s. 129), toplumdan ve ideolojiden bağımsız olarak düşünülemez. Toplumsal yaşamdan izler taşıyan, fantastik ya da bilimkurgu olmayan, gerçekçi filmler çekildikleri dönemin bir portresini çizmektedir (Dilek, 2021, s. 36-37). Öte yandan sinema toplumsal normları, kültürel yapıları ve cinsiyet rollerini yansıtmadan ötesine geçerek, bu yapıları sorgulayarak, kimi zaman süregelen güç yapılarını sarsarak ve alternatif bakış açıları sunarak toplumsal değişime katkıda da bulunabilmektedir. Sinema bireylerin ve toplumların düşüncelerini, duygularını ve yaşamlarını zaman ve mekân sınırlarını aşarak aktarabilmektedir. Sinema başlangıcından bu yana kültürel değişimleri ve tarihsel dönemleri kaydederek yorumlamıştır. Bu yönüyle sinema sadece bir eğlence aracı olmanın ötesinde, toplumsal yapıların bir aynası olarak derin bir tarihsel ve kültürel belge niteliği taşımakta ve baskın normların ve değerlerin yayılmasında etkili bir araç olabilmektedir. Bu çift yönlü etki sinemanın toplumsal tutumları şekillendirmekte ve pekiştirmekte önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Örneğin sinemadaki kadın temsilleri bağımlı veya pasif şekilde sunulursa, toplumun kadınların pasif olması gerektiğine yönelik algıları ve beklentileri normalleşebilmektedir. Dolayısıyla sinema toplumsal cinsiyet rollerinin korunmasına ve devam ettirilmesine aracılık edebilmektedir (Alp ve Altın, 2023, s. 3-6).

Sinemada kadın karakterlerin nasıl temsil edildiği ve bu temsillerin zaman içerisinde nasıl değiştiği, sadece sinema tarihi ile ilişkili değil, aynı zamanda değişen toplumsal değerler, normlar, idealler ve cinsiyet rolleri de ilişkilidir. Toplum ve aile içinde kadına yüklenen roller kimi zaman kitle iletişim aracından topluma, kimi zamansa toplumdan kitle iletişim aracına yansiyarak kişilerin toplumdaki rollerine ilişkin ipuçları verir (Özgür, 1996, s. 235). Kadınların sinemada nasıl temsil edildikleri, cinsiyetçiliğin yeniden üretilerek toplumsal dolaşıma sokulması, değiştirilmesi ya da bireylerin mevcut cinsiyet kalıp yargılarının süregelmesinde etkili olur. (Mora, 2005, s. 4-6). Bu nedenle kadınların ve erkeklerin kitle iletişim araçlarında nasıl, hangi rol ve davranışlar içinde sergilendikleri önem arz etmektedir (Dökmen, 2014).

Sinemanın toplumsal cinsiyeti kurma biçimlerine odaklanan, sinemanın yaratım ve tüketim aşamalarında cinsiyetlerin nasıl temsil edildiğini inceleyen ve bu temsilleri nasıl dönüştürebileceğini araştıran bir yaklaşım olarak ortaya çıkan feminist film teorisi konunun öneminin anlaşılmasında büyük rol oynamıştır. Bu eleştirel inceleme alanı, 1960'ların sonlarında başlayan ve 1970'lerin ortalarına kadar devam eden kadın hareketlerinin de etkisiyle, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularının daha fazla gündeme

gelmesiyle kaynağını feminist politika ve teoriden alarak geliştirmiştir (Öztürk ve Akbulut, 2022; Satıcı, 2023). Laura Mulvey ve Claire Johnston gibi erken dönem feminist kuram eleştirmenleri, erkeğin merkeze alınması, kadının erkeğe bağımlı olarak sunulması, kadının erkek olmayan ya da erkeğin zıttı şeklinde temsil edilmesi, kadının izlenen nesne ve erkeğin izleyen özne olarak konumlandırılmasına karşı çıkarak, sinemada ana akım kadın temsillerine eleştirel bir yaklaşım oluşturmuşlardır (Öztürk ve Akbulut, 2022, s. 1051-1054). İlerleyen yıllarda, sinemada feminizm teorisyenleri tarafından kadın sorunlarına yoğunlaşmış, eril dile karşı dişil bir dil geliştirilmesi hedeflenmiş, kadınların maruz kaldıkları fiziki ve psikolojik zorbalıklara eğilinmiş ve beyazperdede süregelen kadın erkek eşitsizliği merkeze alınarak toplumsal cinsiyet kalıplarının yıkılması amaçlanmıştır (Satıcı, 2023, s. 368-369).

Sinemadaki kadın temsillerinin tarihsel süreci incelendiğinde, 1900'lerin başında kadın karakterlerin filmlerin süsleyici unsurları olduğu görülmektedir. Bu dönemde kadınlar aşkı arayan, trajik ve korunmaya muhtaç şekilde tasvir edilmiştir. 1920 ve 1930'larda kadınlar mistik ve cinselleştirilmiş yönlerine vurgu yapılarak sunulmuştur. Bu yıllarda kadınlar genel olarak romantik ya da melodramatik rollerde görülmektedir. 1940'lar ve 1950'lerde ikinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle sinema ekranlarında kendi kaderini belirleyen karakterler görülmeye başlanmıştır. 1960'lar ve 1970'lerde feminist hareketin yükselişle kadınlar sadece romantik ilgi odağı olarak değil daha katmanlı bireyler olarak sunulmaya başlanmıştır. 1980'lerde kadınlar sadece romantik ve yan rollerde görülmeyp aksiyon rollerinde de yer almıştır. 1990'larda kadınların bağımsızlığını ve duygusal derinliğini işleyen filmler yapılmıştır. 2000 ve 2010'larda sinemada cinsiyet eşitliği vurgusunun yapıldığı hikayeler anlatılmıştır (Alp ve Altın, 2023, s. 7-9). Sinemanın başlangıcından 2000'li yıllara kadar olan serüveninde toplumsal olaylara paralel olarak sinemadaki kadın temsillerinin de değiştiği görülmektedir.

2000'li yılların başlangıcındaki toplumsal olaylar incelendiğinde, kadınların hem hukuki hem de gündelik pratikleri açısından çeşitli değişimler yaşadıkları dikkat çekmektedir. Bu dönemde kadınların iş gücüne katılım oranlarında düşme olduğu görülmüştür. 1990 yılında %34 civarında olan kadınların iş gücüne katılım oranı, 1995 yılında % 30,6'ya, 2000 yılında % 26,6'ya, 2004 yılında ise % 25,4'e düşmüştür (Berber ve Eser, 2008, s. 4). 2003 yılında Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda kadın erkek eşitliği bakış açısı ile ilgili değişiklik yapılmıştır. 10 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren Yeni İş Kanunu ile iş sözleşmesi, ücretlendirme, iş yerinde cinsel taciz, ücretli doğum izin süreleri gibi alanlarda kadının lehine düzenlemeler yapılmıştır (Gökçimen, 2008, s. 34-35). 2004 yılında eşitlik ilkesini düzenleyen anayasanın 10. maddesine 'Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.' ifadesi eklenmiştir. 2005 yılında 'Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu' çalışmalarını yayınlamıştır. 2006 yılında cinayetlerin önlenmesi için alınacak tedbirler konulu Başbakanlık Genelgesi yayımlanmıştır 2012 yılında TÜİK verileri 100 kadından 57,8'inin sosyal güvencesinin olmadığını ortaya koymuştur. 2013 yılında 'Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik' kabul edilmiştir. Yürürlükteki mevzuat uyarınca nüfusu 100000 ve üzeri olan her belediyenin şiddet mağduru kadınlar için konukevi hizmeti vermesi zorunlu hale getirilmiştir (Adaçay, 2014, s. 142).

Tüm bu toplumsal olayların 2000 sonrası sinemasına yansımalarını değerlendirmek için 2000-2010 yılları arasında üretilen filmlere bakıldığında, genellikle alt ve orta sınıf erkek karakterlerin merkezde yer almaya devam ettiği görülmektedir. Bu filmlerde eril dilin ve cinsiyetçi jargonun öne çıktığı dikkat çekmektedir. Filmlerde, cinsiyetçiliğin yeniden

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

üretilmesini mümkün kılan söylemin mağduriyet söylemi olduğu ve cinsiyetçiliğin sınıf olgusu üzerine eklemeli olduğu anlaşılmaktadır (Özdemir, 2010). Bu durum 2000 sonrasında hem Türk filmlerinin sayısının hem de Türk sineması seyircisi sayısının yükselmesi nedeniyle önem arz etmektedir. 2004 yılında 5 Türk filmi, 2005 yılında ise 7 Türk filmi en çok seyirci çeken 10 film arasına girmiştir (Başaran ve Kurtulmuş, 2016, s. 203). 2008 yılında en çok izlenen 10 filmin 10'u da yerli film olmuş, toplam 38 milyon bilet satışının %60'ı yerli filmlerle gerçekleşmiştir. 2008 yılında ABD ve dünya çapında yıl sonu gişe rakamlarının birincisi olan film Türkiye'de ancak 14. sırada yer alabilmiştir (Orta, 2016, s. 162). 2010 yılında Türkiye'de en çok gişe yapan 5 filmin tümü yerli yapımlardır. İlk 10 film içinde ise yalnızca 2 yabancı yapımdır. Türkiye'de gişe rakamının büyük ölçüde "en çok gişe yapan" yapımlardan kaynaklanması, yapımdaki çeşitlenmenin gösterim ve izlenmeye yeterince yansımadağını işaret etmektedir. 2005-2010 yılları arasında ulusal ve uluslararası festivallerde birçok ödül alan 30 civarı yapıtın ise toplam gişe sayısı tek bir "popüler" filmten azdır. Bu durum, ortalama izleyicinin genelde televizyon estetiğinden beslenen basit kurgulu, daha çok klişelere dayanan sinema filmlerini tercih ettiği anlamına gelmektedir; nitekim yüksek gişe başarısı elde etmiş filmlerin oyuncularının büyük ölçüde televizyon yıldızlarından oluşması da bu durumun bir göstergesidir (Tanrıöver, 2011, s. 134-136).

2000 sonrası Türk sinemasında Recep İvedik 4, 7.374.931 seyirci sayısı ile rekor kırmış, gelmiş geçmiş en çok izlenen film olmuştur. Düğün dernek 6.980.070 bilet satışıyla ikinci, Fetih 1453, 6.572.618 izleyiciyle üçüncü sırada yer almıştır. Listedeki ilk 10 filmin satılan toplam bilet sayısı 51.694.544, 20 filmin ise 85.040.162'dir. Türkiye'de en çok izlenen 17 film 2000 sonrası Türk sinemasına aittir. Oldukça bilindik bir yapımdan Titanic 2.943.123 izleyici sayısı ile en çok izlenenler arasında 18. sıradadır (www.sinematurk.com). Rakamlar popüler Türk sinemasının hitap ettiği kitlenin genişliğine ve bu filmlerin kimi seyircilerce düzenli olarak takip edildiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda popüler filmlerde karşılaşılan ve tekrar eden anlatıları ortaya koymak, sayıca milyonları aşan izleyicinin maruz kaldığı içeriklerin niteliğini değerlendirmek açısından önemlidir.

Bu amaçla yapılan geçmiş çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. 2014 sonrası en çok izlenen 5 Türk filminin (Recep İvedik 4, Düğün Dernek 2, Dağ 2, Recep İvedik 5, Müslüm) incelendiği bir çalışmada kadınların sıklıkla fiziksel şiddete maruz kaldığı bulgulanmıştır. Bu çalışmaya göre Türk filmlerinde kadınların en sık maruz kaldığı şiddet türü olan fiziksel şiddetin ardından duygusal şiddet gelmektedir. Çalışmada birbirine şiddet uygulayan kişilerin çoğunlukla birbirini tanımayan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Söğüt, 2020). Bir başka çalışmada 'Av Mevsimi' ve 'Gönül Yarası' filmleri ele alınmış ve bu filmlerdeki erkeklik biçimlerinin temel belirleyenin şiddetle olan bağlantıları olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmada, 1990'lı yıllarda filmlerdeki sevilen ve arzu nesnesi olan kadın karakterlerin erkeklerle ve silahlarla birlikte sunulduğuna değinilmiştir. Filmlerdeki başat erkek karakterler olan Halil ve İdris, eski eşlerini yeniden kazanmak amacıyla çeşitli yollar denemekte ve şiddet uygulamayacaklarına dair sözler verseler de, tekrar şiddete başvurmaktadırlar (Şentürk, 2016). Bu durum ataerkil şiddet döngüsünün sinemadaki temsiline örnek teşkil etmektedir. Bir diğer çalışmada 'Halam Geldi' filmi analiz edilmiştir. Bu filmde, halasının oğlu ile evlendirilen 13 yaşındaki bir kız çocuğu olan Huriye karakterinin maruz kaldığı şiddet incelenmiştir. Film Huriye'nin okula gitmek istediği için fiziksel şiddete maruz kaldığı bir tokat sahnesi ile başlamaktadır. Film boyunca Huriye'nin eğitime ulaşmasını engelleyen eğitimsel şiddete, tokat, saç çekmek, boğazını sıkmak, kemerle kırbaçlamaya çalışmak gibi davranışlarla fiziksel şiddete, aşağılayıcı kelimeler yoluyla duygusal şiddete ve zorla evlendirilmesi sonucunda cinsel şiddete maruz kaldığı görülmüştür. Araştırmada filmdeki diğer karakterlerin birbirlerine uyguladığı şiddet de belirlenmiş ve film boyunca karşılaşılan şiddet türlerinin görülme sıklığına göre sırasıyla

fiziksel şiddet (%39), sözel şiddet (%37), duygusal şiddet (%8), cinsel şiddet (%7), ve hayvana şiddet (%2) olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yıldız, 2021). Araştırmanın sonuçlarında sözel şiddet ile duygusal şiddetin farklı şiddet türleri olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan sözel şiddet, duygusal şiddetin bir unsuru olarak kabul görmektedir (Stark, 2007; Tran et al., 2018). Buradan hareketle filmde karakterlerin maruz kaldığı sözel ve duygusal şiddet birlikte değerlendirildiğinde, filmde öne çıkan şiddet türü duygusal şiddet olacaktır. Türk sinemasında ekonomik şiddete odaklanılan bir çalışmada ise ‘Nefesim Kesilene Kadar’ filmi incelenmiştir. Filmde, Serap karakterine, babası, eniştesi ve ablası tarafından ekonomik şiddet uygulanmaktadır. Serap çalışıp kazandığı para ile bir yandan babasının borcunu ödemeye diğer yandan yanlarında yaşamak zorunda olduğu ablası ve eniştesine maddi destek olmaya çalışmak durumundadır. Bu süreçte ablası tarafından evin giderlerine yeterince destek olamadığı için aşağılanmaktadır. Ekonomik şiddet, diğer şiddet türlerine göre daha az dile getirilse de, psikolojik ve fiziksel açıdan bireyleri oldukça yıpratıcı bir şiddet türüdür. Filmin başlarında oldukça saf bir karakter olan Serap, maruz kaldığı zorlu yaşam olaylarının ardından bir dönüşümden geçerek hırsızlığa yönelmiştir. İnsanca bir yaşam sürdürebilmek için nefesi kesilene kadar mücadele etmesi gerektiğinin farkına varan Serap, toplumsal değerlerin dejenerasyonuna bağlı olarak yozlaşan ahlaki normları benimsemeye ve olumsuz yönde çeşitli davranışlar geliştirmeye itilmiştir (Konuk ve Alıcı, 2022). Türk sinemasında şiddetin nasıl sunulduğuna odaklanılan bir başka çalışmada ise filmlerin fragmanları için seçilen sahneler incelenmiştir. Araştırmada film fragmanlarında sıklıkla şiddet içeriklerine yer verildiği ve bu içeriklerin ya bir güldürü unsuru olarak ya da izleyicide merak ve ilgi uyandıracak şekilde dramatize edilerek sunulduğu belirtilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre fragmanlarda şiddet uyguladığı görülen kişiler çoğunlukla erkek karakterler olup, en sık karşılaşılan şiddet türü fiziksel şiddettir (İli, 2024). Öte yandan, izleyiciler için bir davetiye işlevi gören fragmanlarda başarıya ulaşmak için şiddet temsillerine yer vermeye gereksinim duyulması kitle kültürü ve tüketim dinamikleri açısından anlamlı bir göstergedir.

Sonuç olarak, yinelenen ve aleni olanının meşru sayılması yanılgısıyla popüler filmlerde tekrar edilerek normalleştirilen mesajları ele almanın önemi ulaştığı kitlenin büyüklüğüyle orantılı olarak artmaktadır. Popüler filmlere masum birer eğlence aracı, ‘sabun köpüğü’ olarak yaklaşılması durumunda, içeriklerinden izleyiciye aktarılanların çok sayıda izleme deneyiminden sonra oluşturacağı biçimlendirici etkiler göz ardı edilecektir. Bu bağlamda popüler filmlerin, anlatılarında sakladığı ve sunduğu rol modelleri, davranış kalıplarını, tutumları incelemek toplumun ve bireylerin olası yönelişlerinin ortaya konmasına yardımcı olacaktır.

Bu bilgiler ışığında, gişe başarısı elde etmiş filmler üzerinden yürütülen bu araştırma sinemanın sadece bir eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin yeniden üretildiği önemli bir kültürel temsil alanı olduğu düşünülerek tasarlanmıştır. Araştırmada kadına yönelik şiddetin toplumsal normlarla, ataerki yapılarla ve kültürel anlatılarla nasıl meşrulaştırıldığı ve kadın kimliğinin sinemada toplumsal cinsiyet kalıplarıyla nasıl kurgulandığı incelenmiştir. Çalışma, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kültürel temsiller aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini görünür kılmak ve kadına yönelik şiddetin normalleştirilmesine yönelik eleştirel bir farkındalık geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu amaçla 2000 sonrası Türk sinemasında gişe rakamları doğrultusunda en çok izlenen popüler Türk filmleri incelenmiştir. Çalışmada en çok izlenen 100 filme yer verilmesi açısından, popüler Türk filmlerinde kadın karakterlerin maruz kaldığı şiddet türlerini inceleyen en kapsamlı araştırmadır. Bununla birlikte bu çalışmada sadece kadınların kimler tarafından ve nerede şiddete maruz bırakıldığı değil, aynı zamanda kadınların kimlere ve nerede şiddet uyguladıkları ele alınmıştır. Araştırmaya dahil edilen filmlerde kadın karakterlerin maruz kaldığı şiddet çok boyutlu olarak incelenmiş olup, fiziksel, duygusal,

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

cinsel ve ekonomik şiddet davranışlarının sıklığı analiz edilmiştir. Şiddet uygulayan kişilerin birbirlerine yakınlık dereceleri tespit edilmiştir. Şiddet ve mekân ilişkisi, kamusal alan ve özel alan ayrımıyla ele alınarak kadınların şiddete maruz kaldığı alanlar belirlenmiştir. Ayrıca 2000’li yılların başlangıcında kadınların hayatlarına etki eden toplumsal olayların sinemada kadına yönelik şiddet olgusuna yansıyor yansımadığı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın önemi, doküman analizi yöntemiyle 2000 sonrası popüler Türk filmlerinde kadına yönelik şiddet olgusunun temsillerini inceleyerek, medyada ödüllendirilerek ya da normalleştirilerek sunulan şiddet davranışlarını somutlaştırmasıdır. Medyadaki şiddet temsilleri, sadece görsel imgeler değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten, bireyin benlik algısını ve kişilerarası ilişkilerin dinamiklerini etkileyen kültürel iletiler olarak işlev görmektedir. İzleyicilerin şiddet sahnelerine sıklıkla maruz kalmaları, şiddete karşı duyarsızlaşmalarına, şiddete katlanma eşiklerinin yükselmesine, şiddeti içselleştirmelerine ve şiddeti bir ifade biçimi ya da çözüm aracı olarak benimsemelerine uzanabilmektedir. Araştırma, sinemanın yalnızca aktaran yönüne değil, pekiştirici ve dönüştürücü işlevlerine dikkat çekilmesi hedeflenmiştir. Çalışmadan elde edilen verilerin, şiddete yönelik koruyucu, önleyici psikolojik ve toplumsal müdahale stratejilerinin şekillendirilmesi, medya okur yazarlığı eğitimlerinin yapılandırılması, medyadaki şiddet temsillerine yönelik eleştirel bir bakış açısı geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini önceleyen politikaların üretilebilmesi için gerekli olan bilimsel temele katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2.YÖNTEM

Bu çalışmada 2000 sonrası Türk sinemasında kadına şiddet olgusu incelenmiştir. Çalışmada doküman (içerik) analizi yöntemi kullanılarak, 2000-2016 yılları arasında vizyona giren, gişe rakamları doğrultusunda en çok seyirciye ulaşmış 100 Türk filmi incelenmiştir. Araştırmada işleme kriterleri olarak, filmlerin 2000 sonrası vizyona girmiş olması, gişe rakamları doğrultusunda en çok izlenen popüler filmler arasında yer alması, 2000 sonrası Türkiye’sini konu alması ve film boyunca takip edilebilecek bir ana kadın karakter ya da öne çıkan belirgin bir kadın karakter bulunması belirlenmiştir. Dışlama kriterleri olarak filmin geçmiş dönemleri ele alması (Kahpe Bizans, Fetih 1453, Çanakkale 1915, Veda, Hükümet Kadın, Vizontele, vb), filmde takip edilebilecek bir kadın karakter bulunmaması (Nefes: Vatan Sağolsun), filmin Türkiye dışındaki koşullarla ilişkili olması (Kurtlar Vadisi Irak, Kurtlar Vadisi Filistin) ve filmin içeriğinin doğa üstü veya fantastik (Kutsal Damacana İtmen, Dabbe) olması belirlenmiştir. Dışlama kriterleri doğrultusunda, en çok izlenen filmler listesinden çıkarılan her bir filmin yerine araştırma kriterlerine uygun sonraki en yüksek gişe rakamına sahip film dahil edilmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen filmlerde filmin ana kadın karakterine odaklanılmıştır. Film boyunca odaklanılan ana kadın karakterin fiziksel, duygusal, cinsel ya da ekonomik şiddet davranışlarına maruz kalıp kalmadığı incelenmiştir. Karakterin maruz kaldığı şiddet türü ve şiddet davranışları, şiddet türlerinin tanımlanmaları doğrultusunda araştırmacı tarafından hazırlanmış şiddet davranışlarını içeren bir kodlama kâğıdı üzerine işaretlenerek belirlenmiştir.

Araştırmada fiziksel şiddet kodları olarak, sarsma, itme, ısırma, tokatlama, tekmeleme, yumruklama, kol bükme, yakma, bıçaklama, nesne fırlatma, nesne ile vurma, ateş etme, nesneleri kırma, diğer şekillerde (bağlama, çekme, vb) fiziksel olarak acı verme, zehirlenme, aletle yaralama, yaralama ve öldürme şeklinde tanımlanan (Arblastar, 1975; Kilpatrick, 2004; Tran et al., 2018) davranışlar ele alınmıştır. Bu davranışlar film boyunca takip edilmiş ve ana kadın karakterin hangi şiddet davranışlarına ne sıklıkta maruz kaldığı belirlenerek 2000-2016 yılları arasında Türk sinemasında kadınlara yönelik fiziksel şiddetin

biçimi ve yoğunluğu incelenmiştir. Kadınların maruz kaldığı fiziksel şiddet davranışlarının türü ve sayısı araştırmacı tarafından hazırlanan, fiziksel şiddet davranışlarını içeren kodlama kağıdına işaretlenerek kayıt altına alınmıştır.

Duygusal şiddeti ölçen kodlar olarak, gülünç duruma düşürme, utandırma, bilgi gizleme, alay etme, gerçeği yadsıma, bağırma, bir ilişkisi olmakla suçlama, ad takma, akıl oyunları oynama, suçluluk duymasına neden olma, korkutmak için kötü bakma, tehdit etme, aşağılama, hakaret etme, başkalarıyla karşılaştırma, odaya kilitleme, karar verme hakkına engel olma, üstünlük belirtme, şiddet uygulamaya zorlama ve dışarı yalnız çıkmasına izin vermeme şeklinde tanımlanan (Stark, 2007; Tran et al., 2018) duygusal şiddet davranışları belirlenmiştir. Belirlenen kodlar doğrultusunda her filmdeki ana kadın karakter film boyunca takip edilerek maruz kaldığı duygusal şiddet davranışlarının türü ve sıklığı değerlendirilmiştir.

Cinsel şiddet, zorla okşama, cinsel birleşmeye zorlama, kişiyi istemediği cinsel pozisyonlara zorlama, cinsel bölgelere saldırı, taciz, tecavüz, enest, zorla evlendirme, cinsellikle ilgili tehdit etme, cinsellikle ilgili alçaltıcı konuşma, zorla cinsel imgeler gösterme, zorla cinsel görüntüler izletme ve fuhuşa zorlama olarak tanımlanan (Dartnall ve Jewkes, 2013) cinsel şiddet davranışlarının kodlanmasıyla ölçülmüştür. Araştırma kapsamına alınan filmlerdeki ana kadın karakter film boyunca takip edilerek, karakterin cinsel şiddet davranışlarına maruz kalıp kalmadığı analiz edilmiştir. Karakterlerin maruz kaldığı cinsel şiddet davranışlarının türü ve sıklığı belirlenerek, kodlama kağıdına işaretlenmiştir.

Ekonomik şiddet, zorla çalıştırma, çalışmaktan alıkoyma, parasını kontrol etme, çok az harçlık verme, para için yalvarma, eğitimini engelleme, para çalma, dolandırma, maddi kaynakları sömürme ve kaynaklara el koyma olarak tanımlanan (Akar ve ark, 2010; Postmus et al., 2020) davranışlarının incelenmesiyle saptanmıştır. İncelenen filmlerdeki ana kadın karakterlerin ekonomik şiddet davranışlarının hangilerine ve ne sıklıkta maruz kaldığı, ekonomik şiddet davranışlarını içeren kodlama kağıdına işaretlenerek değerlendirilmiştir.

Araştırmanın bir diğer sorusu, filmlerdeki ana kadın karakterlere kimlerin şiddet uyguladığı olmuştur. Filmlerdeki ana kadın karakterlere kimler tarafından şiddet uygulandığını değerlendirmek için, geçmiş araştırmalarda kadınlara şiddet uygulayan kişiler olarak belirlenmiş, eski sevgili ya da eş, sevgili ya da eş, erkek bir akraba, erkek bir arkadaş, yabancı bir erkek, aynı iş yerinde çalışılan bir erkek, kadın bir akraba, kadın bir arkadaş, yabancı bir kadın ve aynı iş yerinde çalışılan bir kadın (Akgül ve Uğurlu, 2021; Casique and Furegato, 2006; Fitzgerald, 1993; Leblebici, 2020) şeklinde 10 kategori oluşturulmuştur. Film boyunca odaklanılan ana kadın karakter takip edilerek, karaktere şiddet uygulayan kişiler oluşturulan 10 kategori doğrultusunda değerlendirilmiş ve kodlama kağıdına işaretlenmiştir.

Araştırmanın bir başka sorusu kadınların nerede şiddete maruz kaldığı olmuştur. Şiddetin mekânı 'kamusal alan', 'özel alan' ve 'kamusal ve özel alan' olarak 3 kategoride değerlendirilmiştir. Araştırmada sokaklar, meydanlar, pazarlar, parklar, okullar, işyerleri, bahçeler, çocuk oyun alanları, yaya kaldırımları, gezinti alanları, kıyı şeritleri, yollar ve bunları çevreleyen binalar (Erdönmez ve Akı, 2005, s. 71-75) gibi kamuya açık alanlar kamusal alan kategorisinde kabul edilmiştir. Özel alan kategorisinde ise evin işlevlerinin tümünü kapsayan sofa, avlu, girişlerdeki geniş salonlar, aile odası, yemek odası gibi eve bağlı olan alanlar ele alınmıştır. Kamusal alan 'aleni' olan ile ilişkiliyken (Hasdemir ve Coşkun, 2008, s. 126-127) özel alan ailenin mahremiyet alanına tekabül etmektedir (Habermas, 2014). Böylelikle şiddetin aleni bir biçimde mi uygulandığı ya da gizli olarak mı uygulandığı incelenmiştir. Bununla birlikte araştırmada ana kadın karakterlerin uyguladığı şiddetin türü ve şiddet davranışları izlenmiştir. Benzer şekilde, 'Kadınlar fiziksel, duygusal, cinsel ya da

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

ekonomik şiddet uyguluyor mu? Kadınlar tarafından en sık sergilenen şiddet davranışları nelerdir? Kadınlar kime şiddet uyguluyor? Kadınlar nerede şiddet uyguluyor?’ sorularına yanıt aranmıştır.

Araştırmada filmlerin %13’ü (13 film) iki farklı kodlayıcı tarafından analiz edilmiştir. Kodlayıcıların elde ettiği bulguların güvenilirliği Miles ve Huberman (1994) tarafından geliştirilen güvenilirlik formülü aracılığıyla değerlendirilmiştir. Formüle göre güvenilirlik katsayısı, kodlayıcıların uzlaşma sayılarının, uzlaşma ve uzlaşmama sayılarının toplamına bölünmesiyle (Güvenirlik = Uzlaşma Sayısı / Uzlaşma + Uzlaşmama sayısı) elde edilmektedir (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Elde edilen güvenilirlik oranının 0,7’den düşük olması bulguların güvenilirliğinin düşük olduğunu gösterirken, 0,7’ ve üzeri oranlar verilerin güvenilir olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada, iki kodlayıcı arasındaki uyum oranı 0,9 olarak hesaplanmıştır. Bu oran araştırmanın güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. (Krippendorff, 2013; Neuendorf, 2017). Bu aşamadan sonra, araştırmada yer alan filmlerin geri kalan %87’lik bölümü (87 film), tek bir kodlayıcı tarafından incelenerek veri toplama süreci tamamlanmıştır.

Araştırmada ele alınan 2000-2016 yılları arasında gişe rakamları doğrultusunda en fazla seyirciye ulaşmış 100 filmin izleyici sayıları 7.374.931 (Recep İvedik 4) ile 403.000 (Gdo Karakedi) arasında değişmektedir. Araştırma kapsamında incelenen bu 100 film gişe rakamlarına göre sırasıyla; Recep İvedik 4 (2012), Düğün Dernek (2013), Düğün Dernek (2015), Recep İvedik 2 (2009), Recep İvedik (2008), Eyvah Eyvah 2 (2011), Mucize (2015), New York’ta Beş Minare (2010), Eyvah Eyvah 3 (2014), Recep İvedik 3 (2010), Celal ile Ceren (2013), İssız Adam (2008), Evim Sensin (2012), Organize İşler (2005), Hababam Sınıfı Askerde (2005), Güneşi Gördüm (2009), Eyvah Eyvah (2010), Aşk Tesadüfleri Sever (2011), Muro (2008), Pek Yakında (2014), Selam (2013), Av Mevsimi (2010), Hababam Sınıfı 3.5 (2006), Kardeşim Benim (2016), Beyaz Melek (2007), Dedemin Fişi (2016), Kabadayı (2007), Berlin Kapları (2012), Osman Pazarlama (2016), Kocan Kadar Konuş (2015), Ali Baba ve Yedi Cüceler (2015), Asmalı Konak: Hayat (2003), Sümela’nın Şifresi: Temel (2012), Unutursam Fısılda (2014), Hokkabaz (2006), Çakallarla Dans 3 (2014), O Şimdi Asker (2003), Deliha (2014), Sen Kimsin? (2012), Hababam Sınıfı Merhaba (2004), Bana Masal Anlatma (2015), Romantik Komedi 2 (2013), Delibal (2015), Patron Mutlu Son İstiyor (2014), Aşk Sana Benzer (2015), Benim Dünyam (2013), İncir Reçeli 2 (2014), Kocan Kadar Konuş : Diriliş (2016), Komser Şekspir (2001), Güle Güle (2000), Hadi İnşallah (2014), Su ve Ateş (2013), Anadolu Kartalları (2011), Sınav (2006), Neşeli Hayat (2009), Neredesin Firuze (2004), Deli Yürek Boomerang (2001), Yapışık Kardeşler (2015), Niyazi Gül Dörtnele (2015), Maskeli Beşler Kıbrıs (2008), Mandıra Filozofu (2014), Hırsız Var (2005), Çakallarla Dans 2 (2012), Bir Küçük Eylül Meselesi (2014), Çılgın Dersane Kampta (2008), Gönül Yarısı (2005), Kara Bela (2015), Abuzer Kadayıf (2000), Yusuf ve Yusuf (2014), Ya Sonra (2011), Moskova’nın Şifresi (2011), Çılgın Dersane (2007), Nadide Hayat (2015), Hemşo (2001), Ejder Kapanı (2010), Son (2001), Geniş Aile Yapıştır (2015), Romantik Komedi (2009), Rus Gelin (2003), Döngel Karhanesi (2005), Mutluluk (2007), Kurtuluş Son Durak (2012), Çarşı Pazar (2015), Çılgın Dersane 3 (2014), Behzat Ç: Seni Kalbime Gömdüm (2011), Sürgün İnek (2014), Entelköy Efeköy’e Karşı (2011), Kadri’nin Götürdüğü Yere Git (2008), Sağ Salim 2 (2014), Mandıra Filozofu İstanbul (2015), Tamam mıyız? (2013), Vali (2009), Eşrefpaşalılar (2010), Kaybedenler Kulübü (2011), Ali Kundilli (2015), Sadece Sen (2014), Balalayka (2000), Behzat Ç: Ankara Yanıyor (2013), İçimdeki Ses (2015) ve Gdo Karakedi (2013)’dir. Filmler orijinal DVD’ lerinden izlenmiştir. Belirlenen şiddet kodları görüldüğünde filmler durdurulmuş, kodlama kağıdına gerekli işaretlemeler yapıldıktan sonra filmler izlenmeye devam edilmiştir. Bu işlem film süresince tekrarlanmıştır.

3.BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan filmlerde sunulan ana kadın karakterlerin demografik özellikleri incelendiğinde, %81'inin bekar, %19'unun evli olduğu görülmüştür. Bekar karakterlerin 74'ü evlenmemiş, 5'inin eşi vefat etmiş, 2'si boşanmıştır. Odaklanılan kadın karakterlerin, mağaza görevlisi, şarkıcı, hayat kadını, manken, sekreter, öğretmen, hemşire, hizmetçi, terzi, çiçekçi, memur, temizlik görevlisi, doktor, psikolog, arkeolog, garson, işletme sahibi, emekli, ressam, pilot, sporcu, mimar, polis, gazeteci, editör, reklamcı, oyuncu, asker ve yönetici gibi mesleklerde sunulduğu gözlemlenmiştir. 2000 sonrası Türk sinemasında, kadınların meslek sunumlarının çeşitlendiği ve toplumsal cinsiyet rolleri doğrultusunda kimilerince 'erkeksi' bulunabilecek bazı mesleklerin (asker, pilot vb) kadınlar tarafından icra edildiği saptanmıştır. Bununla birlikte incelenen kadın karakterlerin %31'inin çalışmadığı belirlenmiştir. Araştırmada incelenen karakterlerin %92'si Türk'tür. Eserlerin 8'inde (%8) öne çıkan kadın karakterlerin yabancı uyruklu olduğu görülmüştür. Bu filmler şunlardır: Balalayka (2000), Hemşo (2001), Rus Gelin (2003), Muro (2008), New York'ta Beş Minare (2010), Entelköy Efeköy'e Karşı (2011) Ali Baba ve 7 Cüceler (2015) ve Düğün Dernek (2015). Entelköy Efeköy'e Karşı ve Hemşo filmlerinin öne çıkan kadın karakterleri Türk oyuncular, diğer 6 filmde öne çıkan kadın karakterler yabancı oyuncular tarafından canlandırılmıştır. Yabancı kadın karakterlerin çoğunluğunun Rus olduğu görülmüştür. İncelenen karakterlerin %92'si Türk'tür.

Karakterlerin fiziksel özellikleri incelendiğinde, çoğunluğunun normal kiloda veya zayıf olduğu dikkat çekmektedir. Recep İvedik 4 (2015) filminde incelenen karakter obezdir. Karakter film boyunca aşırı kiloları nedeniyle aşağılayıcı söylemlere maruz kalmıştır. Deliha (2014), Hadi İnşallah (2014) ve Kocan Kadar Konuş (2015) filmlerinde de incelenen kadın karakterlerin dış görünüşlerinden dolayı sürekli eleştirildiği ve yakın çevreleri tarafından fiziksel bir değişime zorlandığı görülmüştür.

3.1 Kadına Yönelik Şiddetin Türü ve Sıklığı

Çalışmadan elde edilen sonuçlar, 2000 sonrası popüler Türk sinemasında en sık karşılaşılan şiddet türünün duygusal şiddet olduğunu göstermiştir. Filmlerin %80'inde (80 film) kadın karakterler duygusal şiddete maruz kalmaktadır. Duygusal şiddet kapsamında, bağırma (%57), hakaret etme (%23), aşağılama (%21), tehdit etme (%16), bilgi gizleme (%9), karar verme hakkına engel olma (%6), utandırma (%5), odaya kilitleme (%4), dışarı yalnız çıkmasına izin vermeme (%4), alay etme (%2), bir ilişkisi olmakla suçlama (%2), suçluluk duymasına neden olma (%2), korkutmak için kötü bakma (%2), başkalarıyla karşılaştırma (%1), ad takma (%1), gülünç duruma düşürme (%1) davranışları bulgulanmıştır.

Duygusal şiddetin ardından en sık rastlanan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu görülmüştür. İncelenen 100 filmin 38'inde kadın karakterler fiziksel şiddete uğramaktadır. İtme (%22), sarsma (%15), diğer şekillerde fiziksel olarak acı verme (%11), tokatlama (%9) ateş etme (%7), öldürme (%4), kol bükme (%2), nesne fırlatma (%2), nesneleri kırma (%2), yaralama (%2), ısırma (%1), tekmeleme (%1), nesne ile vurma (%1) bulgulan fiziksel şiddet davranışlarıdır. Yumruklama, yakma, bıçaklama, zehirleme ve aletle yaralama davranışlarına rastlanmamıştır.

2000 sonrası popüler Türk sinemasında kadın karakterlerin maruz kaldığı şiddet türleri arasında üçüncü sırada cinsel şiddet gelmektedir. Filmlerin %14'ünde (14 film) incelenen kadın karakterler cinsel şiddet görmektedir. Taciz (%5), cinsellikle ilgili alçaltıcı

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

konuşma (%3), zorla okşama (%2), zorla evlendirme (%1), cinsellikle ilgili tehdit etme (%2) ve fuhuşa zorlama (%1) karşılaşılan cinsel şiddet davranışlarıdır. Cinsel bölgelere saldırı, tecavüz, ensest, zorla cinsel imgeler gösterme ve zorla cinsel görüntüler izletme bulgulanmamıştır.

İncelenen filmlerin %7' sinde (7 film) incelenen karakterlerin ekonomik şiddete maruz kaldığı görülmüştür. Zorla çalıştırma (%1), çalışmaktan alıkoyma (%2), eğitimi engelleme (%1), para çalma (%2), kaynaklara el koyma (%1) bulgularan ekonomik şiddet davranışlarıdır. Parasını kontrol etme, çok az harçlık verme, para için yalvartma, maddi kaynakları sömürme, dolandırma davranışlarına rastlanmamıştır. Sonuç olarak araştırma kapsamındaki 100 filmin 83'ünde kadın karakterlerin, fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türlerinden bir veya birkaçına maruz kaldığı saptanmıştır. İncelenen filmlerde en sık karşılaşılan şiddet türü duygusal şiddettir (%80), ikinci sırada fiziksel şiddet (%38), üçüncü sırada cinsel şiddet (%14) yer almıştır. Ekonomik şiddet (%7) en az rastlanan şiddet türüdür.

3.2 Kadınlara Şiddet Uygulayan Kişiler

Kadın karakterlere şiddet uygulayan kişiler 10 farklı kategori temelinde sınıflandırılmıştır: eski sevgili- eş, mevcut sevgili-eş, erkek akraba, erkek arkadaş, yabancı erkek, erkek iş arkadaşı, kadın akraba, kadın arkadaş, yabancı kadın ve kadın iş arkadaşı. Bu sınıflandırma doğrultusunda yapılan analizde, incelenen 100 filmin 31'inde kadın karakterlere yabancı erkekler (%31) tarafından şiddet uygulandığı görülmüştür. Filmlerin 25'inde mevcut eş veya sevgililerinin (%25), 13'ünde ise eski eş veya sevgililerinin (%13) kadınlara şiddet uyguladığı görülmüştür. Filmlerin 13'ünde kadınların, erkek iş arkadaşlarından (%13) şiddet gördüğü saptanmıştır. Filmlerde kadın karakterlere şiddet uygulayan diğer kişiler, bir erkek akraba (%12), erkek olan bir arkadaş (%6), bir kadın akraba (%6), yabancı bir kadın (%3), kadın iş arkadaşı (%2), kadın olan bir arkadaş (%2) şeklinde sıralanmaktadır. Bu oranlar şiddet gören kadınların %69'unun tanıdığı erkeklerden şiddet gördüğünü göstermektedir. Bazı kadın karakterlere birden fazla kişi tarafından şiddet uygulandığı tespit edilmiştir.

3.3 Kadınların Şiddete Maruz Kaldığı Mekanlar

İncelenen filmlerde şiddete uğradığı tespit edilen 83 kadın karakterin 41'i kamusal alanda, 21'i özel alanda, 21'i ise hem özel hem de kamusal alanlarda şiddete maruz kalmıştır. Kadın karakterlerin şiddet yaşadığı kamusal mekanlar çeşitlilik göstermektedir. Bu alanlar sokak, otel, defile salonu, bar, mağara, okul, askeriye, lokanta, pazar, kumarhane, alışveriş merkezi, golf sahası, tekne, karakol, belediye binası, deniz kenarı, depo, köy meydanı, çeşme başı, huzur evi, pavyon, tren garı, düğün salonu, havaalanı, bahçe, park, valilik binası, mezarlık, orman, trafik (minibüs, araba) gibi yerlerdir.

3.4 Kadınlar Tarafından Uygulanan Şiddetin Türü ve Sıklığı

İncelenen 100 filmin 40'ında kadınların fiziksel şiddet uyguladığı görülmüştür. Tokatlama (%16), itme (%15), sarsma (%9), nesne (çantta, terlik vb) ile vurma (%8), yumruklama (%7), nesne fırlatma (%5), diğer şekillerde fiziksel acı verme (%4), ateş etme (%2), ısırma (%1), yakma (%1), bıçaklama (%1), yaralama (%1) ve öldürme (%1) karşılaşılan fiziksel şiddet davranışlarıdır. Kol bükme, aletle yaralama ve zehirlenme bulgulanmamıştır.

Kadınların 100 filmin 73'ünde duygusal şiddet uyguladıkları görülmüştür. Kadınların uyguladığı duygusal şiddet kapsamında, bağırma (%64), hakaret etme (%24), aşağılama (%4), tehdit etme (%3), bilgi gizleme (%3), alay etme (%2), bir ilişkisi olmakla

suçlama (%2), başkalarıyla karşılaştırma (%2), ad takma (%1), akıl oyunları oynama (%1) ve suçluluk duymasına neden olma (%1) bulgulanmıştır. Gülünç duruma düşürme, utandırma, korkutmak için kötü bakma, odaya kilitleme, karar verme hakkına engel olma, üstünlük belirtme ve dışarı yalnız çıkmasına izin vermeme davranışlarına rastlanmamıştır.

İncelenen 100 filmin 4'ünde kadınların cinsel şiddet uyguladığı görülmüştür. Kadınlar tarafından, zorla okşama (%2), taciz (%1) ve cinsellikle ilgili alçaltıcı konuşma (%2) davranışları sergilenmiştir. Cinsel birleşmeye zorlama, cinsel bölgelere saldırı, tecavüz, ensest, zorla evlendirme, cinsellikle ilgili tehdit etme, zorla cinsel imgeler gösterme, zorla cinsel görüntüler izletme ve fuhuşa zorlama tespit edilmemiştir. Son olarak 100 filmin 2'sinde kadınların dolandırma (%2) yoluyla ekonomik şiddet uyguladığı görülmüştür. Çalışmaktan alıkoyma, parasını kontrol etme, çok az harçlık verme, para için yalvarma, eğitimi engelleme, para çalma, maddi kaynakları sömürme ve kaynaklara el koyma saptanmamıştır.

3.5 Kadınların Şiddet Uyguladığı Kişiler

Kadın karakterlerin şiddet uyguladığı kişiler belirlenen 10 kategori doğrultusunda incelenmiştir. Bulgulara göre, yabancı erkekler (%30) kadınların en fazla şiddet uyguladığı gruptur. Bu grubu romantik partnerler (%27) izlemektedir. Filmlerde kadın karakterlerin şiddet uyguladıkları diğer kişiler, erkek olan bir arkadaş (%15), bir erkek akraba (%11), eski partner (%9) ve erkek iş arkadaşı (%7) şeklinde sıralanmaktadır. Bunun yanı sıra kadın karakterler tarafından uygulanan şiddetin; yabancı kadınlar (%2), kadın akrabalar (%2), kadın iş arkadaşları (%2) ve kadın arkadaşlara (%2) yönelik oranlarının birbirine eşit olduğu tespit edilmiştir.

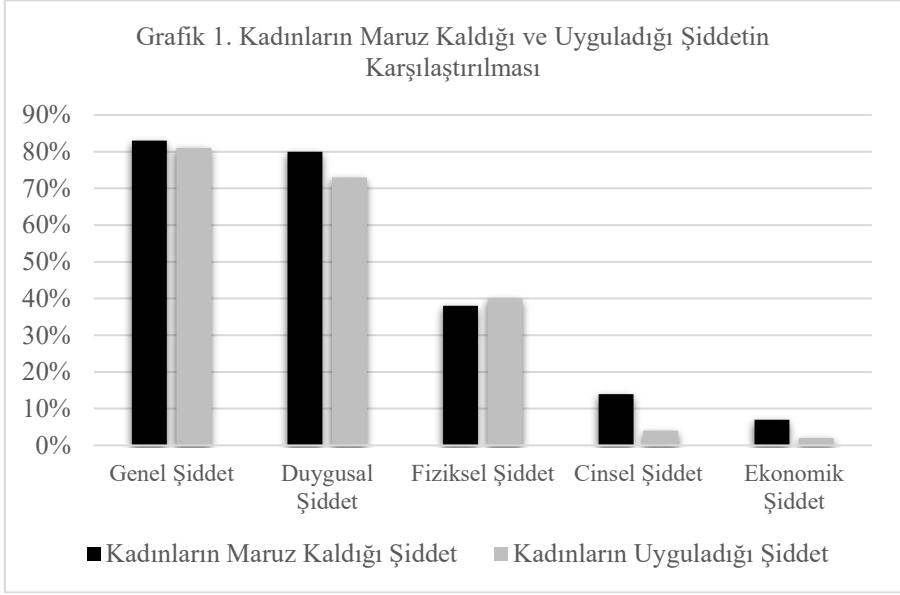
3.6 Kadınların Şiddet Uyguladığı Mekânlar

Araştırma kapsamında incelenen 100 filmin 81'inde kadın karakterlerin şiddet uyguladığı belirlenmiştir. Bu şiddet eylemleri 81 filmin 53'ünde sokak, trafik (araba, minibüs, otobüs), lokanta, bar, kafe, depo, köy meydanı, mezarlık, ofis, okul, orman, otel, askeriye gibi kamusal alanlarda gerçekleşmiştir. 19 filmde özel alanlarda, 9 filmde ise hem kamusal hem de özel alanlarda kadınların şiddet uyguladığı görülmüştür.

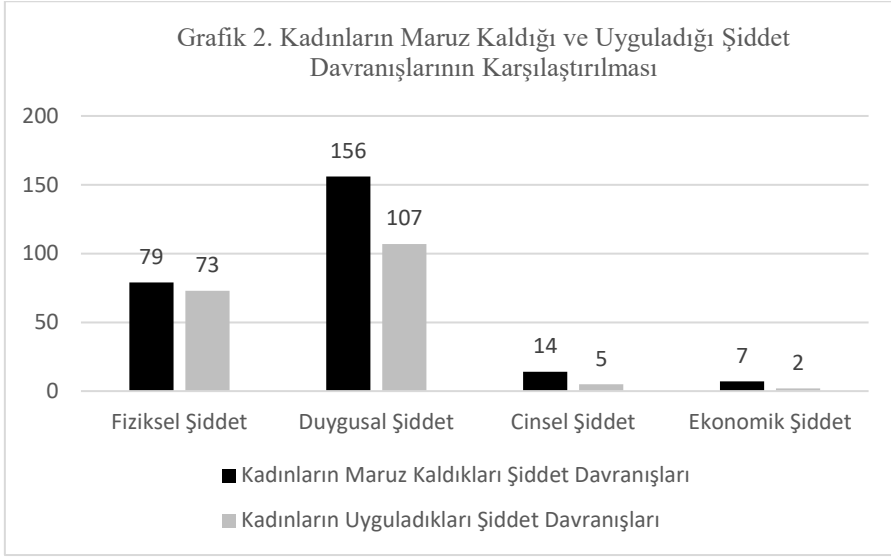
3.7 Kadınların Maruz Kaldığı ve Uyguladığı Şiddetin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi

Araştırmaya dahil edilen 100 eserde, kadınların genel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türlerine maruz kalma oranları, bu şiddet türlerini uygulama oranlarından daha yüksektir (Grafik 1). Kadınların fiziksel şiddet uyguladıkları filmlerin oranı (%40), fiziksel şiddet gördükleri filmlerin oranından (%38), %2 fazladır. Kadınların maruz kaldıkları ve uyguladıkları şiddet arasındaki en büyük oransal fark cinsel şiddet (%10) türünde görülmüştür. Kadın karakterler 14 filmde cinsel şiddete maruz kalırken, 4 filmde cinsel şiddet uygulamışlardır.

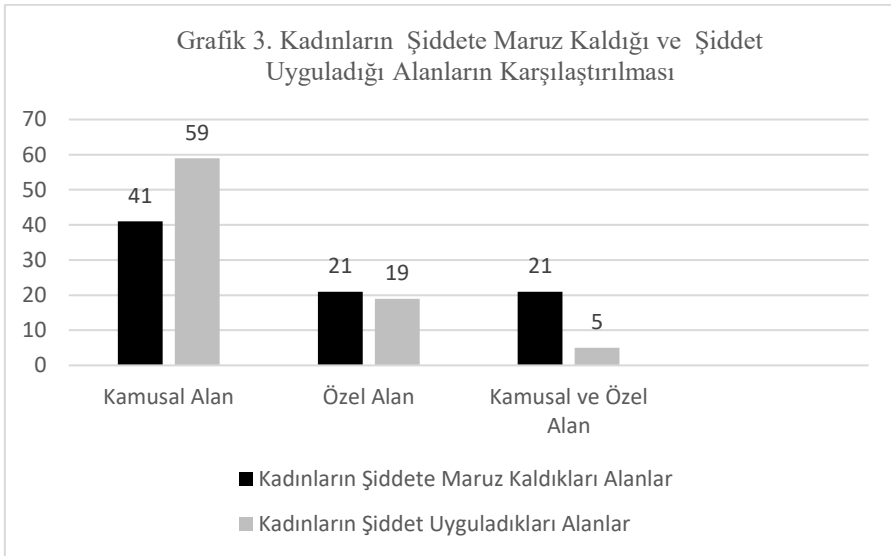
2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

Filmlerde görülen şiddet davranışları karşılaştırmalı olarak incelenmiş, kadınların sayıca daha fazla fiziksel, duygusal, ekonomik ve cinsel şiddet davranışına maruz kaldığı saptanmıştır (Grafik 2). Kadınlar 100 filmin 40'ında fiziksel şiddet uygularken sunulmuş, toplam 73 kez fiziksel şiddet davranışı sergilemiştir. 100 filmin 38'inde fiziksel şiddet gören kadınlar toplam 79 kez fiziksel şiddet davranışına maruz kalmıştır. Kadın karakterler çoğunlukla farklı şiddet türlerine aynı anda maruz kalmıştır. Karakterler, filmlerin %26'sında fiziksel ve duygusal, %9'unda fiziksel, duygusal ve cinsel, %5'inde duygusal ve ekonomik, %2'sinde duygusal ve cinsel %1'inde duygusal, fiziksel ve ekonomik şiddet, %1'inde duygusal, fiziksel, cinsel ve ekonomik şiddet görmektedir. Kadınların filmlerin %31'inde duygusal ve fiziksel, %1'inde duygusal ve cinsel, %1'inde duygusal ve ekonomik, %1'inde fiziksel ve cinsel, %2'sinde duygusal, fiziksel ve cinsel, %1'inde duygusal, fiziksel ve ekonomik şiddet uyguladığı tespit edilmiştir.

Karakterlerin en fazla şiddet gördüğü ve uyguladığı yerler kamusal alanlar olmuştur (Grafik 3). Özel alanlar ikinci sırada yer almıştır. Hem özel hem kamusal alanda şiddete maruz kalan karakterler sayıca en az olan grup olmuştur. Kadınlar 41 filmde sadece kamusal alanda, 21 filmde sadece özel alanda, 21 filmde hem kamusal hem de özel alanlarda şiddete maruz kalmışlardır. Kadınlar 59 filmde sadece kamusal alanda, 19 filmde sadece özel alanda, 9 filmde ise hem kamusal hem de özel alanlarda şiddet uygulamışlardır.

4.SONUÇ

Bu araştırmada 2000-2016 yılları arasında vizyona girmiş ve izleyici sayısıyla gerçek anlamda ‘milyonlara ulaşan’ popüler Türk filmlerindeki kadına yönelik şiddet olgusu incelenmiştir. Popüler Türk filmlerine, gösterildikleri salon sayılarının çokluğu, vizyon

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

tarihlerinden kısa bir süre sonra abonelik tabanlı yayın hizmetleri sunan organlarında (ör, Netflix, Blu Tv, Disney+, Amazon Prime vb) ve ücretsiz çevrimiçi sinema sitelerinde erişilebilir olmaları, çeşitli televizyon kanallarında tekrar tekrar ve en çok izlenebilecekleri saatlerde yayınlanmaları gibi nedenlerden dolayı kolaylıkla ulaşılabilir. Nicelikleri arttıkça niteliklerinin değerlendirilmesi giderek daha önemli hale gelen popüler filmler, içerdiği mesajları katlanarak çoğalan bir kitleye yayma gücüne sahiptir.

Popüler filmler, ailelerin birlikte vakit geçirmeleri veya eğlenmeleri için tercih edebilecekleri en ekonomik aktiviteler olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, popüler Türk filmlerinin sahneleri, günlük hayatın içinde bir otobüste seyahat ederken, bir kitapçıda alışveriş yaparken, bir restoranda yemek yerken her an karşımıza çıkabilmektedir. Bu nedenle popüler içeriklere maruz kalmanın engellenemez olduğu açıktır. Kişilerin benzer içeriklere maruz kalması, izlenenlere bir aşinalık oluşması, izlenenlerin normalleşmesi, bireylerin izlediklerine giderek duyarsızlaşması ile sonuçlanabilmektedir. Bu durum izleyicilerin isteyerek ya da istemeden maruz kaldıkları anlatıların önemini ortaya koymaktadır.

Günlük hayatta her an karşılaşabileceğimiz popüler Türk filmlerinde kadınların, yaş, medeni durum ve mesleklerinden bağımsız olarak şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. Gerçek hayatta da şiddete maruz kalan kadınların adli kayıtları incelendiğinde benzer bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Kadının eğitim seviyesinin yükselmesi, ekonomik özgürlüğünün olması, ailesiyle ya da tek başına yaşaması şiddete maruz kalmasının önüne geçememektedir (Çatal ve ark, 2024; Yükselşahin ve Çanakçı, 2022).

Filmlerdeki kadın karakterlerin mesleklerinin çeşitlilik göstermesi ve toplumsal cinsiyet rolleri gereğince erkeklerle ilişkilendirilebilecek bazı meslekleri (pilot, asker, polis vb) olan kadınlarla karşılaşılması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak çalışmayan kadın karakterlerin oranı (%31) hala yüksektir. Filmlerde çalışmayan erkek karakterler eleştirilirken kadın karakterlerin çalışmaması üzerine yorum yapılmamaktadır. Türk sinemasının cinsiyete göre farklılaşan bu yaklaşımı geleneksel ve ataerkil yapıyı beslemektedir. İleride yapılacak araştırmalarda, medyada çalışmayan kadın ve çalışmayan erkek temsilleri üzerine ayrıca odaklanılmasının konunun derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada incelenen 100 filmin 83'ünde kadınların birden çok şiddet davranışa maruz kaldığı saptanmıştır. Şiddetin, çoğu filmde güldürü unsuru olarak sunulduğu dikkat çekmektedir. Bir amaca hizmet ediyormuş gibi sunulan şiddet davranışlarıysa çoğunlukla şiddet uygulayan kişinin amacına ulaşmasıyla sonuçlanmıştır. Filmlerde şiddet uygulayan bireyler, şiddet uyguladıkları için herhangi bir yaptırımla karşılaşmamıştır. Bireylerin sergiledikleri şiddet davranışları sonucunda bir cezanın olmaması ortada bir suç da olmadığı yanılgısına yol açabilir. Filmlerde şiddet suçları gösterilirken bu suçlarla ilişkili adli süreçlere yer verilmemiş olması dikkat çekmektedir. İleride yapılacak çalışmalarda, karakterlerin işledikleri suçların bir yaptırımının olduğu filmler ile işlenen suçların adeta ödüllendirildiği filmlerin seyircilerin şiddet algılarına nasıl yansıdığı karşılıklı olarak incelenebilir.

Şiddetin çok boyutlu ele alınması doğru bir şiddet algısı oluşabilmesi için zorunludur. Bu nedenle araştırmada fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet türleri değerlendirilmiştir. Araştırmanın öne çıkan özgesi 'duygusal şiddet' olmuştur. Duygusal şiddet %80'lik oranla, fiziksel, cinsel ve ekonomik şiddetin toplamından (%59) fazladır. 'Bağıрма' kadınların en fazla maruz kaldığı (%57) ve sergilediği (%64) saptanan şiddet davranışdır. Bu bulgu, Türk sinemasında en sık karşılaşılan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu sonucuna ulaşılan çalışmalardan (Söğüt, 2020; Yıldız, 2021) farklıdır. Söğüt (2020) çalışmasında 5 farklı popüler filmi incelemiş ve en sık karşılaşılan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırmada 100 farklı Türk filmine yer verilmiş

olması nedeniyle sonuçların değişmesi olasıdır. Yıldız (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, ‘Halam Geldi’ filmindeki şiddet türlerine odaklanılmış ve film boyunca en sık karşılaşılan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu belirlenmiştir. Araştırmada sözel şiddet ile duygusal şiddetin farklı şiddet türleri olarak ele alındığı dikkat çekmektedir. Öte yandan, literatürde sözel şiddetin duygusal şiddetin bir bileşeni olduğu öne sürülmektedir (Stark, 2007; Tran et al., 2018). Dolayısıyla ‘Halam Geldi’ filmindeki karakterlerin maruz kaldığı sözel ve duygusal şiddet birlikte değerlendirildiğinde, filmde öne çıkan şiddet türü duygusal şiddet olacaktır. Araştırmalarda oluşturulan şiddet kategorilerinin farklılık göstermesi sonuçlara yansımaktadır.

Filmlerde duygusal şiddet davranışı ile çok sık karşılaşılmasının, tıpkı diğer şiddet türlerinde olduğu gibi, duygusal şiddetin ‘doğal’, ‘normal’ ve hatta ‘yapılması gereken’ olarak düşünülmesine ve normalleştirilmesine yol açabileceği açıktır. Görünür iz bırakmayan yapıyla yok sayılması mümkün veya kolay olan duygusal şiddet, çoğu zaman fark edilmediği için onarılamamakta ve fiziksel şiddetten daha yaralayıcı olabilmektedir. Duygusal şiddetin uzun vadedeki kümülatif etkileri bireylerde çeşitli psikopatolojiler oluşmasına yol açabilmektedir. Filmlerde en sık karşılaşılan şiddet türü olması nedeniyle medyadaki duygusal şiddet konusunun başlı başına incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. İleriki çalışmalarda medyadaki duygusal şiddete yoğunlaşılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Araştırmada duygusal şiddetin ardından en sık rastlanan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu görülmüştür. Araştırmada, incelenen 100 filmin 38’inde kadın karakterler fiziksel şiddete uğramaktadır. Bu sonuç Türk sinemasında şiddetin nasıl sunulduğu konusunun filmlerin fragmanlarına odaklanılarak incelendiği bir araştırmadan elde edilen, Türk sinemasında en sık karşılaşılan şiddet türünün fiziksel şiddet olduğu (İli, 2024) bulgusundan farklıdır. İki araştırmanın sonuçları arasındaki farklılığın, bu çalışmada ele alınan 100 filmin sadece fragmanlarının değil, tamamının incelenerek film süresi boyunca görülen tüm şiddet davranışlarının analiz edilmesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Öte yandan, filmlerin en ilgi çekici olması beklenen birkaç dakikalık kesitleri olan fragmanlarda bir pazarlama stratejisi olarak sıklıkla fiziksel şiddete yer verildiği bilinmektedir. Bununla birlikte bu çalışmada sadece ana kadın karakterlerin maruz kaldığı şiddet davranışlarının ele alınması ve erkeğin erkeğe uyguladığı şiddete yer verilmemiş olması sonuçların farklılaşmasını anlaşılır kılmaktadır.

Araştırmanın sonuçlarına göre, popüler Türk filmlerinde en sık karşılaşılan üçüncü şiddet türü cinsel şiddet (%14) olmuştur. Dördüncü sırada ise ekonomik şiddet (%) yer almıştır. Popüler Türk filmleri sıklıkla genel izleyici kitlesine ya da 13 yaş üzerine uygun olacak şekilde üretilmektedir. Bu filmlerin gişede başarılı sonuçlar elde etmesi için akıcı, kolay anlaşılır ve eğlenceli olması gerekmektedir. İzleyicinin konforunu bozabilecek, izleyicinin düşünmesine, kendi yaşamını, içinde yaşadığı toplumun sosyokültürel ve politik yapısını sorgulamasına uzanabilecek cinsel şiddet veya ekonomik şiddet unsurlarına popüler filmlerden daha çok bir gişe başarısı hedeflemeyen bağımsız yapımlarda ya da sanat filmlerinde yer verildiği görülmektedir (Konuk ve Alıcı, 2022; Yıldız 2021). Bu nedenle popüler Türk filmlerinde cinsel şiddet ve ekonomik şiddet oranlarının görece düşük olması bu filmlerin yapımcılarının pazarlama stratejileriyle ilişkili olabilmektedir. Kadınların kimden şiddet gördüğü değerlendirildiğinde tanıdık erkekler birinci sıradadır. İncelenen 10 farklı kategori içerisinde kadınlara şiddet uygulayan kişiler sıklıkla partnerleri veya eski partnerleri olmuştur. Bu sonuç, Gönül Yarası ve Av filmlerinin incelendiği ve kadın karakterlere şiddet uygulayan kişilerin eşleri veya eski eşleri olduğu sonucuna ulaşılan araştırmadan elde edilen bulgularla tutarlıdır (Şentürk, 2016). Diğer taraftan 2014 sonrası en çok izlenen 5 Türk filminin (Recep İvedik 4, Düğün Dernek 2, Dağ 2, Recep İvedik 5,

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

Müslüm) incelendiği bir çalışmada, birbirine şiddet uygulayan kişilerin çoğunlukla birbirini tanımayan kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Söğüt, 2020). Bu yapımların ortak noktası, şiddetin çoğunlukla kadın erkek ilişkileri bağlamında değil, tanıdık olmayan kişilerle girilen çatışmalar üzerinden kurgulanmasıdır. Örneğin, Recep İvedik 4'te bir yarışma ortamı, Düğün Dernek 2'de bir sünnet düğününde gelişen olaylar, Dağ 2'de sınır ötesi gizli bir operasyon ve Recep İvedik 5'de uluslararası bir olimpiyat teması söz konusudur. Dolayısıyla şiddet uygulayan karakterler de çoğunlukla yabancılar olmaktadır. Bu tür filmler, popüler sinemanın şiddeti temsil ediş biçimlerinin toplumsal gerçeklikten farklılaşabildiğine ve izleyicilerin duygusal konforlarını sürdürebilmek için tanıdık ilişkiler yerine, dışsal tehditler üzerinden şiddet kurgusu geliştirilebildiğine işaret eden yapımlardır.

Araştırmada kadınların şiddet gördüğü ve uyguladığı kişiler karşılıklı olarak incelenmiş ve 'erkek iş arkadaşı' kategorisindeki fark öne çıkmıştır. 1990 yılında %34 civarında olan, kadınların iş gücüne katılım oranının 2000'li yılların başında %26,6'ya, 2004 yılında ise %25,4'e düşmesi (Berber ve Eser, 2008, s. 4) diğer taraftan 10 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren Yeni İş Kanunu ile iş sözleşmesi, ücretlendirme, işyerinde cinsel taciz, ücretli doğum izin süreleri gibi alanlarda kadının lehine düzenlemeler yapılması (Gökçimen, 2008, s. 34-35) ile paralel olarak Türk sinemasına çalışan kadın karakterlerin maruz kaldığı iş yeri şiddeti yansımıştır. Türk sinemasında, kadın karakterlerin çalışma oranının (%69) artmasıyla birlikte, iş yeri şiddetinin de arttığı görülmüştür. İleriki araştırmalarda medyada çalışan kadınların maruz kaldığı işyeri şiddetinin nasıl temsil edildiği üzerine detaylı incelemeler yapılabilir. Kadınların maruz kaldığı şiddetin mekansal dağılımına bakıldığında, şiddetten tamamen kaçınmanın ya da saklanmanın mümkün olmadığı görülmektedir. İncelenen filmlerde kadın karakterlerin sıklıkla kamusal alanlarda şiddete uğradığı ya da bu alanlarda şiddet uyguladığı tespit edilmiştir. Kamusal alanları, özel alanlar takip etmiş, bazı kadın karakterlerin ise hem kamusal hem de özel alanlarda şiddete maruz kaldığı ya da şiddet uyguladığı görülmüştür. Şiddetin bu yaygınlığı 'güvenli alan' olarak nitelendirilebilecek fiziksel ya da toplumsal mekanların kalmadığını göstermektedir.

Bu araştırmada kadına şiddet olgusu belirlenen şiddet kodları ve ana kadın karakterler ekseninde değerlendirilmiştir. Türk sinemasında kadınların maruz kaldığı ve uyguladığı şiddet türleri ve davranışları içerik analizi yöntemi kullanılarak bulgulanmıştır. İleriki araştırmalarda, nicel yöntemler kullanılarak, Türk sinemasında kadınların uyguladıkları ve maruz kaldıkları şiddet davranışları arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı değerlendirilebilir. Bununla birlikte, bu araştırmaya yan kadın karakterler dahil edilmemiştir. İleriki araştırmalarda, bir film boyunca görülen tüm kadın karakterler incelenebilir. Bu araştırmada fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet üzerinde durulmuştur. İleriki araştırmalarda dijital şiddet, flört şiddeti, aşırı korumacılık ya da ısrarlı takip gibi konular araştırma kapsamına dahil edilebilir. Araştırmanın kısıtlılıkları, belirli sayıda popüler Türk filminin incelenmesi, sadece ana kadın karakterlere odaklanılması ve yan kadın karakterlerin incelenmemesi, fiziksel, duygusal, ekonomik ve cinsel şiddet türleri dışındaki şiddet türlerinin ele alınmamasıdır.

Araştırmanın günlük yaşamdaki şiddet davranışları ile medya arasındaki ilişkinin görünür kılınmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. İzleyicilerin medyadaki şiddet temsillerine ve bu temsillerin bireyler ve toplum üzerindeki etkilerine yönelik eleştirel düşünme becerilerini geliştiren medya okuryazarlığı eğitimlerinin bilimsel temelini kapsayacak şekilde genişletmesi beklenmektedir. Medyadaki yapılandırılmış, içine değer ve bakış açıları yerleştirilmiş mesajlara yönelik farkındalık oluşturulması izleyicilerin rafine seçimler yapmasına yardımcı olabilmektedir. Bununla birlikte popüler içeriklerdeki şiddet sahnelerine günlük hayatlarında kamusal bir alanda kahve içerken bile maruz kalabilen izleyicilerin

içerikleri yorumlama biçimlerinin farkındalıkla dönüşmesinin, şiddet temsillerinin olumsuz etkilerini azaltmaya yardımcı olabilecek etkileri olabilmektedir. Kadına şiddete ilişkin indirgemeci yaklaşımların boykot edilerek, bireylerin doğdukları günden itibaren davranışlarına yansıyan tüm faktörlerin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesinin şiddete yönelik koruyucu ve önleyici çalışmaların geliştirilmesine katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adaçay, R. F. (2014). *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Akar, T., Aksakal, F. N. B., Demirel, B., Durukan, E., & Ozkan, S. (2010). The prevalence of domestic violence against women amongst a group of women. *Journal of Family Violence*, 25(5), 449-460. <https://doi.org/10.1007/s10896-010-9306-8>
- Akgül, A., & Ugurlu, Ö. (2021). Kadına yönelik şiddetin, şiddeti uygulayan ve mekân bağlamında incelenmesi: Katledilmiş kadınlar örneği. *Planlama*, 31(1). <https://doi.org/10.14744/planlama.2020.50490>
- Aktan, E. (2017). *Sosyal Medya ve Siyasal Katılım*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Alp, H. & Altın, S. M. (2023). *Sinema ve Cinsiyet*. İstanbul: Kriter Yayınevi
- Arblaster, A. (1975). What is violence? *Socialist register*, 12, 224-244.
- Başaran, A. & Kurtulmuş, M. (2016) Türk film endüstrisinde çalışma ilişkileri ve sendikalaşma. *Çalışma ve Toplum*, (1), 199-228.
- Berber, M. & Eser, Y. B. (2008) Türkiye’de kadın istihdamı: Ülke ve bölge düzeyinde sektörel analiz. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 10(2), 1-16.
- Caled, D. & Silva, M. J. (2022). Digital media and misinformation: An outlook on multidisciplinary strategies against manipulation. *Journal of Computational Social Science*, 5(1), 123-159. <https://doi.org/10.1007/s42001-021-00118-8> .
- Cao, D., Meadows, M., Wong, D., & Xia, S. (2021). Understanding consumers’ social media engagement behaviour: An examination of the moderation effect of social media context. *Journal of Business Research*, 122, 835-846. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.025>.
- Casique Casique, L., & Furegato, A. R. F. (2006). Violence against women: theoretical reflections. *Revista latino-americana de enfermagem*, 14, 950-956. <https://doi.org/10.1590/S0104-11692006000600018> .
- Çatal, Y. G., Uzunyayla, Z., Göçeoğlu, Ü. Ü., Ersoy, B., & Balci, Y. (2024). Ev içinde şiddet gören kadınlarla adli tıbbi görüşme için bir model önerisi. *Adli Tıp Bülteni*, 29(2), 156-164. <https://doi.org/10.17986/blm.1700>
- Dartnall, E., & Jewkes, R. (2013). Sexual violence against women: the scope of the problem. *Best practice & research Clinical obstetrics & gynaecology*, 27(1), 3-13. <https://doi.org/10.1016/j.bpobgyn.2012.08.002>
- Dilek, A. B. (2021). *Türk Sinemasında Seks Furyasına İdeolojik Bakış*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Dökmen, Z. (2014). *Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erdal, C. (2012) *Medyanın Efendisi Şiddet*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Erdönmez, E., & Akı, A. (2005). Açık kamusal kent mekanlarının toplum ilişkilerindeki etkileri. *YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1(1) 67-87.
- Farsi, D. (2021). Social media and health care, part I: literature review of social media use by health care providers. *Journal Of Medical Internet Research*, 23(4), e23205. <https://www.jmir.org/2021/4/e23205> .

2000 Sonrası Türk Sinemasında Kadına Şiddetin Değerlendirilmesi

- Fitzgerald, L. F. (1993). Sexual harassment: Violence against women in the workplace. *American Psychologist*, 48(10), 1070. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.48.10.1070>.
- Goldstein, B. (2013). *Bilişsel Psikoloji* (O. Gündüz Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Gökçimen, S. (2008). Ülkemizde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesi. *Yasama Dergisi*, (10), 5 – 59.
- Göze, E. F. (2015). *Televizyon İmgisine Sinema Perdesinden Bakmak*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürsoy, Y. (2015). *Devrimi Kadınlar Yapar*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Habermas, J. (2014). *Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü* (T. Bora, M. Sancar Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları (Orijinal çalışma basım tarihi 1962).
- Hasdemir, A. T., & Çoşkun, K. T. (2008). Kamusal alan ve toplumsal hareketler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 63 (1) 121-149.,
- İli, B. (2024). Türk Sinemasında Şiddetin Sunumu: Film Fragmanları Üzerine Bir İçerik Analizi. *TRT Akademi*, 9(20), 228-251. <https://doi.org/10.37679/trta.1393624>
- Kilpatrick, D. G. (2004). What is violence against women: Defining and measuring the problem. *Journal of interpersonal violence*, 19(11), 1209-1234. <https://doi.org/10.1177/0886260504269679>
- Kocadaş, B. (2004). Kültür ve medya. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 1-8.
- Koncavar, A. (2013). *Sinema İletişim Edebiyatı*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Konuk, N., & Alıcı, B. (2022). Ekonomik şiddetin toplumsal yansımalarına Türk sinemasından bakış: Nefesim Kesilene Kadar örneği. *Öneri Dergisi*, 17(57), 365-385. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.992522>
- Krippendorff, K. (2013). *Content Analysis: An Introduction To Its Methodology*. Los Angeles; London: SAGE
- Kurt, A. & Kürüm, D. (2010). Medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünme arasındaki ilişki: kavramsal bir bakış. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 20-34. <https://doi.org/10.20875/sb.92802> .
- Leblebici, A. (2020). *Şiddetin görünmeyen yüzü: Kadının kadına şiddeti*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Lorenz-Spreen, P., Oswald, L., Lewandowsky, S., & Hertwig, R. (2023). A systematic review of worldwide causal and correlational evidence on digital media and democracy. *Nature Human Behaviour*, 7(1), 74-10. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36344657/1> .
- Mora, N. (2005). Kitle iletişim araçlarında yeniden üretilen cinsiyetçilik ve toplumda yansıması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1-8.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The Content Analysis Guidebook*. Los Angeles: SAGE Publications.
- Onur, N. (2012). *Kitle Kültürü Sineması ve B Film*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi
- Orta, N. (2007). Türkiye’de yaşanan sosyal olaylar ve türk sinemasına yansımaları (1980-2004). *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 125-143.
- Orta, N. (2016). *Tecavüzü Seyretmek*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Özdemir, Ö. (2010). *Yeni Türk sinemasında milliyetçiliğin ve cinsiyetçiliğin yeniden üretimi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özgür, Z. A. (1996). Reklam filmlerinde görünen kadınların işlevsel rolleri. *Kurgu Dergisi*, (14), 233-240. <https://hdl.handle.net/11421/1160> .

- Öztürk, B., & Akbulut, Ö. (2022). Laura Mulvey'in eril bakış perspektifinden susuz yaz filminde kadının nesneleştirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), 1046-1067. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.1103969>.
- Postmus, J. L., Hoge, G. L., Breckenridge, J., Sharp-Jeffs, N., & Chung, D. (2020). Economic abuse as an invisible form of domestic violence: A multicountry review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 21(2), 261-283. <https://doi.org/10.1177/1524838018764160>.
- Satıcı, H. (2023). Beyazperdede Erkeğin Gölgesindeki Kadınlar: Feminist Film Teorileri Bağlamında Bombshell Filmi İncelemesi. *SineFilozofi*, 8(16), 365-378. <https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.1228961>.
- Söğüt, F. (2020). Türk sineması ve şiddet: Son dönem Türk filmlerinde şiddetin sunumu üzerine bir araştırma. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(44), 246-257. <https://doi.org/10.32547/ataunigsed.674233>
- Stark, E. (2007). *Coercive Control*. New York: Oxford University Press.
- Şentürk, B. (2017). Şiddet ve erkeklikler: Av mevsimi ve gönül yarası filmleri üzerinden Türkiye'deki erkeklik biçimlerine bakmak. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 27-44. <https://doi.org/10.18506/anemon.295002>
- Tanrıöver, U. H. (2011). *Türkiye'de Film Endüstrisinin Konumu ve Hedefleri*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, A. E. (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Tho Tran, N., Nguyen, H. T. T., Nguyen, H. D., Ngo, T. V., Gammeltoft, T., Rasch, V., & Meyrowitsch, D. W. (2018). Emotional violence exerted by intimate partners and postnatal depressive symptoms among women in Vietnam: a prospective cohort study. *PloS one*, 13(11), e0207108. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0207108>.
- Vrontis, D., Makrides, A., Christofi, M., & Thrassou, A. (2021). Social media influencer marketing: A systematic review, integrative framework and future research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, 45(4), 617-644. <http://dx.doi.org/10.1111/ijcs.12647> .
- Yıldız, T. (2021). Kadına şiddet teması üzerinden 'Halam Geldi' filminin içerik analizi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 929-950. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.962529>
- Yüksel-Sahin, F., & Çanakçı, E. (2022). Eşinden şiddet gören ve görmeyen çalışan kadınların çok yönlü eylemli kişilik özelliklerinin, ruh sağlığı sürekliliklerinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 374-396. <https://doi.org/10.21733/ibad.1023139>

❖YAZIM VE YAYIN İLKELERİ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde çift kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 10 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.**
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi’nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since two-blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовков (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, соискатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуется использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.
- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

Fiyatı / Price / Стоимость

1000 TL (Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
36 \$ / 35 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)